

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTE

† GYÖRFFY ISTVÁN

L. ÉVFOLYAM
1939.

BUDAPEST, 1939.
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

TARTALOM.

Tanulmányok.

Balogh József: „Vedd föl és olvasd!”	250—254
Banó István: A magyar népi epika életformája	1—9
Bálint Sándor: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához	193—200
Benkő László: Szeged-Felsőtanya népe	347—358
Berze Nagy János: A „katekizmusi ének” és a néphagyomány szám- szimbolikája	111—135
Berze Nagy János: Egy kevésbé ismert népballadánk nyomai	342—346
Czakó Elemér: Abécénk életrajza	300—307
Dégh Linda: A magyar népi színjátékról	78—90
Dömötör Sándor: Solymossy Sándor és a magyar néprajz	183—187
Dömötör Sándor: A boszorkányok gyűlése a magyar néphitben	210—221
Gönczi Ferenc: A betyárvilágról	358—360
Gunda Béla: Az állatok Achilles-inának elvágása az euráziai vadászku- ltúrában	38—41
Karsai Géza: Főrév és színháztörténet	200—210
B. Luby Margit: Virágos a kedvem	238—250
Major Ervin: Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet	308—342
Manga János: Népi hangszerek a Felföldön	135—153
Marót Károly: Szent Iván napja	254—296
Melich János: Adalék a magyarországi hídjátékokhoz	90—111
Ortutay Gyula: Solymossy Sándor a szegedi egyetemen	188—192
Ortutay Gyula: A magyar népköltési gyűjtemények története	221—237
Papp László: Népi jogszokásaink némely kérdéséről	68—77
Relković Davorka: Hun és magyar vonatkozású mondák nyugati szom- szédainknál	55—65
Cs. Sebestyén Károly: A székelykapuk pálmalája	296—300
Tálasai István: A bakonyi pásztorkodás	9—37
Vajkai Aurél: Adatok a népi orvosláshoz a Bakony-Balaton vidékén	65—68
Vámos Ferenc: A magyar összehasonlító háztörténet feladatai	41—54
— —: Solymossy Sándor munkáinak jegyzéke	360—364

Kisebb közlemények.

Banó István: Két szem mogoró. Népmese	159—161
Bátky Zsigmond: Baksál	154
Bátky Zsigmond: Kacs, kamóca, kalács	154—155
Bátky Zsigmond: Cucorka	155—156
Bátky Zsigmond: Teplő	156—157
Bátky Zsigmond: Hepp! Hepp!	157
Bátky Zsigmond: A dob néhány származéka	157—158
Bátky Zsigmond: A mezőkövesdi Tubulykás dülönévhez	158
Bátky Zsigmond: A bedó és tidó-hoz	158—159
Benda Kálmán: Tudósítás Jász-Apáthy városában uralkodó cholera nyava- lyának gyógyítási módjáról 1831. esztendőben	166—167
Benda Kálmán: Almásy Ignác jászkun főkapitány rendelete 1782-ből a ci- gányok viseletéről	167—168
Dégh Linda: Három népmese	161—165
Manga János: Tardoskeddi és felsőszemerédi fonójáték	169—170
Molnár Balázs: Milyennek ismerték a komádiak a szalontai disznót	168
Seemayer Vilmos: Kanászjőreggel	166
Tábori György: Kvasjenka készítés	168—169
Vita Zsigmond: Nagycnyed vidéki turkások	165—166

Irodalmi szemle.

<i>Gusti D.: Sociologia Românească (Haáz Ferenc)</i>	176
<i>Makkai E.-Nagy Ó.: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez (Vargha László)</i>	175—176
<i>Schermann A.: Geschichte von Lockenhaus (Léka története) (Karsai Géza)</i>	175
<i>Strzygowsky J.: Spuren indogermanischen Glaubens in der Bildenden Kunst (Vámos Ferenc)</i>	170—174
<i>Vinski Zdenko: Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum (Fél Edit)</i>	174

Társasági ügyek.

<i>Jegyzőkönyv, főtitkári jelentés, stb.</i>	176—182
<i>Tagfelvétel az 1939. év első és második negyedében</i>	182

ETHNOGRAPHIA
N É P É L E T
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GYÖRFFY ISTVÁN

L. ÉVFOLYAM

1939.

1—2. SZÁM

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOMJEGYZÉK.

<i>Banó István</i> : A magyar népi epika életformái	1—9
<i>Tálasai István</i> : A bakonyi pásztorkodás	9—37
<i>Gunda Béla</i> : Az állatok Achilles-inának elvágása az euráziai vadászskultu- rában	38—41
<i>Vámos Ferenc</i> : A magyar összehasonlító háztörténet feladatai	41—54
<i>Relković Davorka</i> : Hun és magyar vonatkozású mondák nyugati szomszéd- dinknál	55—65
<i>Vajkai Aurél</i> : Adatok a népi orvosláshoz a Bakony-Balaton vidékén	65—68
<i>Papp László</i> : Népi jogszokásaink némely kérdéséről	68—77
<i>Dégh Linda</i> : A magyar népi színjátékról	78—90
<i>Melich János</i> : Adalék a magyarországi hídjátékokhoz	90—111
<i>Berze Nagy János</i> : A „katekizmusi ének” és a néphagyomány számszim- bolikája	111—135
<i>Manga János</i> : Népi hangszerek a Felföldön	135—153
Kisebb közlemények : <i>Bátky Zs.</i> : Baksál. <i>Banó I.</i> : Két szem magyaró.	
<i>Dégh L.</i> : Három mese a piricsei (Szabolcs m.) József-tanyáról. <i>Vita</i>	
<i>Zs.</i> : Nagyenyed vidéki turkások. <i>Seemayer V.</i> : Kanászióreggel. <i>Ben-</i>	
<i>da K.</i> : Tudósítás Jász-Apáthy városában uralkodó cholera nyavalyá-	
nak gyógyítása módjáról 1831. esztendőben; <i>Almásy Ignác</i> jászkun	
főkapitány rendelete 1782-ből a cigányok viseletéről. <i>Molnár B.</i> : Mi-	
lyennek ismerték a komédiák a szalontai disznót? <i>Tábori Gy.</i> : Kvasz-	
jenka-készítés. <i>Manga J.</i> : Tardoskeddi és felsőszermerédi fonójáték	
154—170	
Irodalmi szemle	170—176
Társasági ügyek	176—182

Kéziratok közvetlen a szerkesztő: *dr. Györffy István* egy. nyilv. r. tanár nevére küldendő (Múzeum körút 6. Egyetem). Minden egyéb, a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, folyóirat reklamálás, küldemény, csere, ismeretési példány, ajándék stb. a Magyar Néprajzi Társaság titkári hivatalához (X. Könyves Kálmán körút 40.) címezendő.

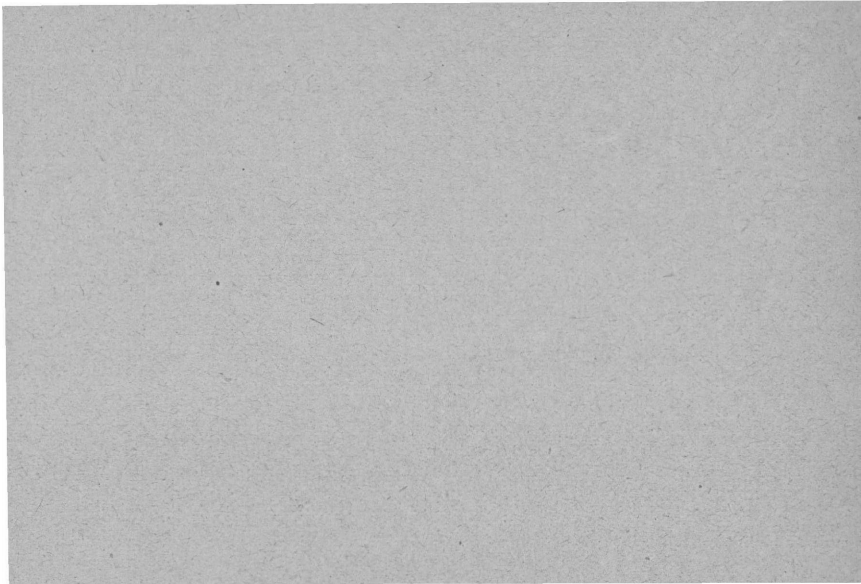
Minden beküldött könyvet ismertetünk!

Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltozásaikat a titkári hivatalnál (X. Könyves Kálmán körút 40.) azonnal jelentsék be.

ZUR BEACHTUNG. Die ETHNOGRAPHIA ist die Zeitschrift der Ung. Ethnographischen Gesellschaft. Handschriften sind unmittelbar an den Redakteur: *Univ. Prof. Dr. István Györffy* zuzusenden (Budapest, Múzeum körút 6. Universität). Alles übrige, die Ethnographische Gesellschaft betreffende Korrespondenz, Reklamationen, Tausch- und Rezensionsexemplare, Geschenke, etc. sind an das Sekretariat der Ung. Ethnographischen Gesellschaft (X. Könyves Kálmán körút 40.) zu senden.

Alle eingesandten Bücher werden besprochen.

*Kérjük azon tagtársainkat és elő-
fizetőinket, akik tagdíjhátralékukat,
vagy 1939. évi tag-, illetve előfizetési
díjukat még nem fizették meg, hogy
azt a mellékelt csekklapon mielőbb be-
küldeni szíveskedjenek.*

ETHNOGRAPHIA - NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

L. ÉVF.

1939.

1-2. SZÁM

A MAGYAR NÉPI EPIKA ÉLETFORMÁI.

A nép epikájáról akarok beszélni a szó legáltalánosabb értelmében, vagyis az olyan szóbeli néphagyományokról, amelyek nem tartoznak a líra vagy a dráma körébe és epikus természetűek, azaz *elbeszélnek* valamit.

A népi epika körébe tartozik tehát a nép mindennapi beszélgetése, ahogyan életük apróbb eseményeit elmondják, megfigyeléseiket közlik egymással. De idetartoznak közmondásaik is, mert megfogalmazási formájuk legtöbbször epikus és majd látni fogjuk, hogy mennyire összefüggnek a köznapi beszélgetéssel. Az anekdóták, mesék, mondák stb. pedig sui generis epikai műfajok.

Tehát ennek a népi epikának az életéről akarok beszélni. Azt akarom vizsgálni, hogy milyen törekvések szabályozzák a nép mindennapi beszédét hogyan születhetnek meg kötöttebb formák, ezek hogyan hatnak egymásra, milyen fokozati viszony van az egyes műfajok közt. Mikor és milyen körülmények közt kerültek elő; egy szóval: Mi az életük.

Ez az eljárásmód a népi epika külsőségeinek a megfigyelésére törekszik, de gyakran a legmélyebb összefüggésekre mutathat rá és érdekes módon fényt vethet a nép életére is.

(Gyűjtő munkát a Baranya megyei hegyháti járásban és a Tolna megyei dombóvári járásban végeztem; megállapításaim első sorban ennek a vidéknek a népi epikájára vonatkoznak.)

*

A népi epikának általánosan ismert műfajai: a népmese, monda, anekdóta, tréfa; ide tartoznak még a közmondások, találós kérdések és a verses elbeszélő epika is. De ezzel nem lehet lezárni a népi epika körét, mert beletartozik e körbe a nép mindennapi beszéde is a legfontosabb kritérium, az elbeszélő jelleg alapján. És a nép mindennapi beszédét tudatos, vagy legalább is ösztönös formakeresés, formaválogatás jellemzi. Az egyes — rendszerint idősebb — embereknek bizonyos esetek elmondására állandósult formáik vannak. Ezek legtöbbször csak egy embernek állandóan visszatérő sajátosságai, de néha közkinccsé is válhatnak: mások is használják őket. Ezekből primitív közmondások, vagy példázó anekdóták lesznek. Ilyen formán majdnem töretlenül megvan a fokozati fejlődés vonala a legközönségesebb beszélgetéstől a meséig, anekdótáig.

A határvonalat a mindennapi beszélgetés fejlettebb formái és a tulajdonképpeni népi epikai műfajok közt az alkotja, amikor a beszélő annak a tudatára jut, hogy ő most szórakoztatás céljából közönségnek

előad. Mivel a szó művészetének megnevezésére csak egyetlen általános érvényű szavunk van, nevezhetem ezt a tudatot *népi irodalmi tudatnak*. Ez abban áll, hogy a beszélő az előadó magatartását veszi fel, a közönség pedig hallgatósággá alakul. Ezt az elválasztó vonalat a közönség érzi és egész egyszerű módon kifejezésre is juttatja.

Példákkal jobban meg tudom világítani mondanivalómat:

Legelőször arra akarok rámutatni, hogy a nép hogyan igyekszik mindennapi beszédét színesebbé, ízesebbé, „költőibbé” tenni.

El szoktam beszélgetni egy öreg emberrel, aki a háborúban mint népfölkelő vett részt; mesélgetni szokott háborús emlékeiről. Kedvtelésből meg szoktam pendíteni egyes hangokat és ő mindig ugyanabban az állandósult formában szokta elmondani emlékeit: „Mikor defellérozunk a cinkotai legelőn”. — Vagy: „Vót egy őrmesterünk, Kraculák nevezetű, az Isten nyugosztajja még — má halta után mondom — de én attu tizenhat hónap alatt egy rossz szót se kaptam.”

Vagy amikor fiatalkori küzdelmeiről beszél: „Mikor cselédnek szegőttem Dombóra, két kocsi gyütt értem, de egy is elvihette vóna az egyetmásomat. Ott vótam háromfértál két hónapig, öt kocsival gyütték értem”.

Szép számmal idézhetnék még ehhez hasonlókat az ő, vagy mások elbeszéléseiből. Már sokszor elmesélte ezeket a történeteket és mindig arra törekedett, hogy a legkifejezőbb formában mondja el őket, (Dombón egy év alatt szerzett egyetmása): ezek a formák bizonyultak a legjobbaknak, ezért állandósultak. De a kisebb jelentőségű események elmondásánál, sőt a legközönségesebb mindennapi beszélgetésükben is megtaláljuk ugyanezt a törekvést. De az így naponként megszülető formák nem kristályosodhatnak ki ilyen formában és nem lesznek állandóvá, mert másnap más kifejezéseknek adják át helyüket.

De mindennapi beszédüket fűszerezik azáltal is, hogy más embereknek ilyen állandósult kifejezéseit használják; rendszerint névvel idézik. Ezek a formák kisebb körben közkinccsé válnak.

Ugyanaz az öreg bácsi szokott idézni a gazdag, gögös Szé(l) Kata ángyi mondásaiból: „azt szokta mondani a Szé Kata ángyi: „Mikor én születtem, az Istennek terített asztala vót”. Szintén névvel idézik egy, már régen meghalt falusi jegyzőnek azt a mondását, amit haszontalan fiainak szokott mondani: „Nem lesz belületök egyéb, mint killincsnomó”.

Gyakran az tesz egy mondást sokszor idézetté, hogy benne egy szót furcsán mondott az illető, akinek a nevével idézik. Pl. R. Pali mondta testvére leányairól: „Pisztő kõne ezőknek, pisztő!”

Máskor valamilyen érdekesebb eset elmesélése, valamilyen hasonló névhez kötött anekdóta elmesélését idézi elő. Ha az erdőre-járás kalandjait mesélik el egymás között, el szokták mondani a V. Antallal megtörtént következő kis esetet: V. Antal fát hozott az erdőről. Még az erdőben eltörött a csapatófája és egy szép kis fát kivágott csapatófának. A zajra odajött az erdész. V. Antal azzal védekezett, hogy azért vágta ki a kis fát, mert eltörött a csapatófája.

Azt mondja neki az erdész: — Hogy mer itten egy fát kivágni?

— Hát kendőfödönn nem vágatok!

— Kért ère engedélyt a hercegi irodába!

— Hát nem ott törött ê!

Êre az erdész úgy elment, mintha pofon vágták vóna. (Ez az utóbbi formula gyakran alkalmazott csattanója az ilyenféle anekdotáknak.)

Vagy az előbb említett Szé Kata ángyiról mesélik, hogy azt kérdezte a cséplőktől — akiknek a gazda szokott élelmet adni — hogy mit kérnek ebédre, mert ő bármit tud adni. Az egyik cséplő azt mondta, hogy csinájjon száraz tésztábu tarhonyát. Ezt mégsem tudott adni nekik.

Ezek már szerény igényű anekdoták, de önálló életük nincs. Mint szórakoztató, önálló történeteket, nem mesélik el őket. A V. Antalról elmondott anekdóta elején az ilyenféle helyzetrajz rendszerint hiányzik, mert éppen erdőre-járásuk hasonló kalandjait mesélik el. Vagy akkor mesélik el, ha V. Antal kópéságáról van szó. Ugyanilyen anekdotákat mesélnek még a szereplők általánosabb megnevezésével „a dombai embörrű”, vagy még általánosabb formában „az ecceri embörrű”, ecceri asszonyru”.

Ezek a formák, éppen tanulságot rejtő tartalmuk miatt, legtöbbször a közmondások szerepét töltik be. Az ilyen kisebb anekdotáknak pedig szórakoztató jellegük van és szórakoztató célzatuk erősödésével, tartalmi körük kiszélesedésével az önálló anekdoták felé közelednek.

Ugyanarról a talajról elindulva juthatunk el a közmondásokhoz is. Mindennapi beszédükben igyekeznek zárt, rövid szerkezetben megfogalmazni mondanivalójukat és ha sikerült valami jó kifejezést találniuk, akkor ez a forma állandósul. A szűkebb körben mozgókat csak egy ember sajátjai. Ha mások átveszik ezeket, akkor névvel idézik. Minél általánosabb érvényű az az igazság, amit egy ilyen mondás tartalmaz, annál többen átveszik és alkalmazzák. Így szinte minden ugrás nélkül meg van az összes közbeszó forma a mindennapi beszéd ilyen természetű, állandósultabb megfogalmazásaitól az általánosan ismert közmondásokig.

Pl. P. Ignác bácsi szokta mondani önmagáról: „Sose vótam baktya a munkának”.

B. Pali bácsi szokta ezt idézni, egy „úri nőtől” hallotta, mikor ez a lányát oktatta: „Mindig csak azt mondta neki: „Lányom, kicsinn kezdeni, nagyon végezni”.

Ha valaki ügyes-bajos dolgait meg elintézni, nem tudhatja, hogy mennyi idő alatt végez. Ennek a kifejezésére szolgál ez a forma: „Aki az urak eleibe mögy, nem tuggya, mikor gyün haza.”

A szolgálégény a családdal együtt él, együtt eszik és dolgozik a családtagokkal és legtöbbször még sincs a legjobb dolga. Ezt az állapotot jellemzi ez a formula: „Lé tartja a szógát, szitok, átok a gazdát.”

P. Ignác bácsi paraszti öntudatát fejezi ki ez a mondása: „Uan a röndös pógár (módosabb gazda) mind a fűzfatuskó: megnyesik, meg-meg kihajt, meg szép árnyékot mutat.”

Már teljesen közmondás a következő kettő:

„Ez is csak uan embör, mind akit a furu kihány, se fa, se forgács.”

„Megláccik, mi tejbü túró lössz.”

Ezekről már lényegében nem különbözik a közmondás, pl.: „Mindzen zsák megtalálja föttját.”

Ilyenek a nép közmondásai. Önállóan nem szokták elmondani őket, csak beszédjük egyes helyeinek megvilágítására, színesebbé tételére. És ezeket nagyobb mértékben használják, mint az általánosan ismert közmondásokat.

Vándorok, városban járt kovácslegények, molnárlegények, vagy a katonáskodásból hazatérő legények hoznak a városból bizonyos argó-jellegű mondásokat. mint pl.: „Gyalog megyünk, vagy varrógépen?” — Vagy: „Jónapot kívánok, örülök, hogy látok.” stb. Ezeket megtanulja tőlük a legények egy része is. És ez minden esetre érdekességet kölcsönöz nekik, különösen a leányok előtt, de nem válik szerves részévé hagyományaiknak, pár év alatt kihal.

A mi rövidebb lélekzetű városi „vicceink”, amivel a napilapok mindennap traktálnak bennünket, majdnem teljesen ismeretlenek előttük. A kalendáriumok jobban rájuk szabott „adomái” közül egyet-kettőt átvesznek.

Viszont az előbb tárgyalt közmondás és anekdóta félek lényeges velejárái mindennapi beszédüknek. Sőt ezeknek használata belső asszimilálódás és az arra való törekvés jele. Az a tolna-baranyai vidék, ahol gyűjtöttem, vegyes nemzetiségű terület. Az asszimilálódó vagy szimpátiát érző németek tudatosan használják ezeket a formákat. A tudatosság még arckifejezésükön és hanghordozásukon is látszik, addig, amíg meg nem történt a teljes asszimilálódás. A faluban élő vasutasok, iparosok stb. együttérzésének, közösségi tudatának, illetőleg különváltságának is egyik szimptomája ezeknek a formuláknak használata, vagy kerülése.

Körülbelül ezen a területen húzódik meg a népi irodalmi tudat határa. Az eddig említettek a nép mindennapi beszéde veti fel. De a következő, még szintén szerény anekdótát, már a szórakoztatás céljából mesélik el. (Mesélte Acs József, Gerényes. Baranya m. 63 éves földműves.)

Mátyás király fölatta a mérnökeinek, hogy mérgyék föl a Gellért högyet, hogy hány vékával lönne. Egy hónapi mérést adott nekik, hát egyhónapi üdőt, — mert különben megfosztja őket diplomájuktól, vagyis a ranggyiktól, ha ezt nem tuggyák kimérni.

Az utolsó napon mikor mēntek mérni, találkoztak egy cigánnyal. Persze a reményik el vót veszve. Azt mongya a cigány: — „Hej, uraim, ággyának kis sivárdarábot.”

Azt mongya neki a főmérnök: — „Van is nekünk kedvünk szivarozni! Nem, hogy szivarunk vóna!”

Azt mongya: — „Mi bántya a zsurákát, hogy uán somoruák, talán tunnák segíteni.”

Főmérnök mégis elszánta magát, elmongya, hogy Mátyás király milyen földadatot adott nekik.

Azt mondja a cigány: „Isen uraim, egyszerű ázs egész. Mongyák Mátyás királynak, há nágyobb less a véka, mind a hegy, akkor egyfel se less.”

Persze, most előkerültek nemcsak a szivardarabok, hanem az egész szivarok is.

Jelenti a főmérnök Mátyás királynak, hogy végeztek a méréssel.

— Nahát, ha végeztek, mongyák meg, hány vékával lesz?”

Azt mongya a főmérnök: „Fölségös királyom, ha a véka nagyobb lesz, mind a hegy, akkor eggyel se lesz.“

— No, tudom, valami cigánytű tanútatok ezt.“

Az ilyen anekdótának már önálló élete van. Előadásának természetesen meg vannak a külső föltételei (hosszabb idejű jókedvű társalgás stb.) A találós kérdések csaknem kizárólag ebben a formában élnek.

A tudatosság külső jelei szemmel láthatók és mintha az elmesélendők művészi értékének is fokmérői lennének. Egy találós kérdés feladásához, vagy egy anekdóta elmondásához elég egy ilyen bevezetés is: „Na, én is elmondok egyet“, vagy valami hasonló. A mesemondás talaját gonddal kell előkészíteni. A mesélőt el kell hívni, külön meg kell kérni, hogy meséljen. A gyermek is kéri a mesét. Néha csak ez a külső körülmény van meg: a hangulat mesét kíván. És, ha ilyenkor nincs hivatásos mesélő a társaságban, akkor az mesél, aki aránylag a legjobban tud.

A népi epika legzártabb műfaja a ballada. Belső megkötöttségein kívül, külső formája is megkötött. Ennek az élet-talaját még nagyobb gonddal kell előkészíteni, mint a mesét. De mintha a kultúra szele ezt a műfajt már elsöpörte volna. Már csak a legritkábban van meg a hangulat olyan emelkedettsége, amely a balladák énekléséhez kell. Egyes öreg emberek, asszonyok tudnak ugyan nagyon szép balladákat, de a legritkább esetben éneklük el őket. Néha napján búcsúkbán, vagy lakodalmakon meg történik, hogy egy-egy öreg énekest megkérnek, hogy ékeljen régi nótákat és ilyenkor ez balladákat is énekel, de csak szólóban. Ameddig az én emlékezésem ér, a balladákat karban sohasem énekeltek ezen a területen.

A népszokások szövegei főleg a líra, részben a dráma körébe tartoznak. De a népszokások is haldokolnak. A Luca-napi kotyolás, Apró-szentek napján a subrikálás él még csenevész formában. A betlehemes játék cigányok kereseti forrásává vált. Az újévi köszöntők régi, hagyományos szövegét könyvből tanult váltotta fel.

De meséket, tréfákat, anekdótákat még nagy számban lehet találni. Ezek azok a népi epikai műfajok, amelyeknek az élete még töretlen e területen.

Tehát a népi epika életének általános ismertetése után, most a népi epikai műfajok életéről beszélhetek. Továbbra is megtartom előbbi eljárásmodomat és ezek életének a külsőségeit fogom vizsgálni. Tehát azokat a tapasztalatokat fogom elmondani, amiket a mesehallgatás, mesegyűjtés élményei adhatnak meg.

A mesélő magatartása a közönséggel szemben. Mesemondó típusok.

A mese, anekdóta, stb. már népi irodalmi műfaj. Anyaga hagyományos, de állandóan változik. Mindenkori előadása *művészi egyed-jelenség*. Aki a mesét elmondja, az mindenkor újra alkotja a hagyományos anyagból. Ebben az értelemben ő a mese *szerzője*. És mint szerző a mesén rajt hagyja egyéniségének, lelki struktúrájának, szociális helyzetének nyomait.

A szerző egyéniségének megnyilvánulását abból a szemszögből

vizsgálom, hogy az illető mesélő milyen magatartást vesz fel közönségével szemben. Tudniillik ezt a magatartást lelki struktúrája, egyénisége és nem utolsó sorban szociális helyzete szabja meg.

Megfigyeléseim összegezése után érdekes és feltűnően kerekded eredményre jutottam, ami könnyen felidézheti azt a gyanút, hogy előre megkonstruált szerkezet szerint dolgoztam. Ennek a gyanúnak eloszlatására elmondom munkamódszeremet.

Először minden mesélő magatartását külön-külön jellemeztem. Már ekkor éreztem, hogy bizonyos magatartásbeli összefüggés van az egyes mesélők közt. A következő lépés az ilyen összefüggések alapján való első tipizálás volt. Újabb összefüggések figyelembevételével tágabb körű egységekhez jutottam. A tipizálás munkájának végső eredményeként két nagy csoport állott elő és voltak egyes mesélők, akik mintegy kívül estek vagy fölüleltek ezeken a csoportokon. Amikor a két csoport nevek szerint előttem állt, azt vettem észre, hogy a végső választóvonal a szegény és gazdag közötti választóvonallal azonos.

Szükséges, hogy megadjam ennek a két fogalomnak helyi értelmezését. Gazdag — ők úgy mondják „pógár” — az, aki megél a saját vagyonából, másokhoz nem szorul munkára. Ezen állapot anyagi megalapozottságának alsó határa a tizenkettő-tizennégy holdnál nagyobb birtok. Ez az osztály eléggé egységes, mert a harminc holdnál nagyobb birtok már a legnagyobb ritkaság és ha minden ötödik faluban van is egy-egy hatvan holdas gazda, az egyedül nem alkothat maga számára társaságot.

A másik kategória a „szegény ember”. Ide tartoznak a csőszök, nap számosok, pár holdas törpebirtokosok stb. Persze, ezeken a nagy határokon belül még igen sokrétű tagozódás van, de úgy látszik, hogy leglényegesebb a magukból megélők és a másokra szorulóknak közti választóvonal. Ezt mutatja a „pógár” és a „szegény ember” tudatosan megkülönböztető használata.

Sokszor azt vettem észre, hogy azonos lelki struktúrájú emberek magatartása is más, aszerint, hogy az egyik a „pógárok”, a másik a „szegény emberek” közé tartozik.

Ennek a két nagy csoportnak szélső típusai szegény részről a professzionista mesemondó; ez a típust minden terhelő él nélkül *igric*-típusnak nevezem. A gazdagok oldalán pedig az úri anekdótázó.

Az *igric* prototípusának egy kanász-legény mesélőt találtam. Ő az egyetlen mesélőim között, aki még húszéves sincs. Sok mesét, anekdótát hallott és megtanulta őket előadni. Már mesemondó gyakorlata van. Magatartására igen jellemző a következő eset:

Mindig meg szoktam kérdezni a mesélőtől, hogy hol tanulta azt a mesét, amit elmondott. Ő az egyikről azt mondta, hogy maga találta ki. Egy eléggé ismert meséről mondta ezt és alig egy hét leforgása alatt még két változatát jegyeztem le ugyanannak a mesének két közeli faluban.

Mindamellet van valami tőle származó is ebben a mesében. Valószínűleg régen hallotta és szórakoztató-mesemondó gyakorlata közben minél több anyagra lévén szüksége, ennek a régi mesének foszlányait magában fölidéztetve, ő állította össze, az általa elmondott formában. Ez meglátszik a mesén is. A benne szereplő hármas ka-

landból négyet csinált, mégpedig a legszerencsétlenebb módon; ugyanis az egyik kalandot megismételte. A mesében egy király a furfangos szegény legényre három nehéz feladatot ró rá, ennek a betetőzése egy különálló kaland, amelyen érzik a happy-end jelleg. A király leányát kell elhoznia a pokolból. Ez természetesen sikerül is, király lesz a szegénylegényből és következik az esküvő, a lakodalom.

A három kaland egyike, hogy a király istállójából a szegény legénynek egy nagyon jól őrizett lovat kell ellopnia. Ezt úgy oldja meg, hogy álomporos pálinkával itatja meg az öröket, és miután azok elaludtak, a lovat elhajtja. Ez a kaland ugyanebben a formában van meg mind a három változatban. A kanászlegény meséjében pedig ugyanez a kaland kétszer fordul elő azzal a változtatással, hogy a második alkalommal száz lovat kell ellopnia a szegény legénynek, és ugyanezen a módon el is lopja.

Ez már a kanászlegénynek saját, nem valami jó érzékkel végrehajtott újítása. Talán a hatást akarta vele fokozni. Ez a törekvése a lakodalom leírásánál még szembetűnőbb, amikor az ételek bőségét elképesztően groteszk képekkel érzékelteti: A kutyák vödörből itták a kávé, a pecsenyét vasvillával szórták, favillával szórták a mákot a rétesre. Ezeket az utóbbi részleteket a közönség kítőre nevetéssel honorálta is. De lehet, hogy e groteszk étel-képek mögött régóta kiéhezett énjének evési vágya is meghúzódik.

Igen jellemző az is, hogy amikor mesét kértem tőle, éppen ezt a mesét mondta el elsőnek.

A gazdagok magatartásának legszélső pólusa az úri *anekdótázó*. Két emberről mintáztam ezt a típust. Éppen ez a kettő volt a leggazdagabb összes mesélőim közt. Mindkettő harminc-negyven év közötti ember. Az egyik bíró a falujában. Kizárólag anekdótákat mesélgettek. Mégpedig azon a módon, ahogyan az úri ember szórakoztatja vendégét, csakhogy ez a magatartás tudatos, és ez elég erősen látszik is rajtuk. Legérdekesebb anekdótáikat is hűvösen mondták el. Nem a belül kuncogó igric tudatosságával, hanem szinte úri nemtörődomséggel. Jellemző, hogy társadalmi anekdótákat meséltek, nem Mátyás királyról, hanem ügyvédekről, akikkel valószínűleg a legtöbb bajuk van.

Ehhez a típushoz igen közel áll egy másik mesemondó, jobb módú öreg pógár. Ő népmeséket, anekdótákat mesélt. De ezeket a meséket a leghűvösebb módon adta elő. Szinte gonddal vigyázott, hogy bele ne ártsa magát az igric szerepébe. Inkább ismertette a meséket, mint előadta; hideg magatartásában egészen addig a határig elment, amelyen túl már a mese érdekessége szenvedett volna csorbát.

A közbeeső típusok egymás felé közelednek. Fölszabadultabb érzésű szegény emberek, halk szavú kedves öreg bácsik, nénik, önmaguk értékét ismerő öntudatos fiatal emberek alkotják ezt a csoportot a szegények részéről. Fölmelegedő emberek, vigkedélyű asszonyok, magabiztos fiatal emberek a gazdagok részéről. De mégis elválasztja őket az a nyugodt biztonságérzés, ami a gazdagokban megvan, és a szegényekből hiányzik.

Igen érdekes új típus a *bohémek* csoportja. Itt látszik meg legjobban az a különbség, mit azonos eszencia mellett a társadalmi helyzet okoz. A bohém szegényemberek szinte semmibe sem veszik a

falusi erkölcs őket érintő részét. Mesemondó magatartásuk nem azonos az igricével, habár igen közel áll hozzá. Szabadjára engedett jókedvük igen kedvelt kifejezési formája a mesélés. Nincsenek tekintettel a közönség esetleges kívánalmaira.

A gazdagabb bohémeket már észrevehetően köti az, hogy a „pógárok” sorába tartoznak. Nem hághatják át büntetlenül a „pógár” magatartásának kereteit. Bizonyos nyárspolgári korlátozottságon belül élük ki bohém alapérzésüket. Kedvelt önkifejezési módjuk a beszélgetés, mesélés.

A következő típus is képviselve van mindkét oldalon, de más-más árnyalattal. A magyar irodalomból jól ismert alak nevével *Háry János típusnak* nevezem. Nagy emlékezetük van, tudnak régi dolgokat. De mindjárt önmagukra terelik a szót, és Háry János féle kalandokat mesélnek el önmagukról.

A szegény embernek sokkal nagyobbat kell önmagáról mondania, hogy érdekessé válhassék. És ebben a törekvésében nem is veszi észre, hogy nevetségessé válhatik, ha a valószínűség határait erősen túllépi. Kalandjainak állandó hangoztatásával akarja hírnevét fenntartani, és nem veszi észre, hogy a háta mögött kinevetik.

A gazdagabb Háry Jánosok meggondoltabban, vagy óvatosabban vezetik le dicsekvési vágyukat.

Pl. Az egyik ma gazdag ember, de valamikor szegényen kezdte az életet. Ő is ott volt egy társaságban, ahol meséket gyűjtöttem. Ő maga kért, hogy írjam le az ő élettörténetét. A kiemelkedőbb, érdekesebb eseteknél önmagáról harmadik személyben beszélt. Valahogy ezen a módon veregette meg önmagának a vállát. Valószínű, hogy a sok rosszul használt „politikus” kifejezése is a Háry János alaphangulatból fakadt.

A Háry János típusnak egy másik megjelenési formája a *megbámult ember*. Ennek az én emberemnek állandó bámulója a felesége. Mindig körülötte sürgölődik. Ennek az öregnek az anekdotáin a magabiztos elkapottságon kívül egyéb zavaró körülményt nem lehet észrevenni.

Legnagyobb értékű tagja e csoportnak a „*litteratus paraszt*.” „Szeretné magát megmutatni”, még pedig valami komolyabb formában. Akiről ezt a típust mintáztam, könyvet írt családjának történetéről. Dédapjánál vette föl a fonalat. Elment különböző plébániákra, anyakönyvi adatokat keresett össze; egypár régi okiratot őriz is. A család-történetben dédapjáról (tehát nem önmagáról) mond el a Toldi Monda farkas-kalandjához és a bika megfékezésének történetéhez igen hasonló. Lejegyez magának mindent, ami vidékünkkel kapcsolatos. Két helyi mondát olvasott, azokat is gondosan lemásolta. Az egyiket Baranya vármegye monográfiájában olvasta, a másikat pedig egy környékbeli tanító írta hegyháti tájszólással. A monda párbeszédese és Rudolf királyról szól. Eredetét nem tudtam megállapítani. Nyelve és fordulatai alapján népi eredete valószínű, de párbeszédese formája gyanús. Az illető tanító, aki a kérdést eldönthetné, már nem él. Litteratusunk lemásolta ezt a mondát és ő is átmásolta a monda címe után ezt a magyarázó közbevetést, hogy „hegyháti tájszólással.” (Hegyháton vagyunk!) Valahogy magasabban érzi magát a többi falusi ember felett. Fele útig kipített egyénisége mégis komikus, inkább tragikomikus.

Ebből a csoportosításból egyes mesélők kimaradtak. Közülük az egyik nem is tartozik szorosan a falusi társadalmi megosztottság kereteibe: nyugdíjas vasutas. Faluban él, és nem szakadt el falujától, csak éppen a szociális helyzettel adódó körülmények nem kötik őt. Bohém is, igric is, *de független mesélő*. Az azonnali siker becsvágyával mesél, leginkább anekdótákat. Nagyon hosszú és szövevényes, de nagyon élvezetes anekdótákat mesél. Vágya teljesül, mert általános vélemény róla, hogy „olyan sokat kell az öreg B.-nek nevetni.”

A szociális különbség nem húz választó vonalat a legjobb mesélők csoportjában. Szegények is, gazdagok is tartoznak ide. Magatartásuk *független* — *művészi*. Igen szép meséket tudnak. Mesemondás közben minden lelkesedésük a meséé. Függetlenségük nem társadalmi eredetű, hanem a mesék felépítésének biztonságából táplálkozik.

Köztük van legtermékenyebb mesemondóm, egy idősebb jómódú pógár. Művészi becsvággal mesél és mintegy belső kényszer hajtja is a mesélésre. Örül neki, ha meséért megyek hozzá.

Ehhez a csoporthoz tartozik, aki talán a legszebb mesét mondta: egy fiatalabb szegény asszony; csak a gyermekeinek szokott mesélni kedves, lágy hangon és öntudatlan művészi érzékkel.

Banó István.

*

Die Lebensformen der ungarischen Volksepik. Auch die alltägliche Umgangssprache des Volkes gehört auf Grund ihres erzählenden Charakters zu der völkischen Epik. Die stereotypen Ausdrücke der Alltagssprache nähern sich an die Sprüche, während die Erzählungen der kleineren Tagesereignisse an die Märchen und Anekdoten. Die Grenze zwischen beiden wird von dem Bewusstsein, dass der Erzähler sich als Darsteller fühlt, bestimmt.

Das Benehmen des Märchenerzählers vor dem Publikum. Typen von Märchenerzählern. Die Gruppe der Armen und Wohlhabenden bilden zwei verschiedene Kategorien. Die extreme Gestalt in der Gruppe der Armen ist der Berufserzähler, die der Reichen der vornehme Anekdotenerzähler ist. Auch der Typus der Bohemen teilt sich nach ihrer sozialen Lage in zwei Gruppen; ebenso ist es mit dem Typus der Maulhelden (Háry János). Anders ist es aber in der wertvollsten Gruppe der unabhängigen Erzählerkünstlern. Hier finden wir arme und wohlhabene Leute nebeneinander.

A BAKONYI PÁSZTORKODÁS.

A magyar néprajzi irodalom a pásztorkodás területén legtöbbit az Alfölddel foglalkozott. Feltárult előttünk népi állattenyésztésünk ősi rendszere, s különösen a szilaj- vagy ridegtartást hoztuk közelebbi kapcsolatba az Alfölddel annak ellenére, hogy az eddigi szörványos tanulmányok és feljegyzések ugyanezt hazánk erdős-hegyes vidékeiről is nyilvántartják.

Hogy állattenyésztő kultúránkat gyökeresen megismerhessük, a jövőben a domb- és hegyvidékek vizsgálatával behatóbban kell foglalkoznunk. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy az ősi alapok mindenütt megegyeznek, a rendszeren belüli egyes jellegetességek táj- és növényföldrajzi szempontból mondanak újat, viszont sok értékeset.

E tanulmány célja mintegy előmunkálat a dunántúli pásztorkodás lényegi megismeréséhez. Erről a területről sokáig kísértett ősfoglalkozási ága-

inkat illetőleg is a különállás gondolata. Tény az, hogy bizonyos vonások valóban elütnek a tárgyi világ központi jelenségeitől, de éppen pásztorkodásunkat vizsgálva ismerjük meg legszorosabb összetartozását, s láthatjuk meg, hogy például az ősi fajok és az ősi rendszer mennyire jellemző vonása ezen országrész állattenyésztésének is. Igaz, hogy a rendszerváltozás itt indult meg leghamarabb, s a nyugati közelség és a nagybirtok gazdálkodása erős átalakító hatással volt a népi hagyományokra, de egyes autonóm vidékek ma is igazolhatják álláspontunkat.

Kiindulásunkul Veszprém megye s így a Bakony déli részét választottuk. Az Alföldtől meglehetősen távol fekszik, közvetlen hatásról tehát nem lehet szó. Növényföldrajzilag a legkedvezőbb terület, ahol a pásztorkodás súlypontja az erdőségekre esik. Hogy valóban népi, uradalmi befolyástól mentes kultúrát találjunk, elsősorban Szentgál községet vettük alapul. Történeti múltja, jogi különállása, rendkívül gazdag népi élete mellett 48.000 holdas erdős határával a legalkalmasabbnak látszott. Messze vidéken legtávolabb itt volt igazi ridegpásztorkodás.

I. A régi állatfajták.

Ha e jelzett területnek állatfajtaikat vizsgáljuk — természetesen történeti metszetben — érdemes kapcsolatot vehetünk észre az Alfölddel, viszont egyes állatfajtákra vonatkozólag új, de legalább is pontosabb eredményeket találunk.

A ló eredeti tájjellegére adatunk nincsen. Ennek oka részben a nép kezén való előrendelt jelentősége — Szentgálon 50—60 éve alig volt 10 pár jármoslónál több, — részben pedig az, hogy a keveredés legnagyobb mértékben a Dunántúl ment végbe.

A ma már teljesen kiszorult, de néhány évtizede még kizárólag tenyésztett magyar szarvasmarha nem tért el alföldi fajtársaitól. Külseje, színe, természete, gazdasági szerepe ugyanaz.

A juh fajok vizsgálata meglepő és örvendetes eredménnyel járt. Az öregek szerint német birkának nevezett, s ma kizárólag tenyésztett juh faj mellett az ősi magyar juh eleven emléke is előkerült, néhány hasznos és jellemző tenyésztési vonásával. Száz István 86 éves szentgáli juhász szerint — vallomását egykorú társai is megerősítették, — régen csak a lobáncásszörű magyar juhot tartották, külsejét Ovis strepsiceros Hortobagynensis-ként írva le. Az utolsó nyáját apja őrizte, ő mint kisgyermek bojtárkodott mellette. Szörét a veszprémi csapóknak adták el.

A juhot a merinó-változatok szorították ki, ezek tenyésztése eleinte a régi nyomokon haladt.

A legeltetési rendszer vizsgálata alkalmával mind a juhtartás eredeti, mint a birkatartás átmeneti szálait a lehetőség szerint élesen kiemeljük.¹

A kecske tartása a Bakonyban a nép kezén nagyon ősi lehet. Egy 1656-ból fennmaradt vallomás szerint Németh György gergelyi születésű pásztor „Nemes Szalókon lakván kecskéket őrzött.”²

A hatóságok az erdők kiméltése végett, főleg a XVIII. század végétől

¹ Az 1794. évi veszprémi-vármegyei árszabályzat a következő juhbőr-fajtákat sorolja fel:

Bundának való egypár jobb Magyar Juh Bőr	3 fl.
Közönséges Birka bőrnek párja ugyan szőröstül	75 dr.
Metzeni való Magyar Bárány bőrnek párja	1 fl.
ugyan Metzeni való Birka bárány bőrnek párja	50 dr.

Nem akarjuk erőltetni, de valószínűtlennek se látszik, hogy a szücsök és timárok akkoriiban még saját megyéjükben szerezhették be juhbőrszücsőségletüket. A múlt század közepe táján Eötvös Károly szerint a megyei csapók és szürszabók a juhszört már az Alföldről vásárolják. V.ö. Eötvös Károly: A Bakony. Budapest, 1909.

² Veszprém vm. Inquisitiones. II. 82.

kezdve, tartásukat egyre üldözik, sőt kiirtásukat is elrendelik, így például Szentgálon 1813 március havában József napig rendelték el a kecskék kipusztítását. Ennek visszavonását területileg kérték a gazdák. „... Mivel a Tél sanyarúsága s a Takarmány szűk volta miatt ezen állatok is illendően nem táplálhatván Felette soványak, a Dög is emésztette, a Törvény is zavarja, a Gazdák is oly szegény rendűek, akik teheneket nem tarthatván, özvegy és árva maradékaik a ketskék tejével táplálhatnak.”³ Ebben az iratban csak mint a „szegény ember tehenéről” értesülünk, holott a jómódú gazdák is tartották. Aki teheneit a rideggulyára járatta, az családja ellátására kecskéket fejetett. Amikor a tarka marhával az istállózás megkezdődik, ez a sajátságos tejgazdasági forma lassan megszűnik, s a kecske a szegény ember tehene marad. Különösebb tájjellege nincsen.

A Bakony-vidéket már növényföldrajzi helyzete is alkalmassá teszi a sertésenyésztésre. „A Bakonyoknak rengeteg bikkes, tölgyes erdőségei mutatják, hogy Veszprém a sertés tenyésztésnek is valódi hazája,” írja Fényes Elek.⁴ Oklevéltáraink Szent István korától kezdve tartalmaznak Bakony vidékére vonatkozó gazdaságtörténeli adatokat, amelyek vagy a monostorok, vagy a kanászközségek — így Szentgál — sertésenyésztésére vetnek világot.⁵ Gazdaságtörténeli tanulmányok bevonásával biztos tudomásunk van arról, hogy e vidék sertésenyésztési folytonossága állandóan fennállt.

Magyar tájfajtáinkat illetőleg vidékünk jellegzetes fajtát őrzött meg, az úgynevezelt *bakonyi disznót*. Szakköreink egészen különleges tájfajtának veszik, mely „Az ország nyugati részén a Dunától a Stájer-határig, északra a Dunamenti megyékig, déli irányban le a Dráváig volt honos és különösen ott volt elterjedve jobban, hol az erdőségekben és vizes lapályokon bő táplálékot talált. Az ország dunántúli részén végighúzódó Vértes hegység bakonyi részén lévő papi birtokokon (Bakonybéli apátság) nagyobb mennyiségben tenyésztetvén, kereskedelmi forgalomba is ezen vidékről került először. A sertéskereskedők oltihona után elnevezték *bakonyinak*, sőt a mostani magyar mangalicát a régi szokásból kifolyólag az ausztriai és csehországi hentések és kereskedők ma is „Pagunen” név alatt ismerik, sőt Erdélyben a székelyek is „Bágonernek” hívják.”⁶ Fekete bakonyi sertésnyájak egyébként a gödöllői Grassalkovich uradalomban is tenyésztésben állottak a XVIII. század folyamán.⁷

Eredetét Wenzel Gusztáv forrásai után a keltákra vezeti vissza: „Ugylátszik, hogy a bakonyi disznót itt a kelták... a mangoliczát pedig a rómaiak honosították meg.”⁸ Első megállapítását Dorner is átveszi,⁹ úgy hisszük azonban, hogy a történelem és az állattani tudomány lesz hívatott a kérdés eldöntésére, melyet eddigi megfogalmazásában nem tarthatunk elfogadhatónak annál is inkább, mert Wenzel, mint régebben mások is, tagadja, hogy a honfoglaló magyarok sertésenyésztéssel is foglalkoztak volna, holott a mai tudomány erről ellenkezőt mond.

A magyarnyelvű szakirodalom külső leírásáról keveset említ, s tekintve, hogy nyom nélkül kipusztult, s még hiteles képe sem maradt fenn, elsősorban a nép leírására, a rokon területek eddigi adataira, s a jegyzőkönyvek eselleges említéseire vagyunk utalva. A zirci cisztercita apátság sokáig őrzött egy kitömött példányt, de 1938 nyarán kelt levélbeli értesítés szerint már évekkel ezelőtt tönkrement és kiselejtezték.

³ Szentgál, Arch., A kecsketartó gazdák folyamodványából.

⁴ Magyarország leírása. Pest, 1847. II. 73. l.

⁵ Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története. Budapest, 1887. a 224. lapon közli az eddig ismert monostori, a 332. lapon a későbbi bakonyi anyagot.

⁶ Enesei Dorner Béla: A sertés Magyarországon. Bp. 1908. 32. l.

⁷ Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdasága 1775—1815. közt. Bp. 1937. 158 l.

⁸ Wenzel: id. m. 224. l.

⁹ Id. m. 32. l.

A néprajzi szakirodalomban a zselici kanászélet kapcsán Ébner Sándor adta a Somogyban is honos bakonyi disznó első népi leírását.¹⁰ Adatait záradékképpen felhasználjuk, már a fajegység bizonyítása végett is. Ha a két vidék egybehangzó adatait látjuk, semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy azonos fajtáról van szó. Gönczi Ferencz egy rövid göcseji adatát is megemlítjük, ez csak erősíti felfogásunkat.

Külseje a nép leírása szerint a következő :

Testállása a vaddisznóéhoz hasonlított, teste hosszú, de erőteljes, csontos; háta magas, éles; hasa karcsú, *csihár* (vékony, nem pocakos); lába vékony, de erős; farka hosszú; körme fekete.

Feje *búbos*, orra hosszú és hegyes; *hosszikás-hegyes* felálló füle volt, rajta szürös szőr. A bakonyi disznónak fejlett agyara nőtt, ezzel embernek, állatnak nekiment, egymás belét is kivágták.

A kané már süldő korában kiütközött és teljes kifejltségével a 12 centimétert is elérte. Az emsének két éves koráig nincs agyara, csak azután fejlődik s minél idősebb, annál agyarasabb, bár a kan nagyságát sohasem éri el. Mindkét nembeli alulról-fölfelé vág vele.

Teste sima, szálkás szőrrel volt borítva, sörteje tenyéryi szélességben a faráig futott, s oly erős, hogy állítólag a cipész fonálba sodorva tű helyett varrt vele.

Színe: *fekete, barna, szürke, fakó* vagy *zëma*, elvértve akadt *vörös*, gyakori volt azonban a *fehér* is.

A szentgáliak szép fehér disznóját Eötvös Károly így jellemzi: „Magos, hosszú, sovány test. Nem vaddisznó, de nem is szelíd. Afféle fehér vaddisznó... Csodálatos fehérszörű állatok. Sörtéjük ritka, halványrózsaszínű testűek, szempillaszörűk is hófehér.”¹¹ Főszínük mégis a szürke, leginkább fekete és barna árnyalatban. Malackorában mindegyik *gyikos* (csikos, cifra), ez azonban pár hétre eltűnik.

Nemcsak egyszínűek, de színfoltosak is gyakoriak. Akad közöttük *bunta* (eleje—hátulja feketés, közepe fehéres); *babos* (feketésfoltos), *nyaksí* (nyaka fekete) és *farók* (eleje fehér, hátulja fekete).

A színfoltok meghatározásánál a fekete előfordulása a döntő. Itt jegyezzük meg, hogy a Takáts Sándor által említett „farók nevű disznó” az északi Kárpátokból bizonyára nem fajt, hanem csak színfoltos disznót sejtet.¹²

Tulajdonságait és természetét illetőleg szilaj, külterjes viszonyokra való állatnak ismerjük meg. Rendkívül edzett, a betegség nem fogta, hallása, szaglása kitűnő, mozgékony, szeretett menni, ezért nagy hely kellett neki. Ha ólba fogták és módja volt hozzá, kitört, különösen malacozás idején igyekezett az erdőre. Természete vad, az idegen embert nem szívelte, ha szoptató volt az emse, meg is támadta; nem állhatta az idegen kutyát, s ha véletlenül egy a farka közé került és elkapták, azonnal széttépték, de nekimentek a farkasnak is.

A nép *gyihos*, *szerszény*, *gyéhënnna* állatnak tartotta. Mint Eötvös írja: „... Sohse volt még hajlék alatt; falut, házat sohase látott. Kint van éjjel, nappal, télen, nyáron. Ha ingerlik: megtámadja az embert, meg is öli, meg is eszi. Farkastól nem fél, úri ruhás embert meg nem tűr közelében, messze elkerülik még a vadászok is, ki kell előlük térni.”¹³ — De a kanászt, aki éjjelnappal vele jár, rendkívül szereti és becsüli. Megbecsüli a fiát is, kutyáját is. Van neki szíve, belátása.”¹⁴ Ugyancsak Eötvös jegyzi meg tréfásan, hogy: „A sörtés nagy zenekedvelő, elfelejti éhét, szomját, ha zenét hall, kitarja fü-

¹⁰ Ethn. 1933. 150—156. l.

¹¹ Id. m. l., 111—112. l.

¹² Takáts: *Rajzok a török világból*. Bp., 1915. II. 300. l.

¹³ Id. m. l., 111. l.

¹⁴ Id. m. l., 112. l.

lét, lefelé tartja orrát s a zenélőre függeszti tüzes szemét, úgy hallgatja a kürtnek hangjait. Nem röffenne, meg nem mozdulna a világerít sem.¹⁵

A vaddisznóval „hamar megbarátkozott”, rokonának érezte. Az emse különösen telenként, amikor „a makktermés megfogta az erdőt” s a talka kint telet, „megállt a vadkannak”, az pedig „meggörgelte”. Ha a vadkan feltűnt a farka körül, a gazdák lehetőleg kilövelték a puskásokkal, a *bebúgott* emsét pedig *időnap előtt* leölték, mert utódaikat nem szerették. A malacok a házi-tartást „nem fogadták”, az erdön a farkában a legvadabbak voltak, hízlalásra nem alkalmasak, húsuk kemény, mint a nép mondja: „rágása szíós” volt.

A pásztor a disznót a hangjából érti meg. Ha nem szereti a sorsát: *dinnyég-dunnyog, dirmég-dörmög*. Ha valamiben ellenkezik vele: *siakodik*, a többi ilyenkor mindjárt segítségére siet, „egy akaraton van vele”. Ha valamit észrevesz, vagy jó kedve van, *baffant* vagy *baffog* s a többi felel rá, ugyan-csak akkor is, ha *görgésnek indul*, a kanja különösen.

Külséjét és természetét nézve Ébner csaknem ugyanezeket írja a somogyi-zselici disznóról. Orra hosszú mint a hébér (30 cm. is); füle csúcsos; hasa karcsú, mintha bél se lett volna benne; farka hosszú; lába vékony, de erős, nagy járó természetű, a kanász elfárad mellette; szőre *igenyős singször, ardas színű, suttogó szőrű* (felálló sertéjű) stb.¹⁶ Gönczi Ferenc Göcsejről írja: „Régebben a sima, *sikor-szörű*, hosszúorrú és derekú... magyar fajtát tartották, a kondorszörű gicadisznók csak azután honosultak meg, miután a sikorszörűek kivesztek”.¹⁷ A bakonyi disznó tehát a Dunántúl e három vidékéről a közelmúlt szóbeli emlékei alapján igazoltan azonos.

Fejlődéséről és kiszorulásáról Dorner így ír: „A későbbi időben... külseje változott ugyan, keveset finomult, de primitív tulajdonságaiban mindannak dacára megmaradt. Szaporasága igen közepes volt, lassan fejlődött, hízlalóba fogva alig javult, kevés zsírt és rostos húst szolgáltatott.”¹⁸ A népi háztartáson belül szerették húsát és termékeit, de a versennyel a nemzetközi piacon nem bírt, oda finomabbat kerestek. Eötvös Károly szerint: „Húsuk, szalonnájuk jóízű, de szalonnájuk közepén van valami pánclérteleg, ezt megrágni emberi fogakkal nem lehet, még talán farkasfogakkal sem”.¹⁹ Mivel a lábon való járást jól bírta, a közlekedési eszközök hiányában a múlt század közepéig még volt piaca, azután átadta helyét a keresettebb mangalicának, amely nem csak hús-, hanem zsírsértés is.

A mangalica a jegyzőkönyvek adatai szerint ezen a néven, továbbá mint *rác* vagy *török* sertés a XVIII. század vége felé a tenyésztésben egyre sűrűbben jelenik meg. Az adatok némi külső leírást is mutatnak, ezen belül legjellegzetesebb a szőr minősége, színe s a fül állása. A sima szőr a bakonyi jellegzetessége, a *bodor*, *kondor*, *bolyhos* pedig a mangalica sajátja a *konnya*, *síska* füllel együtt. A Veszprém-megyei bitangjegyzőkönyvekben és körlevelekben 1789-ben „*bodor Török fajt*”²⁰ „*Török fajta sertés*, kurta,”²¹ kerülnek elő. 1791-ben „... az Ajkai helység kanászára mintegy 9 csavargó ráütvén, botokkal és baltákkal levervén, szürrel a fejét bétakarták és mintegy 100 darab sertéseket, rész szerént *mangaritzákat*, rész szerént magyar fajtákat elhajtották”.²² 1792-ben a csatári csárdánál loptak sertéseket, melyek „... rázt,

¹⁵ Id. m. I., 113. l.

¹⁶ Id. m. 150. l.

¹⁷ Gönczi Ferenc: Göcsej. Kaposvár, 1914. 588. l.

¹⁸ Id. m. 33. l.

¹⁹ Id. m. I. 112. l.

²⁰ Szentgál, Prot. Curr., szept. 24.

²¹ Id. m. lapszám nélkül.

²² Szentgál, Prot. Curr., jan. 30.

másképpen mangalitzfa fajtájúak, szürke és kékes szőrűek”.²³ 1794-ben több mangalicát keresnek körlevél útján „... többnyire feketék, a többi ki fehér, ki bunta és kondorok lehettek”.²⁴ 1795-ben Járó Jancsi, Fekete Miska és Szurok Ferenc „a csesznegi uraság eredejében a kanászra, Siros Istvánra reá-
ültvén s magát és bujtárját összezervén, tagolván s megköltözvén, 180 öreg számbul álló, többnyire Rác fajta s. v. sertéseit erőszakosan elhajtották”.²⁵ 1799-ben félvérekről olvashatunk: „fél Rác fajtuak, bohjásak”, mondja a körözés.²⁶ A jelzett színeken kívül a sárga, veres és fakó is előfordul.

A múlt század derekáról Veszprém megye állományát erősen kellősnek jellemzik: „A különböző fajok közül két faj terjedt el leginkább, t. i. a magyar és törökországi, mely mangalitzának is nevezetik”.²⁷ Elterjedését főleg a keresztülvezető hajtóutak segítették elő és a velük kapcsolatos makkoltatás. Az említett időpontról azt írja Fényes, hogy a Veszprém megyei erdőkben makkoló sertés nem mindig itt nevelődik, „... hanem a Dráván-túli megyékből s Törökországból jöven s itt makkon meghizlaltatván, úgy hajtának tovább Győr, Sopron, Bécs felé”.²⁸ Az is valószínűnek látszik, hogy elsősorban uradalmak vezették be s tőlük került a néphez. A mangalica és kevertvérű leszármazottai *gica*, *siska* néven élnek a nép kezén. Szentgálon emlegettek valami *bugyi*-fajta rövidlábú, hegyesfülű tarka disznót, de nem tenyésztik, csak tudnak róla.

*

Bakonyi anyagunktól függetlenül felvetődik az a kérdés, hogy lehetne-e esetleg ezt a disznófajtát az Alföldön régen szerle ismert *réti disznóval* kapcsolatba hozni. Külső jeleik általában egyezők. Életmódjuk hasonló s ezen az sem változtat, hogy a réti disznó mocsaras vidéken élt. A bakonyi is szereti a lápos területet s amint a szalontai disznó megél a mocsaras Sárréten, ugyanúgy otthonos a bihari erdős hegyeken is. A *mocsári* és *erdei* meghatározás tehát nem tekinthető kizárólagos faji tulajdonságnak. Egyébként megjegyzésünk közelebből állattani kérdés, végső megoldását tőle várjuk.

*

II. A jószág a legelőn.

Legeltetési jog és a legelőrendszer. A legeltetési jog a régi időkben a földesurak és hatóságok szabályozása alá esett, a nemesi falvakban a nemesi közbirtokosság belátása szerint gyakoroltatott. A szentgáli nagy határ sok jószágot tartott el, így nem nagyon kellett korlátozásokat szabni. Ebben a községben a 90-es évek derekáig, a *tagosztály* befejezéséig, általában törzsköös helyi lakos annyi jószágot vert a pásztor elé, amennyit akart. Volt gazda, akinek 80 db. marhája és 50 disznaja élt az erdőkön minden akadály nélkül.

A tágasabb határú helységek idegen jószágot is vállaltak fel, ezért természetesen *fűbért* kellett fizetni, ha pedig makkra hajtottak idegen disznókat, a megállapított *makkbért*. Ez Szentgálon régi gyakorlatot mutat, így 1766-ban Kantó Mihály 47 éves bakonybéli providus azt vallja, hogy: „... „30 esztendőktől fogva, valamikor az Makk a Szent Gáli Bakonyban diszlett, mindenkor a fatensnek és Báltynainak sörtései osztatlanok lévén a Szent Gáli földön jártak bérben és olyankor az Báltyai a sörtések ólához Pásztornak

²³ Szentgál, Prot. Curr., július 16.

²⁴ Szentgál, Prot. Curr., lapszám nélkül.

²⁵ Szentgál, Prot. Curr., május 10.

²⁶ Szentgál, Prot. Curr., március 13.

²⁷ Fényes: id. m. I., 63. l.

²⁸ Id. m. II., 73. l.

eléséget vinni gyakorta el küldötték és a fatens a Pásztorokkal a sörtések után eleget járt is.²⁹

Az erdei és réti legelőkön a nyájak gazdasági szerepük szerint helyezkedtek el. A kezesjóság a közeli legelőkre járt, így a *tehéncsorda* és a *borgyúgula*, amely a fejős tehének borjaiból állt. Az anyjuk tejére szükség volt, korán elválasztották őket, *kocán* nevelődtek. Hogy a *kocaborgyút* az istállóban ne egye a bogár, a borjúgulyás keze alá adták, ez reggel kihajtotta, este be. A *borgyúnevelő* vagy *rideggula* a borjúnevelés céljára szolgált, határozottan rideg rendszerű tartással, rendszerint messzi határrészeken legelt, a *ridegtehén* esetleg kint borjazott az erdőn. Rideggulyán élt a *ridegüsző*, *tinó*, s a *meddű tehén* is, amely „nem fogott borjút.”

A *ridegdisznó* közel s távol járt, majdnem az egész határ nyitva állt a farkák előtt. Az egyes utcáknak meg volt a maguk járásuk, s ezt a pásztorok döntötték el egymás között. Volt a községek közelében *malaclegelő* is.

A juhászok a számukra kirendelt s megfelelő legelőket járatták, a falutól jókora távolságra is. A fejős nyájakat az erdőn fejték.

A kecskék a közeli legelőket járták, s járnak ma is. Reggel kihajtják őket, este be, mert tartásuk tejteltetésre szolgál.

Számonvétel. A legelőre hajtandó ridegtartású állatot a pásztor darab és kor szerint vette számon, s a mogyorófából való *rojóbotra* metszette. A *rojás* körüli eljárás és maga a metszés hasonló az alföldihez.

A számontartás és ellenőrzés biztonsága végett a bélyegezés és jegyezés megfelel az általános szokásoknak. A *rideggulyán* ellett borjút ősszel *bélyegőték*, a szarván fülén ugyanakkor *gyellel* látták el. A vármegye kívánóságára a községeknek külön bélyegeket kellett beszerezni, mert a: „Tapasztalás bizonyítja, hogy a tolvajok többnyire billegtelen marhákat szoktak ellopni, azon ravaszsgábul, minthogy azoknak is nyomozások nehezebb... Minden Helység Előljáráinak szorosán meghagyatik, hogy magoknak különös billeget szerezzenek, mellyet nemcsak nevendék marhákra, hanem még az ollyaténokra is, mellyeket az Helyiségbéliek közül valaki billegtelent a vásáron találna venni, tüstént a Helység előljárái jelenlétében reá süttessék...”³⁰ A disznó fülét is jegyelték, s a régi füljegyek közül a következő típusok fordulnak elő: 1. füle ki van metszve, 2. pillangós, 3. hasított fülű, 4. fél karika formán ki vagyon véve, 5. fetske farkú forma fülű. Elhullott állatnak a fülével számoltak, de a homlokbőrének is vele kellett lenni, „Mivel a pásztorok a dög által el esett barmokról, aképpen szoktak számadozni, hogy azoknak a füleiket mutatják bé, ezzel pedig a pásztorok és kanászok úgy szoktak tsalárdkodni, hogy a mézárásoktól vagy zsidóktól nyers ollyas bőrt vesznek, és amelly barmokai a nyájból magok ellopnak, azok helyeit azon vett bőrnek a füleit mutatják bé, mint ha a dög által veszett volna el: vagy pedig a mézárásoknak úgy adják el a barmot, hogy annak bőrét vissza adja; hogy tehát ezentül illetén tsalárdságok se történhessenek, kemény büntetés alatt tiltatik, hogy a pásztoroknak nyers bőrt eladni, vagy tőlük a bőrnek visszaadása fejében barmot megvenni senki se merészellyen...”³¹

A *kihajtás és a legelő beosztása.* A kihajtás - főleg a takarmány szűkös volta miatt - a lehető legkorábban történt. A marha tavasszal különben is megéri a zsendülő fű és fa illatát és magától készülődik. Annyira nyugtalan, hogy ha nem vigyáznak rá, el is szökik.

A pásztor szintén készülődött, elintézte a számbavételt, s már április 5-én is elment *kihálásra*. Aki akarta, elébe verte a jóságát. Szentgálon az volt a szokás, hogy akármilyen is az időjárás, de nagypénteken a rideg-

²⁹ Szentgál, határpörök jegyzőkönyve. Bakonybél—Szentgál között, Kerteskö ügyében, lapszám nélkül.

³⁰ Veszprém vm. 1795. Curr. III., átvéve Soprontól.

³¹ Veszprém vm. 1794. Curr. XV.

gulyát kolomposan mindig kihajtották, ha másként nem is, legalább jelképesen, kerültek egyet, s azután visszafordultak.

Ebben a községben a gulyás kihajtáskor a Nyíró-dombra ment, megfújta a kürtöt, és a nép rebégte: no, hajtják a marhát! A jószág a Dankó-hídnál gyülekezett az Al- és Felszegről, egy-egy gulyás terelte oda. A marha veszett kedvében volt, bömbölt, ugrált örömeiben.

Kihajtáskor egyik-másik öreg pásztor bizonyos szertartásos műveletet hajtott végre. A faluból kivezető hídnál egy fazék parázsra valami szert tett, az füstöt vetett, majd a fazekat földhöz vágta, s a marhát a füstön hajtotta keresztül. A jószág viselkedéséből előre megállapította, hogy lesz-e szerencséje az őrzésben. A hiedelem közelebbi lényegét a mai pásztorok pontosan nem tudják meghatározni, az azonban valószínűnek látszik, hogy a gonosz, farkas, bogár elleni előzetes óvás lehet a mozgatója, mint ahogy a szomszédos göcseji pásztorok is évégett végeztek hasonló szertartásukat.³²

A juhászok, míg a ridegtartás divott, egész esztendőn át az erdőkben tanyáztak, később rendszerint március végén indultak a legelőre.

A kecskefalkának nem volt meghatározott kiverési ideje, télen is kijárt, csak *förmetegben* nem.

A *disznófoka*, ha a telet nem töltötte az erdőn, a legelső kedvező alkalommal elment kihálásra. Ha makk volt, és takarmány kevés, már január végén kiverték, általános szokás szerint József-napkor mindenképpen, de az anyafalkát az első két hétben egyszer hazahajtják, hogy moslékkal jól tartsák, és azután újból visszamegy az erdőre.

Itt is tapasztalható az az elv és eljárás, mely népünk gazdasági rendszerében — úgylátszik — általános, hogy a kezes jószágot is lehetőleg a legelő tartsa el. Munka után a bakonyi magyar községekben is legelőre verték a jószágot, *lovászkoztak, ökréskedtek* mellettük. Veszprém vármegye 1786-ban meghagyja az éjjeli őrzés felől, hogy: „Tartoznak a Helységbéliek a Lováikat, a mennyire mezejek terjedelme megengedi, egy Seregben éttczakának ideje alatt őrzni kutyákkal, és egy a jelen lévők közül változva mindenkor vigyázással légyen.”³³ Az ökrökkel is *legelőn szántottak, takarodás* után — munka végeztével — a gazda kihúzta az *igaszöget*, s odaszólt a fiának, vagy a béresnek: menj el *kiterégetni*. Ezeket is csoportosan legeltették, sőt nem is igen kellett őrizni, legfeljebb a *torkosának* mellette állni. 10—15 béres, gazdalegény összeverődött éjszakánként a tűz körül, sütötték a krumplit, ha meg szomjasak voltak, kalappal hordták a vizet a kutakról.

Az egyes falkák járásait nem különítették el szigorúan, a marha és a disznó egy területen is legelhetett, a birkát, főleg pedig a kecskét azonban nem tűrték a marha járásán. A kecske nagyon *főkopasztotta* a legelőt, és „szágot is hagyott.” A kanászok utcánként legeltették falkáikat, egymás között bizonyos határokbán megegyeztek, bár fordult elő villongás közöttük. Különösen sok határsértés volt a szomszédos községek között, az ilyen ügyek terjedelmes aktákkal foglalkoztatták a megyei hatóságokat.

A *legelők állatnemek szerint*. A *marha*. A bakonyi pásztorkodás növényföldrajzi helyzetéből ered, hogy az erdő, rét, illetőleg *erdei tisztás, kaszáló résség* s az ugar váltogatták egymást, mint legelőterület. A nevezett helyeken is gyakran cserélgették a jószág járását, mert ahol a marha sűrűn jár, „nem tud *mégüdüni*.”

Kihajtás után a marhát először az erdőre verték. A tenyészet előhaladása szerint tápláléka is változik. Kora tavasszal *fabimbót* evett, a bükk- és gyertyánfa *rigyája* és *zabjája* (dús, *kipörcedt bimbója*) volt első tápláléka. Akinek nem volt otthon takarmánya, ilyenkor az erdőre járt, vagy kezes jószágát is odahajtotta. Felmászott a fára és a rigyás faágakat levagdalta és le-

³² Gönczi: id. m. 240—245. l.

³³ Szentgál. Prot. Curr., 65. l.

dobálta a jószágnak. Ettől a tápláléktól jól *színesült*, javult az állat, bár „kócos volt, a béle se látszott”, de színe volt. A téli szalmatakarmanyon *pocakot* eresztett, tavasszal „összement a hasa.”

A növényzet fejlődésével új táplálékok jelentkeztek. A felmagzott *csolán* olyan jót tett neki, mintha zabot evett volna. A *borza* virágát nem szerette ugyan, annál jobban a termését: a *csetét*. Ezt, ha már barnult, nagyon fogyasztotta, ennek az értéke is vetekedett a zabéval. Majd talált *gyepet*, bár az *ē terebesüt* fák alatt csak ritkán „nevelődött.” A fűféléket a pásztor nem igen tartja számon, valamennyit az *erdei fű* fogalma alá vonja.

Amíg a kaszálás meg nem történt, a marha az erdőn élte, május vége felé azonban már nagyon igyekezett a rétre. A fű *nyölése* Szent Ivánig tart, akkor „a fű megáll.” Nagy melegben az *égött földön* nem nagyon fejlődik, mikor megjön rá az idő, újra nevelődik. A száraz hideget se bírja, megsínyli, s ha áprilisban nem indul meg, rossz szénatermés lesz. Szentgálon régebben csak egy kaszálás volt, ha lekaszálták az *öregfüvet* és *betakarótak*, akkor a rideggulya kiment a rétre. Itt nem csak legeltettek, de egyúttal trágyáztattak is, a soványabb réteket sorba *sza.atták*. Átlag öt-hat évenként került a sor egy-egy gazda nyilasára. Ilyenkor a gazda is segített őrizni. Esténként bort, tüzifát rendelt a kaszálójára, ahol éjszaka a *hálás* volt, a pásztornak az esetleges eső ellen néhány karóból és pár kéve zsúpból egy kis *landzsát*, kunyhót üttetett össze. A pásztornak külön ajándékot adott, hogy reggeli indulás előtt jól kiszassák a marhát, addig ne vigyék a többi kaszálóra. Míg ez meg nem történt, a gulyások nem indítottak.

Az *ugart* is legeltették, de *tarlón* a rideggulya nem járt. A szántó azelőtt lényegesen kisebb volt, de csak a birkát és a disznót eresztették rá, meg a jármos ökrök legelték éjszakánként.

Őszig a gulya a kaszálót *kiéte*. akkor már kereste „a jobb életet”, az erdőre kíváncszott, *futóra át*, Kisasszony után érezte az erdő szagát. Az erdőn a köris, ihar, szilfa, vadkörtefa levele igen jó táplálék, mikor dércsipés után lehullik, ezt a marha félnyersen eszi, nagyot iszik rá, ettől *nyól* a hasa.

Megeszi a vadgyümölcsöt, az almát, körtét, a bükk-, cser- és tölgy-makot. A csermaktól különösen jól hízik az ökör. November elejéig ilyen táplálék bőven van, aztán avarfüvet keresgél. Ameddig lehet, kint tartják az őszi *előhavak* után is, néha karácsonyig megélt odakinn.

A *birka*. A 90-es évek közepéig Szentgálon a nyájak csak az erdőben jártak, ezután a rétre, a tarlóra is ellátogattak.

Tavasszal a *zsönge* fiatal hajtást ették, a túskebokrokat csipegették, vagy a *levelest*, falevelet szaggatták, de ha ez megvénült, már nem kívánták. Legjobb táplálékuk a gyp.

Nyáron és ősszel folytatódik a gyp, majd jön a rét és a tarló. A trágyázás említett módját a tarlón csak juhval és disznóval gyakorolták, egészen ősz végéig hálattak a kiszemelt területeken, mikor a marha már beszorult az erdőre. Éjszakára tuskéből *kerítést*, karámot ültettek a nyájnak, hogy el ne széledhessen, mellette áll a juhász kunyhója. Ha visszatértek az erdőbe, ott a száraz gypet élték, az elvénült falevelet a jószág már nem kívánta.

Télen a juh avarlevelet talált, meg a fáról lepotyogó mohát eszegette, és ez azért is volt jó, mert kitöltötte, nehezen emésztette, reggelig nem éhezett meg utána. Megette a makkféleségeket és jól hízott tölük. A hóval borított legelőn keresgél, bokáig érő hó alól még kikaparta a füvet.

A kecske, mint már említettük is, nagy erdőpusztító hírében állott. Bár a fiatal hajtást, a *nyővést* lerágta, a pásztor szerint mégis „a fűrész meg a fejsze rontotta az erdőt, nem a kecske”, s azt állítja, hogy a *sihatagot* — fapalántát — nem bántja.

Táplálékra nézve nagyon igénytelen, a kutyatejet, tuskét és egyéb gazonkat is tudja értékesíteni. Legjobban a famohát szereti, de a *fahéjat*, főleg a

körisét örömmel fogyasztja. Magasan fekvő célját két lábra ágaskodva éri el. Ha a havat járhatja, télen is kijár, tüskét, makkot keresgél.

A disznó. Tavasszal már igen korán tudja élni járását. Azt mondják, „ha a föld fagya feljön, a disznó már megél.” Erdei legelőjén először a földben található gyökerekkel táplálkozik, megszuszmatólja, nyalogatja, s ha jónak érzi alája tūr. Férget is talál, a fa zsendülésekor pedig a virágját és a *potyadékat* eszi. A fű- és gazfélék közül leghamarabb a *paré* és a *gorha* tenyészik, ezeket jól tudja hasznosítani, később gyepet legel, de nem veti meg közben a vadmadár tojását és fiókáját sem. Kitúrja fészkeből az egeret, s a dögöt, még a magáét is felfalja.

Nyáron *takarástól* Kisasszonyig *tallóznak*, ott az elhagyott gabonafejet keresgéli, *födikenyeret* tūr, kigyomlálja a vad növények gyökereit, és ezért a hasznosságáért, meg azért is, hogy közben a földet *mégpotyogtatja*, szeretik tartlóra verni.

Kisasszony után — ősre fordulólólag — visszakerül az erdőre, itt már érik a vadgyümölcs, elsősorban az alma meg a körte. Ha a disznó gyepen — tartlón legel, éjjel nyugodtan pihen, de a vadgyümölcs érésekor, midőn a termés még a fán van, s csak elvéve hullik, éjjel is futkos, és már két óra tájban felveri a kanászt. Ha mind lehullik, a nyugtalanság elmarad, nappal egy-két fa alatt jóllakik és az éjszakát nyugodtan tölti. Így van ez a makkoltatás kezdetekor is.

A bakonyi sertéstenyésztés igazi alapja történeli okmányaink szerint is a makkoltatás. Bél Mátyás compendiuma Veszprém vármegyéről tréfásan így emlékezik meg: „Hunc comitatum silva Bakony (Bokony) ingens illa exasperat . . . meris referta Quercubus. Proinde innumeros porcorum greges educant coloni, quos demum in multas regni provincias agere consueverunt. Carne certe porcina plerumque vescuntur, qua res locum fecit dicerio: Vespriensium colonorum carnem bubulam in arboribus crescere. Intellige: porcos glande saginatos bubulae illis loco esse.”³⁴ A makkoltató hizlalással kapcsolatban Windisch így szól a Bakonyról: „In demselben werden auch erstaunliche Herden von Schweinen mit den häufigen Eicheln gemästet und hernach grösstentheils ausserhalb Landes getrieben.”³⁵

A makkfélék közül a legjobb a *bikkmakk*, ettől legzsírosabb a disznó. Jó termés azonban ritka, öreg pásztorok szerint csak minden 7. esztendőben „üti meg az erdőt.”

A *tölgymakkot* szintén szereti a disznó, mert édes. Ennek egyik változata, egy *ilex*-féleség: a *magyal* vagy *hajagmogyoró* is kedvelt tápláléka. A *tölgymakk*ról a XVIII. század híres gazdasági szakértője, Mitterpacher így ír: „Glans querna suem diffusam et gravissimam facit, glandium omnium dulcissima.”³⁶ A *csermakk* minden esztendőben jól adott, a marha is megette, de ez már harmadrendű csemegének számított és csak akkor volt alkalmasabb, ha *kikopállott*, mert a cser *külyűjétől* gyomorégést kapott.

Ha a makk „megfogta az erdőt”, a ridegdisznó kint legelt, s a hó alól is kikaparta. Mikor jóllakott vele, eltelt, kifeküdt a hóra, be se ment az akolba. Télen a disznó makkal és hideg vízzel élt, a makkos disznó szerette is a *latyakot*, kívánta a vizet, száraz időben nem tudott megjavulni. Jó esztendőben, mire a hó leesett, rendszerint ki is hizott.

A makkon hizott disznó szalonnája puhább és sárgább, a zsírja híg, nem fagy meg. Erről Mitterpacher is megemlékezik: Glans fagea suem hilarem, nonnunquam etiam temulentum facit, carnem coquibilem ac levem, sed lar-

³⁴ M. Bel, Comp. Hung. in partes IV, Posonii et Cassoviae, 1777, 152. l.

³⁵ Karl Gottlieb von Windisch: Geographia des Königreichs Ungarn. Pressburg. 1780.

³⁶ Lud. Mitterpacher: Elementa rei rusticae, Budae, 1779—94. II. 143. l.

dum minus firmum ac pene fluens.³⁷ Ma azt tartják, hogy a darán hizott disznó húsa jobb, szalonnája keményebb.

Itatás és szózás. Az állatot, a rideggulyát is, nem igen kellett itatásra verni, maga is húzódott a vízre járatás közben, ha megkívánta. Vízet könnyen található. *Kátyóban, sünyedékben,* a természetes földmélyedésben, a víz hamar feladja magát. Az erdőn sok a *kifolyó forrás,* az ilyen szája elé a pásztor vályút állít, abba *belegörge*zik a víz, a másik végén kifolyik. Erősebb forrásnál vályúra sincs szükség, azt a jószág egyszerűen körülállja, és a legtöbbnek még *kirakatja* sincsen. Ha a források száraz nyárban vékonyabban adják, a nagyobbra, vagy a *folyókra* kerülnek. A nép a Gellát és Gerencét, meg a hasonlóan nagyobb bakonyi patakokat folyónak nevezi. A forrásokat viszont *kútnak* hívja, s mindegyiknek megvan a maga neve, pl. a szentgáli határból ismeretes többek közt a Bikszár-kút, Kétbíró-kút, Macskadülő-kút, Kiskút, Sóskút, Sátorkút, Ácsfaragókút, Aprókút, Katlankút, Édesvízkút, Gelencsérkút, Bodonkút, Adámkút, Pecekkút, Berecbírókút, Mátyáskút, Királykút, stb. A névadásnak mindig valami háttere van, néha régi

1. ábra. Vízfogó förtés. — Zisterne für das Tränken der Viehs. — Szentgál.

történeti valóságokkal, vagy mondai elemekkel kapcsolódik össze. A Bodonkút nevét onnan vette, hogy a pásztorok *bodonnal,* üreges fatörzsszel bélelték ki, ez régen gyakori eset volt.

Ahol forrás nincs, ott a hajlásokban *förtéseket, vízfogókat* sáncolnak. Ezekben összegyűlik a víz és egész évben lehet róluk itatni. Ma is általánosan használják őket. (1. ábra).

Gémeskutakat alig találni, s ez a vidék földtani helyzetéből érthető is: sok a forrás. Ennélfogva a bakonyi pásztornak az itatás korántsem olyan nagy gondja, mint alföldi társának. A csordát a *falukúton* itatják, ez gémes szerkezetű.

Megemlítjük azt a szokást, hogy a szentgáli gulyát ma is évente egy alkalommal lehajítják itatni a Balatonra. Ennek állítólag valami jogfenntartás lenne az alapja, közelebbit azonban nem sikerült megtudni.

A juhok, kecskék a *tavakból,* vízállásokból, vagy förtésekből isznak. A birka itatása nem nagy gond, szárazságban három napig is bírja. A disznóval se kell törődni, mindenütt talál vizet, a marhacsapásban is, végső esetben ott vannak az itatók.

³⁷ Id. m. II., 136. l.

A jószág testi fejlődéséhez a táplálékon és italon kívül a sónak van nagy jelentősége.

A fehér-, rideg- vagy borgyaszulát és a tinófókat kéthetenként hazahajtották sózásra, csakúgy, mint a ridegdisznót is. Volt gazda, aki ezt nem kívánta, volt, akié viaszsaladt. Ilyenkor vagy a tulajdonos ment ki sózni, vagy ezt a béresére, esetleg a pásztorra bízta. A sót a sózókból vagy kismelencékből nyalták a jószággal, esetleg elibük öntötték a földre. A vad jószágot a só megszelídítette, maga ment felé, a vénjebb marha meg is ismerte a gazdáját, tudta, hogy sót hoz neki. Amelyik nem kapott, inségében az emberi húgyot, vagy a szenestuskókat nyalogatta.

A kaszálók Szent Iván után szabadultak, ilyenkor a marha már nem nagyon kívánta a sót, de tavasszal mindennap megnyalta volna. A jól sózott marhát már színéről észre lehetett venni, annak jó étvágya volt, tehát gömbölyödött, a szőre simán állt. A sózatlan marha csunya, *kotlottszerű*, „borzas, mint a boszorkány“.

2. ábra. Sózóvályú juhoknak. — Salztrog für Schafe. — Szentgál.

A birkát és a juhot tavasszal hetenként kétszer, nyáron egyszer, szombatoként sózzák, ekkorra már „*mégríjja a juhászt*“ (2. ábra). A kecskéket hetenként szokták vele megörvendeztetni.

Terelés és járatás. A szarvasmarha legelésre *kiveratko* indult. Ha jó idő járt, a marha felkelt a helyéről s azonnal útrakelt, ha eses volt az idő, vagy latyakos, lustábban kezdett hozzá. A marha indulása jóslat is a pásztornak, ha fürgén mozdult, aznap jó legelésre számított. Reggeltől kezdve a jószág 11 óra tájáig *évlődött*, legelészett, majd *bogarazni* kezdett, s a *déllön* összebujt. A déli állást legszívesebben a szénégető helyen, a *szénszűrűn* választotta, itt tudott *porozni*. Ha a jószág a szénport felkavarta, ennek szagát nem állhatta a bogár és így „nem ette meg a marhát“. A szénport első lábával szórta magára, főleg fejére és hátára. Ha a járásban nem volt szénszűrű, akkor bokros enyhelyet keresett magának, és testével időközönként megmozgatva a bokrokat, az ágakkal *lérühöte*, lekotorta, lecsapkodtatta magáról a látogatókat.

Ha a réten legeltek, a déllőt a jószág emelkedésen választja magának, *domborzatra* igyekszik. Lapályos, árnyékos helyen nem áll meg, a szél viszont

a dombon elviszi a bogarat és még hűsíti is. A déllőről a gulya néhány óra elteltével magától is a *hálás* felé indul, ha nem, hát megcsapták. Estélig lassan oda is értek. A háláson nem volt szalma, s a marha természete szerint a gyepes, leveles, árnyékos, vagy földes helyet szerette. Időnként a hálás és déllő helyét változtatták.

A birkát nedves, latyakos időben addig nem indítják, míg „a harmat el nem esik”. Különösen félnek a *pókálós* harmattól, ez rendszerint a völgyeket üli meg, és a birka könnyen megsántul tőle.

Nyáron 10—11 óra tájban *összebukik*, hűs fák alatt megdelel, ilyenkor a délután derekáig is áll. Az itteni juhászok ismerték azt a szokást, hogy a birkát a napnak farral fordítsák, hogy a tűző meleg ne érje közvetlenül a fejét, így tovább tudták napközben is legeltetni.

Deelés után a nyáj *mégszélyed*, s a hálás felé tartva legel, még a késő éjszakáig is. Ősszel, amikor az idő meghűsült, nem bukik össze, hanem egyfolytában legel.

A kecske kihajtástól-behajtásig legel, de délre megfekszik. Nem bujik össze, mint a birka, hanem szanaszét hever. Déllője rendszeren itató közelében terül el.

A disznót nem nagyon kell mozgatni, tudja a járást magától. A tilos helyektől azonban óvják, mert „az orra levét otthagyja”, s hamar észre lehet venni garázdálkodását.

Gyepen 7—8 óráig is elfekszik, makkos és vadkörtés idényben azonban hamarabb indul, valósággal megszökik a hálásról. A pásztor ősszel rendszerint maga vezeti a falka elejét, de igen sokszor már csak utána ballaghat, úgy siet a nyája.

Napközben a kiháló disznó nem delel, legfeljebb egyik-másik *hömbörög* meg egy kicsit a sárban, ha a tarlón fejet eszik, megintcsak nem fekszik meg. Így napközben elturkálva-keresgélve, alkonyatra *maga szerént* megérkezik a hálásra.

Őrzés. A pásztorok azt tartják, hogy a rendes marha egyik a másikat őrzi, s az erdőn járó marha egymást nem hagyja el. A gazda saját nevelése összetart, s ha valamelyik elmarad, „egyk rijja a másikat”.

A disznó is összetart, s ha a kanászok járásuk szélén találkoztak is egy kis beszélgetésre, a falkák nem keveredtek össze, mert nem szivelték egymást, sőt összeröföntek. Ha a gazda változtatta lakását, s másik utcába költözött, az új utcakanász nehezen tudta összeszoktatni a jövevényeket. Ez a marhánál is megvolt.

Az állat ösztöne mellett tehát a pásztoroknak is segíteni kell. Kihajtáskor a rideggulyát „erősebb kar alatt kell tartani”. Amikor pár hét alatt már kitörődtek, megfigyelték egyedi tulajdonságaikat, tudták, hogy melyik a *férezáró*, arra kisharangot kötöttek.

A rideggulyán egyébként három ember őrzött, egyik az elejét vezette, a másik a hátulját igazgatta, a harmadik oldalát figyelt ide-oda. A bakonyi gulyások nem jártak lovon, ez az erdei életből érthető is.

A juhász, kecskés, kanász tapasztalatai alapján terelgette a nyáját őrzés közben, de valamennyinek segítsége is volt a kutya és a vezérállatok személyében.

Minden pásztor azelőtt az őrzésre nagy *fehér kutyát* tartott, *csömbörlékek* lógtak róla. Legeléskor kísérte a falkát, éjjel strázsált. Ha valaki már megszűröl a nyáj felé tartott, baffantott, ha közelebb ért, mind sűrűbben, s mikor odaért, elejibe állt és lefogta. A pásztort az éjszakai őrzéstől mentesítette, kivéve a rideggulyánál a tarlózás idejét, akkor személyesen is a gulya mellett kellett állani, nehogy a kiszemelt területről elszéledjen. Mitterpacher a pásztorok véleményét a komondorról így foglalja össze: „Pecuarius canis robustus et aliuatenus promptus, ac strenuus esse debet, quoniam et ad rixam et ad pugnam, nec minus ad cursum comparatur, cum et lupi repellere insidias, et

raptorem ferum consequi fugientem, praedam exutere atque auferre debeat. Pastor album canem approbat, quoniam est ferae dissimilis“.³⁸

A *pumi*, a juhászok és kecskések kutyája, a gazdával járt, ha parancsot kapott, terelt.³⁹ Éjjel a pásztor mellett hált, míg a komondor a falka szelét őrizte. A gulyás nem használta, a kanász nem is használhatta volna, mert a disznó rendkívüli ellensége a kutyának. A komondortól még csak tartott, de a pumit fel sem vette. Aki nem szerette a kutyáját, közibük dobta, szétszaggaták és megették. Ez volt a sorsa a kóbor ebeknek is. Kedvelt kanásztréfa volt — bizonyos hiedelem háttérével —, hogy az elfogott vagy rossz kutyát a falka közé vetették, sőt még keresték is rá az alkalmat, mert azt tartották, hogy ettől a disznó dühösebb lesz, jobban összetart, egy csomóban jár, nem szélyed el.

A vezérürü a juhászok nélkülözhetetlen vezető állata. Egy-egy nyájban rendszerint több is volt belőlük, valamennyi felharangozva, felcsengőzve. A nyáj a harangzó után járt az erdőben, mindegyik harang egyformán szólt. Rendszeren egy ürü ment elől, egy-egy pedig szélről, mellettük sétáltak a komondorok.

A szamár a juhnyájnál vezető is, a delelő nyáját rendszerint ez indította meg.

A disznófalkából nem a legerősebb, hanem a legtorkosabb orrú vezette a nyajat. Harangot, kolompot azonban disznóra nem kötöttek, még a *szőkőre* sem, mert a kanászt kinevelték volna.

A jószágot elsősorban az időjárás kilengéseitől kellett féltetni, s ehhez kapcsolódik az enyhelyek kérdése is.

Az időjárás és hőmérséklet szerint az állat a legelőn hol gyorsabban hol lassabban járt, ebből a pásztor következtet. A marha szőre eső, vihar előtt borzas, s a jószág korábban bogárzik. Az *égzörgéstől* a szilajmarha fél, ugrál, röhög, a kaszálóról besiet az erdőbe, ha ott van, összebúvik, s még éjjel is a fák alá húzódik, „neki az árnyéknak.“ *Zobornyás* időben, hosszabb esőben, valamint az étlenséget bírja, áll, legfeljebb ágak után kapkod, de eső után azonnal megindul. A marhának, tekintve hogy igazában csak félszilaj életet élt, állandó tanyát nem vertek, csupán az említett hálása volt. Néhol akollal is bekerítették, bár inkább csak magánosok kisebb falkája részére, hűvösebb idő felé a hálást többnyire zártabb, melegebb, szélről védtebb *vögyelegekbe* tették át.

A juhoknak annakidején semmi épületük sem volt, legfeljebb ellés idejére hánytak össze tüskés bokrokból *kerítést*. Később a birkáknak sem volt nyáron át épületük, s mikor a század vége felé már farkastól sem kellett tartani, nappal *vögyelegekben* álltak, estére hegyeken telepedtek le, s midőn a nyáj elaludt, a juhász hazament a faluba, onnan csak reggelre tért vissza. A telet kerítésben húzták ki, a juhhoz hasonlóan, de aklokat is építettek, s a szentgáli határban 16 ilyen épület állott a múlt század vége felé. Mátyás király egykori vadászháza ma is birkaakol. A régi magyarjuhós világban a nyáj a havon kitelelt, ha vihar dúlt, forgatni kellett, hogy meg ne fulladjon a hó alatt.

A kecskének — mint kijáró állatnak — csak a fa, bokor, szakadék ad menedéket, akla nincsen.

A disznó a vihartól nem fél, s nyaratszaka régebben nem is volt akla, sőt azelőtt téli makkoltatás idején se, a falka elfeküdt a bokrok alatt, a kanász kunyhóba húzódott. Később azonban minden utcának megvolt a maga készülete, emellett állott a pásztor hajléka. Az *utcaakol* befogadó képessége a falka létszámától függött, alapja téglalap, kőből rakott fala kb. 2 méter magas, tetejét zsúppal borították. Az elejét csak vesszőkerítés védte, egyébként

³⁸ Id. m. II. 318. l.

³⁹ Betanítását l. : Malonyay Dezső : A magyar nép művészete, Bp. 1911, III. 61. l.

nyitva állott. Jó időben a nyáj künn hált, esőben, hóban, fagyban behúzódott. A kanászgunyhót is vesszőkerítés fogta körül, hogy a disznók be ne törhesenek.

A jószágot az időjárás véletlen vagy évszaki változása mellett az elősdiéktől, vadaktól és a tolvajoktól is kellett oltalmazni.

A marha védekezését a *döngőbogár* s hasonló rovarok ellen a szén-szűrűvel kapcsolatban már megemlítettük. A vadak közül a *farkas* volt régen veszedelmes, annyival inkább, mert itt nem a kistermetű sakálféle nádifarkas tanyázott, hanem a hatalmas *Canis lupus*.

Kutyával, tűzzel, bottal és egyéb fegyverrel védekeztek támadása ellen. Az állat — a disznó és a marha — maga is nekiment. A hatóságok is üldözik, még hozzá azzal a hittel, hogy a veszettséget a farkas harapása terjeszti. Veszprém vármegye 1786-ban azt véli, hogy: „... többnyire a kutyák és más egyéb állatok a farkasok által lett harapások miatt megveszekedni szoktanak; hogy az Helységbéliek, mihelelt olatén megveszekedett farkast a Csorda körül tapasztalni fognak, tudtára adván a szomszéd Helységeknek, öszvéges erővel annak megfogattására és megölettetésére iparkodgyanak.”⁴⁰

Fiatalabb állatra, malacra bárányra a *róka* is veszedelmes lehetett. Bokrok alján meglapult, *cserkelődött*, s alkalmas pillanatban áldozatát elkapta. A *vadmacska* hasonló ragadozásáról szintén van adatunk.

A *kígyót* veszedelmes féregnek tartották. A gulyások hitték, hogy a tehenet meg szokta szopni, ha pedig valamitől púp támad az oldalán, mindjárt felvetik azt kérdést, vajjon nem a kígyó csipte-e meg? Az agyonütött kígyót egyébként megfejtették, bőrét botra húzták, a dögöt pedig útmenti fára hajították, hogy a járókelők ijedezzenek.

Az emberi gonosz szándékok is gyakran megzavarták a nyájak nyugalomát. A rideggulyát a haragosok és a belyárok megfüstölték, s úgy *futtatták*. A jószág a füst terjedésekor egyet szagolt, azután futott, hogy szinte összefo. ta magát. Könnyű volt belőlük szakítani.

A disznófalkát is elcsalhatták valami úton-módon. Akár úgy esett, akár magától széledt szét, hogy a nyáját összetereljék, egyik *kanászt* faramászva *malacot rikatott*. Az éles visitásra a falka *odahelebe megmént*, körülállta a fát és *rótyögött*. Ólból a *lopó először* kicsalta a disznót az ajtóig, ott *vakszémén ütte*, megölte és társaival elhurcolta. Az erőszakos erdei támadásokról egyébként az előzőekben már megemlékeztünk.

A jószágot betegségéből nem nagyon gyógyították, ez a falubeli orvosok feladata volt.⁴¹ A gulyás szerint erdőn a marha nem fújódik fel, mert többfélét eszik, és sokat jár. Ha a légy kicsípi, a sebes helyet bodzagyümölcs-csel keni be, a hályogos marha szemébe bagólevelet fúj. A juhászoknak természetesen meg voltak a maguk hagyományai, ezek az általánosan ismertektől nem térnek el. A disznót nem gyógyították, ha veszni tért, elhagyták, sokszor be se földelték. Megették a vadak, esetleg arra járó társai.

A *tenyésztés a ridegtartáson belül*. A marhánál azon igyekeztek, hogy a borjazás lehetőleg a beszorulás alatt történjék meg, így a gulyára csak a borjúnevelés maradt. Ha azonban előfordult a kinti ellés, ezt csak természetesen vették, a pásztor már hozzászokott az efféle esetekhez. A tinónak való kiszemelt borjút a megfelelő időben herélték, a tavaszi ellésűt őszi gyenge időben, de zordabb időjárás esetén tavaszig vártak vele. Döntve végezték, újabban állva is.

A juhokat hajdan *kerítésben* ellették, még csak szalmát se adtak alájuk, s az anyajuh a havon melengette bárányát. Később a birka természetesen akolban ellett, s az újszülötteket *numérázták*, bárányjellel látták el, a juhnál ezzel nem törődtek. A bárány elválasztása akkorra esett, midőn a nyáj tar-

⁴⁰ Pápa, Prot. Curr., jún. 24.

⁴¹ V. ö. Vajkai Aurél: Ethn. 1938. 52.—66. l.

lóba ment. A bárányt most a meddőkhöz csapták, az anyákat pedig fejni kezdték.

A kecskét februárban szeretik elletni, s az esemény gyakran a legelőn, néha havon történik meg. Ez időtájt a kecskés zsákot hord magával, és ha az anya felnyalja a fiát, beleteszi, magával hordozza, este pedig átadja a gazdájának. Szentgálon a kimustrált bakgidát pár napos korában herélik, így a második évben már *jólévő* kecske lesz belőle. Az egy éves kora után kasztrált kecske: a *cap*, de még ezt is, csak úgy mint a bárányt, foggal herélik.

A bakonyi disznó kétszer *malacozott*, november utóján — december elején és április — május közepén. Az *ádventi malacot* nem tartották meg, tekintve, hogy télen nem fejlődik jól, *összekoszmósodik*. Az ilyen néhány hetes korában pecsenyének való. Jó disznó a tavaszi ellésüből válik.

Mindenki arra igyekezett, hogy ellésre a *hasas emse* hazakerüljön. Ez elsősorban a pásztorok iránti bizalmatlanságból fakadt. Az ólban ellett malacot választás után a ridegkanász *hazajáró bujtárja* őrizte a faluhoz közeleső legelőn, reggel kihajította, este haza. A malac az anyjával tanult meg enni.

De a disznó kint szívesebben malacozott. Ilyenkor elvonult a falkától, bokor alá bujt, ott *kupát* túrt, *fészket* kapart levelesből. Akadt olyan anyadisznó, amelyik hetekre eltűnt, s csak malacaival került elő. Ha az emse elillant, a pásztor gondolta, „el van malacozni”, s néha napokig keresték, míg esetleg véletlenül megtalálták. Ellés után az anya két napig nem mozdult a fészekből s olyan dühös volt, hogy közelébe nem engedett senkit, „büz volt ám annak, aki el akarta venni a malacát.” Nehézellő disznón nem lehetett segíteni, nem tűrte a beavatkozást, inkább elbujdosott. Kicsinyeit a farkastól, rókától megvédte, a róka legfeljebb akkor zsákmányolhatott, míg az anya *éledni járt*, addig csak *lippegett-lappogott, lappaszkodott*.

A herélés ideje a nagypéntek—húsvét közötti idő, erre a nagyobbját hazahajtották, mert azoknak a mütét után melegebb helyre volt szükségük. A szopóst 3 hetes korában az erdőn is elintézték. A kis malacot heréléskor egy ember hátára fordítva lába közé kapja, a másik pedig kivágja.

A hízásra fogandó nagyobb kanhoz már több erős ember kellett. A hátsó lábát elkapták — a fülével kezdeni nem igen merték, — azután az elejéhez futottak és eldöntötték. Esetleg a farkát kapták el és felemelték, azután döntötték, de legjobb a hátsó lábbal kezdeni. Esetleg az öléskor használt *disznófogó vasat* is igénybevétték.

A nagyon vad kanhoz azonban közelíteni sem mertek. Itt előbb hurkot formáltak *csatra vetve*; fészgerendáról vagy fáról lelógatták, azután a kant eleséggel rácsalták, s mikor beleakadt, megrántották és felemelték. Lefogás után először féloldalt döntötték, egy ember az alsó-hátsó lábára állott, kezével a felső lábát fogva, az első lábánál hasonlóan jártak el. Ha nagyon vad volt az állat, a nyakán egy dorongot keresztibe fektettek, úgy nyomta le két ember; esetleg az agyarától félve a száján belül egy kétágú vasvillát dugtak át, ágait a földbe szúrták, így moccani se birt. A kivágás az általános szokásoknak felelt meg.

Miskárolni morvák jártak, a nép *emseherélőknek* nevezte őket.

Tenyésztésre a csinosabb, *bátrasabb* kanokat hagyják meg. Az emséről az első malacozás után állapítják meg, hogy érdemes-e *magnak* hagyni, ha beválik, 12 évig is megtartották.

Beszorulás, téli tartás. A rideggulya általános szokás szerint Szent Mártonkor, november 11-én szorult be, rendszerint nem minden nehézség nélkül. A szilajjóságot emberi erővel és kutya segítségével is alig lehetett a faluba hajtani. Számталanszor előfordult, hogy egyik-másik visszamenekült. Ha keresték, elszaladt. Még az volt a legsikeresebb csalogatási mód, hogy több, szelidebb természetű társával próbálták megközelíteni, esetleg csatlakozott hozzájuk. Ha nem, hát „kint telett a vadakkal”, szőre megnőtt, elvadult és csak

tavaszi kiverés után látta viszont társait, mikor visszament a gulyába. Ilyen esetekről nemcsak pásztorok számoltak be, de határjárás periratok is.

A községekben behajtás után a rojót egyeztetik, a jószágot számon veszik és ha az idő szigorodott, tavaszig a gulyásnak nem volt rá gondja.

A juhokat és kecskéket Dömötörkor számolták, de addig maradtak kint, amíg a legelő engedte. A disznók makktermés idején kint teleltek.

A ridegmarha a háznál nappal akolban tartózkodott, *faággal* élt, éjjelre istállóba vezették. Itt *falevelet* almoztak alájuk, s ezt ma is megteszik szükség esetén. A gazda a háznál marhát nem hízlalt, ezt az erdőre bízta, ott őszig a jószág felgyarapodott. A birka és kecske, ha már nem tudott legelni, szénán-szalmán, giz-gazon húzta ki az időt.

Hasznos tápláléka volt marhának és disznónak egyaránt teletszaka a makk. A gazda családja ősszel, érés idején zsákszámba gyűjtötte, törekrostan áttörekelt, otthon asztalon kiválogatta. A bükk szebbje olajütőbe került, a hitványa a disznó elé, a cser és tölgy makkját a marha is fogyasztotta.

Ha nem volt makk, a disznót ősz elején befogták a *hidasba* (3. ábra), s árpadara, krumpli, esetleg forrázott tört krumpli és polyva keverékével, meg kukorica segítségével hízlalták fel. Ha a disznó étvágytalan, tyúkot dobtak az ólba, kányát lőttek neki, esetleg rossz lovat vettek és azzal etették. A malacnak, hogy jobban fejlődjék, ma is vesznek gebét. Húsát elsősorban kolbásznak dolgozták fel. A háját nem sütötték ki, hanem hártýába takarva felfüstölték, abból vetettek étel alá, de szalonna helyett is fogyasztották, mint ma is. A disznótor nagy vigalom, ilyenkor a *tamónak*, maskarának öltözött fiatalok meglátogatták az ismerős disznótoros házat.

3. ábra. Disznóhízlaló hidas. — Stall für Mastschweine. Szentgál.

*

Függelékül meg kell emlékeznünk a juhászat, különösen a fejősjuhászat néhány vonásáról.

Az erdőn, a kerítésben lévő *isztrengában* csak fejtek, a tejjel azonban nem foglalkoztak, hanem hazahordták és a juhásznék vagy a gazdaasszonyok dolgozták fel. A termékek közül a sajtot és túrókat készítették, a tarhót a juhászok se ismerik.

A sajt anyagának megaltatására az oltót maguk csinálták. Készítették elsősorban gyengeborjú gyomrából — „amelyik még nem evett”. Háromhetes korában levágták, a *böhölyben* maradt tejet megszáritották, majd egy bögrébe rakták, ecetet öntöttek hozzá és érlelték. Használatkor *zsurmótak* belőle a tejbe.

Disznógyomorból is készítették. A gyomrot belülről megfejtették, letisztították róla a nyálkát, majd kétoldalt megsózták, s négy-öt nap így állt kiterítve egy bokorra, míg megszáradt. Használatkor törtek belőle egy darabot, langyos vízben megáztatták, majd egy liszta ruhán ezt a levet kétszeresen átszűrték, s már használhatták.

A sajtot az alföldi módhoz hasonlóan nyomták, külön gomolyát nem

csináltak — ezt a szót nem is ismerik — hanem a kinyomott sajtanyagot *satúba* tették, esetleg kéreg formában — *kéregsajt* — itt maradt egy napig, azután egy hétig szárították, a melegen szépen feldagadt.

A kicsurgó és melegítéskor megtúrósodó savót vagy zsendicét Szentgálon *pujának* nevezik, ebből készül a túró. Egy kis pálinkát is adnak hozzá, ettől nem *gennyesedik* meg.

Vajat juhtejből nem köpültek.

A juh, illetve birka másik hasznát: a gyapjút, nagy becsben tartották. Régen kétszer nyírtak, nyírás előtt a jószágot természetesen úszlatták. Az úsztatót nagyobb patakok vizében rendezték be, a vizet előre megrekesztették.

Az úsztató mellett a nyáj részére kerítést rögtönöztek. Előző este a nyájat beáztatták, azaz egyszer átverték a vízen, így a pocok éjjel meggyengült. Másnap reggel aztán a nyájat kétszer egymásután átverték, elől a kolompos vezér, hátul a pumi. Úsztatás után gyepre hajtották, vagy jól beszalmázott akolba. Négy-öt napra a gyanjú kiszáradt, akkor jött a nyírás. A nyírók leginkább asszonyokból kerültek ki.⁴²

III. A pásztorok.

A dunántúli — közelebről a bakonyi — pásztorok életét vizsgálva, megállapítjuk, hogy az általános és mindenütt egyező vonások mellett bizonyos, főleg az állattartás menetének részben elütő volta miatt, egyéni színezetet is találunk.

Sajnos, az élő nemzedék kérdezése ma már alig lehetséges. A népi, tehát nem uradalmi pásztorkodás az utóbbi években szinte megszűnt. Ennek során a pásztori rend eltűnt, felszívódott a gazdák sorába, vagy a zsellérekedéssel nehéz kenyerére jutott. Az alábbiakban megkíséreljük területünk pásztori hagyományait gyér emlékeiből valamennyire egységbe foglalni.

A lovak pásztora: a *csikós*, itt alig jut szerephez. A vidék említett alárendelt jellegű lótartásából következik, hogy csikóst népi községek alig tartottak. Szentgálon volt ugyan, de a rábizott *csikófóka* olyan kis létszámú, hogy igazi jelentőségre a pásztorok társadalmán belül se tett szert.

A marhaféle pásztora: a *tehenes*, az a hazajáró telieneket őrzi s télen a község bikáit gondozza, ő a *kocaborgyússal* együtt belső pásztor.

A rideggulya, tinófóka a *rideggulás*, illetve *ökrös* keze alatt legelt. Mindezeket a pásztorokkal a *köz* fogadta, vagyis az előjáróság, illetve a legeltető társulat, és Szentgálon valamennyien a *pásztorházban* laktak, jobban mondva családjuk tartózkodott ott. A polgárság a gulyásokat tartotta a legkomolyabb pásztoroknak, utánuk következtek a *juhászok*.

A juhászokat rendszerint egy, néha két-három gazda közösen fogadta, s közülük többen jómódban éltek. Jellemző, hogy az utolsó évtizedekben, a juhászat lehanyatlása után, csaknem valamennyien tehetős gazdákká lettek, amit a többi pásztorról nem mondhatni. A hozzájuk rokonfoglalkozású *kecskést*, az *öregkecskést* és *kiskecskést* Al- és Felsőreg szerint fogadták.

A bakonyi pásztorok között leghírhedtebb a *kanászok* rendje. Utcánként fogadták őket, innen nevezték *utcakanásznak* s arra törekedtek, hogy abban az utcában lakjanak, ahol szolgáltak. Régebben a kanászok leginkább nőtlenek voltak, *ridegek*, ahogy a nép is mondja, csak később alakult ki, hogy a kanász is *megnésült*.

A pásztorok *bujtárait* maguk fogadták. Eltartásuk vagy saját gondjuk, vagy a gazdasággal egyeztek meg. A juhászoknál az a szokás járta, hogy a *fejóst* (bojtár) a juhász fogadta, de ellés alatt és után is a gazda tartotta, apasztás után pedig a juhász.

Nagygazdának magának is volt külön gulyása, de az igazi a község

⁴² A bakonyi úsztatókat illetőleg I. Malonyai: id. m. 61. l.

rideggulyása volt. Bére Szentgálon némi készpénz, néhány liter gabona, két marha után egy kenyér. Tagosztály után kenyér nem járt, ehelyett több gabonát, s valami főzelékféléit kapott komencióba. A kenyeret kihajtás után a pásztorok családtagjai szedték össze a soros gazdáktól, s ők vitték ki a gulyához. Ezenkívül tavasszal, mikor összeírta a rojót, húst, szalonnát stb. kapott ajándékba egyesektől, s ezeket a magukkal vitt kosárba szedték össze. Mindenütt kijárt néhány pohár bor, úgyhogy emelkedett hangulatban fejezték be a napot.

A gulyásnak — mintegy biztosítékképpen — volt még marhatartása és teletetése is. Erre bizonyos kaszálóterületet kapott, azt takaríthatta. A csikós körülbelül ezt a fizetséget élvezte.

A juhász komencióba hét-nyolc *kíla* gabonát, továbbá egyéb eleséget, tűzifát és megfelelő birkatartást kötött ki. A kecskés és kanász béérébe a természetbeni szegődményen kívül, ha nem komenciós, az étkezés is beszámított. A komenciós pásztorra a felesége főzött, s az gondoskodott a hozzájuttatásról.

A kanászok bérében emlékezet szerint ugyan már nem, de a feljegyzések igazolása által szerepelt a *sorpecsenye* is, azaz bizonyos időben, sorrend szerint, levághattak egy-egy malacot a gazdák tulajdonából. Tekintve, hogy ez gyakran csalásra vezetett, hivatalból tiltották. 1794-ben Veszprém megye így emel szót ellene: „Némely helyeken eddig szokásban volt a pásztoroknak alkujokban a sor petsenye; ezután egyáltalában tiltva leszen, mivel azzal alkalmatlóság adódik a kanászoknak a tolvajságra; aki pedig ezen rossz szokást továbbra is fenntartja, ha Nemes, Fiscális Actio rendeltetik ellene, ha Nemptelen pedig, testében fog büntetődni”.⁴³

A pásztorok egyébként ugyanazt a különálló rendet képviselik, mint az alföldiek. Nagyrészüik homályos eredetű, különösen a kanászok. A vármegye épen kéles származásuk, ide-oda kóborlásuk miatt bizalmatlan velük szemben, mikor elrendeli, hogy: „Ez utánn kanásznak vagy akármilyen néven hivatalandó pásztornak, bujtárnak senki különben bé ne merészellen fogadni, ha csak az előbbi szolgálatajáról s becsületes magaviseléséről hiteles levelet nem mutat”.⁴⁴

A régi pásztorok nagyrésze nem is eredeti nevét viselte, csak ragadványneven ismeretes, gyakran a törvényeszéki vallatások során derült ki az igazi. A XVIII. század végi és a XIX. század eleji jegyzőkönyvek ilyen neveket sorolnak fel: Disznóláb nevű kanász, most Járkáló. Német, másként Lófejű István kanász. Horváth Istók, ki magát Dagasztatlan Tészta Gyurinak is nevezeti. Püspök, másként Mellyes Istók. Matics Istók, vagy Kis Pista, Ugodi Pistának is hivatalja magát, de közönségesen Birká-nak nevezték. Mórócz János, másként Lovas Jancsi, másképp Dereskei Nagy Csont-nak is hivattatik.

Később alakulnak törzsökös pásztorcsaládok, apáról-fiúra szállván a hivatás, de a családon belül a közelebbi foglalkozásból vagy testi jelekből ragadványnevekkel különböztetik meg a tagokat. Ilyen pásztornemzetség a szentgáli Horváth-familia. Egyes tagjai: Nagyfejű-, Csorba-, Kecskés-, Bari-, Juhász-, Tehenes-, Öreg Gulás-, Borgyus Horváth néven ismeretesek.

A törzsökös pásztor a gazdával bizonyos patriarchális kapcsolatban van, a gazda tegezi a pásztor, de az idősebb „megkapja a tiszteletet”. Az öreg pásztor a gazda fiát tegezheti, sőt a lányt is, míg férjhez nem ment. Vidéki belátogató pásztorok ehhez nincs szabadsága.

A pásztorok önmaguk között állandóan versengtek. A juhászok általában *hëgyesebbek*, *gavallérosabbak* voltak a többinél, a gulyást, kanászt lenézték, mert több urat szolgáltak, míg nekik csak egy parancsolt. A kanászszal különösen nem férték össze, mondván: „Juhász nem kanász”. A juhászok és *juhászlegények* önmaguk társaságába jártak, a kanással nem ültek

⁴³ Veszprém vm., 1794. XV. Curr.

⁴⁴ Veszprém vm., 1694. XV. Curr.

össze mulatni sem. Közismert a kanászok durvasága, *vagdalósok* voltak, hamar baltára kaptak, a juhász inkább késelt. Tagadhatatlan, hogy a pásztori virtus a gazdalegényekre hatással volt, különösen a hetykeséget tekintve.

A pásztorok életének legnagyobb eseménye a *Kisasszony napi búcsúkor* adódott, ilyenkor közel s távol vidék pásztorai felkeresték egymást és mulattak. Két napig szabad volt a vigalom, erre az alkalomra a nyájak mellé maguk helyett *őrzőt* fogadtak.

Az utca hangos volt a muzsikaszótól, táncoltak, *tüntettek*, és elég sokat verekedtek. Minden pásztorház vendéget várt, akinek nem érkezett, szégyene maradt. Főtt a birkapörkölt, és fogyott a bor. A testületi különállás az ünnep ellenére is szigorúan fennállott, a juhászok maguk között voltak, a kanászgulyás együtt mulatott. Kibéreltek egy házat az előre befizetett pénzből *mulató-háznak*, a Balaton-mellékéről egy kocsi bort hoztak; a vidéki pásztorok természetesen nem fizettek semmit.

Míg a juhászok zárt közösségi szelleméről ma is bőven vannak emlékeink, a kanászokról ugyanezt idegen források említik meg. Csaplovits németnyelvű könyvében például ezt írja róluk: „Wenn ein Schweinhirt, die Hochzeit seiner Tochter feiert, so ist es nichts Neues, dass im Orte oder in der Nachbarschaft ein bedeutender Diebstahl an Victualien und an Wein vollbracht wird. Man vermüthet wohl den Thäter, scheut aber sie zu verfolgen um ihre Rache nicht zu reitzen. Denn ihr Bündiss erstreckt sich weit.“⁴⁵ Ugyanerről egy külföldi forrásból így értesülünk: Unter den Kanaszen ist der Kastengeist besonders ausgebildet und sie halten eine Art Vehmgericht über diejenigen, welche nicht in Allen fest an ihren Gebräuchen und Gerechtsamen halten. Auch haben sie bestimmte Plätze im Lande, wo sie zusammenkommen um sich über ihre Angelegenheiten zu berathen und mit denen einen Contract zu schliessen, die ihrer bedürfen.“⁴⁶

Ez az a szál, amely átvezet bennünket mind a földművelő népet, mind a hatóságokat számítva a pásztorok különleges szemléletére.

A nép a pásztort rendes foglalkozásán túl különös lénynek tartotta. Hitte, hogy a pásztorok bájoló tehetségűek, „sokat tudnak.“

A Bakonyban átváltozásukban is bizonyosak voltak. Egy 1758-ból való boszorkányperben Horváth János vaszari (Győr vm.) pásztorra rábizonyítják, hogy *küldött farkassá* változott.⁴⁷

De mind a nép, főleg pedig a hatóságok egy kellemetlen vonásukkal is tisztában voltak, sőt megszenvedték; a tolvajságukat. Elmondhatnánk azt, amit az Alföldről, hogy általánosítani ugyan nem lehet, de az is igaz, hogy a *járkálók, zsványok, betyárok*, tekintélyes része közülök került ki.

A tolvaj természetet majdnem jónak tartják: „...mentül nagyobb tolvaj a Pásztor, a gondviselése alá bízott sereg annál nagyobb bátorságban legyen, mert tolvaj társaival egyetértvén nem a maga seregéből, hanem a másokébul lopogat,“⁴⁸ de így mások károsodnak és szükséges megzabolásuk.

A rájuk vonatkozó rendeletek közül különösen a Veszprém-megyei 1791.-94.-95.- és 1822.-i currens tartalmaz érdemes szabályokat. Közülök a közigazgatási és ellenőrzési érdeküket szemelvényesen előadjuk.

Hogy a szabályokra mennyire szükség volt, azt egy 1791-ből való körlevél szinte érzékelhetően mutatja: Méltó tekintetbe vévén, hogy az Bakony melléki, vagy egyéb Helységekben is a Kanászoknak és Istentelen Embereknek, a más Javait szomjuhozó Tolvajoknak vakmerőségek annyira terjedett,

⁴⁵ Csaplovits : Gemälde von Ungarn. 1829. II. 55—56. I.

⁴⁶ A. W. Grube : Geographische Charakterbilder. Nach A. Leist. Leipzig. 1871. I. 110. I.

⁴⁷ Komáromy Andor : Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp. 1910. 672—79. I.

⁴⁸ Veszprém vm., 1795, VIII. Curr., átvéve Soprontól.

hogy az Isteni és Világi Törvények megvetésében kevés Praedával meg nem elégedvén, egész Sörtvéles nyájakat elhajtani, a mellettek lévő Pásztorokat megkötözni, mértéktelenül öszveverni, ha pedig gonosz szándékokban ellene állani bátorkodnak, halállal is fenyegetni, sőt a Helységekre és azokban lévő Lakosokra is reá rohanván azoknak Marháit Istállóikból is hatalmasan elragadni nem írtóztak: Az Ollyatén Istentelen gonosz Embereknek megzabolázására és ki írtására következők rendeltetnek.

Minthogy az Gonosztévők leginkább gazda nélkül tsavargó Kanászokból állanak, ezek pedig magokat a magános kortsmákban, malmokban és kanász házakban rejtegetni szokták, ahhoz képest az ollyatén magános kanász házak tüstént elrontassanak...⁴⁹

„... szükséges, hogy minden Helység, vagy különös nyáj tartó gazdák a maguk kanászinak, pásztorinak, s bujtárinak irott conventiót, szegődést adjanak és abba beleirassék a Személyeknek termetek formáját, úgy nemkülönbben a gondviselések alá adott nyájnak is számát, vagyis conscriptióját, mellyben a pásztor és bujtár marháinak is számuk és nemek beleirattassék, nékiek kiadják olly parantsolattal, hogy azon conventiójukat és conscriptiójukat, mindenkor magukkal hordozzák...⁵⁰

„Minthogy a sertvés lopások főképpen a Kanászok által, vagy legalább is azoknak egyetértésekkel szoktak végbemenni, így tehát nem leszen szabad a kanásznak vagy a bujtárnak a tulajdon maga sertvéseit is eladni az urának, vagy gazdájának írásbeli engedélye nélkül...⁵¹

Gondoskodnak ezután az időnkénti felolvasásról. „A kanászok időről-időre megvizsgálassanak, hogy hány darab Sörtvések járnak előttök, ha pedig egyszer több darab találtatik kezeken, mint máskor és hogyan szaporodott légyen meg nyájok, meg nem bizonyítják, tüstént fogságban vitessenek...⁵²

„Azon határokhoz, ahol a sertvések az Esztendőnek nagyobb részén az erdőn szoktak hálni, ahova makkoltatás végett mások is bérelni szoktak, ollyatén felvigyázók neveztesse az uraságok által, akiknek elegendő hitelek légyen, és akik a Kanászokra felvigyázással legyenek.

Ezen felvigyázók mellé, több vagy kevesebb Kerülők is az erdőnek kiterjedéséhez képest adattassanak, akik a rejtek helyeket és az odvasfákat is tudják.

Az otlévő kanászok, akár az odavaló Uraságé, akár vidékieké, a felvigyázó páltzája és parancsolatja alatt fognak lenni...

Kötelességük leszen ezen Felvigyázóknak minden héten kétszer különféle időkben, alattomban a sertvések őllát és a kanászok tanyáját megvizsgálni, néha-néha a sertvés nyájt is megszámlálni. A kerülőknek pedig kötelességek leszen éjjel-nappal az erdőkön felváltva járni-kelni, a gyütt-ment Kanászokat, kik nem a magok nyája mellett, hanem más nyáj mellett tartózkodnak, megfogni.

Amidőn a sertvés nyáj makkoltatás végett az erdőre hajtatik, azon sertvés nyájnak tulajdonossa, vagy ennek gazdája, maga tulajdon nevének aláírása alatt tartozik a Felvigyázónak kezéhez a sertvések lajstromát megküldeni, mellyekben ki legyene téve a sertvések jele, száma, úgy a pásztor és bujtár sertvéseinek is száma, különböztető jele, s azon lajstromhoz foglalassék a pásztor és bujtár személyének leírása is, hogy így, midőn a felvigyázó vizsgálódni fog, a Conventiósoktól megkülönböztesse a csavargókat.

Szokások lévén a kanászoknak, hogy az általuk levágot sertésről azt mondják, hogy vagy megdöglött, vagy a kan vágta ki az oldalát, és a füleit elmetzván azzal adnak számot; hogy ezen családtságnak is ellene lehessen

⁴⁹ Veszprém vm., 1791. XII. Curr.

⁵⁰ Veszprém vm., 1794. XV. Curr.

⁵¹ Veszprém vm.: Rendelések 1822, 20. l.

⁵² Veszprém vm., 1791. XII. Curr.

állni, ha a sertvés megdöglik, nem léssen elegendő annak füleit bémutatni, hanem egész sertvést tartoznak a Felvigyázónak megmutatni, a Felvigyázó pedig, mivel a döghust úgy sem szabad megenni, rendelést tegyen, hogy a döglött sertvés többé a kanász kezére ne jusson.

A makkoltatásnak végével köteles léssen a Felvigyázó a sertvések tulajdonosának maga aláírása alatt a sertvéseknek, úgy a dög által netalán elvesztettnek is számát megküldeni . . .

A makkoltatás ideje alatt a pásztoroknak a Felvigyázó engedelmével a Helyiségek jegyzőitől kapott bizonyosság levelek mellett se legyen szabad tulajdon sertvéseiket eladni.⁵³

„Ha a tolvajok a lopásban tapasztaltatnak, vagy ha kergetés közben szomszéd Vármegyébe által ugranak, szabad utánnok menni, s elérvén őket ott is megfogni, de szükséges az illető vármegyének vagy uraságnak kezére adni.“⁵⁴

Rendelkeznek a szabályzatok arról is, hogy a *ku-petzek* vagy *kurta árosok*, akik „Gyakran tolvajságokban tapasztaltatnak,“ csak személyazonossági bizonyítvánnyal járhatnak⁵⁵ és a passussal ellátott marhát „nem szokatlan és eddig nem gyakorlott, hanem a községes utakon hajtásák.“⁵⁶

*

Közösségi életük mellett nem felejtkezhetünk meg a pásztori élet azon területeiről sem, amely ruházkozásukra és étkezésükre vonatkozik.

A pásztori öltözködés — összevetve az egykorú leírásokat — a földművelő lakosságé mellett bizonyos egyéni sajátosságokat mutat. Tekintve, hogy az irodalmi adatok eddig a bakonyi pásztorok ruházatát illetőleg többnyire egyes ruhadarabokról emlékeznek meg, megkíséreljük a szóbeli, írásbeli és tárgyi hagyományok hozzávetőleges összefoglalását.

A XVIII. századi pásztorok hajukat rendszerint több csomóba fonva viselték, a régi írások „csomókba kötött haju“ leírást gyakran közölnek. Ugy látszik, a fonatokat néha meglehetősen hosszúra növesztették, mint több bejegyzés említ pásztor, aki „haját egész a melléig lelógatja“. Hasonló hajviseletet pásztori ábrázolások is mutatnak. (4. ábra.) Szokás szerint a hajukat zsírral kenték: „Von ihren Schläfen hängen die schwarzen Haarzöpfe herab, auf die sie täglich viel Sorgfalt und Schweinefett verwenden.“⁵⁷

A kalapokat nézve idők folytán több változat divatozott. Olvashatunk *csákós süvegről*, de régi források *nagykarimájú kalapokra* is hivatkoznak. (5. ábra.) „Kalapjuk nem olly nagy karimájú volt, mint a pásztoroknak lenni szokott“ — mondja egy törvényszéki irat 1822-ben. Ez a nagyszélű kalap a juhászoknál a múlt század közepéig tartotta magát, a Veszprémi Múzeumnak van belőle egy példánya. Egy 1789-ből származó törvényszéki körözés négy tolvaj kanász fejviseletét így írja le: „A tolvajok négyen voltak, hárma magos,

4. ábra.
Régi hajviselet. Alte
Haartracht. Szentgál.

⁵³ Veszprém vm.: Rendelések, 1822., 20—23. l.

⁵⁴ Veszprém vm., 1794. XV. Curr.

⁵⁵ Veszprém vm., 1794. XV. Curr.

⁵⁶ Szentgál, Prot. Curr. 1706, március 4.

⁵⁷ A. W. Grube: id. m. l. 110. l.

s egy alacsony termetű, három Kalapban, leeresztett hajjal, egy pedig csákós süvegben, gombra kötött hajjal.⁵⁸

Már a mult század elejétől kezdve általánosan kedvelt még a juhászoknál is az a kalaptípus, amely a pásztorábrázolásokról és az irodalomból általánosan ismeretes. Betyárok is szívesen hordták, így Milfajt és Sobri, ez utóbbiról *Sobri-kalapnak* nevezték (6. ábra.), sőt a somogyi kanászok szintén *zsubri kalapnak* hívták.⁵⁹ Eötvös Károly a mult század közepéről a bakonyi pásztorkalapokat így jellemzi: a kanász kalapja „Kemény, magos tetejü, díszes, karimája felfelé áll. A juhász lapos, gömbölyü, széles karimájú kalapot (hord), amely mindig laskamódra áll a fején.”⁶⁰ „Milfajt kalapja régi bakonyi kanászkalap. Magos és kemény, posztója vastag és szilárd, súlyos fejsze-csapástól is megvédi a koponyát. . . Karimája felálló, s a karima széle háromszögre cifrázott selyemmel van bevarrva⁶¹ A mult század végén a szentgáli pásztorok valamennyien kis pörge, csúcsos kalapot viseltek, belőle ittak, jól tartotta a vizet.

A pásztori fehéreneműt viselőre háziszöttesből, cifrálkodásra gyolcsból varrták. Az ingekről nem tudunk egyebet, mint amit a közismert képek is mutatnak. A gatyá tovább tartotta régi szabását. A pásztor nem szerette az

5. ábra. Pásztorkalap a XVIII. századból. Hirtenhut aus dem XVIII. Jh. Veszprém, Múzeum.

6. ábra. Sobri-kalap. Sobri-Hüt, (neuerer Hirtenhut), XIX. Jh. Veszprém, Múzeum.

egyebugya ruhát, *bügytyát* hordott, rendszerint hatszeleset, de a gyolcs többet is kített. A szűk *furugla-gatyát* nem viselte. Volt ugyan egy ilyenféle ruhadarabja, az ugynevezett *trütyü-gatya*, ezt hidegben a bögyatyára húzta, magában nem hordta, mert a vers is azt mondta:

Trütyü gatya, nagy ülllet,
Nincsen benne böcsüllet.

Erdei terepen a pásztor mezitláb nem járhat, ezért bocskort vagy csizmát húzott. A szentgáli öregek csak „hírbe hallották”, hogy elődeik bocskorban jártak, s gatyában teleltek, ők már a csizmás világban nőttek fel. A mult századvégi ünneplő pásztorcsizma *ódalvarrott*, egyenesszárú, hegyesorrú, rózsásan kivarrva, magassarkú és alul keskeny, úgy-hogy a patkója csak krajcár nagyságú; a sarkantyú ráütve. Szerintük a ráncosszárú vagy *fujtatónyakú* csizma későbbi divat.

A bőrnadrág, ködmen régi viselet, télen zsirozták is. Hordták ezenkívül a posztóruhákat is. Járó Jancsi 18 éves kanász ruháját a szentkirályszabadjai tanács így írja le: „. . . visel fehér ujjast, fekete gallanddal befoglalt mandlit, öreg szűrt, setétkék nadrágot.”⁶² A mult század végén a gazdarend elhagyott-

⁵⁸ Szentkirályszabadja, Prot. Curr. okt. 7.

⁵⁹ Ébner: id. m. 153. l.

⁶⁰ Eötvös: id. m. II. 214. l.

⁶¹ Eötvös: id. m. II. 79.

⁶² Prot. Curr. 1879. okt. 9.

divatu nyakbavetős mándliját csak a pásztor viselte. A mándlin vagy *dolmányon* elől-hátul a zseb szélén három-három pakfontgomb díszlett. A mándli alatt húsz pakfont gombbal kivarrott *puruszlít* viseltek, hozzá ellenzős, szűk nadrágot *huszárkötéssel*. Ez természetesen ünnepi öltözék volt.

A felsőruha fölé, hidegben és télen az öregek szerint *bundát* (subát) terítettek, de kedvelt és általánosabb volt a szűr. A bakonyi szűr kivitelét és művészetét illetően nem kívánunk megemlékezni, ebben Györffy István tanulmányára utalunk,⁶³ itt inkább néhány életnyilvánulására mutatunk rá. A szűr cifra változatát erősen tiltották, mivel nagy ára miatt a pásztor lopott, rabolt érte. Még halállal is büntették viselőjét. A veszprémi vármegyei iratok közt egy törvényszéki tanuvallomás jellemzően nevezi, a mikor két ökörtolvaj viseletéről így számol be: „... amazon egy új, akasztófás, emezen pedig egy avett s nem tzifra szűr volt.”⁶⁴

7. ábra. Pásztori készségek. *Untensilien der Bakonyer Hirten.*
Veszprém, Múzeum.

A szűr a ridegpásztor szinte legfontosabb ruhadarabja. Jó időben fába dugták, oduban tartották, esőben nyakukba vetették. Erős anyagáról az öregek azt állították, hogy nem ázott át, sőt hajlásaiban megtartotta a vizet. Ha a haragost, vagy a tolvajt *összevalaskázták*, *összebaltázták* a tettes ugyan „vérbe-sebbe” feküdt, de a szűrön egy vágás nyoma se látszott.

A szűr életét Kuthy Lajos mellett Eötvös jellemzi legtalálóbban: „... a bakonyi szűr ereje és ellenállása csoda... 10–15 évi viselés után mégis puhává válik, hajlékonyabb lesz, czifrája foszlik, színe sárgul, barnul, fakóbb lesz. Ilyenkor már nem a nyalka bojtárnak való, hanem idősebb embernek, kisbéresnek, tehenesnek... Ujabb 10–15 évi hűséges szolgálat után a gá-

⁶³ Györffy: A cifraszűr. Bp. 1930. 189–223. l.

⁶⁴ Veszprém vm., Inquisitiones. 1818. dec. 24.

dorba, ólba, akolba kerül a nyoszolyára. Derekaljnak, ha meleg van, takarónak, ha hideg van.⁶⁵

A szűrűjában tartotta a pásztor készségeit. (7. ábra.) Öltözetét még tarisznya, stb. egészítette ki. Az öreg pásztorok szerint a XIX. század végére nagyobb különbség az egyes pásztorok viseletében már nem volt, sőt még a gazdákéval is bizonyos kiegyenlítődés állt be.

A pásztoroknak szorosan viseletéhez tartozott a védelmére, díszére és munkájára szolgáló különféle kézbeli eszköz.

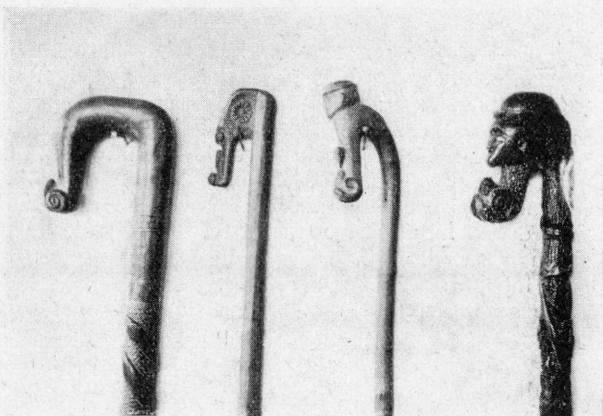
Legősibb és legegyszerűbb fegyvere egyszersmind terelőeszköze a bot vagy *ütlek*. Valamennyi pásztor használta, a gulyás és csikós is, a juhász gyakran művészi faragott kampó alakjában. (8. ábra). A kanász gyertyán, kőrís, vagy *bangita*-fa botot hordott, egyik vége bunkós, egyébként az egész kissé hajlott, de ruganyos. Ha megdobta vele a disznót, viszapattant. Ugy kellett hajítani, hogy az állatot farba vagy oldalt érje, így testére lapult.

Fontos terelőeszköz még az ostor: „a juhásznak rendszerint nincs ostora, de a kanász meg nem lehet karikás nélkül. Szíjjból font karikás, rövid nyéllel. Nyele finoman metszett, kígyója finoman font.”⁶⁶

A bot és ostor főként terelőszerszám, volt azonban védőfegyverük is. 1650-ből egy juhász egyik határsértési perben így vall: „...mind feysem és lándsámot el vonták az katonák...”⁶⁷ Eszerint a XVII. században lándzsát is hordtak magukkal.

Végig fontos szerepet töltött be a *hordozófejsze*, vagy ahogy inkább hívják: a *valaska*. A balta nemcsak a kanász, hanem minden pásztor felszerelése között előfordult, a védelem mellett az erdei legeltetés nélkülözhetetlen járuléka. Ha a jószág lába a gyökerek közé szorult, ennek a segítségével szabadították ki, továbbá fát vágtak vele, sőt a famászásban is felhasználták, éspedig a fát vagy *behakkolták*, azaz fokokat vágtak vele a törzsébe, vagy az ágakba akasztva húzták fel magukat.

Igazában mégis kanászszerszám volt, a köztudat elsősorban hozzájuk köti. A falusi kovács remeke, tükrőfényesen illett tartani. Járás közben bal karjukon lógatták. Mulatáskor az asztal szélére, vagy a mestergerendába csapták, míg használatra nem került a sor, mert a haragosok baltával vágták egymást. Hogy a hajításban milyen ügyesek voltak, azt még a külföld is ismerte róluk. „Als beständige Handswaffe dient ihnen die Balta, ein kurzstieliges Beil, das sie mit grosser Sicherheit werfen und womit sie im Bakony-Walde früher auch wohl manchen Reisenden umgebracht haben mögen. Wollen sie ein

8. ábra. Faragott juhászkampók. Geschnitzte Schäferstäbe. Veszprém, Múzeum.

⁶⁵ Eötvös: id. m. II. 212. l.

⁶⁶ Eötvös: id. m. II. 215. l.

⁶⁷ Veszprém vm., Inq. II. 60.

Schwein aus einer Heerde rauben, so saust die Balta dem ausersehenen Oper ins Genick.“⁶⁸

A hatóság régtől kezdve erősen tiltja használatát. Veszprém megye 1791-ben szigorúan elrendeli elvételüket, 1822-ben nyomatékosan tiltja: „minthogy a pásztorok, bujtárok és kanászok által viselni szokott balták és fejszék közönségesen csak arra szolgálnak, hogy ezek a gonosztévő által elvételvé, ezek által más jámbor embereknek élete veszedelmére és a köz bátorságnak felzavarására fordíttassanak. Nem léssen szabad ennek utána az ilyes pásztor embereknek a nyáj után fejszájüket és baltákat magukkal hordozni“.⁶⁹ De sem ennek, sem a további rendelkezéseknek nem volt foganatja, a valaska csak a kanászokkal együtt tűnt el.

A szentgáli pásztorok — már inkább dísznek — a *bozogányt* is kedvelték. Bolra illesztett, gerezdes, ólomfejű eszköz volt, s valószínű, hogy a régi katonafegyver egyik fennmaradt alakja.

*

A pásztorok táplálkozása a szegődség szerint esett. A régi szokás az volt, hogy a juhásznak, kanásznak a faluból rendszerint kivitték az ételt, még több óras távolságra is. Az utcakanászok és a juhászok járása felé déltájban nagy forgalom indult meg a *gánicahordó utakon*. Naponként más más gazdánál volt a tartás, s vagy gyerek, vagy nőfele hordta az ételt. A kenyeret *hátastarisznya*ba rakták, az ételt pedig cserépfazékba, ruhával leköve, hogy útközben a vivők el ne *lotyikójják*. Az ételt kosárba rakva az asszonyok fejükön szállították a pásztorhoz. A bejáró kanász reggel—délben tarisznyából evett, este pedig a faluban a soros gazdánál.

De az is szokás volt, hogy a nagyon messze legeltető pásztorok *heti élelmet* adtak, s ezt rendszerint a pásztor családtagjai szállították helybe. Ilyen esetben a pásztor nappal *kenyerezett*, este pedig főzögetett magának.

A tűzhely fontos tartozéka a pásztori tanyának, s benne a tűz gyakran éjjel is égett. A tűzgyújtás ősi módon történt: „Szár az avarból, száraz rőzséből, vékony gallyból kis máglyát rakott a kanászbojtár. Azután jó maroknyi száraz avart megdörzsölt, megmorzsolta a két tenyere között, s egy kis csóvát csinált belőle. Azután taplóba ütött, s a pislogó taplót beletette a csóva fejébe. Akkor a csóvát elkezdte forgatni, jobb kezével karikába csóválni, mire a csóva perc múlva lobbot vetett, lánggal égett... a láng a máglya alá került, s készen volt a rakás tűz... három perc elég volt rendszeren a tűzélesztéshez...“⁷⁰

A pászortanyán parázs mindig volt. Nappal hamuval takarták be, abba *mögizzott*, este kikotorták, rádobták pár gallyat, s már lobogott is a tűz. Ha főztek, a tüzet kövekkel kerítették körül, s az edényt körülrakták parázzsal, az oldalát verte a láng.

Tüzénél főzte-sütötte ételeit a pásztor, ezek között elsősorban a főzelék-féléket. Az erdőn a kanász néha kecskét tartott, így tejes ételeket is készíthetett. Mint természetben járatos, felhasználta az erdőnyújtotta pótlékokat és csemegéket, a népi gyűjtögető gazdálkodást — amelyről más alkalommal szólnunk, — legteljesebben ő művelte.

A kanász hústételben nem érzett hiányt. Ha a sorpecsenyét el is tiltották, bő alkalma volt magát — bár törvénytelen úton — kárpótolni. A malacból kevesebbet valloft be, meg lopott a máséból, ha úgy hozta a sora. A malacot — esetleg vadmalacot — a kanász leszúrás után vízzel *belatyikóta*, majd forró, tiszta hamuba takarta, itt egy kicsit megpállott, azután a szőrét lekaparta, majd kibelezte, s nyársra húzva, vagy fazékban megsütötte. A disznót a ka-

⁶⁸ A. W. Grube : id. m. I. 110. l.

⁶⁹ Veszprém vm. : Rendelések. 1822., 26. l.

⁷⁰ Eötvös : id. m. II. 213. l.

nász inkább csak bunkózta, tehát agyonverte, hogy külsérelmi nyomot ne találjanak a bőrén.

A pásztorok jó élete, csak úgy, mint az Alföldön, itt is feltűnt a hatóságoknak, s igyekeztek ennek valami úton-módon gátat vetni. „Néha a pásztoroknak és kanászoknak oly nagy főző fazekaik vagynak, hogy az egész lopott baromnak húsát egyszerre megfőzik benne, hogy így főve jobban és tovább eltarthassák, hogy sem nyersen: az ollyatén nagy fazékaknak tartásuk is tiltatik a pásztoroknak, hasonlóképpen a feleségeiknek, se faggyút, se gyertyát, se szappant eladni, annyival is inkább véle kereskedni szabad nem léssen, különben ha tsak meg nem bizonyítják, hogy tulajdon magok marháiból való légyen.”⁷¹ A dögöt a kanász nem vetette meg, sőt azt tartotta, hogy minden becsületes ember megeszi a maga dögét. Így az elhullott állatot legálább részben elfogyasztotta, kivéve, ha veszett volt. Erdőben levéllel, száraz ággal pörzsölte meg, vagy ha részben használta csak, a kivágott darabon a bőrt a fenti módon lepörzsölte róla, vagy esetleg az állatot megnyúzta. A disznó bőréből a kanász tarisznyát s egyéb apróságot készítettett, tímármunkával ugyanis nem foglalkozott, ahhoz nem értett.

9. ábra. Kanászgunyhó. — Bakonyer Schweinehirtenhütte. — Szentgál.

A döghúsevés szokása szintén foglalkoztatta a hatóságokat, küzdeniök kellett ellene: „Sok helyen szokásba jött, hogy a gazdák a pásztorokkal úgy alkusznak, hogy egy része az elesett vagy is megdöglött marhának a pásztoroké légyen. Mivel ezen szín alatt sok tolvajkodásokat tettek, de különben is a döghússal való élés tiltva vagyon, ahhoz képest keményen tiltatik, hogy ezentul illy módon a pásztorival vagy kanászival szegődni senki se merészeljen...”⁷²

Italuk a fanedveket leszámítva a tiszta víz. A pásztor hársból faragott ivókanálból, esetleg a kalapjából ivott, vagy „nekifeküdt a víznek”, esetleg borzafából csévet csinált, s azon át húzott belőle.

A pásztornak, erdőjáró embernek volt egy különleges kútja, amelyről érdemes megemlékezni. Ha a hajlodderekű öreg fán nagyobb magasságban odú volt, amelybe a víz belesurgott, igen alkalmas kútnak bizonyult. Az ilyen fa oldalát behakkolták, hogy kényelmesen feljárhassanak rajta, s az összegyűlt vízből csévén szippantottak. A helytel ismerős szorgalmasan gond-

⁷¹ Veszprém vm., 1794. XV. Curr.

⁷² Veszprém vm., 1794. XV. Curr.

ját viselte a kútjának, időnként kitisztította a behullott falevéltől, így aztán tisztá vizet élvezhetett.

*

A pásztortanya nem mindig hajlékot jelentett, csak a hálás helyét. Az igazi rideg nem épített gunyhót, rossz időben a *bodonyos* vagy *bödönyös* fába húzódott. A ridegkanász téli kiháláskor éjjeli nagyhidegben kiverte a disznót a gödréből, s maga feküdt a helyébe. A makkoltatás alatt azonban legtöbbször mégiscsak ütöttek össze valami gunyhót. Egy favázra levelest hánytak, azt betakarták földdel, és a tél elől ebbe a szűk odúba húzódtak be. (9. ábra.)

Hogy a juhászoknak nagyobb, sőt tüzelős tanyájuk is volt, arra adataink vannak. 1818-ban Csehi Pál kanász vallja: „mivel setét volt, és az ésszerű is esett, bementek az olaszfalui pusztán lévő Juhász Gunyhóba, ott tüzet raktak és szárogatták magukat.”⁷³

*

Megemlékezhetnénk még a pásztorok díszítő és művészi képességeiről is, mivel ezt az anyagot a szakirodalom éppen területünkről jól ismeri, csupán említésére szorítkozunk.

Tálas István.

*

Die Waldviehzucht im Bakonyer-Wald.

Der Verfasser untersucht in dieser Abhandlung die Waldviehzucht in Transdanubien, mit besonderer Berücksichtigung der extensiven (unbändigen) Viehhaltung. Es wird festgestellt, dass diese Form der Viehhaltung, abgesehen von den pflanzengeographischen Abweichungen, mit jener der Ungarischen Tiefebene im Grunde übereinstimmt. Das erforschte Gebiet liegt im Komitat Veszprém, im Bakonyer-Wald, wo als Mittelpunkt der ehemaligen Hirtenkultur hauptsächlich die Gemeinde Szentgál zu nennen ist.

*

I. Die Untersuchung der Tierrassen beweist, dass das Pferd und das Rind im allgemeinen den alten ungarischen Rassen entsprechen, seit einigen Jahrzehnten wurden sie aber durch westliche Rassen ersetzt. Heute sieht man hier überall nur das Merinoschaf, aber zu Beginn des vorigen Jahrhunderts wurde auch noch das ungarische Schaf auf alte, unbändige Weise gehalten. Die Ziege galt in der Vergangenheit nicht nur als „die Kuh der armen Leute“, — wie ein ungarischer Satz sagt, — sondern sie nahm eine bedeutende Stellung in der Milchwirtschaft des Bakony-Gebiets ein, da der Milchgewinn aus den Kuhen wegen der entlernten Weiden nicht in Betracht kommen konnte. Seit der Einführung der neuen Rassen gilt der obige Satz auch hier von der Ziege.

Das nützlichste und meist charakteristische Tier unseres Gebiets war das Bakonyer Schwein, das nach den Urkunden und den bisher veröffentlichten Aufsätzen in ganz Transdanubien verbreitet und unter dem Namen „Pagunen“ oder „Bagoner“ auch auf den ausländischen Märkten bekannt und gesucht war. Im Äusseren und in seiner Lebensweise zeigt es ähnliche Züge mit dem Wildschwein, trotzdem stammt es aber von einer längst domestizierten Rasse ab und wurde seit Jahrhunderten sowohl von den Klostermeierhöfen und den königlichen Schweinehirtendörfern, als auch von den Bauern gezüchtet. Der Verfasser gibt auf Grund der alten Aufzeichnungen und von Schilderungen aus dem Volke eingehend seine äusseren und inneren Eigenschaften. Diese alte ungarische Rasse wird mit Ende des XVIII. Jahrhunderts durch das serbische, oder, wie es die zeitgenössischen Angaben auch bezeichnen, das „türkische“ Schwein immer mehr verdrängt und das Volk ging zum Mangalicaschwein über. Unser „Bakonyer“ war in erster Linie ein Fleischschwein, das Mangalica aber ist ein Fettschwein und für Zwecke des modernen Selchergewerbes besonders geeignet. Nach äusseren und inneren Merkmalen vermutet der Verfasser die Identität mit den ungarischen „Wiesenschwein“, das ehemals in der Tiefebene in der volkstümlichen Wirtschaft eine grosse Rolle spielte, aber seit Ende des vorigen Jahrhunderts ausgestorben ist.

II. In den folgenden, kleineren Abschnitten werden das Weiderecht und selbst das Weidesystem mit den verbundenen Überlieferungen, dann die Bestandaufnahme durch Kerbe, die Frage der Identifizierung durch Marken und Ohrenzeichen behandelt.

⁷³ Veszprém vm., rendezellen periratok. *

Im Weiteren schildert der Verfasser das Leben der Herden auf der Weide. Auch hier bestand, wie überall bei den ungarischen Bauern, die Auffassung, dass die handlichen oder Zugtiere in erster Linie durch das Weiden ernährt werden; man trieb sie also nach Beendigung der Feldarbeiten auf die Wiesen und Stoppelfelder, so bekam das Zugtier vom Frühjahr bis zum späten Herbst fast nichts vom gesammelten Futter.

Der Weideplatz ändert sich mit dem Leben in der Natur. Im Frühjahr beginnen die Herden im Walde zu weiden, nach der ersten Heuernte treibt man die Rinder auf die Wiesen, im Herbst aber wieder in den Wald. Die Schaf- und Schweinherden weiden im Sommer auf den Stoppelfeldern, dann wieder im Walde, erst im späten Herbst dürfen sie die Wiesen aufsuchen. Durch das Weiden auf den Stoppelfeldern und Wiesen, sowie die dort errichteten Unterkünfte für die Herden erfolgt die Düngung dieser Gebiete

Zur Ernährung des Viehs dienen anfangs im Walde die Rinde, die Sprösslinge und Blätter der Bäume, dann die verschiedenen Wurzeln und Waldgräser, vom Herbst an das wilde Obst, das abfallende Laub, Moos, hauptsächlich aber die Eichel, die von jeder Tiergattung gern angenommen wird, vor allem aber von dem Schweine. Die einzelnen Arten der Eichel beeinflussen, wie das Volk beobachtet hat, nach ihrer Beschaffenheit Fleisch und Speck des Schweines. Das weidende Vieh braucht auch Wasser, der Verfasser hat weiters die Brunnenfrage und die Salzung des Viehs untersucht.

Die weidende Herde ist auch auf demselben Weideplatz doch in ständiger Bewegung, es gibt aber Ruheplätze, wo sie sich um Mittag aufhält, abends ein Nachtlager findet. Während des Weidens muss der Hirt seine Herde treiben, hüten und schützen, er hat also gewisse Treib- und Schutzwerkzeuge, aber er kennt auch manche Methoden zum Zusammenhalten und Schutz der Herde. Diese werden ausführlich behandelt. Zum Schutz gegen Wind und Regen kannte man früher kaum ein gebautes Obdach, die Schaf- und Schweininstallungen sind neueren Datums.

Innerhalb der extensiven Viehhaltung wurde das Vieh den alten Überlieferungen entsprechend gezüchtet, wodurch auch der Instinkt und die Natur der früheren Rassen zur Geltung kommen konnten und mussten. Das Vieh wuchs unter freiem Himmel auf, dort jungte es ohne Hilfe. Die trüchtige Sau z. B. zog sich von der Herde zurück, wühlte sich ein Loch in die Erde, und richtete ein Nest für die Ferkel. Das ungarische Schaf lammt in einer dachlosen Pierche. Von den Jungen kastrierte man meistens jene, die für die Zucht untauglich oder überflüssig waren. Die jungen Widder und die Ziegenböcke wurden mit den Zähnen kastriert. Wenn das Vieh wegen Mangels an Weide oder infolge eines Unwetters in den Dörfern überwinterte, so fütterte man mit getrockneten Ästen und Blättern, auch mit Stroh und Heu, für das Rindvieh und Schwein wurden Eicheln gesammelt.

Im Anhang beschreibt der Verfasser die Milchwirtschaft der Schäfer. In den Wäldern wurde nur gemolken, die Verarbeitung erfolgte in den Dörfern.

III. Die Hirten bilden nach ihrer speziellen Beschäftigung und sozialen Schichtung verschiedene Gruppen. Wegen des unbedeutenden Standes der Pferdezucht genießt der Pferdehirt auch innerhalb des Hirtenstandes nahezu kein Ansehen. In den Augen der Bauern steht der Rinderhirt an erster Stelle, weil er das wertvollste Vieh hütet. Unter den Hirten selbst halten sich aber die Schäfer für die vornehmsten, da sie in der Regel nur einem Herrn dienen, die übrigen sind ihrer Ansicht nach nicht ebenbürtig. Der merkwürdigste unter den Bakonyer-Hirten ist aber der Schweinehirt, dessen Gestalt in XVIII. und XIX. Jahrhunderten auch die Schriftsteller des Auslands beschäftigte. Die damaligen Reisebeschreibungen enthalten natürlich viel Wertvolles, sind aber auch reich an romantischen Vorstellungen. Zu Ende des vorigen Jahrhunderts, als die Landwirtschaft einen grossen Aufschwung nahm und die Waldschutzgesetze das Waldweiden fast gänzlich verboten, begann der Niedergang der extensiven Viehhaltung und von dieser Zeit an verschwindet allmählich auch der Hirtenstand.

AZ ÁLLATOK ACHILLES-INÁNAK ELVÁGÁSA AZ EURÁZIAI VADÁSZKULTURÁBAN.

Az állatok Achilles-inának (elefánt, zsiráf, orrszarvú, antilop) elvágása Afrika különböző területén ismeretes vadászati eljárás. Harartól északra fekvő hegyvidéken lakó gadabursik a lovak patáját ronggyal körültekerik s olyan helyre lovagolnak, ahol az elefántok a nap meleg részét nyugvással töltik. Megközelítve a helyet egy gadabursi leszáll a tőről s egyetlen karddal, amelynek az éle *ouabao* méreggel (Acocanlhera-faj) van bekenve, az egyik alvó állat közelébe csúszik s erős csapással elmetszi az állat térdhajlását, azután futva visszatér barátaihoz, akiket közben különös hangú kiáltással értesít arról, hogy az állat megközelítése sikerült. A vadászok azután gyors ügetéssel elhagyják az elefántok területét. De másnap korán hajnalban visszatérnek oda, ahol megtalálják a megtámadott elefánt hulláját.¹ Abesszinia északi részén lakó hamranok a lóháton űzött orrszarvú inait hosszú karddal vágják el,² hasonló módon vadásszák a kababish-arabok a zsiráfot.³ Az Ituri környékének őserdeiben meghúzódó efek rövid lándzsával megtámadják az elefántot és inait elmetszik.⁴ A banjai vadász fejszével lopózik az elefánthoz és elvágja egyik hátsó lábának Achilles-inát.⁵ *Livingston* teherhordói a Mopane vidékén elefántra az állatok Achilles-inának elmetszésével vadásztak. Egyetlen fegyverük csak egy egyszerű fejsze volt.⁶ Az Atbara mellékén lakó, közelebről nem ismert ethiopiai nép a fentiekhez hasonló vadászati eljárásáról tudósít a szicíliai *Diodorus Siculus*. Hasonló eljárást ír le az elefánthophagoktól *Strabo* is. Ennek az érdekes vadászati eljárásnak részletes előfordulásával először *Lindblom*,⁷ majd *Lagercrantz*⁸ foglalkozott. Rámutattak arra, hogy az araboknál, északkeleti hamita törzseknél, Rhodesiában, Mashonaföldön, a busmannoknál, a Kongo medencében, a Csád tó környékén terjedt el. Az Achilles-in elvágására fejszét és kardot használnak; — *Lindblom* szerint az előbbi vagy ahhoz hasonló eszköz (lándzsa, kőpenge) az ősi. Az északi és a déli előfordulás egymással kétségkívül összefügg; a hamiták, az arabok ősi afrikai népelemtől vehették át ezt a vadászati eljárást. Arab befolyásnak köszönhető Északafrikában vadászat alkalmával a kard használata.⁹

A vadászási mód kultúrtörténeti értékelésével részletesen foglalkozik *Baumann* is, aki az állatok Achilles-inának elvágását Afrikában

¹ *Ferrand, G.*: Les Comâlis, Paris, 1903. 192. 1.

² *Baker, S.*: The Nile Tributaries of Abyssinia, London, 1867. 443. 1.

³ *Seligman, C.*: The Kababish, a Sudan Arab Tribe, Harvard African Studies. II. k. 163. 1.

⁴ *Schebesta, P.*: Die Ituri-Pygmäen-Expedition, Anthropos, XXV. 1930. 582. 1

⁵ *Wood, J.*: The Natural History of Man (Afrika), London, 1874. 404. 1.

⁶ *Livingstone, D.*: Missionary Travels and Researches in South Afrika, London, 1857. 607. 1.

⁷ *Lindblom, G.*: Jakt- och fangstmetoder bland afrikanska folk, del. I. Stockholm, 1925. 102. 1. skk.

⁸ *Lagercrantz, S.*: Beiträge zur Kulturgeschichte der afrikanischen Jagdfallen, Stockholm, 1938, 137. 1. skk.

⁹ *Lindblom, G.*: id. munk. 108. 1.

több más elemmel együtt az ősbushmankultúrán keresztül kapcsolatba hozza a nyugateurópai paleolithikummal, ahol a magdalenien-kor emberénél ez a vadászati eljárás szintén ismeretes volt. *Baumann* az Achilles-in elvágásában az eurafrikai vadász kultúra jellemző elemét látja. Az eurafrikai vadász kultúra hordozói a busmanok.¹⁰

Ezt a véleményt több más vadász kultúra elemmel együtt megerősíti és részletesen kifejti *Lagercrantz*, aki ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Im Augenblick ist es mir nicht bekannt, ob das Abschneiden der Achillessehne innerhalb des eurasischen Gebiets vorgekommen ist, aber dass dies der Fall gewesen sein dürfte, wird nicht nur von dem afrikanischen Ausbreitungsgebiet der Methode sondern auch durch das Vorkommen derselben in Hinterindien angedeutet. Hierbei braucht selbstverständlich kaum hervorgehoben zu werden, dass das afrikanische Ausbreitungsgebiet der Methode einen späten Zusammenhang mit Hinterindien ausschliesst.“¹¹

Ezzel kapcsolatban rámutathatunk arra, hogy elsősorban az észak-ázsiai vadászhitben előfordul néhány olyan adat, amely ennek a vadászati eljárásnak az euráziai kultúrta talajon való előfordulásáról tanuskodik.

Igen érdekes az a szokás, amely a jukagiroknál ismeretes. A jukagirok nyáron a fiatal farkaskölyköket vackukban megkeresik és hát-sólábaik inát elvágják, azért, hogy ősszel, mikor a farkaskölykök megnöttek, könnyen megfoghatók legyenek.¹² A szibériai orosz telepések a lelőtt medve lábát nyúzás előtt levágják, kiszúrják a szemét vagy lábának az inait elvágják, azért, hogy ha a medve feltámadna, el ne futhasson.¹³ A jakutok az elejtett nyúl nyúzása előtt ugyancsak elvágják a nyúl hátsó lábának az inait, hogy ezáltal a többi nyulak el ne futhassanak a vadász elől.¹⁴ Egy vogul állatének szerint az ősi hatlábú jávorszarvast közönséges ember nem tudta megölni. Az ember ezért a manóembert (Szárnyas Pašker, Véreskezű manófi) kérte fel a hatlábú jávor üldözésére. A manóember hótalpon üldözi az állatot s mikor utóléri, *utólábait kettévágja*.¹⁵ Ugyanez a vadászjelenet előfordul egy irtísi osztják énekben is.¹⁶ — Kétségtelen, hogy mindezek ősi vadászati eljárások emlékei. A vadászati eljárás visszafejlődésével a technika a néphit különböző területén él tovább, olyan állatokkal is kapcsolatban, amelyek vadászata az Achilles-in elvágásával nehezen kép-

¹⁰ *Baumann, H.*: Die afrikanischen Kulturkreise, Africa, VII. London, 1934. 136. 1. L. még: *Hirschberg, W.*: Völkerkundliche Ergebnisse der südafrikanischen Reisen Rudolf Pösch's in den Jahren 1907 bis 1909 Wien, 1936. 52. 1. — *Linder, K.*: Geschichte des deutschen Weidwerks. I. Die Jagd der Vorzeit, Berlin u. Leipzig, 1937. 145 1. Ez utóbbi helyen közölt ellenvélemény azonban *Lagercrantz* és *Baumann* ethnologiai keretbe állított vizsgálatait után nem lehet helytálló.

¹¹ *Lagercrantz, S.*: id. munk. 140—141. 1.

¹² *Zelenin, D. K.*: Tabu slov u narodov vostočnoj Evropii i severnoj Azii, I. Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii, VIII. Leningrad, 1929. 59. 1.

¹³ *Zelenin, D. K.*: id. munk. 57. 1.

¹⁴ *Zelenin, D. K.*: id. munk. 59. 1.

¹⁵ *Munkácsi, B.*: Vogul népköltési gyűjtemény, I. Regék és énekek a világ teremtéséről, Budapest, 1902. 367. 1., *Munkácsi B.*: Vogul népköltési gyűjtemény, IV. Életképek Budapest, 1897. 310. 1.

¹⁶ *Patkanov, S.*: Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie, I. St.-Petersburg, 1897. 118—119. 1.

zelhető el (pl. a nyúl). Nagyon valószínű, hogy Északázsiában a rénszarvasvadászatnál játszott szerepet az Achilles-in elvágása s ilyenkor a rénszarvast hótalpon üldözték (l. a fenti vogul adatot). Ilyen vadászati eljárás, mint a hajtóvadászatok egy változata, ergologiai szempontból is beilleszthető az egész arktikus kultúrkeretbe, ahol a hajtóvadászat igen nagy szerepet játszik.¹⁷

Hogy a fenti északázsi adatok vadászati eljárások maradványai megerősítést nyernek azáltal is, hogy a természeti népek körében több, a kultikus élet területére áttolódott, eredetileg fegyverként vagy vadász-eszközként használt tárgyat ismerünk. Ilyen a bumerang, amely az Új-Hebridákon és a Salamo-szigeteken, mint kultusztárgy használatos.¹⁸ Északázsiában és az Altájban ilyen az íj és a nyíl, amely mint áldozati tárgy s a születésnél, halottas ágyon, betegségeknel, a bölcsőben fekvő gyermeknél, mint a gonosz szellemek elleni védőeszköz szerepel.¹⁹ A pamiri tadzsikoknak már löfegyvereik vannak, de házasságnál az íjjat még mindig használják különböző rituális célokra.²⁰

Az Achilles-in elvágásával kapcsolatban még néhány érdekes jelenséget említhetünk. *Takács Sándor* írja, hogy a Bécsbe hajtott szilaj marhákat úgy fékeztek meg, hogy inaikat megvagták s így azután az állatot megcsendesedtek.²¹ Hasonló eljárás a Hortobágyon ismeretes. Szabadszállási mészárostól származó adat szerint a vásárokon a szilaj marha hátsó lábának térde feletti izomrészt — az állatot óvatosan megközelítve — botra kötözött késsel megvágják. Így a szilaj marha lesántulva vánszorog. Az ilyen állat hamarosan levágásra kerül.²² Ezekről az eljárásokról is jogosan feltételezhetjük, hogy vadászati eljárások megmaradt emlékei, tekintettel arra, hogy a pásztornépek kultúrájában egyéb területen is kimutathatók olyan nyomok, amelyek a vadászattal is kapcsolatosak. Így a mongolok a szilaj lovakat lóhátról hosszú rudra kötött hurok segítségével fogják meg.²³ Ugyanilyen hurkot használnak a lóhátról űzött farkasvadászatoknál is.²⁴ Pásztoraink pány-

¹⁷ *Flor, Fr.*: Beitrag zu den Problemen der arktischen Kulturgliederung, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, LXII. k. 1932. 53—59. 1.

¹⁸ *Thurnwald, R.*: Technik. Ebert: Reallex. XIII. 236. 1. Részletekre. 1. *Thurnwald, R.*: Forschungen auf den Salamo-Inseln und dem Bismark-Archipel. I. Lieder und Sagen aus Buin. Berlin, 1902. 254. 1. Táí, XII.

¹⁹ *Veselovskij, N. I.*: Rol' strelj v obrjadach i ee simvoličeskoe značenie, Za piski Vostočnogo Oldženija Russ. Arch. Obščestva, XXV. k., 1—4. í. Petrograd, 1921. 6. 1. skk. V. ö még *Seligman, C. G.*: Bow and Arrow Symbolism. Eurasia Septentrionalis Antiqua. IX. 1934. 349. 1. skk. (Ennek a kérdésnek igen nagy irodalma van.)

²⁰ *Zarubin, I. I.*: Materialy i zametki po etnografii gornych tadzsikov. Dolina Bartanga. Sbornik Muzeja Antropologii i Etnografii, V. Leningrad, 1917—1924. 139. 1.

²¹ *Takács S.*: Rajzok a török világból, Budapest, 1917. III. k. 14. 1. (Erre az adatra *Györffy* prof. szives figyelmézetni.)

²² *Györffy* prof. szives levélbéli (1938. X. 30.) közlése. — *Bátky* idézi *Kohl* egy adatát (A hajtófához, Ethnographia, XXI. 1910. 230.), amely szerint a megdühödött bivalyt a lóháton üldöző csikós úgy dobta inul, hogy menten összerogyott. Ez nyilván elnézésből származó tévedés, mert az adat a jelzett helyen nem található. (*Kohl, J. G.*: Hundert Tage auf Reisen in den Oest. Staaten. Dritter Teil. Reise in Ungarn. Erste Abt., 1842. 101—102. 1.) Ott a nyakszirten való hajtásról van szó.

²³ *Andrews, R. Ch.*: Explorations in the Gobi Desert. The National Geographic Magazine, LXIII. 1933. 706. 1.

²⁴ *Gilmour, J.*: Among the Mongols, London (?), 355. 1.

vája a mulban mint vadászeszköz is szerepet játszott, amint azt a farkas, tűzok és daru vadászatra vonatkozó adatokból látjuk.²⁵

Az Achilles-in elvágásának emléke lehet az is, amikor az állat inát zsineggel megkötik, azért, hogy ezzel szabad mozgását, futását nehezebbé tegyék. A dolgának a rénszarvas hátsó lábának az inait a térd felett zsineggel átkötik,²⁶ hasonló szokás marhánál ismeretes a baskiroktól is.²⁷

Mindezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy az állatok Achilles-inának elvágása, mint vadászati mód az euráziai kultúrtalajon is szokásban volt s az adatok megerősítik azokat az eddigi véleményeket, amelyek szerint az afrikai előfordulás az euráziai vadász-kultúrában gyökerezik. Míg azonban Afrikában az Achilles-in elmetzése élő vadászati eljárás, addig Euráziában már csak a vadászhitben és a pásztorokultúrában mutatható ki.

Stockholm.

Gunda Béla.

*

Das Zerschneiden der Achilles-Sehne der Tiere in der eurasischen Jagdkultur. Verf. weist darauf hin, dass das Zerschneiden der Achilles-Sehne der Tiere im nordasiatischen Volksglauben vorkommt. Daraus lässt sich folgern, dass das Zerschneiden der Achilles-Sehne als Jagdmethode am nordasiatischen Kulturboden bekannt war. Das Zerschneiden der Sehne der Tiere ist auch bei den ungarischen Hirten bekannt, ihr Abbinden aber bei den Baschkiren und Dolganen. Wahrscheinlich sind auch diese Reste der Jagdmethoden. Verf. wird sich mit dieser Frage in der Zeitschrift für Ethnologie (1939) ausführlich befassen.

A MAGYAR ÖSSZEHASONLÍTÓ HÁZTÖRTÉNET FELADATAI.

W. H. Mühlmann a néptudomány módszerének megtárgyalásánál veti fel a gondolatot: „Aus dem Miteintritt des Ethnologen in das Ergebnis seiner Beobachtung ergibt sich als Notwendigkeit, dass er um seine eigene Bedingtheit wisse: er muss theorieklar sein. Er muss wissen, was er denn eigentlich wissen will, d. h. welche Art von Tatsachen er auswählen und untersuchen will.“ (Preuss. Lehrb. d. Völkerkunde 10. o.) A háztörténet nem igen mondhatja magáról, hogy tisztában lenne azzal, mi az tulajdonképpen, amit tudni, amit felderíteni akar. Azt sem, hogy tisztában van akár a maga feladatkörével, akár pedig azzal az anyaggal, amiből elméleteit kiépíteni igyekszik. Ez a német háztörténetre ugyanúgy igaz, mint a magyarra. Ettől függetlenül be kell azonban vallanunk, hogy a házbüvárlás tudománya, az etnológiának ez a fiatal ága, fiatal kora ellenére, tekintélyes eredményekkel dicsekedhetik. Elmondhatja magáról, hogy a háztörténet

²⁵ Györfly I.: Vadászat. Magy. Népr. II. 50. old., Ecsedi I.: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon, Debrecen, 1933.

²⁶ Попов, А. А.: Оленеводство у долган, Совetskaja Etnografija, Moskva-Leningrad, 1935. 4—5. sz. 188. l.

²⁷ Dr. Tagán Galimdsán szives közlése.

problémaösszességének általános keretét adta. Nem hallgathatjuk el azonban ugyanakkor azt sem, hogy eddigi módszerével már aligha növelheti eddigi eredményeit. Sőt, azt kell megállapítanunk, hogy módszere is, valamint a mód, ahogyan ezzel az eddigi tudományos eljárásával nyert eredményeit beállítja, már csak akadályozza ennek a tudománynak szabad kifejlődését. A háztörténetnek, amint a következőkből kiderül, át kell alakulnia, nemcsak módszerében, hanem érdeklődésének körében is. A parasztház történeti tényezőinek felderítése lenne a háztörténet célja. Kutatómunkájának szervezete, sajtóságaos módon, a filológiai és néprajzi anyagnak, valamint a filológiai és néprajzi módszernek keverékével dolgozott. Eredményeinek nemcsak etnológiai jelentőségét, hanem lehetőségeit is ez a módszer keretezi. Kertezi az a tény, hogy a házra vonatkozó dolgok a legkevésbé kerülhetnek benne és általa abba a tárgyi keretbe, melyhez a házkultúra, az építőanyagok, épületszerkezetek és formák egységében tartozik. Mit értünk ezalatt? Azt, hogy a ház kulturális jelentősége azokkal a tényezőkkel vonható meg, amelyek mentén a ház valóban alakul. Mert a ház nem szavakból, hanem építőanyagokból épül. Ehhez képest a kutatómunkának is nem azokból a **szavakból** nyelvészettudományi megfontolásokkal kell kiindulni, melyek a különböző építőanyagokra, szerkezeti elemekre, a ház részeire, helyiségeire, a különböző nyelvek anyagában megtalálhatók, hanem a ház igazi tényezőinek tárgyi megjelenítéséből. Erről majd még alább részletesebben. Ha így járunk el, az eddigitől alapelveiben eltérő módszer adódik. Nagy jelentősége abban van, hogy az általa nyert értékeket s eredményeket minél szélesebb kultúrterületre bővíthető összehasonlító eljárásnak vethetjük alá. A részeket is, az egészet is. Végül olyan tudományos anyag alakul ki az ilyen munkából, melyben a nyelvészeti anyagnak már az eddiginél összehasonlíthatatlanul kisebb, inkább csak a szigorúan vett etnológiai anyagot és etnológiai okfejtést kísérő szerep jut.

*

Magyar háztörténetről, mint céltudatos tudományról, ma még korai lenne beszélnünk. Maga a tárgykör már 1890 óta vajudik. Ma még mindig céltudatos tudományos élet nélkül. Nemcsak kidolgozott módszere nincs. Egyelőre még azok a tényezők is ismeretlenek, amelyek szerint a néprajz által a házra vonatkozóan gyűjtött hatalmas anyag elrendezhető lenne. Ennek az anyagnak tudományos feldolgozása, hiányainak kimutatása ilyen rendezés nélkül, el sem indítható. Voltak és vannak kitűnő szakembereink. Az alapelvek tekintetében széthúzó felfogásokkal. Huszka József, Jankó János és Herman Ottó egyéni utakon haladtak. Gyűjtők és tudományos feldolgozók voltak egyszerre. Ma is vannak kiváló szakembereink. Olyan módszer azonban, melynek mentén a házban tárolódott tárgyi tényezők alapján egységesen lehetne felépíteni a tudományos munkát, nincs. Az alapelvek bizonytalanságából az eredmények bizonytalansága következik.

Az eddigi magyar háztörténet mérlegét így állíthatjuk fel: egy magyar háztörténet általános kérdéscsoportját hozta felszínre. Bátky Zsigmond — Gerambén, Meringerén túlérően — igen jelentékeny eredményeket adott. Mindamellet a magyar háztörténet eddig a német tudomány módszerével dolgozta fel a magyar anyagot. Együtt azzal:

a német tudománnyal, mely ebből az anyagból, hibás módszerrel, a magyar parasztháznak másodrendűségét s a németnek elsőszülöttségét bizonygatta. Azzal, hogy a néprajzi anyagban szunnyadó tárgyi értékeket, célzatosan, helytelenül, filológiai anyaggal párosította. Alapelvében, részletében is helyes eredmények nem is várhatók, amíg a magyar tudomány a némettel halad együtt. Mert amíg filológiai keretben adott dolgokra esküszik, minden igyekevése megtámadható, mert hiszen a filológiai módszerben adott tudomány engedelmesen kormányozható. Látható ez pl. Bátky legújabb dolgozatában, mely a magyar házra vonatkozóan, helyes eredmények közepette, eleve hangoztatja a német ház magasabbrendűségét. Ezekben az értékitételekben már eleve szubjektív tényezők uralkodnak, mert hiszen Bátky nem okolja meg, miben és mennyiben magasrendűbb a német ház a magyarnál (Bátky: Ung. Jahrb. 1938.).

A magyar ház néprajzi anyaga oly gazdag, olyan sokrétű, hogy ezt az anyagot a magyar tudománynak nem az eddigi idegen módszerrel, hanem a maga anyagának tanúságtevéséből kidolgozott önálló módszerrel kell kivallatnia. Ennek a vizsgálatnak azonban azokból a tárgyi értékekből kell kiindulnia, melyek a magyar anyagban szunnyadnak, bár ennek az anyagnak valódi tartalmát sem alapelveiben, sem részleteiben még nem sikerült az eddigi tudományos munkának felderítenie. Mindez a következő megfontolásokból érthető meg: a ház bizonyos anyagokból épül, az anyagoknak épületszerkezetekbe s alaprajzba való szervezésével. Az épületszerkezetek és az alaprajz együtteséből alakul a ház formai világa, autochton és idegen hatások összjátékából. Ezekre a tényezőkre nézve az eddigi módszer tudományos munkája képtelen eredményeket adni. A filológiai és néprajzi vizsgálattal lehetetlen tárgyi vizsgálatot végigvezetni a házban összezsúfolt igazi kérdések megoldására. Pl. szerkezeti és alaprajzi kérdések keretét eddig majdnem teljesen, a magyar nyelvnek a házra vonatkozó s idegen nyelvekből kölcsönzött szókincse vonta meg. A szelemen, udvar, gerenda, pitvar, oszlop stb. szavakhoz fűzött háztörténeti spekulációk eléggé világosan jelzik ennek a módszernek gyenge pontjait. Mindebben azonban ezeknek a gyenge pontoknak csak egyik részét említettem. Alább még látható lesz a többi is. Minden, értékében eléggé nem méltányolható teljesítményén túl, ez a módszer híján van annak a szellemnek, mely a magyar történettudomány számára olyan értékeket adhatna, amelyre a magyar történettudománynak ugyan igen nagy szüksége lenne, de amelyet csak az etnológiától nyerhet el. Még pedig a nyelvészeti spekulációktól függetlenített etnológiától. A háztörténet eddig, inkább csak a főkérdések tekintetében, a ház *alakulásának* igyekezett történeti képet és történeti mélységet adni. Ennek az igyekezetének történettudományi értékét azonban megsemmisíteni látszik az az eljárása, hogy minden állításához, minden tételéhez, nyelvészeti okoskodással, nyelvészeti eljárás alapján jutott. Nem lehet elhallgatni ettől a módszertől azt a jellemzést, hogy oda lehet jutni vele, ahová az író akarja. Schier Br. és H. Phleps művei tanúsíthatják mindezt ékesszólóan. Ők Európa paraszti házkultúrájából az u. n. germán házat emelték a csúcsra. Innen indult ki — legalább is szerintük — minden keleteurópai házfejlődés is. Olyan nézet ez, melynél kezdetle-

gesebbet, elfogultabbat, önkényesebbet nem könnyen tud felmutatni a tudománytörténet.

Térjünk ezekután vissza Mühlmann idézett tételére. A házkultúra problémacsoportjainak felderítéséhez tehát tudnia kell a kutatónak, mi az, amit meg akar tudni, amit ki akar fürkészní. Mit akart vajjon kiutatni az eddigi háztörténet? Ha elfogulatlanul nézünk az eddigi háztörténet érdeklődésének körére s problémáira, azt látjuk, hogy a háztörténet egyetlen érdeklődési köre a tűzhely volt, valamint a tűzhely és a házalaprajz viszonya. Legkevesebbet azonban a házzal szorosan összefüggő kérdések vizsgálatával foglalkozott. Másfelől azonban a tűzhellyel mégis azzal a céllal foglalkozott a háztörténet, hogy a házzal összefüggő problémák nyitjára jusson. A német háztörténet terelte a kutatómunkát ebbe az irányba, R. Meringer tétele volt: „Das charakteristische der osteuropäischen Hausformen ist die Entwicklung der Feuerstätten“. 1908-ban ez volt ennek a tudománynak az alapvető tétele. 1926-ban még változatlanul ezt vallotta ez a tudomány. R. v. Geramb írta ekkor: „... immer klarer und bestimmter scheint sich um die zuerst von Meringer verfochtene Ansicht zu gestalten, dass als Grundlage der hauptsächlichsten Typenunterschieden doch nichts anderes dienen dürfe, als die verschiedenartige Entwicklung und Ausgestaltung der von Anbeginn wichtigsten Stätte des Hauses, der Feuerstätte“. (Die Feuerstätten des volkstümlichen Hauses in Österreich-Ungarn. Wörter und Sachen. 1926. I. o.)

A háztörténetről tulás nélkül mondható, hogy nem tudott a ház problémáihoz közeledni, csak ezen az eleve megkonstruált elméleten keresztül. Végzetes tévedésből következett ez. Összetévesztette a házat, a házban végbemenő tevékenységhez tartozó ősi gépberendezéssel: a tűzhellyel, A ház ugyanis nemcsak arra szolgál, hogy védelmet adjon az embernek az időjárással együttjáró tényezőkkel s támadásokkal szemben, hanem arra is, hogy a lélfenntartáshoz szükséges gazdálkodásnak a házban lejátszódó üzemvitele számára is hajlékot adjon. A házban tárolják az élelmet, télire: magvakat, az állatgazdálkodás anyagait, túró, sajt, füstölt húst, mézet stb. A házban helyezik el azonban a mindennapi élelem elkészítésére szolgáló berendezést: a főzés és sütés s egyszermind a fűtés eszközeit, a tűzhelyet és a kemeccét is. A házban megy végbe a főző-, sütőüzem melléktermékének, a füstnek konzerváló célokra, füstölésre szolgáló felhasználása is. Itt megy végbe az aszalás is. Kétségtelen mindebből, hogy a főző-sütő berendezésnek jelentősége a házban végbemenő gazdálkodás-üzemben, rendkívül nagy. Ez azonban nem jelenthet egyszersmind annyit, mintha a főző-sütő eszközöknek bármilyen összefüggésük is lenne magának a háznak kialakulásával, mintha bármilyen beleszólásuk is lenne a ház kialakulásának folyamatába. Mégis a háztörténet a főző-sütő berendezéssel kapcsolatos kérdéseknek megtárgyalását, a tűzhely és a ház eleve feltételezett függvénykapcsolatából következően, hibásan, úgy kapcsolta össze, mintha a tűzhelynek a házban való elhelyezése, vagy a tűzhely alaki minősége, bármilyen irányban is jellemző tényezőt jelentene a ház történeti alakulására. A ház és a tűzhely kérdéseit minduntalan összetévesztette egymással. A háztörténet osztályozását pl. a magyar parasztház körében így fogalmazta Bátky Zsigmond:

„Wenn wir die Entwicklung der ungarischen Haustypen der Form nach untersuchen, so können wir nach dem heutigen Stand der Hausforschung feststellen, dass sie von einem Herd- und Kochofentypus ausgehen.“ (Ung. Jahrb. 1938. 250. o.) Ebben az állásfoglalásban tévedés: mint ha a tűzhelynek vagy a kemencének kihatása lenne a házformára. A ház maga semmit sem változik pl. akár a fűstházban, akár a szobában van a kemence, vagy akár a fűstház közepén van a tűzhely, akár egyik sarkában, akár kör alakú a kemence, akár négyszög alakú, akár kupolaformájú fedéllel, akár dongával van fedve, akár a szobában áll a kemence s tüzelőnyílása a fűstház felé van fordítva, akár ilyen vagy olyan a füsttel való elbánása, akár a konyhaajtón át vezeti ki a füstöt, akár pedig a padlásra vezeti, egyetlen pillantás ezekre a lehetőségekre, azonnal megmutatkozik, hogy mind a ház alaprajza, mind formái megjelenésének megannyi tünete, mind pedig a házban alkalmazott épületszerkezetek összessége független ezektől a kérdésektől.

Optikai csalódás áldozata lett a háztörténet.

Vajjon csak ilyen lehetőségek állanak-e rendelkezésre a háztörténetnek? Erre a kérdésre határozott nem-mel felelhetünk. Közvetlenül azonban hozzá kell fűznöm az előzőkhöz azt is, hogy ez az optikai csalódás egyik irányban igen termékeny volt. A tűzhely és a kemence kérdéseit részletesen feltárta. Ezt azonban a fűtés-sütés és főzés világában szabad csak tekintenünk, anélkül, hogy a ház problémái felé terelhetnénk ezeket az eredményeket. Sőt, még idáig sem megyek. A fűtő, sütő s főző eszközök problémáit valóban társítanunk kell majd a ház külön problémáival. De majd csak akkor, ha a ház problémáit a házban összegyűlt külön tényezők során felderítjük, függetlenül a tüzelőberendezésektől. Mindig figyelembe véve azt, hogy a tüzelőberendezés tulajdonképpen csak a házberendezésnek egyik tárgya. Semmi egyéb. Mindenesetre olyan berendezés, mely tartósan össze van építve a házzal. Nem ingó berendezés ez, mint pl. a fonás és szövés eszközei. Mindkettő, a tüzelőberendezés eszközeivel egyetemben csupán a paraszti gazdaság üzemének egyik tárgya. Magától a háztól, a ház épületszerkezetétől, alaprajzának kialakulásában, a ház formáiban részes tényezőktől egészen függetlenek. Ezt a valóságot, bármennyire is szokatlannak tűnik a mai felfogás számára, éppen az összehasonlító munka fogja meggyőzővé tenni. Ennek a felismerésnek jelentős szerep fog jutni a jövő kutatómunkájában. Át fogja állítani az érdeklődést olyan körre, melyben a házzal kapcsolatos igazi tényezők sűrűsödnek össze. Módszeri és tárgyi jelentőség rejlik a kérdés mögött. Ezeknek a házban szunnyadó művelődéstényezőknek tudományos felderítéséhez csakis az etnológiai összehasonlító módszer fog vezetni. Az összehasonlítás tárgya azonban csakis az előadandó szempontokból nyert értékek sorozata lehet. Ahhoz azonban, hogy ezzel a módszerrel eredményhez jussunk, tudnunk kell, mire helyeződjék az összehasonlító munka súlypontja.

*

Ha mélyére nézünk az eddigi módszernek, végeredményben azt kapjuk legfőbb jellemvonásaként, hogy a ház egészében meglévő adottságokat az alaprajz síkján próbálta elérni, a ház alaprajz egyes kiválasztott típusainak aránylag igen szűk területen való összehasonlításaként.

Hogyan? Erre nézve ennek a módszernek egyik kialakítójával, R. Meringerrel felelhetünk: „Ebensowenig als man einen Haustypus in allen seinen Einzelheiten national, aus der Eigenart eines Volkes, erklären kann, weil wir überall auf Entlehnungen und Kulturübertragungen stossen, ebensowenig kann man ihn schlechtweg als eine Funktion von Klima und Bodenbeschaffenheit hinstellen.“ Kitűnő példa ez arra, hogyan lehet helyes alapelvől, mint kiindulópontból, helytelen módszerrel téves utakra s még tévesebb eredményekhez jutni. Meringer és követői, nem tudták a helyes módszert megadni: ahol összehasonlítottak, az alaprajzot, mint szentséget hasonlították össze, az alaprajz megértése nélkül. Azt állítja Meringer, nagyon helyesen, hogy a klíma, a természetes építőanyag ugyan „nincsen minden befolyás nélkül” az építómódra, az európai parasztház főtípusait „maradéktalanul” ilyen módszerrel nem lehet értelmezni mégsem. Itt nem az alaprajzban rejlő összehasonlítómód korlátozottságát látták meg, hanem a házkultúrában rejlő nagy művelődéstörténeti értéket megkerülve Meringer az utánzásnak juttat nagy szerepet azzal a feltevással, mely szerint a törzsek átveszik és utánozzák „a politikailag és kultúrában magasabban állókat” (Meringer, R.: *Das deutsche Haus und seine Hausrat*. 1906. 2.—3. o.).

Olyan feltevés ez, mely szükséges volt ahhoz az eredményhez, ahová ez a német kutató-irány a germán ház felsőbbrendűségének biztosítására el akart jutni. Meringer módszerének kezdetlegességét mutatja az az eljárása, ahogyan a háztípusokkal számol: „Wo ein Typus am reinsten ist, lässt sich ebenso schwer sagen, wie etwa wo das reinste Deutsch gesprochen wird. Die einzige wissenschaftliche Antwort auf die Frage nach den Typen liesse sich bloss auf folgende, aber umständliche Art geben: man müsste auf einer Karte für jede einzelne Eigenschaft des Hauses die „Welle“ d. h. den Verbreitungsbezirk dieses Merkmals einzeichnen. Auf diese Weise erhielte man eine grosse Anzahl von sich umfangenden, kreuzenden oder auch sich nicht berührenden Wellenlinien, kurz ein Bild. Die Lagerung dieser Wellen würde erkennen lassen, von welchen geographischen Ortlichkeiten oder Gegenden die meisten Wellen ausgegangen sind.“

Arról azonban, vajjon milyen nézőpontok szerint válogatja ki ezeket a tulajdonságokat, Meringer nem szól. Az alaprajz szerint végzett típusválogatás egészen egyoldalú. Az alaprajz u. i. nem szabja meg egyértelműen az építőanyagot, az épületszerkezeteket s a formát. Ugyanahhoz az alaprajzhoz még különféle szerkezeti, forma és építőanyagelemek társíthatók. Azaz az alaprajz még nem magyarázza egyértelműen a típust. A ház felépítésében u. i. egyfelől az építőanyag, másfelől az épületszerkezetek játszzák a főszerepet. Ezek a tényezők lényeges módon hatnak ki a házra, alaprajz, forma tekintetében egyformán. Mindezeknek a tényezőknek nincs szerepük sem Meringernél, sem Gerambnál, sem Br. Schiernél, de a magyar kutatóknál sem. Így érthető, ha az eredmények is, a módszerhez hasonlatosan egyoldalúakká válnak.

Sajátságos a helyzete a házetnológiának. Adva van egy tudomány módszer nélkül. Preuss könyve a modern etnologia követendő módszereit fejti ki, a vallás-, a szociológiai-, a zenekutatásban. A háznak

ebben a könyvben nem jut csak néhány homályos s általánosságokat hangoztató mondat

Van a magyar háztudománynak egyéb tévedése is. Olyan értelemben, hogy az eddigi háztörténeti tudományos munkában túlnyomóan döntő szerepet játszik a ház fejlődésének egy előre elképzelt sémája. Ebben a magyar ház fejlődése az újabb időben s a történeti Magyarország területén végbementnek állítódik be. A „rövidereszes tűzhelyes ház” fejlődésétől (Magy. Népr. I. 169. o. 513—515. ábra) a „hosszú ereszes tűzhelyes ház” fejlődésén át, a kemencés ház fejlődésének ilyen elméletéig (Magy. Népr. I. 170—171. o. 516—521. ábra). A különféle elképzések mindig azonos keretben mozognak: a magyar ház fejlődésének minden részlete itt, a Kárpátok medencéjében ment végbe. Igaz, hogy olyan körülményt, mint a ház „kéthelyre oszlásá”-t csak „idegen hatással” tudja magyarázni ez az elképzés. Évtizedek óta a kiváló bűvárok ebben merültek s merülnek ki. Herman Ottó, ki ennek az iránynak első hőse, Szinte Gábor, aki a székely ház fejlődéséről állított fel ilyen sémát. (Bátky Zsigmond közölte újabban. Magy. Népr. I. 175. o.) Huszka József itt is különáll. Ő az összehasonlító módszer első tudományos munkása. Az előbbi feltevésével dolgozó tudományos munkának nagy hiányossága, hogy szubjektív elmefuttatásoknak nyit tág teret. Megfosztja a kutatómunkát attól a lehetőségtől, melynek pedig az etnológiai kutatásban egyedül van kilátása sikerre: az összehasonlító munkától.

A néprajz kutatói között tisztázatlanok ezek a felsorolt tényezők. Közöttük ilyen felfogás is érvényesül: „A magyar házkutatás hibás területre tért az által, hogy idő előtt elhamarkodott következtetéseket kockáztatott meg”. (Gönyey Sándor, Ért. 1937. 293. o.) Mialatt Gönyey, Mühlmannak e cikk elején idézett gondolatával szemben, ilyen szemrehányást tesz, az ősi faépítés összegyűjtött egyes emlékei között maga is sorozást végez: a típusok egyikét a másiknál ősbibnek itéli meg. Azaz valóban „elhamarkodott következtetéseket” kockáztat meg. Gönyey állásfoglalásához hozzá kell fűznöm, hogy igenis szükséges a magyar háztörténet tudományos üzemének megindítása és fenntartása. Nem abban van a hiba, hogy ez a munka megindult. Hiszen a néprajzi gyűjtést a magyar néprajz 1890 óta, Huszka esetében még korábbi időkre visszanyúlóan végzi. Ha félszáz esztendő gyűjtőmunkája után ma még mindig felmerülhet az az aggodalom, hogy ma még korai az anyag tudományos feldolgozása, akkor itt inkább a néprajzi munka csődjéről beszélhetnénk. Ez azonban nem áll fenn.

A néprajzi anyag etnológiai felmérésének munkája, minden történet-tudományi jelentősége mellett, egyébként magában a néprajzi gyűjtés körében is nagyjelentőségű munka. Arra van hivatva, hogy a gyűjtés s a már meglévő anyag összeállítására terén is, vezesse a tudományos munkát. Ez az előttünk álló munka elvégzése folyamán fog mindinkább megvilágosodni. Eddig mindenesetre az volt a helyzet, hogy a háztörténet eddig érvényesült módszere a gyűjtőmunka terén is tükrözte az elmélet értelmét: a tűzhely irányában vonult a házra vonatkozó néprajzi gyűjtés. Olyan nagyérdemű munka, mint amit Kertész K. Róbert és Sváb Gyula, 1910—11-ben, végeztek, egészen elszigetelten áll.

A német kutatók munkája több esetben támadó értelemmel for-

dult a magyar parasztház szellemi birtokának megszerzése irányában. A német kutatóknak ez a kezdeményezése harmincöt esztendő. Jobban mondva a magyar ezredéves kiállításig nyúlik vissza. A magyar tudomány nem fejthette ki a magyar parasztházban szunnyadó külön értéksorozat erejével a maga álláspontjának maradéktalan igazolását, mert minden érvét a német tudomány módszerébe ágyazta bele. Holott ez a módszer maga is a hibák sorozatában szenvedett. A német tudomány elvi tévedését csakis olyan állásfoglalás mutathatja meg, mely módszerében is el tudja magát szakítani a német tudomány hatásától.

Ez a német tudományos iskola az ú. n. felnémet ház elméletének megszerkesztéséből indult ki. Meringer mondta ki a tételt: „Die Sprachgrenzen hindern die Ausbreitung von Hausformen ebenso wenig, wie die Ausbreitung anderer Kulturerscheinungen verhindern.“ Ezzel a sarkattétellel vélte a német tudomány lehetővé tenni a „felnémet ház“ kelet-európai hódításait. „Das oberdeutsche Haus“ — írja Meringer — „findet sich ausser bei den Deutschen auch bei den Slaven, Magyaren und auch — aber seltener — bei Romanen. Der Ausgangspunkt dieser Hausform ist Oberdeutschland gewesen, und da er sich von hier aus wie die Welle in einen Teiche in allen Seiten ausbreitete, so nenne ich dieses Verbreitungsgebiet die Kulturwelle des oberdeutschen Hauses.“ Majd hozzáfűzi, hogy a téves gondolatok egybefűzése még tökéletesebb legyen: „Wir werden sehen, dass diese Welle, welche über fremdsprachige Völker hinweggeschlagen hat, bis heute noch nicht ganz Deutschland überflutet hat, denn der Norden zeigt teilweise ein anderes Bauernhaus, als der Süden.“ (Meringer, i. m. 2. o.) A felnémet ház jellegzetessége Meringer szerint az, hogy kététerű és két tűzhelyű, egyik terében nyitott tűzhely, a másik terében zárt tűzhely van. Ez a másik sarkttétel, mely mozgatója volt a magyar háztörténetnek. Az a tétel, melyet Meringer így fejez ki: Das charakteristische des osteuropäischen Hausformen ist, die Entwicklung der Feuerstätten. Ebből a feltevésből kiindulva csak alaprajzi értelemben viszi végig vizsgálatait. Ez a módszer a hibák sorozatához vezeti a tudományos munkát. Ebben a mértékrendszerben Európa háztípusait két nagy osztályba sorozza: 1. a nem felnémet parasztházak és 2. a felnémet parasztházak osztályába. Északi Németországban a „niedersächsische“ házat, az északi házat, a román országokban a „román vagy kaminházat“, végül „im slavischen Osten Europas“ a kelet-európai házat (más néven Herdofenházat) különbözteti meg Meringer. A tűzhelyes ház ismertetésénél nem mond többet annál, mint hogy a ház egyetlen terében tűzhely van. Mondván: a ház központja a tűzhely. Sohasem játszik semmi szerepet az a kérdés, van-e előtér vagy nincs. Az sem, milyen fedélszerkezete van a háznak. A mértékadó nézőpont: a tűzhely. Az összehasonlítás szempontja is a tűzhely mentén alakul. Meringer pl. megjegyzi, hogy „Ez a primitív tűzhelyes ház elszórtan még ma is meg van Európa sok helyén, régi kulturterületen is. Pl. Görögországban, Olasz-, Spanyol-, Franciaországban, felnémet területen is, a felnémet ház közepette“. (8. o.) Arról aztán már nem szól, hogy a Kaukázus, Taurusz, Tarim, India stb. is telve van ezzel a típussal. Bünker J. R. nyomán állítja, hogy a székely és az erdélyi szász ház is a füstsházból keletkezett. Hogy ennek az állításnak mennyire nincs alapja,

ez a háztörténet tárgyi vizsgálatából fog kiderülni. Mindamellett ezt az állítást magyarok ítélték különféle alakított formában nagy pályafutásra. Legújabb példák ehhez: Cs. Sebestyén Károly: *Der Ursprung des ungarischen Bauernhauses* (Ung. Jahrb. 1936. 46. kk.), valamint A szegedvidéki parasztház és az alföldi magyar házlípus (Népünk és Nyelvünk 1933. 59. o.) c. dolgozatai. Ezek szerint a magyar ház a török uralom alatt szőröstül-bőröstül elpusztult. Mindezt csak megállapítom most, mert a tétellel magával, az adatokkal, melyekből ez a tétel megszületett, valamint azzal a módszerrel, mely ezekből az adatokból ezt a tételt hozta le, más alkalommal bővebben fogok foglalkozni.

Ha az említett hiányosságokon át akarjuk segíteni a házetnológiát, egyoldalúságaiból kell kiemelnünk. A háznak alaprajz szerint végzett vizsgálatát, az építőanyag, szerkezetek, alaprajz és formák szerint végzendő vizsgálatig kell bővítenünk. És ne társítsunk a háztörténeti vizsgálódáshoz kuruglyát, tűzikutyát stb.

Összefoglalva az előzőket: nem lehet a ház történeti tényezőihez nyelvészeti okoskodással eljutnunk. Nem lehet úgy sem, hogy ellenőrizhetetlen egyoldalúságokon alaprajzi összevetéseket végezzen a kutató. Ugy sem lehet azonban, hogy mielőtt a házra igazán jellemző körülményeket derítené ki, máris a ház lényegbeli tényezőivel semmiként össze nem függő tűzhely részletkérdésére vessük pillantásunkat. Ha a ház technikai tényezőit egymás mellett nézzük, mindjárt belátjuk, hogy a tűzhely a házban összegyűlt tárgyi tényezőkkel nem függ össze, hanem csakis a házban lejátszódó gazdasági tevékenység egyik összetevőjével. Pl. az a körülmény, hogy a házban egy vagy két tűzhely, avagy zárt kemence is van-e, semmiképpen nem befolyásolja sem a ház alaprajzát, sem azt, milyen anyagból készül a ház, valamint azt sem, hogy a választott, jobbanmondva a természeti körülmények révén az emberre kirótt építőanyagból milyen szerkezet közbeiktatásával valósítja meg a házgazdaság funkciós rendeltetését. A házgazdaság a házzal csak oly függvénykapcsolatban van, hogy az előző úgy helyezi bele magát a ház adottságaiba, ahogyan tudja. A törzsi életre a törzsi gazdálkodás hat ki elhatározóan. A háznak ilyen vagy olyan kialakítására viszont ennek nincs hatása. A ház kialakítását az építőanyag, az épületszerkezet szabja meg, első fokon. Pl. a nomád gazdálkodás esetében, a pásztorgazdaság a) az állatcsorda táplálásának anyagait vándorlás útján szerzi meg, b) végzi az állat-gazdaság termékeinek feldolgozását. Az a) alattinak munkahelye a határtalan füves puszta, a b) alattié pedig a törzs lakótelepe: a szállás. Viszont a nomádsátor világa csupán az állatgazdaság gyapjúfeldolgozó kézművességének termékével, a nemezzel van szoros kapcsolatban. A sátor köralakja az állatgazdaság termékének, a nemeznek természetével van függvénykapcsolatban. Azaz egészen más tényezők mentén alakult ki a sátornek körház-jellege, mint hogy pl. úgy foghatnánk fel, mintha azért lenne körház, hogy a ház központjában legyen felállítható a tűzhely. A nomádsátor tetőcsúcsonyilása sem azért került a köralap központjába, hogy a középre állított tűzhely felett legyen a „kémény”. A csúcsonyilás a sátorszerkezet adottságai miatt van a sátor-körház alaprajzi súlypontja felett.

A ház bizonyos gazdasági üzem egyik tényező-csoportja számára

épül. Ennek a gazdasági üzemnek egyik része a tűzhely is. Fűtési, főzési, sütési és konzerválási célokat (füstölést, aszalást), szolgál. Az eddigi *fel fogás azonban a házat mint a tűzhely függvényét állította be. Ez a tétel azonban csak fordítva igaz.* Ebben az összefüggésben kell a kutatómunkának a ház történeti tényezőit feltárnia. Csak ezután kerülhet sor arra, hogy 1. a tűzhely-problémákat, 2. a házzal összefüggő szó-készletet a házkultúra feltárt igazi összetevőinek összességébe beágyazza. (Ebben az összefüggésben azonban a szó-anyagból kisugárzó értelem jelentősége is alászáll).

A tudományos munkának ilyen szakasza után az összehasonlító-munka következik. Ez a munka kétirányú kell hogy legyen. Elsősorban Keleteurópa házanyagának az említett tényezők mentén rendszerezett értékeit kell a magyar anyagból nyert értékekkel összehasonlítani. Másodsorban ugyanezt kell elvégeznünk a nyugateurópai házkultúrákkal. Ebből a kétirányú munkából fog kiemelkedetni a magyar háztörténet igazi arca; a magyar házé is.

Ez a háztörténet ma még egészen ismeretlen a magyar s általában az európai etnológiában. Eddig következetesen a nyugateurópai ház vitte a vezetőszeret, a „tűzheiyes” és „kemencés” házfogalmak megkonstruálása mentén végzett kettéosztással, mindamelltt összehasonlító-munka nélkül. A ház kötelékében ez a megkülönböztetés természetlen. A ház tényezőinek felismeréséhez nem vezette a tudományt. Mert a ház igazi tényezőivel nincsen összefüggésben ez a megkülönböztetés. Itt most nem részletezhetően csak megemlítem, egy terjedelmes összehasonlító munkám eredményét: a magyar parasztház típusos hilani-ház. Ez a házféleség a Pontusz-Taurusz-övezet évezredes típusa. Előteres széles-ház ez. A magyar parasztháznak ebbe a kategóriába való besorozása nem önkényes feltételezésből, hanem tárgyi összehasonlító munkából adódott. Részleteit ennek az összehasonlításnak külön, terjedelmes tanulmányban fogom bemutatni, A magyar parasztház típusai c. dolgozatban. Ha a magyar háznak a hilani-ház kötelékeiből adódó következéseit gátlások nélkül akarjuk végigvezetni a magyar háztörténetben, meg kell szabadulnunk attól a szemlélettől, mely a magyar házat csak *mai* megjelenésében tudja látni.

Az a felismerés, u. i. hogy a magyar ház: hilani-ház, mint a választóvíz bontja fel a magyar házat két jellegzetes összetevőjére. A mai magyar parasztház homlokzati felépítése két, egymással szervesen össze *nem* függő homlokzati tengely mentén kikristályosodott rendszernek fogható fel. Azaz a mai magyar ház homlokzati értelemben két összetevő egybeolvadásából alakult ki; ezek a következők:

1. az udvarra nyíló házbejárat-homlokzat (figyelembe veendő, hogy nem a tornácos udvari homlokzatról, hanem az ereszbemélyedéses, 1—2 oszlappal díszített házhomlokzatról van szó, mely Dunántúl, az Alföldön fordul elő bőséges rétegben, de nem ismeretlen a Palócföldön s Erdélyben sem),

2. az utcára néző egy vagy két ablakkal tagolt oromfalhomlokzat.

Az előzőben a hilani-ház pontuszi homlokzata szunnyad. Az utóbbiban pedig, akár háromszögű oromfalról, akár pedig a sátorfedéllel kapcsolt oromfalról van szó, a nyugateurópai ház egyik részlete szivárgott be. Azt a kérdést, hol történt ennek a két összetevőnek ilyen ke-

veredése, ezúttal nem érintem. Ide kívánkozik az a jellegzetes tünet is, hogy a magyar parasztház-típusok földrajzi előfordulásában a háromszögű utcai oromfal az ország nyugati határától Magyarország történelmi keleti határáig úgyszólván eltűnik. Ez a tünet már az Alföldön érződik: az Alföldön kezd a sátorfedél egyeduralkodóvá válni. Erdélyben ez a tünet már általános, annyira, amennyire túlnyomó Pannoniában a háromszögű oromfalas ház.

A mai magyar parasztháznak az előbb említett két homlokzati, azaz formai összetevője, a ház történetének két nevezetes szakaszáról lebbenti fel a történelem fátyolát. A kettő közül az udvar felé néző hilani-ház-homlokzat: az ősi csira egyike, a magyar ház ősi életét vetíti elénk. A hilani-ház: széles-ház. Keleteurópai réteg. Az utcai homlokzat viszont a nyugateurópai hosszháznak, a ház együtteséből láthatóan csak laza áttétele. A mai magyar parasztházban tehát, de csak a homlokzat kötelékében, Nyugat- és Keleteurópa ölelkezik. De csak úgy, hogy a keleteurópai ház része ebben az egybeolvadásban mindvégig túlnyomó, a nyugateurópaié pedig csekély marad. Az utcai oromfalra épített homlokzat ellenmond az udvarinak. T. i. míg az udvari hilani-ház-homlokzat szerves része a magyar ház alaprajzának, az utcai oromfalas homlokzat-résznek nincsenek előzményei az alaprajzban. Az oromfalas kialakítás nem hatol az alaprajzban adott ház-szervezetig. Megakadt az oromfalon. A két homlokzatrész között csak laza kapcsolat van. A hosszház-elrendezésnek a magyar házon nincs egyéb ismertetője, csak az utcai oromfal. Mert míg az utcai oromfal a nyugateurópai hossz-ház tartozéka, a magyar parasztház mindig, következetesen és kivétel nélkül: szélesház. Ennek igazi és egyetlen indítéka: keleteurópai örökség, melytől a magyar ház a Kárpátok medencéjében csak keveset engedett. Csupán annyit, hogy felszívta magába a nyugateurópai hosszház főhomlokzatát, anélkül azonban, hogy ezzel eredeti házőrökségén bármit is feladott volna. T. i. az ősi, eredeti magyar ház olyan részére toldott a nyugateurópai részlet, melyen homlokzati alakítás azelőtt még nem volt. Olyan falsíkot választott a nyugateurópai homlokzat-részlet alkalmazására, melyet a hilani-ház sajátos homlokzatszervezete érintetlenül hagyott. A hilani-ház homlokza u. i. egyoldalúan a ház széles, az udvarra néző oldalán alakult ki. A hilani-háznak nincsen is más homlokzata. Ezzel függ össze a magyar háznak az a tünete, hogy két oldala még ma is nélkülözi a homlokzati alakítást: a hátsó oldalán és az utcával ellenkező oldalra néző oldalán. Így díszítetlen volt egykor a magyar háznak ma az utcára néző oldala is, amíg a nyugateurópai hosszházzal vett motívummal nem díszítették, anélkül azonban, hogy ezáltal az ősi csira, az ősi hagyomány bármit is változott volna.

Az a felismerés, hogy a magyar ház: hilaniház, valószínűen nem kisebb jelentőségű lesz a jövő házbúvárlásában, mint az a másik, mely felismerte, hogy a magyar parasztház a középzásiai ősi pentatónikus zenei nyelv tartozéka. Igen érdekes dolog, hogy míg a magyar zene eredetterülete Középzásia felé mutat, a magyar építőművészségnek csak egyik komponense, a sátorművészség mutat ugyanide. A magyar ház másik eredetterülete a Pontusz-Taurusz övezet.

Ehelyütt csupán a tünetmegállapításnál maradok, anélkül, hogy a

kérdés történeti hátterét felderíteni szándékoznék. Ez további történeti probléma. További történettudományi munkát kíván.

A magyar parasztház, több összehangzó tünet sodrán feltehetően, eredetében fedélszék nélküli csak föld-, vagy szénafeltöltéses, vízszintes fatetőfödémmel (benne „pendelykémányes” fedélvilágítóval) volt fedve.

Az udvar felől való homlokzat a magyar háznak szervesen a pontuszi hilani-háznak megfelelő bejáratán épült fel. Ez a homlokzat adja a magyar ház ősi arcát, a ház ősi szervezetét természetesen hangsúlyozó ősi formáját. Az utcai homlokzat, az udvari mellett csak dísz. Nem függ össze semmiben sem a ház alaprajzával, ősi hilani-ház-felépítésével. Ehhez képest fel kell tennünk, hogy a szobák oldalablakot csak a fedélszerkezet alkalmazásakor nyertek. Ezek az első ablakok is azonban, a fejlődés első fokozatában az udvarra nyitlak. Utcára nyíló ablakok nyugateurópai hatásra kerültek a magyar házra.

Ne feledjük, hogy a pontuszi hilani ház ablakai, ha a háznak oldalablaka egyáltalában van, szintén a főbejáró falsíkjában vannak. A hilani-házaknak különben — hatalmas területen a Pontusztól a Tauruszig, a Pamirokig — csak a tetőfödémben fekvő „ablakai” vannak. Ezen a csapáson igen érdekes összefüggések derülnek ki még a magyar házról: a hilani-ház középrésze: templum in antis: a homéroszi megaron-ház. Ehhez kapcsolódnak a háznak szélességében, a ház további részei. A magyar parasztház középrésze, az eresz, egy- vagy két oszloppal+pitvar+füstház: szabályos templum in antis. Az eresz oszlopai a mai házpéldák egyik vagy másik típusán nincsenek meg. Ez a kérdés is külön megvizsgálandó lesz. Valamint az eresz-oszlopok előfordulása is.

A nyugateurópai ház ezzel a házformával semmiféle összefüggésben nem hozható. Homlokegyenest más elveken alakult ki: mindig hosszház. Homlokzat-alakításának súlypontja: az oromfal. T. i. a nyugateurópai házon a bejárat az oromfal síkjában van mindig. A hilani-ház mindig szélesház. Homlokzatával, bejáratával mindig a ház széles oldalán. A nyugateurópai ház mindig hosszház. Homlokzatával és bejáratával mindig a ház oromfalán. E problémákat itt csak érintem. Kimerítő tárgyalásukat fentemlített tanulmányom s kidolgozás alatt álló könyvem: Az ősi építőművesség Keleteurópában, fogja ismertetni.

Ehhez a röviden előadott fontos eredményhez a nyelvészkedő házetnológia aligha tud hozzájárulni. Mert ezekhez a tünetekhez, megítélésükhöz nem tud közelférközni: módszere, s az általa felhasznált anyag miatt.

Meg kell jegyeznünk, hogy pl a keleteurópai anyag történettudományi értékelésénél nem szabad fejest ugranunk a ház „faji” elhatárolásaiba. A népi csoportok egymásrahatásának szempontjából végzett vizsgálatot is meg kell előznie a házkultúrák tárgyi tényezőire figyelő vizsgálat. Tudni kell azonban, hogy a házkultúra egésze, valamely törzsi kultúra egységében, másképpen vivődik át egyik kultúrkörrel a másikra, mint pl. valamelyik szerszám, ruhadarab, dísz tárgy, társadalmi forma, hiedelem.

Nem szabad felednünk, hogy az egyes kultúr-tárgyaknak más és más a természete az átvétel tekintetében. A nyelv, a törzsi berendezkedések, vagy a kultikus tényezők egészen más tényezőkhöz kapcsol-

lódnak, mint az anyagi kultúra tárgyai. A mese elemei sokkal mozgékonyabbak, mint a kultikus kör tárgyi anyaga. Ez utóbbiak törzsi titkok. Nem könnyen kerülnek ki a mindennapi élet terébe. A háztörzsmák tényezői ebben a tekintetben egészen különálló világ. Átvétele, terjedése más körülményeknek hódol, mint pl. a házi eszközöké. Ezért nagyon hibás eredményeknek ad teret az olyan kísérlet, mely akár a tűzhellyel, akár tűzi eszközökkel, mint pl. a kuruglya, tűzikutya, próbál háztörténeti kérdésekhez közelebb kerülni.

A magyar parasztház esetében valószínűen több kultúr-komplexum vándorlásával, átvételével állunk szemben: 1. Középázsia pásztorkodó törzsi kultúrájának komplexuma, (ide tartozik pl. a paraszttzene pentatóniája, a sátozművesség és kihatásai.) 2. finnugor körzet. 3. Irán. Ezekben a központokon túl újabb hatásközpont jelentkezett a magyarság számára Levediában: a normann hatás és Bizánc megannyi tényezője.

Azt, hogy ezeknek a hatásoknak elhatárolása, a háztörténetben mennyiben fog sikerülni, kétséges. Nem tudjuk egyelőre azt sem, vajon volt-e ezeknek a tényezőknek egyáltalán kihatásuk a ház alakulására. A tudományos munkának ezért egyelőre távol kell tartania magát ezeknek a hatásoknak még feltételes leszámítólásától is. Egyelőre csak a tárgyi vizsgálathoz lehet működési tere. Ez azonban nemcsak a magyar tudománynak, hanem az európai háztörténetnek is szóló intelem.

Vámos Ferenc.

*

Aufgaben einer vergleichenden Hausgeschichte in Ungarn. W. H. Mühlmann warf die Frage auf: „Aus dem Miteintritt des Ethnologen in das Ergebnis seiner Beobachtung ergibt sich als Notwendigkeit, dass er um seine eigene Bedingtheit wisse: er muss theorieklar sein. Er muss wissen, was er eigentlich wissen will, d. h. welche Art von Tatsachen er auswählen und untersuchen will.“ (Preuss: Lehrb. d. Völkerkunde. S. 10).

Wenn wir die bisherige Methode der europäischen und ungarischen Hausgeschichte auf Grund der Wertung Mühlmanns untersuchen, so ist es auffallend, dass der bisherige Problemkreis sich auf die Analyse des Verhältnisses des Hausgrundrisses und des Feuerherdes beschränkte. Die deutsche Hausgeschichtsschule wies auch die ungarischen Forscher auf den Weg R. Meringers. Sein Lehrsatz war: „Das Charakteristische der osteuropäischen Hausformen ist die Entwicklung der Feuerstätten.“ (1908). V. v. Geramb, war in 1926 noch unverändert dieser Meinung.

Über die Hausgeschichte können wir ohne Übertreibung feststellen, dass es nicht den Problemen des Hauses näher zu treten vermag, nur durch diese im Voraus konstruierte Theorie. Dies war die Theorie. Das System, wodurch man das Material der Ethnologie dieser Theorie anpassend formte, war eine eigentümliche Mischung der philologischen und ethnologischen Systeme, worin jedoch die Philologie dominiert hatte. Und zwar durch Spekulationen, die sich an den, sich an die Konstruktions-, Grundriss- usw. Benennungen des Hauses knüpfenden Wortschatz geknüpft haben.

Ein grosser Fehler der Theorie war, dass sie das Haus mit der wichtigsten „Maschinellen-Einrichtung“ des im Hause stattfindenden wirtschaftlichen Betriebes, mit der Feuerstätte vertauscht hatte. Das Haus dient nämlich nicht nur zu dem Zwecke, den Menschen gegenüber der Witterung, oder äusseren Angriffen zu beschützen. Sondern auch dazu, dass es Obdach für den Betrieb der zur Selbsterhaltung notwendigen Wirtschaft bieten soll. Im Hause wird das Lebensmittel für den Winter aufbewahrt, ferner die Körner, die Stoffe der Viehwirtschaft (Käsen, Topfen, geräuchertes Fleisch, Honig usw.). Das Haus enthält aber auch die Einrichtung für das Zurichten des alltäglichen Essens: den Ofen und die Feuerstätte, die Geräte des Heizens, des Backens, Bratens und des Kochens. Im Haus findet ferner regelmässig die Verwendung für Räuchern, Darren, also für konservierende Zwecke des Rauches, dieses wichtigen Nebenproduktes des Koch-, Back- und Heizbetriebes statt. Die Back-, Koch- und Heiz-Einrichtung spielt daher eine ausserordentlich wichtige Rolle in dem Wirtschaftsbetrieb des Hauses. Dies kann aber nicht soviel bedeuten, als ob die Koch- und Back-Geräte in irgendeinem Zusammenhange mit der Gestaltung des Hauses selbst ständen.

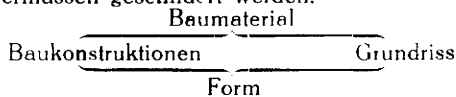
Das Haus selbst erleidet keinerlei Aenderung z. B., sei der Backofen im Rauchhause, oder im Zimmer, oder sei die Feuerstätte in der Mitte des Rauchhauses, oder

in einer Ecke, oder sei der Backofen rund, oder viereckig, sei der Backofen drinnen im Zimmer mit seiner Feueröffnung gegen das Rauchhaus gekehrt, sei es, dass der Rauch durch die Küchentür hinausgelassen wird, sei es dass auf den Boden, d. i. bei welcher Abführungsart immer des Rauches, ein einziger Blick auf diese Möglichkeiten lässt es sofort hervorgehen, dass sowohl der Grundriss des Hauses, wie alle Erscheinungen seiner förmlichen Gestaltung, wie auch die Gesamtheit der im Hause angewendeten Baukonstruktionen unabhängig von diesen Fragen sind.

Die Probleme der Heizung-, der Backen- und der Kochgeräte muss man mit den separaten Problemen des Hauses zusammenbringen. Aber nur dann, wenn wir die Probleme des Hauses im Rahmen der im Hause sich versammelnden Faktoren erläutern, unabhängig von den Heizeinrichtungen. Wir müssen immer in Betracht nehmen, dass die Heizeinrichtung nur einen Gegenstand der Hauseinrichtung darstellt, nichts anderes. Allerdings ist es eine Einrichtung, die dauerhaft mit dem Hause zusammengebaut ist. Kein Mobilstück, wie z. B. die Geräte zum Weben und Spinnen.

Ein grosser Irrtum der ungarischen Hausgeschichte war, dass sie die theoretische und methodistische Stellungnahme der deutschen Hausgeschichte völlig angenommen hat. Die ungarische Hausgeschichte trachtete bisher nach der Theorie und Methoden der deutschen Wissenschaft, den bezüglich des ungarischen Hauses gesammelten ethnologischen Stoff aufzuarbeiten. Arm in Arm mit jener Wissenschaft, die aus diesem Material, mit fehlerhafter Methode die Zweitrangigkeit des ungarischen Bauernhauses gegenüber die Erstgeburts des Deutschen beweisen wollte.

In den Erwägungen der Hausgeschichte dürfen nur jene Faktoren eine Rolle spielen, auf welchen das Haus tatsächlich aufgebaut wird. Das Haus besteht nicht aus Wörtern, sondern aus Baumaterialien. Der in der Gestaltung des Hauses stattfindenden Vorgang kann folgendermassen geschildert werden:

Die bisherige Hausgeschichte hatte aus diesem Vorgang einseitig und willkürlich den Grundriss herausgewählt, aber auch dies berührte sie mit einem einseitigen philologischen Argumentieren. Der grosse Irrtum dieses Vorgehens kann dadurch am besten begreiflich gemacht werden, wenn wir in Erwägung bringen, dass der Grundriss eigentlich eine Fiktion ist, welche — an und für sich — nicht einmal existiert. Nur Haus ist. Ein Kompartiment desselben ist der Grundriss. An und für sich charakterisiert der Grundriss keineswegs das Haus. Zu demselben Grundriss können verschiedene Baukonstruktionen, Baumaterial und Form gehören. D. i. das Haus kann tatsächlich nur durch die Gesamtheit der Baumaterialien, Baukonstruktionen, Grundriss und Form geschildert werden. Dieser Forderung wird aber weder bei Meringer, noch bei Geramb, bei Br. Schier, wie auch bei den ungarischen Haushistoriker Genüge geleistet. Bei ihnen spielt einstimmig der Zusammenhang des Grundrisses und der Feuerstätte die entscheidende Rolle, usw. durch philologische Spekulationen.

Das Haus muss durch Beschreibung der erwähnten Faktoren beschrieben werden. Nach der Beschreibung kommt der wichtigste Teil der wissenschaftlichen Arbeit: die Arbeit des Vergleichens. Dies muss in zwei Richtungen erfolgen. Vor allem müssen die aus den Faktoren des osteuropäischen Hausmaterials systematisierten Werte mit den aus dem ungarischen Material gewonnenen Werten verglichen werden. In zweiter Linie muss dasselbe gegenüber den westeuropäischen Hauskulturen getan werden.

Ich detailliere es nicht, nur erwähne das Ergebnis einer umfangreichen Vergleichsarbeit: das ungarische Bauernhaus ist ein typisches Hilani-Haus. Das Hilani-Haus ist der tausendjährige Haustyp des Pontus-Taurus Gebiets. Es ist ein Breithaus mit Vorraum. Einzelheiten dieses Ergebnisses werde ich später veröffentlichen. Die Erkennung, dass das ungarische Haus ein Hilani-Haus ist, zerlegt das ungarische Haus auf seine zwei Komponente. Im frontalen Sinne wurde das heutige ungarische Bauernhaus entlang zwei miteinander nicht zusammenhängenden Achsen entstanden: 1.) aus der Hof-Front (es handelt sich von der in dem Hauskubus eingetieften Vorlauben-Typ mit 1—2 Säulen geziert), 2.) aus der auf die Strassenseite befindenden mit einem oder zwei Fenstern gegliederten Giebelmuerfront. In dem Vorhergehenden schlummert das Hilani-Haus des Pontus-Gebiets. Während in den Letzteren, sei es die Rede von einer dreieckigen, oder von einer Zeltdach verbundenen Giebelmuer, drang ein Teil des westeuropäischen Hauses ein.

All dies ist bloss Feststellung von Erscheinungen. Die Aufdeckung des historischen Hintergrundes dieser Erscheinungen bildet schon ein weiteres Problem.

HUN ÉS MAGYAR VONATKOZÁSÚ MONDÁK NYUGATI SZOMSZÉDAINKNÁL.

Az egy évezredet meghaladó érintkezés, mellyel nyugati szomszédainkkal élünk, azok mondáiban érdekes nyomokat hagytak, s jellemzően visszatrövizik ama benyomásokat, melyeket az érintkezés kiváltott.

E mondák kialakulására, vagy a háborús érintkezések, vagy egyes kiváló személyek hatottak, ezek emlékét őrizte meg a történelmi monda, mely az események visszhangja a népben.

A háborús érintkezések a küzdelmeken kívül, gyakran menekülést, új helyek alapítását, kincsek elrejtését vonják maguk után; a kiváló királyok, vezérek pedig félelmet, csodálkozást, vagy bizalmat keltenek s mélyen vésődnek a nép lelkébe, ezért emlékük is fennmarad.

Az egyetemes mondákat jellemző vonások itt is megvannak, s így ugyanazon típusokkal, pl. kincses-halom, helység-alapító, ellenség-féltrevezető stb. mondákkal találkozunk.

Minél régebbi korra mennek vissza, annál több mitikus elemet találunk bennük, melyek régebbi népek vallás és monda emlékeit őrizték meg. Idővel kiszorult a régebbi hős vagy nép neve, mert a mondák részben átfomálódtak s innen magyarázható a néha hiányos logikus kapcsolat. Ezt látjuk nemcsak számos hun mondánál, hanem a Mátyásra vonatkozó mondáknál is.

E mondák tartalmuk szerint következőképp csoportosulnak:

I. Hun mondák: A) hunokra, B) Attilára vonatkozó mondák. — II. Magyar mondák: A) Mátyás király előtti, B) Mátyás királyra vonatkozó, C) Mátyás király utáni mondák.

A legrégebbi mondákat a krajnai szlovéneknel és Friaulban találjuk a hunokról és Attiláról.

Attila 452. évi hadjárata a Juli-alpokon vezetett át¹ s az itteni nép alkotta s továbbította e mondákat, melyekben az átvonulási küzdelmek mondatörténeli háttérre halványulnak.

E mondák régebbi csoportjában a szlovéneknel a hunokat kutyafejűeknek nevezik. Az elnevezés eredetét illetőleg különféle vélemények alakultak ki.

Kelmina ljubljanaei egyetemi tanár, kinek gyűjteményében a legtöbb ilyenfajta mondát találjuk², ebben egy velencei monda hatását látja; a karinthiai Graber, Paulus Diaconus egyik megjegyzésére utal.³ Lehet, hogy az elnevezés az ősrégi kutya király monda ciklusából van átvéve⁴, de legvalószínűbb Scheinigg megjegyzése, ki ezt nem a szlovén képzelet szülőltének tartja, hanem idegen hatásnak tulajdonítja, mint pl. a lótestűek (polkonji) is meghonosodtak a szlovén mondákban.⁵ A kutyafejű elnevezés más népnél is előfordul, sűrűn találkozunk vele a bolgároknál, kik főképp ellenséges keleti szomszédaira alkalmazták⁶; hazánkban több népmesében a tatárookra vonatkoztatják. Valamennyiben a megvetés, gyűlölet jut kifejezésre, mely nem akarja az illető nép emberi származását, egyenrangúságát elismerni.

Nem lehet elmellőzni, hogy az elnevezések keletkezéséhez a hunok koponyatorzításai is hozzájárulhattak. Az újabb makrokefal leletek hazánkban

¹ Marczali Henrik: Nagy Képes Világtörténet IV. k. 435. l.

² Bajke In Pripovedke Slovenskega Ljudstva Z Mitoloskim Uvodom Uredil Jakob Kelemina 1930. Bevezetés 28. l.

³ Georg Graber: Sagen aus Kärnten, Bevezetés XXXVII. l.

⁴ Lily Weiser: Zur Sage vom Hundekönig. Wiener Prähistorische Zeitschrift XIX. 1932.

⁵ Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. VI. k. 387. l.

⁶ Adolf Strauss: Die Bulgaren 379—398. l.

egyre gyarapodnak. Lenhossék e kérdés megoldásának kulcsát Magyarországon keresi, — Bartucz is összefüggést lát hazánkban a kutyafejű király mondái és a mesterséges koponyatorzítás gyakorisága között.⁷

Az elnevezésből kifolyólag a monda természetesen kutyó tulajdonságokkal és attribútumokkal színez. Egyik monda szerint szájuk kutyamódra megnyult; az ellenséget már messziről megszagolják, támadás előtt ugatnak, — utóbbi megjegyzésre tán az idegen nyelv csatakiáltása is adhatott okot.

Lássuk e mondákat közelebbről.

I. A) csoport.

1. A kutyafejűek királyának származását a következőképpen mesélik: Egy ajdik (óriás) királyleány születésénél a jós istennők rosszat jövendöltek. Beteljesült, mert az elvetemült leánynak kutyaférfjtől félig ember, félig kutya gyermeke született. Nagyapja a gyermeket nem akarta megölni, de elűzte, mire ez délre vándorolt a rothadt tengerig (lagunák?), hol hozzá hasonló lények laktak. Ezekkel hazájára tört s a Svetsko mezőn álló szülővárosát földig lerombolta. Kegyetlenségét a velencei szlovénnel is érezte.⁸

2. Egy zagradaí vitéznek a király a knéz-i (hercegi) méltóságot adományozta, mert nemcsak a vidék farkasait irtotta ki, hanem a kutyafejűek ellen is hősiesen harcolt.⁹

3. A kutyafejűek egyszer gyilkolva-gyújtogatva törtek alsó Krajnába s üldöztek egy Jost nevű gazdag embert s annak feleségét. Ezek barlangba menekültek, hová az ellenség is követte őket. Josték egy titkos úton kimenekültek, s eltorlaszolták a barlang bejáratát s az ellenség bentrekedt. Ordításuk manap is hallatszik.¹⁰

4. Nem messze Dobravától, két szikla közti fennsíkban a pogány korban óriások laktak. Két szép óriás leányról a kilenc tengeren túl lakó kutyafejűek királya is hallott. Meg akarta őket szerezni, azért pusztítva, rabolva betört. Csata előtt vitézei ugatásszerű hangokat hallattak. Az apaóriást feldarabolták, de leányai a hegyekbe menekültek, hová lovaikon nem bírták őket követni. Az ellenség elvonulása után a leányok egy völgyben letelepedtek, s a lakókat földművelésre, s gyógyfűvek használatára oktatták. Mikor az egy Isten hirdető a vidéken lértettek, megmaradtak, s meghaltak régi hitükben. Az említett két szikla alatt vannak eltemelve.¹¹

5. A Murántúli vidéken egykor kutyafejűek éltek, kicsinyek, de nagyon erősek voltak, szájuk kutyamódra megnyúlt. Keresztényeket vásároltak vagy raboltak, kiket azután megkínóztak. Egy ily kínzásból való csodálatos menekülés emlékét őrzi ama lánc, mely a brezjei Szűz oltárképe mögött látható.¹²

6. Podgorjában (szlovénnel határos horvát terület) is ismerik a kutyafejűeket. Királyuk ördögi származású¹³ kutyafejű és kecskelábú volt. Seregével Podgorjában pusztított, hol nem bírták legyőzni. Egy szentéletű püspök azonban keresztet tartott elébe, s őt, valamint a segítségükre jött ördögöket elűzte. (Leo pápa emléke?) Erre a horvátok leverték őket, a királyt és kincseit

⁷ Természettudományi Közlemények 1928. évf. 436. l. A Herefordi térképen (1276—1283), mely egy régebbi, a Beatus-féle térkép után készült, a kutyafejűek birodalma Lengyelország. Kath. Szemle. 1938. 467. l. Nem érdektelen, hogy a kínaiak kutyajeggyel jelölik a hunokat (Hermann Antal berlini tanár szíves közlése)

⁸ Kelemina: 329. l.

⁹ U. o. 240. l.

¹⁰ U. o. 331. l.

¹¹ U. o. 332. l.

¹² U. o. 334. l.

¹³ Jordanes a hunokat elűzőtt javasasszonyok és tisztátalan lelkek ivadékainak tartja, l. Márki: A középkor főbb krónikásai a magyar honfoglalás koráig, 15. l.

a Velebitbe rejtették. Mivel a kincseken átok nyugszik, azok eltulajdonítása az ember lelki üdvébe kerülne, — senki sem nyúl hozzájuk. A kincsés akna felett keresztet emeltek, míg ez áll, a király nem bír felkelni és a lakosságot nem fenyegeti veszély.¹⁴

A németajkú területről származó mondákban nem találjuk a kutyafejű elnevezést, mitológiai vonatkozás azonban itt is akad.

7. Peggau (Stájerország) vidékén a betörő hunok üldöztek egy gazdag házaspárt, kik előlük a Devinskok szikláról a Murába ugrottak. A hullámok azonban sértetlenül a túlsó partra vetették őket s szerencsésen megmenekültek.¹⁵

A menekülő leány halálugrásának motívuma ismételten fordul elő.¹⁶

8. Hun betörés emlékét számos kisebb monda őrzi. Ilyenek: a) Wallsee (Alsó-Ausztria) vidékén találták s Lokinak égették el ama keresztet, melyet a hullámok arra sodortak, mikor a hunok feldúlták a lorchi zárdát.¹⁷ b) A Vend keresztet ama helyen emelték, hol a hunok elől menekülő szlovének elrejtették kincseiket.¹⁸ c) A hunok elől menekülő lakók a Szent János templom ereklyéit a San Giovanni di Tubán (Timanov partján) rejtették el.¹⁹ d) Az Aquileja melletti Barbani Sz. Mária templom keletkezése,²⁰ valamint Steina-kirchen alapítása is hun belörés emlékét őrzi.²¹

A bajor mondákban a magyarok emlékét is a hunokra ruházták.²²

9. Szent Wolfgang (élt X. században) a Regensburg és Salzburg közti vidékről elindult, hogy az elesett hunokat eltemesse.

10. A Lech mezőn a németek Gunzeli vezérüknek hatalmas tumulust emeltek, ki a hunok elleni támadást megnyitotta, s ott elesett.

11. Attilát Augsburgnál egy óriásnő ijesztette vissza.

12. A wessebruni zárdá lakói a hunok közeledtekor harangba rejtették a zárdá kincseit, s a jelenlegi plébánia templom mellett elásták, hol vad-disznók feldúlták.

I. B) csoport.

Az Attila nevével kapcsolatos mondák is, az olasz vagy a gall hadjárat emlékét őrzik. Felette élénk a nagy hun király emléke Friaulban.

Csaknem minden faluban mesélnek Attiláról. Grádóban, melynek lakói 453-ban a hunok elől menekültek s itt letelepedtek, gonosz emberről még ma is mondják: ez egy Attila, Isten ostora. Jöttét fákat kidöntő és a termékeny országot sivatrárrá változtató vihar jelezte.²³

Több szlovén mondában kísérteties és mitikus vonások fűződnek hozzá, hirtelen halálának s temetésének emléke is fennmaradt.

A reá vonatkozó mondák a következők:

13. Gradisce vidékén Kocián gróf vára állott, melyet Attila hajnali támadás alkalmával hirtelen bevett. A gróf és felesége ágyukból kiugorva rejtett helyre menekültek. Attilának feltűnt, hogy a bontott ágyak melegek, megkereste s agyonütötte őket. Azután a várba költözött, hol haláláig lakott. A Mura és Dráva közt, hármás, arany, ezüst és vaskoporsóban eltemették. A szertartást végzőket megölték, hogy senki se tudja a helyet. A vár romjai közt kísértetek járnak.²⁴

¹⁴ Kelemina : 335. l.

¹⁵ Hans von der Sann : Sagen aus der grünen Mark 5. l. és Kelemina 358. l.

¹⁶ Graber : 437. l.

¹⁷ Josef Pötlinger : Niederösterreichische Volkssagen 192. l.

¹⁸ Graber : 133. l.

¹⁹ Anton Mailly : Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen, 70. l.

²⁰ U. o. 78. l.

²¹ Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képpen I. k. 579. l.

²² Professor dr. Sepp : Altbairischer Sagenschatz 546, 451, 50. és 402. l.

²³ Mailly : 108. l.

²⁴ Kelemina : 355. l.

14. Egy friauli monda szerint Attila sírja vagy az Isonzóban, vagy Aquilejánál van, az ismert hármaskoporsóban.²⁵

15. Attila favára egy Gradisce melletti dombon, a Sutjov berekben állott. Itt is halt meg s egy dombon, három tölgy tövében temették el, de lelke nem talál nyugalmat. Nappal zöld ruhában, vadásznak öltözve bejárja a vidéket. Fekete sapkájának ernyője erősen fénylik, hogy senki se nézhessen sokáig rá.²⁶

16. Attila Tolmein vidékén leromboltatta a várakat, templomokat, Cedalet (Cividale) és Oglejt (Aquileja). A cédali szlovén királyné népével a landrói barlangba menekült, hol magukat elsáncolták. Éjjel-nappal kenyeret dagasztott katonáinak. Majd egy zsák gabonát szórattott az ostromló hunok közé, üzenvén: ha annyi eszledeig is ostromolják őket, ahány búzaszem van a zsákban, mégsem bírják őket kiéheztetni. Erre a hunok elvonultak.²⁷

17. Aquileja ostrománál Attila párba vitt Manapó királlyal és Foreste herceggel; csapatai már fel akartak hagyni a vár ostromával, mikor a király a menekülő golyákra figyelmeztette őket s új rohammal, nagy kegyetlenséggel be is vette. Ekkor menekült előle a halálba két előkelő nővér: Digna és Honóra. Több lakos pedig a bevétel előtti éjjel, fekete ruhában a gradói laguna szigetekre menekült, de kincseiket egy kifalazott akna kútba rejtették, melyet erős csapóajtóval láttak el. A kutat építő rabszolgákat, — árulás elkerülése végett — a Natisona folyóba ölték. Attila hiába kereste a kincseket, melyek után manap is kutatnak. Ennek emléke annyira élénk, hogy vétel-szerződéseknél manap is gyakran hozzáfűzik: „a földet, az aranykút megtalálása fenntartásával adom el.”²⁸

18. Aquileja ostromát Attila az udinei várhegyről intézte, melyet katonái, parancsára sisakjukban hordott földből emeltek.²⁹

19. A galliai hadjárat alkalmával Attila a Brenner hágón vonult át. A vidéken óriás-rablók tanyáztak, kiket Attila kiirtott s a vidéket felperzselt. Innen a hágó neve — (brennen = égni).³⁰

20. Attila kardját csak egy mondában említik. Az osztrák területen lakó gótok hadistene birtokában rendkívül kemény és éles kard volt, melyet Vulkán kovácsolt; ez a kard később Attiláé lett.³¹

Feltűnő, hogy a Duna-menti mondáknál nem akadunk a Nibelung-ének emlékére, ami amellet szól, hogy az ide lokalizált mondák nem itt keletkeztek s hogy a költők alkotásai nem vertek a népben mélyebb gyökeret. A népmonda hősei közelebb állnak gyakran a valósághoz, mint a költők alkotásai (pl. a Nibelung-éneknek Attilája), hiszen történelmi benyomások alapján keletkeztek, melyeket a nép, felfogásának megfelelően átformált.

II. A) csoport.

A magyarokat gyakran a kalandos hadjáratok és portyázásokból kifolyólag említik. Szinte térképen követhetjük a betörésekkel kapcsolatos mondák útját a Duna völgyében, Bajorországban, sőt Svájcban is.

Több mondában itt is név felcserélés van, mert sok osztrák mondában a magyarok elleni küzdelmek *Nagy Károly* nevével kapcsolatosak, ki tudvalevőleg az avar küzdelmek hőse.

E mondák a következők:

²⁵ Mailly : 109. l.

²⁶ Kelemina : 336. l.

²⁷ Kelemina : 337. l. és Mailly 109. l.

²⁸ Mailly : 109. l.

²⁹ U. o. 109. l.

³⁰ Ignatz Zingerle : Sagen aus Tirol 538. l.

³¹ Franz Kissling : Frau Saga im Niederösterreichischen Waldviertel IV. k. 54. l.

21. Mielőtt Nagy Károly a magyarok ellen indult, Baden mellett keresztel jelölt meg egy tölgyfát, melynél egykor a pogányok áldoztak.³²

22. Baden mellett Schildbachnál (Vértes patak) Nagy Károly legyőzte a magyarokat s kiharancsolta őket az országból.³³

23. Baden mellett egy fába foglalt kőasztal van, ennél mondtak ítéletet a magyarok felett.³⁴

24. Egy császár Németországból öt ízben jött Baden felé, ahol tábort ütött, s országa védelmére öt várat emelt, melyekből a Kismartonból támadó magyarokat visszaverte.³⁵

25. A magyarok bevették Merkenstein várát. A császár hiába ostromolta, azért ki akarta őket éhezteni. De a jókedű magyarok gúnydalokat énekeltek s friss csontokkal dobálták őket. Egyszer pedig egy dézsa élő halat öntöttek rájuk, erre az ellenség azt gondolta, hogy a magyarok az ördöggel cimborálnak, s elvonultak.³⁶

26. A mai Melk helyén, a magyarok erős várat, Eisenburgot emeltek, melyben a lechmezei csata után Gizzo (Géza ?) fejedelmük örködött a Magyarországra vezető útra. Nagy Ottó megtámadta s egy, a várban tartózkodó leány kedvesének, egy német apródnak éjjel kinyitotta a vár kapuját, mire a németek is bejöttek, s Gizzo fejedelmet embereivel agyonütöttek.³⁷

27. Mikor a magyarok betörték Augsburgba, Uodalrich püspök az oltárnál maga köré fektette a csecsemőket. Ezek sírása és az anyák jajveszékélése elűzte a magyarokat.³⁸

28. Az Ottó idejében (955) betörő magyarok köveiközön dicsekedtek: annyi lovasuk van, hogy lovaik a német folyókat és tavakat kiússzák, a városokat eltiporják. Hacsak az ég nem szakad rájuk, vagy a föld nem súlylyed el velük, semmi egyéb nem tartóztathatja fel őket.³⁹

A szentgalleni betörés emléke is élénk, valószínűleg Scheffel regénye (Eckehard) alapján újult fel.

29. A magyarok ostromolták s elpusztították Solothurnt (Svájc). A polgárok egy része a Sanct-Stefan temetőbe menekült, s ott ellenálltak. A küzdelem éjfélig tartott s ekkor a temető halottai is felkeltek s küzdöttek a magyarok ellen, úgy, hogy azok ijedve menekültek.⁴⁰

30. A vorarlbergi Alt-Ems várát Henrik gróf akkor alapította, mikor családjával a betörő magyarok elől menekült.⁴¹

31. A magyarok 916. évi betörése emlékét őrzi Ulrik argengauai gróf mondája, aki magyar fogságba esett, 4 év múlva, — mint koldús visszajött s felesége alamizsna osztogatás közben felismerte.⁴²

A délnyugat felé irányuló kalandozások emléke is megmaradt.

32. A betörő magyarok Friesach közelében két kútnál táboroztak és a Wissnitz patakban italták lovaikat. Ratold Karantán herceg nem merte őket megtámadni. Nagyszombat éjjelén azonban megjelent neki Szent Vid, s támadást tanácsolt. A hercegnek sikerült a magyarokat a Gurk és Wissnitz szakadékába szorítani és a Glan és Mühlbach egyesülésénél döntő győzelmet arattak fölöttük, melynek emlékét a szent Vid templom őrzi, mely körül rövidesen helység is alakult. (St. Vid an der Glan)⁴³

Az árpádkori királyok korára a következő mondák vonatkoznak :

³² ³³ ³⁴ és ³⁵ Carl Calliano: Niederösterreichischer Sagenschatz 127—130. l.

³⁶ U. o. 111. l.

³⁷ Dr. Hans Plöckinger: Sagen aus der Wachau 11. l.

³⁸ Karl Wehrhan: Die deutsche Sage des Mittelalters 2. Hälfte 37. l.

³⁹ U. o. 35. l.

⁴⁰ Sepp: 561. l.

⁴¹ Dr. Andreas Ulmer: Rund um Vorarlberger Gotteshäuser 38. l.

⁴² Dr. F. J. Vonbun: Die Sagen Voralbergs 87. l.

⁴³ Graber: 532. l.

33. Szent Colomanust térítőútján kémnek tartották. Megölték, s Meikben eltemették. Holltesténél számos csoda történt, azért Szent István nagyon szerette volna a szent testét Magyarországra hozatni. De az osztrák örgróf csak akkor adta ki, mikor háború üzenéssel fenyegették. A szent testét hazánkban nagy örömmel fogadták, de a várt áldás helyett dögvész és éhínség tört ki. Szent István erre belátta jogtalanságát, s visszaküldte.⁴⁴

Mariabunn alapítása Gizella királyné nevéhez fűződik, aki Szent István halála után a Wiener Waldon át visszatért Bajorországba. Ülközben megbetegedett Badenbergi Adalbert udvarában. Séta közben egy alkalommal inni kívánt. Kiséréte egy közeli kútból vizet hozott számára s közben Szűz Mária és a Jézuska képére bukkantak. Gizella királyné pedig meggyógyult a víztől, s hálából kápolnát emelt eme helyen.⁴⁵

34. Mikor IV. Béla a tatárok elől menekült, a Baden melletti Königs-höhle-ben (Királybarlang) tartózkodott, melyet róla neveztek el így.⁴⁶

35. Imre király seregei 1199-ben Dél-Stíriában pusztítottak, Pettau-i Frigyes a német lovagokkal ép húsvét vasárnapján győzelmet aratott felettük. A helyet azóta Gross-sontagnak nevezték el. Itt volt a német lovagrend temploma és kórháza, a békekötés helyét pedig Friedau-nak (békéliget) hívják.⁴⁷

Kun-magyar belérés emlékét is őrzi két monda.

36. A magyarok és kunok betörték Ausztriába és számos foglyot ejtettek. Az osztrák lovagok egy völgyben utolérték őket, a magyarok szekérváral emeltek, de a foglyokat sikerült kiszabadítani, s a betörőket elüldözni, Horn-nál pedig ötszázat agyonütöttek.⁴⁸

37. A Feinfeld melletti Heidenteich-nál (pogánytó, Alsó-Ausztria, Kamp, völgye), a kunok és magyarok hercegükkel, Herzog vom Walde (Erdősi? Erdélyi?) betörték s pusztítva, rabolva vonultak a Mannhart hegyig. Itt Albrecht császár fia Rudolf az említett tó mellett győzelmet aratott felettük. Az altenburgi apát eltemette a holtakat, vezérük sírkövét Feinfeldben még sokáig mutatták.⁴⁹

II. B) csoport.

Igen kedvelt mondahőssé lett a krajnai szlovéneknél és a karinthiai németeknél Mátyás király.

A szlovének úgyszólván kisajátítják, szerintük Mátyás szlovén törzsből származott és a szlovének királya volt, kit a nép a Gosposvetsko poljen (ahol régi időben a karinthiai hercegeket választották) választott.⁵⁰ Korát aranykor-nak hívják, aranypénzt veretett, jó uralkodó volt stb.

A mondák keletkezéséhez és elterjedésükhöz az a körülmény is hozzájárult, hogy a fekete sereg tíz évig Friesach vidékén táborozott.⁵¹

Mátyás a szlovéneknél nemcsak történelmi hős, hanem számos mitikus vonással is ékeskedik.⁵² A szlovén, friauli és karinthiai mondák 2 ciklusban foglal-koznak vele, ú. m. epikus dalaikban és a tulajdonképeni történelmi mondákban.

⁴⁴ Plöckinger: 14. l.

⁴⁵ Pöttinger: 105. l. Calliano is említi 212. l. s a kápolna viszontagságairól is tud, helyébe 1529-ben a törökök visszavonulása után kőtemplomot emeltek.

⁴⁶ Pöttinger: 275. l.

⁴⁷ Sann: 58. l.

⁴⁸ Franz Kissling: II. k. 2., 32. l.

⁴⁹ Pöttinger: 275. l. Kissling II. k. 31. l.

⁵⁰ Kelemina: 353. l.

⁵¹ Thomas Zedrosser: Die Stadt Friesach in Kärnten 38. l.

⁵² Kelemina: Bevezetés, 10. l.

Előbbieket Prém József⁵³ ismertette, azért csak röviden sorolom azokat fel.

Ide tartozik:

38. Hunyadi János lakodalmá. Jankó vajda nem hívja meg lakodalmához leendő sógorát Szekol bánt (Székely János szlavoniai bán, aki 1448-ban elesett), de ez álruhában mégis elmegy, s három kemény próbát áll ki.

39. Mátyás feleségül veszi Alenkát,⁵⁴ kit a törökök elrabolnak, de Mátyás kalandok közt visszaszerzi. A dal bővelkedik tipikus monda motívumokban, ilyenek: a figyelemztető madárdal, gyűrűről való felismerés, patkófordítás stb.

40. A Szilágyi és Hajmási motívum is megvan.⁵⁵ A török fogságban sinylődő Mátyást a szultán leánya csellel kiszabadítja, elmenekülnek. Mikor Magyarországra érnek, Mátyás hálából eljegyzi öccsének.

A prózai mondák nagy része a Messiást váró mondák csoportjába tartozik és a Kiffhäuser mondák hatását mutatja. E hatást Heller ama körülménynek tulajdonítja, hogy a szlovén lakta területek Mátyás korában nagyrészt a salzburgi érsek alá tartoztak. Salzburg pedig a német Kaisersage otthona.⁵⁶

E mondák a következők:

41. Mátyás uralkodásakor még igen sok vadállat volt. Ezért a király megparancsolta katonáinak, irtsák ki az erdőket. Mikor a Szent hegyhez (Sveta gora) értek, melynek aljában forrás fakadt, katonái nem merték a fákat kivágni, mert ott vilák (tündérek) laktak. Erre a király maga ütötte fejszéjét egy fenyőbe, de nem bírta visszahúzni, a hegyről pedig mennydörgészerű hang hallatszott: „Jaj neked Mátyás király!” A hegy megnyílt s a királyt harcosaival együtt elzárta, azóta a hegy belsejében alusznak. Minden száz esztendőben egy madár repül a hegy körül, melyre a király felfigyel. Ha a törökök elfoglalják az országot s a zürzavar eléri tetőpontját, a madár szomorúan s olyan hangosan énekel, hogy mindnyájan felébrednek s a tündérek diadalra segítik Mátyást.⁵⁷

42. Mátyás a Triglav, a Pečic vagy a Petzenben alszik, míg szakálta háromszor vagy kilencszer körülölte a király melletti kőasztalt, csak azután ébred fel. A barlang előtt hársfa, mely karácsonykor nyílik, azután elszárad. Ha a király majd egyszer Szent György napján felébred, s pajzsát a fára akasztja, az ismét kiszöldül, s aranykor virrad az országra.⁵⁸

43. A monda egyik változatában a király egy magas hegy belsejében fevő teremben alszik, melynek mennyezetéről kard csüng. A kadról vér csöpög egy medencébe, ha ez megtelik, felébred a király.⁵⁹ (Wippach, Görz vidéke)

44. Egy tolmeini változat szerint hatalmas vasoszlop tartja a termet. E

⁵³ Mátyás király emlékkönyv, Márki L. szerkesztésében: Mátyás király a krajnai népköltészetben 236. l.

⁵⁴ Alenka v. Alenica mitikus lény, a Hajnalpír leánya, kit a tündérek (rojenicek) aranybölcsőben ringattak. Nem halt meg, hanem igazi hazáiba, az aranyfelhőbe szállott vissza. (Scheinigg: Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen VI. k. 338. és 389. l.) A mondat prózai foglalatban Kelemina (47. l. 6. sz.) variálva következőképen jegyezte fel: Mátyás egy vilába és egy parasztlányba szeretett. Azért a vila megharagudott s altatót kevert a király borába s ezért addig kell aludnia, míg a tündér akarja. A tündér (itt is a Hajnalpír leánya) felhő alakjában felszállt s csak akkor jön vissza ismét a földre, mikor a parasztlány családja kihalt, ismét felesége lesz a királynak s boldog idők következnek. Érdekes e mondában a király alvása, nem mint a legtöbben, a kiflhäuseri monda hatása.

⁵⁵ L. Irodalomtörténeti Közlemények 1915. évf.

⁵⁶ Heller. A Kiffhäuser monda magyar vonatkozásai: Ethnographia 1908. évf.

⁵⁷ Kelemina: 54. l. és Mailly: 115. l.

⁵⁸ Kelemina: 50. l.

⁵⁹ U. o. 50. l.

körül fut a bibliai Malchus, kezén vaskesztyű, melyet az oszlophoz vág. Ha majd átütötte, elkövetkezik az ítélet napja.⁶⁰

Az alvó királyt többen látták s beszéltek is vele.

45. Egy várnagy halálraítélt egy kovácsot. Mikor ez a vesztőhelyre ment, a vadászatról hazatérő várnaggyal találkozott, aki elmesélte, hogy rókát üldözött s ez egy barlangba bújt, melyről azt állítják, hogy abban Mátyás és serege alszik. Ha az elítélt elfogja a rókát, megkegyelmez neki. A kovács a barlangba ment s látta a barlang közepén álló asztalt, melynél Mátyás ült s körülötte katonái, valamennyien aludtak. A róka az asztal alá menekült, hol a kovács elfogta. Erre az egyik katona felébredt, s odaszólt neki: rakja meg zsebeit a sarokban álló pénzeszordó aranyaival, azután távozzon, de senki-nek se szóljon a látottakról.

Idővel a kovácsot pénze miatt gyilkossággal vádolták. Erre elárult mindent, s a várnagy ráparancsolt: hozza el Mátyás kardját, mert ha felébred, mindenkit hatalma alá fog hajtani. A kovács visszament a barlangba, s ott egy vitéz ráparancsolt, patkolja meg a király lovát. A patkók egyenként 7 mázsa ezüsből voltak. Munka után engedélyt kért, hogy elvihesse a király kardját. A vitéz figyelmeztette, hacsak kissé kihúzzák, már megrendül a föld. A kovács megkísérelte, de ijedve el is menekült.⁶¹

46. Egy paraszt, aki erdőben járva hangosan énekelte Mátyás dicséretét, szintén meglátta a királyt. A barlang boltozatjáról arany harang csüngött, a sarokban arannyal telt kádak álltak. A paraszt megrakta zsebeit, s véletlenül a haranghoz ért, mire erős bűgös hallatszott és a király megmozdult. A paraszt ijedve menekült. A monda itt is említi, hogy ha a király szakálla kilencszer körülfonja az asztalt, megkondul az arany harang s a szomszéd barlangban alvó emberek is meghallják, felébrednek, harcba szállnak, mely Mátyás győzelmével végződik.⁶²

47. Egy rőzsét gyűjtő kovács is ráakadt a barlangra, látta a kőasztal mellett alvó királyt, s az asztal körül fekvő pénzből is vitt magával.⁶³

48. A királlyal többen is beszéltek. Így a barlangba tévedt egy szegény asszony s látta Mátyást, ki felébredt, s kérdezte: ki uralkodik most? De mivel még nem érkezett el az ideje, tovább aludt.⁶⁴

49. Egy szanktjakobi paraszt magyar bort fuvarozott a Petzenre. A hegy aljában nagy erdő közepette, félig sziklába vajt házra bukkant, mely előtt karddal övezett lovag állott s kérdezte: „Vajjon felmásznak-e a hangyák a szent Kristóf, — szent Magdolna, — és szent Ulrich hegyre?” (búcsújáró hegyek). „Még felmásznak, de egyre kevesebben”, — volt a válasz. — „Mondd meg otthon — felelt a vitéz, — ha senki sem látogatja majd e három hegyet, megjelenek seregemmel”, (valószínűleg célzás, hogy a törökök elfoglalják az országot). „Ki vagy? — kérdezte a fuvaros. „Korvin Mátyás vagyok, gyere közelebb s győződjél meg.” A fuvaros hozzá lépett s a király jobb vállán át benézett a ház ablakán. Nagy síkságon, lovaik mellett alvó harcosokat látott. Ekkor Mátyás kissé kihúzta kardját hüvelyéből, mire azok felébredtek. — „Láttad, — mondá a király — nemsokára egészen kihúzom kardomat, egy gondolat lelkesíti majd az embereket, szent csatába indulunk az igaz hitért.”⁶⁴

50. Az osztrák császárnak egy nagy csata után csak annyi katonája marad, amennyi egy hárs árnyékában elfér. Ekkor Mátyás seregével segíti s döntő győzelem után diadalhoz juttatja a császárt.⁶⁵

⁶⁰ U. o. 51. l.

⁶¹ Kelemina: 68. l.

⁶² Kelemina: 69. l.

⁶³ Graber: 106. l.

⁶⁴ Graber: 106. l. Mailly: 115. l. Scheinigg: VI. k. 155. l.

⁶⁵ Graber: 107. l.

51. A furfangos ég és pokol által kitagadott kovács alakja — a szlovéneknél Kurent néven — is megvan a mondákban.

Mátyás hű kísérője és fegyverkovácsa, ki sok viszontagság után a barlangba a királyhoz ment s ott szolgálja. Ha a szabadság napja felvirrad, ő is Mátyással indul a hitetlenek ellen; ez az időpont lesz a világ vége.⁶⁶

Az osztrák és steier mondák nélkülözik a mitikus háttért s csupán Mátyás osztrák háborúinak emlékét őrzik.

52. Mikor Mátyás a III. Frigyes elleni háborúban Stein és Krems ellen vonult, a steini polgármester neje, több elszánt nővel, páncélosan hadba vonult Mátyás ellen. Első ízben vissza is verték az ellenséget, de Mátyás kilenc év múlva újból támadt, s ekkor árulás folytán bevette a várost. Mátyás azután egy ideig itt tartózkodott, várat is emelt, melynek romjai még láthatók, egyik alagútja Aggsteinba vezetett át.⁶⁷

53. Ugyancsak a III. Frigyes elleni hadjáratra támaszkodik a következő: Wiener—Neustadt ostrománál a pitteni vár is sorra került, melyet Teufel Wolfgang védelmezett. Mikor a vár elesége már fogytán volt, Teufel az utolsó cipót, egy nyúlat, s egy serlegben magyar bort küldött a királynak. Mátyás ivott a serlegből, s Teufelnek a következő üzenettel visszaküldte:

„Weil noch hast Wildpret in dein Gwald,

Darzu Weiss Brot, guet ungrisch Wein,

So magst du woll der Teufel sein.“

(Ha még fehér kenyéren, nyúlon s boron élhetsz, valóban csak az ördög lehetsz.) A király felhagyott az ostrommal s elvonult.⁶⁸

54. A gráci Schlossbergre vezető úton, az óratorony közelében egy oszlopon, kőből faragott kutya látható, — melynek keletkezéséről a következőt mesélik:

1478-ban Mátyás eljegyezte Kunigunda hercegnőt. Az eljegyzést azonban Mátyás ellenséges magatartása miatt felbontották. Kunigunda a gráci várban tartózkodott. Mátyás erővel meg akarta szerezni. Azért megvesztegetett két várbeli embert, kik felnyitották neki a vár mellékkapuit. De egy kutya ugatása felébresztette az őrséget és a terv meghiúsult.⁶⁹

II. C) csoport.

A Mátyás korát követő mondák közül egy a török betöréssel, a többi pedig a kurucháborúkkal kapcsolatos. Némelyik a romantikus kor hatását is mutatja.

55. Az 1682-iki török hadjáratban egy Meszlényi gróf elrabolta s feleségül vette a bosnyák basa leányát. Az asszony Streitwiesenben (Waldviertel, Alsó-Ausztria) született fiacskáját kitette. Da a vár kapusa megtalálta s felnevelte derék vadásznak.

Ez megszerette az uradalmi korcsmáros leányát, de apja máshoz kényszerítette. Péter elkeseredésében vadorzó lett. Mikor Magyarországra került, véletlenül megtudta előkelő származását. Szíve visszaűzte régi szerelméhez,

⁶⁶ Kelemina: Bevezetés 10. l. a kovácsmondában a nap és hold mítusokra utal, valamint Scheinigg f. i. m. VI. k. 156. és 380. l. A kovács a német Kaisersageban szerepel. Bechstein: Märchenbuch (1872) 32. l. Der Schmied von Jütterbog.

⁶⁷ Kissling: VI. k. 73. l. és Plöckinger 91 l.

⁶⁸ Pöttinger: 116. l. és Heinrich Mosse.: Aus der Waldmark 25. l. Utóbbi azt is említi, hogy a szóbanforgó serleg a Teufel család kihalása után, az azzal rokon Zinsendorf grófi család birtokába ment át, s ezt a család a schleswig-holsteini birtokán őrzi. A makkalakú serleg aranyozott ezüsből készült, talpazata tölgyfagallyal és makkal ékes. Fedelén a Teufel család címere és neve. A serlegen a mondát őrző történet olvasható.

⁶⁹ Kienreich: Führer durch Graz und Umgebung, 40. l.

párbajban megölte a nő férjét, ő is belehalt halálos sebébe s a nő bánatában sirba követte őket.⁷⁰

56. A ziszterdorfi (Alsó-Ausztria) Mária kápolna képéhez a következő monda fűződik. A helység lakóit Forgács kuruc vezér, néhány gyermek kivételével, kardélre hányatta. Ezeket megkimélte, mert álmában gyermekek kötöztek be sebeit. A feldúlást követő éjjel rosszullet fogta el s katonái egy Szűz Mária kápolna mellé vitték. Éjfélkor haldoklott, s mert az őrtüzek kialudtak, katonái fel akarták a kápolnát gyújtani. De Forgács leintette, mert a fűben Szűz Mária képet látott fényleni. Emberei is látták, sokan letérdepeltek, mások megvakultak. A kép addig fénylett, míg Forgács meghalt.⁷¹

57. Egy kuruc betörés alkalmával a morvamezei lakók Matzennél több árulót fogtak el, s halálra ítélték őket. Mikor a vesztőhelyre mentek, egy közülük egy Szűz Mária szobránál buzgón imádkozva megpihent. A bűnbánót fényesség vette körül s a poroszlók látták, hogy egy égi lény palástjába rejti. A szobor alatti sziklából pedig víz fakadt, mely a bűnbánót a poroszlóktól elzárta. A helyet manap is Armsünderrastnak, — elítélt bűnösök pihenőjének hívják.⁷²

58. A kurucok feldúlták a pyrawarti (Alsó-Ausztria) kolostort s kardélre hányták a szegények jóltevőit, — a szerzeteseket. Sírva nézte egy anyóka s kérdezte, ki főz majd neki levest? Isten megkönyörült rajta s haláláig egy fejnélküli szerzetes főzött számára.⁷³

59. Ugyancsak kurucok dúlták fel a gaunersdorfi zárdát s lefejezték a szerzeteseket. A helyhez való ragaszkodásukat manap is kimutatják s karácsonytól Vízkeresztig (Rauchnächte) tartó éjjeleken a zárdaromokhoz vándorolnak s fejüket hónaljuk alatt viszik.⁷⁴

60. A kurucok morvamezei pusztítását egy, a vidéken nagy zajjal átguruló golyó jelezte.⁷⁵

61. Végezetül: valahányszor nagy veszély fenyegeti az országot, a régi Noricum szellemei elhagyják földalatti váraikat és segítik a harcolókat. Így történt az a magyarok, franciák stb. népek betöréseinél is.⁷⁶

*

Az összegyűjtött mondákból, melyek gyakran századok kicsengései,⁷⁷ igen sokat olvashatunk. Nemcsak az érdekel, mily események és egyének hatottak, hanem az is, hogy az illető nép hogyan sajátította ki, formálta át s illesztette be saját felfogása alapján mondakincsébe.

A különféle mondák molívumainak egybevetése igen messze vezetett volna, azért mellőztem. Egybevetve a mi mondáinkkal, nem észlelhető kölcsönhatás, itt-ott közös forrásra visszavezethető közös vonások csillannak csupán fel. Legszebb és legérdekesebb hajtásaik az Attila és Mátyás mondák.

A kuruckorban erősen halványulnak, majd elmaradnak, hiszen nyugati szomszédainkkal azóta nem állottunk oly ellenséges érintkezésben, melyek mondák alakulására hatottak volna.

A francia háborúkban egy célért küzdöttünk, egy eszme vezette I. Ferenc hadakozó népét. A szabadságharc színhelye hazánk, s így kevésbé alkalmas külföldi mondák alakulására. A világháború ismét közös harcban egyesítette a monarchia népeit.

⁷⁰ F. Kissling: IX. k. 47. l. A gyűjtő által határozottan néphagyománynak említett mondaként van felvéve.

⁷¹ Pöttinger: 325 l. és Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1896. évf. 276. l.

⁷² Pöttinger: 326 l. és Zeitschrift für österreichische Volkskunde. 1896. évf. 69. l.

⁷³ Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1896. évf. 69. l.

⁷⁴ Calliano: 86. l.

⁷⁵ Pöttinger: 326. l.

⁷⁶ Sann: 283. l.

⁷⁷ Karl Paulin: Die schönsten Sagen Nordtirols Bev. 69. l.

De korunk sem kedvez mondák keletkezésére. Az iskola és katonakötelezettség, újság, vasút, autóbusz, rádió, mely a legtávolabbi vidékre is eljut, újabb és újabb benyomásokkal táplálja a nép lelkületét, zavarja szemlélő, nyugodt, visszapillantó gondolkozását, minduntalan más irányba tereli.

Ezért felejtik a mondákat, de épp ezért fontos azok összegyűjtése, felújítása, hogy nemzeti közkincsünk, — ha annak bölcsője a külföld is — ne menjen feledésbe.

Örülünk s büszkék lehetünk, hogy aránylag kis nemzetünk, mennyire termékenyítően hatott más nemzetek mondáinak kialakulására.

Relković Davorka.

*

Sagen über Hunnen und Ungarn bei unseren westlichen Nachbarn.

Die über ein Jahrtausend währenden Beziehungen mit unseren westlichen Nachbarn spiegeln sich auch in deren Sagen wider.

Sie knüpfen sich einerseits an Kriegszüge, andererseits an einzelne hervorragende Persönlichkeiten. Erstere hatten Flucht, Gründung neuer Orte, Vergrabung von Schätzen u. a. zur Folge; grosse Heerführer oder Herrscher aber erweckten Bewunderung, Furcht oder Vertrauen und prägten sich der Volksseele tief ein. So fanden die Ereignisse ihren Widerhall in Sagen.

Je älter dieselben sind, desto häufiger finden sich in ihnen mythische Elemente, die noch älteren Sagen entnommen sind; mit der Zeit verblassten so manche Züge, manche Namen der Helden wurden durch andere, neuere ersetzt, ja ganze Sagen umgeformt, daher auch der logische Aufbau mitunter mangelhaft.

Die hier angeführten 65 Sagen können wir wie folgt gruppieren.

I. Hunnische Sagen.

- a) bloss auf das Volk der Hunnen bezüglich;
- b) in Verbindung mit der Person Königs Attila.

II. Ungarische Sagen.

- a) vor der Zeit König Mathias,
- b) Sagen über König Mathias,
- c) Sagen über Ereignisse nach König Mathias.

Die schönsten und wertvollsten beziehen sich auf Attila und Mathias, sie erhielten sich am vollständigsten bei den Slovenen und in Friaul.

Die erwähnten Sagen liefern einen interessanten Beitrag zur Sagenkunde, gewähren einen tiefen Einblick in die Volksseele und zeigen, wie die einzelnen Völker sich die Sagen zu eigen machten, umformten und dem eigenen Sagenschatz einverleibten.

ADATOK A NÉPI ORVOSLÁSHOZ A BAKONY-BALATON VIDÉKÉN.

Parasztfürdőhelyek. A fejlődő idegenforgalom és fürdőélet minden egyebektől eltekintve utánzásra ösztönző példát is adott népünknek. Kassa mellett láttam egy kifejezetten parasztfürdőhelyet, *Bordát*, ahová úgyszólván csak falusiak jönnek el pihenni és kádfürdőket venni a különben teljesen közömbös vízben. Az ülő falusiak a nagy tölgyerdőben szétszóródva üldögélnek a fák alatt, az orvosi tisztet egy kassai borbély látja el. (1934). A ma európai híru *Hévíz* fürdő is vagy 130 évvel ezelőtt inkább a köznép fürdőhelye volt, ahogy erről *Bright* híres leírása is megemlékezik; a leírás szerint nyáron idejártak a parasztlak és gyógykezeltették magukat, ami elsősorban érvágásból és köpölyözésből állott.¹

¹ *Richard Bright M. D.: Travels from Vienna through Lower Hungary.... Edinburgh, London. 1818: 447.*

Részben parasztfürdőhely lehetett *Vérkút* is, Zánka határában, a Balaton partján. Nevét vérvörös vasas vizétől nyerte és száz év előtt látogatott fürdő- és mulatóhely volt, később azonban elhanyagolták. „Ezen hely nyári napokban a köznéptől sűrűen látogatatik, közbirtokosok telkén fekszik, akik az évi bérletet leszokták fürödni... Van itt a köznép számára fürdőház kádakkal, köszvényes bajok és köldök csömör ellen jó sikerrel használtatik“.^{1a} Hasonlót ír *Fényes* is.² Egy öreg veszprémi lakos szerint főleg parasztok látogatták, vasárnap jártak oda kópölyöztetni magokat; 4 krajcár volt egy kópöly. A szénsavas fürdőben megfürödtek, este ismerkedtek, mulatságot csaptak, gyakran nagy verekedésekkel.

1. ábra. A városlódi izzadó kereszt. —
Ein Strassenkruzifix-Bildstock mit Heilkraft.
Dr. Vajkai A. felvétele.

A városlódi izzadó kereszt. A városlódi izzadó keresztet állíttatott a falu határában, mire meggyógyult; azóta járnak oda imádkozni a csontfájós betegek, tüdőbajosok. A keresztet 1905-ben állították fel, a hiedelem tehát eléggé újkeletű. Érdekes már most, ha e hiedelem elterjedését kezdjük kutatni. A fentebbieket Veszprémben hallottam egy mézeskalácsostól, akinek ép foglalkozása révén elég alkalma volt effajta vallásos vonatkozású dolgokkal találkozni vagy ilyen hírekhez jutni. Kerestem az izzadó kereszt hiedelmét a Városlódtól 9 kilométerre fekvő Szentgálon; itt a reformátusok semmit se tudnak az egészeztől, a katolikusok között is akad, aki nem hallott a dologról. Vegyük magát a német lakosságú Városlódot. Kis lányok, pásztorgyerek, a közeli vasúti pályafelügyelő, 20 éves legény és lány, akiknek földjük van közvetlen a kereszt közelében, nem tudnak róla. Nem hal-

Pokloskút. Szentgál határában van egy nagyon hideg vizű, télen-nyáron folyó kút, azt mondják, hogy vizében belpoklosok gyógyultak meg. Betegek ma is használják, pl. gyomorfájósok. Egy ottani asszony is azt issza, amióta a szél megütötte.

A városlódi izzadó kereszt. A Városlód-Herendi országúton, Városlódtól kb. 2 kilométerre útszéli kőkereszt áll a következő felirattal: „Isten dicsőségére Szűz Mária tiszteletére emeltette Fáth Mária. 1905.“ Erről a keresztről az a hír járja, hogy egyik oldala mindig csöpög, nedves, sönnyedez belőle a víz. Ugyanis egy városlódi asszonynak a jobb oldala sebes volt, folyt; ekkor egy keresztet állíttatott a falu határában, mire meggyógyult; azóta járnak oda imádkozni a csontfájós betegek, tüdőbajosok. A keresztet 1905-ben állították fel, a hiedelem tehát eléggé újkeletű. Érdekes már most, ha e hiedelem elterjedését kezdjük kutatni. A fentebbieket Veszprémben hallottam egy mézeskalácsostól, akinek ép foglalkozása révén elég alkalma volt effajta vallásos vonatkozású dolgokkal találkozni vagy ilyen hírekhez jutni. Kerestem az izzadó kereszt hiedelmét a Városlódtól 9 kilométerre fekvő Szentgálon; itt a reformátusok semmit se tudnak az egészeztől, a katolikusok között is akad, aki nem hallott a dologról. Vegyük magát a német lakosságú Városlódot. Kis lányok, pásztorgyerek, a közeli vasúti pályafelügyelő, 20 éves legény és lány, akiknek földjük van közvetlen a kereszt közelében, nem tudnak róla. Nem hal-

^{1a} Horváth Bálint: A füredi savanyúvíz s Balaton környéke. Magyaróvár, 1848: 113.

² Fényes Elek: Magyarországnak... mostani állapotja. 1836. I: 473.

lott a keresztől a helybeli pap se, noha 18 éve lakik már a faluban. Viszont tudják a kereszt történetét az idősebb emberek, asszonyok; arról is tudnak, hogy betegek mennek a kereszthez imádkozni. A hit tehát magában Városlőd faluban se általános és valószínűnek tartom, hogy inkább a távolabbi helyekről zárandokolnak a kereszthez, mint Városlődről.

Útszéli keresztet a népi orvoslásban szerepelnek,³ ha nem is ép a fentebb leírt módon. Csaplovics írja, hogy Kassa környékén az útszéli keresztet az epilepsiás betegek rongyokkal aggatják tele,⁴ hasonló híradásunk van ugyanonnan a későbbi időkből is⁵ és Rimaszom-

2. ábra. Fües néni Veszprém piacán. Heilkräutlerin auf dem Markt der Stadt Veszprém. — Dr. Vajkai A. felvétele.

batról.⁶ Útszéli keresztet kerestek fel a hideglelősök valahol Pozsony-Moson táján is; ez a kereszt egy templomablót ütött fejbe.⁷

Fües néni. Veszprémben a heti piacokon rendszerint megjelenik a gyógynövényeket árusító fües néni. Kis csomókba kötözött gyógynövényeket árul, csomónként 6 fillérért. Fehér ürmet, ezerjófüvet gyomor-baj ellen vesznek, apró bojtorjánt, májusi füvet, cicfarkot, gombos pöszércét (*Xanthium strumarium*), fodormentát köhögéstül, kehülestül, békarokkát vesebajosoknak, kamillát fejmosásra, pipitért, hársfát, kakukfüvet egyebekre. Komlót is árusít, amit kenyérsütéskor használnak. A szegénység vitte erre a mesterségre, a háború alatt tanulta meg a gyógynövényeket felismerni. A szegény fües nénikében a régi magyarok híres füeseinek, illetve a görögök rhizotomusainak és a rómaiak herbariusainak korunkban felejtett,

³ A parasztyógyászat idevágó fejezetét l. „A magyar népi orvoslás vallásos és egyházi vonatkozásai” c. összefoglalásomban. (Sajtó alatt).

⁴ Csaplovics, J.: Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. II: 276.

⁵ Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa. 208. l.

⁶ Ethn. 1894: 116.

⁷ Zámolyi V. Mihály: A gáttalvi arisztokraták. 1897: 41.

elcsökevényesedett utódját kell találnunk, noha ő már nem gyógyít, mint nagyhírű elődei, hanem csak gyűjtögeti és árusítja a gyógyfüveket és legfeljebb néha ad egy-két jó tanácsot az arra szorulóknak.⁸

Dr. Vajkai Aurél.

*

Daten zur Volksmedizin im Gebiet von Bakony-Balaton.

Bauernbadeorte. Die bemittelte Bauernschaft hat ihren Badeort, den sie im Sommer aufsucht, hauptsächlich zum Aderlassen und Schröpfen. Solche Bauernbadeorte bestanden schon seit langem, z. B. in Zánka am Ufer des Balaton. Der heute europabekannteste Badeort Hévíz war vor ungefähr 130 Jahren auch ein Bauernbadeort.

Pokloskút. In dem Wasser des nahe an einem der im Bakony gelegenen ungarischen Dörfer befindlichen Brunnens wurden laut Angabe der dortigen Einwohner Leprakranke geheilt; das Wasser des Brunnens wird auch heute noch gegen verschiedene Krankheiten gebraucht.

Ein Strassenkruzifix-Bildstock mit Heilkraft. Die eine Seite des an der Strasse bei der Gemeinde Városlőd stehenden Kruzifix-Bildstockes ist ständig feucht; das Kruzifix liess eine Einwohnerin aus Városlőd errichten, deren rechte Seite immer wund war, aber nach der Errichtung des Kruzifixes heilte. Seither suchen Knochen- und Lungenkranke das Kreuz auf, um dort zu beten. Kennzeichnend ist, dass man auch in ferneren Gegenden von diesem Kreuze weiss, im Dorfe Városlőd selbst wissen darüber nur mehr die Alten.

Heilkräutlerin auf dem Markt der Stadt Veszprém. Auf dem Wochenmarkt in Veszprém erscheinen ständig 1—2 alte Frauen, die sich regelrecht mit dem Verkauf von Heilkräutern befassen.

NÉPI JOGSZOKÁSAINK NÉMELY KÉRDÉSÉRŐL.

Népi hagyományvilágunk legelhanyagoltabb csoportja ez. Tagányi Károly kitűnő, távolabbi perspektivákat is előtáró útmutatása, korábban a Matyasovszky Miklós-féle, habár hivatalos és tisztán jogászi indítékú öröklési jogszokásgyűjtés számottevő eredményei nem mozgatták meg sem az etnográfust, sem a jogászi rend tagjait. Szendrey Ákos buzgólkodása nélkül, aki főként néprajzi irodalmunk idevágó, elrejtett adalékait szedegeti össze és csoportosítja, azóta sem volnánk sokkal előbbre.

Annál feltűnőbb e jelenségek figyelmen kívül hagyása, mivel a jog számai a népi művelődés anyagát is teljesen átszövik, — lévén a jog a társas élet legfontosabb s mindenütt elmaradhatatlan képződménye — s ekként velük a szellemi és tárgyi néprajz művelője egyaránt, lépten-nyomon, találkozik.

S ha pusztán az a gondolat vezetne bennünket, hogy megismerjük, milyen jogi berendezkedésben, milyen jogi formák között él népünk a nagy állami egység látszólag félre nem tehető szabályainak keretein belül, esetleg azokon kívül: ennek a kérdésnek tisztázása is elsőrendű fontosságúnak mutatkozik. A problémakörnek azonban egyéb kapcsolatai is vannak, hiszen a jog a való élet reális szüleménye s éppen a kérdés gyakorlati jelentősége fel kellene hogy hívja a jogászok érdeklődését is.

⁸ V. ö. *Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek*, I: 75.

A feladat azonban valóban nem egészen egyszerű. Két, még hozzá egymástól szerfölött idegen tudáskörnek határterületén járunk itt, s ilyen helyen másutt is nehezen akad munkálkodó.

A néprajz emberénél hiányzik a jogász szempont, a bizonyos mértékig szükséges jogi felkészültség, amely nélkül ez a sajátos jelenség-csoport nehezen vizsgálható s így többnyire csak véletlenül gyűjt, más, különböző elemekkel együtt, azoktól szét nem választva, illetve a jogi tartalmat ki nem emelve, tárgyukörünkbe illeszthető anyagot, vagy ha fel is ismeri a jogi vonatkozásokat, inkább a feltűnő, sőt ünnepi, vagy éppen mágikus kísérelő jelenségek kötik le figyelmét. Gyűjtőink útnakindítása tekintetében pedig elég a Folklore Fellows magyar osztályának a világháborút megelőző évben kibocsátott tájékoztatójára mutatnunk, ahol például a „Néphit és babonás szokások” fejezetben találjuk a családi életre, a házasságra, stb.-re vonatkozó összes kérdéseket. A gyűjtés szegénységének és egyoldalúságának következménye aztán, hogy néprajzi enciklopédiánk, a Magyarság Néprajza még csak hiányosnak is alig nevezhető képet adott tárgyunkról.

A jogászember érdeklődésének pedig útját állja túlságosan is merev álláspontja, már magának a jog fogalmának s tovább a szokásjog kijelentett jog problémáinak dogmatikus, jogbölcseleti, illetve tételesjogi szemlélete.

Bizonyos, hogy az a felfogás — hogy csupán a nemzetközileg is számottevő hazai jogbölcseleinknél maradjunk,¹ — amely, több-kevesebb árnyalati különbséggel, jogon a legerősebb társadalmi hatalom (az állam) részéről fizikai kényszer alkalmazásával is biztosított érvényességű társadalmi szabályok összességét érti, máris kirekeszti a jog világából azokat a jelenségeket, amelyek e meghatározás lényegét jelentő garanciára *esetleg* nem számíthatnak.

Ebből ugyanis az következik, hogy a nép amúgy sem élhet másfajta jogszabályokkal, mint amit az állami közösség ír elő minden tagjára nézve s hogy: „a nép meggyőződése, a „közvélemény” legfeljebb csak konvencionális szabályt hozhat létre”.²

Már pedig itt, kétségen kívül, nem egyszerűen konvencióról, erkölcsi, társadalmi szokásról, illetve, semmitmondóan, szokásról van szó, világosan mutatja ezt az elénktároló életviszonyok, illetve szabályaiknak tartalma.

A tételes jog ugyan a jogforrások hierarchiájában, a törvény és rendelet után, a *törvényerejű szokást* is felsorolja, sőt megmondja azt is, hogy: „... a helyi és különyszerű szokásokat csak akkor kell bizonyítani, ha a bíróság nem ismeri azokat”,³ amiből az következik, hogy a népi jogszokásnak is jogforrásereje van. A gyakorlat azonban mást mond, a népi jogszokást ritka esetben veszik ítélkezéskor figyelembe, akkor is, ha nem ellenkezik a magasabbrendű jogszabállyal.

A jogtudomány álláspontjában kell itt ismét az okot keresni. A szokásjogot érintő kisebb dolgozatokban is feltűnően szegény irodal-

¹ Somló Bódog: Juristische Grundlehre. — Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába. Bp., 1923.

² Somló Bódog: „A szokásjog”. Farkas Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1914. — U. így Moór Gyulánál is.

³ 1869. évi IV. t.-c. 19. §. — 1911. évi I. t.-c. 268. §.

munk csaknem teljesen odahajlik, hogy a *jogszokás* csak kialakulási folyamat, amelynek szabályai csak a jogalkalmazó (bíró) részéről történt adopcio útján válnak ténylegesen kötelezővé, azaz valóságos *szokásjoggá*, az írott jogforrások intézkedéseit kiegészítő, egyes azonos esetek egyöntetű elintézésében megnyilvánuló bírói (közigazgatási) gyakorlat révén, azaz, hogy a szokásjog igazában nem egyéb a jogászai, bírói szokásjognál.

A népi jogszokásra pedig alig történik utalás is, vagy ha igen, azokból megállapítható, hogy e kérdés körül teljes bizonytalanság, sőt zavar uralkodik.⁴

*

Első tekintetre is bizonyosnak látszik, hogy a nép jogi életviszonyainak rendjében fölismerhető normák többszörös rétegződésűek. Nagyrészüik lényegben egyező az állami egység közkötelező szabályai-val, más réteg ellenkező azokkal, ismét másra vonatkozóan felsőbb rendezést nem is találunk, bár érdekütközés esetén az állami jogrend segítségével, legalább elvileg, el nem marad, tehát a minden kívánalomnak megfelelő jogi érvény is vitathatatlan, végül egy rétegben a jogi tartalom, legalább is a jogi csíra kétségtelenül fölismerhető. létükkel szemben azonban a felsőbb jogrend közömbös. Ez utóbbi így tisztán az etnográfus, esetleg a jogtörténész érdeklődésére tarthat számot s többnyire hajdani magasabb érvényéből a „népszokások” tágabb értelmű körébe sülyedt s fölismerhető benne egy csoport, amely az állami, esetleg az egyházi törvények előírása mellett, azokkal párhuzamosan él (pl. a lakodalom „szokása”), s egy másik, amellyel kapcsolatosan ma már a fejlődöttebb társas élet rendje sem tartalmaz szabályokat (pl. a halott lakodalma, komálás, legényközösség, stb. szokása és szabályai).

Mindez együttesen, a népi jogszokások egész anyaga : a multból felgyült művelődésállomány része, a multból eredt és kipróbált életformáknak szerepe a jelenben, azaz *hagyomány*, a népi hagyomány egyik s igen jelentős csoportja. Mondhatnók : jobbra ebből áll a nép egész jogi berendezkedése.

Ami azon felül van : nem sok köze van hozzá, alig, vagy kényszeredetten vesz róla tudomást. Urak dolga az, a nép ügyébe kérétnél beleszólo hatalom dolga, így vélekedik róla. Ha a fölülte álló jogrend olyan új szabályokat kényszerít rá, amelyeket lehetetlen tudomásul nem vennie, talán engedelmeskedik azoknak, de nem teszi félre az ősi formákat és szabályokat sem.

A népi hagyományos életformák uralma aligha lehet valahol is erősebb, mint a jog szabályozta területeken, éppen, mert az élet, a község alapjait tévő jelenségek tartoznak alá. A házasság, családi élet, a személyi és tárgyi javak termelésének, megőrzésének, átruházásának jogi szabályai nem változhatnak gyakorta, ha új elemek is kerülnek belé s ha ki is vész belőlük egy-egy mozzanat. Egy-egy időszak keresztmetszetében feltétlenül, a lényegét illetően pedig hosszú

⁴ Schwarz Gusztáv : „Szokásjog és törvényjog”. Jogállam. VI. 83—110. o. — Zachár Gyula : „A szokásjog némely sajátos tulajdonságairól”. Grosschmid-emlékkönyv. 1912. — V. Moór Gyula : „A különböző jogforrások, azok egyensúlya és rangfokozata a magyar jogrendszerben”. M. Jogi Szemle 1932. 5. sz. — Kérészi Zoltán : „A jogszokás derogatórius erejének kérdése a magyar jogi irodalomban”. Pollner-emlékkönyv. 1935.

időkön át is állandó az a cselekvésmód, amelyet a népi közösség folytat, amelyhez alkalmazkodnia kell a közösség minden tagjának, amelynek szabályai a közösségen belül alig félretehetőek, amelyek ráfeksznek a közösség és az egyén életére, a jog természete szerint a bölcsőtől a koporsóig.

Ha az életviszonyokat általánosan szabályozó hatalmas erő, a kisközösségen felül álló nagy állami egység törvénye sokban mást mond szabálynak, mint a hagyomány szava és parancsa, érvénye elsősorban annak van, ami a falu „törvénye”, annak megmerevedett alapelvei, főként külső jegyei szerint zajlik le. Ha az egyén megsérti ezt a rendet s az „ügy” az állami hatalom elbírálása elé kerül, lehet, hogy a „jog” feléje billenti a mérleg serpenyőjét, de az „igazság”, a kisközösség szerint, a másik oldalon lesz, a falu törvénye megmarad törvénynek, ha bevált, jónak tartott, ha bevésődött a közösség lelkületébe, elméjébe.

Amint a népi jogszabály képződése nem mindig a felsőbb hatalomtól indul ki, mert a nép valóságos szükségletét, jogi érzületét törvényekkel szabályozni nem minden vonatkozásban lehet, amint a felülről jött szabályokat is főként eszerint olvasztja művelődésanyagába: a felsőbb hatalom meg sem szüntetheti máról-holnapra a hagyomány ágyába mélyen gyökerezett népi jogszabályt, amely túléli akár a bírói ítéletek egész sorát, a jogalkotó hatalom intézkedését, esetleg határozott tilalmát is.

Valamiképen a nép hitvilágában együtt él és megfér a tételes vallási elem, az is sokszor átalakítva, az ősi hiedelmekkel, sőt éppen ezekkel egybeforrtva alkot tökéletes egészet s amint a tételes hitszabályok sem irthatják ki amazokat: éppen a hagyomány hatalmas kötelező és megtartó ereje biztosítja a jogi élet szabályainak időálló fennmaradását is, amely sokszor nagyobb, mint a gyakran változó, sokszor arculatában, lelkében is idegen, nehezen illeszkedő tételesjogi normáké, az utóbbiak mögött álló mindennemű garancia ellenére is.

S hogy a kérdés erősebben jogászai oldalát is nézzük: nehéz volna azt állítani, hogy a népi szabályoknak, a „valóságos” jogszabályokkal, az állami egységes rend törvényeivel esetleg összeütköző, mindenestre csekélyebb része, vagy az azoktól nem is érintett csoportja csak vélt jog, jogi babona, egyszóval, hogy a nép talán jog nélkül élne egyes vonatkozásokban, csak azért, mert a jogtudomány, a jogalkotó, vagy jogalkalmazó hatalom nem vesz tudomást róluk, illetve nem is tud létezésükről. Inkább a jog fogalmának meghatározásánál kell számot vetnünk éppen ezekkel a jelenségekkel: a jogszabály elvégre nem akkor keletkezik, amikor bizonyos vélt, vagy valóságos sérelem fölmerül s a bíró elé kerül valamely konkrét eset s nem válik jámbor óhajjává további érvényesülése akkor sem, ha kiderül, hogy a „felsőbb jogrend” szabálya mást mond.

Ahol pedig határozottan felismerhető a szembenállás: nagyon sokszor a „jog” és az „élet” annyiszor panasztól szakadásából ered ez, ami sehol nem nagyobb, mint népünk élete és a hatalom törvényalkotása és alkalmazása között.

Ha a falusi ember nem lépne túl faluja határán, ha nem kerülne érintkezésbe a fejlettebb társadalmi, gazdasági élet, tőle sokszor minden ízében idegen szabályaival, bankkal, ügyvéddel, meg is élne szű-

kebb közösségének szabályaival. A hagyományokra és azokból gyűlt érzületére ösztönszerűen támaszkodva, megállna a saját lábán, a kész szabály ott van mindig előtte, amelyet úgy tesz észrevétlenül magáévá, mint az anyanyelvét. Amint beszélni tanítani nem kell, nem kell életének jogi rendjére sem.

*

A népi jogszokás végső összegezésében a folklore anyaga, a szellem terméke, de magjában nem a képzelet és érzésvilág szüleménye, hanem a reális életé, a mindennapi szükségleteké, a család, a vagyon, a munka mozzanataié, a személyi és anyagi érdekek kapcsolatában és szembenállásában. Legnagyobb részében teljesen beleolvad az anyagi kultúrába, amelynek funkcióit elsősorban a jog irányítja, korlátozza, máskor pedig elválaszthatatlan az illem, az erkölcs s a társas élet egyéb szabályaitól s igazában ezekkel együtt alkot egységes képet. Ezeknek a jelenségeknek és fogalmaknak változásával változnak a normák is. Az ősi föld-, vagy házközösség eltűntével emlékei maradnak csak fenn a rájuk vonatkozó szabályoknak. Az eredetileg személyi jogi jelentőségű *vőbefogadás* idővel inkább vagyoni jogi kihatású tényné válik. A megesett leánynak hajfeltűzése és a templomban hátulállása — durvább alakban — hajdan a jog parancsa szerint történt, ma *önként* vezekel így a falusi leányanya a közösség megsértett erkölcsi törvényével szemben. Valamikor halálbüntetés járt a paráznaságért és a káromkodásért, ma másként ítéli meg ezt a nép is, a felsőbb törvény is.

De változik maga a szabályt betartató, benső kényszerítő erő is. A primitív lélek betartja a szerződést, mert az egyszer kimondott szónak varázserője van, azon változtatni nem szabad, bajt hozna ez mind a két félre.⁵ Nagyobb ez a megtartó erő az írásnál, de a bíró ítéleténél is. Még inkább, ha a kötetést *eskü* formájában teszik. Számol ezzel az állami jogrend is.⁶

Magasabb, sőt ideálisan jogászai elv nyilvánul meg, ha a *hit* parancsa, vagy pusztán az *erkölcs* az alkalmazkodás indítéka. A falusi ember általában példaképpül állhat etekintetben a más társadalmi osztálybeliek előtt.

A népi jogszokások világának legtöbb jelensége szürke köntösű, mint maga az az életmozzanat, amelyhez kapcsolódik. Külső szemlélő előtt alig tűnik fel pl. hogy a szántóföldek mesgyéjét a szomszédok nemcsak határvonalul szánják, (ahol a jogi tartalom kifejezetten szembe-tűnő), hanem a mesgye mellett az eke számára kölcsönösen utat hagynak, amiből a művelési szükség-szülte másik jogszabály is kiolvasható.

Ami azonban az életben ritkábban, vagy éppen csak egyszer előforduló: többnyire formába öntik, díszítik, sokszor annyira felcírázzák, hogy maga a valóságos tartalom csaknem elvész, de lényeggé válik mindaz, ami kíséri.⁷

⁵ Solymossy Sándor.: „Ösvallási babonák.” A Magyarország Népraaja. IV.

⁶ A mágia jelentkezik aztán a nép legősibb hagyományrétegében más formában is, mint jogi *tényt* teremteni kívánó eszköz. Törvénybeindulás előtt a felborított asztal lábait körülkötözik, hogy a tanúk ne vallhassanak; az elítélés megakadályozására a bíró elé földet szórnak, amelyet hajnalban hoztak valamely sírról. (Szendrey Akos.: „Törvényes élet.” A Magyarország Népraaja. IV.), ugyanerre a célra gatyamadzagra csomót kötnek, stb.

⁷ Viski Károly.: „Drámai hagyományok.” A Magyarország Népraaja. III.

A számtalan lakodalmi feljegyzésből tudjuk, Viski Károly leírásából különösen világos előttünk, hogy a házasságkötésnél mennyire elvész az egyházi és világi törvények előírásainak eleget-tevés jelentősége, egyben, hogy mily halálos fontosságú az ősi hagyomány legkisebb formaságának betartása, amelyek tömegéből ismét alig lehet kihámozni az ősi csirát: a kézfogó és leányátadás kettős, elmaradhatatlan tényét.

A fejtett jog is mindenütt a formákhoz ragaszkodik, minden szónak, tettnek, időpontnak *értvényi* jelentősége van. Mennyivel inkább a nép jogi életében, amikor a nép a kevésbé jelentős tényeket is formák közé szorítja, amikor, a primitív felfogás szerint, az ügyletnek nem lesz meg a megkívánt gazdasági hasznot hozó, bajt elhárító eredménye sem a formák betartása nélkül.

Ezeket a kialakult formákat azután el nem engedi, ha mindjárt a tételes jog szempontjából teljesen közömbösek is. A szerződéskötésnél mellőzhetetlen a kézfogásnak egyébként európaszerte divó alakja, a kötést nem az „árban, áruban való megegyezés”, hanem ez pecsételi meg, esetleg ezen felül az áldomás, a tulajdonjegy alkalmazása, a hátrajegy felállítása, stb. Ingatlanátruházásnál *értvényességi kellék* sok helyütt a bíró, esküdtek, szomszédok jelenléte s ha a törvény azt is írja elő, hogy a szerződést írásban kell kötni, tanú pedig akárki lehet, előbb hanyagolja el az írásos formát, mintsem, hogy a régtől fogva szereplő személyek elmaradjanak.

Az eskü mint *bizonyásgtétel* semmit sem ér, ha nem a megmegevedett formában mondják el, vagy nem tartja fel három ujját, nem teszi szívére a kezét, stb. a tanú.

Az írástudatlanság régi korszakában milyen súlyos jelentősége volt a *bírópecsét*, a *céhbehívó-tábla* megjelenésének: *idézés*, parancs, minden szó hozzáfűzése nélkül, pusztán a formával kifejezve.

Olyan jogi tényeknél, amelyeknek sem formáját, sem lényegét máig sem határozza meg a tételes jog, gyakorlati jelentőségük is lehet a formák betartásának; az eljegyzésnek pl. csak jogi kihatásairól beszél a törvény, de hogy mi az, hogyan nyer értvényt, rábízta a szokásra. Ha a „felsőbb” társadalmi osztálybeliéknel a gyűrűváltást s ha ez nem történt, a legkülönbözőbb tartós külső jelenségek sorozatának együtteségét tekintik annak, a népi eljegyzés változatlan formái, középpontban a jegyadással, vajmi könnyen eldöntik, hogy megtörtént-e az.

A népi jogszabályok íratlanok, mégis maradandó életűek. Fenntartásukat részben éppen a formák határozottsága, csiszoltsága biztosítja. Külsőleg, belsőleg, részleteikben és egészükben olyanok, amelyek mellett a nép legjobban megélhet, mintha eszményien gondos jogászok keze formálnák őket.⁸

⁸ Pedig pl. a nép jogi műszókészlete igen szegény. Tudjuk, hogy a *jog* szó használatát alig 100 esztendővel nyelvünkben, a népnél pedig máig sem terjedt el. Érdekes itt rámutatnunk arra, hogy a jogtudományban közkeletű, kettős fogalmi elhatárolás, az *alanyi* és *tárgyi jog* értelme szerint nagyjából megfelel a nép nyelvhasználatában ma is általánosan divó *igazság, juss*, illetve *törvény* fogalmainak, előbbin a jogosítványt, utóbbin a jogszabályt, jogforrást. (de magát az igazságszolgáltatást is) értvén. Régi jogrendszerünk utolsó időszakának nagy jogásza, Frank Ignác, még általánosan közhasználatuként ilyen értelemben fejtegeti ezeknek a szavaknak jelentését, hozzátevéen, hogy: „újabb időben terjedni kezd a jog szó”. (Frank I.: A közigazgatás törvénye Magyarországonban. 2. k. Pest, 1845—1846.)

Eredetük s a népi életviszonyok természete szerint tömérdek bennük az autochton termés, de a ma élő hagyomány jó részében ott rejtőzik valahol, a közel vagy távolabbi multban, a felsőbb jogalkotás kezenyoma is, a hívatásos jogászi rend kialakulása, a szakjogok szétválása, az állami törvényhozás kiszélesedése előtt azonban népi eredetűnek kell mondanunk a szabályok nagyobb részét. Régi időkben a nép „joga” jobbára csak magárahagyatva formálódhatott s míg városaink idegen eredetű lakossága királyi privilégiumok és statutumaik szerint élt, a parasztnak, jobbágnak inkább csak kötelességeit szabták meg.

Amint a jelenben élő hagyomány csak homályos képben áll előttünk, a mult maga s a jelen képének kialakulása csaknem teljesen ismeretlen. Emitt a jogtörténelem ugyancsak nehéz, de nem hálátlan feladatra talál majd; munkájában bizony alig segítik régi összefoglalások, egy Werbőczy pl. hogyan gondolhatott volna arra, hogy Hármaskönyvében a „jogtalanok”, azaz fajtánk nagyobb tömegének „jogára” is tekintsen?

Amint az élő hagyományt magának a népnek ajkáról lejegyezzük, az öregek elbeszélése már a multa is világot vet. Levéltáraink külföldiek vizsgálata egészíti ki ezt a munkát, régi protokollumok, végrendeletek, felvallási könyvek, paraszt városaink statutumai, céhek privilégiumai s más peres és nemperes írások hihetetlenül gazdag, a mának képét is magyarázó, a mult egy-egy időszakát külön is festő anyagot rejtegetnek.

Hogy miből áll a magyar nép jogi műveltségállománya: ezt a kérdést a jogi néprajznak mielőbb tisztázni kell. A kutatásnál az egész jelenségkört a maga teljességében kell vizsgálnunk, magánál a gyűjtésnél nem lehetünk tekintettel arra, hogy mi abban a tételes jog szabályaival egyező, vagy nem egyező, esetleg ellenkező anyag, még kevésbé szabad megkülönböztetést tennünk a pusztán erkölcsi és társadalmi szabályokhoz közelebb-, távolabbállása, vagy azokkal teljes egybeolvadásának szempontjai szerint.

A népi jogszokás teljes anyaga más és más vidékeknek s századoknak képződménye lévén, változatos képet kell hogy kapjunk róla, eszerint számos szempont irányítja munkánkat is.

Gyűjtésnél sohasem hanyagolható el a gazdasági és szociális háttér, a táji, földrajzi adottságok vizsgálata. Jórészt más szemmel és célkitűzéssel kell megközelítenünk az egyes falukat, ethnikai csoportokat, hajdani igazgatási egységeket, nemesi és jobbágyi közösségeket. Utóbbiaknál más jelenségre bukkanhatunk a földesúr közelségében s tőle távol élt helyeken. Másra a nemzetiségi vidékek, a polgári életet élt városok közelében. Ismét a török hódoltságot átvészelt és attól ment maradt területeken.

A hódoltsági vidékeken kialakult „szükségjog” számtalan, teljesen a népi talajból fakadt intézményt és jelenséget szült, amelyek sokszor nem pusztán történeti emlékek. Így például a nagy parasztvárosnak, Kecskemétnek tanácsa, mikor büszkén állapítja meg, hogy „az mi eleink Semmi idegen Nemzetséget... magok közt nem szenvedtek” s a jövőre vonatkozóan is büntetni rendeli azt is, aki idegent lakóul befogad:⁹ ezzel a közjogi jellegű jogszokással az ethnikum tisztaságát is hosszú időközön át óvja.

⁹ Tanácsi jegyzőkönyvek K. város levéltárában. 1698. Szerző XVI—XIX. sz.-i gyűjtéséből. (Az összegyűjtött anyag K. város múzeumának archívumában.)

Érdekes feladat volna külön a partikuláris jogterületek népi szokásjog anyagának felkutatása; a jászkunok szokásjoga pl. bizonyára nemcsak a statumaikban is körülírt házassági vagyoni jogi és öröklési jogi vonásokban mutatna fel sajátosságokat.

Sajátságos eredményre számíthatunk ott, ahol a lakosság, vagy a lakosság egyrészenek eltérő foglalkozása (— állattenyésztés, halászat, szőlőművelés, bányászat, stb. —) alakított ki különleges szabályokat.

A más szempontú gyűjtés akaratlanul is gazdagítja eredményünket. A folklóre csaknem egész anyagában, a népköltészet termékeiben, a közmondásokban és szólásokban, társas és ünnepi szokásokban, gyermekjátékokban bőséges adaléktömeg rejtőzködik, amely akkor is értékes, ha pusztán emlékanyag, egy-egy hajdan élt jogszokásnak létét igazolja, nem egyszer alig felismerhetően csökevényes maradványokban.¹⁰

A távolabbi eredet- és kapcsolatkérdésekre, a népléktan mellett, rámutató *ethnológiai* kutatás külföldön elért roppant eredményeire részletesen utal Tagányi Károly¹¹ s tudjuk, hogy a százados múltú német munka egyidőben már a német összehasonlító jogtörténet jellegét is veszélyeztette, csaknem beleolvastván ezt a *ethnológia* tárgykörébe. A németek ma is első helyen állanak ebben a munkakörben,¹² míg nálunk Tagányi előtt és óta semmi sem történt. Pedig, amint ennek a tudománynak világánál napfényre kerültek pl. ősvallásunk elemeinek egyes darabkái, felbukkanhatnak legősibb jogéletünknek részei is.

*

Felmerül a kérdés, hogy a jog milyen „szakterületeire” kell vizsgálódásunkat kiterjesztenünk.

Szerintünk munkánk rendszeresen el sem végezhető, ha az általános jogtudomány felállította csoportokhoz nem alkalmazkodunk.

A szorosabb értelemben vett *közjognak*, *közigazgatásnak*,¹³ és a *büntetőjognak*¹⁴ számtalan ténye, jelensége van ma is, amely bennünket közelebről érint, habár túlnyomórésztben kodifikált területtel állunk szemben, de éppen a tételes rendezéssel nem fedett, vagy azzal ellenkező anyag érdekel bennünket leginkább. A büntetőjogi vonatkozások különösen gyakran átcsapnak az erkölcsi és illemszabályok birodalmába, viszont a nép erkölcsi érzületének föltárása éppen az alapvető jogelvekkel való szembenállás kimutatásához vezet. (Pl. a lopást kisebb súlyú véteknek tartja-e a nép, mint a csalást? A gazdagtól, földesúrtól kisebb érték, főként gyümölcs, aprójószág eltulajdonítását, a lopás egyes fajtáit egyáltalában nem tartja bűnnek, így az erdőből való falopást, amelyet a tételes jog is csak kihágásnak minősít, éppen ehhez a népi jogelvezéshez is alkalmazkodva)

¹⁰ L. részletesebben: E. Künssberg: *Volkskunde und Recht*. (A. Spamer: *Die deutsche Volkskunde*. I. B. Berlin. 1934.) — Szendrey Ákos: *Néprajz és jogtörténet*. (Ethnographia. 1936).

¹¹ Tagányi Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Bp., 1919.

¹² Az eredmények újabb összefoglalása, teljes bibliográfiával: K. Th. Preuss: *Lehrbuch der Völkerkunde*. Stuttgart, 1937. — A. Bach: *Deutsche Volkskunde*. Leipzig, 1937.

¹³ Szendrey Ákos: *A közigazgatás népi szervei*. Nny. 1929.

¹⁴ Szendrey Ákos: *Népi büntető szokások*. Ethnographia. 1936.

¹⁵ E. Künssberg: i. m.

A *magánjog* területének minden zuga, de különösen a családi és kötelmi jog népi szabályai adják a munka legnagyobb részét. Külön, akárcsak példázatos megjelölésnek itt helye. értelme nincsen, az életviszonyoknak ez a csoportja oly hatalmas. Magánjogunk jórésze íratlan jog ma is, a népi jogszokáskutató tehát mindenképen itt talál a legdúsabb aratásra.

Mindenütt ügyelnünk kell nemcsak az egyedileg fölismerhető népi jogszabályokra, hanem hogy mi a népnek általános jogi szemlélete, a szabályok tartalmából is kitűnő jogelv, hogy mi a felfogása, véleménye a népnek egy-egy újabb, esetleg teljesen idegen jogintézményről, valamint arra, hogy a jog maga milyen átalakító hatással van a nép szellemi és anyagi művelődésére.

Itt jön szóba az a kérdés is, milyen irányítással induljon útnak a gyűjtő. A jelenségek nagyobb részének fölismeréséhez csak empirikus módszerrel juthatunk, de a kétféle szemlélet bizonyos összevonásához is szükségesnek mutatkozik valamelyes útmutatás. A kérdőívek nem éppen közkedvelt segítségét igénybe kell tehát vennünk, ha a kérdések csak általános tájékoztató jellegűek volnának is. Tagányi munkája a személyi és örökjog terén máris megkönnyíti dolgunkat. Tökéletesebb munkát, minden esetre, etnográfus és jogász együttműködése jelentene, gyűjtésnél éppen úgy, mint feldolgozásnál.

*

Mint minden más népi életjelenségben, korunk rohanó élete nagy pusztítást visz végbe a népi jogszokásokban is. A gyűjtés munkája tehát sürgős, emellett kiválóan fontos nemzeti feladat.

Az összegyűjtött anyag láttán mondhatjuk meg azt is, hogy mi az általánosabb, a mindenütt hasonló vagy azonos, vagy csak egyes helyeken előforduló, mi a pusztuló, vagy pusztán a múltban feltalálható jelenség. Tiszta képet nyerünk a sok felső és idegen hatástól, formától újabbban erősen megviselt népi jogi berendezésünkről s meglátjuk azt is, ami sajátosan népi s így sajátosan magyar.

Az a csapás, amely az 1848-ig ősi nyomokon, egyenes vonalban fejlődő, jellegében teljesen magyar jogrendszerünket az osztrák és német jogintézmények egyszerű áttelepítésével, valamint más idegen eszmék állandó, könnyed beiktatásával érte, nemcsak fejlődését törte derékba, de jogérzetünket is alaposan kiforgatta hajdani egészséges valójából. Itt-ott mutatkozott csak törekvés arra, hogy jogunk fejlődését a régi jog felkutatható szálaihoz fűzzék, de a gondolata is alig merült föl annak, hogy a népi jogszabályokat összegyűjtsék, a népjogi szemléletét vizsgálják s mindennek eredményét gyakorlatilag is felhasználják.

A magyar társadalom utolsó, de legnagyobb erőtartaléka a nép és a magyar néphagyományok. Nemzeti művelődésünk alapjává a néphagyományt kell tennünk, abból kell felrisszelnünk, megerősödnünk, ha magyarok akarunk maradni, — mondja Györffy István, egyik, rövidesen megjelenő munkájában.

Ezt a gondolatot érvényesítenünk kell a jog területén is. Jogrend-

szerünk ma is fejlődik. Magánjogunk meg éppen kodifikálásának küszöbén áll. Az újabb és újabb törvényjavaslatokba igen sok és fölösleges tisztán eszmei és idegen vonás került, Sohasem adódik többé alkalom olyan gyökeres felfrissítésre és tisztogatásra, mint ami most itt áll előttünk. A népi hagyományból kivehető és felhasználható anyagot be kell illeszteni itt is, másutt is, legalább egy-egy tartóoszlopként, a magyar jog nagy épületének megújításához.

Az igazságot osztó bíró pedig, ahol alkalom kínálkozik, kutassa és emelje ki az élet, a magyar élet törvényeit hiven ábrázoló népi jogszabályt, amit fennálló törvényeink is biztosítanak részére.

A népi jogszokások ismeretének, gyűjtésének munkája itt nyer azután még további, a szorosabban vett tudományos céloknál nem jelentéktelenebb fontosságot.

Papp László.

*

Über einige Fragen der Rechtsbräuche des ungarischen Volkes.

Verfasser befasst sich mit den Schwierigkeiten der Rechtsbrauch-Forschung. Obwohl das ungarische Recht das Volksrecht allgemein als Rechtsquelle betrachtet, zieht es die Urteilsjudikatur im allgemeinen selten in Betracht. Rechtseinrichtungen unseres Volkes sind uns wenig bekannt, auffallend ist es jedoch, dass die Überlieferung hier eine weit grössere Rolle spielt als die Verfügungen des gesetzlichen Rechtes. Das Material des volklichen Rechtsbrauches vermischt sich mit der materiellen Kultur und ist in mancher Hinsicht von den moralischen, den anstandsmässigen und anderen gesellschaftlichen Regeln nicht zu trennen. Auf primitiver Lebensstufe ist vielfach der magische Glaube die innere bindende Kraft, sodann die Religion und die Vorschriften der Moral. Ein grosser Teil dieser Erscheinungen ist jedoch einfach und kaum zu vergegenwärtigen. Die Geltung der Tatsachen und der Handlungen bedeutet hauptsächlich die Erhaltung der strikten äusseren Formen. Die seltener vorkommenden Erscheinungen sind verziert, die mannigfachen Verschnörkelungen verdecken aber den rechtlichen Keim und Wesen. An den äusserlichen Formen hält das Volk auch dann fest, wenn hinsichtlich einer Lebenserscheinung das Recht anders verfügt oder wenn hierin die Religion eine andere Stellung einnimmt. In solchen Fällen leben oft zwei auch drei verschiedene Formerscheinungen nebeneinander. In den Grundsätzen des Volksrechtes liegt viel autochtoner, abgeklärter aber auch verdeckter Wille. Ihr Bestehen sichern die Notwendigkeiten des täglichen Lebens, die Überlieferung, häufig aber die dramatischen, äusseren Formen. — In Ungarn ist in der Sammlung der volkmässigen Rechtsbräuche ein Stillstand eingetreten; Verfasser dringt auf die eilige Wiederaufnahme, der bezüglichen Arbeit. Er verweist auf die Aufgaben der Rechtsgeschichte, der Volkspsychologie und der Ethnologie, auf die besonderen Gebiete der Sammlung, auf die Bedeutung der Erforschung, auf die Denkmäler vergangener Zeiten und zuletzt auf die praktischen Anwendungsmöglichkeiten des Gegenstandes.

A MAGYAR NÉPI SZINJÁTÉKRÓL.

Népünk szinjátéka nem egyéb, mint átmenet a primitív népek kultikus játéka és a városi drámák között. Már túlnőtt a pogány magyarság egykori kezdetleges szertartásain, de még nem merev, városi szinjáték. Változtatható, el lehet venni belőle és hozzá lehet tenni.

A népi játék sajátosságát maga a népi közösség különleges szerkezete magyarázza. Az a csodálatos fogékonyság, átvevőképesség, mely minden kor alkalomszerűségét, felsőbb társadalmi rétegek műveltségét magába szívja, népivé teszi átszűrve különleges szűrőkészülékén. A játékok előadása alkalomhoz kötött, ünnephez, eseményhez lúzó, ezért szertartásszerű. A játszás nem folyik meghatározott helyen, sokszor változtat teret (pl. lakodalom). A közönség nincs mereven elválasztva a szereplőtől, mint a városi szindarabnál, városi értelemben vehető darabok sincsenek. Nem egyes írók, de az együttes paraszttársadalom formálja ki a drámát. Ez a közösségi színmű jobban ragaszkodik hagyományaihoz. A népi tudás gyökeresebb, mélyebb, mint az úgynevezett magas kultúra. Évezredek hagyomány köti, ezért hódol be nehezebben újításnak. Ha a meglévő hagyományos játékhoz valamilyen költőibb tehetségű játész hozzátesz valamit, az nem formál jogot magának a szerzősre, a játék továbbra közkinccs, ezután is szájhagyomány marad, ez teszi lehetővé változandóságát. A népből való átfogóbb tudású, mint a magasabb társadalmi osztály fia. Ahogy minden paraszt ért földhöz, állathoz, gyógyításhoz, időjáráshoz, szövéshez, mesemondáshoz, úgy ért a játékhöz is. Tudását apjától kapta, ehhez adta saját tapasztalatait. Így rétegeződik az ókor pogány maradványaira a keresztény kor eszméje, minden rezdülése.

A néprajz szinjátékszerű népszokás néven gyűjti egybe népi szinjátékainkat. Meg kell azonban állapítanunk, hogy van népszokás és van népi szinjáték, mely utóbbi nemcsak szinjátékszerű, de valóban szinjáték is.

Csaknem minden hagyományos cselekedetben, szokásban van drámai elem. Az újesztendei határkerülés, a különböző termésvarázslások, melyek a gonosz távoltartásáért, a jó segítségéért történnek, apróbb drámák. A cselekményt végző, fontossága tudatában, átlényegül varázsló erejű személyé. Képzelt közönsége a jó és rossz démonok serege, akik részben társai is a művelésben. Szinjátszó cselekvés a lucázás, kotyolás, kongózás, korbácsolás is. Túlzás lenne azonban az, ha drámának neveznénk minden olyan megnyilatkozást, ahol a drámai elem jelen van. Természetes, hogy nem lehet minden népszokást szinjátéknak nevezni. Dráma csak abból a nagyobb szabású alakoskodó szokásból lesz, amely terjedelmes eseményt közöl drámai fordulatokkal, több szereplővel. A nagyobb szabású szokásoknak van kellő színszerűségük. Főbb vonásai azonosak a városi szinjátékkal.

Kétségtelen, hogy a népi drámának több köze van az ókori, vagy akár a középkori játékhöz, mint a mai városi színházhoz. Vannak sajátosságai, amelyek a szokáshoz kapcsolják és némiképp igazolni látszanak a „szinjátékszerű népszokás” elnevezést. A játékok száma nem szaporodik, nem fejlődik szabadon, lényegében nem változik. Ujak azért nem születnek, mert a játékok a régi jeles napokhoz tapadnak. Változásuknak, keveredésüknek egyetlen oka, hogy nincsenek írásbeli-

leg lerögzítve, mert a nép számára mind máig nem sokat jelent a papírra vetett szó. Ebből származik a felejtés okozta változás, idő múlásával egyes aktualitások elévülése, újak beiktatódása. Szokáseredetűnek mutatja az is, hogy pogány szertartásból kinöve sok régi vonást megtartottak. Mindebből azonban nem következik a „színjátékszerű népszokás”, de világosan látszik, hogy a szokásszerűség oka az, hogy valamikor a népi színjáték csakugyan szokás volt, mai formája pedig, mint fentebb más szavakkal már mondtuk, átmenet a magaskulturák drámája és a népszokás között.¹ A csökevények is ezt mutatják. Találunk olyan csökevényt, amit szokásként üznek, kiragadva egy kedvelt részt a színjátékból, a többi lassan elpusztult. A szokásszerűség okozója annak is, hogy pusztulásnak indul a dramatikus játék. A XIX. század elején még sok ép játéknak ma már teljesen nyoma veszett. Legtöbb gyermekjátékká süllyedt. Egyetlen a betlehemes játék, ami aránylag kevésbé kopott meg, minden vidéken, de még a fővárosban is megtalálható.² Ha a népi színjátékról beszélünk, csakis különböző idők emlékeiből összeállított teljes játékról lehet szó.

A népi szindarabban, ha összesűrítve is, tökéletes cselekményt kapunk. A vallásos tendencia dominál, legalábbis az érezhető ki leg erősebben, ha nem is mindig vallásosság rejlik mögötte. A játék menete fordulatossá, van benne mimika, költészet, zene. Van sirás, nevetés, józanság, féltelenség, kenetesség, tréfa. A játékok egyik csoportjának célja nemcsak a szereplők játszókészségének kielégítése, de az ünnepek megülése (pünkösöd, karácsony). A játékok másik részét a szükségesség, társadalmi, jogi, gazdasági szempont hozta létre (lakodalom, keresztelődés, temetés). A mulattatás, mint cél, másdrangú. A cselekményt az ünnep jelentősége szabja meg. A tulajdonképpeni emlék idővel elhomályosodott, eltorzult, átváltozott, egyebet már nem is igen tudnak mondani egyes játékokról, mint hogy: szokás, hát azért csinálják. Sok keveredés okozta azonosságot találunk (betlehemezés-vizkereszt-regölés, Balázsolás-Gergelyjárás). Valamikor minden játéknak önálló cselekménye lehetett, nemcsak áldásosztogatás, ének, tánc, mulatozás, pletyka-alkalom kihasználása. Eseményhez fűződött minden alakoskodás, idővel azonban jelentőségük, értelmük elveszett, vagy megváltozott. A kereszténység fölvételekor az egyház járt elől az értelemváltoztatásban, amikor ünnepeit a pogány ünnepekkel egyeztetette össze, hogy a saturdayk keresztény jelentőséget nyerjenek.

Az egyes játékokról szólva a szerkezet nagy általánosságban a következő: I. Beköszöntő, az érkezés megokolása. II. Jókívánság és varázslás. III. Adományok összegyűjtése, utolsó áldás és távozás.

Ma már a nép, a játékok művelője, nem sejti, mit fed a sok töredék, gyermekjáték, elmondója legfeljebb annyi felvilágosítást tud adni róla, hogy úgy hallotta az öregapjától.

Ezt ölelem, ezt csókolom
Éván dombján domboruljon,
adjon Isten csendes esőt
mossa össze mind a kettőt³,

¹ Viski K.: Magyarság Néprajza III. Drámai hagyomány fejezete.

² Volly I.: Bellehemező fővárosi gyermekek.

³ Sebastyén Gy.: Regős-énekek. MNGY IV. 1901.

éneklik a somogyi gyermekek, nem tudva, hogy Éván, vagyis Ivánnapi ének töredékét őrzik, az ősi pogány nyári napforduló ünnepét, melyet az egyház Keresztelő Szent János, más néven Szent Iván ünneplésével igyekezett ellensúlyozni. Gunda Béla írja, hogy Törökkoppányban fiúk, lányok ma is tüzet gyújtanak a falu végén Szentivánkor és a rákövetkező hét estén.⁴ Az országszerte ismert

Hol nem jársz, hol nem jársz
szent Erzsébet asszony⁵

kezdetű gyermekjáték Thüringiai Szent Erzsébet pünkösdi ünneplése, akit négyéves korában (akár csak a kis pünkösdi királynőt) adott András király Thüringiai Lajosnak. A cselekmény élénkítésében természetesen sok szerepük van a játszóknak. Ha valamelyik ügyesebb, rimelgetőbb tehetségű, bővit, változtat saját ízlése szerint. A pünkösdi ünneplése valamilyen formában minden népnél megvan. A telet jelképező szalmabábot elpusztítják, pünkösdi királyt és királynőt választanak, akiknek termékenységvarázsló erőt tulajdonítanak.⁶ Ez a szokás egyesült a keresztény pünkösddel Bél Mátyás jegyezte fel az első pünkösddölést Magyarországon. Versenyfutásból, vagy lófuttatásból kikerülő győztest választottak pünkösdi királynak. Királysága egy esztendeig tartott, ekkor újabb versenyre került a sor.⁷ Szent Erzsébet később került a szövegbe a kedvelt magyar szent tiszteletének fejlődésével.

Humorban a betlehemes-játék a leggazdagabb. Advent és december 25.-e között járnak a falut. Ma már, mint sok más játéknál, a főhangsúly az alamizsnagyűjtésen van. Eredete egyházi, katolikus jellegű, mégis mindenfelé, a protestáns vidékeken is elterjedt. Ez az oka annak, hogy nem maradt meg teljesen egyöntetűnek. Természetesen abban mindegyik egyetért, hogy Jézus születésének örömnepét hívű vinni rendeltetésük, de míg a katolikus vidékeken megmaradt templomos játéknak, főképp az Alföld és Felső-Tisza vidékén jókedvű pásztorjátékká vált. Különös hallani a jámbor kálomistákat, amint karban mondják térden: „Glória“. De nyomban erre az öreg pásztor igen prózaian így rimel rá:

— Essen ki a szemetek golyója.

A továbbiakban, miután pár rövidke dalban elzengették az örömhírt, az öreg Pásztor teljesen eltéríti a többieket a tárgytól. Táncol, ugrál, mókázik, így számol be életéről:

1. pásztor: Hány éves kend, Öreg?

Öreg: Háromszázharminckettő, fogam nincsen már csak kettő.

1. pásztor: Járt kend iskolába?

Öreg: Jártam bizony, tizenkét pár bocskort nyüttem el az iskola mellett.

1. pásztor: Tud kend diákul?

Öreg: Még pedig a legjavábul.

1. pásztor: Mongyék hát valamit.

Öreg: Emkádéelem, nem kémélem torkomat a bortul, csizmámat a portul édes gyermekeim.

⁴ Gunda B.: Ethn. 1938, 213. l.

⁵ Gönyei S.: Ethn. 1938, 228. l.

⁶ Bálint S.: Népünk ünnepei.

⁷ Róheim G.: Magyar néphit és népszokások. 295. l.

1. pásztor: Vót kendnek felesége?

Óreg: Vót bizony, tizenkettő.

1. pásztor: Sorolja el hát őket.

Óreg: Három hites, három hitetlen, három meghótt, három meg az Isten bolongya vót édes gyermekeim.⁸

Bálint Sándor szerint a pásztorok főszerepeltetése onnan való, hogy a magyarság főoglalkozása régente a pásztorkodás volt. A pásztor boldozása nem csak magyar vonás. Legjobban bizonyítja ezt, hogy a német népterületen is mindenütt megtaláljuk a pásztor alakját. Az oberufer-i svábok karácsonyi játékának egy részlete így hangzik:

Der Engel singt: Gloria, gloria in excelsio.

Gallus: Stichl steh auf, der himel kracht scho!

Stichl: Ei, lasn nur krachn, er is scho alt gnuu dazua.

Gallus: Stichl steh auf, die waldvögelein piewen scho.

Stichl: Ei, lass s' nur piewen, ham klani köpf, ham bald ausg'schlafn.⁹

Feltehető, hogy a pásztor alakja nem okvetlen kihangsúlyozott, hanem az állattenyésztőt, az egyszerű parasztot képviseli a szereplők között.

Kalocsa vidékén, ellentétben a fönti változatokkal, latin templomi ének teszi a játékot egyháziassá. A sváblakta vidékek egyikén a betlehem a templomból indul útnak, oda is tér vissza. A cselekmény néhol kettős, ugyanis a betlehem bábjai is résztvesznek a játékban. Ma már egészen ritka. Valószínű, hogy amikor a misztérium kikerült a templomból, ahol az oltár volt a betlehem és a papok a szereplők, a betlehemmel együtt a szereplők is összezsugorodtak bábokká. Tapolcán a múlt század elején a betlehemi ének alatt a bábok, két pásztor és az ördög összeverekesznek. A táncoltatók sipító hangon beszélnek a bábok nevében. Hogy a betlehemezésnek ez a formája régen gyakori volt, ma már csak ilyen nyomok mutatják:

Micsoda dolog,
hogy az angyal forog
előttünk?

T. i. az angyal a menyezetről ereszkedett alá, — írja Kálmány.

A lakodalmas szokás igen fordulatos drámai megnyilatkozást mutat, bár nem szokták a színjátékszerű népszokások közé sorolni. A rendelkezésre álló anyag elenyészően csekély ahhoz, hogy alaposan tanulmányozható legyen. A legtöbb helyen könyvből olvassák a rigmusokat, kántoros szövegeket mondanak. Tapasztalatomra hivatkozva úgy gondolom, teljes joggal sorolhatom a legkifejezettebb népi színjátékok közé a törökkoppányi (Somogy m.) lakodalmas szokást. Megkapott fordulatos drámaisága. A legjobb példa arra, hogy nem okvetlen az állandóan folyó párbeszéd a színjáték előfeltétele, szavak nélkül is szólhat. Önkéntelenül a kevés szóval hatást elérő jó színészre kell itt gondolni s összehasonlítani a köznép alakítóképeségével.

A leánykérő násznép, élén két násznaggal a szokásos ujjongással megy a menyasszonyért. A lányos házban csend van, mintha észre

⁸ Dégh L.: Ethn. 1937. 259. l.

⁹ Benyovszky: Die oberuferer Weichnachtsspiele. 82. l.

sem vennék az érkezőket. A menyasszony egyáltalán nem látható. Lehajtott fejjel ül a sarokban és egész idő alatt a gazdasszonyok varrják fejére a koszorút. A két jövevény násznagy leül szemben a leány násznagyjaival és a menyasszonyt jelképező cifra botra alkuszna. Közben borozgatnak. Vidám, tréfás párbeszéd folyik, mindenki kacag rajtuk, közbeszólnak, évődnek egymással. Mikor végre megállapodnak valamilyen összegben, hogy mennyi is az új asszony ára, nagyot kiált az ellenfél:

— Nahiszen, jó bolondot fogtunk, ingyért is odaadtuk volna, csak már vigyék!

Az alku megkötése után hirtelen csend lesz. Változik a kép. Most következik a drámai fordulat. A vőfély előlép, elmondja a menyasszony nevében a búcsúrigmust. A leány lassan feláll, éppen elkészült fején a koszorú. Csupa könny. Kezetcsókol anyjának, apjának, aztán így szól: Köszönöm édesapám a felnevelésemet. — Ebben a mondatban és a módban, ahogyan mondja, annyi megrázó egyszerűség van, hogy minden jelenlévő hatása alá kerül. Az egész násznép zokog, amíg el nem érik a templomot. Ez a lakodalomból kiragadott kis részlet is tökéletes dráma, szinte jelenetekre lehetne osztani.

Régebbi adatok abból az időből, amikor még nagyszabású halotti torokat rendeztek faluhelyen, azt világítják meg, hogy bizonyos azonosság van a lakodalom és a halotti tor között. A kezdetleges hiedelem szerint a halál csak álom, a keresztény hit tanítása sem mondja borzalmasnak. Meghalni a jók számára találkozás Istennel, egyesülés Jézus Krisztussal és a szentekkel. A halottas ünnep lakodalom, Jézus a jegyes, halál a násznagy, koporsó a mátkanyoszolya.¹⁰ F fiatal asszonyt, leányt, menyasszonyi ruhájában temetik el és azt mondják a bánkódó anyának: „Nem adhatott volna szebb menyasszonyt Jézusnak“. Mint más népeknél, nálunk is divatban voltak a halottas táncok. 1683-ban megjelent Ungarischer oder Dazianischer Simplicissimus írója tanuja volt, amint egy magyar városban egy legény holtan feküdt a szoba közepén. Férfiak és nők sirva vették körül, a zenészek dudán a holtak táncát játszották. A népség a már merevedő holtat felállította, táncoltak vele. A továbbiakban azt is írja, hogy ezt a játékot menyegzőkön is művelték, de Isten egy alkalommal megűntette az ilyen mulatságot űzőket, a holtat játszó legény ottmaradt holtan.¹¹ Ugyancsak a Dazianischer Simplicissimus írója írja (Ipolyi A.: Magyar Mythologia), hogy egy földesúr temetésén jártak „egészen szomorú, sirással elegyes félig víg táncot, melyhez néhány sirató asszony énekelt és sirt“.

A továbbiakban a játék résztvevőiről kell beszélnünk. Sok szükségyszerű szokás lett látványossá és résztvesz benne az egész falu népe, mint néző, vagy mint szereplő. Tehát a szereplőket két csoportra osztjuk, játzókra és nézőkre. A hallgatóság éppolyan fontos résztvevő, mint az alakosok. A „Szentiváni ének“ bevezető rendelkezése az ősi nyári párosodás ünnep közönségét a színpad számára szinte elhelyezi:

„Tüzét megrakaljuk
négyszögére rakjuk
egyik szögén ülnek

¹⁰ Róheim G.: I. h. 183. l.

¹¹ Réthei Prikkel M.: A magyarság táncai. 140. l.

szép öregasszonyok
 másik szögén ülnek
 szép öregemberek
 harmadikán ülnek
 szép ifjú legények
 negyedikén ülnek
 szép hajadon lányok.¹²

A közönség, mint egykor az áldozatot bemutató oltár körül, négyszögben helyezkedik el. Középen ég a szentiváni tűz, melynél a cselekmény folyik. A legtöbb játék úgy kezdődik, hogy a játszó bekopogtatnak a házba és szerényen megtudakolják, szabad-e bemenniük és csak az engedély megadása után lépnek be. A vas megyei Nick regősei így kérnek bebocsátást:

— Szerencsés jóestvét kívánunk mind, akik e házban összegyűlekeztek egy pár szónak az elmondására s időt engednének a meghallgatásra.¹³ — A házigazda szívét azzal lágyítják, hogy elpanaszolják, milyen hideg van odakinn, mennyit szenvedtek, míg idejutottak. Tapolca (Zala m.) betlehemes pásztora a betlehem Jézuskájának fázását hozza érvül:

Kemény időben jászolban
 Bár szenved értünk.
 Mezitelen testecskeje
 hóval fedetik,
 hideg széltül fejecskéje
 jaj, megsértődik.¹⁴

A jószívvel bebocsátottak minden alkalmat megragadnak, hogy a gazda és családja, vagyis a hallgatóság kedvében járjanak. Ugy gondolom, a szállásért való könyörgésnek eredete a középkorba nyúlik, amikor még hivatásos vándor regősök járták a falvakat és valóban életkérdés volt számukra a bebocsátás. Ezek neve, a regus név először 1347-ből való oklevélen olvasható.¹⁵ Igen népszerűek lehettek. A hirszolgálat kezdetlegessége miatt ugyanis a falvak elszigetelten álltak, a szállásokon meg éppen ünnep lehetett idegen érkezése, hát még ha jó hírt hoztak, szerencsét jósoltak. A vándor regősök, ne tévedjünk, nem a népből valók voltak, ellenben valószínű, hogy mindketten hatottak egymásra. A vándor regősök mindentudó pletykahordók voltak, mindenkinek tudtak valami kedvére valót büvölni. — E játékok szellemisége azonban sokkal távolabbi eredetű, mint középkori. Feltűnő, hogy összes pogánykori hagyományunkban végeredményben egyazon dolgok körül összpontosul a játék. Ezeknek az ősi hagyományoknak rendkívül szívós gyökere van, még az egyház erős támadására sem semmisültek meg. Vegyük sorra a nem egyházi eredetű játékokat, a pünkösdlést, szentiváni tűzugarást, regölést és a körükbe tartozó, vagy belőlük kiszakadt apróbb szokásokat.

Mindig a szaporodás, a termékenység a kívánságok középpontja, a varázslat tárgya, a játék értelme. A pünkösdlők magasra emelik a

¹² Viski K.: I. h.

¹³ Sebestyén Gy.: I. h. 73. l.

¹⁴ Sebestyén Gy.: MNGY. VIII. 13. l.

¹⁵ Horváth János előadása.

kis pünkösdi királynőt: Ekkora legyen a kenderünk! A nép földhöz-kötött helyzeténél fogva természetes, hogy a természettel van összefüggésben a kívánság. De nemcsak gazdasági természetű az, hogy termékenységet kívánnak mindennek. Ősi pogány népek jellemzője ez. A regös, a szentiváni énekes összeboronálja a fiatalokat, természetesen a szaporodás érdekében. Már közhellyé lett az ilyen összebűvölés:

Emidd vagyon é' szép leán,
kinek neve Mári.
amodd vagyon é' szép legén,
kinek neve Mátyás.
Isten meg ne mencse,
kert felé kergesse,
kerten áti kabdozza,
mint tikot a róka,
párna alá szoriccsa. (Pacsa, Zala m.)¹⁶

Szintén ősi eredetű, hogy ma is varázserőt tulajdonítanak a pogánykorból való termékenységvarázsló alakoskodónak. Höfler magyarázata igazolni látszik azt a tekintélytisztelő félelmet, melynek a játszó ma is örvendenek.¹⁷ Megállapítása szerint a germán népeknél szokásos volt a legények csoportokba tömörülése. A hagyományban ma is sok helyen létező, vagy már elváltozott formában élő legény-kör, ivó, mutatja, hogy ez nálunk is alighanem megvolt. Az ivók különösen híresek voltak. A legények egy társuknak, az újonnan avatott legénynek vendégei, vagy jeles napon összeszedik a bort, tejet, tojást, szalonnát és ivót tartanak.¹⁸ A hétfalusi boricatáncot járó legényeknek, a kukák tömörülésének valami misztikus jellege van. Vezért (valáf) választanak s annak irányításával egymásközt tárgyalják meg teendőiket. Magában, a mindenütt szokásos legényavatásban is van valami misztikum, amint a legényközösség tagjává lesz az új ifjú, részesévé a közös titkoknak. Ezek a legényközösségek csökevényei lehetnek a régi, Höfler szerint felvázolt legényegyesületnek. Mint írja, a germán legényeknek titkos társaságuk volt. Összejöveleik helyét senki sem tudta. E helyen aztán elálcázták magukat, mindenféle ijesztésre alkalmas jelmezekbe. Ezáltal hitük szerint az ősök, holtak szellemeivé lényegültek. Minden primitív népnél fejlett az ősök kultusza, tehát a falu népe valóban azokat látta a legények személyében s mint kiket tiszteltek, félték is tőlük. Valóban félelmetesek lehettek. Ki állatalakban, mint farkas, bika, kecske, szarvas, ki mint nagyszakállú öreg, áldást, de átkot is hozhatott. Aki útjokba állt, vagy kileste találkozásait, azt meg is ronthatták. A vendéglátó házban sört adtak nekik és részegségükben még jobban kivetköztek eredeti mivoltukból, még hihetőbbé vált földöntúli hatalmuk. Most világosodik csak meg a játékok beköszöntésének titka. Hallottuk, az érkezők panaszkodnak, messziről utaztak, az úton sok viszontagság érte őket, pedig csak falubeli legények és valahonnan a határból jöttek. Igen, de mivel megszálta őket a holtak lelke, a sírból érkeztek, ahonnan nem egykönnyű szabadulni. — A házak lakói igyekeztek jóindulatukat kiérde-

¹⁶ Sebestyén Gy.: I. h. 235. l.

¹⁷ Höfler: Kultische Geheimbünden der Germanen.

¹⁸ Szendrey A.: Ethn. 1933. 127. l.

melni, egész természetes volt hát, hogy minden jóval ellátták őket. (Nyoma a perselyezés). Valószínű, hogy ez a föltevés a pogány eredetű magyar népi színjátékokra is érvényes. Tudjuk, hogy a regösök is féltelmetesek akarnak lenni, ijesztenek, ezért jönnek nagy lármával. A zalamegyei Felsőhahóton „A bika, kit mind eddig (t. i. a játék végéig) a bikás láncon tart, beront a szobába, ott ugrál, bömböl, a lányokat ijesztgeti.”¹⁹ Hogy a részegítő sörnek is szerepe volt, már csak egyetlen erdélyi regösének mutatja:

Farka bojtján egy kossó ser
de hó reme róma,
annak fele regeseké
de hó reme róma. (Lókod, Udvarhely m.)²⁰

A babonás köznép ma is erőt tulajdonít az alakoskodóknak, szívesen ereszti házába őket, hiszen mondókájuk nem tartalmaz egyebet már, mint jókívánságokat, megvarázsolják a tyukokat, hogy jó tojók legyenek, búzát, hogy dús legyen, ládafiát, hogy kenyérből ki ne fogyjon, leányt, legényt, hogy esztendőre párja legyen. Szívesen adnak aprópénzt, tojást ellenértékül, amiért külön áldás jár, de ha nincsenek megelégedve az adománnyal, úgy átok száll a házra:

Egy csibéjek legyen, az is vak legyen.²¹

Házadra, nyájadra
rogyjon rá a gerenda.²²

Ennyire összekapcsolódik a hallgatók és játzók szerepe a népi színjátékban. Az alakoskodók nem erre hivatott személyek, az alkalmi színészek a termelés nehéz munkáját végző falubeliek. Alig akad olyan legény, aki részt ne vehet volna valami játékban. Ez a falu különleges helyzetéből adódó tulajdonság, mely a régi családközösségből fejlődött, ma is élő kollektivitás, családiasság. A műkedvelő színész játék után ugyanaz a Miska te, aki volt, ő maga sem tulajdonít különösebb értéket játékanak. Pedig a szereplés pillanatában ő is, a nézők is szívük mélyén elhiszik, hogy csakugyan más, varázserejű ember, aki előttük van. Ujabbán nagyjából gyermek a játékok szereplői. A nép körében mindjobban vesztíti jelentőségét a színjáték, így került a gyermekekhez. A kicsinyek játéka rejti a legtöbb ősiséget magában. Általában majd minden énekes, táncos, párbeszédű gyermekjáték drámai hagyomány.²³ Egyike a legrégebbieknak pl. a „Gólya gólya gilice, mért véres a lábod?” kezdetű gyermekjáték, a sámánkodás emlékét őrzi.

A példa azt mutatja, minden kivesző hagyomány a gyermekek körébe süllyed, akárcsak a magaskultura termékei a néphez. Amikor már a felnőttek nem űzik, a gyermekeknél még divatozik. Manapság már azt vesszük észre, hogy népi színjátékainkban is főleg gyermekek játszanak. Ez a népi kulturtermék is hozzájuk került. A polgárosodás útjára lépő parasztság régi szokásait lassan leveti, minden régi életmód-

¹⁹ Sebestyén Gy.: I. h. 224. l.

²⁰ Sebestyén Gy.: I. h. 315. l.

²¹ Sebestyén Gy.: I. h. 130. l.

²² Dégh L.: I. h. 261.

²³ Viski K.: I. h.

jával összekötő kapcsot el akar felejteni. Gyermekes bolondságnak tartja a felnőtt falusi a színjátékot, mesét, nótát. Ezt elhagyja, de a városi szindarabokat még nem veszi át, ízlése nem romlott annyira, hogy ne lássa : a salak jut el csak hozzá. Mindennek súlyos gazdasági oka van. A nyomorult szegényparasztság, a hagyományörző réteg elesettsége az ok, mely nem hagy időt a látástól vakulásig tartó munkából.

A játszók tehát gyermekek, főleg fiúk. Mezőkövesd vidékének kivételével betlehemmel mindenütt fiúk járnak. Lányok játéka újabban a pünkösödés. A betlehemmel járók 12—20 éves leventesorban lévő legények, akik így a közös életben összeszokva, mint jó pajtások kis bandát alakítanak. A pünkösödő kislányok 10—16 évesek, a kis királynő kivételével, aki 3—6 éves. A Gergelyezés, Balázsjárás meg éppen a gyermekeké, akik az iskola számára toborozzák a többi iskolakötelest :

Nosza Petit, Palkót, Jankót tarisnyára,
Andrást, Martzit, Gyurkát sok pajtás vállára.²⁴

A játszók szerepüket jelmezek, álarcok, szerek segítségével végzik. Sajnos kevés olyan játék van, melyben a játszók álcázzák magukat. A szükségszerűség-hozta színjátékokat mindjárt ki is hagyhatjuk, néhány eszközön kívül nem sok érdekeset találunk ott. Az ünnephez fűződő alakoskodásokat azonban ebből a szempontból két csoportra oszthatjuk. Az egyik fajta alakoskodás jellege és eredete ősi pogány, a másiké egyházi, katolikus.

Az ősi drámai műveletek személyei főképp földöntúli mithikus lények, totemállatok. A földöntúlóság legegyszerűbb elképzelése az ember nagyságúnál nagyobb képzelet. Érthető hát, hogy a szellemek megjelenítése álarc és jelmez használata nélkül elképzelhetetlen. A regös-játék mutatja legjobban az ősi játékkellékeket. A legjellemzőbbek az állatalakoskodók. Nálunk leginkább előforduló játszó állatok a szarvas, rótt ökör, bika. Egy Szent Ágostonnak (mgh 430) tulajdonított, 1—2 sz.-dal későbbi időből származó beszégyűjteményben olvasható : „Mely értelmes lény higye azt, hogy azok az épeszű emberek, akik szarvast játszanak, oktalan állatokká akarnak változni? Mások marhák bőrébe bujnak, vagy állatfejeket raknak föl s örülnek, ujjonganak azon, hogy vadállatokká alakultak át.” A játékbá nyilvánvalóan keresztény hatásra került szereplők, kapitány, püspök, pénzszedő, gazda, csikós, betyárnak öltözött legények szerepe nem jelentős, annál inkább a többieké. Némely változatban megjelennek a regös-csoportban, de van, ahol már csak a szöveg mutatja, hogy léteztek s milyen lehetett öltözetük. A féltelmetes állatjelmezek jóval nagyobbak voltak a rendes emberi terméknél, a belebujtatott ember az öltözet mellén lévő kis nyíláson kapott levegőt. A tátottszájú, farkasképű álarc az alakos feje fölött volt. A bika megjelenéséről tudunk, egy helyen pedig hatalmas lánccal megkötözött medvéről hallunk. A bikát is láncon vezeti őrzője. Bömbölését az úgynevezett hüppögető szolgáltatja. (Hártyával lekötött köcsög, melyen szalmaszálát húznak le s fel.) Az állatalakoskodás csökevénye a ma használatos kifordított ködmön, állatbőr. Egy helyen (Hegyfalu, Vas m.) arcukra nagy szakállt és bajuszt ragasztanak, vagy kormot kennek, megjelenésük különös voltát még feltűnő módon felsallan-

²⁴ Viski K.: I. h.

gozott kurtaszárú pipákkal igyekeznek emelni. A színjáték szövege említ csodafejű, csudafejű, csodafiú szarvast és nagy rőtt ökörrel is esik szó:

Régi törvény nagy rőtt ökör
de hó reme róma,
annak fele regeseké
de hó reme róma,
szarva tele főtt pereccel . . .

és így tovább sorolja, mi minden jóval van teleaggatva a nagy rőtt ökör. Valóban van adat arra, hogy kifaragott ökröt vittek házról-házra a regösök, ahol megrakták minden jóval. Valószínűleg valamikor személyesen szerepelt az ökör is, a csudafejű szarvas is. A többiek jellemzése szintén a szövegből következtetünk:

Becsiszegünk, becsoszogunk,
cserfakéreg bocskorunk,
hajdinaszár köntösünk . . .

Szilfa bocskorunk,
cserfa köntösünk,
tovább is kell mennünk.

A kellékek azt a célt szolgálják, hogy minél nagyobb lármával, ijesztetéssel érkezzenek. Erre szolgál az ősi csörgő láncos bot, a dob, mely nem lehetetlen, hogy a sámánkodás emléke, a lopótök szárából való síp. Csehiben (Zala m.) a regösök öles lánccal felszerelt rudakat vittek magukkal és a harmonikával kísért ének ütemét oly erősen döngették, hogy a tizedik házig is elhallatszott.

A szentiváni tűzegetés érdekes tárgyi emlékei a cseresznye és meggyfakéregdrótra fűzött lobogó, szentivánvirágból font koszorú, tüzeskarika, szentiván seprűje, nyirfakéregfáklya, melyeket a tűzbe dobálnak, mert a hiedelem szerint általuk tisztít a tűz.

A keresztény ünnepekre áttérve a betlehemes-játék szereplőinek felsorakoztatásával körülbelül valamennyi használatos kelléket összefoghatunk. A népi izlés, találékonyság, kezűgyesség gyönyörű példái ezek is. A fontosabb szereplők, akik a játék legegyszerűbb változataiban is szerepelnek: Beköszöntő, Kengyelfutó, angyalok (számuk változó) kettő közülük a betlehemet viszi, egy a perselyező, fiatal és öreg pásztor. A főbb ruhadarabok világosan mutatják a színjáték katolikus eredetét. Különösen jellemző az angyalok öltözete. Ruhájuk a ministránsokéhoz hasonló. Rendszerint lányoktól kölcsönkért „cakkos alsóruha”, vagy fehér rékli, fejükön színes papírsapkán nap, hold, csillagdíszek, vagy fehér papírsüveg. A beköszöntő ugyanilyen, de kezében csöngőkkel és szalagokkal ékesített bot van. A pásztorok gubát viselnek, ez vidékenként váltakozik szürrel, subával. Az öreg pásztornak kenderszakálla, nagy bajusza van, kezében bot, melynek gombjában szeg zörög. Bővebb változatokban szerepel még Heródes vagy Huszár. A kettő szerepe azonos, hencegő, hitvány figura. Vörös nadrágosan, kékdolmányosan, huszárcsákóval fején, sarkantyús csizmával, oldalán görbe fakarddal szerepel. Mária, József, sekrestyés (dékán), pap ruhája azonos az angyalokéval. Mint a többi, a főkellék, a betlehem is magukkészítette.

Templomalakú kis faalkotmány a betlehem, kicsinyített mása az egykori karácsonyi liturgiai misztériumjáték színhelyének, benne a szereplőkkel. Középen van a jászol kisjézussal, körülötte térdelnek a pásztorok, Mária, József, angyalok, három király, bárány, kutya, szamár fából faragva, vagy papirosból. A betlehem oldalán húzósinóron csengő lóg, melynek segítségével a ministráns csengettyűzését helyettesítik. Különösen érdekes a helyenként még létező bábtáncoltató betlehem. A betlehem itt más, a marionettjáték szekrénye. Atakja templomszerű ugyan, de függönye van, olyan mint egy erkélyes színpad. A bábok fogantyúban végződnek, alsó nyíláson keresztül ezek segítségével mozgatják őket. Szereplői a cilinderes Lackó, Julka, Marinka, Fekete Ördög, Kéményseprő, angyalok, pásztorok, Cigányvajda (Dadó). Lengyeltóiban szerepelnek még: titíri bojtár fehér ingben, fekete mellénnyel, nagy kalappal, Heródes piros posztóruhában, levehető fejjel (lefejezik), ördög fekete báránybőrben, halál fehér ingben és Kismiklós (akié a pénzbeszedés tiszte) fehér ingben, kék gatyában, piros mellénnyel, oldalán papirtáska lityeg. A bábtáncoltatás szerves része a játéknak. Menete a következő: 1. Angyalvers, 2. pásztorok köszöntése, 3. első bábtáncoltatás, 4. pásztorok éneke, 5. második bábtáncoltatás, 6. felköszöntés, 7. kimenő.²⁵ Szorosan a betlehemes játékhhoz tartozik a vizkeresztői csillagjárás. A szereplők ruházata azonos, a személyek angyalok és pásztorok. Érdekes kellék a keménypapírból készített csillag, mely fából való ollószerű készülék segítségével kiugratható és visszahúzható. A gergelyező csapat tagjai: püspök, kapitány, deák, fullajtár, adománygyűjtő kosaras, nyársas vagy szatyros. A püspök süveget visel, a többi katoná (Szent Gergely katonái), vitézségüket fakard jelképezi. Dugonics írja, hogy zászlóval jártak és katonás énekeket énekeltek, ez a régi katoná verbuválás nyomait mutatja. A balázsolás legrégebb, 1650.-i változata szerint a diákok számára adományt gyűjteni volt a cél, később teljesen összekeveredett a Gergelyről elnevezett iskolakezdő nap játékával.

Végül is néhány szót a játékosok szellemi eszközeiről. A szövegen túl ezek tesznek tanúságot ösztönös művészi készségről. Ezek az eszközök a taglejtés, arcjáték, testtartás, tánc és zene. A népi megjelenési forma, mint minden téren, itt is speciális. Mások a mozdulatok, mások a kifejezés módjai, más a szellem. Aki nem az írásbeliség rabja s ezáltal élénkebb, fogékonyabb emlékezőtehetsége van, megőrzött szellemi tulajdonát úgy adja, ahogy az reá hatott. Élményszerűvé lesz a parasztember mesemondása, amikor szinte megjeleníti alakjait, akikről beszél. Gondoljunk néhány kiváló mesemondóra, aki átéli, megjátssza meséjét. Hőseinek hangján beszél, játéka nem tudatos, de önkéntelen. Természetesen fokozottabbá válik ez a megjátszás, ha a paraszt kollektív játék részese és abban egyetlen személyt alakít. A játéktípus, mint mondtuk, egészen más, mint a magaskulturák színjátszása. Majdnem lehetetlen városi hivatásos színésszel, de egyáltalán városi emberrel, a nemzetközi művelődés részesével népi színjátékot játszani. A nép gyermeke az anyatejjel szívta magába játszókészségét, eleinek hagyatéka szerint. Az alakító paraszt éli szerepét. Nincs szó most a kántáló, dagályos rigmusokról, mint amilyen a lakodalmi formula. Ezeket unottan darálják le, nem sok közösséget vállalva a szöveggel. Minden játék

²⁵ Viski K.: I. h.

bizonyos mértékig szabad, sokkal szabadabb, mint a városi színjáték. Szabad teret enged a szereplő komédiázókedvének. A betlehemes játék öreg pásztora énekel, bolondozik, táncol, részegét játszik, miközben a borosüvegből, amelyből kínálják, a szakálla alá rejtett kulacsba töltöget. Rengeteg ilyen hézag van a népi játékok hagyományos szövege között, ahol a fordulat milyensége csakis a szereplőktől függ. Van, hogy egy ilyen ügyes játékos-közbeiktatta részlet olyan sikerült, hogy belerögződik a hagyományba. A népi színjátékban van tánc is, ének is. Tudjuk jól, a magyar táncos nép s hogy a tánc és ének szerves része volt kezdetől fogva a játéknak, több régi feljegyzés mutatja. Az 1279.-i budai zsinat tiltja, hogy a temetőkertben és templomban táncoljanak.²⁶ A templomból kikerült betlehemes misztériumot temetőkertben játszották, ahol nagyobb tömeg láthatta, mint a templomban, a zsinat lehetséges, hogy az itt előadott népi játékokra céloz. Decsi Gáspár írja 1582-ben, hogy ha a lakodalomban nem táncoltak, nem is nevezték lakodalomnak azt. A prózai szöveg rimelő részekkel váltakozik, ezek minden esetben dallamosak, vagy ha ma már nem is, de azok voltak. A ritmusérzék primitív fokon jobban érvényesül, ezért válik szükségessé az ütemet megszabó dallam. Népünk jellemző pentatón énekvilága vegyül újabb európai és egyházi elemekkel. Van a játékokban szólóének és kórus, de mindig egyszólamú. Érdekesekek a féligénekelt részek, a kotázható, éneklőhangú prózai beszéd, ami még színesebbé teszi a dráma menetét. A különleges testtartást, mimikát kívánó népszokásokat, népünk kifejező taglejtését érdemes volna tanulmányozni. Sok eddig ismeretlen magyar vonás kerülne köztudatba, értékes anyagot szolgáltatva a magyarság kutatóinak.

A népi színjáték anyaga, mint általában minden népművészet összegyűjtött része, elenyészően csekély ahhoz, hogy összefogó képet kapjunk és biztos következtetéseket vonhassunk le a multa vonatkozólag. A nép lelke ismeretlen, elérhetetlen kék madár még ma is. Az anyag szinte napról napra pusztul. Pótolni a városi kultúra egyelőre nem tudja. Amit a pusztuló viseletek helyett a nép felülről kap, izléstelen városi konfekcióárú. Ugyanígy alakul a helyzet a szellemi kultúrában. A vándorcirkusz egyelőre jobban foglalkoztatja a nép fantáziáját, mint saját hagyományos művészete. Értékitéletét a népi szellemi kultúra maga határozza meg. Ezt a kulturát nem tudták elpusztítani sem évezredek, sem tilalom, sem keresztény hatás. Befolyásolni is csak annyira tudták a korok, amennyire a nép simulékonyága engedte. Kétségtelen, hogy ez a kultúra bomlik, a paraszti életformával együtt. Azonban a helyzet mégsem olyan szomorú, mint egyesek vélik. Dicséretes, hogy népünk egyáltalán nem fogékony a hamis népszínműromantika iránt s a divatos slágereket is csak addig dalolja, amíg el nem felejt. Megvan a halvány remény, hogy a parasztság, mint a mult példája mutatta, a lekerültekből saját kulturáján átszűrve, új kincseket alkot, (népszokásba keveredett egyházi ének, műköltők népies versei stb.) Ha most fokozottabb is a városi hatás (közlekedés, cselédsors) lehet bizni a nép „ércnél maradandóbb” szívósságában Mesterségesen feltámasztani a mult emlékeit nem lenne helyes. Ami elmult, elmult, helyébe újnak kell jönnie. Egy módja volna talán a jövő népi

²⁶ Réthei Prikkel M.: I. h. 95. l.

színjáték helyes irányításának. A tudományosan összeállított eredeti játékokat népből valókkal kellene játszani, faluról-falura járva. Ezáltal a régi tapasztalat analógiájára, mely szerint a nép a felső társadalmi rétegtől szeret átvenni mindent, csak azt ismeri el, ezt is átvegye, átalakítsa s így újjászültesse a magyar népi színjáték. Természetesen ehhez nagyon csínján kell hozzányulni, nem mint a Gyöngyösbokréta példáján láttuk, ahol cigányzenére falusi tanítók betanította táncokat lejtének a parasztok.

Ha a hamis, álmagyar romantika helyett magyart és népit ad a város a falunak, feltámadhat a ma annyira pusztulásnak induló néphagyomány.

Dégh Linda.

*

Eingehende Erörterung des Volksschauspiels. Kritische Beurteilung seiner Benennung. Verfasserin erörtert das Wesen des Volksschauspiels, hebt seine heidnischen und christlichen Züge hervor. Es gibt zweierlei Arten vom Volksschauspiel: 1) man feiert ein überlieferungsmässiges Ereignis. 2) oder man feiert ein durch Notwendigkeit zustande gekommenes gesellschaftliches Ereignis. Der eigentliche Sinn verblasste mit der Zeit und die Spiele wurden miteinander vermengt. Voller Humor sind die protestantischen Beilehem-Spiele, mannigfaltiger ist die Stimmung der Hochzeit, eintönig das Todesmahl.

Teilnehmer des Spieles sind das ganze Dorf; entweder als Spieler oder als Zuschauer. Das Verhältnis dieser ist enger bemessen, als in der Stadt. Der Schauplatz ist meistens das Zimmer.

Das Volksschauspiel wird heute immer mehr durch Kinder dargestellt.

ADALÉK A MAGYARORSZÁGI HÍDJÁTÉKOKHOZ.*

Arról a hídjátékról akarok szólni, melynek állandóan ismétlődő sora: *Haja gyöngye, gyöngye!*, változatai meg: *Haja gyöngyöm, haja!* és *Haja gyöngyöm, gyöngyöm!* Ezt a hídjátékot a hozzávaló versszövegekkel megtaláljuk *Hídepítés* címen leírva DR. KISS ÁRONnak „Magyar gyermekjáték gyűjtemény” c. művében a 207—213. lapon. Kilenc helyről közli e hídjátékot a szerző, ezek: 1. Jászsalsószentgyörgy; 2. Jászapáti; 3. Jászárokszállás; 4. Pécska, Arad m. (jász telepítés); 5. Tizsaszalók, Heves m.; csupán a megye megjelölésével; 6. Jásznagykunszolnok m.; 7. Heves m.; 8. Nógrád m.; és 9. ismeretlen helyről. A kilenc helyről közölt versszövegek egymástól lényegtelen szavakban itt-ott különböznek, azonban maga a játék valamennyiben egyforma, a játékot kísérő szöveg mindegyikében benne van az, hogy „A r a n y h i d a t csinálni”, meg „Minek nektek az a híd?”, tehát hídjátékkal van dolgunk, s minden ilyen verssort nyit s esetleg zár is a fentebb idézett „*Haja gyöngyöm (vagy gyöngye), haja!*”

Hogy Kiss Áron műve megjelenése óta írt-e a hídjáték e fajtájáról más is, vagy vannak-e az idézett hídjátékra vonatkozó újabb gyűjtések, azt nem tudom. A folklóre terén járattan vagyok. A magyar hídjáték szóban forgó fajtájára azonban szláv filológiai tanulmányaim kapcsán nagy szükségem volt, s azért e magyar hídjáték után én is kutattam.

Az első adalék, amelyet reá kaptam, a feleségemé volt. Feleségem Nógrád megyében, Lócon született. Itt töltötte gyermekkorát s homályosan emlékezett reá, hogy tavaszkor a lóci lányok a falu főutcáján, amely egyúttal országút, kettős sorokba állnak, kezüket összefogják s magasra emelik, hogy

* Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1939. május 8-i ülésében.

alatta át lehessen futni. Ahogy így felsorakoztak, a legvégén levő pár elkezd az éneket:

*Haja gyöngyöm, haja! Azt üzeni az uraság! Haja gyöngyöm, haja!
Hogy mi neki hidat csináljunk. Haja gyöngyöm, haja!*

Erre a másik, mellette vagy szemben álló leánypár énekelve kérdi:

Haja gyöngyöm, haja! Minek neki az a híd! Haja gyöngyöm, haja!

Erre megint az első pár énekelve felel:

Haja gyöngyöm, haja! Rajta azon átjárni! Haja gyöngyöm, haja!

A rajta szónál a másik pár az első magasra tartott keze alatt (azaz híd alatt) átfut, s a játék újból kezdődik.

Így emlékszik reá feleségem, de erre is csak homályosan.

Hogy bizonyosabbat tudjak a játékról s a vele kapcsolatos énekről, levelet intéztem a szécsényi r. kat. esperesség főtisztelendő lelkészeihez és nagyérdemű kántortanítóihoz. A levélben megírtam, hogy tudomásom van róla, hogy a *Haja gyöngyöm, haja!* ismétlődő sorú éneket a vele kapcsolatos hídjátékkal Lócon és környékén ismerték. Ha még ismeri a nép, kérem az ének szövegének s a játék lefolyásának a közlését. Mindez 1922—25-ben történt s a feleleteket is 1922—25-ben kaptam. Sokszor vettem tervbe, hogy a feleleteket s a velük kapcsolatos vizsgálódásaimat közzéteszem, de csak most szakíthatam annyi időt, hogy a feleleteket is, vizsgálódásaimat is e tárgyban a tudományos világgal közölhetem.

A legelső, hogy hálás köszönetet mondok DRUGA LÁSZLÓ nógrádmegyeri, dr. FRANK ISTVÁN rimóci, P. MEDVECZKY MEDÁRD szécsényi, MRAZ GYÖRGY sóshartyáni, UHLARIK ISTVÁN endrefalvi, WEBER JÁNOS nagylóci főtisztelendő esperes, plébános uraknak, továbbá ANDÓ ISTVÁN varsányi, id. és ifj. BELLA ISTVÁN sóshartyáni, illetőleg nógrádmegyeri, KAJDY GUSZTÁV pilinyi, KLUGER ÖDÖN nógrádsipeki, LEHOCZKY MÁRTON szécsényfelfalvi nagyérdemű kántortanító uraknak, akik szívesek voltak 1922—25-ben írt kérésületemre a hídjáték után kutatni s kutatásuk eredményéről a jelzett évek folyamán értesíteni.

A második dolog, amit e tárgyban teszek, hogy kutatásaikról szóló leveleik idevonatkozó részét saját fogalmazásukban közlöm, az eredeti levelet meg a Néprajzi Múzeumban helyezem el. Szolgálatot vélek ezzel tenni mindazoknak, akik a hídjáték e fajtájával foglalkozni fognak. Mert szükséges kikutatni, milyen területen volt vagy ma is ismeretes a hídjáték itt közölt fajtája. Azután meg bizonyításomban szükség is van ez adatokra.

A levelek idevonatkozó részei a következők:

1.

WEBER JÁNOS nagylóci plébános úr leveléből (kelt 1922. szeptember 15):

„... a kérdéses játék és ének előttem ismeretlen volt, azért löbbeknél érdeklődtem, de nem egészen kielégítő feleletet kaptam. Végre megkérdeztem a templombírómat, aki a mellékelt papíron leírta a játékot és az éneket.¹ Mily egyszerű, de kedvesen mulattató lehet, különösen a szemlélőre nézve lehet érdekes. Legközelebb magam is megnézem; az ének pedig csak két versből áll...”

2.

DRUGA LÁSZLÓ nógrádmegyeri plébános úr leveléből (kelt 1925. április 8.):

„... Az éneket és a játékot régebbi időben Nógrádmegyeren ismerték, de most már kérdezősködésemmre senkit sem találtam, aki annak szövegét nekem leírhatta volna. Nagylócra is fordultam K. Collegámhoz, aki a napokban válaszolt, s a múlt évben Méltóságodnak beküldött szövegén,² illetve

¹ L. 4 sz. a.

² L. alább 5. sz. a.

verseken kívül most sem tudna többel szolgálni. Sóshartyánba is fordultam id. BELLA ISTVÁN aranyéremkereszttel kitüntetett ny. kántortanítóhoz, aki 40 éven át Sóshartyánban működött s igen nagy művelő barátja a régi énekeknek és irodalmi értékű népregéknek. A kántortanító volt szíves a mellékelt kollát nekem megküldeni.³ Ezen játékot ez előtt 48 évvel látta itt Sóshartyánban utoljára játszani, s most már csak egy asszony akadt, aki ezen játékra emlékezett, de az sem tudott többet az egészből, mint a sóshartyáni ny. kántortanító úr . . .“

3.

MRÁZ GYÖRGY sóshartyáni plébános úr leveléből (kelt 1925. április 4.):
 „... Állítólag volt régen a plébániám területén egy hasonló ének és játék. Sajnos, ma már az öregek sem tudták nekem elmondani. Id. BELLA ISTVÁN nyug. kántortanító azonban talált egy Endrefalváról beköltözött asszonyt, aki el tudta valahogy előtte mondani az éneket, és ő le is írta és majd be fogja küldeni . . .“⁴

4.

A nagylóci templombíró leírása (l. WEBER JÁNOS és DRUGA LÁSZLÓ plébános urak leveleit 1. és 2. a.):

„A játék ilyenformán történik. Többnyire tavasszal szokták játszani. Összefogóznak tíz-húsz leány, vagy amennyi összejön. Fölsorakoznak, egymás kezét megfogva. Mikor már az egész fölsorakozott, amerre indulni akar a játék, azon a végén megfordul két leány, egymás kezét megfogva és kezeiket fölemelve el kezdik énekelni:

Aszt üzente az uraság. *Haja gyöngyöm haja!*

Hogy mi neki hidat csináljunk. *Haja gyöngyöm haja!*

És akkor a másik végén álló leányok megindulnak, egymás kezét fogva arra felé lassan szaladva, hol a kettő a kezét fölemelve tartja és egymás után átbújnak a kezük alul és az éneket folytatva, hogy

Minek neki az a híd? *Haja gyöngyöm haja!*

Katonáknak átjárni. *Haja gyöngyöm haja!*

És midőn átfut az egész leánysor, akkor a kettő is megfordul a végén és akkor ismét a másik végén két leány a fölsorakozottak felé fordul, ismét egymás kezét fogva fölemelik és a másik végiről megindul egymás után és egymás kezét fogva átbújnak a végén a két leány karjaik alul. És ez így folyik, míg meg nem únják. Ezen nótát énekelve folyton mind, hogy:

Aszt üzente az uraság. *Haja gyöngyöm haja!*

Hogy mi neki hidat csináljunk. *Haja gyöngyöm haja!*

Minek neki az a híd? *Haja gyöngyöm haja!*

Katonáknak átjárni. *Haja gyöngyöm haja!*“

5.

Id. BELLA ISTVÁN sóshartyáni nyug. kántortanító úr szíves lejegyzése (l. DRUGA LÁSZLÓ és MRÁZ GYÖRGY plébános urak leveleit 2. és 3. sz. a.):

MÉRT KÜLDÖTTAZ UR-ASSZONY? HA-JA GYÖN-GYÖM HA-JA.

2. Nektek hidat csinálni. *Haja gyöngyöm haja.*

3. Minek nektek az a híd? *Haja gyöngyöm haja.*

4. Katonáknak átjárni. *Haja gyöngyöm haja.*

³ L. alább 4. sz. a.

⁴ L. az 5. sz. a.

6.

Dr. FRANK ISTVÁN rimóci plébános úr leveléből (kelt 1923. március 2.):

„Nagyrabecsült levelében előadott játék ügyében nyomozást folytattam a község öregebb nénieinek körében s sikerült az alábbiakat kitudnom:

A játék tényleg a jelzett időkben is dívott a községben s úgy folyt le, hogy a lányok párosával egymásnak kezüket nyujtották és azután ritmikusan mozogni kezdtek jobbfelé, miközben énekelték az alábbi versnek első szakaszát; azután vissza balfelé, miközben a másik szakaszát énekelték ezen versnek:

Haja gyöngyöm haja!
 Miért küldött az uraság?
Haja gyöngyöm haja!
 Néktek hidat csinálni.
Haja gyöngyöm haja!
 Minek nektek az a híd?
Haja gyöngyöm haja!
 Rajta azon átjárni.
Haja gyöngyöm haja!

Azután az első pár megállt és kezeit magasra tartotta, a többiek pedig átmentek alatta, miközben folytatták az éneket.

Beszéltem ez ügyben a nagylóczi jegyzővel is, ki szintén megerősítette ezen játéknak ottani volt szokását.”

7.

P. MEDVECZKY MEDÁRD szécsényi sz. ferencrendi házfőnök, plébános úr leveléből (kelt 1925. március 16.):

„... ama érdekes tavaszi leányjáték, mely a közvetlen közelben, Lóczon és Rimócson dívik, nálunk, plébániám területén absolute nem ismeretes...”

8.

KAJDY GUSZTÁV pilinyi kántortanító úr leveléből (kelt 1925. március 17.):

„Az említett játékot nálunk is játszik. A felállás kétféleképpen történik. Összefogott kezekkel vagy egymás mögé állanak a párok, ... vagy pedig 20—30 lépés távolságra szembe a két arcvonal, miközben a következő párbeszéd folyik le monoton énekhangon:

„Mér küldött az úrasszony? *Haja Gyöngyöm haja!*
 Nekünk hidat csinálni! ” ” ”
 Minek nektek az a híd? ” ” ”
 Nekünk azon átjárni. ” ” ”
 Minő menyecskét hoztok? ” ” ”
 Piros barna menyecskét! ” ” ”

Miután a két szemben levő sor összeszalad és egymás karja alatt álbúznak vagy az első pár csinálja a hidat s azon mennek át. A teljesebb szöveget kutatom az idősebbektől, a mai fiatalság csak ennyit mond játék közben...”

9.

LEHOCZKY MÁRTON szécsényfelfalvi kántortanító úr leveléből (kelt 1925. március 16.):

„... értesitem, hogy a kérdéses játékot nálunk is játszik. A játék menete a következő: Hat leány kezeiket összefogva és magasra emelve (híd) mintegy két lépésnyire egymás mögé áll. Velük szemben — bármily sok leány — szintén kezeiket összefogva (de nem felemelve) egymás háta mögé egyes sorokban felállanak (: : : : :). Az elhelyezkedés után a hidat képező leányok a következőket éneklik:

Mért küldött az úrasszony? *haja gyöngyő haja!*

Erre a szemközt levők (egyes sorokban állók):

Nekünk hidat csinálni. *Haja gyöngyő haja!*

felelik. — A hat leány énekl:

Minek nektek az a híd? *Haja gyöngyő haja!*

A szemben levők felelik:

Nekünk azon átjárni. *Haja gyöngyő haja!*

Ezek eléneklése után az egyenes sort képezők (sok leány) nem énekelve kérdezik:

Szabad-e a lánchídon átmenni?

Amire a hat hidat képező leány a következőket feleli:

Szabad, de az utolján vámot szedünk.

A párbeszéd befejezése után az egyes sorokban állók, egyenként mennek a híd alatt, de az utolsó két leányt az utolsó (hidat képező) pár kezeik lebocsátásával nem engedik át. A visszatartott két leány átveszi az utolsó pár szerepét s az utolsó pár pedig beáll az egyes sorba. A játék folytonosan a leírt módon ismétlődik, csak hogy a következőnél már a második, azután a két első pár nem engedi át a két utolsót. A helycsere, illetve a szerepváltoztatás ép olyan mint az elsőnél . . . U. i. A híd alatt való átmenésnél az összes leánysereg „Mért küldött az urasszony stb.” énekl mindaddig, míg újból szemközt nem állanak, azután pedig a fenti módon váltakozva. Ezen énekből az itteniek többet nem tudnak.“

10.

ANDÓ ISTVÁN varsányi (Nógrád m.) tanító úr leveléből (kelt 1925. március 31.):

„Községünkben a kért jätéket a következöképen játsszák a gyermekek:

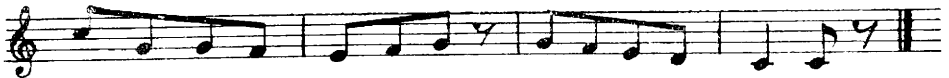
Két sorban állnak, a két sor közti távolság 8–10 méter. (Egymással szemben állnak kezeiket összefogják)

1. gyermekek

8–10 méter

2. gyermekek

Az 1. számú sor a következö éneket kezdi:

MÉRT KÜLDÖTT AZ URASSZONY HA-JA GYÖNGYÖM HA-JA.

A 2.) számú sor felel rá, ugyanazon a dallamon:

Nekünk hidat csinálni, *haja Gyöngyöm haja!*

1. Minek nektek az a híd, *haja Gyöngyöm haja!*

2. Nekünk azon átjárni, *haja Gyöngyöm haja!*

1. Mi lesz annak válsága, *haja Gyöngyöm haja?*

2. Piros barna menyecske, *haja Gyöngyöm haja!*

1. kérdezi: Minő menyecske?

2. N. N. menyecske.

1. sorból a megnevezett helyén marad, a sorok pedig helyet cserélnek.

A játék ismét előlről kezdődik.“

11.

KLUGER ÖDÖN nógrádsipeki kántortanító úr leveléből (kelt 1925. április 8.):
„A melegebb idők beálltával csak most volt módomban az iskoláslányokkal a *Haja gyöngyöm*-öt eljátszatni. A játék lefolyása a következő:

A lányok két csoportra oszolva, szemközt állva, két lépésre rajvonalat alkotnak és az I. kezdi énekelni:

Mért küldött az úrasszony? *Haja gyöngyöm haja!*

A II. csoport felel:

Nekünk hidat csinálni. *Haja gyöngyöm haja!*

Az I. csoport:

Minek néktek az a híd? *Haja gyöngyöm haja!*

A II. csoport:

Nekünk azon átjárni. *Haja gyöngyöm haja!*

Az I. csoport:

Minő menyasszonyt visztek? *Haja gyöngyöm haja!*

A II. csoport:

Piroskendős (vagy egyéb ismertető jelet viselő lánykát megjelölve) menyasszonyt. *Haja gyöngyöm haja!*

Mire a megjelölt lányka a térközön átugrik a II. csoporthoz (?). Vége a játéknak, újból kezdik azzal, hogy a csoportok szerepeiket (kérdéseiket) felcserélik. Tehát a köztük lévő térköz „híd!”

12.

UHLÁRIK ISTVÁN endrefalvi plébános úr leveléből (kelt 1925. április 3.):
„... Kikérdeztem az iskolásgyermeket itt *Endrefalván*, helyben nem énekelik és nem játszik ezt az éneket és játékot. Hanem plébániám területén *Pilinyben* ezzel a szöveggel énekelik:

Miért küldött az úrasszony? *Haja gyöngyöm haja!*

Neki hidat csinálni, *Haja gyöngyöm haja!*

Minek nektek az a híd? *Haja gyöngyöm haja!*

Nekünk azon átjárni, *Haja gyöngyöm haja!*

Mi lesz ennek váltsága? *Haja gyöngyöm haja!*

Piros barna menyecske, *Haja gyöngyöm haja!*

Mivel aranyozzátok? *Haja gyöngyöm haja!*

Egy taliga arannyal, *Haja gyöngyöm haja!*

A játékot én nem láttam. Mondják a leányok, hogy a réten felemelve összefogták a kezüket, h i d a t utánozva. S a szemben levő párok átmennek.⁵

Az én gyűjtésemből, úgyszintén a Kiss Áron „Magyar gyermekjáték gyűjtemény” c. műben közölt magyar nyelvi anyagból megállapítható, hogy a *Haja gyöngye haja* ismétlődő sorú hidasjáték Nógrád, Heves, Jásznagykunszolnok megyékben, s rajtuk kívül olyan helyen járatos volt vagy járatos, ahol az ú. n. palóc nyelvjárást beszélő magyarság él. Hogy másutt is él-e vagy élt-e, azt megállapítani további kutatásnak a feladata.*

⁵ V. ö. a 8. szám alattit.

* Értekezésem felolvasása alkalmával *Szidarovszky János* kedves barátom megemlítette, hogy a „*Haja gyöngye, haja!*” ismétlődő sorú hídjáték énekszövegét Borsodszemerén született házi alkalmazottjától nem egyszer hallotta. Szövege így szól:

Haja gyöngye, haja!

Aranyhidat csinálni,

Haja gyöngye, haja!

Új híd, arany híd,

Ezüst kapu rajta,

Új híd, fényes híd,

Bújjatok át rajta!

II.

Megvolt, s esetleg ma is megvan ez a hídjáték a magyarhoz hasonló ismétlődő sorral s nagyjában azonos tartalmú versekkel a tótoknál is. A játék lefolyása is azonos. Tavasz vége felé, általában nagyobb leányok játszáik, páros sorokban, s minthogy a szöveget éneklik, valószínű, hogy a melódia is azonos. Sőt nagyjában a vers szótagszáma is azonos.

Azt, hogy a tótság mely részein ismerik ma vagy ismerték régen, pontosan nem tudom megállapítani. Adataimból azt látom, hogy Gömör és Nógrád megyékben ismerték s esetleg ma is ismerik. Minthogy a népi éneket ma a tót iskolákban mint a tótság kereszténység előtti, tehát nemkeresztény származású emlékét tanítják (vö. Veniec slovenských národných piesní. Sostavil JOZEF ŠKULTÉTY. Piate, nezmenené vydanie. T. Sv. Martin, 1923; — Prvouka pre slovenské školy. BRĚTISLAV KOLOUŠEK. Bratislava, 1923), valószínű, hogy minden művelt tót ismeri. A tót irodalomban a népénekeknek régebben *Hoja dunda hoja!* (váltakozat: *Hoja dundja hoja*, v. ö. L. BARTHOLOMAEIDES. *Notitia comit. Gömoriensis. Leutschoviae 1805: 446*; a *Memorabilia prov. Csetnek* c. művében: *Hoga dunda! Hoga!*-nak írva; a *g*-t olv. *j*-nek, az *ú*-t *ü*-nak, vagy talán *uo*-nak, de ez utóbbi valószínűtlen. Nyilván csak *u* lesz a hang értéke), *Dunda* (vö. KOLLÁR J., *Nár. zpw. I, 3*), *Dundä* (vö. P. DOBŠINSKÝ, *Proston. obyčaje, povery a hry slovenské. T. Sv. Martin 1880*) volt a neve, ma *Na Král'ovňu* (vö. BRĚT. KOLOUŠEK i. m.), vagy *Hoja, Dund'a* (vö. J. ŠKULTÉTY i. m.) a neve.

Hogy a magyar és tót hídjáték és így a népi énekek mindenben (szöveg, verssor, szólag száma, tartalom, dallam) való azonossága kitűnjék, közlöm tót adataimat is.

1.

Az első, aki a tót *Hoja Dundä hoja* (olv. *Hoja Gyungya hoja*) népi éneket feljegyezte, BARTHOLOMAEIDES LÁSZLÓ volt. Szövegét megtaláljuk „*Memorabilia provinciae Csetnek*” (megjelent „*Neosolii Anno 1798*” = Besztercebánya 1799) c. műve 52. lapján, de szól róla s a vele kapcsolatos játékról az „*Incliti Superioris Ungariae comitalus Gömoriensis Notitia historico-geographico-statistica*” (megjelent *Leutschoviae, 1806—1808*, = Lőcse, 1806—1808) c. műve 446. lapján is.

A „*Memorabilia prov. Csetnek*” 52. szerint ez az ének — bár ez így nincsen kimondva — Csetnek és vidéke tót köznépénél járatos. „*Ugyanezekre a nyomokra vezetnek — írja latin művében BARTHOLOMAEIDES — más alább kifejezendő szokások is, úgyszintén a népből való ifjúságnál az a népi ének, amelyben a mezőn jálszva találja gyönyörűségét (. . . canticum nationale Juventuti e plebe in campis se oblectanti consuetum . . .)*. Az énekekben azt ünneplik, hogy őket a királyné küldte. Két csoportra oszlanak, s a játék úgy folyik le, hogy az egyik csoport kérdez, a másik felel körülbelül ilyen módon:

*Hoga dundá! Hoga! Poslala nás Králowná - Hoga dundá! Hoga!*⁶
Hoga dundá! Hoga! Na čo že wás poslala? Hoga dundá! Hoga!
Hoga dundá! Hoga! Pre try wozy kamenj. Hoga dundá! Hoga!
Hoga dundá! Hoga! Načwo sau wám kamenj? Hoga dundá! Hoga!
Hoga dundá! Hoga! Zlaté mosty slawěti. Hoga dundá! Hoga!
Hoga dundá! Hoga! Čo že mi wám za to dáme? Hoga dundá! Hoga!
Hoga dundá! Hoga! Černoočé dewěcky. Hoga dundá! Hoga!

⁶ Az ének az akkori csehes tót helyesírással *v-n* írva. E helyesírásban az egyesbetűk tót ejté-e ez: *g* = tót *j*; *ü* = tót *ú*; *ě* tót *e*; *ř* = tót *r*; *j* = tót *í*; *y* = tót *i*; *au* = tót *ú*. E helyesírásban a *d, t, n, l* lágyasága jelöletlen. BARTHOLOMAEIDES szövege a népi beszédet akkori tót irodalmi (= bibličina) nyelven és átírában adja. Az ismétlődő sor népi alakja: *Hoja Dundä hoja* volt s ma is az (l. erről fentebb is).

A *Hoga dunda! Hoga!* örvendező ujjongás (est laeta acclamatio), amelyvel kölcsönösen vidítják egymást s amellyel az éneklők az egyes verssorokat megkezdik és befejezik.⁷

A tót szöveg magyarra áttéve — az ismétlő sor tót hangalakja megtartásával — így hangzik:

Hoja Duňd'a hoja! A királyasszony küldött minket! *Hoja Duňd'a hoja!*

Hoja Duňd'a hoja! Miért küldött hát benneteket? *Hoja Duňd'a hoja!*

Hoja Duňd'a hoja! Három szekér kőért. *Hoja Duňd'a hoja!*

Hoja Duňd'a hoja! Minek nektek az a kő? *Hoja Duňd'a hoja!*

Hoja Duňd'a hoja! Hogy aranyhidakat csináljunk! *Hoja Duňd'a hoja!*

Hoja Duňd'a hoja! Mit adunk mi nektek érte? *Hoja Duňd'a hoja!*

Hoja Duňd'a hoja! Fekete szemű leánykakat. *Hoja Duňd'a hoja!*

A „Notitia comitatus Gömöriensis“ (Leutschoviae, 1806—1808) műve 446. lapján BARTHOLOMAEIDES részletesebben írja le a játékot, a szöveget azonban nem közli. A leírás magyarul így hangzik: „A szórakozásnak az a módja is szokásos, amely a tótok *Hoja dunda hoja!* (így) nemzeti énekére vonatkozik. Akik ezt játsszák (többnyire leányok, néha fiúkkal vegyesen), előbb számukhoz képest kisebb vagy nagyobb kört alkotnak s kezüket ívformán összetéve körbe járnak, mégpedig majd az egyik, majd a másik oldal felé, hol lassabban, hol gyorsabban, miközben *Hoja dundja hoja!* (így!) ujjongást hallatnak. Akkor azután a kör két egymással szemben álló csoportra szakad, melyek közül az egyik kérdezve, a másik felelve, de mindkettő azt a bizonyos *Hoja dundja hoja!* (így!) ujjongást ismételve és énekelve folytatja játékát. Majd félkört alkotnak. Ennek egyik szarán (= végén), akik magasabb növésűek, megállnak és kezüket összefűzve s fejük fölé emelve hídformát (= porticum) alkotnak. A többiek a másik szárról (= végről) indulva alá-, majd alatta keresztlülmennek s folytonosan ismételve, énekelve kiki a maga helyén megáll. Ezt a játékot, ahányszor csak tetszik nekik, megismétlik“ (a latin szöveget idézi Bartholomaeidesből KOLLÁR J., Nár. Zpiewanky I, 398 is).

A tót népi ének, mint fentebb láttuk, így kezdődik: „Poslala nás Králowná“ = „A királyasszony (királyné) küldött minket.“ BARTHOLOMAEIDES azt hiszi, hogy a tót *králowná* Erzsébet királynéra, Albert királyunk (1437—39) özvegyére vonatkozik, s így az ének XV. sz.-i eredetű (l. Memorabilia 50, 52).

Ismeretes, hogy Erzsébet királyné jogai védelmére zsoldjába fogadta a cseh Giskra (olv. Jiszkra) János huszita rablóhadát (1440 körül). Az is ismeretes, hogy Giskra épen Csetnek—Murány vidékén fészkelte be magát, míg végre aztán Mátyás király 1460—62 közt hódolatra kényszerítette. BARTHOLOMAEIDES szerint mármost Csetnek és vidéke tót lakói kétféle eredetűek: régiek (antiqui) és újabbak (recentiores), l. Memorabilia 47. Ez újabbak közt vannak azok a tótokká lett csehek utódai, akik itt Giskra hadaiból, illetőleg hadaival letelepedtek. E cseh telepeseznek több nyomára vél reámutatni BARTHOLOMAEIDES, s azt hiszi, hogy a *Hoja Duňd'a hoja!* ének kezdő sorában: a Králowná = királykisasszony szóban s így az egész énekben is Albert királyunk özvegyének, a cseh Giskrát behívó Erzsébet királynénak emléke van megőrizve. A Králowná szó alapján a *Hoja Duňd'a hoja!* népi éneket egyesek *Král'ovná* népi éneknek is nevezik (vö. DOBSÍNSKÝ, Proston. hry sb. 152 és alább).

2.

A második, aki a nép közt való gyűjtés alapján közölte a szóban forgó

⁷ A Memorabilia, úgyszintén a Notitia com. Gömöriensis latin szövege pontos megértésében SZIDAROVSKY JÁNOS barátom segített. Fogadja érte hálás köszönetemet.

éneket KOLLÁR JÁNOS, a nagynevű tót költő. KOLLÁR két kötetben adta ki az általa gyűjtött népi énekeket, dalokat. Gyűjteményének címe: *Národní zpiewanky čili pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyšších stawů, sebrané od mnohých, w porádek úwedené, wyswětlenjmi opatřené a wydané od JANA KOLLÁRA. W Budjně w král. universické tiskárně.* I. II. 1834—5. (= Népi énekek avagy a Magyarországon mind a népi sorban, mind pedig magasabb rendben élő tótok világi énekei. Összegyűjtötték többben. Rendbe szedte, magyarázatokkal ellátta és kiadta KOLLÁR JÁNOS. Buda, Egyetemi nyomda. I., II. köt. 1834—1835). A gyűjtemény első kötetének első éneke a mi énekünk, címe: *Ďund'a*. A cím alatt zárójelbe az van nyomtatva, hogy szövegének forrásai *Bartholomaeides László* (bizonyára az 1. említett két mű), *Tablic Bohusláv*, *Petényi Salamon*, *Hamuljak István*, *Rutkay Gábor* és mások gyűjtései. KOLLÁR nem mondja meg, hogy e gyűjtők mely helyekről küldték meg neki gyűjtésüket, amennyire azonban a gyűjtők nevei s egykori működésük alapján következtetni lehet, KOLLÁR *Ďund'a* ének-szövegei Gömör-Kishont és Nógrád megyék ág. evangélikus tót népétől valók. Lehet, hogy e megyékből Pest megyébe vándorolt tótság is ismerte, vagy ismeri e népénekeket.

A KOLLÁR közölte szöveg így hangzik:

Hoja Ďund'a, hoja! Poslala nás králowna: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Na čo že wás poslala? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Pre tri wozy kamenia: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Na čo wám to kaménia? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Zlaté mosty stawiatu: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Či nás ces ne pusljite? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a hoja! Čo nám za dar nesiete? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Černooké, děwčatko: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja; No bežte a pospešte! Hoja Ďund'a, hoja!

Magyar fordítása:

Hoja Ďund'a, hoja! A királyasszony küldött minket: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Hát ozt miért küldött benneteket? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Három szekér köért: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Minek nektek az a kő? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Hogy aranyhidakat csináljunk: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Átengedtek e minket rajtuk? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Milyen ajándékot hoztok érte? Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Feketeszemű leányzót: Hoja Ďund'a, hoja!
Hoja Ďund'a, hoja! Fussatok hát és siessetek! Hoja Ďund'a, hoja!

Az énekhez írt magyarázatokban KOLLÁR elveti BARTHOLOMAEIDES megállapítását. Szerinte a népi ének nem vonatkozik Albert királyunk özvegyére, Erzsébetre, s nem emléke a Giskrával behívott cseh huszita rablóhadnak s így nem a XV. sz.-ban keletkezett. KOLLÁR szerint a *Hoja Ďund'a, hoja!* a tótoknál kereszténységük előtti időkből származik, s azért is közli gyűjteménye I. kötetének első énekeként, mert tót pogánykori emlékek tartja (památka slowensko-pohanského bágeslowj). Azt hiszi róla, hogy a szláv *Lada* istennő tiszteletére szolgáló ének volt. *Lada* akkori felfogás szerint a szerelem, a házasság és az örömök istennője volt. (= róm. *Venu.*). (Minderről I. KOLLÁR Nár. zpiew. I. 397—400 és itt alább).

3

Következő, aki saját megfigyelése alapján is, mások gyűjtése alapján is

közölte a népi éneket s leírta a játékot, DOBŠINSKÝ PÁL. „Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské. Usporiadal a vydal PAVOL DOBŠINSKÝ. Turč. Sv. Martin, 1880.“ c. műve 152. lapján a népi éneket „Kráľovná abo Hoja Ďuňd'a“ (= Királyasszony vagy Hoja Gyungya)-nak nevezi. Azt mondja róla, hogy jó tavasszal, mikor már minden kizöldült, a tót ifjúság legkedveltebb játéka közé tartozik a Hoja Ďuňd'a. Rendesen leányok játszá, úgy 18 éves korukig, de itt-ott vegyesen legényekkel is. A játékok két sorba állnak, a sorok közt mintegy tíz lépésnyi köz van, a két sor egymással szemben van. A sorban állók kezüket összefogják, s a két sor egymásnak felváltva kérdezve és felelgetve a népi verset éneklí, miközben kezüket az ének dallamát követve lóbálják. A népi énekek két szövege van, egy hosszabb s ebből egy rövidebb, A hosszabb szöveg ez:

- A. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Poslala nás kráľovná. Hoja Ďuňd'a hoja!
 B. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Načo že vás poslala? Hoja Ďuňd'a hoja!
 A. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Po tri vozy kamenia. Hoja Ďuňd'a hoja!
 B. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Načo vám to kamenia? Hoja Ďuňd'a hoja!
 A. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Zlaté mosty stavati. Hoja Ďuňd'a hoja!
 B. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Či sú mosty hotové? Hoja Ďuňd'a hoja!
 A. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Už sú mosty hotové. Hoja Ďuňd'a hoja!
 B. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Z čohože sú stavané? Hoja Ďuňd'a hoja!
 A. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Z toho marvaň-kameňa. Hoja Ďuňd'a hoja!
 B. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Či nás ces ne pustíte? Hoja Ďuňd'a hoja!
 A. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Čo nám za dar nesiete? Hoja Ďuňd'a hoja!
 B. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! Černooké dievčatko. Hoja Ďuňd'a hoja!
 A. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! No bežte a pospešte. Hoja Ďuňd'a hoja!
 B. sbor: Hoja Ďuňd'a hoja! No bežme a pospešme. Hoja Ďuňd'a hoja!

Magyarul a szöveg ez:

- A. sor: Hoja Gyunygya hoja! A királyasszony küldött minket. Hoja Gyunygya [hoja!
 B. sor: Hoja Gyunygya hoja! Miért küldött benneteket? Hoja Gyunygya hoja!
 A. sor: Hoja Gyunygya hoja! Három kocsi kőért. Hoja Gyunygya hoja!
 B. sor: Hoja Gyunygya hoja! Minek nektek az a kő? Hoja Gyunygya hoja!
 A. sor: Hoja Gyunygya hoja! Aranyhidakat építeni. Hoja Gyunygya hoja!
 B. sor: Hoja Gyunygya hoja! Elkészültek-e már a hidak? Hoja Gyunygya hoja!
 A. sor: Hoja Gyunygya hoja! A hidak már elkészültek. Hoja Gyunygya hoja!
 B. sor: Hoja Gyunygya hoja! S miből készültek a hidak? Hoja Gyunygya hoja!
 A. sor: Hoja Gyunygya hoja! Abból a márvány-kőből. Hoja Gyunygya hoja!
 B. sor: Hoja Gyunygya hoja! Átengedtek-e bennünket rajtuk? Hoja Gyunygya [hoja!
 A. sor: Hoja Gyunygya hoja! Milyen ajándékot hoztok érte? Hoja Gyunygya [hoja!
 B. sor: Hoja Gyunygya hoja! Feketeszemű leányzót. Hoja Gyunygya hoja!
 A. sor: Hoja Gyunygya hoja! No fussatok és siessetek. Hoja Gyunygya hoja!
 B. sor: Hoja Gyunygya hoja! No fussunk és siessünk. Hoja Gyunygya hoja!
 „Az utolsó verssor éneklése közben a B. sor — kezeket elengedve — az A. sor felemelt kezei alatt egyes irányban átfut és átsiet. Körülbelül tíz lépésnyire az A. sortól megáll. Ekkor mind a két sorban párba állanak, s minden pár az e célból feje fölé emelt keze alatt helyben megfordul. Ekkor pillanat alatt a két sor egymással szemben áll s ismétlődik a játék: az A. sor éneklí és játssza a B. sor énekét és teendőjét és a B. sor válik első A. sorrá.“⁸

⁸ A szöveg megértésében DANCZI JÓZSEF hallgatóm volt segítségemre.

A „Černooké dievčatko“ = „Feketeszemű leányzót“ sor helyett mint az aranyhidakon való átfutás ajándékául néha „Černooké pahol'a“ = „Feketeszemű legénykét“ énekelnek.

A rövidebb szöveg — amint az DOBSÍNSKÝ leírásából kivehető, mert ő e rövidebb szövegnek csupán az utolsó két verssorát közli — összesen hét verssorból áll. A szövege ez :

A. sor : *Hoja Ďuňd'a hoja ! Poslala nás král'ovná. Hoja Ďuňd'a hoja !*

B. sor : *Hoja Ďuňd'a hoja ! Načo že vás poslala ? Hoja Ďuňd'a hoja !*

A. sor : *Hoja Ďuňd'a hoja ! Po try vozy kamenia. Hoja Ďuňd'a hoja !*

B. sor : *Hoja Ďuňd'a hoja ! Načo vám to kamenia ? Hoja Ďuňd'a hoja !*

A. sor : *Hoja Ďuňd'a hoja ! Zlaté mosty stavati. Hoja Ďuňd'a hoja !*

B. sor : *Hoja Ďuňd'a hoja ! Načo sú vám tie mosty ? Hoja Ďuňd'a hoja !*

A. sor : *Hoja Ďuňd'a hoja ! Aby ste vy šli, ces ne šli ! Hoja Ďuňd'a hoja !*

Magyarul a szöveg ez :

Az első öt verssor magyar szövegét lásd fentebb.

A 6. és 7. verssor :

B. sor : *Hoja Gyunygya hoja ! Minek nektek azok a hidak ? Hoja Gyunygya hoja !*

A. sor : *Hoja Gyunygya hoja ! Hogy ti rajtuk járjatok, járjatok ! Hoja Gyunygya hoja !*

Az A. leánycsoport a „Aby ste vy šli, ces ne šli !“ = „Hogy ti rajtuk járjatok, járjatok“ verssort olyan hosszan elnyújtva éneкли, amíg felemelt kezük alatt a B. leánycsoport át nem fut.

Hogy mit tartott DOBSÍNSKÝ e népi ének és játék eredetéről, azt nem mondja meg. Leírásában a népi éneket *Král'ovná* és *Hoja Ďuňd'a*-nak nevezi és egy másik játékkal együtt királyi, tehát előkelő vagy legalább is a tót ifjúság más játéka felett uralkodó játéknak nevezi (vö. Spomenuté dve hry sú naozaj král'ovské či kral'ujúce hry pri zábavách slovenskej mládeže). Ebből talán szabad azt következtetnem, hogy nem osztózott BARTHOLOMAEIDES nézetében, aki a huszita idők maradványának tartotta énekünket.

4.

KOLOUŠEK BŘEŤISLAV „Prvouka pre slovenské školy“ (Bratislava, 1923 = Elemi ismeretek tót iskolák számára. Pozsony, 1923) műve VI. oldalán *Na Král'ovnu* címen közli énekünket a következő szöveggel :

1. *Hoja, Duňd'a, hoja ! Poslala nás král'ovňa. Hoja, Duňd'a, hoja !*

2. *Hoja, Duňd'a, hoja ! Načože vás poslala ? Hoja Duňd'a, hoja !*

S így minden további verssor kezdetén és végén ismétlődnek e szavak:
Hoja, Duňd'a, hoja !

3. *Pre tri vozy kamenia.*

4. *Načo vám to kamenia ?*

5. *Zlaté mosty stavati.*

6. *Či sú mosty hotové ?*

7. *Už sú mosty hotové.*

8. *Z čohože sú stavené ?*

9. *Z toho marvaň-kamenia.*

10. *Či nás prez ne pustíte ?*

11. *Čo nám za dar nesiete ?*

12. *Černooké pahole.*

13. *No bežte a propesťe !*

14. *No bežme a pospešme.*

A játékot KOLOUŠEK így írja le : A leányok két sorba felállanak, arc-cal egymással szemben, körülbelül tíz lépés van a két sor közt. Aztán ke-

züket összefogva és lóbálva énekelni kezdik az éneket, mégpedig úgy, hogy az egyik verssort az egyik, a másik kérdő sort a másik csoport éneklí s ez így megy véges végig. Mikor a második leánycsoport (= a kérdezve éneklő) az utolsó verssort éneklí, az első leánycsoport magasra emeli kezét, s a második leánycsoport — eferesztvén egymás kezét — átmeq az első felemelt kezei alatt mintegy tíz lépésnyire. A játékot azután ujra ismétlik, ha kedvük tartja.

KOLOUŠEK szövege s a játék leírása végelemzésben DOBSĪNSKÝ 3. alatt közölt szövege és leírása, azért a tót énekszöveg magyar fordítását felesleges adnom. A tót szövegre csak annyit jegyzek meg, hogy a 10. sorban levő *prez* helyén DobsĪnskýnál *ces* van, a 12.-ben meg *pahole*, ami csehes alak, *pahol'a*. A többi szöveg mind DobsĪnskýnál is úgy van.

5.

ŠKULTĚTY JÓZSEF „Veniec slovenských národných piesní“ (Piate, nezmenené vydanie. T. Sv. Martin 1923 = Tót népi énekek koszorúja. Ötödik, változatlan kiadás. Az első kiadás évét nem tudom) műve 317. lapján énekünket *Hoja, Ďund'a . . .* címen közli. Szövege ez :

A.⁹ *Hoja, Ďund'a, hoja!* Poslala nás kráľovna : *Hoja, Ďund'a, hoja!*

B. *Hoja, Ďund'a, hoja!* Načože vás poslala ? *Hoja, Ďund'a, hoja!*

A. *Hoja, Ďund'a, hoja!* Pre try vozy kamenia : *Hoja, Ďund'a, hoja!*

B. *Hoja, Ďund'a, hoja!* Načo vám to kamenie ? *Hoja, Ďund'a, hoja!*

A. *Hoja, Ďund'a, hoja!* Zlaté mosty staväli : *Hoja, Ďund'a, hoja!*

B. *Hoja, Ďund'a, hoja!* Ći nás cez ne pustíte ? *Hoja, Ďund'a, hoja!*

A. *Hoja, Ďund'a, hoja!* Aký nám dar nesiete ? *Hoja, Ďund'a, hoja!*

B. *Hoja, Ďund'a, hoja!* Ćernooké dievčatko : *Hoja, Ďund'a, hoja!*

A. *Hoja, Ďund'a, hoja!* No, bežte a pospešte ! *Hoja, Ďund'a, hoja!*

Ez a tót szöveg a DOBSĪNSKÝ 3. alatt közölt rövidebb szöveggel azonos, ép azért magyar fordítását felesleges adnom. ŠKULTĚTY közléséhez semminemű jegyzetet nem csatol, nem írja tehát meg, hogyan folyik le a játék.

III.

A történeli Magyarországon az itt leírt hídjáték megvan a zemplénmegyei kisoroszkónál, s megvan a mosonmegyei, köpcsényi horvátoknál.

1.

VRABELY ANDREJEVICS MIHÁLY 1890-ben Ungváron kiadott *Russkij Solovej* (= Orosz Csalogány : Fülemile) címen magyarországi kisorosz népdalokat, népénekeket. Művének teljes címe : *Russkij Solovej. Narodnaja lira. Ili sobranije narodnych pĕsnej na raznych ugro-russkich narĕčiachĕ. Sobralĕ i izdalĕ MIHAILĕ ANDREJEVIĆĕ VRABELĕ. Vĕ Ungvare, 1890* (= Orosz. Csalogány. Népi líra. Népi énekek gyűjteménye különbözö magyar-kisorosz nyelvjárásokon. Egybegyűjtötte és kiadta VRABELY ANDREJEVICS MIHÁLY. Ungváron, 1890). E munka 23. lapján találjuk a következö népi éneket :

*Zabavna na Velikden (Vĕ Verch. Zemlinĕ).*¹⁰

⁹ A. = Elsö leánycsoport. B. = Második leánycsoport.

¹⁰ Az orosz szöveget latin átírásban adom. Az orosz írás *g* betűjét kisorosz kiejtése értéke szerint *h* val írtam át; a többi részben azonban a cyrill *betűt* latin megfelelőjével írtam át. Az átírás tehát nem tükrözi vissza a zempléni kisorosz népi ejtést.

*Hoja Djundja, hoja
Poslala nas kraljovna :
Hoja Djundja, hoja !*

*Hoja Djundja, hoja,
Na cto vas poslala
Hoja Djundja, hoja !*

*Hoja Djundja, hoja,
Mosty postavljati,
Hoja Djundja, hoja !*

*Hoja Djundja, hoja,
Uz mosty holovy,
Hoja Djundja, hoja !*

*Hoja Djundja, hoja,
Ci nas puslite ?
Hoja Djundja, hoja.*

*Hoja Djundja, hoja,
A cto vy nam daste ?
Hoja Djundja, hoja !*

*Hoja Djundja, hoja,
Corny ocka devca,
Cto otzadu ide,
Hoja Djundja, hoja !*

*Hoja Djundja, hoja,
Ci jestь spravedlive ?
Hoja Djundja, hoja !*

*Hoja Djundja, hoja !
Spravedlivse otzvas,
Hoja Djundja, hoja."*

A kiserosz szöveg magyarul így hangzik :

„Játék (Felső Zemplénben).

*Hoja Gyungya, hoja ! A királyasszony küldött minket. Hoja Gyungya, hoja !
Hoja Gyungya, hoja ! Miért küldött benneteket ? Hoja Gyungya, hoja ;
Hoja Gyungya, hoja ! Hidakat építeni. Hoja Gyungya, hoja !
Hoja Gyungya, hoja ! A hidak már készen vannak. Hoja Gyungya, hoja !
Hoja Gyungya, hoja ! Átengedtek-e ? Hoja Gyungya, hoja !
Hoja Gyungya, hoja ! Mit adtok érte ? Hoja Gyungya, hoja !
Hoja Gyungya, hoja ! Feketeszemű leányzót, aki hátulról jön. Hoja Gyungya,
hoja !*

*Hoja Gyungya, hoja ! Igaz szavú-e ? Hoja Gyungya, hoja !
Hoja Gyungya, hoja ! Igaz szavúbb nálatok. Hoja Gyungya, hoja !*

VRABELY a játékot nem írja le, csupán a *Djundja* szóhoz teszi a következő jegyzetet: „*Djundja po mnëniu nekotorych idolz drevnych Slavjanъ*“ (= „*Gyungya* egyesek véleménye szerint az ősszlávok bálványképe“).

Van sárosmegyei orosz nyelven felírt *Hoja Djundja, hoja* népi ének is

erről azonban csak CZAMBEL SAMU „Slovenská reč“ (T. Sv. Martin, 1906) c. jeles művéből tudok. CZAMBEL i. m. 204. lapján azt mondja, hogy VERCHRATSKIJ IVÁN is feljegyezte e népi éneket, mégpedig Sáros megye több községében s közölte *Hojad' und'a i Sobotka na Uhorskoj Rusi* (= *Hojagyungya és Szobotka a magyar Oroszféldön*) c. értekezésben a lwów-i (= lembergi) Dêlo 1899. évi 191. számában.

2.

KURELAC FERENC 1871-ben Zágrábban kiadta a sopron-, moson- és vas megyei horvátok közt gyűjtött népi énekeket. Gyűjteményének címe: *Jačke ili narodne pesme prošoga i neprostoga puka hrvaškoga po zupah šoprunskoj, mošonjskoj i železnoj na Ugrih*. Skupio FRAN KURELAC starinom ogulinac a rodnom iz Bruvna u Krbavi. Zagreb, 1871. (= Magyarországon, Sopron-, Moson- és Vas megyékben élő köz- és úrirenden lévő horvát nép dalai vagy énekei. Gyűjtötte KURELAC FERENC . . . Zágráb, 1871). A gyűjtemény 293. lapján a „*Pesme starodobne i starotajne*“ (= Régi időkből való és régi titku énekek) csoportba *Geca* (= Köpcsény . . . régebben mosonmegyei, ma elcsatolt község horvát neve, másképp horvátul *Géca* l. i. m. végén, német neve *Kittsee*, eredetéről l. PAIS D.: MNy. VIII. 302) felirással a következő szöveg van közölve:

Hoja djundja, hoja
A ča vi to delate?
Hoja djundja, hoja
Mi si moste gradimo
Iz česa si je gradite?
Iz dragoga kamika.
Kade ste ga nabrale?
U sudca na dvori.
Puščajte nas kroz at (?) most.
A ča nam za to date?
S črnim okom divojku.
Je li dobre majke dći?
Ona'e bolja neg ste vi.

A horvát szöveg magyarra átléve:

Hoja Gyungya, hoja
Hát ti mit műveltek?
Hoja Gyungya, hoja
Hidakat építünk magunknak,
Miből építitek őket?
Értékes kőből.
Hol vettétek a követ?
A bírónál az udvarán.
Eresszetek át bennünket a hídon.
Mit adtok nekünk érte?
Fekete szemű leányzót.
Jó anyának a leánya-e?
Ő jobb nálatoknál.

KURELAC a szöveghez semmi magyarázatot sem írt, a szövegből azonban kétségtelen, hogy két ifjúsági csoportjátssza a hídjátékot s a két csoport kérdezve felelgetve énekel.

IV.

A hídjáték I—III. alatt leírt módja ismeretes volt, s lehet, hogy ma is

ismert Morvaország Vsetín nevű mezővárosában. Vsetín az ú. n. Valaško területén fekszik (l. erről alább). Ezt SCHROER K. J. „Beytrag zur deutschen Mythologie und Sittenkunde. Aus dem Volksleben der Deutschen in Ungarn. Pressburg, 1855.” című dolgozata bizonyítja. (E dolgozat különnyomat a „Fünftes Jahresprogramm der öffentl. Oberrealschule der kön. Freistadt Pressburg. Pressburg, 1855” értesítőjéből.) A dolgozat 33. lapján a többek közt ez van:

„In Mähren (Wsetin, Hradischer Kreis) spielen die Mädchen folgendes Spiel. Zwei Scharen einander gegenüber Ketten bildend singen, indem sie die Arme nach der Melodie schwingen. Darauf fragt die eine Schar: „Was gebt ihr uns, wenn wir euch durch unsere Brücke (oder durch unser Thor) lassen?“ Die Schar: „Was werden wir Euch geben, als ein geschminktes Mädchen.“ Die Brücke öffnet sich, sie laufen durch und die letzte wird abgeschnitten. Dies wiederholt sich.“

Jegyzetben SCHRÖER ezt mondja: „Ich werde nächstens in einer Zusammenstellung: deutscher Volksschauspiele und Lieder aus Ungarn, die noch in diesem Sommer gedruckt werden, auch den madjarischen und slavischen Originaltext obiger Brückenspiele, zu denen das merkwürdige Lied Spiewanky I, 3 (und I. 400)¹¹ zu halten ist, so wie zu dem madj. ERDÉLYI I, 405 ff.¹² mitteilen“.

SCHRÖER „Deutsche Volksschauspiele und Lieder aus Ungarn“ c. munkája, amint PUKÁNSZKY BÉLA kedves barátomtól értesültem, sohasem jelent meg, a morvaországi vsetíni játék közölt két sorából (vö. fentebb: „Was gebt ihr uns geschminktes Mädchen“) s abból, hogy két leánycsoport — kezüket összefogva, lóbálva s énekelve, kérdezve-felelgetve — játsza, kétségtelenül következik, hogy e játék azonos az általunk tárgyalt hídjátékkal. Nagy kár, hogy SCHRÖER a vsetíni játékból csak két sort közölt s hogy nem említi, megvan-e a vsetíni hídjátékban is a *Hoja Đund'a hoja* ismétlődő sor.

A Kollár Zpiewanky I, 3, 400 lapján közölt tót *Hoja Đund'a hoja* népi énekre való hivatkozás helytálló, azonban nem helytálló SCHRÖER másik hivatkozása, nem helytálló ERDÉLYI JÁNOS I. 405. lapján valóra. Az Erdélyi János közölte hídjáték egy másfajta hídjáték, az a hídjáték ez, amelyhez való szövegben a többi közt ez van: „Hát ki népei vagytok?“ — kérdi a kapus; „Lengyel László jó királyé“ — feleli a vezér, mire a kapus: „Az is nekünk ellenségünk“.

Külön ki kell emelnem SCHRÖER cikkéből, hogy szerinte a magyar és a „szláv“ (= értsd: tót) hídjátékok közelebb állanak egymáshoz, mint a némethez. Hozzátehetjük, hogy a németek egészen mások tartalomban, lefolyásban.

SCHRÖER cikkéhez még csak annyit jegyzek meg, hogy nem tudom, felhasználta-e adatát a gazdag cseh népmesei irodalom. Amenyire megállapíthattam, azt kell mondanom, hogy nem használta fel.

V.

Az I—IV. fejezetben láttuk, hogy a hídjátékoknak van egy fajtája, amely a magyar, a tót, a kárpátalji orosz és a mosonmegyei: köpcsényi horvát ifjúság kedvelt tavaszi játéka volt és sok helyütt ma is az. Megvolt s esetleg ma is megvan a játék a morva Vsetín községben is. Vsetín lakói ú. n. „valachok“. A morvaországi „valachok“ nyelvükre tótok, eredetükre is tótok, mert túlnyomó részükben a történeti Magyarországból vándoroltak ki (l. BARTOŠ

¹¹ Értsd: Národní zpiewanky... wydané od JANA KOLLÁRA. W Budjné, 1834 —35. I. II.

¹² Értsd: ERDÉLYI JÁNOS: Népdalok és mondák. Pest, 1846—47. I—III.

FR.: Dialekt. mor. I. 59). E szerint a vsetíni hídjáték magyarországi tót eredetű hídjáték.

A magyar, a tót, a kárpátaljai orosz és a mosonmegyei köpcsenyi horvát hídjátéknak azonban nemcsak az eljátszása azonos, ami egyezhet és egyezik is más híd- vagy hidasjátékokkal, hanem, ami ennél is sokkal fontosabb, azonos jórészben az ének szövege, versmértéke, melódiája s teljesen azonos az ének állandóan ismétlődő sora, refrénje. Ebből az alaki, tartalmi, zenei azonosságból, úgyszintén az azonos ismétlődő sorból, refrénből következik, hogy a magyar, a tót, a kárpátaljai orosz és a mosonmegyei: köpcsenyi horvát népi ének eredete is csak egy lehet.

Eleve is valószínűvé teszi ezt a feltevést az, hogy ilyen szövegű és ilyen ismétlődő sorral bíró hídjáték a történelmi Magyarországon kívül sehol sincsen. A horvát Akadémia feldolgozta nagyszótára részére KURELAC „Jačke”¹³ népdalgyűjteményét is (l. fentebb). A nagyszótárban a 1. *hoja* és *djundja* szavak alatt ezt találjuk: „1. *Hoja*, riječ bez smisla u pripjevu narodne pjesme u ugarskijeh Hrvata, vidi kod *djundja*”. — „*Djundja*, riječ bez smisla u narodnoj pjesmi u ugarskijeh Hrvata, ipak vidi *djundjuva*, *djindjuha*. *Hoja djundja hoja* a ča vi to delate? — *Hoja djundja, hoja* mi si moste gradimo. Jačke. 293” (= l. *Hoja*, értelem nélküli szó a magyarországi horvátok népi énekének ismétlődő sorában, lásd *djundja* szónál. — „*Djundja*, értelem nélküli szó a magyarországi horvátok népi énekében, de lásd *djindjuva*, *djindjuha* is. *Hoja djundja hoja* a ča vi to delate? — *Hoja djundja hoja* mi si moste gradimo. Jačke. 293”). Az tehát, hogy a köpcsenyi horvát népi dal és ismétlődő sora, úgyszintén *hoju* és *djundja* (= olv. *gyungya*) szava csak a mosonmegyei horvát népdalban s a Magyarországon kívüli horvátban nem fordul elő, a köpcsenyi horvát népi ének magyarországi eredete mellett szól.

A kárpátaljai orosz *djundja* sincsen meg egyetlen egy lengyelországi vagy oroszországi kis-, fehér- vagy nagyorosz nyelvjárásban, sőt a kárpátaljai orosz *djundja* is csakis a hídjáték *Hoja Djundja hoja* ismétlődő sorában fordul elő. Ez a körülmény a kárpátaljai orosz *djundja* szó, ismétlődő sor és hídjáték magyarországi eredete mellett szól, s igaza van CZAMBEL SAMU-nak, aki nagyértékű „Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov” (T. Sv. Martin, 1906) műve 204. lapján a kárpátaljai orosz *Hoja Djundja hoja* éneket tót eredetűnek tartja (l. erről alább is).

A kifejtettekből következik, hogy a magyar, a tót, a kárpátaljai orosz és a köpcsenyi horvát hídjáték és népi ének csak egyféle: egy forrásból, magyarországi forrásból eredő lehet.

VI.

Mi hát az eredete az általunk tárgyalt hídjátéknak s mi e játékot kísérő népi szövegnek?

BARTHOLOMAEIDES LÁSZLÓ csak a tót népi éneket ismerte. Kifejtettem (l. fentebb), hogy a népi ének *Král'ovná* (= Királyasszony) szava alapján az éneket a huszita időkből származtatta. Azt hitte, hogy a *Král'ovná* szó Erzsébet királynéra, Albert királyunk (1437–39) özvegyére vonatkozik.

Csak a tót szöveggel foglalkozott KOLLAR JÁNOS is nagyértékű „Národnié Zpiewanky” c. műve I. 397–400 lapján. Más nyelvű azonos szöveget — tehát magyart — ő sem ismert. Nem fogadja el BARTHOLOMAEIDES magyarátatát (l. fentebb is). Szerinte a népi ének és játék a tótok kereszténységét megelőző, tehát a tót pogányság idejéből való. Dallama is szerinte a legrégebb tót dallamok közül való (l. i. m. 447: „Melodie pjsně...”).

¹³ *Jačke* több., *jačka* egyes nom., a. m. ének. dal'. Csakis, a moson-, vas- és sopronmegyei horvátoknál van meg a szó, a többi horvát nem ismeri. Ugyanott *jačiti* = énekelni, dalolni. (L. HAKSzót.). A *dijak* szóból, l. BERN. EtWb. *dijakon* a.

přinákezegj nepochylně k nay starsjm ...“ Az ének főcíméül is művében ezt írta: „Památky slowensko-pohanského bágeslowj“ (I. 3 = A tót-pogány mythologia emlékei). Szerinte a *Hoja Ďund'a*-nál a tótoknak nincsen régibb és szebb énekük (U Slowáků nenj starodáwněgsj, památnejsj a přitom i krá-sněgsj národnj zpěwohry gako tato *Hoja Ďund'a* ...“ I. 398). A népi ének a szerelem, a házasság és a vígasság istennőjének, *Ladának* tiszteletét hirdette; az istennőt az ének *Král'ovná*-nak, azaz Királyasszonynak nevezi, amit KOLLÁR úgy értelmez, hogy a szépség és a szűzleányok: hajadonok király-asszonya. Az énekben a cernooká děwěčka, azaz 'feketeszemű leányzó' a játékbán utolsónak maradt az a hajadon, akit *Ladának* talán minden évben áldoztak, s akit énekelve *Lada* szentélyébe (templomába) kísérték („naše zpěwohra *Hoja Ďund'a* slaužila půwodne ke cti *Ladě*, bohyni lásky, manželstwa a radosti, ktaražto bohyně se w této pjsni Králownau (totiž krásy a panen) nazjwá; a ona naykrásněgsj černooká děwěčka, ktorá we hře z celého zboru samotná a poslednj zůstala, byla gj snad každorocně obětowána a od zboru pod zpěwem slawně do chrámu Lady sprowoděna ...“ I. 399).

Hogy az énekben nincs ez a szó *Lada*, hanem *Ďund'a*, azt KOLLÁR azzal magyarázza, hogy a *Ďund'a* annyi mint *Lada*. A *Ďund'a* ugyanis szerinte 'szeretet, öröm'-félét jelent s a népi énekben „dobra bytnost“ (= jóindulatú lény, istenség, l. Nár. Zpiew. I. 134). Ezt KOLLÁR a sárosmegyei tót *dundík*, *dundiček* szóból következteti. A sárosmegyei tótból ugyanis KOLLÁR a következő dalt közli, amelyről szintén azt hiszi, hogy pogánykori:

„*Ďundjček* (šariská).
(Adam Hlowjk).

Janjčku, Janjčku, mog milý Ďundjčku!
Weras se zakochal, w mogim bjłém ljčku:
Ej ne tak u ljčku gak u mogim gmeně!
Weras mne potrijmal neraz na koleně“ (I. 3).

Magyarul:

Gyungyicsek (sárosi, t. i. emlék, památka).
(Hlovik Ádám). (t. i. ő közölte Kollárral.)
Jánoskám, Jánoskám én édes *Gyungyicsek*om!
Bizony gyönyörködtél fehér arcocskámban:
Hej de nem annyira arcocskámban, mint inkább nevemben!
Bizony nem egyszer térdeden tartottál engem.“

KOLLÁR a *Ďundjček*-et a *Ďund'a*-val egy tót szóból származottnak tartja, s azt mondja, hogy a sárosi tótok nyelvében *Ďundjk*, *Ďundjček* annyi mint 'szerető, kedves'. *Ďundjk*, *Ďundě* és hasonló régi tót családnevek szintén ebből a gyökérből származnak (= „Slowákům w Šariši znamená *Ďundjk*, *Ďundjček* to, čo miláček, milenec. Gména známých staroslowenských rodin *Ďundjk*, *Ďunděl* a t. d. též odtudto pocházegj.“ I. 397.)

Persze más szláv nyelvben hasonló *Ďund'a* (= olv. *Gyungya*), *Ďundjček* (= olv. *Gyungyicsek*) nevet KOLLÁR nem talált, mégis azt hiszi, hogy a szónak végső gyökere a szláv *Děd-ko* (= vö. szláv *děd* 'ős, dédős'), melynek szláv változatai volnának or, *Dida*, szerb *Doda*, szlovén *Donda*, s melynek n-nel alakult változata volna a tót *Ďun'da*, *Ďundjček* is (l. I. 397. ... z ... Slowenského *Děd-ko*, skerze rhinesmus uo.).

A tót *hoja*, *hoja* is — KOLLÁR szerint szláv, ugyanaz, ami a szerb *oj!* (l. i. m. I. 397.)

A szláv tudományos irodalom KOLLÁR megállapításait soká helyesnek tartotta (vö. JUNGSMANN szótárát *dund'a* és *hoja* a.), újabban azonban e megállapításokat vagy egyszerűen figyelembe nem veszik, vagy erősen mérséklék. MACHAL HANUŠ „Nákres slovanského bájeslowi“ (Praha, 1891 = „A szláv

mythológia vázlata") c. műve említést sem tesz tót (szláv) *Đundja* istennőről. Hasonlóan nincsen ilyen istenségről szó NIEDERLE LUBOR „Slovanské starozitnosti“ c. művében sem (I. Život starých Slovanů. Dílu II. sv. Praha 1924. Druhé vydání. Vira a náboženstvo). Mérséklően ír róla VLČEK JAROSLAV „Dejiny literatury slovenskej“ (T. Sv. Martin, 1923) c. művében. Szerinte a *Hoja Đund'a*, *hoja* mai szövegében (= v dnešnom znení soľva, . . . dýcha neklamnym dychom pohanských storočí I. i. m. 3. lap.) alig tartalmaz csalhatatlan vonásokat a pogány századokból. De ezt csak a szövegre s nem az ismélődő sorra mondja. Az elmondottak ellenére is megállapítható, hogy a tót tudósok többsége ma is hiszi, hogy a *Hoja Đund'a hoja* népi ének a tót pogány korból maradt, habár mindent nem magyaráznak is KOLLÁR szellemében. Így pl. DOBŠINSKÝ PÁL az ének *Kráľovná* (= Királyasszony) szavát úgy értelmezi, hogy az a tót ifjúság játékaí felett mintegy uralkodó = kral'ujúca hra (vö. fentebb) vagy királyi, előkelő = krá'ovská hra (vö. fentebb) játék.

Külön ki kell emelnem azt is, hogy a tót irodalomban 1918-ig senki sem említette, hogy a *Hoja Đund'a hoja*-nak teljesen megfelelő játék és népi ének megvan a magyar népnél is. Hogy azóta említette-e, azt nem tudom.

Mellőzve most a tót (és magyar) szöveget, a híd- és hidasjátékokat egyesek az európai népek pogánykori játékmaradványainak tartják vagy tartották. Pogánykori eredetűeknek tartja SCHRÖER K. J. idézett „Beytrag stb.“ c. értekezésében is. Ugyanezt a gondolatot fejtegeti MANNHARDT W. „Das Brückenspiel“ c. dolgozatában (I. Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde. Begründet von Dr. J. W. WOLF. Herausgegeben von Dr. MANNHARDT. Vierter Bd. 1859: 301—320.) MANNHARDT dolgozatában a további vizsgálathoz utalja azt, hogy mennyi a híd- és hidasjátékokban a kereszténység előtti (= pogány) s mennyi a keresztény elem.

MANNHARDT értekezésére hivatkozik KISS ÁRON is „Magyar gyermekjátékok gyűjteménye“ c. műve 513—515. lapján. KISS ÁRON hajlandó a MANNHARDT által felhozott híd- és hidasjátékokhoz a mieinket is besorolni, s majd ezt mondja: MANNHARDT közöl összesen 27 hidasjátékot . . . mythologiai nyomokat keres e játékokban, s a görög, zsidó, mohammedán hagyományokra hivatkozva azt állítja, hogy e játék a lelkeknek a mennyországba vagy pokolba jutását jelképezi . . . A mi hidasjátékainknak . . . ugyanaz a közös jellegük van, mint középeurópai testvéreiknek, s ép azt a mythost lehet bennök megtalálni, amelyiket MANNHARDT a német változatokban látni akar, de egy nagy különbséggel. Nálunk a mythicus részhez lakodalmi szokások tapadtak . . .

A játék idejét a Jordán vize vagy a Lengyel László neve mutatja, amaz talán a II. Endre szentföldi útja után jutott a játék szövegébe . . . ez meg Lengyel László idejében. Van még Lengyel Mátyásról, Fehér Lászlóról és Ferencz Józsefről is emlékezet, amely körülmény mind azt mutatja, hogy a játék szövege korra hogy vesz fel a gyermeki lélekre mélyebb hatást tett történelmi neveket.

A mi hídjátékunk szebb, mint középeurópai testvérei. A hídépítés *Haja gyöngye*, *gyöngye* ütemei meg szláv hatásra mutatnak (vö. Nojadunda haja? [sic!] MANNHARDT i. m. 313) A magyar alak az eddig ismert hídjátékok közt a legváltozatosabb és a legteljesebb.

VII.

Láttuk, hogy akik a híd- és hidasjátékokkal foglalkoztak, azok e játékok eredetét a kereszténység előtti időre vezették vissza. Én nem a híd- és hidasjátékok, hanem csupán annak a hídjátéknak (KISS ÁRON i. m.-ben *Hídépítés* e játék neve) a szövegével s vele kapcsolatban eredetével foglalkozom, amely-

nek a tótban, a kárpátalji oroszban és a köpcsényi horvátban *Hoja Ďund'a hoja*, a magyarban meg *Haja gyöngye* (-öm) *haja* az ismétlődő éneksora, s a szövege tartalmilag is sokszor szóról-szóra azonos (l. az I. fejezetben a magyar szövegeket). Ebben a szövegben, játékban én semmi kereszténység előtti nem látok. Mert az, hogy tavaszkor játszik, egymagában még nem mutat kereszténység előtti időkre. Hiszen fiúk, amint tavaszodik, tavaszkor és nem nyáron vagy ősszel gomboznak, golyócskát játszanak s nincsen ebben sem semmi pogánykori. Az általam tárgyalt hídjátékban sem látok semmi kereszténység-előtti nyomot.

A szövegek egybevetése alapján azonban arra, ki itt az átadó s ki az átvevő, valami megnyugtatót megállapítani alig lehet.

Már fentebb említettem, hogy a *Hoja Ďund'a hoja* a tótoktól került a kárpátalji oroszokhoz s a tótoktól a köpcsényi horvátokhoz. Ezt a *Hoja Ďund'a hoja* ismétlődő éneksor kétségtelenül bizonyítja. E bizonyíték még akkor is döntő bizonyíték volna, ha a kisorosok és a horvátok a történelmi Magyarországon kívül is ismernék a népi éneket, azonban nem ismerik. E szerint csak azt kell vizsgálnunk, mi a viszony a tót és a magyar hídjáték szövege, illetőleg ismétlődő sora között. Ki vette azt a másiktól? A tótok eredetinek tartják, de a magyar szövegről és ismétlődő sorról nem szólnak, mert nem ismerik, KISS ÁRON meg talán hajlandóbb a magyart a tótból származtatni, mert az, hogy a *Haja gyöngye*, *gyöngye* ütemei szerinte szláv hatásra mutatnak (l. feljebb), ezt a feltevését látszik támogatni.

VIII.

A népi ének magyar és tót szövege az eredet kérdésében alig adhat megnyugtató feleletet, miként már fentebb is megjegyeztem. A magyar szöveg épügy lehet a tót szöveg fordítása, ahogy a tót lehet a magyarénak. A tót *Hoja Ďund'a hoja* és a magyar *Haja gyöngye*(-öm) *haja* ismétlődő sor szavainak nyelvi vizsgálata azonban némi eredménnyel kecsegtet.

Nézzük először, lehet-e a magyar ismétlődő sor a tótnak az átvétele. A feltevést nyelvi bizonyítással alig lehet megokolni. A tót *Ďunda* (olv. *Gyungya* szó a magyarban szabályosan csakis mélyhangú *Gyungyává* s nem a magashangú *Gyöngyévé* lenne; a tót *hoja* indulatszól is *hoja* maradna. Ha a magyar ismétlődő sor a tótból alakult, akkor alakulását csak úgy érthetjük, ha feltesszük, hogy a tót *hoja*! 'ujjongást, örömet' kifejező indulatszót a magyar a maga *haja* (vö. *hajaha!* *ihaja!* és ó-magy. *haja!* l. erről alább is) indulatszavával, a tót *Ďund'*-t meg, mely a magyarban értelem nélküli volt, értelmes magyar szóval: *gyöngyé*-vel helyettesítette. Mindez megtörténhetett, azonban ezt legfeljebb hinni, de tudományosan bizonyítani nem lehet. Tudományos érvekkel csak azt lehet valószínűvé tenni, hogy a tót ismétlődő sor a magyar ismétlődő sornak az átvétele. Érveim ezek:

A szláv nyelvekben is, a tótban is a *d'u*-val, s hozzátehetjük *t'u*-val (olv. *gyu*-, *tyu*-) kezdődő szavak, hacsak nem hangulánzó vagy hangfestő eredetűek, kivétel nélkül idegen nyelvi *dü*-, *tü*- (esetleg *dö*-, *tö*-) kezdetű szavak átvételei. Sokszor *d'u*-, *t'u*- mellett van *du*-, *tu*- alakváltozat is, vagy az egyik szláv nyelvben *d'u*-, *t'u*-, a másikban *du*-, *tu*- a szókezdet. Ime néhány példa:

a) Különböző szláv nyelvekből: bolg. *djukjan* (szerb. *düćan*) 'laden, búde' < oszm. tör. *dük'an* ua. bolg. *djulger* (szerb. *dündjer*) 'zimmermann' < oszm. tör. *dülgär* ua. | bolg. *djumen* (szerb. *dümen*) 'das steuerruder' < oszm. tör. *dümän* ua. | horv. *djundj* (adatok a XVIII. sz. óta HAKSzót.) 'margarita' < magy. *gyöngy* (népnyelvi vált. *gyüngy* MTSz.) | bolg. *djusek* (szerb. *düšek*) 'matratze' < oszm. tör. *düsäk* 'bett, lager, matratze, schiffsboden' | bolg. *Djuvernua* (egy bolgár szótár szerzője) < frc. *Duvernois* | bolg. *tjulben* 'turban' (szerb. *tülbenta* 'art kopfbedeckung der frauen') < vö. oszm. tör. *tülbänd, tü-*

bánt, dülbänd 'turban' | bolg. *tjutjun* (szerb. *tütun*, ritka) 'tabak'; or., kisor. *tjutjun* ua. < oszm. tör. *tütün* 'der rauch; der rauchtabak' stb

b) Tót, s esetleg más szláv nyelvi példák: tót *d'umbier* 'gyömbér' (*Dumbier* Liptó-Zólyom határán hegy neve (vö. *Dumbiér*-vel Gyömbér LIPSIKY, Rep.), szerb *djümbir* 'gyömbér' < magy. *gyömbér* (ó-magy. és nyelvj. **gyümbér* | tót nyelvj. *t'urek* 'török' JANCS; *t'určina* 'török nyelv' uo.; *t'urecki*, á, o 'török' mellékn. uo.; *t'urkina* 'török asszony' ua. (irod. *turek*, *turecký*, á, é, *turectina*, *Turkyňa*); szerb *turak* 'török'; bolg. *turčin* 'török' stb.; a tót szó < ném *türke*, ó-magy. *türük*, magy. *török* < oszm. *türk* (l. RADL. III. 1559).

A példák számát — különösen a délszláv és orosz nyelveket — könnyű volna szaporítani, azonban több példából is csak az derülne ki, hogy idegen nyelvi *dü-, tū-* a szláv nyelvekben *dju- ~ du- ~ tju- ~ tu-* vá lesz. Az idegen nyelvi *-ü-* hangot különben is más szavakban is a szláv nyelvek általában *-u-*val (esetleg *-u-*val) helyettesítik.

Ezek szerint egy magyar *gyöngye*, nyelvjárási és régi magyar *gyüngye* a tóiban szabályosan *dünd'á*-vá (oiv. *gyungya*; a szóvégre vö. tót *t'ava* < magy. *teve* stb.) lesz. BARTHOLOMAEIDES *dunda*, *dundja* szava a népnél *dünd'a* olv. *gyungya* volt. Egy tót *dünd'a* (olv. *dungya*) alakv. feltehető, de ilyen változatra biztos adat nincs. A horv. *djundj* is (l. feljebb, adatok a XVIII. sz. óta) a magy. *gyüngy* átvétele.

Az ó-magy. *gyüngy* női személynévül is szolgált, vö. 1276. *Domina Gyung* (olv. *Gyüngy*), 1295: *Mulier Gungh* (olv. *Gyüngy*) stb. l. OklSz. Lehet, hogy e használatban a lat. gör. *Margaretha* névnek a fordítása (vö. gör. *ó μαργαρίτης* 'gyöngy' < lat. *margarita*, ae. fem., 'gyöngy, drágagyöngy'). Kedveskedő, nyájaskodó beszédben *gyöngy* szavunk 'kedves, drága, igen szép, dicső' jelentésű; vö. *Gyönggyöm galambom!* — *Édes gyönggyöm!* — *Gyönggyöm, gyere ide!* *Gyöngy leány, gyermek;* *Gyöngy alak;* *gyönggyélet* l. CZF. Amikor a sárosi vagy más tót édesanya kis fiát *dundícek*-nek (vö. fentebb: *Dundík*, *Dundícek* l. fentebb KOLLÁR, Nár. Zpiew. I. 3. és 397; továbbá DOBSINSKY P. Proston. obyč. 43; KÁLAL Slov. slov.) nevezi, akkor a magy. *gyönggyöm*: *gyöngy ~ gyüngy*-ből vett szóval becézi.

A tót *hoja!* indulatszót KOLLÁR Nár. Zpiew. I. 397 a szerb *ój!* indulatszóval azonosítja. *Noja* alakv., amelyet Mannhardtól KISS ÁRON M. gyermekjátékgyűjt. 515 közöl, nincsen (vö. „*Nojadunda haja...*”). Az *N* sajtóhiba lesz Mannhardtól *H* helyett. Rokonság nyelvvel indulatszavait azért azonosítani, mert a mai indulatszók, miként a hangutánzó és hangfestő szavak általában, az illető nyelvben aránylag újabb alakulások. Az indulatszók nem képzeteknek, fogalmaknak, hanem érzeteknek hangokkal való festései. Itt olyan értelemben rokonságról, vagy átvételről beszélni, ahogy a fogalom- vagy folyamat-szavaknál szoktunk, igen nehéz. Nagy óvatossággal azonban ezen a területen is lehet némi valószínűséget kimutatni. Itt vannak pld. ezek a latin s belőle fordított középkori magyar versek:

1. O gloriosa Domina = O Dycheseeges azzon,
Excelsa super sidera = magas chyllagok feleth,
stb.
2. O crux condigna = O Dicheo . . . keresth
super omnia ligna benigna = Ki minden fanal vagh nemesb
stb

(l. HORVÁTH C., Köz. m. verseink 75, 96).

A magyar versekben azért van *o!* indulatszó, mert a fordító a lat.-ban is *o!*-t talált, s az *ó!* indulatszó a magyarban is vágyat, óhajást fejez ki. Más-különben használhatta volna a fordító a *vajha!* *hej!* vágyat, óhajást festő indulatszót is.

A magyar *haja!* indulatszóra első adatunk a „Supra agnő” c. virág-

énekben maradt ránk, vö. „haya haya Wiragom“ (l. HORVÁTH C., Középk.-m. verseink 483); innentől aztán sok adatunk van reá.

Van a tótban is *haja*! és *hoja*! indulatszó, vö.

Haja že mi haja, pojdemo do hája (l. DOBSÍNSKÝ, Prostonár. 7); — *Hoja lalija* (uo. 136);

Hoja, hoja, hoja, kochanečko moja! (l. KOLLÁR, Nár. Zpiew. I. 103).

Hoja, hoja, pipasára!

Nepujdem ja za husára (l. KOLLÁR i. m. I. 210) stb.

A *Hoja Dund'a hoja* ismétlősorban is lehet a tót *hoja*! indulatszó eredeti tót indulatszó. De lehet a magyar *Haja gyöngye haja* sor *haja*,! szava is. Az első szótagbeli magy. a ~ tót o megfelelés szabályos volna vö. magy. *haszon-ból tót chosen* stb. De fontosabb ennél, hogy amit fentebb középkori latin-magyar versfordításoknál láttunk, ugyanazt láthatjuk a modern fordításokban is. HVIEZDOSLAV (ORSZÁGH PAL) jeles tót költő Petőfiből is fordított. Ezen fordításaiban ilyeneket találunk:

PETŐFI.

Távolból.

Oh, mi drága e lakocska nékem!
Bár maradtam olyan benne végig!
Oh, ha akkor látok a világba:
Ah, ha tudná. mily nyomorban élek,

HVIEZDOSLAV fordítása.

Z dial'ky

Ó, jakdrahý mi ten domček!
Bárbych bol v ňom zostal do posledu!
Och, nech vtedy svet tak znám v tvár z tvári.
Keby znala, ach, jak biedím strádam.

Hazámban.

V domovine

Ismersz-e még? *oh* ismerd meg fiad! *Znáš ešte ma? Ó, poznaj syna si!*

(l. Slovenské pohľady XXIII. 90—92).

Ami megtörtént műköltőnél, megtörténhetett népi költőnél is.

Azán ismerünk olyan tót népi verseket is, amelyekben magyar szavak — hasonló magyar népdalokból — egyszerűen át vannak a tótba téve, vö. pl.

„*Szivem, szivem, szivem, sivá holubička,*
Pre teba ma laje tá moja mamička“

vagy

„*Szivecskem*
Ruža zakvituje, vône nevydáva:
Nehnevaj sa szivem tak velice na mňa“ stb.

vagy

„*Juház*
Hol vólta kde si bol, ty volačí Juház?
Mikor te nem vólta včera večer u nás“ stb.

(l. KOLLÁR, Nár. Zpiew. II. 178).

* * *

Azt gondolom, hogy a felhozottakkal sikerült valószínűvé tennem, sőt, ami a *Dund'a* szót illeti, talán be is bizonyítanom, hogy a tót *Hoja Dund'a hoja*! ismétlődő sor a magyar *Haja gyöngye haja* ismétlődő sornak az átvétele, amiből persze az is következik, hogy a hidjáték tót szövege is a magyarnak a fordítása. Hogy KOLLÁR a *Dund'a*-ból tót-szláv istenséget csinált, azon nincs mit csodálkoznunk. Népi ismétlődő verssorok érthetetlen szavaiból szláv istenségeket, isteneket a lengyel DLUGOSZ óta, tehát a XV. század óta szokás volt alkotni. Maga a *Lada* nevű istennő is, melynek KOLLÁR szerint a tótban *Dund'a* lett volna a neve, DLUGOSZ alkotása egy népi ének ismétlődő sorának egyik érthetetlen szavából (vö. „z nesrozumitelných jmen zejména refrainů a interjekcí starobylých písní obrádných... do prvé rady patří *Lada*...“ NIEDERLE, Život starcůh Slovanů. Dílu II. svazek I. Druhé vydání. V Praze 1924: 170 s köv. lapok).

De maga a nép is csinálhat előtte idővel érthetlenné vált szavakból szellemeket, daemonokat. Jeles példa erre a tót *byst'uk*, amely a mai hit szerint a pásztorok hol jó, hol rossz szelleme, daemona s amely MÁCHEK VÁCLAV szerint a tót *bo ist'u bohu* 'esküszöm az istenre' mondásból alakult (l. tót *byst'uk* 'a pásztorok hol jó, hol rossz szelleme' I. KÁLAL, Slov. és V. MÁCHEK: Listy filologické LVI. [1929] 31).

A tótság népi hiedelmeiben, meséjében, babonáiban tekintélyes magyar hatások vannak. A tót *bet'ah*, *černoknažník*, *siarkan*, *táfos* stb. szavak s velük kapcsolatos hiedelmek mindezt hangosan bizonyítják. Ezer eszlendő sorsközösségének a tanúi e közössé vált hiedelmek, babonák stb. Ennek a sorsközösségnek a bizonyítéka a tót *Hoja Dund'a* *hoja* is, amelyben semmi tót pogánykori sajtáság sincsen, s amelyről valószínűvé igyekeztem tenni, hogy a magyar *Haja gyöngye* *haja* átvétele.

Melich János.

*

Beitrag zum ungarländischen Brückenspiele. Es ist unter einem Teile der Slovaken ein Brückenspiel bekannt, welches mit einem Liede begleitet wird, dessen jede Strophe mit der Verszeile. *Hoja Dund'a hoja* anhebt und damit schliesst. Dieses Lied mit dieser Verszeile und dem betreffenden Brückenspiele ist auch den ungarländischen Ruthenen, wie auch den Kroaten des Wieselburger Komitates bekannt. Das Lied und das Spiel ist auch den Ungarn nicht unbekannt. Der Verfasser veröffentlicht neue ungarische Beiträge und sucht nachzuweisen, wie weit dieses Lied und Spiel unter dem ungarischen Volke verbreitet ist und welchen Ursprung die sich immer wiederholende Verszeile ist, welche im Ungarischen *Haja gyöngye*, *haja* oder *Haja gyöngyöm* *haja* etc. wiederkehrt. In dem hier veröffentlichten Teile der Abhandlung wird festgesetzt, dass das Spiel samt dem Liede auf dem Gebiete der Komitate Nógrád, Heves, Jásznagykunszolg und Borsod, ev. Kom. Arad, also bei den sogenannten Palóc-Ungarn verbreitet ist.

A „KATEKIZMUSI ÉNEK“ ÉS A NÉPHAGYOMÁNY SZÁMSZIMBOLIKÁJA.

Volly István az *Ethnographia-Népelet* 1937. évfolyamának 4. számában¹ egy dallamos szöveg két változatát tette közzé, amelyet Peregén és Galgahévízen *lakodalmakon* és *torokon* úgy adnak elő, hogy az 1-től 12-ig terjedő számsor keretében egyenkint feltett kérdésből és az ezekre adott feleletből álló éneknek a kérdésre tartozó szövegét egy *előénekes* énekli, a feleleteket pedig — amíg a kérdések tartanak — a *hallgatóság* azok visszafelé menő sorrendjében ismételve és szintén énekelve mondja el s amelyet *Bogisich Mihály* után² Volly Istvánnal együtt mi is „katekizmusi ének”-nek nevezünk.³

Az éneknek a Volly közlésén kívül nálunk pontos lejegyzésre még nem került változatait a következőkben két baranyai magyar változattal megszerzem. Az első Püspökszenterzsébetről, a második Gilvánfáról való.

¹ 465—468. l.

² „Magyar egyházi énekek a XVIII. századból.” (Ért. a nyelv- és széptud. köréből. IX. k.) Budapest, 1881. 72. l.

³ Magyarázataát lásd alább.

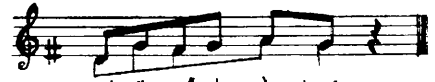
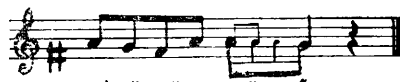
A kérdező énekes:

A felelő kar:

A felszólítás az első három ütem szerint tizenkét kérdésen át-
landóan ismétlődik. A további kérdések és feleletek a következők:

Itt hozzáismétlik az egyre adott feletetet. Minden következő fele-
letnél az előző feleleteket is elismétlik visszafelé menő sorrendben.

Mi légyön a három?	Három pátriárka!
Mi légyön a négy?	Négy evangelista!
Mi légyön az öt?	Öt érzékenység!
Mi légyön a hat?	Hat a hat küvödör!
Mi légyön a hét?	Hét a hét szencség!
Mi légyön a nyóc?	Nyóc a nyóc boldogság!
Mi légyön a kilenc?	A menyői karok!
Mi légyön a tíz?	A tíz parancsolat!
Mi légyön a tizenegy?	A tizenegy szűzek!
Mi légyön a tizenkettő?	Tizenkét apostol!

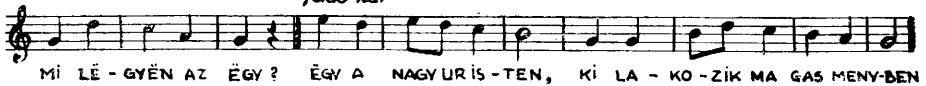
Utána eléneklik a szokásos lakodalmi éneket a kánai mennyeg-
zőről: „Az igaz Messiás már együtt.” Az éneket följegyezte 1936. év
októberében Püspökszenterzsébeten Gyenis Mihályné, 73 éves földmü-
ves asszony előadása után Schneider Lajos, mohácsi igazgatótanító. Az
éneket lakodalom alkalmával az éjjeli órákban unaloműzésből éneklik.

A másik változat Gilvánfáról való, ahol 1935 augusztus hóban
Szűcs Nándor, 40 éves földműves előadása után Faluhelyi József, gil-
vánfalvi községi tanító jegyezte le:

Kérdező énekes

felelő kar

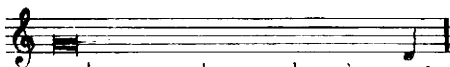

A felszólítás és kérdés tizenkétyszer az előbbi dallam szerint azzal
a különbséggel, hogy ahol a kérdésben a számnevek szótagszáma sza-
porodik, a végző hangot is a szótagok számának megfelelően éneklik.

Mi legyen a kettő?

MÓZES KÉTTÁBLA - JA !
EGY · A NAGYUR IS - TEN, STA.

HÁROM · A · HÁROM · PÁTRIAR - KA!

Négy a négy evangélista!
Öt az öt érzékenység!
Hat a hat küvödör!

Kána menyegzőbe!

Hét a hét szencség!
Nyóc a nyóc boldogság!
Kilenc a kilenc arkangyal!
Tíz az Isten tíz parancsolata!
Tizenégy a tizenégy szűzek!
Tizenkettő a tizenkét apostol!

Az ismétlések során, a hat-ra adott feleletnél eléneklik a kánai menyegzőről szóló éneket *egész terjedelmében*.

Az éneket mulatozás közben szórakozás céljából éneklik. A kérdést éneklő férfi állva vezeti az éneket, amelynek során a feleleteket a társaság többi tagja énekli. A dallam nagy része a „Kerek ez a zsemlye” kezdetű népdal dallamával azonos. A feleletek dallama a 3. felelettől kezdve szintén templomi responsorium-jellegű.

Az ének többféle, főként folklorisztikai vonatkozásai miatt megérdemli, hogy vele és kapcsolataival közelebbről is megismerkedjünk.

További magyar változatait az alábbiakban ismertetem.

Az éneket 1917-ben Hont-megyében Bartók Béla is lejegyezte,⁴ de funkciójára és az előadásmódra nézve semmiben sem tájékoztat. A feleletek visszafelé menő rendben itt is ismétlődnek. A kérdés így hangzik: „Mestereknek mestere, mestere, mondd meg, mi az az *Egy*?” Az erre adott felelet pedig így: „*Egy az Isten*, a jó Isten, aki minket alkotott, alkotott, mindörökké ámen.” A kérdés alakja a következő számoknál is ugyanaz, a számok közül azonban még csak a *kettő* és a *három* szerepel. A *kettő* értelme: Mózes táblája, a *háromé*: a három pátriárka. Dallama részben a karácsonyi magyar katolikus egyházi s a népi betlehemes játékokban szereplő énekéhez hasonlít.

Volly István peregi változatát⁵ lakodalmakon és torokon, tehát szintén mulatozás közben, félig *vallásos*, félig *szórakoztató* céllal éneklik. A kérdező mindig *férfi* és állva énekel, a felelő is férfi, de rendszeren vele énekelnek a jelenlévők is. Tizenkét kérdés és ugyanannyi felelet van benne, a feleleteket a kettes számtól kezdve visszamenő sorrendben megismétlik. A hatodik feleletnél a kánai menyegzőről szóló ének egyik részlete van betoldva, melyet az ismétléseknél is mindig elénekelnek. A kérdés alakja ez: „Hallod, édes jó *barátom*, Arra kérlek téged, Hogy megmondjad nekem, Mi legyen az az *egy*?” Az első kérdésre adott felelet így hangzik: „*Egy az egy igaz hit, Egy az Uristen*, Ki lakozik a mennyben!” A többi szám jelentése a követ-

⁴ Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 309. sz.

⁵ L. a fentebb id. helyen.

kező : *kettő* : a Mózes táblája, *három* : a három pátriarka, *négy* : a négy evangélista, *öt* : az öt érzékenység, *hat* : a hat kövödör „Kána menyegzőbe”, *hét* : a hét szentség, *nyolc* : a nyolc boldogság, *kilenc* : a kilenc angyali-kar, *tíz* : a tíz parancsolat, *tizenegy* : „a tizenegy szűzek”, *tizenkettő* : a „tizenkét szentapostolok”. Dallama részint a püspökszenterzsébeti, részben a gilvánfai változatával egyezik, ezt illetőleg különösen a hatodik kérdésre adott feleletben, amely itt is, a gilvánfai változatban is a kánai menyegzőről szóló s Baranyában is különösen elterjedt lakodalmi énekből van kölcsönözve.

A galgahévízi változatnál az ének szerepe, célja, előadásmódja, a feleletek visszamenő sorrendben való ismétlése ugyanaz, mint a perginél. A hatodik felelet itt is kibővül, de más szöveggel és dallammal. Az eddigiektől különbözik a kérdés, mely így hangzik: „Nosza, édes *gyermekem*, Mondjál nékem egyet!” Az első kérdésre adott felelet itt ez: „*Egy* az Uristen, Aki lakozik, A magas egekben!” A kérdések és feleletek száma itt is tizenkettő, a számok jelentése is ugyanaz, kivéve az ötös és tizenegyes számét, amelyek jelentése: „öt mélyseges sebek”, illetőleg „tizenegy mártírok”. A kérdés és a felelet dallama karácsonyi magyar katolikus népénekből került ide.

Magyar néphagyományaink között találkozunk még egy mondókával, amelyet pohárköszöntőnek használnak.⁶ Funkciója tehát az, hogy a mulatozás közben fűszerül szolgáljon. Az előadásmód és a strófaszerkezet sajátossága, ami az eddigi változatokat jellemezte, ebből teljesen hiányzik. A romlott s majdnem érhetlenné vált szövegből, a számoknak 1-től 9-ig terjedő sorával egyenként kapcsolódó mondanivalóból mégis megállapíthatjuk, hogy olyan folklóre-termékkel van dolgunk, amely a szintén mulatozás közben szereplő s eddig tárgyalt, előkelő funkciójú énekből csökevényesedett el és esett alacsonyabb szintre. A pohárköszöntő, melynek feljegyzési helye közölve nincs, teljes szövegében így hangzik: „Szem, szem illik; *egy* agyban *két* szem; egy süveg mellé *három* szál toll; egy szekérbe *négy* kerék; *öt*-tek a barátok, ha volt mit; *hat*-tak is, ha maradt; illik annak busulni, kinek *hét* eladó leánya vagyon; nem adnék egy tele palackot *nyolc* üres palackért; illik annak *kilenc* pohár bort meginni, ki ezeket elő nem (?) tudja számlálni.” A romlást az is mutatja, hogy a számsor csak 9-ig terjed s a számok hagyományoszerű jelentését ügyeskedni akaró ügyetlen mondások pótolják.

Az éneknek még egy, irodalmi úton reánk maradt, több szempontból nevezetes magyar változatát Náray György híres „Lyra coelestis”-éből ismerjük.⁷ A „Reggeli Énekek” közé felvett változat latin címe: „Cantio pro pueris, quandam quasi Catechesim in se compectens”. E latin címzés után nevezte el az éneket Bogisich Mihály „katekizmusi ének”-nek.⁸ A szövege magyar, amely egyetlen s folyton változó szótagszámú sorokból alkotott versszakokból áll. Az egyes sorok olykor rímben csendülnek össze. Az ének alakja s a közvetlenséget nélkülöző merev nyelvezet arra engednek következtetni, hogy idegenből,

⁶ Magyar Nyelvőr. II, 328. l. *Régi pohárköszöntések* cím alatt.

⁷ Náray Gy.: *Lyra coelestis. Tyrnaviae. MDCXCV. 6—8. l.*

⁸ Bogisich Mihály: *Magyar egyházi énekek a XVIII. századból. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. IX. k. Budapest, 1881. 72. l.*

talán latinból való fordítással van dolgunk. Az előadás módjára nézve Náray György gyűjteményéből semmi felvilágosítást sem kapunk, de azt, hogy a kérdéseket magánénekes, a feleleteket a kar — eredetileg és címéből ítélve is *gyermekkar* — énekelte, az ének elődjeinek előadásmódjára vonatkozó hagyományok és Bogisich Mihálynak egy XVII. századi magyar egyházi énekekkel kapcsolatos megjegyzése alapján gyaníthatjuk.⁹ A *Cantionale et Passionale Hungaricum*, XVII. századi magyar egyházi énekgyűjteményben fennmaradt „Örvendezz, keresztény lélek, Oltáriszentségnek” kezdetű éneknek előadásmódja ugyanis Bogisich Mihály megállapítása szerint hasonlít a „Cantio pro pueris” előadásmódjához, amennyiben a versszakok két első sorát a kántor (szóló énekes), további három sorát a templom egész népe énekelte. Hasonló hagyományos előadásmód az egyházi éneklésnél a karácsonyi éjjeli mise alkalmával a baranyai Mohácson és Bakócán ma is szokásban van.¹⁰ A feleletek ismétlődéséről Náraynál szó sincs, amit azt a katólikus istentisztelet rendje mellett el sem lehet képzelni. Ellenben az 5-ös, 6-os, 8-as, 9-es, 10-es, továbbá a 11-es és 12-es számra vonatkozó kérdések és feleletek egy-egy versszakba vannak összetömörítve. Sajátos vonása még ennek az éneknek, hogy az 1-es és 2-es számra két-két versszakban kétféle feleletet tartalmaz s egyik-másik számnak az ótestamentomi mellett újtestamentomi jelentése is van. Ez már a teológus keze nyomát mutatja, aki a számok különös jelentését mind a két szövetségi írásban keresi és megtalálja. A versszakok kezdetén a felszólítás itt is így hangzik: „Oh, *gyermek, gyermek*, mondd meg, mi légyen az Egy?”, stb. és az *egy*-re adott első felelet itt is ez: „Egy a mi Urunk Istenünk, ki él és uralkodik a mennyekben és mindenütt”.

A számok jelentése ez: *egy* az *Ur*isten és „ez a széles világ”. Itt egy versszak van közbeiktatva, mely az ének vérbeli teologus átalakítójának szándéka szerint kérdést és feleletet tartalmaz „ennek a világ”-nak végső rendeltetéséről. *Kettő*: a Mózes táblája s ezenkívül: Krisztusban *két természet*; *három*: a három pátriarka és a Szentháromság *három* személye: Atya, Fiú és Szertlélek; *négy*: a négy evangelista, akik Krisztus *négy tulajdonságáról* írtak; *öt*: Krisztus *öt sebe*; *hat*: a hat kövödör, „a kikben Borrá, az Ur Jézus a vizet változtatá”; *hét*: a hét szentség; *nyolc*: az evangéliumi boldogság; *kilenc*: a kilenc angyalikar; *tíz*: Isten parancsolata; *tizenegy*: a tizenegyezer szűz mártir; *tizenkettő*: a tizenkét apostol. A 6-os szám jelentésénél itt sem elégzik meg a kövedrek megemlékezésével, azoknak a kánai csodatételnél való szerepét is megmagyarázza. Az ének dallamában, melyet Náray Gy. a szöveggel együtt közöl, Bogisich Mihály, a dallam megfejtője szerint „kedves magyar hangok csendülnek meg”.¹¹ Ebből arra lehet következtetni, hogy a katekizmusi ének már Náray Gy. előtt élt a magyar nép ajkán, mert az általa közölt dallam csak így válhatott magyarossá.

Az idegen nyelvű változatok közül földrajzilag a legközelebb van hozzánk a *budai sváboktól* lejegyzett verses alakú hagyomány.¹² Az

⁹ Bogisich M.: *Cantionale et Passionale Hungaricum*. XVII. sz. énekgyűjtemény. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. X. Budapest, 1882. 31—33. l.

¹⁰ Ezeket az énekeket baranyai gyűjteményemben fogom közzélni.

¹¹ Magyar egyházi énekek a XVIII. századból c. fentebb idézett értekezésének 72. l.

¹² *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*. 1891—92. 189. l.

előadás módjára nézve a közlemény semmit sem mond, de a versalakjából, strófaszervezetéből, amely a többi változattal majdnem azonos, kétségtelennek látszik, hogy a kérdéseket magán énekes, a feleleteket pedig a kar adta elő. Az ének funkciójáról sem tudunk semmit. A feleleteknek visszafelémelő sorrendben való állandó ismétlődése itt is megvan. A felszólítás így hangzik: „*Jó barátom, kérdelek, mondd meg, mi az egy?*“, stb. Ez arra vall, hogy az éneket mulatságon szó-rakozás céljából adták elő. Az első kérdésre adott felelet ez: „*Egy az Uristen, ki él az égben és a földön.*“ A többi szám jelentése: *kettő*: Mózes két táblája; *három*: a három patriarka; *négy*: a négy evangélista; *öt*: az anyaszentegyház öt parancsolata; *hat*: a hat vizes kőkorsó, melyet az Ur megtöltött Kánában; *hét*: a hét szentség; *nyolc*: a nyolc boldogság; *kilenc*: az angyalok kilenc kara; *tíz*: Isten tíz parancsolata; *tizenegy*: a tizenegyezer szűz; *tizenkettő*: a tizenkét jó tulajdonság. A szöveghez dallamot nem közöltek. A 6-os számnál itt sem maradt el a kánai csodatételre való utalás.

Ismertős az ének osztrák-német területen is.¹³ A régebbi lejegyzések hiányosságához tartozik, hogy az ének szerepe itt sincs megjelölve. Erre csak úgy, mint az előbbinél a „*Jó barátom, kérdelek*“ alakú felszólításból következtethetünk. A feleletek ismétlődése, bár egészen természetes, megemlítve nincs. Egyébként a számok jelentése: *egy*: az Isten; *kettő*: Mózes táblái; *három*: a pátriarkák; *négy*: az evangélisták; *öt*: az egyház öt parancsa; *hat*: a hat korsó vörösbor, melyet Jézus Kánában megáldott; *hét*: a szentségek; *nyolc*: a nyolc boldogság; *kilenc*: az angyalok kara; *tíz*: Isten tíz parancsa; *tizenegy*: a tizenegyezer szűz leány; *tizenkettő*: az apostolok. A szöveget dallam nem kísérte. A 6-os szám jelentésének jellegzetes magyarázata itt sem maradt el.

Az ének nyomaival legközelebről egy morva népdalban találkozunk.¹⁴ A hiányos közlésből csak azt tudjuk meg, hogy az idevonatkozó rész a népdal utolsó versszaka, melyben a felszólítás így kezdődik: „*Uram mondd meg, mi a . . .*“ Ez azt mutatja, hogy a romlott változat alapjául szolgáló szövegben az előadásmód hagyományoszerű volt, vagyis: volt kérdező énekes és az énekelve felelő kar. A számsor a tizenkettő-nél kezdődik s az egy-nél végződik. Az elmondó hiányos emlékezetében — úgy látszik — az éneknek utolsó fele maradt meg, a feleletek minden ismétlése nélkül. A számok jelentése alig eltérő az eddigiektől. *Tizenkettő*: a szent apostolok; *tizenegy*: a megölt szűzek; *tíz*: Isten parancsai; *kilenc*: az angyali karok; *nyolc*: a boldogságok; *hét*: Isten adományai;¹⁵ *hat*: a kőkorsók; *öt*: a Megváltó sebei; *négy*: az evangélisták; *három*: a pátriarkák; *kettő*: Mózes kőtáblái; *egy*: Jézus, „a mi királyunk“. Dallam itt sincs.

Ezzel rokon csehországi német változatban¹⁶ a kezdet: „*Lieber*

¹³ Ziska: Österreichische Volksmärchen. 54—60. l. Die frommen Fragen. Ugyanitt a függelékben 87—89. l. Blümml-nél is.

¹⁴ Wenzig: Westslawischer Märchenschatz. 293—298. l. Die zwölf Zahlen.

¹⁵ A Szentlélek „hét ajándéka“, melyet a kath. hívek a prédikáció előtt elhangzó énekükben kérnek: bölcsesség, értelem, tudomány, tanács, erősség, ájtatosság, istenfélelem. (Aquinói Szent Tamás után). Dr. Sipos István prelátskanonok úr szíves közlése..

¹⁶ L. Erk: Deutscher Liederhort. Berlin, 1856. 407. l. 198. sz. Die zwölf heiligen Zahlen.

Freund, ich frage dich . . .“ A feleletek a második felelettől kezdve visszafelé ismétlődnek. A számok jelentése a morva változat számainak jelentésével azonos. Az éneket énekelték, dallamát L. Erk közli.

A Gellert-nek tulajdonított, népies ízű *Nachwächterlied*¹⁷ strofaszerkezete és eszmeköre is énekünkkel mutat némi rokonságot. Mind a hét versszakot ugyanaz a két verssor vezeti be, mindenikben csak a számok változnak.

Hört ihr, Herrn und lasst euch sagen,
Uns're Glock' hat neun geschlagen.

Itt következik a szám jelentése további két sorban s minden versszakot ez a refrén zár be:

Unser Wachen wird nichts nützen,
Gott muss wachen, Gott muss schützen.
Herr, durch deine grosse Macht
Gieb uns eine gute Nacht.

Az éjjeli őr óraütések alkalmával az egyes órák számát mindig kapcsolatba hozza olyan azonos számmal, mely valamely vallásilag vagy erkölcsileg nevezetes személyek vagy dolgok mennyiségét jelenti. Így 9 órákor említi, hogy *kilencen* voltak, akik a háláról nem feledkeztek meg, mi se feledkezzünk meg; 10 órákor Isten 10 parancsára figyelmeztet; 11 órákor emlékeztet a 11, hűnek megmaradt tanítványra, „bár számuk ne apadna tovább“; 12 órákor mondja, hogy ez a szám az idő célja,¹⁸ gondoljunk az örökkévalóságra; egy órákor kiáltja, hogy csak egy a szükséges: a boldog halál; két óra azt jelenti, hogy Isten előtt két út van, „vezessen a legjobbra“; három óra arra tanít, hogy három egyben: „az Krisztus; tiszteljük az Atyát, Fiút és Szentlelket“.

A keresztény változatok sorát egy, a 16. század második feléből származó s az ének mai kialakulása történetében nevezetes szerepű latin nyelvű variáns zárja be.¹⁹ Theodor Clinius három éneknek által előadott motettában dolgozta fel. Két részből áll. Első része szószierint így hangzik: „Nuptiae factae sunt in Cana Galileae, et ibi erant Jesus cum Maria matre sua. Vocatus erat Jesus et discipuli eius ad nuptias. Deficiente vino iussit Jesus impleri hydrias aqua, quae in vinum versa est. Alleluja.“ Utána egy kérdező kérdéseire a kar felel. A számok jelentése a morva ének azonos számainak jelentésével egyezik. Az 5 itt: Mózes 5 könyve, a 11-é: a 11 tanítvány, a 12-é; a hitágazatok. A kezdő rész arra vall, hogy énekünk a kánai menyegző újszövetségi emlékével már régebben és egyházi funkciójában összekapcsolódott, amennyiben ez a rész szóról-szóra a római breviáriumból való. (Vizkereszt után a 2. vasárnapnak a Benedictus-t és a Magnificat-ot követő antifónája. Dr. Sipos István, prelátskanonok úr szíves közlése).

Az út ezeken a nyomokon a zsidók husvét esti énekének változataihoz vezet.

A széderesti cerimóniák és a *Hagadah*-ból való felolvasás során a családapa a *gyermek*ek érdeklődésének fenntartása végett megkér-

¹⁷ R. Köhler: *Kleinere Schriften*. III. k. Berlin, 1900. 83–84. l.

¹⁸ T. i. az óramutató mindig a 12-es szám felé halad, hogy akkor a körbenfutást az 1-esen újra kezdje ismét a 12-es szám felé. Így figyelmeztet bennünket a 12-es szám az örökkévalóságra.

¹⁹ Erk: *Deutscher Liederhort*. 409. l.

dezte tőlük: „Az egyet-kettőt ki tudja?”²⁰ A gyermekek felelték: „Az egyet-kettőt én tudom!” Ekkor következett az ének, amelyet Singer Leó állítása szerint *Maimuni*, más nevén: *Maimonides Mózes*, a 12. század híres zsidó vallásbölcseleje szerzett. A kezdet szövege ez: „Ki tudja, mi az: Egy? — Az egyet tudom én: Egy a mi Istenünk az égen és a földön.” A kérdések hasonlóan mennek tovább a 13-as számig. A feleletek kettőtől kezdve visszafelé menő rendben ismétlődnek. A számok jelentése: *kettő*: a frigy két táblája; *három*: három az ősapánk; *négy*: négy volt az ősanánk; *öt*: a Tórának öt könyve; *hat*: a misnának hat rendje; *hét*: a hétnek napjai; *nyolc*: nyolcadik a Mila (körlmetelés) napja; *kilenc*: a terhesség hónapja; *tíz*: Istennek parancsa; *tizenegy*: tizenegy volt József csillagképe; *tizenkettő*: Izraelnek törzse; *tizenhárom*: Isten tizenhárom főjellemvonása.

Ezt az éneket követte egy másik ének, amelynek tartalma a *macska által felfalt gödölye* igen nagy körben elterjedt, itt allegorikus értelmű láncmeséje. Ez versszakonként újabb epikai mozzanattal bővül s a már elmondottakat visszafelé menő rendben ismétli, mint az előbbi. Ezt a két éneket a strófaszerkezet rokonsága s bizonyos eszmei kapcsolatok fűzik össze.²¹

A húsvéti zsidóének további változatát a 17. század végén találjuk I. Chr. *Wagenseil* „Belehrung der Jüdisch-Teutschen Red- und Schreibrart” című művében.²² *Wagenseil* elmondja, hogy az „Eins, wer weiss es?” éneket a gödölye-láncmesével együtt zsidó férfiak és nők szórakozásból és főképen a husvétii ünnepen szokták élelni. Az első héber, a második chaldeus nyelvű hagyomány. A minket közelebről érdeklő héber-nyelvű ének („Echad mi jodéa”) előadásmódjára nézve semmit sem közöl, de a szövegből kitetszik, hogy a kérdést itt is a családapa tette fel s arra a gyermekek feleltek. A strófaszerkezet a feleletek ismétlése folytán itt is ugyanaz, mint az eddigi változatoknál. Az első felelet így hangzik: „Eins ist unser Gott im Himmel und auf Erden.” A számok további jelentése: *kettő*: a szövetség táblái; *három*: a három atya; *négy*: négyen vannak az anyák; *öt*: az öt tórákönyv; *hat*: a misna rendje; *hét*: a hét napjai; *nyolc*: a metszés napjai; *kilenc*: a terhesség hónapjai; *tíz*: Isten parancsa; *tizenegy*: a csillagok; *tizenkettő*: a törzsek; *tizenhárom*: Isten tulajdonságai.

Wagenseil az éneket egy töredékesen közölt, latin nyelvű tréfás müncheni „Ivónótá”-val hasonlítja össze, amelyben a felszólított „lector” arra a kérdésre: Mi az egy? — feleli: „Unus est Oeconomus, qui regnat in culina”.²³ A kérdések tovább folynak s a feleletek visszafelé

²⁰ Dr. Singer Leó: Hagadah. A peszách-ünnepi elbeszélés. Fordította és magyarázta — Schlesinger Jos. kiadása. Hely és évszám nélkül. 59—61. l.

²¹ Verstörténeli és összehasonlító mesevizsgálati alapon részletesen tárgyalja M. *Haavio*: Kettenmärchenstudien. I. Helsinki, 1929. 1—93. l. (FFC. 88. sz.) Magyar változatai: *Erdélyi*: Magyar népmesék. 1855. 193. l. Gyermekmesék. II.; *Arany*: Erdélyi népmesék. 305. l. A kóro és a kismadár; Magyar Nyelvőr, 1875: 424. l. A kóro és a kismadár; u. o. 1878: 279. l. A kokas még a gérce; u. o. 1887: 474. l. Gyermekversikék; Kálmány: Sz. I. 151. A bot és a bak; Magy. Népk. Gy. IX. 546. l. A kis kakas; Ethnographia, 1927: 55. l. Jakab meg az apja; Magy. Népk. Gy. XIII. 470. l. A kis nyul. Külföldi változatait l. Bolte-Polivka: Anmerk. I. 293—295., II. 100—197. l. — A láncmeséhez Singer Leó is megadja a hagyományokhoz alkalmazkodó allegorikus magyarázatot.

²² Königsberg, 1699. lsm. *Haavio* id. művének 6—7. l.

²³ Teljes szövege: C. W. Kindleben: Studentenlieder. Halle, 1871. Idézi Erk: id. m. 409. l. A diáknóta egy 1720-ból származó kéziratban is megvolt már.

menő rendben ismétlődnek. Már most meg kell jegyezmem: ez a töredékes „ivónóta” annak a bizonyítéka, hogy a katekizmusi ének, mihelyt szélesebb körben megismerték, már a 17. században paródiává vedlett s a mulatozás közönséges eszközévé lett.

Cassel szerint²⁴ a zsidók a husvétii áldozati lakomákat imával, énekkel szentelték meg. Ezekben a nemzeti ünnepeken, amelyek jelentőséges szimbólumok mellett folytak le, az írás parancsa szerint érvényesült az *ifjúság tanításának* szempontja is. A különös formák között elfogyasztott lakoma alatt alkalmat kellett adni a *gyermeknek*, hogy kérdezzenek, a *családapának* pedig arra, hogy tanítson. Ez a családi istentisztelet a megszokott szimbólumok mellett a multra való emlékezés, a jobb jövőért elmondott imák, zsoltárok és más énekek megbeszéléséből állott. Ennek végén emelkedett hangulatban elénekelték a gödölyéről szóló láncmesét,²⁵ mely a gyermekek számára volt fenntartva.

Ezt a rituális lakomát Gunnel Holzhausen részletesebben írja le.²⁶ A széder-szertartás és a hagadah-ból való felolvasás élénkítése végett liturgikus változatok ének formájában kérdéseket és feleleteket adnak fel. A legidősebb fiú olvas elő s kérdéseket ad fel, amelyekre a zsidók története alapján az előírt liturgia szerint a család fő felel. Zsoltárokat és énekeket énekelnek, miközben *egy-egy pohár bort is kiürítenek*. A negyedik pohárnál a *gyermek részére* időtöltésül mulattató dalokat, kérdésekből és feleletekből álló szövegeket iktatnak be. Így jutnak el a szimbolikus jelentésű számok énekéhez, amelyben épen úgy 1-től 13-ig terjedő számok s ugyanolyan jelentéssel szerepelnek, mint a Singer Leó és a Wagenseil által közölt változatokban. G. Holzhausen szerint e számok a hitágazatokat ölelik fel. A gyerekek ezt a játékot nagyon szeretik s iparkodnak abban minél ügyesebbekké lenni. A következő verses játék volt a *bárány láncmeséjének* előadása, amint arról már előbb is értesültünk. A hosszadalmas lakoma után a gyermekek láradtan lefeksznek, de az öregek a husvétii gyertya fénye mellett Izrael gyermekeinek történetére emlékezve még fennmaradnak.

A szimbolikus jelentésű számok énekének figyelemre méltó zsidó változatával ismerkedünk meg a *Lehmann-féle Hagadah*-ban.²⁷ Lehmann szerint ezt a második széder-estén éneklék. Tagadja, hogy ez az ének azt a célt szolgálja, hogy a gyermekek figyelmét az egész széder-estén ébren tartsa. Célja inkább az, hogy kimutassa: Izrael most még meg van fosztva a megváltástól, de vannak érdemei, amelyek erre méltóvá tették. Az ének szövegéből kiténik, hogy szintén kérdező és felelő adta elő. A felelet kezdő részének tipikus alakja minden számnál: „Eins und das ist aber mehr”²⁸ und dasselbe weiss ich“. Az első kérdésre

²⁴ Die Pesach-Hagada mit vollständigem, durchgesehenen Texte. Übersetzt und erläutert von dr. David Cassel. Berlin, 1897. L. Haavio: id. m. 46–47. l.

²⁵ Előbb minden bizonnyal a szimbolikus jelentésű számok énekét is. A láncmese dallamát l. Naményi E.: Haggada Pesach estéjére. Budapest, 1936. (Ézsaiás Valásos Társaság kiadása). A hangjegymelléklet 6. old. „Chad gadjo”.

²⁶ L. Haavio: id. m. 47–48. l.

²⁷ Hagadah schel Pesach. Mit Erläuterungen von dr. M. Lehmann, Vierte durchgesehene und aus dem Nachlasse der Verfassers erweiterte Auflage. Hsgg. von Oscar Lehmann. Frankfurt a/M. 1920. 198–205. l.

²⁸ Célzás a szám jelképies jelentésére. Vagyis: az a jelentése, amelyet mondani fogok, több, értékesebb annál a mennyiségnél, amelyet a számnév megjelöl.

adott felelet: „Eins ist unser Gott, der da lebt, der da schwebt im Himmel und auf Erden.“ A strófászerkezet s a feleletek ismétlődése ugyanaz, mint zsidó változatainál. A számok is 1-től 13-ig terjednek. Ezek jelentése is nagyjában egyezik azokéval. A *hét* itt a *szombati nyugalom napját*, a *tizenhárom* az *erkölcsöket* jelenti.

A gödölye lánemeséje itt is kíséri énekünket. Lehmann mindketőt hosszadalmas magyarázattal látja el. Ezekből a számok énekének szimbolikus, a lánemesének allegorikus jellege tűnik ki.

Lehmann ismertetett változata teljesen azonos azzal, amelyet Teuber 1732-ben megjelent művében közölt.²⁹ A különbség csak az, hogy az egyes számokat követő „das ist aber mehr und dasselbig weiss ich“ szövegrész Teuber-nél csak a 2-es számnál kezdődik.

Egy *kaukázusi* hagyományban,³⁰ melynek sem szerepét, sem előadásmódját, sem alakját, sem pedig esetleges strófászerkezetét sincs módunkban ismerni, a számok csak 1–7-ig szerepelnek s jelképies jelentésüket már a mohammedán vallásos felfogás adta meg. *Egy*: az Isten, *kettő*: az éjjel s a nappal, *három*: a házassági válás, *négy*: az isteni könyvek, *öt*: az izlám tulajdonságai, *hat*: a nizam teljesülésének szabályai, *hét*: az ég.

Hasonlóan nélkülözzük a közelebbi tudnivalókat egy *indiai* változatnál,³¹ amelyben a feleletek egy *tanuló* kérdése nyomán hangzanak el. Tehát bizonyára itt is nevelő célzatú hagyománnyal van dolgunk. A számok jelentése: *egy*: az élet fenntartásának főoka; *kettő*: a lényeg és az alak; *három*: az érzések; *négy*: a buddhismus főigazságai; *öt*: a lét elemei; *hat*: a gondolkodás szervei; *hét*: a tudás ágazatai; *nyolc*: a nirvána nyolcszoros útja; *kilenc*: az eszes lények lakóhelye; *tíz*: a szentség tíz jegyével ellátott szent. Amint látszik, itt a buddhista gondolkodás jeleivel találkozunk.

Az *ének történetére* vonatkozólag szegényes és egymástól távol eső nyomokra akadunk. A zsidó hagadah-t a Kr. u. 8. században már tanították.³² A szimbolikus számokról szóló ének ekkor még nem tartozott a hagadah-hoz. Az ének szerzőjéül a zsidó hittudományi írók *Maimonides Mózes*t (Maimuni) emlegetik,³³ akinek az ének előadásmódjához a középkori iskolákban folyó nevelői eljárás kitaposott útát mutatott, strófászerkezetéhez a keleti eredetű énekstílus úgyszólván már véreben volt, a számok szimbolikus jelentésére vonatkozó anyag pedig a Philo-t követő hermeneutikai hagyományban és a középkori nevelőtanítói eljárás terén fontos szerepet betöltő számmagyarázó mondókában rendelkezésére állott. *Zunz* megállapítása szerint a héber nyelvű ének („Echád mi jodéa“) a zsidók husvétesti családi szertartásában a 15. század óta szerepel.³⁴ Tehát előbb, mint Haavio véli.³⁵

Az ének hamarosan nagy népszerűsége juthatott, mert már a 16.

²⁹ Chr. A. Teuber: Wahrscheinliche Muthmassung von dem alten dunckeln Jüdischen Osterliede. Leipzig, 1732. 54. l. Id. Erk: id. m. 408. l.

³⁰ Ism. R. Köhler: Kleinere Schriften. III. 371. l.

³¹ R. Köhler: id. m. III. 370–371. l.

³² Fináczy E.: A középkori nevelés története. Budapest, 1926. 296. l.

³³ Dr. Singer Leó fentebb id. m. az id. helyen.

³⁴ Zunz: Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, historisch entwickelt. Berlin, 1832. 8. 126. l. Id. Erk: id. m. 409. l.

³⁵ Haavio: id. m. 48–49. l.

század második felében latin nyelvű feldolgozásban, mint hatalmas katolikus egyházi karművet ismerték.³⁶ A népszerűségnek ezt a mértékét az is igazolja, hogy egy századdal később, 1695-ben Náray György énekes könyvében a *Cantio pro pueris* már egyházhatósági engedéllyel foglalhatott helyet s — amint előbb említettük — ekkor már magyar népünk ajkán is élt. Benne a számok ó- és újszövetségi jelentésének együttes szerepeltetése is bizonyos mulat feltételez. I. C. Ulrich³⁷ az ének keletkezését a reformáció előtti időből gyanítja s elmondja, hogy zürichi gyerekek a gödölye-meséről szóló éneket husvétkor az utcán zsidó gyerekektől tanulták. Ebből arra következtet, hogy ugyanez történt a számok énekével is, mert a zsidó gyerekek husvét este ezt a két éneket együtt énekeltek. Az ének Németország területén a 19. század harmincas és negyvenes éveiben már általánosan ismert volt, amint ezt M. Holtman-nak a münsteri Lambertus-játékokról szóló leírásából megtudjuk.³⁸ Lambertus napjának (szeptember 17.) előestéjén az uccákra özönlő tömeg az útakon felállított s feldíszített piramisok körül mindenféle dalt énekel s a mellékuccákba szétszóródott nép között részeg férfiak és asszonyok szemérmetlen magatartásukkal botránkozatták meg a gyermekeket. Az elénekeltek között volt a számok éneke s a zsidók husvéttestéjén az ezzel együttjáró gödölye-mese is. A számok énekének kezdő kérdése volt: „Guter Freund, ich frage dir“. Az egy jelentésére vonatkozó első felelet pedig:

Einmalein ist Gott allein, der da lebt,
der da schwebt im Himmel und auf Erden.

Az éneknek Kelet Európában való elterjedéséről adataink nincsenek, jöllehet a szimbolikus jelentésű számok hagyománya a balkáni népeknél ismerős, de egészen más vonatkozásban. Nálunk, főképen a katolikusoknál, valamikor szélesebb körben ismerhették, ma már egyre ritkábban akadunk rá.

Az ének szerepe különböző korokban és helyeken más és más képet mutat. A zsidóknál kezdettől fogva a mai napig is az a feladata, hogy elmondása útján a *gyermekek* az alapvető hitigazságok ismeretéről tegyenek bizonyosságot s a családi liturgiába, melynek központja husvét estéjén az egyiptomi rabság megszűnésén való elmélkedés, méltó módon bekapcsolódjanak. Ugyancsak ilyen tisztán nevelő és tanító szerepe volt a 16. századi latin nyelvű változatnak és a Náray György *Cantio pro pueris*-ének, amelyet reggeli ének gyanánt a templomban énekelve adtak elő s amely szövege szerint a feltett kérdésekre szintén a gyermekektől vár az ó- és újszövetségi szentírás főbb hitigazságainak ismeretét igazoló feleletet. Azonos eredeti szerepnek hasonló külső nyomait őrizi a galgahévízi változat, mely szintén így kezdődik: „Édes *gyermekem!*“ A kaukázusi móammedán s az indiai buddhista változatok előadásának körülményeit nem ismerjük, de, mert tartalmukból kitetszően céljuk az előbbiekével azonos volt, valószínűnek tartjuk, hogy szerepük sem volt más.

³⁶ Erk: id. m. 409. l.

³⁷ I. C. Ulrich: Sammlung jüdischer Geschichten. Basel, MDCCLXVIII. Id. Haavio: id. m. 15. l.

³⁸ Das Lambertusspiel zu Münster. „Niedersachsen“. III. Halbmonatschrift für Geschichte, Landes- und Volkskunde. 1900/901. Id. Haavio: id. m. 49—51. l.

A többi változat már arról tanúskodik, hogy az ének a gyermekről a felnőttek ajkára került s ezzel szerepe is megváltozott. A peregi, galgahévízi, püspökszenteriszébeti, gilvánfai, budai sváb változatok lakodalmakon, torokon és egyéb mulatozó alkalmakkor kerülnek előadásra, céljuk már egyáltalában nem az elemi hitigazságok ismeretének bizonyítása. A vallásos tartalom csak arra jó, hogy a mulatozás tisztességes formáját biztosítsa, a főcél: a sajtószerű szerkezetű s az emlékezetet próbára tevő strófákkal a vendégsereg szórakoztatása. Valószínűleg hasonló szerepük van a Bartók Béla hontmegyei változatának, valamint az osztrák és morva énekeknek is. Az ének feloldódott nálunk pohárköszöntővé, a németeknél áthangolódott az éjjeli őrnek vallásos figyelmeztetésévé, majd pedig tréfás latin nyelvű „ívónóta“-vá. A husvét esti serlegűrités, amely mellett ez az ének vallásos áhitattal csendült fel, a münsteri Lambertus-ünnepi játékok alkalmával, amikor a számok énekének elmondása pusztai mulatságközi szokásból történt s az ünnep jellegét nem az ének tartalma, hanem az ital mértéktelen élvezetének lehetősége adta meg, már tobzódó részegeskedéssé és orgiává fajult.

Az ének előadásának módja és strófaszervezete külön figyelmet érdemel. Az ének 7, 10, 12 vagy 13 kérdésből és ugyanannyi feleletből áll. A kérdéseket egy ember, a feleleteket a gyermekekből vagy a felnőtt mulatozó vendégekből álló kar mondja el. A strófák úgy keletkeznek, hogy a kettes számtól előre haladó számokra adott feleleteknél az előző feleleteket mindig megismétlik, még pedig visszafelé menő sorrendben. Ha tehát minden kérdést és feleletet más és más betűvel jelölünk, akkor a következő strófa képletet kapjuk:

- a = 1. kérdés,
- b = 1. felelet,
- c = 2. kérdés,
- db = 2. felelet,
- e = 3. kérdés,
- fdb = 3. felelet,
- g = 4. kérdés,
- hfdb = 4. felelet,

és így tovább. Az egyes versszakok a számok előrehaladásával folyton bővülnek, ezekben az előző szakok állandóan ismétlődnek, míg a számsornak vége nincs. El lehet képzelni, mily hosszadalmas az előadás a gilvánfai változatnál, amelyben a „kánai menyegző“-ről szóló nyolc versszakos éneket a 6. kérdéstől kezdve minden további kérdésnél újra egész terjedelmében eléneklik. Hasonló strófaszervezete van énekünk zsidó husvét esti társának: a gödölye-mesének is, azzal a különbséggel, hogy ezen utóbbiban sem kérdező, sem felelő nincs. Az ilyen énekeket *láncének*-eknek szokták nevezni. A katekizmusi énekekben a lánc egyes szeméit a számok logikus sora tartja össze. Ez a strófaszervezet minden egyszerűsége mellett is gondos művészi szerkesztőkészségre vall. Abban a vitában ugyanis, amely a 18. sz. elején az ének rejtett jelentéséről Chr. A. Teuber és H. v. d. Hardt között folyt,³⁹ az előbbi kijelentette, hogy énekünk csak annyit akar mondani:

³⁹ Haavio: id. m. 12—14. l.

„Isten mindenek felett való, Ő az első és az utolsó, ő a kezdet és a vég“. Noha az éneknek csakugyan van különös jelentése is, a vers szerkesztése Teuber kijelentését igazolja. Az első felelet kivétel nélkül így szól: „Egy az Uristen, ki uralkodik a mennyben és a földön“. A második felelettől végig minden versszak ezzel is végződik a feleletek ismétlődésének ismertetett rendje mellett. A vers tehát művészi módon gondoskodott annak a gondolatnak hangsúlyozásáról, hogy: „Isten a kezdet és a vég“, mert az ének vele is kezdődik, vele is végződik.

Az ilyen előadásmód és strófaszerkezet, amelyben ugyanazon szövegek állandóan ismétlődnek, igen régi keletű. Az előadásmód a keresztény egyházak liturgiájában ma is él, a strófaszerkezet az afrikai szigeteken élő népeknél is ismerős s ezért T. v. Held⁴⁰ szerint eredete a történelem előtti időkbe nyúlik vissza. Az egy és ugyanazon mondatok végnélküli ismétlése pedig Wundt szerint már a babiloni himnuszokat és énekeket jellemezte.⁴¹ E strófaszerkezettel magyar népköltésünk másnemű hagyományaiiban is találkozunk.⁴² s másfajta *láncversek* is⁴³ szelvényben ismerősek.

Az ének a keresztény változatokban tovább fejlődött. Már a 16. század második feléből származó latin nyelvű változat elején erős hangsúlyozással szerepel a kánai menyegzőn történt csoda rövid leírása. Náray György éneke sem elégszik meg a hatodik kérdésre adott feleletnél a hat kövődör megemlékezésével, azoknak a kánai menyegzőn való szerepét és jelentőségét is megmagyarázza. Hasonlóképpen van a budai sváb és az osztrák változatban. A galgahévízi változat a vödrök jelentőségét a szöveg stílusában s a dallam népdalszerűségével hangsúlyozza. A peregi változat ennél tovább megy: a szokásos felelet után eléneklik benne a *kánai menyegzőről* szóló ismert lakodalmas ének egyik részletét Magdolna megtáncoltatásáról. Ezt az egyes feleletek ismétlésénél természetesen szintén elmondják. Legteljesebben érvényesül a lakodalmas ének a gilvániai változatnál, amelyben a hatodik felelettel kapcsolatban *egész terjedelmében* s annyszor elmondják, ahányszor a hatodik feleletet ismétlik. A püspökszenterzsébeti változatban — úgy látszik, hogy az örökös ismétlést megunták — a lakodalmas éneket már csak a katechizáló ének befejezése után mondják el — egyszer. A szövegnek ez a kibővülése akkor történhetett, amikor a számok énekét — a zsidó husvét esti családi ünnep mintájára — egyházi eredetű közvetítéssel a lakodalmakon is elénekelték s azt részint a zsidó hatás ellensúlyozása, részint az újszövetségi színezet kellő kidomborítása végett, először a kánai menyegző csodás evangéliumi történetének felidézésével, később az erről szóló népies ízű énekekkel toldották meg.

Az ének legnagyobb fontossága abban áll, hogy a benne szereplő

⁴⁰ Märchen und Sagen der afrikanischen Neger. Jena, 1904. 172—173. l. Idézi Haavio: id. m. 33. l.

⁴¹ Wundt: Völkerpsychologie. II. 323. l. Id. Haavio: id. m. 52. l.

⁴² Erdélyi: Népdal és mese III. 151. l., Ethnographia, 1903: 310. l. V. ö. még: Jacobi Lányi Ernő: Az ismétlés a magyar népdalban c. értekezésével. (Ethnographia: 1937. 24—29. l.)

⁴³ L. M. N. Gy. I. 357. l., II. 269., 278. l., III. 256. l., VIII. 380. l., XIV. 167. l.; M. Nyelvőr. 1874: 331. l., 1875: 143., 281., 431. l., 1876: 144., 334. l., 1877: 477. l., 1883: 46. l., 1887: 44. l., 1888: 472. l., 1890: 187. l. Kálmány: K. II. 184. l. Szeged népe I. 79. l. Ezeket v. ö. Haavio: id. m. 75. és 83. l. tárgyalt láncversekkel.

számoknak jelképies értelmük van. A számok ilyen szimbolikus jelentésének eredete messzire nyúlik vissza.

Az ókorban a pogányoknál, a zsidóknál és a keresztényeknél különös szeretettel használtak bizonyos számokat, amelyek valamely vallásos vonatkozású személyek, tárgyak, fogalmak mennyiségét jelölték meg, állandóan visszatértek s amelyeknek a *varázslatban* is különös szerepük volt. Ezek voltak az u. n. *szent számok*. Ilyenek voltak az egyik hagyomány szerint a 3, 4, 7, 9, 12 és 70.⁴⁴ A 3 ábrázolja a végtelenséget, jelenti a Szentháromságot, a világ 3 részét: az eget, földet és vizet és a pythagoreusok szerint a háromszöget, mint a legtökéletesebb ábrát.⁴⁵ 4 volt: a négy szélirány, a négy kerub, az ég négy sarka, a négy főangyal, stb.; 7: a hét planéta, a Göncöl csillagai, a hét napjai, a hét ég, stb.; 9: a három háromszorosának köszönheti jelentőségét; 12: a tizenkét hónap, Izrael tizenkét törzse, stb.; 70: az év ötöd része, a száműzetés hetven éve s az Izraeli kormányzó hetven legöregebb ember. Másik hagyomány szerint⁴⁶ a 3 az Isteniség, a 4 a világ, a négy világtáj, a négy elem, a négy paradicsomi folyó száma volt; a 7: a szent szám, a 3-nak és 4-nek, azaz: az Istennek és a világnak összetétele. További hagyomány szerint⁴⁷ a 7 a hétkarú gyertyatartóról a zsidók szent száma, később azonban a keresztények Krisztus utolsó hét szavára, a hét szentségre, stb. értették. Jóllehet e szent számok már kétségtelenül jelképies jelentésűek s jóllehet a számszimbolika az ókorban inkább az astrologiára tartozott, a számok szimbolikájáról Kalt szerint⁴⁸ csak az allegorikus bibliamagyarázat kora óta kezdtek beszélni. Ez pedig *Philo*-val, az alexandriai zsidó vallásbölcselel indul meg. Philo azt tanítja, hogy a bibliában a szavaknak közönséges jelentésük mögött más jelentésük is van, következésképp a számok sem azt a pusztá mennyiséget jelentik, amelyet a számnév mutat, hanem a számnév által megjelölt mennyiségben létező személyek, tárgyak, jelenségek, fogalmak közül azokat, amelyek a maguk konkrét mivoltában *többet érnek s jelentősebbek*, mint a számnév képviselte mennyiség, amint a Lehmann-féle énekvariáns kezdősora is mondja: „Eins und das ist aber mehr... Eins ist unser Gott”. Philo szerint 1: az Isten, 3: az Isten száma, 4: a világ, a tökéletesség, a harmónia száma, 7: a világban megnyilatkozó Isten száma, 10: Isten jelképe, aki *mindennek kezdete és vége*, mert az egységek a 10-nél végződnek s itt újra az egységhez térnek vissza.⁴⁹ A jelképies magyarázatot, noha azok eredetére nézve maga a biblia alapot nem nyújt, a keresztény egyház maga is termelte, de a pogányságtól is sokat átvett⁵⁰ akár az állat- és növény-, akár a szín- és a számszimbolikában. A biblia értéséhez Szent Ágoston is szükségesnek tartotta a többi között a természet ismeretét, az asztronómiát, a filozo-

⁴⁴ Schiele-Zscharneck: Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Tübingen, 1910. V. k. 2178—2180. l.

⁴⁵ Az egyházi ábrázolásokon Isten feje egy háromszög keretei között van feltüntetve.

⁴⁶ Schiele-Zscharneck: id. m. V. k. 650. l.

⁴⁷ Mayer s Conv. Lexikon. 15. k. 457—458. l.

⁴⁸ Edm. Kalt: Biblisches Reallexikon. Paderborn, 1931. II. 1029—1030. l.

⁴⁹ Edm. Kalt: id. m. id. h.

⁵⁰ L. Edm. Kalt: id. m. id. h. és Wetzer und Welte's Kirchenlexikon. 11. B. Freiburg im Breisgau. 1899. 1043. sk. l.

fiát és azt, hogy ismerjék a számok jelentőségét.⁵¹ A középkor a nagy szent nyomán hitt is a számok „misztikus“ jelentőségében s a számok misztikus értelmének kutatása még nagyobb mértékben nyilvánult meg, mint az ókorban s ez a hajlandóság hatással volt az iskolára is.⁵² A 9. században már rá is bukkanunk az első iskolai kézikönyvre, amelyet bizonyos Dhuoda grófné a fia számára írt s amelyben az 1-től 10-ig terjedő számok ó- és újszövetségi eredetű jelképies jelentésükkel szerepelnek.⁵³ A számsor szimbolikus jelentése ez: 1-nél gondolj az Egy Istenre, 2: a két testamentom és a két főparancs, 3: a tökéletesség és a háromság, 4: a négy világtáj, a négy evangélium, 5: az öt okos szűz, a test öt érzéke, 6: a hat vizeskorsó, a világ hat korszaka, 7: a lámpák és gyertyák száma, 8: a nyolc lélek, akik a vízözön idején a bárkába menekültek, 9: az angyali karok, 10: a tized, amelyet az atyák tanítása szerint a mennyben vissza fogunk kapni. Ezt a számszimbolikát a keresztény nevelés céljait szolgáló, a keleten is messzire tért nyerő kolostorok a mohammedánizmus és a buddhizmus területén is mihamarabb elterjeszthették, a zsidóság is átvehette — ha ugyan más alakban már nem volt meg nála — s a maga szája íze szerint a 12. században Maimonides Mózes útján át is alakíthatta.

A számsor, amint láttuk, az egyes vallások területéről származó változatoknál nem egyforma. A kezdetben szent számokként szereplő egyes számokból a teljes számsor kialakulása a 9. század körül mehetett végbe.

A számok jelentése már a szent számoknál nagyobbbrészt az ó- és újszövetségi szentírásból került ki, de találkoztunk egynéhány asztronómiai és filozófiai fogalommal is. A 9. század szimbolikus számsora és a katechizáló ének e tekintetben változatosabb. A zsidó változatok számai túlnyomóan ószövetségi, kisebb részben talmudisztikus és asztronómiai jelentésűek vagy pedig más tapasztalati igazságok is szolgáltatják a jelentést. A keresztény változatoknál a számok jelentését nagyobb részt az újszövetségi, kisebb részben az ószövetségi szentírás, a teológiai és filozófiai tudományok adják meg. A kaukázusi és indiai változatban a jelképies jelentések részint mohammedán és buddhista vallási tanokból, részint filozófiai fogalmak közül valók. A számoknak ezen jelentései azoktól származnak, akik vallásos irodalmi és egyéb irányú műveltségüknel fogva hivatva voltak másokat tanítani: a felsőbb, a tanultabb és iskolázott rétegtől. A számszimbolikában tehát, melyet különböző népek szellemi vagyonuk gyanánt őriznek, valóban a „gesunkenes Kulturgut“ emlékeit szemlélhetjük.

A katechizáló ének s a jelképies jelentésű számok történetén végigtekintve megállapíthatjuk, hogy az első, 10-ig terjedő teljes számsor keresztény, ezt a számsort magában foglaló keleties stílussal megalkott, elsőnek ismert ének pedig zsidó eredetű. Azt a kérdést mégis, hogy az ének keresztény vagy zsidó származású-e, bármennyire látszik is a zsidó eredet mellett szólni a szimbolikus számok énekbe foglalásának elsőbbsége, R. Köhler aggodalmai mellett,⁵⁴ az argumentum ex

⁵¹ Fináczy E.: A középkori nevelés története. Budapest, 1926. 77—78. l.

⁵² U. o. 197—198. l.

⁵³ U. o.

⁵⁴ V. ö. R. Köhler: Kleinere Schriften. III. 305—306. l.

silentio alapján, adatok hiányában azért sem dönthetjük el, mert nehéz feltételezni, hogy a keresztény eredetű, 9. századi szimbolikus számsornak a tanítás céljaira, az emlékezetben tartás megkönnyítésére való énekbe foglalását illetően az ilyen pedagógiai eljárás alkalmasságát és hasznosságát annyira ismerő keresztény vallásos tanítás idegen minta után járt volna el.

Az a népi szokás, amely szerint a katechizáló éneket egyes népek mulatságokon, lakodalmakon, torokon borital mellett énekelték s nálunk ma is éneklik, az éneknek bizonyára a zsidók husvéteti borozgatása mellett történt előadásából ered s a zsidók husvéti szokásainak keresztény mása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy, mivel a zsidók az őket környező népekkel sehol sem éltek olyan közelségben, hogy azok családi vallásos szokásaikat megfigyelhették vagy elleshették volna, mert ezek mindig szigorúan zárt körben nyilvánultak meg s így közvetlen hatásról nem lehet szó, fel kell tennünk, hogy ez a szokásuk csak valamelyes közvetítéssel kerülhetett a keresztény népi rétegbe. Nem lehetetlen, hogy a közvetítő a kolostorok refektoriumi borozgatása (pocula charitatis) volt, amely alkalommal a katechizáló éneket is elénekeltek. Ezeken pedig a laikus elemek gyakran résztvettek.

Mindent egybefoglalva kimondhatjuk, hogy a katechizáló ének a jelképies jelentésű számok felhasználásával a közép- és újkori vallásos nevelésnek igen népszerű eszköze volt, a tanultak, iskolázottak rétegében keletkezett s nevelői funkcióját később részben elhagyva a mulatságok fűszereképpen a népies szokások közé ereszkedett le.

A számszimbólumok azonban szerepüket a népi szellemi élet terén ezzel még nem töltötték be.

Az egyes népek mondáiban, legendáiban, meséiben és trufaszerű apró elbeszéléseiben sűrűn találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az ember megrontására törő ördögnek s néphitbeli rokonainak legyőzésére vagy nevetségessé tételére a történet szorongatott hőse sohasem a fizikai erőt használja fel, mert ebben az ördög nálánál hatalmasabb, hanem az észnek a furfangban, fortélyosságban és ötletességben jelentkező, sokszor az alsó komikumig leereszkedő fegyvereit, mert az ördögről világszerte az a népi felfogás, hogy buta és ostoba. Mennyivel hathatósabbak lehetnek akkor az ördöggel szemben azok az eszközök, amelyeket az ember a vallási tudományokban való jártasság s az iskolázottság útján szerzett! A nép a szimbolikus számok jelentéseiben nemcsak a vallásra vonatkozó ismereteket látott, hanem bizonyos szellemi felsőbbséget jelentő misztikumot is, ami a tudatlansággal, a gonosszal és az ellenséggel szemben védelmet jelent. Így jutott a számszimbolika a népi felfogásban ahhoz az értékeléshez, amely az ördögi megrontás ellen az elhárító eszköz, a varázsigé tulajdonságával ruházta fel. A számok jelentésének tartalma később megváltozott, de a hozzájuk fűződő misztikus jelentőség megmaradt, amint a következő mesei hagyományok igazolják.

Székely mesében⁵⁶ az ördög egy házasodni akaró legénynek kilenc kövér disznót ad s ígéri, hogy négy hét múlva este 10 órakor felkeresi. Ha ekkor *kilenc* kérdésére nem tud megfelelni, a szalonnát is

⁵⁶ M. Népk. Gy. XII. XX. sz. 219—226. l. Az ördög kilenc kérdése.

visszaveszi s a legénynek „egyéb baja is lösz”. Négy hét múlva egy rongyos koldús a legénytől éjjeli szállást kér. Ez, mikor megtudja, hogy a legény milyen veszedelem előtt áll, ígéri, hogy helyette megfelel. Az ördög éjjél felé jön s kérdi 1-től 9-ig a számok jelentéseit. A koldus felelete: *Egyre*: Egy Isten, egy nap, egy feje minden embernek. *Kettőre*: Akinek két ép látó-szöme van, szöröncsés embőr. *Háromra*: Amely házon három ablak van, elég világos. *Négyre*: Négy kerék elég egy szekérbe. *Ötre*: Öt kézuji elég egy kard markolatjára. *Hatra*: Akinek jó hat ökre van, szánthat, stb. segítség nélkül is. *Hétre*: Akinek hét leánya, főhet a feje . . . *Nyolcra*: Kinek nyolc asztaga van a csürben, nem szorul másra kenyér dolgában. *Kilencre*: Kinek kilenc szalonnája van a padláson, nem fut a szomszédba sütnivalóért. Az ördög bámul, hogy a legény (amint ő tudta) *többet tud* s eltávozik.

Az ugodi mese szerint⁵⁶ a vásárra menő szegény embernek egy másik, aki a *vízparton* kilenc kövér disznót őriz, ajánlja, hogy a disznókat neki adja, ha megígéri, hogy neki adja, amit otthon nem tud. Egy év múlva felkeresi s ha akkor kilenc kérdésére meg tud felelni, a disznókat otthagyja. A szegény ember kötélnék áll. A vízparti ember az ördög volt. Az ember születetlen gyermekét ígérte el. Az év letelével *szabadságos katona* vállalkozik, hogy helyette megfelel. A felelet az *egy-re*: Egy az igaz Isten; *kettő-re*: A nap meg a hold; *három-ra*: A Szentháromság; *négy-re*: Egy kocsiban négy kerék van; *öt-re*: Ötödik nem szükséges; *hat-ra*: Egy hétben hat nap van; *hét-re*: Hetedik a vasárnap; *nyolc-ra*: Akinek nyolc lánya van, nem megy az erdőre bú-keresni, megtalálja a házánál is; a *kilenc-re*: Aki kilenc disznót ölhet, nem megy a szomszédba zsirért. Az ördög: „Köszönd, hogy *nagyobb ördög* vagy nálam!”

A bánfai, ezidőszerint még kiadatlan népmese⁵⁷ arról szól, hogy egy szegény ember a *holt tisztartó lelkével* találkozik. Ez kilenc ártányt kínál neki. Ha elfogadja, az is baj, ha nem, az is. Megmondja, hogy elmegy hozzá vacsorára. *Krisztus* a szegény emberhez *öreg pásztor* alakjában megy. A holt tisztartó lelke éjjel tizenegy óraker megy a szegény emberhez s az 1-től 9-ig terjedő kérdéseire *Krisztus* felel. Mi az *egy*? — Nem gyüttél ketten. A *kettő*? — Ha visszamész, akkor lesz kettő. A *három*? — Három kerék nem egy kocsi alá való. — A *négy*? — Négy kerék egy kocsi alá való. — Az *öt*? — Öregapám se szántott öt ökrön. — A *hat*? — Én is hat ökrön szántottam. — A *hét*? — Akinek hét eladó lánya van, nem megy hozzád bút kérni. — A *nyolc*? — Akinek nyolc kaszás fia van, nem megy hozzád szénát kérni. — A *kilenc*? Akinek a kilenc ártányt adtad, bemehetsz hozzá. A tisztartó lelke eltűnt.

Másik baranyai mese szerint⁵⁸ a szegény ember keresztúton segítségül hívja az ördögöt. Ez lyukas kalapon át három zsák aranyat önt neki a gödörbe azzal a föltétellel, hogy az ember húsz év múlva

⁵⁶ Beke Ö.: A pápavidéki nyelvjárás. 65—66. l. (Nyelv. Füz. 17. sz.) Az ördög még a szegény ember.

⁵⁷ Kiadás előtt álló baranya-megyei népköltési gyűjteményemből: Krisztus mög a holt tisztartó.

⁵⁸ Szintén baranyai gyűjtéséből. Bodáról. „A szegény embőr mög a könyér”.. A kenyérkultuszra nézve l. alább.

az övé lesz. Húsz év múlva az ördög elmegy érte. A feltett kérdésekre az ember helyett a *kenyér* felel. *Egy-re*: Egy az Isten. *Kettő-re*: nem felelt. *Három-ra*: A Szentháromság. *Négy-re*: A négy evangélium. „Ez így megy tizig”.⁵⁹ Az ördög megtudta, hogy az ember helyett a *kenyér* felel. Otthagyta.

Az erdélyi szász meséből⁶⁰ megtudjuk, hogy egy király egy, magát gazdagnak mondó legényhez adja a leányát, de látni szeretné annak kastélyát. A legény szökni akar, de ördöggel találkozik, aki kastélyt ad neki kilenc disznóval. Hét év múlva visszajön s ha a legény kilenc kérdésére nem tud megfelelni, elviszi. A hét év letelte előtt a fiú egy *öreg emberrel* találkozik, aki vállalkozik, hogy megfelelni helyette. Az ördög hét év múlva megérkezik s felteszi a kérdéseket. Az *öreg* felel. — Mi az *egy* és egyttal jó? — Egy jó kút. — A *kettő*? — Két ép szem. — A *három*? — Háromágú villa. — A *négy*? — Négykerékű kocsi és négy ló. — Az *öt*? — Öt jó ökör. — A *hat*? — Hat hold föld. — A *hét*? — Hét derék fiú. — A *nyolc*? — Nyolc leány szép társaság. — A *kilenc*? — A kilenc disznó az ólban. Az ördög átkozódva távozik.

Oláh mesében⁶¹ egy szegény ember a császár leányát furlanggal feleségül akarja megszerezni, de bajba kerül. Egy *veresarcú ember* megsegíti, ha megígéri, hogy, ha az ő és nyolc testvére rejtvényeit nem tudja megfejteni, első gyermekét neki adja. A legény a *kilenc sárkány* palotájába megy. A kérdésekre *öreg szolgája* felel. — Mi az *egy*? — A hold. — A *kettő*? — Két szemmel jól látni. — A *három*? — Hol három lány van a háznál, ügyelj odamenni. — A *négy*? — A kocsi négy kerékkel jól megy. — Az *öt*? — Öt ujj jó a kézen. — A *hat*? — A hatlyukú furulya jól szól. — A *hét*? — Ahol hét fiútestvér van, ne elegyedjél a dolgukba. — A *nyolc*? — Nyolc ökrös ekével jól lehet szántani. — A *kilenc*? — Hol kilenc felnőtt leány van a háznál. . . Az *öreg* szolga minden felelet után mondja: „Repedj szét!” Reggelre a kilenc sárkányt, a kilenc veresarcú embert szétpukkadva találják. Az *öreg* szolga eltűnik.

Ennek bukovinai oláh változatában⁶² az ördög házról-házra jár s rejtvényeket ad fel. Aki nem tudja megfejteni, elviszi. Egy házban éppen ott van *Isten* és *Szent Péter*. A kérdésekre *Isten* felel. *Egy*? — Egy jó kúthoz sok derék legény jár. — *Kettő*? — Két szemmel jól látni. — *Három*? — Három leány jól illik a házhoz. — *Négy*? — Négykerékű szekér jól megy. — *Öt*? — Öt ujjas kézzel jól lehet fogni. — *Hat*? — Hatökrös eke jól szánt. — *Hét*? — Ahol hét leány van a fonóban, a fonó teljes. — *Nyolc*? — Ahol nyolc legény van a háznál, ne tedd kezéd az ablakba, mert nem húzod éppen vissza. — A *kilenc*? — Pukkadj meg! — A *tíz*? — Menj a *hideg vízbe!*⁶³ Az ördög látja, hogy Istennel van dolga s eltűnik.

⁵⁹ A többi számra adott feleleteket a mesélő már nem tudta.

⁶⁰ Haltrich: Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande. 33. sz. 144. l. Der Erbsenfinder.

⁶¹ Kremnitz: Rumänische Märchen. XVI. sz. 196—203. l. Der Erbsenkaiser. — Săinenü: Basmele române. 356—357. l. Măzărulü Imperatü.

⁶² Săinenü: id. m. 357. l. Originea cimilitürilorü.

⁶³ Az ördög egyik lakóhelye, ahová küldeni szokták.

Erdélyi oláh mese szerint⁶⁴ szegény embernek az ördög a vásáron kilenc disznót ad, ha az neki ígéri, amit otthon nem tud. Otthon gyerek születik. Isten és Szent Péter odamegy éjjeli szállásra. Isten mondja az embernek, hogy ha az ördög jön, ne szóljon. Három nap múlva az ördög megérkezik s az ablakon kétszer kopog. Senki sem felel. A harmadik kopogásra *Isten teszi fel a kérdést*: Mi az *egy*? — Az ördög nem felel.⁶⁵ — A *kettő*? — Két szemmel jól látni. — A *három*? — Három láb szörnyű dolog. — A *négy*? — Négy ökörrel a szekér jól megy. — Az *öt*? — Öt ujjas kéz jól dolgozik. — A *hat*? — Hatökrös szekér. — A *hét*? — Ahol hét lány, ott teljes a fonó. Isten: „Pukkadj meg!” — Az ördög megpukkad.⁶⁶

Az oláh folklórebán kedvelt ez a téma. Egy oltvölgyi oláh mesében⁶⁷ az ördög egy embernek a vásáron kilenc „szóért” kilenc malacot ad. Az ember otthon feleségétől tudja meg, hogy az ördöggel csinált vásárt. Isten és Szent Péter éjjeli szállásra hozzá mennek. *Isten* vállalkozik, hogy helyette az ördögnek felelni fog. Ördög: Mi az *egy*? — Egy faluban nem egy ember, egy erdőben nem egy fa van. — A *kettő*? — Isten két szemet adott az embernek. — A *három*? — Ha a házban három ablak van, elég világos. — A *négy*? — Szekér vagy eke előtt négy ökör elég. — Az *öt*? — Öt ujjal jó pofont lehet adni. — A *hat*? — A szerencsétlenül járt ember kifúrt egy száraz fát, belefűjt s haragját elfeledte. — A *hét*? — Akinek hét leánya van, elég társasága van. — A *nyolc*? — Akinek nyolc fia van, nem kell félnie, hogy megverik. — A *kilenc*? — Te eszelted azt ki, hogy ezt az embert a kilenc malaccal megrontsád! Pukkadj meg! — Ah! te vagy Isten! — kiáltja az ördög s megpukkad.

A mese a Balkán más területein is ismerős. Hahn újjörög meséjében,⁶⁸ amely tipusi összetételében azonos az erdélyi szász s az oláh változatokkal, a *sárkány* kérdéseire a szorongatott fiatal ember helyett *okos öreg ember* felel. *Egy*: az Isten, *kettő*: az igazak száma, *három*: a háromláb, *négy*: a tehén négy tőgye, *öt*: a kéz öt ujja, *hat*: a fias tyúk csillagai, *hét*: a hét szűz tánca, *nyolc*: a polip nyolc lába, *kilenc*: „Kilenc hónapig hordott az anyád”, *tíz*: „Tíz a te saját szavaid. Pukkadj meg!” A sárkány megpukkad.

Egy másik újjörög mese⁶⁹ hasonló összetételű epikai anyagba szövi a számok jelképies jelentéseit. Itten a megszorult legényt egy *mór*⁷⁰ akarja felfalni, ha tizenkét rejtvényét nem tudja megfejteni. A legény helyett *koldús* felel az éjjélkor érkező mórnak. *Egy*: az Isten; *kettő*: két szarva van az ördögnek; *három*: az Isten három személye; *négy*: a kereszt négy szöglete; *öt*: öt ujj van a kézen; *hat*: a plejádok hat csillaga; *hét*: hét szűzből áll a tánc; *nyolc*: nyolclábú a polip; *kilenc*: kilenc hónap alatt születik meg a gyermek; *tíz*: tíz körme

⁶⁴ Šainėnū: id. m. 358. l. Poveštea lui Ighnatu.

⁶⁵ Ne hogy „Isten”-t kelljen mondania.

⁶⁶ Itt a hiányos emlékezet a kérdező és felelő szerepét felcserélte.

⁶⁷ Schullerus: Rumenische Volksmärchen. Anhang. 9. sz. 298—299. l. Gott und der Teufel.

⁶⁸ Griechische und albanesische Märchen. Leipzig, 1864. II. 210. l. Der Mann mit der Erbse.

⁶⁹ Kretschner: Neugriech. Märchen. Jena, 1917. 190—193. l. Der Erbsenmillionär.

⁷⁰ A fekete színű ember, azaz: az ördög.

van a disznónak; *tizenegy*: tizenegy órákor az emberek a vétéssel felhagynak; *tizenkettő*: tizenkét hónapja van az évnek. A mór: „Győztél! Mit akarsz?” — A koldús: „Menj tizenhárom mérföldre s pukkadj meg!” A mór eltűnik s a koldús tovább megy.

A schleswigi német mese⁷¹ is hasonló nyomokon jár. *Idegen* ember segít a parasztnak az *ördög* kérdéseire megfelelni. *Egy*: egy tarгонca, *kettő*: kétkerekű kocsi, *három*: a háromláb, *négy*: a szekér négy kereke, *öt*: a kéz öt ujjá, *hat*: a hat hétköznapi, *hét*: a fiascillag.

Olasz mesében⁷² a koldúsnak öltözött *Szent Márton* és *Szent Miklós* az *ördög* kérdéseiben szereplő számokra adott feleleteikkel űzik el a házba betolakodó gonoszt. Orosz⁷³ és kisorosz⁷⁴ változatokban *Szent András* ad segítséget.

A spanyol mese⁷⁵ arról szól, hogy a szegény ember ellen törő *ördög* kérdéseire *Szent József* felel. *Egy*: a nap és a hold; *kettő*: Mózes táblái; *három*: a három pátriarka; *négy*: a négy evangélista; *öt*: az öt seb; *hat*: a hat gyertyatartó; *hét*: a hét énekhar; *nyolc*: a nyolc szivesség; *kilenc*: a kilenc hónap (amely után a gyermek megszületik); *tíz*: a tíz parancs; *tizenegy*: a tizenegyezer szűz; *tizenkettő*: a tizenkét apostol.

Svéd változatban⁷⁶ a számok jelentései: *egy*: a harangütő; *kettő*: a szem; *három*: a fazék lábai; *négy*: a szekér kerekei; *öt*: az öt ujj; *hat*: a kánai hat korsó; *hét*: a Miatyánk kérései.

A számok szimbolikus jelentése az észteknél is számos hasonló népmesében található.⁷⁷

A számok ezen jelentésére vonatkozó hagyomány az *ördög találos kérdései*,⁷⁸ az *elígért gyermek*,⁷⁹ majd a *feleségszerző róka*,⁸⁰ a *Bärenhäuter*-⁸¹ és a *hazajáró kísértet*-típusú anyagba van beszöve, azaz olyan mesékbe, amelyeknek alapindíékaihoz tartozik, hogy a hősnek az *ördög*től vagy ennek rokonaitól meg kell szabadulnia. A számszimbolikát tehát ezekben a mesékben olyan helyeken alkalmazták, ahol annak *ördög* ellen védő, varázserejű szerepe érvényesülhetett.

A számsorok ezekben a mesékben különböző magasságig terjednek. A keresztény számszimbolika tizenkettes számkörét csak a spanyol és újjörög változatokban találjuk, láttunk hetes és tízes számsorokat is, de a többség a kilences körében mozog. Ez a számkör valószínűleg azért vált ilyen népszerűvé, mert a kilenc a tökéletességet je-

⁷¹ Müllenhoff: *Sagen von Schleswig*. 1845. 303. l. Köhler: id. m. III. 370. l.

⁷² Köhler: id. m. III. 370. l. K. a számok jelentését nem közli.

⁷³ W. Anderson: *Kaiser und Abt*. 353. l. (FFC 42.) A számok jelentése itt sincs közölve.

⁷⁴ Bolte-Polívka: *Anmerkungen*. III. 15. l. A számok jelentését itt is nélkülözzük.

⁷⁵ Boggs: *Index of Spanish Folktales*. Helsinki, 1930. 156. l. (FFC 90.)

⁷⁶ Svenska Folksagor. 1882. 54. sz. *Der Bauer, der sich dem Teufel gelobte*. Köhler: III. 370. l.

⁷⁷ Aarne: *Estnische Märchen- und Sagenvarianten*. Hamina, 1918. 52. l. (FFC 25.) A nagyrészt kézirati anyagra támaszkodó jegyzék a számok jelentéséről semmit sem közöl. — Az összehasonlító irodalmat l. Bolte-Polívka: *Anm.* III. 15. l.

⁷⁸ Aarne-Thompson: *The Types of the Folk-tale a classification and Bibliography*. Helsinki, 1928. 812. sz. típus.

⁷⁹ U. o. 810. sz. típus.

⁸⁰ U. o. 545. sz. típus.

⁸¹ U. o. 361. sz. típus.

lentő pythagoreus hármas szám háromszorosa s mint ilyenek már az ókorban különös jelentősége volt.

A számok jelentésében már csak itt-ott találunk ó- vagy újszövet-ségi vonatkozást, az asztronómiai és a katechizáló énekben érvényesülő naptári fogalmak szerepe is megcsökkent. A számok jelentése legtöbb esetben valamely mindennapi tapasztalati igazság, amelynél az a fontos, hogy a válasz a számhoz illő és talpraesett legyen.

A személyek, amelyek a hőst szorongatott helyzetében megsegítik: Isten, Krisztus koldus vagy pásztor alakjában, helyetteseképen a kenyér,⁸² egy-egy szent, okos öreg ember vagy a szabadságos katona. Az utóbbi a népköltésben a természetfölötti segítőkkel egyenlő értékű tekintély. A számok jelképies értelmének megadása a természetfeletti segítők részére annyit jelent, mint annyi sok esetben a hősnek a feladat elvégzésében természetfeletti úton való megsegítése.⁸³

A jelképies értelmű számok a népmesében Bolte egyik adata szerint már a 15. században megjelennek.⁸⁴ Varázserővel való felruházásuk az ókori hagyomány és Szent Ágoston tanítása nyomán érthető.

A népmese hőseinek feladatai között vannak olyanok is, amelyeket, mint kérőknek kell teljesíteniök. A következő néphagyományokban a feleségét kereső hősnek arról kell tanúságot tennie, hogy a számok jelképies értelmével tisztában van, vagyis megvan az a műveltsége, amelyet tőle a feleségül venni kívánt nő elvár.

Egy ciprusi újjörög dalban⁸⁵ egy szép leány a legény érzelmeit csak akkor hallgatja meg, ha az előbb bizonyos feladatokat elvégez. A többi között: menjen el a tanítóhoz, tanulja meg a zsoltárokat, az apostolok történetét, tanuljon meg írni, számolni s tanulja meg a százmondást, melyet a leánykérésnél tudni kell. A legény ezeket megtanulja. A leány kérdi: Mi az egy? A felelet: Egy az Isten, aki engem segítni fog. — A kettő? — Két ezüstszárnyú galamb csókolózik. Látam őket, míg nálad voltam. — A három? — Szentháromság, állj mellett! — A négy: — Négyszögletű kereszt van a kebleden s az kéri Istent, hogy társad legyek. — Az öt? — Öt almát hoztak nekem. Sokáig válogattam, míg hozzád illőt találtam. — A hat? — Feljött a fias tyúk, annak is hat csillaga van. Aki engem szeret, válasszon belőlük egyet! — A hét? — Hét a megtévesztő csillag az égen. Akit én szeretek, megcsal, elámít engem! — A nyolc? — Nyolc lába van a tengeri ráknak. — A kilenc? — Kilenc hónapig hordott az anyám s kéri Istent, hogy egymáséi lehessünk. — A tíz? — Tizes számokban tedd fel kérdéseidet, mert sok van még hátra s elfelejtem. — A húsz? — Húsz évet töltöttem a velencei városokban. — A harminc? — Harminc

⁸² A kenyér, mint természetfeletti eszköz a gonosz ellen harcoló anyagú mesetípusban: M. N. Gy. XII. 119. l., Lázár: Alsófekér-m. magyar népe. II. r. 639—641. l., M. N. Gy. X. 26. l. Wuttke: Der deutsche Aberglaube in der Gegenwart. 129., 283., 308., 311., 374—375. l. A kenyeret a német néphit Krisztussal azonosítja: Bolte-Polivka: Anmerk. I. 103., 2 2—223., 331. l. Liebrecht: Zur Volkskunde. 320. l. Rantasalo: Der Ackerbau. I. 38—40. l. (FFC. 30.), II. 140. l. (FFC. 31.)

⁸³ V. ö. az ördög által más mesetípus keretében feltett találós kérdésekre nézve: Bolte-Polivka: id. m. III. 12—17. l.

⁸⁴ Bolte-Polivka: id. m. III. 15. l. Archivio per lo studio delle tradizioni popolari. Palermo. 12, 86.

⁸⁵ Liebrecht: Zur Volkskunde. 162—166. l.

ága van a kassianak. — A *negyven*? — Negyven évig vágtam Franciaországban egy követ s ott tapasztaltam, mint szeretlek téged. — Az *ötven*? — Ötven öltre ástam a földbe s onnan csókoltam azt, aki karcú, mint a vessző. — A *hatvan*? — Hatvan vasárnap és hatvanöt szombaton kerestem a templomot s kérdeztem a papokat, tanítsanak meg, hogyan mérsékeljem szerelmem tüzeit. — A *hetven*? — Hetven éve várok csókjaidra. — A *nyolcvan*? — Engedd meg, hogy térded átöleljem! — A *kilencven*? — Engedd mondanom, hogy szeretném ajkadat megcsókolni! — A *száz*? — Száz és egy apáca és hatvan szerzetes van Jeruzsálemben Krisztus sírjánál, akik egész hónapban gesztenyét esznek, dióhéjból isszák a vizet, stb., mégse tudnak szentek lenni. Nálam a paradicsom kulcsa, aki engem megcsókol, annak kinyitom. Ha velem jössz, szent leszel! A leány hajlandó a frigyre,⁸⁶

Magyarországi cigány népmesében,⁸⁷ melynek eleje a *hajnalkötöző királyfi*⁸⁸ mesetípusához tartozik, arról van szó, hogy két legény két leányt az óriások hatalmából kiszabadít, akiket feleségül szeretnének venni. A leányok a legényeket *újabb próbára* hívják fel. Az idősebb leány kérdez s az idősebb legény felel. — Mi az *egy*? — Az Isten. — A *kettő*? — Ti, két nővér s mi, két fivér. Ha elveszünk, két pár leszünk. — A *három*? — Isten, Jézus, Mária-ra esküszöm, hogy nem hagylak el. — A *négy*? — Négy lába van a lónak, amely idehozott. — Az *öt*? — Öt ujjam van s öt maschurdaló-t⁸⁹ megölnék érted. — A *hat*? — Hat nap, hat éjjel csókolnálak s a hetedikén újrakezdéném. — A *hét*? — Hét asszonyt még senki sem temetett el, de hétszer hét asszony közül hetével már temették a férjeket.⁹⁰ — A *nyolc*? — Nyolclábú a rák, hátra s előre megy, de én előre akarok menni. — A *kilenc*? — Háromszor három: kilenc. Mindenki tudja.⁹¹ A kérdező leány elpirul s elhallgat. A kérdezést a fiatalabb leány folytatja s a fiatalabb legény felel. — Mi a *tíz*? — Tizesével add fel kérdéseted, hogy gyorsabban csókoljalak? — A *húsz*? — Húsz éves vagyok, neked elég erős! — A *harminc*? — Harmincszor harminc nap alatt háromszor anya leszel! Ez is elpirul. A két leány a két ifjú felesége lesz.

A cigány népmese az újgörög dallal szoros tartalmi rokonságban van. Az utóbbi világosan utal a jelképies jelentésű számok iskolai eredetére. A számok jelentése a tízesig vegyes forrásokra mutat, a tízesen felül, ahol a népi énekes vagy mesélő hagyományokra alig támaszkodhatott, teljesen az egyéni lelemény érvényesült.

Fentebb tárgyaltunk olyan népmeséket, amelyben az ember megrottására törekvő ördög találós kérdéseinek tárgyai a szimbolikus jelentésű számok voltak. Ezek mellett számtalan olyan népmesével ta-

⁸⁶ Liebrecht szerint ez az ének a zsidók husvéti énekéből ered. Ennek az állításnak csak annyi alapja van, hogy a szimbolikus számok mindakét énekben szerepelnek, egyébként messze esnek egymástól.

⁸⁷ Wlislöcki: Volksd. d. siebenbürg. und süd. ung. Zigeuner. 305—309. l. Die starken Brüder und die beiden Königstöchter.

⁸⁸ Aarne-Thompson rendszerében a 304. sz.

⁸⁹ A cigány néphit démonja.

⁹⁰ Célzás Tóbiás apokrif elbeszélésének egyik motívumára. V. ö. Bolte-Polivka: id. m. III. 515. l.

⁹¹ A kilenc-nek a számszimbolikában hagyományos felbontása s egyúttal célzás a teresség 9 hónapjára is, mert a 9 sok helyt ezt is jelenti.

lálkozunk, amelyekben az emberek valóságos rejtvényversenyt rendeznek az egymásnak feladott találós kérdésekkel.⁹² Ezekben a kérdések tárgya igen sokféle. Az ázsiai folklórebán találunk két népi elbeszélést, amelyben már inkább rejtvényharcról van szó. a találós kérdések tárgyai az egyes számok, megfejtésük pedig azok jelképies jelentése.

A pehlevi elbeszélés szerint⁹³ Akht varázsló a talányfejtők városa egyik lakójának: Gösht-i Fryânō-nak harminchárom talányt ad fel s megfenyegeti, ha azokra megfelelni nem tud, megöli. Tíz kérdés és tíz felelet hangzik el. — Mi az *egy*? — Egy a jóságos nap, mely az egész világot megvilágítja. — A *kettő*? — A be- és kilélegzés. — A *három*? — A jó gondolatok, a jó szavak és a jó tettek. — A *négy*? — Víz, föld, fák, állatok. — Az *öt*? — A jó Kaianidák. — A *hat*? — A Gahambâr hat ideje. — A *hét*? — A hét arkangyal. — A *nyolc*? — A nyolc híresség. — A *kilenc*? — Az emberi test kilenc nyílása. — A *tíz*? — Az ember ujjai. Ezek után Gösht-i Fryânō ad fel Akht-nak három találós kérdést. Az felelni nem tud s egy szent varázsszöveggel megsemmisíti.

A kirgiz elbeszélés⁹⁴ részben párja ennek. Ali-t a hitetlen mulla meg akarja ölni, ha tíz kérdésére nem tud felelni. — Mi az *egy*? — Az egy Isten. — A *kettő*? — A nap és a hold. — A *három*? — Az éjjeli ima végén az „oturashyp“. — A *négy*? — A négy kalifa. — Az *öt*? — A mosdási ima. — A *hat*? — A vallás hat szava. — A *hét*? — A hét pokol. — A *nyolc*? — A nyolc paradicsom. — A *kilenc*? — Ibrahim próféta kilenc fia. — A *tíz*? — A tíz hónap, amely alatt a gyermek már az anya ölébe kerül. A mulla elismeri, hogy Ali elfogadható feleleteket adott. Ali három kérdésére most már neki kell felelnie. Feleleteit a jelenlévő sokaság vele együtt ismétli s ezzel mindnyájan elfogadják az igazhívők vallását.

A két elbeszélés között feltűnő az összefüggés.⁹⁵ Az utóbbi tartalma és a számoknak túlnyomóan vallásos színezetű jelentése arra engednek következtetni, hogy a két elbeszélés a számszimbolika segítségével való hittérítési vagy legalább is hitvita emléke.

Bizonyos számszimbolika érvényesül még azokban a trüfyszerű népmesékben, amelyek arról szólnak, hogy a kártya egyes lapjai menyiben pótolják az imakönyvet és a kalendáriumot⁹⁶ s azokban a — szintén művelt rétegektől eredő — hagyományokban, amelyekben a vallási vita az egyes vitatkozók felmutatott ujjainak számára s az ezt kísérő mozdulatokra kölcsönösen kigondolt jelentésekben folyik le.⁹⁷

Szemlénk azt igazolja, hogy a számok s az azokhoz a vallásbölcselek és bibliamagyarázók által hozzáfűzött misztikus, majd jelképies jelentések a számsor kiépítése és ennek énekbe foglalása útján előbb

⁹² L. J. de Vries: Die Märchen von klugen Rätsellösern. Helsinki, 1928. (FFC 73.)

⁹³ Köhler: id. m. III. 365—371. l. Die Pehlevi-Erzählung von Gösht-i Frâyânō und der kirgisische Büchergesang „Die Lerche“.

⁹⁴ Radloff: Aus Sibirien. I. 497—501. l. — Radloff: Die Sprachen der türkischen Stämme Südsibiriens und der Dsungarischen Steppe. I. Abt. 3. Teil. 780. l.

⁹⁵ L. Köhler: id. m. III. 369. l. A kirgiz elbeszélés a pehleviből származik.

⁹⁶ Aarne-Thompson: id. m. 188. l. 1613. sz. típus (FFC 74.) és Thompson: Motif-index of Folk-Literature. 337. l. H 603. sz. (FFC 108.)

⁹⁷ Pauli: Schimpf und Ernst. (Ed. Bolte.) 32. sz. és Thompson: Motif-index of Folk-Literature. 337. l. H. 607. sz. (FFC 108.)

az iskolai és családi vallásos tanítás, emellett az egyházi ének széles területre eljutott eszközei voltak, később, eredeti szerepük megváltozása után a népi szellemi életbe ereszkedtek alá, amelynek, mint a mulatózó szórakoztatója, az ördög ártó hatalma ellen használt védő és támadó bűvös eszköz s a tudáspróbán, mint a megkívánt tudás legelsőbb elemei, sajátos tényezői lettek.

Berze Nagy János.

Der katechisierende Gesang, über dessen ungarische, deutsch-ungarische, deutsch-österreichische, mitellateinische, mährische, jüdische, kaukaso-mohammedanische und indisch-buddhistische Fassungen die Arbeit handelt, besteht aus einer Reihe abwechselnder Fragen und Antworten. Die Fragen und Antworten, die in den christlichen Fassungen des Gesanges auf den ursprünglichen Sinn und Bedeutung der einzelnen Glieder der Zahlenreihe 1—12, in den jüdischen der Zahlenreihe 1—13, in den mohammedanischen der Zahlenreihe 1—10, gerichtet sind, werden durch einen Vorsänger gestellt, während die Antworten früher durch eine Zuhörerschaft von Kindern (bezw. durch einen Kinderchor), später aber durch die zuhörenden Erwachsenen hergesagt wurden. Das Hauptmerkmal des Strofenbaues des Gesanges besteht darin, dass die einzelnen Antworten von der zweiten Antwort an bis zur letzten in umgekehrter Reihenfolge immer wiederholt werden derart, dass jede einzelne Strophe mit der Antwort auf das „was ist eins?“ endet. Im Gesange gelten die Zahlen bloss als Symbole, deren ursprüngliche Bedeutung erst aus den Antworten zu erfahren ist. Die Ausdeutung der Symbole geschieht am häufigsten durch einen Hinweis auf gewisse Helden des alten oder des neuen Bundes, auf gewisse Gegenstände, philosophische oder astronomische Begriffe, eventuell auf die Wahrheiten der Alltagsweisheit. Im Kreise des christlichen Volkes wurde der Gesang anfangs nur durch Kinder, in Schulen und Kirchen, vorgetragen, später wurde er auch von Erwachsenen bei Volksfeiern, Hochzeiten, Trauergelagen und anderen derartigen Gelegenheiten gesungen, und zwar in den Schulen und Kirchen aus didaktischen und erzieherischen Zwecken, bei den übrigen Gelegenheiten aber bloss der Kurzweile halber. Im Kreise des Judentums wurde der Gesang am Sederabend beim Weinglädchen von Kindern hergesagt, um ihren Fortschritt in den Grundwahrheiten des Glaubens zu bezeugen. Dieser Brauch lebt in den jüdischen Häusern noch heute fort und war übrigens von jeher ein Bestandteil des jüdischen Familienzerimonials. Auch die mohammedanischen und buddhistischen Überlieferungen enthielten erzieherische Tendenzen, das aber, ob der Gesang bei denselben durch Kinder oder durch Erwachsene vorgetragen wurde und ferner, aus welchen Anlässen, ist nicht bekannt. Als Verfasser des Gesanges gilt in der Überlieferung der jüdischen Literatur, der vielgenannte Religionsphilosoph: Moses Maimonides, obzwar die Bearbeitung des Stoffes durch christliche Hand schon früher vorgenommen worden dürfte. Diese Annahme aber kann heute nicht belegt werden. Im Rahmen der jüdischen Familiarzerimonie am Sederabend erscheint der Gesang schon im 15. Jahrhundert. In der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts finden wir denselben in einer durch drei Chöre aufgeführten lateinischen Motette des Theodor Clinius wieder. Auch die Vortragsweise und der Strofenbau des Gesanges weist auf eine uralte Herkunft hin. Diesen Strofenbau treffen wir schon bei den primitiven Völkern in der afrikanischen Inselwelt, während die endlose Wiederholung der einzelnen Sätze, als ein Merkmal der babylonischen Hymnen und Gesänge gilt. Ähnlichgebaute sogenannte Kettenreime sind auch in dem Kreise der ungarischen Volksdichtung zu finden. In den ungarischen Fassungen — und zwar nach unserem Wissen allein in diesen — hat der Gesang eine weitere Entwicklung erfahren, indem auf die Antwort auf die sechste Frage folgend bezw. zum Abschluss des Gesanges ganz oder teils auch das Lied von der Hochzeit zu Kana versungen wird, was darauf zurückgehen mag, dass der Gesang im Kreise der Erwachsenen schon von altersher mit Trinkbräuchen Anknüpfungspunkte gefunden hat. Die symbolische Deutung der Zahlen geht teils auf heidnisches Wissen, teils auf Philo von Alexandrien, teils und vorwiegend auf die hermeneutischen Ansichten des heiligen Augustinus zurück. Auf Grund dieser Auffassung und der sogenannten heiligen Zahlen ist die erste, die Zahlen 1—10 umfassende symbolische Zahlenreihe entstanden, die in einem Schulhandbuche erhalten ist. Diese Zahlensymbolik weitete sich später auch auf die Zahlen 12 und 13 aus und fand auch

im aussereuropäischen Osten durch das weitverzweigte Klösternetz Verbreitung. Der Brauch, dass der katechisierende Gesang anlässlich Volksbelustigungen, Hochzeiten und anderer derartigen Gelegenheiten beim Gläschen gesungen wurde, ja bei den Ungarn noch heute gesungen wird, ist ein christliches Gegenspiel zum jüdischen Sederabendbrauche. Doch darf in dieser Beziehung keine unmittelbare Übergabe, bezw. Übernahme in Betracht kommen, weil jede diesbezügliche Annahme durch die bekannte verschlossene Lebensweise des Judentums ausgeschlossen ist. Mit mehr Recht darf diesbezüglich auf die Trinkgemeinschaften (*potula caritatis*) der Klöster hingewiesen werden, denen auch häufig Laien beiwohnten und in denen wahrscheinlich auch katechisierende Lieder gesungen wurden. Das Volk sah in der Deutung der symbolischen Zahlen nicht nur Kenntnisse über religiöse Dinge, sondern auch eine Art Mystik, die ihrem Kenner einen gewissen Grad geistiger Überlegenheit verlieh und deshalb erscheinen diese Zahlen seit dem 15. Jahrhundert mit Zauberkraft ausgestattet. So befreit in den ungarischen, siebenbürgisch-sächsischen, rumänischen, neugriechischen, deutschen, italienischen, spanischen, estnischen und finnischen Märchen Gott oder Christus in der Gestalt eines Bettlermannes oder Hirten (ja in der Gestalt eines Stücklein Brotes verhüllt) oder ein alter weiser und heiliger Mann den Helden aus der Macht des Teufels, eines Drachen oder eines Gespenstes dadurch, dass er auf die symbolische Zahlen enthaltenden Fragen des bösen Geistes mit Bezugnahme auf die alt- oder neutestamentlichen, bezw. astronomischen oder kalendarischen Beziehungen derselben, ja noch häufiger mit einer Wahrheit der Lebenserfahrung entgegnet. Auch kommen die symbolischen Zahlen in solchen Volksmärchen vor, in denen der Freier bei der Brautschau bezeugen soll, dass er mit der Bedeutung der Zahlen vertraut sei, d. h., dass er über die erforderliche Bildung verfüge. In der Pehlevi-Erzählung und in dem kirgisischen Gesang erscheint die Zahlensymbolik als ein Mittel der religiösen Mission, bezw. Diskussion. Auch kam noch die Zahlensymbolik zur Geltung in Märchen, welche ausführten, wie das Gebetbuch durch gewisse Blätter von Spielkarten zu ersetzen sei, ferner in den Volksüberlieferungen über die Zeichensprache.

Zusammengefasst kann gesagt werden:

Die symbolischen Zahlen, ihre Deutungen und die einschlägigen Gesänge dienten anfangs nur dem schulmässigen und familiären religiösen Unterrichte und sind als solche in den Bildungsschichten der einzelnen Völker entstanden, im Wandel der Zeiten aber stiegen dieselben in das geistige Leben des einfachen Volkes nieder. Ihre ursprüngliche Bedeutung hat nun einen Wandel erfahren und nunmehr dienen die alten Stoffe teils in der Form von Gesängen der Belustigung der Zecher, teils aber — wie in der Volksmärchenüberlieferung erhalten — auch der Wehr und dem Kampf gegen die Macht des Teufels, ja sie galten an Prüfungen, als die niedrigsten Elemente des Wissens, und zugleich als Mittel zur Überzeugung des Gegners bei religiösen Diskussionen. Somit darf die Zahlensymbolik der Volksüberlieferung, als ein wahres „gesunkenes Kulturgut“ angesprochen werden.

NÉPI HANGSZEREK A FELFÖLDÖN.

Az anyaországához visszacsatolt Felföld paraszt-társadalma földrajzi és néprajzi adottságánál fogva, másodsorban az utolsó húsz esztendőnek bizonyos fokú elnemzetlenítő politikájának mintegy ellensúlyozásaképpen, szívósan ragaszkodott az ősi népkultúra megnyilatkozási formáihoz. Ösztönös védekezés volt ez a városokból kisugárzó internacionalizálódási folyamat ellen.

Ennek a megállapításnak bizonyítására legjobb példa Zoborvidék magyarsága, amely a veszedelmes szláv gyűrűben éppen a szellemi és tárgyi hagyományok fokozottabb ápolásával véli fokozni az ellenálló magyar nemzeti öntudatot. A háború előtti évek kiveszőfélben levő népszokásai: a lakodalo n, a farsangi, a virágvasárnap, szent-iványi, stb. szertartások, amelyeknek a többi, szomszédos magyar te-

területeken már csak — legjobb esetben is — az emlékei élnek, Zoborvidéken ismét előretörtek. A múlt évben, 1938-ban éppen virágvasárnapján jártam körül ezeket a zoborvidéki falvakat, hogy a „kicézés“-t (kiszehajtás) és a „villőzés“-t élő alakjában tanulmányozhassam. Csodálkozva láttam, hogy a szokásnak régi állapota ismét jelentkezik.

Az egységes magyar területekre nem vonatkozik ez a megállapítás, mert például Csallóközben, Mátyusföldön, Garam völgyében, Ipoly völgyében, Gömörben már a húsz évvel ezelőtti népviseletnek is alig van, vagy egyáltalán nincs nyoma. Azonban az összes vidékekre jellemző, hogy az utóbbi esztendőekben ismét egyre gyakrabban jelentkezték az újabb stílusú B osztályú (l. Bartók: Magyar népdal, 35. old.) népdalok és egyre gyakrabban szólaltak meg a dudák. Ez utóbbi jelenség adott alkalmat arra is, hogy a felföldi népi hangszereket, elsősorban a dudákat és a dudásokat tanulmányozhassam.

A népzene — Bartók Béla szerint — mindazoknak a dallamoknak összessége, amelyek valamilyen emberi közösségnél kisebb, vagy nagyobb területeken bizonyos ideig használatban voltak, vagy vannak, mint a zenei ösztön spontán kifejezői. Körülbelül ugyanígy definiálhatjuk a népi hangszereket is: *népi hangszereknek azokat a hangszereinket nevezzük, amelyek nemzetünk tradícióit leghívebben megőrző parasztságunknál bizonyos ideig használatban voltak, vagy vannak, mint a zenei ösztön hangszeres kifejezői és amelyeket parasztságunk nemcsak használt, hanem maga is készített.*

Az elmondottak szerint a népzene két tényezőből, a népdalokból és a nép hangszeres zenéjéből tevődik össze. Amíg a népdalok — legalább a félreeső falvakban — ma is virágzanak, addig a hangszeres népzene biztos léptekkel halad a pusztulás felé. A nép magakészítette hangszereit kiszorítják a használatból a gyári, internacionális hangszerek. Két oka is van ennek. Első és leglényegesebb a pásztorélet hanyatlása. A népi hangszereknek egyszerű eszközökkel való elkészítésére csak a pásztoroknak volt idejük. A másik és szintén lényeges ok a gyári hangszerek olcsó volta. Ha tekintetbe vesszük, hogy egy díszesebb dуда elkészítése körülbelül egy hónapot, egy faragott furulya elkészítése egy hetet is igénybe vesz, könnyű a következtetés, mert egy harmonika ára nem több három-négy napi napszámnál.

Már nemcsak a harmonika, hanem a mandolin, banjo is kezd ott-honra találni falvainkban, pedig ezek a gyári termékek már sohasem lehetnek egy népi közösség zenei ösztönének kifejezői, mert hiányzik belőlük az a speciális nemzeti jelleg és tradíció, amely a népi hangszereket jellemzi. A dudának — igaz — kelet a bölcsője, onnan terjedt el nemcsak a keleti, hanem a nyugati népek között is; ma megtaláljuk a szomszédos szláv népeknél, az angoloknál, németeknél, de a magyar pásztor dudája mégis magyar népi hangszer, mert elkészítési módját és anyagát, továbbá a hangszer klaviatúráját tekintetbe véve, könnyen megállapíthatjuk, hogy lényegesen különbözik rokonaitól.

A Felföldön ma még használatban levő népi hangszerek a következők: a különféle hosszúságú, de hangolásukra nézve egységes típust képviselő haránt- és hosszantfurulyák, tülkök, dudák és citerák.

Kanásztülök.

Népi hangszereink közül származására és eredetére nézve való-

színűleg legrégebb a kanásztülök. Testvére a primitív társadalom emberi és állati csontokból készült fúvóhangszereinek. Szibéria és Oroszország határán élő mongolok még három-négy évtizeddel ezelőtt használtak emberi combcsontból készült tülökszerű fúvóhangszereket. (A bécsi néprajzi múzeum őriz néhány példányt.)

A tülök hazája Tibet, Babali, Keletafrika, Senegalia és Nubia, ahol a kétféle hangképzéssel, oldal- és előfúvással megszólaltatható tülköket vallási szertartásnál, stb. használják. A szarutülkök régen a mai fémkürtöket helyettesítették, nemcsak a mindennapi életben, hanem még a hadászatban is. Nagyon sokszor ivóedénynek is felhasználták. Az ipar és technika a tülköket nálunk kiszorította a használatból és ma már csak a pásztorok őrizték meg, akik — mint pl. a palóckanászok — valósággal mesterségük elengedhetlen jelképének tartják.

A kanásztülköt a Felföldön: Gömörben, Ipoly vidékén, Garam völgyében, ritkábban a Mátyusföldön és még ritkábban a Csallóközben a disznócsorda kihajtásánál használják a kanászok. A tülök hangjával figyelmeztetik a gazdasszonyokat, hogy engedjék ki a disznókat. (A tehenes rézkürttel ad jelzést a szarvasmarhák kihajtására.) Csallóközben és a Mátyusföldön, de az utóbbi időben már a Garam völgyében is egyre gyakrabban fordul elő, hogy a disznócsorda terelésére nem szarutülköt, hanem rézkürtöt használnak a kanászok.

A régi kanásztülkök legtöbbször magyar ökör szarvából készültek, azonban a hagyományokhoz nem ragaszkodó és fiatalabb kanászok a hosszabb tehén- vagy ökörszarvat is felhasználják tülökkészítésre.

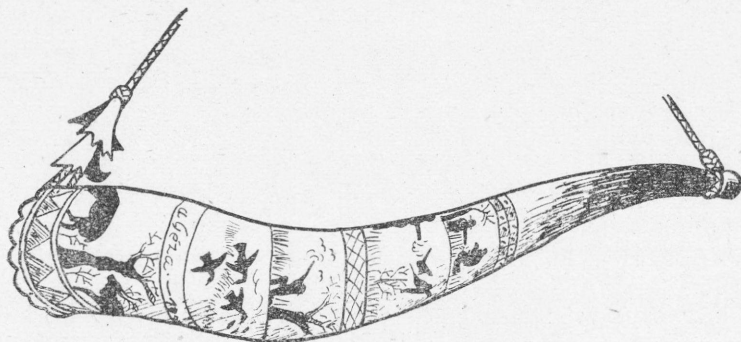
A kanásztülök elkészítése nem kíván olyan nagy gyakorlatot, mint például a duda, vagy pedig a furulya elkészítése. A szarv hegyes végét lefűrészelik, majd az itt támadt nyílásba ugyancsak szaruból, a fémkürtéhez hasonló fúvókát készítenek. Mivel ennek a fúvókának elkészítése, kifaragása adja a legtöbb munkát, a fiatalabb kanászok inkább rézfúvókát használnak. Gyakori azonban a fúvóka nélküli tülök is. Ezeknél a szarv vékonyabb vége a lefűrészelés után keletkezett természetes nyílásban végződik. Valószínű, hogy ez a régi formája a kanásztülöknek és a fúvóka használata csak a rézfúvóka elterjedése után vált használatossá.

A szarv vékonyabb végének lefűrészélése, illetve a fúvóka beillesztése után az alsó, vastagabb végét szépen körülvágják, vagy félkörökkel kicsipkézik, majd viasszal vagy zsíradékkal fényesítik. Ezután spárgát vagy szíjjat kötnek rá, hogy nyakukba akaszthassák. A szíjjat vagy spárgát a tülök alsó végén egy kifúrt lyukba erősítik, felső végén pedig egyszerűen körülkötik. A tülöktartó szíjj az ostorhoz hasonló, vékony gömbölyű fonás, mely az alsó végén levő kötésnél egy, kettő, vagy három pár csipkézett nyelvvel van díszítve, mint a karikás ostoroknak a karikához csatolt része. Ha a tülöknek szánt szarv nem elég hosszú, gyakran meghosszabbítják egy vörös-, vagy sárgaréz pléből csőszerűre formált toldalékkal, mely apró szegekkel van a szarunagyhöz erősítve. A hosszabb tülköt jobban szeretik a kanászok, mert annak mélyebb, bűgőbb hangja van, mint a rövidebbnek. A legtöbb kanásztülök hossza 50—70 centiméter között váltakozik. De leginkább

a kanászbojtároknál, gyakran látni 35—40 centiméter hosszú kis tülköket is.

Díszített: faragott, vagy karcolt kanásztülköt ma már nem készítenek a felföldi kanászok. Ilyeneknek Csallóközben, Mátyusföldön és a Garam völgyében nyoma sincs. Az Ipoly-völgyi és gömöri kanászok azonban nevükön kívül egy-két állat-, vagy növénymotívumot is belekarcolnak itt-ott a tülökbe. Néhány öreg kanász szerint valamikor szépen kicifrázták a tülköt. Ez azt jelenti, hogy a szarudíszítés valamikor a felföldi, különösen a palóc és gömöri kanásznál szokásos volt. Ezt bizonyítja az a gömöri kanásztülök is, melyet néhány héttel ezelőtt egy csere útján szereztem a komáromi Jókai-Múzeum részére. A tülköt 1906-ban készítette Prohászka Géza gömöri kanász.

Prohászka Géza tülökje 60 cm. hosszú. Magyar ökör szarvából készült. Vékonyabb végének, melyben fúvóka nincs, nyílása 1,5 cm., vastagabb végének nyílása 8 cm. Alaphangja a kis *a*, legmagasabb, tisztán képezhető hangja az egyvonalas *h*. Díszítése a vastagabb vé-

1. ábra. Prohászka Géza gömöri kanász tülökje 1906-ból.

gétől számítva 37 cm-es magasságban öt körsávban van elhelyezve. Mind az öt körsávban vadászjeleneteket rögzített meg, kiváló megfigyelését jellemző karcolással. Az emberi, állati alakok és a fák, továbbá a körsávokat elválasztó szalagok savval vannak sárgára színezve.

Fadrás Mihály pereszlenyi (Hont m.) kanász tülökje (a komáromi Jókai-Múzeum tulajdona) 62 cm. hosszú és fúvókával van ellátva. A fúvóka alkalmazása ennél a tülöknél, ellentétben a fúvóka nélküli tülökkel, lehetővé teszi, hogy az alaphangon kívül még három felhang szólaltatható meg: a bővített nyolcad, ennek az ötöde és az alaphang második nyolcada. A tülök alaphangja a kis *f* és *fis* között van. Játéknál Fadrás Mihály az ö-szes képezhető hangokat használta.

A mátyusföldi kanászok tülökjeire jellemző, hogy azok általában sokkal rövidebbek, mint az Ipoly-vidéki palóc, vagy pedig a gömöri kanászok tülökjei. A jellegzetes kanászhangszernek ezt a megkisebbedését két ok idézte elő: első a hosszúszarvú magyar ökrök pusztulása, a második pedig a legelők felszántásával beállott kanászélet hanyatlása. A közös legelők hiánya megszüntette a közös községi disznócsordákat és megszűntek a — pásztorviszonylatban — elég jól jövedelmező kanászkommenciók. Ahol még megmaradt a disznócsorda,

ott valamelyik községi zsellér embert választják meg őrzésére, mert a hivatásos kanászcsaládok gyermekei már inkább napszámosmunkával keresik meg kenyerüket. Természetes, hogy azok a máról-holnapra lett kanászok nem sokat adnak a tülökre.

Bogdán István 1918—1932-ig volt, 61 éves tardoskeddi kanász három tülköt őrzött meg. Egyiket ő használta a község főutcáján, kettőt pedig a felesége vagy bojtárja a mellékutcákon. Itt említem meg, hogy a disznócsorda terelésénél nemcsak a kanász, hanem a felesége vagy leánya is használja a tülköt. Bogdán István felesége például jobban tudta cifrázni, mint a férje.

Bogdán István tülöke 40 cm. hosszú, közönséges ökor szarvából készült. Nem ő készítette, hanem 15 kg. rozsért, burgonyáért és szalonnáért vette a volt tardoskeddi kanász özvegyétől. Ez a tülök is, mint a gömöri, fúvókanélcüli. Felső, kisebb nyílásának átmérője 2 cm., az alsó nyílás átmérője pedig 7 cm. Alaphangja az egyvonalas c, ezenkívül — nem tisztán, — de megszólaltatható még az alaphang alatti kis *á* és az alaphang felett egy bizonytalan szeptima. Bogdán István és felesége csak az alaphangot használta, egy hosszú, egy rövid és ismét egy hosszú megfúvással.

A mátyusföldi rövid tülköket megtaláljuk a palóckanászoknál, de ott a kisbojtárok használják, hogy tanuljanak rajta. De fúvókával, elentétben a mátyusföldiekkel, el vannak látva.

Furulya — furugla.

A furulya, vagy amint Csallóközben és Mátyusföldön nevezik, „furugla“, már szorosan vett értelemben népi hangszer, mert különféle szöveges, vagy szövegnélküli dallamok előadására is alkalmas. Régebben az egész Felföldön elterjedt hangszer volt, amit az bizonyít, hogy nyoma minden vidéken megtalálható. Az Ipoly vidékén a pásztorok, leginkább a juhászok, úgy a hosszant-, mint a harántfurulyát megőrizték. A többi területeken: Nyitra vidékén, Mátyusföldön és a Csallóközben csak hosszantfurulyát találni.

A furulyák valamikor nagyobb tiszteletben álló hangszerek voltak, mint ma, hiszen még a főúri családok zenekaraiban szerepet is játszottak, mint Apor Metamorphosis-ának 3. részében olvashatjuk:

„ . . . hegedű, cimbalom, duda készen lévén,
furulyát is gyakran azok közé tévén.“

Azonban a XVII-ik században kiszorítják a használatból a bilyentyűkkel ellátott fuvolák és a furulya a parasztságnál és a pásztoroknál talál menedéket, ők őrizték meg napjainkig.

A palócföldön, Ipolyság vidékén, Balassagyarmattól északra, az Ipoly baloldalán elterülő községek, uradalmak juhászai negyven-ötven esztendővel ezelőtt mind értettek a furulyához — ezt bizonyította a néhány esztendővel ezelőtt Pereszlényben kb. 80 éves korában meghalt Kiss János juhász, aki 70 éves koráig, mint juhász, jóformán az egész Hont megye északi részét bejárta. Kiss János maga is kiválóan játszott úgy a haránt-, mint a hosszantfurulyán. Gyakran eldicsekedett azzal, hogy furulyaszóját sokszor még úriasszonyok is hallgatták az erdőben. Felesége is azért szeretett bele, mert szépen tudott furulyázni. Sőt, nem

kis büszkeséggel beszélt arról sem, hogy az Ipolyság-vidéki erdőkben bolyongó Sisa Pista betyárral az összes pásztorok közül ő volt a legjobb barátságban.

A mostani palóc juhászok közül legjobban furulyázik Tózsér Ferenc, 60 éves lukanényei juhász. Amikor 1936. december 28-án felkerestem, két furulyája volt: egy haránt- és egy hosszantfurulya. Mindakettőt saját maga készítette, kb. 1933-ban. A furulyakészítést a többi juhásztól tanulta. A harántfurulyát jávorfából faragta ki, a hosszantfurulyát pedig bodzafából csinálta. Mind a két furulya játszólukainak száma 6 (a komáromi Jókai-Múzeum tulajdona), hangterjedelmük: *fis-ais*², tehát két oktáva és egy nagy terc. A harántfurulyán semmi díszítés nincs. A hosszantfurulya díszítése is egyszerű: az ajaksíplyuk felett két félkörökkel díszített körvonalban kettős romboidok vannak bevágva. Ugyanilyen díszítések, csak keskenyebb szallagban vannak a játszólukaknál is. A furulyák hossza 45 cm., skálájuk dūr-jellegű, de a játszólukaknak félig való lefödésével moll-jellegű dallamokat éppoly könnyedén és tisztán játsza, mint a dūr-jellegűeket. A hangszer hangterjedelmét csak az alsó oktáva ötödétől használja. Dallamkészlete közepes: öt-hat pentaton dallamon kívül körülbelül 20-30 B osztályú dallamot játszik. Ezenkívül játsza a közismert népies műdalokat is.

A szorosan vett mátyusföldi területen furulyást nem találtam, de Vincze Márton 71 éves tardoskeddi napszámos szerint 40–50 évvel ezelőtt még sokan tudtak furulyázni, nemcsak a vidéken, hanem Tardoskeden is.

A Komárom-megyei Ógyallán él Vaskó József 60 éves volt gyulás, aki a bal hüvelykujjának hiánya ellenére nemcsak jól játszik a hangszeren, hanem még ma is készít gyönyörűen faragott furulyákat. A furulyakészítést és cifrázását apjától tanulta, aki szintén pásztorember volt. Az általa készített furulyák hossza 40–70 centiméter között váltakozik. A hangszeret bodzafából készíti, leginkább télen, vagy ősszel, mert — szerinte — akkor kemény a fa. A furulyák hangterjedelme két oktáva és egy nagy terc, skálájuk az alsó lyuk lefödésétől tiszta dūr jellegű. Azonban gyakran előfordul, hogy az alap- és második hang közötti intervallum nagy másod, aminek az az oka, hogy a lyukak kifúrását az alsó végétől számítva, magasan kezdi. A furulyát kb. 2½–3 cm átmérőjű, egyenes, görcsmentes bodzafából készíti. A fát a kivágás után néhány hétig állni hagyja, majd leszedi a héját, kifúrja, beleteszi a nyelvet és tüzes vassal kisüti a játszólukákat, vagy amint ő nevezi, a „billegető lukakat“. Ezután következik a cifrázás, ami úgy történik, hogy a díszítőmotívumokat (virágdíszek, geometrikus formák, golyák és tehénfejek) ceruzával a furulyára felrajzolja, majd a rajzot zsebkésével bevési a fába. Vaskó József dallamanyaga elég szegényesnek mondható. A régi stílusú dallamok közül mindössze 5–6 dúdanótát játszik furulyáján ezenkívül 15–20 népies műdalt, amit a cigányoktól tanult. Érdekes itt megjegyezni, hogy a cigányoktól tanult dallamok előadásánál úgy a cifrázásban, mint az előadás formájában teljesen a klárinétost utánozza. Játéka közben a furulya teljes hangterjedelmét, de leginkább az alsó fekvést használja. A moll jellegű dallamokat a játszólukaknak félig való lefödésével képezi.

A már leírt furulyásokon kívül még három furulyást volt módomban megfigyelni: az egyiket Ghymesen (Nyitra m.), a másikat Madarón (Komárom m.) és a harmadikat Bősön (Csallóköz). A ghymes-i furulyás adatait a felvett fonográf-hengerekkel elkobozták a cseh csendőrök, csak a 30 cm. hosszú, dúr skálájú és c alaphangú furulya maradt meg, amely a komáromi Jókai-Múzeumban van elhelyezve. A madari furulyás, Molnár István 55 éves kispazda, aki már évek óta nem játszott hangszerén, mert aszlmája következtében nem bírja fújni, legénykorában sokat játszott, de csak újabb stílusú népdalokat és népies műdalokat. Furulyáját, amely 62 cm. hosszú és minden díszítés nélküli, saját maga készítette bodzafából. Kovács János 78 éves bõsi juhász ereglyeként őrzi régi furulyáját, amelyet — szerinte — még az öreg apja készítette. Amikor a múzeum számára megvenni akartam tőle, hallani sem akart róla, azt mondta, hogy nincs az a pénz, amiért eladná, ő is örökölte, ő is örökbe hagyja a fiára.

Amint a nyomok és a régebbi pásztorok elbeszéléséből kitűnik, kb. 50 esztendővel ezelőtt még az összes felföldi nyelvterületeken elterjedt hangszer volt a furulya. A palócok „furulyá“-nak, (a hoszszantfurulyát „pikulá“-nak), a mátyusföldiek, csallóköziek pedig „furuglá“-nak nevezték és nevezik most is. Ha az itt talált hangszerek hossza különböző is, a dúr-jellege és anyaga, a bodzafa az összesekre jellemző.

Duda — Börduda.

A dudát, amely szintén keleti eredetű hangszer, nagyon sokan szeretnék kitagadni a magyar hangszerek történetéből. A cigányzenének és a népies műdaloknak hódolói százféle — persze minden alapot nélkülöző — érvet hoznak fel annak a bizonyítására, hogy a duda sohasem volt magyar hangszer s azt csak a közénk szakadt tót juhászok és kanászok hozták magukkal. Azért, mielőtt a felföldi dudát és a dudásokat ismertetném, néhány adatot sorolok fel annak bizonyítására, hogy a duda igenis magyar népi hangszer, amelynek a magyar zenei életben a XVI. és XVII. században igen fontos szerepe volt. Geleji Katona István (1589—1649) Öreg Graduáljának Ajánló Leveleiben olvashatjuk:

„Az orgonán értvén minden fúvós és tönlős sípokat, az minemű

2 ábra. Vaskó József 66 éves ógyallai furulyás. (Furulyája a komáromi Jókai Múzeumban)

a' Magyaroknak első Musicajok az bordó síp, avagy duda is . . ."
 Udvarhelyi György 1664. október 19-én Teleky Mihályhoz a következőket írja :

„Német muzsika és gyengén pengő lantocska kell azoknak, akik vízzel választják el a máját a tüdőtől. Duda, döngő síp, hegedű, virgina s kobhoz illik a bor mellé.“

Esterházy Pál 1656. évi énekgyűjteménye világosan utal arra, hogy a magyar népnél mennyire elterjedt és közkedvelt hangszer volt a duda :

„Keljünk fel az asztaltól, ha jólaktunk bortól
 S táncoljunk.
 Szóljon hegedű sétáljunk.
 Dudás is bőgjön, mulassunk . . .
 Magyar táncot vonhatsz, te dudás is fújhatsz
 Immáron
 A közrend is hadd táncoljon,
 Innét senki se oszoljon . . .“

A vásárhelyi daloskönyv mennyegzős éneke a következőképpen szól :

„Vonassad az ifjak táncát,
 Hadd fogja ki ki ő társát,
 Dudás hosszan fúdd a dudát.
 Ne kiméld asszonyok talpát.“

A duda, amely a XVI. és XVII. ik században helyet kért a főúri zenekarokban is, lassanként ismét a szegényebb emberek tánczenét szolgáltató hangszerévé vált. Hosszú évtizedeken át az egész paraszttársadalom hangszere volt, majd az idők folyamán, amikor a földművelés egyre nagyobb területeket ölelt fel és a földművesnek vagy a béresnek kevesebb ideje maradt a szórakozásra, a duda a pásztor-emberek hangszere maradt, akiknek legtöbb idejük volt a hangszerek elkészítésére és a játék elsajátítására. A dudakészítéssel és a dudálással kapcsolatos fortélyokat az idősebb pásztoemberek örökségképpen hagyták a fiatalabbakra.

A Felföldön az Ipoly völgyében, Mátyusföldön és Csallóközben az utóbbi években 8 dudást találtam, akik még jól tudnak dudálni és egy ember kivételével még mindegyiknek dudája is van. Ezek a következők : 1. Tőzsér Ferenc 60 éves volt juhász Lukanényén (Hont m.), 2. Lőrincz Vince 69 éves kanász Hidvégen (Hont m.), 3. Seres Imre 41 éves kanász Tompán (Hont m.) 4. Kelemen László 67 éves földműves Naszvadon (Komárom m.), 5. Kollárovics Lukács 60 éves sírásó Bagotán (Komárom m.), 6. Vincze Márton 71 éves zsellér Tardoskeden (Pozsony-Nyitra m.), 7. Nagy Károly 63 éves napszámos Doborgazon (Csallóköz) és 8. Titka János 58 éves nagykeri cseléd.

1. Tőzsér Ferenc volt lukanényei juhász Salgótarján vidékéről került Lukanényére. Dudáját egyedül készítette. A dudakészítést és a dudálást egy Salgótarján-vidéki pásztortól, Halá Istvántól tanulta 1898 körül. Szerinte a dudásíphoz olyan nádat kell szereznii, amely annyira távol van a falutól, hogy kakasszót még nem hallott, mert amely nád már kakasszót hallott, az abból készült síp krípog. A Felföldön Tő-

A x-el jelölt községekben még vannak dudások:

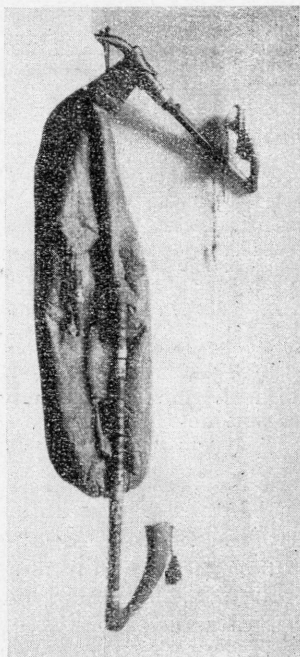

3. ábra. Térkép a visszacsatolt Felföld nyugati részén élő dudásokról.

zser Ferenc dudája az egyedüli, amelynek diszkantsípján módosító „bolhalyuk” van, amelyet játék közben tökéletesen használni is tud.

2. *Lőrincz Vince* 69 éves hidvégi kanász 1870 virágvasárnapján született Paláston (Hont m.), ahol az apja, Lőrincz György, kanász volt. Ott élt 22 éves koráig, közben bojtároskodott: hol kanász-, hol juhászbojtár volt. Palástról vonult be katonának Lévára. Iskolába nem járt, írni-olvasni nem tud. Két évig volt katona. A katonaság után Felső Túron (Hont m.) volt juhászbojtár, onnan ismét Palástra került, ahol két évig bojtároskodott. 26 éves korában a maga kezére ment kanásznak Tésára. Egy év múlva Balogon választották meg községi kanásznak. Községi kanász volt még Nagyfalun két évig, Födémesen 4 évig, Nyéken 2 évig. A világháborúban 4 évet és 2 hónapot szolgált. A világháború után Szécsenkére, majd Hidvégre ment kanásznak. Néhány év óta már nem folytatja mesterségét. Azóta napszámosmunkákból él Hidvégen.

A dudálás és a dudakészítés elsajátítását már gyermekkorában megkezdte Lőrincz Vince. Mint pásztorgyerek, a kanászok és juhászok után járt, figyelte őket, hogyan dudálnak, majd néha-néha ő is elkérte a dudát, hogy belefújhasson. 21 éves korában vett magának dudát. 27–28 éves korában már jól tudott játszani, annyira, hogy lakodalmakba és a legényeknek is eljárt dudálni. A

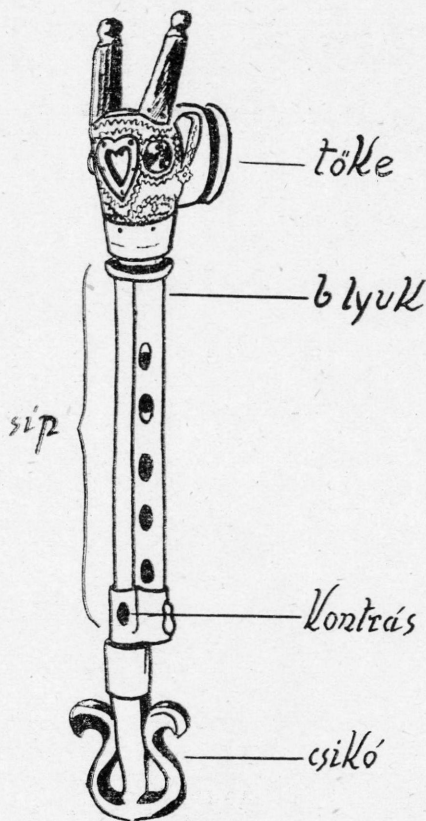

4. ábra. Tőzsér Ferenc dudája. (A komáromi Jókai-Múzeum tulajdona.)

lagzikban 1 forintot és ennivalót kapott, táncmultságokon 20 forintot, meg enni és inni. Táncmultságon utoljára 6 évvel ezelőtt dudált Födémesen (Ipolyság mellett) és a 3 farsangi napra 50 csehkoronát kapott, meg enni és inni. Az utóbbi években már csak a környékbeli falvak búcsúin játszik itt-ott.

Lőrincz Vince, aki körülbelül már több, mint 20 dudát készített, a következőképpen készíti a dudát:

A duduelt, illetve a dudafejet, mint a sípot is, szilvafából, vagy körtefából készíti. A szilvafa jobb, mert ha kiérik „feketébb.” A fahasábot először kirajzolja, aztán kifúrészeli a szarvatövit, majd a pófáját fúrészeli ki. Utána kifúrja, majd bicskával kifaragja. Ezután következik a dudafej kicifrázása. Vékony rézpléhet reszel és keskenyre szabja. Majd drótból készült kulccsal kihajtogatja a kívánt formára és kis kalapáccsal az egyik végéről kezdve beveri a fába. Egy szép dudafej elkészítése körülbelül egy hétig tart. A dudásípót vastagabb szilvafahasábból készíti, melyet először kifúr, aztán kifarag. A lyukakat bicskával vágja ki, aztán „igazítja” (hangolja), ami abból áll, hogy a kivályt lyukakat kibővíti, vagy viasszal szűkíti. A „piszkorokat” (sípokat) veres nádából csinálja. A bordó száraz bodzafából készül. A dudabőr, vagy tömlő birkabőrből van. Legjobb a kos bőre, mert ez legerősebb. A nyers bőrt a következőképpen készíti ki: Kb. 15 deka (egy maroknyi) timsót és ugyannyi konyhasót összekever és azzal behinti a nyers bőrt. Ezután összezsavarja és úgy hagyja egy napig. Egy nap múlva kicsavarja belőle a vizet, félig megszáritja, majd kihúzza és felkötli a tőkére (dudafejre).

5. ábra. Lőrincz Vince hídvégi kanász „dudaelt”-je. (Dudája a szerző magángyűjteményében.)

Lőrincz Vince dallamanyaga sem mondható bőnek. Mindössze 8–10 régi stílusú dallamot játszik. A hangszer hanyatlásával természetesen jár a dudadallamok fogyása. A régi dallamok közül legjobban szereti az „Elmehetsz már Marcsa...” kezdetűt, „mert az a juhászbojtárról szól.” Énekes előadása:

1.

Giusto.

Hidvég, Lőrincz Vince 69 é.1939.

El-méhetsz már Mar-csa Nagycsalomi - já - ra.

Ügysé látod az ura-dot Többét a csár - dá - ba.

Majd agyon van ütve
Az Ipolyba vetve.Ipoly bé nem vette,
jA partjára tette.
Az a híres juhászbojtár
Onnén is bévelte.Elméhetsz már Marcsa
Nagycsalomijáró,
Ügysé látod az uradot
Többét a csárdába.

Az itt közölt 1. sz. dallampélda látszólag túllépi a duda hangterjedelmét, mert amint Lőrincz Vince dudájának hangterjedelménél látjuk, a hetedik hang, a septima és a kilencedik, a nona, hiányzik. Megközelítően tisztán ezt a két hangot is meg lehet szólaltatni. Ha a duda discant-sípjának (a képen jobboldalt) alulról felfelé számítva négy lyukát és a *b* lyukat leföldjük és csak az ötödik lyukat hagyjuk nyitva, a sext egy fél hanggal felugrik, tehát, — ha a *g*-t vesszük alapul — *e*-ből *f* lesz. Az oktávát is le lehet szállítani a septimára, ha kinyitjuk a *b* lyukat és leföldjük a felső három lyukat. Az oktáva feletti secundot azonban csak úgy lehet megközelítően megszólaltatni, ha kinyitjuk a *b* lyukat, leföldjük a legfelső lyukat és erősebben megnyomjuk a tömlőt, vagyis több levegőt préselünk a sípra Ugyanezzel a technikával játszottá Seres Imre a 2. sz. dallamot. (Jellegzetes dudanáóta a 3. dallam, amelynek előadása nem kíván külön hangképzést)

A duda hangterjedelme:

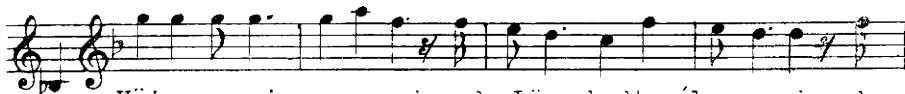
3. Seres Imre 41 éves dudás most Tompán kanász. Irni-olvasni tud. Három évig járt iskolába. Barátiban gyerekeskedett. Egegen juhászbojtár volt, Hidvégen kanász. Néhány évvel ezelőtt Besztercebányán

volt becsukva, mert 1921-ben a cseh mozgósítás alkalmával nem vult be katonának. Büszkén dudálta és énekelte el a következő dalt, melyet a börtönben tanult a többi Hont megyei pásztoroktól, akikkel együtt volt becsukva:

2.

Giusto.

Tomba /Hont m./Seres Imre 40é.1938.

Hëj, rozmaring, rozmaring, de Lëszakadt rólam az ing, de

Van már nékem kedvesëm, ki megvarrja jaz in-gëm.

Szépen hasad a hajnal,
Gyön a zsandár a vassal. Hëj, de
Rráveri a kezemre,
Bëvezet a börtönbe.

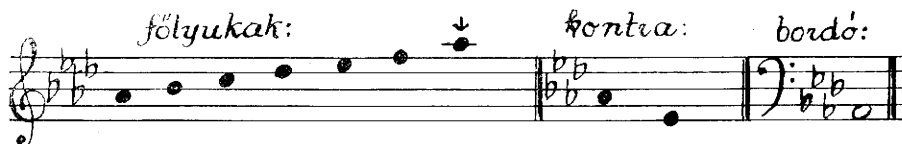
Bëvezet a börtönbe,
A börtön közepibe. Hëj, de
Gyere rózsám, váltsál ki,
Në hagyjál elhërvadni.

Kiváltalak ki, ki, ki,
Nem hagylak elhërvadni.
Eladom a jegykendöm,
Kiváltom a szeretöm.

Hëj, Budavár, Budavár,
De sok kislány megcsalt már.
Ha még az az ëgy mëgcsal,
Elátkozom, hogy mëghal.

Seres Imre a dudakészítést Lörincz Vince hídvégi kanásztól tanulta. Tőle és a többi pásztoroktól tanulta a dudajátékot is. A régi dallamok közül már csak hármát-négyet tud. Leginkább az újabb stílusú népdalokat és a népies műdalokat játssza.

A dudu hangterjedelme:

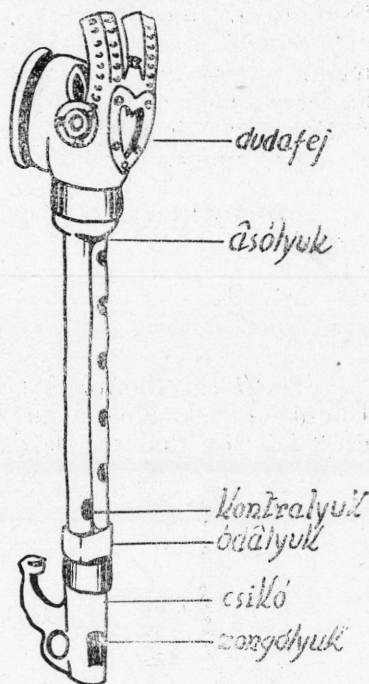

4. Kelemen László naszvadi dudás 1872. március 30-án született Naszvadon (Komárom m.). 1884-ben a község határában fekvő Anyala pusztára került juhászbojtárnak. Később Csallóközben volt uradalmi

cseléd. Katona is volt Szombathelyen a 11-es honvédeknél, ahol trombitás volt. Dudáját egyedül készítette. A dudacsinálást Hacskó Vendel naszvadi pásztortól és Címer István keszegfalusi pásztortól tanulta. Tőlük tanult dudálni is. A világháború után 6 hold földet vett, most azon gazdálkodik fiával. Kelemen László az utóbbi időben egyre gyakrabban dudál a szegényebb emberek lakodalmaiban és néha tánc-

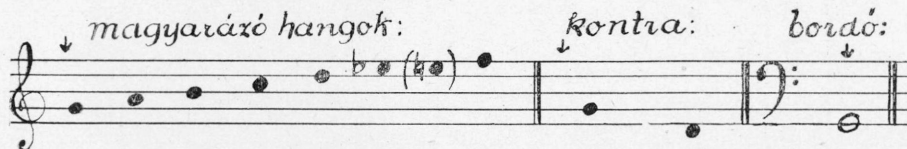

6. ábra. Kelemen László naszvadi dudás.

7. ábra. Kelemen László „dudaelő”-je.

multságokon is. Dallamtudása aránylag bő: a régi dudanótáktól a legújabb slágerekig mindent játszik. Dudájának hangterjedelme:

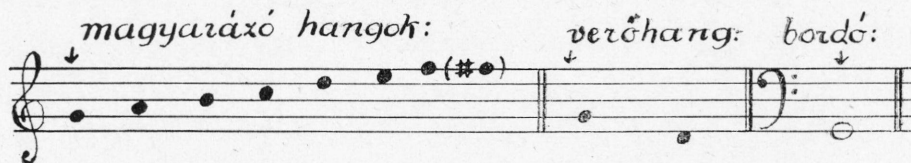

5. Kollárovics Lukács 60 éves bagotai sírásó 1879-ben született Ógyallán, ahol az apja uradalmi cseléd volt. Legénykorában Komáromszentpéterre került juhászbojtárnak a híres „tudós” juhászhoz, Sinkó Jánoshoz. A dudacsinálást és a dudálást is tőle tanulta. De Sinkó János beavatta őt még a boszorkánymesterségbe is, mert a jó dudásnak azt is kell tudnia. A jó dudás a keresztúton tanulja meg a dudálást, amint Kollárovics bácsi egy régi dudásról elmondta:

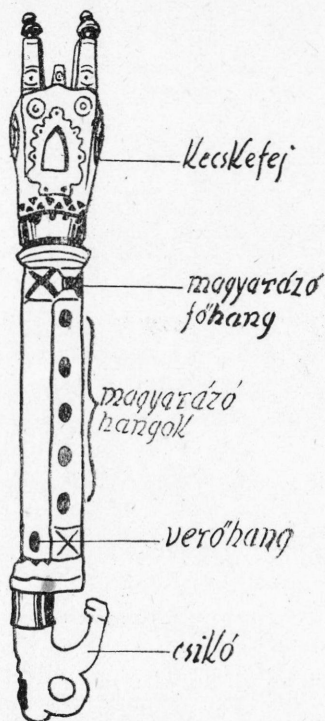
„Szekó Vendel a keresztúton tanulta az ördögsíget, oszten akkor má mondta neki, mikor odagyűtt, hogy tátsa el a száját, belerepű

a bögő (darázs). Oszten mondta neki, hogy má mehet haza, mindent fog tunnyi. Oszten má hazament és a duda magátú szót neki. Amelikeket ő parancsúta, má azt dudáta is. Má akkor az ördög fújta. Oszten má mondták neki, hogy te, oszten mi fújja a dudát? Oszten mondták neki, hogy húzza ki a duduaelőt, hogy mi fújja, magától hogy szól? Oszten kihúzta a duduaelőt és egy hangyal (hangya) mászkált a sípokon. Oszten azt mondta, hogy ez fújja a dudát, ez komendérozza, hogy magátó szó... Az vót az ördög. Két évig oszten vót, oszt föl akarta magát akasztanyi, oszten levágták. Oszten mongya, hogy minek vágták le, hogy őneki olyan szép tizenkét cigán muzsikát piros nadrágba. Aztán még évig ít, oszten beleugrott a kútba."

Kollárovcis dudájának hangterjedelme:

6. Vincze Márton 1868 november 11-én született Tardoskedden. Dudáját még a háború előtt eladta egy tótnak. Utoljára 1924-ben játszott kölcsön dudán a tardoskeddi kamaszoknak. Elbeszélése szerinti

8. ábra. Kollárovcis Lukács „duduaelő”-je. (Dudája a komáromi Jókai-Múzeumban.)

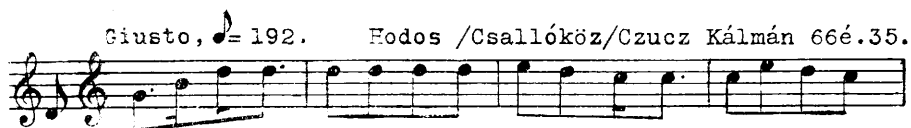
9. ábra. Titka János nagykeri dudás. (Dudája a komáromi Jókai-Múzeumban.)

az 1900-as években Tardoskedden még 8 dudás volt: 1. Marsóczki Mihály (vak volt, de szépen dudált), 2. Sós Mihály napszámos, 3. Geró István napszámos, 4. Rusznyák Mihály juhász, 5. Rumliás Lázár napszámos, 6. Pintér Mihály béres, 7. Kominár János foltozó suszter, 8. Gombik Adolf béresgazda. Szegényebb lakodalokban Tardoskedden is dudás fujta a nótát. Legtöbbször egy lakodalom kidudálása 1 forint volt. A gazda lagziba másnap este hívták el a dudást, amikor a gazdasszonyok mulattak. Táncmultságokon a dudás egy legénytől 5 krajcárt kapott.

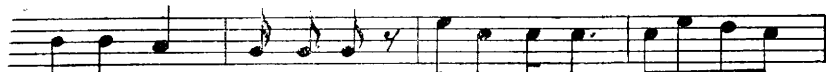
7. Nagy Károly 63 éves doborgazi napszámos egy öreg gútori (Csallóköz) napszámostól tanult dudálni, aki már régen meghalt. Dudája leginkább abban különbözik az eddig ismertetett dudásokétól, hogy tömlője kutyabőről van. Három említésre méltó régi dallamot játszik: 1. a jégtörök nótája, 2. a barátok nótája és 3. a kanászok nótája. A dallamok eredetére nem tudott felvilágosítást adni, mindössze annyit mondott, hogy az első nótát azért nevezik a jégtörök nótájának, mert a hangok az olvadó jég ropogását utánozzák. A barátok és kanászok nótájának szöveges variánsa is van a Csallóközben, de a jégtörök nótájának nincs.

A barátok nótája a következő:

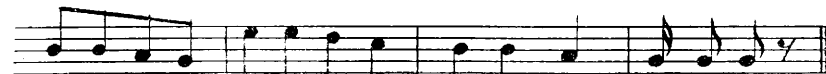
3.

Nincs a barátnak csizmája, fázik szegény - nek a lába

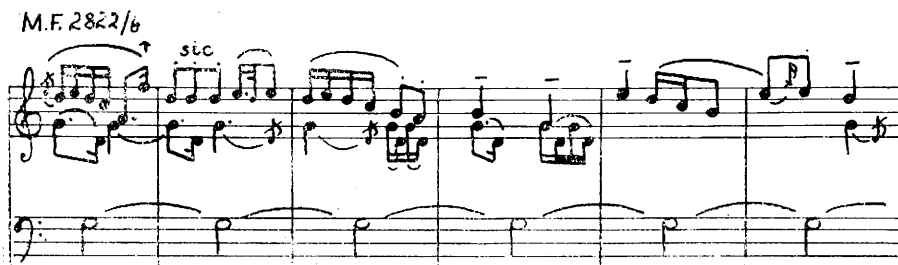
a hi-deg szobá - ba. Szedjél tojást a számára,

hogy ne fázzon meg a lába a hi - deg szo-bá-ba.

4.

A kanászok nótája:

8. *Titka János* 67 éves napszámos a nyitrai járás Nemes Pannközségében született. Mint uradalmi cseléd, az egész környéket bejárta. Anyanyelvén kívül tökéletesen beszél szlovákul is. Az itt ismertetett dudások közül az egyedüli, aki a dudakészítést és a dudálást szlovák dudásoktól tanulta. Ez a játékában is megnyilvánul, mert dallamanyaga a közismert népies műdalokon kívül a szlovák dudánótákból áll. Amikor megkérdeztem tőle, hogy kitől tanulta azt a sok szlovák dudánótát, azt felelte, hogy a szlovák anyanyelvű cselédtársaitól, akikkel együtt szolgált. Dudája abban különbözik a többi magyar dudás hangszerétől, hogy a dudaelő: a fej és a dallamsíp bükkfából készült, teljesen egyszerű, minden díszítés nélkül. A dudásípok bodzafából készültek. A dallamsíp hangsora moll jellegű, nagy szeptimával. A tömlőt kecskebőrből készítette.

Az itt ismertetett dudások dudáinak alaphangja az egyvonalas *g* körül van, a bordósíp hangja egy vagy két oktávval mélyebb. *Lőrincz Vince* és *Seres Imre* dudáján a legmagasabb hang, mely a diszkantsíp alsó oldalán van és a bal hüvelykujjal nyitják (b lyuk, „amejik a hangot főneveji” vagy ásólyuk, magyarázó főhang stb.) az alaphang tiszta nyolcada a többi dudások dudáin szeptima, mely a bőrzsák erősebb megnyomásával nem egészen tiszta oktáva lesz. A többi képezhető hangok a kemény hangsor 1–6 fokát adják. A moll-jellegű dal- lamokat a játszóluknak félig való lefödésével képezik.

Mivel a duda hangterjedelme alig egy oktáva, természetes, hogy a játéknál csak olyan dallamok jöhetnek tekintetbe, amelyek nem kívánnak nagyobb intervallumot. Ilyenek a dudánóták, melyek a népzene szöveges dallamaiból alakultak át dudánótákká, vagyis hangszeres zenévé. Ezekből a Felföldön még majdnem minden vidéken tudnak néhányat az ötven éven felüli férfiak. Legelterjedtebb dudánóta, melynek variánsait úgy a Csallóközben, mint a Mátyusföldön, Nyitra vidékén, Garam völgyében és az ipolymenti palócoknál is megtaláljuk, a következő (gútai variáns):

5.

Giusto, poco rubato, $\text{♩} = 168$. Gúta, Csontos Lukács 57é.38.

Ángyom sü-tött rítest, Nem a - dott be - lülle,

Kivit - te ja kertbe Tar-ka keszke - nyőbe.

Futottam utána,
Kaptam a hajábó,
Kötöttem kítába,
Vitettem a vásárbó.

Kérdi ja vásáros :
Mi van a kítábó ?
Ángyom haja-szőre,
Vegyenek belülle.

Bú irta ja kutyát,
Két szemével nem lát.
Szeme kúpajából
Idd ki ja pálinkát.

Eb kúduljon többet,
Mer' meggazdagodtam,
A kúdulásombúl
Küházat rakattam.

Haragszik a gazda,
Hogy mi itt mulatunk,
Vigye el a házát,
Maj' mi itt maradunk.

Mint a dudások egyéni művészetének megnyilvánulásai, említésre méltók a „cifrák”. Ezek a cifrák, vagy cifrázatok a dallamok elején vagy végén jelentkeznek és nem egyszer valóságos művészi teljesítményei az improvizációnak. A cifrázatok a dudások játékanak fokmérői is: minél szebben tud valamelyik dudás cifrázni, annál jobb dudásnak tartják.

A jó dudás játék közben énekel is. Nem könnyű dolog ez. A jó halláson és énekhangon kívül olyan nagy tömlő is szükséges hozzá, amelyben annyi levegőt el lehet raktározni, amennyi a sípok táplálásához szükséges, míg a dudás énekel.

A dudán előadott „nóták” leginkább táncdallamok, de hallottam játszani rubato dallamokat is. Az utóbbiakat „mulatók”-nak nevezik a

dudások. A duda-táncdallamokat három csoportra oszthatjuk, eltekintve a szólótáncok különféle variánsaitól. Ezek a táncok, melyekről az értelmesebb dudások ma is be tudnak számolni, a következők: verbunk (verbunkós), friss és a dudapolka. A dudaverbunk az általában ismert csárdáshoz hasonlít. Páros ütemben a táncolók ballábbal kezdik: balra kettőt és jobbra kettőt lépve járnak. Komárom vidékén közismert a Sallai-verbunk, melyet régebben egyedül táncoltak a férfiak, leginkább a farsangi dudabálok alkalmával, amikor a leányok még nem voltak a tánchelyiségben, vagy pedig hajnalban, amikor már jókedvük volt. A férfiak kezeiket csipőre téve, ballábbal, majd jobbal előre kettőt dobbantottak, ezt háromszor ismételték, ezután összeütötték bokájukat. A friss, melynek dallamanyaga a verbunk táncdallama, azzal a különbséggel, hogy gyorsabban játssza a dudás és a dallamot telerakja cifrázatokkal. Sok esetben csak a dallam halvány váza marad meg és az egész játékot a cifrázatok uralják. A ritmus nem egyenletesen gyors. A dallamnál lassúbb és a cifrázatoknál egyre gyorsul. A friss tánclépései az egyes falvakban még ma is látható a friss-csárdás tánclépései: minden $\frac{2}{4}$ -es taktusra két bukás (térdhajlítás), a bokák ütögetése, a lábfej különféle játékaival és forgással. A dudánóták harmadik táncdallama a dudapolka. $\frac{2}{4}$ -es ütemű dallam, mely az előbbi táncdallamok variánsaiból alakult ki. Tehát ebben az esetben magyar dallamanyagra táncolnak idegen eredetű táncot. A dudapolkát jobb lábbal kezdik és a lábakat előre rakva kettős mozdulatokat végeznek és az előrerakott lábakkal ellentétes irányban forognak.

Citera.

A Felföldön legelterjedtebb népi hangszer a citera. Alig van község, ahol egy-két hangszer, — ha használaton kívül is — ne volna található. Vannak olyan községek, ahol még 40—50 darabot talál az érdeklődő. A citera fennmaradását a dudával szemben valószínűleg az az elkészítésének könnyebb volta és a játék elsajátításának könnyűsége tette lehetővé.

A felföldi citerákat két csoportra oszthatjuk: egyik csoportba tartoznak a valószínűleg ősi jelleget őrző, egy fából, vályúszerűen kifaragott citerák, a másik csoportba pedig a deszkából összeszegelt, vagy összeenyvezett citerák. Természetes, hogy legnagyobb számmal az utóbbiak vannak képviselve. Az egy fából kifaragott citerák hasonló jelleget mutatnak a Nilus felső folyása mentén élő benszülöttek citeráival, azzal a különbséggel, hogy nálunk a primitív bél- és selyemhúrok helyett acél-, vagy rézhúrokat használnak.

Az egy fából kifaragott citerák nyomát Csallóközben éppúgy megtaláljuk, mint a Mátyusföldön, Nyitra vidékén, vagy a palócoknál. Közös jellemzőjük ezeknek a citeráknak, hogy puha fából, leginkább topolyfából készülnek. A frissen kivágott topolyfából először egy a citera nagyságához szükséges hasábot hasítanak, majd ezt vályúszerűen vésővel és görbekéssel kivésik és aztán a külső oldalait legyalulják. Ebben az alakjában néhány hónapig száradni hagyják, majd drótból, rendszerint egy másik citera után beleverik a „kótákat”, becsavarják a hűrtartó kulcsokat, melyeket régebben a kovácsok készítettek és végül felhúrozzák. Néhol az így elkészült citera alját egy vékony

fenyődeszkával befödik, ebben az esetben a tetején egy, vagy több hanglyukat fűrnak.

A deszkából összeszegelt, vagy enyvezett citerákat különféle anyagból: szilfa, diófa, szederfa, fenyőfa, stb. készítik. Általában közös vonásuk, hogy a két végén elhelyezett tőke, amelybe a hűrtartó és húr csavaró szegek vannak beveve, továbbá a hangszer két oldala keményfából készül, míg a fedő- és alsólap puhafából, legtöbbször fenyőfadeszkából készül. Az egy fából kifaragott citerák alakja mindig hasáb, a szegelt, illetve enyvezett citerák legnagyobb részének alaja szintén hasáb, de a gyári német citerák mintájára sok hajlított oldalú hangszer is látni. A hajlított oldalú citeráknál ezt az oldalt vagy egy vékony deszkából tűz felett hajlítják, vagy pedig erre a formára egy nagyobb fadarabból fűrészelik ki.

A citerák hangolása különböző. A kótalap felett levő négy húr egyformán van hangolva, a kísérő húrok pedig ugyanarra a hangra és az alatta lévő ötödre, vagy oktávára vannak hangolva. Sokszor az oktávnál mélyebb kísérőhangok is előfordulnak.

A citerák dallamanyaga a régi dallamkincsből nem őrzött meg semmit. A fiatal legények, akik leginkább kezelői a hangszernek, legtöbbször a divatos nótákat játszáknak.

Amint beszámolóim is mutatja, a Felföld még elég szépen megőrizte a magyarság népi hangszereit. Azonban a hanyatlásuk, a hangszerek látható pusztulása itt is bekövetkezett. A cseh megszállás alatt a komáromi Jókai-Múzeum keretében gondoskodtunk néhány értékesebb hangszer megmentéséről, most, amint erről értesültem, a múzeum anyagi forrásai megcsappantak.

Manga János.

*

Die Instrumente der Volksmusik des ungarischen Felföld. Das Ungartum der im Sinne des Wiener-Schiedsspruches vom 3. November 1938 angeschlossenen Gebiete hat seine Traditionen besser bewahrt, als das Ungartum des Mutterlandes, das der Einwirkung der städtischen Kultur mehr ausgesetzt war. Verfasser schildert die volklichen Musikinstrumente dieser rückgeschlossenen ungarischen Gebiete und zwar zunächst zwei Typen der Schweinehirtenhörner: die mit einem Mundstück (ähnlich wie bei Messinghörnern) versehen sind und mundstücklose oder mit natürlichem Mundstück versehene Hörner. Nach den Schweinehirtenhörnern beschreibt er ebenfalls zwei Typen der Flöten, die Quer- und die Längsflöten, so wie deren Herstellung und Material. Ferner beschreibt Verfasser ausführlich die Dudelsäcke. Er führt einige Zitate aus dem 16. und 17. Jahrhundert betreffs des Dudelsackes an und teilt kurze Biographien der acht bestbekanntesten oberländischen Dudelsackpfeifer mit, erklärt die Konstruktion ihrer Dudelsäcke, ihren Tonumfang und beschreibt die Dudelsacktänze. Schliesslich bespricht er kurz die Zither, die auch noch heute überall häufig vorzufinden ist.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Baksál. Palóc vidéken járatos kenderművelési szó. Jelentése: az áztatóból kiszedett kendercsomókat száradás céljából a földön széttergetni. Az *EtSz* szerint eredete ismeretlen, de *Horger* után utal az 'állvány' jelentésű *bak* szóra.

Mi azt mondjuk, hogy a *baksál* a *baksa* = 'egyéves bak-kecskegödölye, egyéves borbécs' (Székelyföld) jelentésű névszóból alkotott ige. Ez a *baksa* az *EtSz* szerint valószínűleg a *bak* származéka a *sa* kicsinyítő képzővel s azonos a régi kinzószerszám, feszítőkészület jelentésű *baksa* szóval. Egyeszeriben eldönti fenti állításunkat az, hogy Erdélyben (Székelyföld, Kalotaszeg, *MTsz*, *Ért.* 1905, 264.), de bizonyára máshol is (pl. Kemenesalján, szóbeli közlés) a kiáztatott kenderkévéket *elkecskéllik*, *felkecskéllik*, *kikecskéllik*, azaz — máshol — szét- v. kisátorítják, kisátorgatják. Ebből az is kiderül, hogy a manapság csak Székelyföldről közölt, gödölye ('olló') jelentésű *baksa* valamikor Nyugaton is járatos volt. Elhaló szó ez is.

A *kecske* (*kecske-láb*) különben épügy jelent állványt is, mint a *bak*, *baksa*.

Kacs, kamóca, kalács. *Kacs* (*kocs*) szavunk többek között *szósz*t, *kigerebenelt kendercsomót* is jelent, amit — ismerve a szó származását (l. *Pais D. MNy XI. 406*: 1. a *kajcsos*, 2. a *ka-csócska*, 3. a *kajcsó* szavakból, végső soron a *kajol* = 'görbül' igéből) — első tekintetre különösnek tartunk. Annak tartjuk akkor is, ha tudjuk, hogy a *kacs* a régiségben *kis kez*t — *manus parvula* — is jelentett. De ha tudjuk, hogy a gerebenbeverés műveletéhez marokba fogott, kitilolt kendert, a gerebenelés után sok helyen *marok*-nak is mondják, akkor a szemlélet alapján (*marok-kender* → *marok*; *kocskender* → *kocs* v. *kenderkocs*) az elnevezéssel is meg-békülünk.

A *kamóca* a. m. „*lenkocs*, vagyis az a *len*, mely az első ecsetelésből (gerebenelésből, gyaratásból) lehullott s amelyet újra megecsetelnek s ebből marad azután a *szósz*.” (*Tsz* 1838-ból;

MTsz). Nagybánya vidékén ez a sorrend: *fűszósz*, *kocs*, *aprószósz*, *csepű* (*Nyr XI. 572*); *Mezőtúron* ez: *fej* (ebből a finom vászon), *kiskacs*, *nagykacs* (zacskó, szalmazsák), *szósz* (zsák és ponyva; *MNy IV. 185*). A nevek országgrészenként változnak. Háromszékben a *csepű* neve *firkó* v. *len-firkó*. (Az *EtSz* a *firkó*-t ismeretlen eredetűnek mondja. Szerintünk alkalmasint a német *werg* = 'csepű' lappang benne).

A bodrogi *kamóca*-t az adatközlő, amint látjuk, a *lenkocs*-csal értelmezi. A *MTsz* szerint Bodrogi közben a *len-csepű* neve csakugyan *lenkocs*. Így mi akadály a sincs annak, hogy a *kamóca*-ban ne a *kamó* (gamó) szót lássuk, mely származásilag is rokona a *kacs*-nak (*Pais D. i. h.*; *kamó* = elsősorban szintén görbült, horgas holmi) s itt a *kocs* egyenértékeseként használatik. (A *kacs*, *kacska* a kaszanyél fogantyúját v. fogantyút — néhol *mankó* v. *fogla* — is jelenti; pl. *nagymankó* és *kismankó* a jobb, ill. balkéz fogantyúja; *Csűrű B. Szamosháti Szótár* 461, rajzzal. Ime fen-tebb azt láttuk, hogy Mezőtúron még a kendermarék is lehet *nagykacs* és *kiskacs*. Túnyogon (Szatmár) a *kocs* neve *nyira* is. *MNy XXIV. 219*. Eredetét nem tudjuk).

A *kamóca*-ban a *ca* képző van. (Vö. *bakóca* = 'bak v. kisszán'; *ka-kóca* = 'kakaska' stb. *MNy XXVIII. 40*, *Juhász I. cikke*. Felsőrolásából ez a szó hiányzik).

MTsz-ban olvassuk még, hogy *makóca* = 'kender-tincs' (Heves m. Név-telen 1840) és *makóca-kender* = 'a kifésült (kigyaratott) kendernek másodrendű, alábbvaló faja' (Hegyalja, *Kassai III. 319*). Nem kétséges, hogy a *makóca* az értelmetlennek látott *kamóca* hangátvetéses alakja. (V. ö. *tukor*ca és *kotor*ca = 'gyékénytorzsa' ugyanarról a vidékről, *Juhász, i. h.*). Vajjon él-e napjainkra az ugyancsak száz év előtt feljegyzett *kamóca*-val együtt, nem tudjuk.

Sopron-Vasban a *kender*-v. *lenfűt kalács*-nak is mondják. (*MTsz*. Sajnos ennél többet nem közölnek róla.) Hogy

ez a szó is a *kaj* töből származó *te-rebélyes* családhoz tartozik, tehát egyenértékese a *kocs-nak*, *kamóca-nak* — azaz nincs köze a *tészta*kalácshoz — arra l. az *Ethn.* 1937, 300. lapját. (Bátky Zs. cikke).

Cucorka. Dunántúli tájszó többféle jelentéssel. Úgy látszik, legáltalánosabban ismert köztük a fonóházi *cucorka*. A fiatalok a fonóházban azzal is szoktak játszani, hogy szöszből csomókat göngyölnek, egyet a legény, egyet a lány számára s ezeket párosával összefogják és meggyújtják vagy fújják, hogy a kis gombolyagok fölmelegedve a levegőbe szálljanak, miközben néhol mondókákkal kísérik útjukat. Ha egyfelé szállanak, vagy a padkán együtt maradnak, a fiatalokból egy pár lesz, ha szétválnak, nem. Ezt a szöszgombolyagot hívják *cucorká-nak*. (Gönczi F.: Somogyi gyermek c. munkájában [260. l. 4. jegyzet] azt írja, hogy ha a *cucorka* magasra repül, az a kendertermésre jó jel. Ez egyike az e körbe tartozó számos analógiás varázslásoknak az elvetett kender növekedése érdekében). Hogy ez mindig gombolyag-e, vagy esetleg más, pl. babaalak, mint jelkép — amit bátran föltételezhetünk — arra a szótári közlések nem adnak választ.

Bódei J. az *Ethn.* legutóbbi számában (1937, 446) azt írja, hogy a göcseji Bocföldén a száradásra felállogatott hajdinakévéit hívják *cucorká-nak*. Ez a kéve már tagadhatatlanul babaalakú s csakugyan mondják a környéken *babá-nak* is.

Vasban és Somogyban aztán *cucorka* a pütkösdi királyné, az a kis leány, akinek föltartott kezét összekötik s így letakarják. A névadás itt még világosabb. (Nemespátrón a kislányt felemelik . . . , hogy akkora kenderük legyen! *Ethn.* 1937 42).

Hogy a *cucorka* a *cucor-nak* *ka-val* kicsinyített alakja, nem kétséges, mert a kettőt néhol fölválva használják (*Nyr VIII, 216*), a *cucor* pedig — azt gondoljuk — a *cuc* továbbképzése az *or* képzővel. (Pl. *gyugy* és *gyugyor* = ,házvég-cimer'. Erről még lentebb). A *cucorká-ból* származik a *cucorkál* = ,cucorka lángolásából jövendő', a *cucor-ból* a *cucormány* = ,babcnázás,

igézés' (*MTsz*), a *cuc(a)-ból* a *cucóka*, mert *cucókázni* a. m. ,szöszgombolyaggal játszani', írja Kiss G. Ormányáság című könyvében, bár a *cucókát* nem közli. (A ,nudlítészta' jelentésű *cucóka* más szó; érdekes, hogy egy *tészta*féle neve Somogyban *cucorka*, *Nyr XIX, 380*; ezek talán a *cuca* = ,karó, puca' származékai. V.ö. *bögyörő*, mely véletlenül szintén *r* képzős főnév; olyan, mint a *mogyoró* a *mony* = ,tojás'-ból).

A *cuc-ról* pedig azt olvassuk a könyvben, hogy az ,a zsüpető karó-címere'. Itt azonban nem a karón van a hangsúly, mely csupán odaszögezi a címet a szelemenhez, — bár a *cuc* lehet pusztá nyárs (Kalotaszegen ,gyaka'), tehát *cúca* is — hanem azon, hogy a *cuc* a szalmás házakon főképen szalmabólsodort és szalmakötéllal körülkötött változatos alakú *fejés babaféle*, aminőket nagy számmal mutat be Gönczi Gőcsej című munkájában és az *Ért.* 1902. évf.-ban. Ezeknek Gőcsejben *csucs* és *gyugy* a neve. *Cuc*, *csucs* és *gyugy* tehát ugyanazt a tárgyat jelöli s e szavak föltehetőleg alakilag is összetartoznak. (A *cs > c* és *cs > gy* változás elég közönséges. Pl.: *csucsorgat* és *cucorgat*, *göncső* és *göngyő*). Ha aztán tudjuk, hogy a felállogatott hajdinakévéit nemcsak *cucorká-nak*, hanem *babá-nak* és — mint fentebb láttuk — *gyugy* (*tyutyu*) és *gyugyor-nak* is hívják (Bódei i. h.), vagyis ezek is szinonimái egymásnak, akkor nemcsak a pütkösdi királyné — *cucorka* alapján, hanem ezek szerint is azt kell mondanunk, hogy tárgyilag a szöszgombolyag-cucorka is babát jelent, illetőleg korábban baba lehetett.

Ezt a kikövetkeztetésem az első hallomásra megerősítette Szendrey Zsigmond i. t. barátom, aki szíves volt felhívni figyelmemet arra, hogy e népszokással két cikkében is foglalkozik (*Ethn.* 1928, 33, 155—56) s írja, hogy némely vidéken (Szatmár, Borsod, Hunyad) a lányok a fonóban *csepübubákat* gombolygatnak össze, azokat meggyújtják s az égés menetéből jósolnak. (Ugyanott olvassuk, hogy Aranyosszéken (és a hunyadi Lozsádon; *Ethn.* 1894, 251) a meggyújtott szöszcsomó neve *pucurka* (< *cucurka*?, vö. *pucólék* és *cucólék* = ,batyu', *MTsz*), az Alföldön meg *kica*, azaz ,baba').

Hogy azonban mi volt az eredeti jelentése a csucs (*cuc*)-nak, nem tudjuk. Az *EtSz* se tudja, s tárgyi anyag híján az általam valószínűsíteni próbált származékaira se gondolt.

Az Ormányságból közölt *cuc*, *fonál-cuc* (*fonál-bál*, *fonál-potyó*) „ünnepi vacsora fonálmosatkor az összehívott asszonyok számára” (tehát *céco*), összefügg-e valamiképen a *cuc*-cal, nem tudom eldönteni. Azt hiszem, inkább az *uccu!*, *cucu!* indulatszókkal, amit — hallva azt, hogy máshol a párolók kurjongatva szoktak hazajönni a patakról — meg is érthetünk. Legalább is annyira, mint azt, hogy a fonóházi berekesztő mulatságot *sudri*-nak (a *sodor*-ból) hívják. Hívják még ezt *cafrá*-nak is, szerintünk a *cafra*, *cafri*, *cufrí*-ről = „ringyó”. Eredetileg tehát így hangzott *cafrabál*, *cafracécó* stb., azaz tréfásan a *cafrák bálja* stb., amint már CzF. szótára magyarázta, bár ezt az *EtSz* nem fogadja el. (Vö. hogy a fonóház neve néhol tréfásan *bordélyház*, NyF XXXIV, 5C).

Teplő. A megszáritott szálas kender v. len rostjai összezúzásának műveletét (néhol, pl. a Csököly melletti Nagybajomban *Gönyey* kollegám szerint csakugyan használják erre a zúzás szót), sulyok, kópis, külyü v. vágó segítségével, legtöbb helyen törés-nek, a vágószerszámot magát meg, különösen ha az tilófajta, *törő*-nek mondják. Csikmenaságon azonban a műveletet *teplés*-nek, *kiteplés*-nek, a szerszámot pedig *teplő*-nek nevezik. A kender a *teplő* után a *tiló*-ba kerül s ebben addig pallják (rázogatják-porolják B.), szépítik, vonogálják, míg pozdorja nem marad benne. Erre következik a *léhelés*, utána a *gerebelés*, amikor a gerebenbe ragadt csepüt kezükkel *kitépi*k, majd a kenderfejeket a fonáshoz *feltepi*k, azaz felszaggatják.

Ebből az derül ki, hogy az előbbmondott *teplő* igéje, a *tepel*, nem a *tép* olyan továbbképzése, mint pl. ezek: *nézel*, *lesél*, *ülél*, *fütél*, *zúzol*, *szűröl* stb., a *néz*-ből, *les*-ből stb., hanem külön ige. De él-e ez a *tepel* egymagára is, vagy csak e művelettel kapcsolatos? Idevonható adatunk sajnos kevés van. A NyF IX. 31. lapján találjuk a csiki *összeteplődik* szót „összeverődik,

összegyűrődik’, a *MTsz*-ban pedig a *letepel* igét ‚legyűr’ jelentéssel, amik a ‚gyűr’ jelentésű *teper*, *tipor* társainak mutatják őket. *Pál Gábor* csiki szenátor úr szíves volt tudatni, hogy ‚a *teplés* a *teprés*, *teperés* = ‚törés’ szavaknak felel meg’. De jelentí-e vajjon a *teprés* (pl. más kapcsolatokban is) csakugyan azt, hogy *törés*?

Wichmann csángó szótárában a *teplés* nem találjuk, a *teplő* helyett ott úgy látszik a *rágtató* (*csilu tilu*) járja (Ért. 1934, *Lükő G.* cikke), a *tép* viszont a. m. ‚kendert nyú’, *téptül* pedig a. m. ‚tépődik, vagyis a kender hagyja magát kinyúni, nem szakad bé a földbe’. A kérdést ezek alapján véglegesen eldönteni nem tudjuk, a csiki *tepel* továbbra is rejtély marad.

Erre a rejtélyre mintha az ország másik végéből, Belső-Somogyból jönne válasz. Nagy József A csökölyi nyelvjárás című munkájában (NyF) azt olvassuk, hogy a megszárazított kendert sulokkal, talpon, tükén *megettör*ik, innen a tilallószerkbe, majd a gerebenbe jut ‚a hegye meghúzására’; ezután megint tilallóba teszik, ahol *megettépül*ik (második tilolás) s a *téptülés* után újra a gerebenben ‚gyaratják’, míglen fonásra alkalmas kóc lesz belőle.

Vitéz Szalóky L. csökli tanító úr megerősíti ezt a leírást (de a lenne vonatkoztatva, mert kendert ott nem termelnek), nevezetesen azt, hogy a lent előbb *tör*ik, aztán két-szer tilolják, s ezt a másodikat mondják *teplés*-nek. Azaz tehát *tepelés*-nek, *téptülés*-nek, amikor a *tepel* ige olyan képzés a *tép*-ből, mint a *nézel* a *néz*-ből. ‚A *teplés* pedig — írja — a tilóban való *törés*, szagatás, hogy a lenzál már váljon szét és a pazderjától tisztuljon meg’.

Mi azonban hozzátesszük, hogy a *törés* már a talpon v. az első tilolásban megtörtént, a második tilolásban inkább csak puhításról, simításról, finomabb tépésről s mint írja, szagatásról és pazderjázásról lehet szó s ezt mégis *teplés*-nek, azaz *törés*-nek magyarázzák. Vagy talán úgy értendő, hogy ez a *teplés* a *törés*-ről v. az első tilolásról csúszott ide át a második tilolásra, melyet tudtunkkal sehol sem hívnak *törés*-nek?

A csiki *teplés* és somogyi *teplés*

tehát ugyanaz a szó? Mi ezt nem hisszük. Azért sem, mert amabban világosan a törés, emebben megengedhetőleg a *tépés-rángatás* művelete van. Palóc területen ezt csakugyan hívják *rángatás*-nak is, ami persze tépéssel jár (Ért. 1927, 54). A végleges döntéshez újabb adatok kellenének.

Hepp! Hepp! (Válasz egy kérdésr.). Faluhelyen a vásott gyerekek bizonyára még sok helyen ma is hepp! hepp zsidó! kiáltással gúnyolják a füttylő, rongyász zsidót. (1903-ban a borsodi Szentistvánon, fényképező körútunkban *vári viriszli* üvöltéssel tisztelt meg bennünket, vélt zsidókat a meztelábos ifjúság). Ez a gúnykiáltás Tolnai V. szerint német származású. Eredetileg — írja — kecskehívó szó volt Középnémetországban, később átvitték a hosszúszakállú zsidókra. Németországban az 1819-iki zsidózavargásokban lett általánossá (MNy XIII, 303). A *hep! hep!* csúfolódás német eredete, a szólás meghonosulása kapcsán — írja később (U. o. XIV, 150) — már 1819-ben szóba került nálunk a *Hasznos Mulatságok*-ban.

Ha ezt nem tudnánk, talán csakugyan hajlandók lennénk a szólás magyar származása mellett törni lándzsát. A gyerekek kis fűzfasípjánok neve ugyanis *hep* v. *höp* (MTsz, MNy IX, 138).

Ige is van belőle: *heppeg* = „bürröktrombitával berreget” (NyF 48: 63), „liheg” (MTsz); *hüp(p)ög* = „sírás után hüp, hüp hangot ad” (MTsz); *höppögő csap* a kocsin szállított hordóba vert csap, amelyen a rázástól forrásba jövő bor gázai *höpp* hangot adva elszállanak. Mindezek hangutánzó szók s joggal gondolhatnánk arra, hogy a fűzfasíp *hep* neve került bele, gyerekajkon át a füttylős zsidó *hepp! hepp!* gúnykiáltásba. Érdekes, hogy a fűzfasíp neve Németországban *huppe* (esetleg *hüppe*?, Jahrbuch f. hist. Volkskunde III/IV. 384). Ez gyanúsán közeláll a magyar *hepp*-hez, de ugyancsak azt bizonyítja, amit amaz, hogy a német *hepp! hepp!* kiáltás nem függ vele össze, vagyis a magyar *hepp! hepp!* gúnyoló szó a német *hepp*-ből ered.

A *dob* néhány származéka. A

magyar *dob*, ó-magyar *dub*, tympanum' köznevünknek jelentése „felfúvódott, vastag, feldobloti” (MNy XXIII, 245.), amit a régi, félgömbalakú *dob* érthetővé is tesz.

Az EtSz — szerintünk — túlszigorú álláspontot foglal el e szavak rokonainak elismerése tekintetében. Azt megengedi pl., hogy a *dobzósilva* a *dob* névszóból eredeztethető *dobzik* „felpuffad” ige származéka, bizonyára mert a *dobzó silva* a. m. nagyszemű, tehát felpuffadt silva, de már a nagy-ehető, nagybélű jelentésű *doboz*-t és *dobri*-t ismeretlen eredetűnek tartja. Pedig aligha kétséges, hogy az előbbi játszói képzés a *dobzik* igéből (pl. *futi, kőbori, kukori*), a másik pedig a *dob* főnévből (pl. *tugyri, bugyor; kakri, kakaska; gödri, nagyehető*). A *dobzik*-ből származtatjuk a *dobzás*-t is. Értik rajta a háztető, különösen a szalmatető kijavitását. Mikor a szalma megrokkban, árkolódik, zsuppal, *kidobják* (Ért. 1907, 106), vagyis a gödröt kitömik, a szalmát megvastagítják. (Vö. *doblik* = táskásodik a fal). *Dobzás*-nak (*tobzás*) mondják — többek között — az elkopott v. eltört kasza-kapa forrasztással való megnádolását (szláv *naditi* = acélozni), azaz megvastagítását is (NyF XL, 54) Ha a *dub, dob* ből származó *dubér, dobér* a. m. kövér, duzzadt, akkor a *dobár* = többféle halfaj neve se lehet más szó, mert tudvalevőleg sok hal viseli a kövér, vastag, bunkó, nagyfejű nevet v. jelzőt. Bizonyára ide kell vennünk a *doboka* és *dobbancs* halneveket is. (Ez utóbbira vö. *tökincs, vízi tök; szederincs, szeder; vakancs, vakond*). A *dobbancs* magashangú párjának tartjuk a *dübbencs*-et, mely kövér, tenyeres-talpas, aztán esellen, maffa embert (Viski, Szalontai nyelvjárás, NyF) és vastag lepényfélét is jelent.

Tárgyilag idetartozik az „ünnepi mákostészta és apró gombóc” jelentésű *doboska* (*doboska*) is. (Vö. ehhez: *pompos, pomposka* „vastag lepény, fánk” a *pomhad, dagad* igéből. Ért. 1937, 81).

Melich J. mutatta ki, hogy *Dobó* (és több társa) régi személynevünk a *dob* köznév származéka, mely mint személynév vastag, testes embert je-

lenti, ugyanazt, mint a *dobos*. (Pl. *dobos* aca = nagypotrohú szitakötő).

De a *dobó* köznévv tárgynévképen is előfordul. Így hívják az ismert szénahordó kelepécét az Ormányságban (Ért. 1935, 12, jegyzet). Ez a szénával megtömött *dobó* megfelel a más helyen használatos szénahordó *kas*-nak, *kasítá*-nak, *borító*-nak s így — alakjáról — joggal kaphatta ezt a nevet. (V. ö. *bögő-kelepce*, MNy XXXIII, 116).

Utóljára hagyjuk *doboz* (*toboz* *dobosz*, *döbösz*, *tobosz*) szavunkat, mely népünk között leginkább gyékényből, szalmából font tojástartó kosár jelentésben járja. (Hajdúböszörményben az öregek száján ennek *puplika* a neve, — *Bartha K.* adata — tehát ugyanaz, mint más helyen a *borító*-nak. A szó a *púp* származéka). Az *EtSz* azt mondja róla, hogy a *doboz* alkalmasint azonos a fenyőtoboz jelentésű *toboz* szóval. Mi meg azt gondoljuk, hogy a *toboz* a *doboz*, ez meg egy korábbi *dobosz* származéka, mely *dobasz* (v. *dobár*) alakban, mint a *dob* asz képzős származéka (*EtSz*) ma is él. A *doboz*-nak *koboz* (Heves m; *kópic*, *kófic* (?) Dunántúl, talán szókeveredés hatására?) és *kubuc* (Gömör m.) alakja is él, ugyanezzel a jelentéssel.

A jászberényi nyelvjárásban (NyF) aztán meglepetésünkre azt olvassuk, hogy a tojástartó kosár neve ott *tubu*. Ezt csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogy a *kubuc*-hoz hasonlóan lappanghat a *toboz*-nak *tubuc* alakja is s talán ebből vonták el a *tubu*-t, kicsinyítő értelemben, esetleg a *gangó*, *gangóc* 'marokszedő kampó'; *gömbő*, *gömböc* 'bendő'; *bödő*, *bödöc* 'u. az' és hasonló alakpárok hatására. (A tojásos kosár újabb *kupujka* nevét is *kupuj*-ra rövidítik, Hajdúböszörményben. *Bartha K.*) Újabb adatok talán tisztáznák ezt az utolsó kérdést is. (Hogy vannak-e nálunk — úgy mint németföldön — szalmából font madáralakú tojásos kosarak s nem hívják-e ezeket *tubu*-nak, *galamb*-nak, később kell eldönteni. V. ö. *Ért.* 1936, 161, *Bátky*: *Jércike*).

A mezőkövesdi Tubulykás dülőnévhez. Erről a dülőnévről *Herkely K.* azt írja, hogy az szerintem valószí-

nűleg a vadgalamb *tubulyka* nevével hozható kapcsolatba. (*Ethn.* 1937, 479.) Való igaz, hogy én ezt a gondolatot közöltem H. kollegámmal, de hozzáteltem, hogy előbb utánna kellene nézni, vajjon hívják-e ott, H. hazájában a vadgalambot *tubúka* → *tubulykó*-nak. (Vö. ehhez: *pípőke* → *pipejke*). H. erről nem nyilatkozik, vagyis a kérdés függőben maradt.

A házigalambot sokfelé hívják *tubu*-nak, *tubiká*-nak, *tubúká*-nak stb. (< német *taube*), becéző néven s bizonyára azért írta *Novák I. L.*, igaz, hogy kérdőjellel a bényi, palóc *tubúkás* kapuról, hogy az *galambos kapu* (*Ért.* 1913, 58). A kérdőjel azt hisszük nyugodtan elmaradhat, mert madarakat, galambokat szoktak faragni kapubálványokra. Egy palóc süteményféléit is azért hívnak *tubu*-nak, mert galambalakú.

H.-nak az a gondolata, hogy a dülőnév a *tubujky* növény nevével függene össze, elejtendő. Ellenben „a falubelieknek azt a magyarázatát, hogy az egyik végükön keskenyedő földeket hívják *tubulykás*-nak”, meg kellene vizsgálni.

A *Magyar Nyelv XIV. 213.* lapján olvastam ugyanis utólag ezt a kisujszállási tájszót: *tubugatya* = „szűk gatyá”. Sajnos ezt a *tubu*-t (rövid u-val) máshonnan nem ismerjük, de a fenti magyarázat alapján föl kell tennünk, hogy korábban Kövesden is élhetett, ill. lappangva ma is él. De kérdés, lehet-e belőle *tubukás* alak, (mint a *hosszú*-ból *hosszúkás*) s ebből *tubulykás* s használják-e ezt csakugyan ilyen vonatkozásban is, mint a szóbanforgó, vagy a *tubulykás*-nak ez a magyarázata csupán tudálékoság szüleménye a szűk jelentésű *tubu* belekeveredésével? De ha szántóról is mondanák azt hogy *tubulykás*, azaz szűk, ill. keskeny, akkor is a *Hosszak*, *Keskenyek*, *Rövidek* stb. mintájára inkább *Tubulykások*-at várnánk.

Egy *Tobolyka* dülőnevet Parádról említ *Györffy I.* (MNy XXV. 152). Ez mint szó, lehet ugyan esetleg a *tubu* = 'galamb' kicsinyítője, de mint dülőnév, ilyen alakban teljességgel szokatlan, tehát valószínűtlen.

A bedő és tidő-hoz. Az *Ethn.* 1938,

211. lapján azt mondtam, hogy a nyírfakéreg-fáklya jelentésű *bédó* talán a latin-olasz *betula* > *bedola* származéka; az azonos jelentésű *tidó* pedig ennek az alakváltozata. Most utólag olvasom a *Nyelvőr*-ben (XXXIX. 304), hogy *Simonyi Zs.* a *tidó*-t a latin-olasz *teda* = 'fenyőfáklya' szó átvételének gondolja.

Bátky Zsigmond.

Két szem magyaró, népmese. Elmesélte Takács István (napszámos) felesége, Rajna Mária 32 éves, Jágónak (Baranya m.). Az apjától hallotta kislány korában.

Eccer a királ kertyibe kapát három lány. Így napszámba kapátak a kerbe. És a király sétát a kert mellett, a lányok meg beszélgettek egymás mellett; a király meg figyelmes lett rá.

És elkezte az egyik lány: „Ha engöm a királfi elvönne, akkora könyeret sütnék, hogy az egész regemönt katonájának ölég lönne.”

A másik meg azt monta: „Ha engöm a királfi elvönne, akkora lepedőt szünnék, hogy az egész regemöntnek ölég lönne.”

A harmadik azt monta: „Ha engöm a királfi elvönne, olyan gyermeköt szülnék, hold lenne a mellén, csillag a homlokán.”

És akkor ezt elvötte a királfi.

És a királfinak ugye nem vót más, mind egy szakácsnéjja. Ennek a szakácsnének vót egy lánya, és azt szerette vóna, ha ezt vötte vóna el a királfi.

És akkor, hogy ezt elvötte a királfi, azokat ékütte a háztu, akkor ezt vitte oda, szová a feleségit, meg a feleséginek az édösannyát. Szóval, mikor elvötte, akkor a királfinak, akkor ugyan má király vót, el köllött mönni katonának. Be kellött rukkóni. A felesége meg itthon terhes lött.

Akkor odd vót a királ, még megszülte a gyermeköt; mer tényleg úgy lött, ahogy monta a felesége. Mikor a gyermeköt megszülte, megírták az ifjú királlnak, hogy azon mód van, ahogy a leány megmonta előre.

És akkor az az asszony, aki a szakácsnéjja vót, ez haragudott rá,

hogy nem vette el az ő lányát. Mikor a póstás mönt, hogy vitte a levelet akkor – ezek a szakácsné kocsmárosok löttek, és a falu végén laktak – mindig behívták a póstást és berugatták, hogy el tuggyák óvasni, hogy mit írnak a királfinak. Akkor ezök elolvasták, hogy mit írtak, akkor beleírták, mintha azok írták vóna: „Micsinyájjunk a feleségöddel, két kutyakölket szült.”

És a király azt írta vissza, hogy a gyerekeket hordóba fenekeltessék és víznek eresszék; a feleségit meg elzáratta.

És akkor ugye hamarossan hazagyött a király, és ezöket vitte vissza, akik vótak a szakácsnéjja. És ekkor elvette a szakácsnéjjának a lányát.

Szóval hát ugye nagy lakodalom lött akkor újra. És akkor egy ur kitött egy véka magyarót, mikor ez a sok nép összegyült, hogy azt ki tunná elóvasni, minden két szemre más szót mondani.

Ezt a két kis gyermeköt meg kifogta egy erdös. Szóval azoknak nem vót gyermekük. És ahugyan kifogták, kibontották a hordót, két kis gyermeköt vót benne. Akkor megörűtek, hogy két kis gyermekük lössz. És ez a két kis gyermek is elmént a lakodalomba; akkor má hét évesek vótak.

Hogy ott monták, hogy ott a magyarót ki tuggya elóvasni, nem mert ajákozni senki se. Ez a két kis gyermek is ott vót, ezek ajákoztak, hogy ők elóvassák.

Nahát akkor az urak azt monták, maga a királ is: „Dehogy tuggyátok tik elóvasni.”

Hát akkor elóvasták; monták: „Hát akkor óvassátok el, ha tuggyátok.”

És akkor elkezték óvasni. Akkor monták, mert mindig két szemét köllött kivönni. Akkor elkezték, hogy:

„Két szem magyaró,

Eccer a királ kertyibe kapát három lány,

Két szem magyaró,

A királfi meg ott kinn sétát.

Két szem magyaró,

És mesét ez a három lány,

Két szem magyaró,

A király meg figyelmes lett rá,
 Két szem magyaró,
 És hallgatta őket,
 Két szem magyaró.
 Az egyik azt mondta,
 Két szem magyaró,
 Ha engöm a királyfi elvönne,
 Két szem magyaró,
 Akkora kényeret sütnék,
 Két szem magyaró.
 Hogy az egész regimént katonáj-
 jának ölég lönne.
 Két szem magyaró.
 A másik azt monta,
 Két szem magyaró,
 Ha engöm a királfi elvönne,
 Két szem magyaró,
 Akkora lepédőt szünnék,
 Két szem magyaró,
 Hogy az egész regemönt kato-
 náija alá ölég lönne.
 Két szem magyaró.
 A harmadik azt monta,
 Két szem magyaró,
 Ha engöm a királfi elvönne,
 Két szem magyaró,
 Olyan gyermekét szülnék,
 Két szem magyaró,
 Hold lenne a mellén,
 Két szem magyaró,
 Csillag a homlokán,
 Két szem magyaró."

És akkor az urak csak bámútak,
 a királl is, hogy hunnan tuggya ezt
 a két kis gyerök.

Akkor a gyerökök azt monták:

„Ha nem hiszik el,
 Két szem magyaró,
 Tessék itt a jel,
 Két szem magyaró.
 Nézzék meg."

És kitárták a mellyüket, és föl-
 tóták a sapkájukat, és ott vót a hold
 meg a csillag. S akkor a királ nagyon
 megörüt, a feleségit mingyá kieresz-
 tötték a börtönbü. A gyerököknek is
 nagyon megörüt. Nagy lakodalom lett
 újra, nagyobb öröm vót. A szakács-
 nét meg a második feleségit kivégez-
 tette és ezek meg boldogan étek egy-
 gyütt, és még most is ének, ha meg
 nem háta.

Itt a vége, düleje,
 Aki tuggya meséjje.

*

Ez a mese tetszett nekem a leg-
 jobban mindazok közül, amit eddig
 gyűjtöttem. Hatása alá kerültem: egé-
 szen elringatott, elbájolt. De nem biz-
 tam meg a magam ítéletében, mert
 bennem a műélvezet élménye elvá-
 laszthatatlanul összekapcsolódott az
 első előadás körülményeivel; a téli
 délután meleg hangulatával, Rajna
 Mária szelid, szép arcával, kedves,
 lágy hangjával, ahogy nekem elme-
 sélte. Ezért odaadtam másoknak is,
 hogy olvassák el. Mindenkinek na-
 gyon tetszett.

Tehát akkor a mesében önma-
 gában is nagy szépség lehet. Meg-
 próbálom kikutatni, hogy miből tevő-
 dik össze e mesének az az elbájoló-
 szépsége.

Talán a legszebb benne a má-
 sodik rész refrainnel tagolt ritmusos
 prózája. Ennek mély lírai lendületet
 a mese e sulypont felé siető magvas
 rövidsége ad. Ezt az egyöntetű lírai
 hullámot a mesekezdet és vég tör-
 vényyszerű nyugvópontja keretezi be.
 Szokatlanul rövid ez a mese. He-
 lyenként nagy ára van ennek a rö-
 vidségnek és ezt az egész rövid for-
 mátt pedig a több mese elmondása
 után keletkezett mesehangulat tudja
 megértetni.

Néha egy közbevetett *ugye* szócs-
 kával gyökerezeteti meg mondanivaló-
 játt. Ezzel utal az elbeszélések, az
 előbb elbeszéltek hangulatára; vele
 a dolgok természetes voltát akarja ki-
 fejezni. Pl. „És a királfinak *ugye* nem
 vót más, mind egy szakácsnéjja."

Vagy: „Szóval hát *ugye* nagy la-
 kodalom lett újra."

Néha az erős sűrítésre való tö-
 rekvés pongyolaságokat eredményez.
 Nem akarok a dicsérés túlzásába
 esni: egy-két ilyen helyét csakugyan
 nem lehet menteni. Pl.: „Akkor ott
 vót a király [t. i. a katonaságnál], még
 [a felesége] megszülte a gyerököket."

Máskor a gondolatok nem zava-
 rodnak össze és nem sikkadnak el
 még az ilyen pongyolán rövid meg-
 fogalmazásban sem. Ilyenkor a rövid-
 ségért még ezt az árat sem kell saj-
 nálunk. Pl. „Mikor a póstás mönt,
 hogy vitte a levelet, akkor — ezék,
 a szakácsné kocsmárosok löttek, és a

falu végénn laktak — mindig behív-
ták a póstást, berugatták.”

Vagy: „Hát akkor elővásták;
monták: „Hát akkor óvassátok el, ha
tuggyátok.”

E mondatok mindegyikét csak
öt-hat mondattal lehetne megkerül-
getni, ha pongyolaság nélkül teljes
értelmét ki akarnók fejezni.

Máskor ez a rövidsége törekvés
ritmusosan rövid, szép mondatokat
hoz létre. Ilyen mindjárt az elején a
három lány beszélgetése és rá a csat-
lanó befejezés: „Akkor ezt elvötte a
királfé.”

Vagy: „a gyereköket hordóba fe-
nekeltessék, víznek eresszék.”

Vagy pedig: „Ki tunná elővasni,
minden két szemre más szót mondani.”

Más helyütt pedig magvas sza-
vak tudnak erőteljességet adni a mon-
danivalónak; így pl. az alapszóból
természetesen képzett erdős, a termi-
nus technicus-ként ható erdész helyett.
Nagy dolgoknak álszemérem nélküli
természetes nevén nevezése: „Olyan
gyermeket szülnék.”

Gyorsan, lírai lendülettel halad
az elbeszélés a befejező második rész
felé, amelyben szabályosan tagolt rit-
musos prózában halljuk újból a mese
lényegét tartalmazó részek ismétlését.

Az első két mondatnál észrevesz-
szük, hogy a tartalom ismétlődik.
Ugyanakkor pár mondat után előtűnk
áll a tagolás képlete Tudjuk és várjuk,
hogy mi következik és úgy élvezhet-
jük ezt az újra-átélést, mint már is-
mert zenetémának művészi előadását.

Az első pár mondat véletlenül
összecsengő asszonánsza versre em-
lékeztet és ez pillanatnyilag zavaró-
lag is hat, de hamar észre vesszük,
hogy ez az összecsengés véletlen;
próza ez, csak a ritmus megköltöttsé-
gével élő, összefogott, művészi próza.

Nem tudom, hogy tudatos-e, de
mindenesetre emeli a hatást, hogy a
három lány beszédének tagolása nem
ugyanaz. Az első kettő beszédében a
„két szem magyaró” refrénje által
megszakított rövid mondatok után az
ígéretet tartalmazó hosszabb mondat
tagolatlan: „Hogy az egész regemönt
katonájának öleg lönne — két szem
magyaró.”

A másodiknál: „Hogy az egész
regemönt kattonájja alá öleg lönne —
Két szem magyaró.”

A harmadik lánynak legszebb
ígéretét pedig három részre tagolva
mondja el: „Olyan gyermekét szü-
lnek — Két szem magyaró — Hold
lönne a mellén — Két szem magyaró
— Csillag a homlokán — Két szem
magyaró.”

Ezáltal kissé tovább időzik ezen
a helyen, és emelkedett páto:z tölti
ki ezt az így meghosszabbodott for-
mát.

Itt a lendület csúcspontján meg-
áll és ecseteli a hallgatók elámulását.
Ezzel megindul a felfokozottság han-
gulatának a csendes, megnyugtató
elcsitulásba való levezetése: a lako-
dalom... „boldogan étek együtt, és
még most is ének, ha meg nem há-
tak.”

Ezután a lassú elcsitulás után
záró motívumként természetesen jön
egy megszokott meseberekészítő for-
mula:

„Itt a vége düleje,
Aki tuggya, meséjje.”

Banó István.

Három népmese.

Szabolcs megye az ország legsze-
gényebb megyéi közé tartozik. Nyo-
morult csepp 2—3 utcás faluit vályog-
ból, sárból összetakolt házikók jellem-
zik. A Nyírvidék népéről lerongyoló-
dott a hagyomány. De ha külsőségek-
ben veszettek is, talán éppen ők tar-
tottak meg legtöbbet régi idők emlé-
keiből. Úgy tudnak mesélni ezek a
magyarok sárkányról, királyfiról, Tün-
dér Ilonáról, hogy öröm hallgatni.

A piricsei József-tanyán valóságos
mesélő-közösséget találtam az egyik
dohánypajzában, az úgynevezett „ho-
dáj”-ban. Hatan-nyolcan fűzik a do-
hányt serény kézzel a hosszú, bárdban
végződő tűkre. Nappal némán folyik a
munka, összeszorított szájjal, csak a
dohánylevél szisszen a tűre. De ami-
kor lassan szürkülni kezd, megindul
a nótázás, mesélés. Nappal nincs szük-
ség az ébrentartó mesére, de a pislogó
 petróleumlámpa már nem tart lelket
a dolgozóknak. Az egyik kezd, a

másik már folytatja, versengenek, ki tud szebbet, erről is, arról is eszükbe jut még valami.

Az itt következő három mese ízeltő a József-tanyai dohányosok mesekincséből.

Első mese.

Vaót egy új pár, akkor került össze. Osztán mentek haza az asszon anyjánál. Az ember nagyon nagyétkű vaót. Hát a felesége meg restelte vón, hogy odahaza az ü anyjánál olyan sokat egyék. Megbeszélték az úton, hogy ha fognak ebédezeni, hát úgy ülnek szembe egymással, oszt mikor mán gondolja az asszon, hogy elég lesz az embernek, hogy mán ne egyék többet, hát a lábára fog hágni. Azt mán akkor elmongya, hagyd félbe az evést, akárhogy is kinálnak, csak addig egyé, míg én a lábodra nem hágok.

Hát szegény ember, alighogy hozzáfogott az evésnek, hát a macska meg rögtön a lábára ugrott. Kinálták azt az az embert, még a felesége is, hisz még nem ett semmit, még két kanál levest sem érkezett enni. De az ember csak nem ett. Majd oszt északa lefeküsznek. Hát mongya az ember az asszonnak, jaj te, én olyan éhes vagyok, mán én nem is tudok mit csinálni.

Mér nem etté, hát én nem hágtam a lábodra, töltöt káposztát se etté még. Hát aszongya, biztos a macska ugrott a lábodra. — Eriggy, odatette mama a padkára a töltöt káposztát, oszt egyé.

Ugyis tett az ember. Elment, de buta vaót, mert a kaskában macska vaót, akkor fialt le. Osz azt ette meg.

Bemegyén aztán vissza, aszongya a feleségének: — Te milyen káposztát töltöt az anyád, az tiszta hús vaót, azt még nyávogott is, amikor ettem.

— Jaj te, — aszongya — most biztosan a macskát etted meg.

— Jaj, — aszongya — nem tudom én, de nagyon szomjas vagyok, na megyek, iszok egy kis vizet.

— Eriggy, — mongya — ott van a kisablaknál a vedér, — aszongya — abból igyál. Nehogy megint valami kárt csinájja. — Avval a kisablakba meg vaót téve egy kis fazekba méz.

Ü meg akkor is éhes vaót, gondóta, abba is ennivalaó van, hát megnézi. Ahogy veszi lefele, hát leejtette, hát leesett a méz.

— Te, — aszongya — milyen víz van nállatok, ragad mindenfelől.

— Jaj, — aszongya — te biztos leöntötted a mézt a kisablakból, eriggy te, ha mán annyi kárt csinátá, ott van méz a kemencén, szaórd be, hogy ne lássák mamáék, ha reggel felkelnek.

Kimegyen az ember. Hát ott meg vaót fél zsák buzaliszt, mind kiszaórtá. Bemegy, aszt monta feleségének.

— Hallod-e hé, finom mézje van anyádnak! Ojan, mint a buzaliszt.

— Jaj te, — aszongya — annyi kárt csinátá, most biztos a buzalisztet is kiszaórtad. Szeggyed magad, menyünk hazafele. Ezt a mézesfazikat hozzád magaddal, hajcsd el, hogy meg se tuggyák mamáék.

Kapta, fogta a mézes fazikat, vaót az udvaron egy jaó csomó dücskeő, hogy ahho vágja. Az öregapja meg ott fekütt kinn, hát ahho vágta a fejibe. Akkor aszt nagyon megijettek, elindultak hazafele. Maj eccer eszibe jut az asszonnak, mongya az urának:

— Te a pitarajtaót behúztad? —

— Nem, — aszongya, avval visszatért. Visszatért, aszt a buta akkorára elfelejtette, hogy be kell huzni, hát levette a sarkáru aszt evitte a felesége után. Mikor közeledik a feleségihe, mongya neki:

— Várjá meg, maj megszakiszt a jaó lsten, éhes is vagyok és cipelteted velem az ajtaót.

— Jaj, — aszongya — csak nem hoztad el a pitarajtaót is? —

— Hát nem azt montad? —

— Aszt montam, hogy huzd be. Minket örökre le fognak csukni, amiát az északa tetté. Esőbbel montam, egyé káposztát, megetted a kismacskát, montam igyá vizet, kiontöltted a mézt, montam, eriggy takard be, kiszaórtad mamának a buzalisztját. Mán minden megjárt vaóna, csak szegény édesapámát fübe ne vágtd vón. Meg aszt a konyhaajtót minek hoztad el. Hát nincs mit tenni, hát csak vigyük. — Ment aszt véle az ember. Mikor beértek egy nagy erdőbe, hát ott meg nem halattak semerre sem. Keresztbe

ment az ember, nem tulta merre vinni az ajtaót. Femászott egy tőgyfára asszonyostul. Az alá meg tizenkét betyár aláüt. Hát ijettükbe nem tultak hová tekeredni, hozzáfogtak lefelé köpdösni.

Hát mongyák a betyárok :

— Haggyátok, mennyünk innen, mer itt száll mán az égi harmat. —

De nem mentek. A két cseléd meg maj leszédüt a fárul. A betyárok lenn főzték a kását. Nem tudott micsináni a bolondember, ekezdel sz... ni lefele a betyárok kásájába.

— Hajjátok, betyárok vagyunk, de még nagyobb betyárok laknak feletünk, mer még a manna is beleesett a kásánkba. —

Akkor a betyárok emenekütek, a két pár cseléd meg emenekütt hazafele. Ma is élnek, ha meg nem haltak.

Krivács Julis, 19 éves dohányos
Piricse, József-tanya.

Második mese.

Eccer vót egy kiráj, annak meg egy fia. Elemérnek híjták aztat. Elindult eccer menni. Betévelt egy szegény ember házáho, ott meg vaót egy kis leányka, akit meg Alexinának híjták. Ű azt elvitte oda magoknál, asztán ott nevelték, amig fenyőtt. Hát mikor asztán fenyőtt, hát monta neki Elemér, hogy :

— Én téged Alexina elveszlek feleségnek.

Ű mongya : — Elemér, hogy jössz te ahhoz, te egy kirájfi vagy, én meg egy szegény jány.

Monta, nem baj ez, ennek csak úgy kell lenni. Asztán a szülei egyáltalában nem akarták. Elemér meg nem hallgatott rájok, csak elvette feleségnek. No aszt éltek űk együtt egy kevés ideig. Vaót a férfinek egy nagy nagy gazda testvérje, vendégleős vaót, az a legjobban ellenezte Alexinát. Elhijta a kirájfit magoknál. Monta neki :

— Hallod-e te Elemér, mondanék én neked valamit, ha meghallgatnád. Osztán hát aszt mongya neki : — a te feleséged kurva.

Aszt mongya, — hát eszt én hiszem is meg nem is, de azért tróbára

tesszük, mégis, hogy bebizonyosodjék nékem.

Tartott a vendéglősné egy nagy lakadalmat. Ekütték onnan hazurul a kirájfit, osztán a nagy lakoma meg állt. Hát Alexinát meg a vendéglősné lehijta a bálba. Összebeszeélt ojan sokféle úri emberekkel, hogy majd mulattassák a kirájné. Osztán mikor vége lessz a mulaccságnak, hát akkor kiésérjék haza. Osztán nem kiésérték, mert nem hatta magát. Ement haza a kirájné, ott Ű magának megmosakodott. Vaót egy sziep aranygyűrűje. Aztat lehúzta, aszt beletette a pohárba. Ellenben azokbul, akik mulattatták, a vendéglősné be tulta űket engenni, oszt elburtak a lakásba. Az egyik oda butt a ferdeőhö, hogy Ű majd megtudgya mondani hogy mijen jegye van a kirájnének. Hát annak meg a balmejjin vót egy aranyalma, a hasa végin meg egy aran szál szeőr. Eztet az az ember megfigyelte, asztán a kirájné lefekütt. Az ember asztán kiosont. Ement haza. Hát a vendégleősnek le sorolta, hogy mijen jegyei van a királynénak. Akkor aszt hazajött a kirájfi, mongya neki a vendégleősnek :

— Látod Elemér, látod, eddig csak montam, hogy a feleséged kurva, de most má bebizonyut, most mán ha kedved van rá, meg is mutatom, hogy mijen jegye van, azt mongya, — látod, még az aranygyűrűjét is odaadta azoknak az embereknek — és odatette a gyűrűt, akit ellopott. Hát aztán a kirájfi búsuult. Hazament, nem szaólt egy szót se. Bevitte neki Alexina a vacsorát. Nem kellett neki, csak ott ült. Majd a reggelit is beviszi, hát még a vacsorát is ott tanáta a kirájné. Észrevette, hogy az Ű ura bánatnak adta magát, hát monta : — kirájfi, kirájfi, montam, hogy én egy szegény jány vagyok, te meg kirájfi, ne vegyé te engem feleségnek, ebbe nem egyezik bele a te szüleid. Elemér csak hallgatott. De asztán nem akarta, hogy a nagy sziegyen kitörjön rájok, magához vette a puskáját, aszt monta Alexinának : — öttözzé fel a menyasszonyi ruhádba. Aszt kihijta az erdőbe. Hát monta neki Elemér : — Hát montam néked, akármijen szegény vagy, nem bánom, de nem gon-

dótam, hogy ez is kitorjék beleöled. — Hát hiába szabadkozott Alexina, már az aranygyűrű is ott vaót, nem tehetett semmit se. Rálútt a kirájnéra. Mikor rálútt egyvet, még az nem fogta. Hát elkezdett aggódni, hogy nem fogta a golyó. Hét gojót lútt bele, egy se ért semmit se, mert nem vaót bünös a kirájné. Akkor aszt monta: — kedveseggy feleségem, most mán látom, hogy nem vagy hibás, hát mennyünk, ki erre, ki arra. Én megyek jobbra, te meg eriggy balra.

Majd asztán Elemér eljött haza az ű falujába, a kirájné meg elment, vándorolt magában az erdőben. Hát eccer eszébe jutott, hogy Istenem, engem még ezért a szíép ruháért még meg is ölhetnek. Hát tanát fára akasztva rongyos ruhát meg egy roncsos kalapot. Ű abba felötözött. Ment, mendegélt, hát belanát egy szegény öregasszonánál meg egy öregembernél. Azt mongya: — Aggyonisten kedves öregapám, jöttem én, nem kén e ked öregapámnak valami gulyás bojtár? Hát aszongya, — kedveseggy fijam, ojan nagy szükség nincs, de ha ilyen sorba vagy, hát megfogadlak.

Telt mult az esztendő, a két öreg nem is vette észre, hogy az nő, ott bojtárkodott nállok sokáig. Hát eccer bement a faluba az öreg ember. Hazagyött, aszongya a bojtárnak: — Hallod i fijam, most kidobolták a faluban, aki piénzes katonának akar állani, az beállhat. Hát mán micsinájjon Alexina, elment. Okos cseléd vaót ű, fiúképibe beállt katonának. Teltek, multak az évek, a kirájnénak a rangja mindig ment fejebb fejebb, addig meddig, hogy tábornok lett. Hát eccer eszébe jutott, hogy felkeresi a katonáknak a nevit, vajjon az ű ura nincs e közibük. Eccer nézegeti, hát megtanáta. Oda híjta magáho, hogy meglássa, miben katona lett belöle. Hát a nagy gondba elázott kirájfibul egy rossz puccer lett. Hát eccer úgy vaót, hogy mán leszerelnek. Elkésértette magát abba a faluba, ahun iéltek, mikor kirájné vaót. Űtközbe, ahogy mentek, mindig pofozta az ű urát, akarmit szaólt hozzá, nem felelt, csak a könny hullt a szemibül. Mikor közeledtek a vár felé, akkor mindig ájult elfele a kiráj. Asztán mi-

kor beéreztek, lement a tábornok a vendéglegőshö, asztán rendeltetett katonáinak száz darab kenyeret, asztán mikor a vendéglegős mindent hozott, a tábornok felhíjta a vendéglegőst a palotába. Ekezte kérdezni, hogy jutoti a szíép birtokho. A vendéglegős monta, nagyon könnyen. Asztán kérdezte, mégis, menyier lehet ezt a szép birtokot megvenni. A vendéglegős aszt mongya a tábornoknak, ez neki ojan könnyen jött. Hogy a testvére evett egy szegény lejánt és nem szerették és ű aszt monta, hogy addig fog gondózkodni, hogy a szegén leánt a kirájtú elbeszéli. S akkor azt mondta a tábornoknak, nem tulta, hogy elbesziélni, kitanáta magában, hogy a testvérjét elküdi egy pár napra vendégségje. És mikor elment aszt monta a szögájának, hogy hijja a kirájnét mulaccságbá. De a kirájné nem akart menni, másnap este még nagyobb mulaccságot rendezett és mikor a kirájné lement, akkor a szobájába bementek. Mikor hazament, nagy fártann megfürdött, gyűrűjét lehúzta újjáru, asztán mikor lefekütt ellopták tüle. Akkor mikor a kiráj hazajött odaadták neki a felesége gyűrűjét. Akkor a kiráj bánatába ekütte feleségit balra, ű meg ment jobbra.

Akkor a tábornok összehíjta az összes katonaságot, asztán a faluba valamennyi űr vaót s mind elibe egy fehér papírt tétetett, ceruzát. A vendéglegőst odaállította. Ez ahogy történt, a vendéglegős úgy sorjáztá elfele. Mikor leírták, a tábornok levetkezett asztán megmutalta magát, hogy ű vaót a kirájnő, akitű ellopták a gyűrűt, asztán akinek egy aranyalma van a mejjin asztán egy aran szál szeör a hasa ajján. Asztán a vendéglegőst lefejeltették, a kapufiélfára tűzték a fejit. A kiráj újból boldogan élt a feleségivel, és ezután a kirájné vette át az uralkodást, mert a kiráj nagyon buta lett.

Puskás Julis 22 éves dohányos.
Piricse, József-tanya.

Harmadik mese.

Eccer vaót egy szegény ember, annak vaót három fia. Ementek a világba. Akármibe fogták, nem vaót rajta istenáldás. Ha búzát vetettek a feődbe,

zab kött ki, ha zabot vetettek, sosem keőtt ki a hejibe búza.

Mentek, mendegéltek hetedhét ország ellen. Összetanákoztak Krisztussal és Szent Péterrel. Kérdezte tüllük Krisztus urunk: — hová, merre legények? — Megyünk világgá, valamit keresünk, mert akármibe fogunk, nincs rajta istenáldás. A kisebbik halász vaót, a középső juhász, a nagyobbik gazda. És elmentek. Krisztus urunk sok szerencsét kívánt nekiök, asztán ük mentek jobbra, emezek meg balra. Pár év mulva Krisztus urunk és Szent Péter visszajöttek, ahun a három legényt hatták. Elment Szent Péter a juhászho. Krisztus urunk monta, hogy mennyen és kérjen tölle savaót. Az meg ráuszította a kutyákat. Visszamegy Péter és mongya Krisztus urunknak. — Láttam Péter, láttam, csak eriggy vissza aszt kérjé tölle savaót. Ha ád, öncsd fel az asztal fedelére. Uram teremton, tűzbe borult a ház, megiegett minden, de minden. Akkor elment hát Szent Péter a gazdánál. És aszt monta Krisztus urunk, hogy kérjen tölle egy marék szaóratlan búzáat. Az is ráuszította a kutyát, ahejett, hogy adott vaóna neki. Ement egy szegény asszonnak az udvarára. Attul is kért és az adott neki. Meggyútotta aszt az egy marék szaóratlan búzáat és nagyon sok lett beleöle. És annak a nagy gazdának is meggyútotta a búzáját és gabonáját, annak megiegett mindene, de mindene. Szent Péter mongya Krisztus urunknak: — Eszlet uram jaó megbünteté. — Elementek a halászná. Jaó ember, vigyé át a vizen. Átvitte üket a halász és beültette a csaónakban. Krisztus urunknak az egész testét sebek borították. Kérdi a halász igaz szívvel: Mi vaóna ennek az orvossága? — Ha a szopós gyermeked vérevel megkennéd, akkor rögtön meggyógyulnék. — Sirt a halász, sirt a felesége. Mégsem szaóltak ellene. Azt gonduták, legyen meg az úr akarattya. Bevetették a kemencét és belökték a gyermeket. Pár pillanat mulva mongya Krisztus urunk a halásznak: — Eriggy fiam, eriggy, vár a gyermeked, ott ül a kemence tetejin két kezében két arany alma és avval jácadozik. Térdreborul a halász és úgy köszöni Krisztus urunk jaóságát. —

Kejj fel fiam, ne köszönny nekem semmit, ereggy a mezőre és méj akkora hejet, amekkora neked teccik. S abba a pillanatba eltünt Krisztus urunk Szent Péterrel együtt.

Magyar Ilona 14 éves
gazdaleány. Piricse.

Dégh Linda.

Nagyenyed vidéki turkások.

A Maros mentén, Nagyenyed vidékén a magyar lakosság körében farsangkor ma is a turkásokhoz fűződik a legjobb multság. Maros-Gombás községben januárban egy magyar fonóban alkalmam volt a turkások szokását megfigyelni. A turka, vagy ahogy egyszerűen mondják: a kecske, csak néha-néha, többnyire farsang végén jelenik meg a fonóban, ezért ez nagy esemény. Már nagyban folyik a nóta és a mesélgetés a fonóban, amikor bejön a két kecske. Négy-

lábra kuporodva, ugrálva jönnek; hatalmas bundába vannak burkolózva és egy nagy kos-fejet tartanak maguk előtt, úgy hogy az a bundával együtt egészen állati külsőt ad. A kosfejek fából külön alsó és felső állkapcsa van, amit belülről zsineggel húzogatni lehet és az ezáltal csattog. A csattogtatással ijesztik az asszonyokat, leányokat. Belépéskor a nagyobb-

bik kecske így szól: „Az én gazdám már öreg. Ázsiából hozott egy újfajta berbécset, szabad-e bemutatkozni?” Ezután bejönnek, csaltogtatnak, a két kecske meglátadja egymást, fúj, liheg, béget, majd a fonókra támadnak. Sokáig tart ez a mulatság, sikoltozás, kiabálás közben. Más jelmezes alakok is mulattatják a fonókat. Legkedveltebb ezek közül a vén zsidók jelenete. Egyik legény bejön és megkérdezi: „Szeretném tudni, ki itt a házigazda? Valami vén zsidók vannak száműzve. Szabad-e bejönni?” Kenderbajuszos, szakállas, köpenyeges legények jönnek be és megkérdik, hogy merre van Palesztina. Elkezdenek beszélgetni a pásztorokkal, a legfőbb mulatság azonban az, amikor dulakodnak és kidobják őket.

Egy gombási öreg asszony még emlékszik egy nótára, amit a turka belépéskor mondott. Ez így hangzik:

Tácsd ki turka a szádat,

Most hozzuk a kalácsat.

Ecetes bableves,

Ha rád ülös, le ne vess!

A turkázás régen is szokásban volt, közben azonban kiment a szokásból és újabban elevenítették csak fel. Jelenleg Takács Sándor legény csinálja a kecskét. Érdekes, hogy a románoknál nem divik a turkázás.

Vita Zsigmond.

Kanászfőreggel. (Elmondta *Gelencsér Vendel* 75 éves kanász Lankócz pusztán (Somogy m.) 1932. november havában.)

„Mikó bojtárgyerök vótam, hatan vótak kanászok az erdőben. Oszti korán röggel, ha jókedvű vót, aki jelőször fölébrett, rákezte a kanászfőreggelt, hogy aszonta:

Aggyon isten jó röggelt, cifra szűrös tükörfényös hat kanász úr! Borotválkozik a tükörfényös baltával, kint az erdőn a bikkfábo. Icig ki vagy? En vagyok az öcséd, a Mózi zsidó Sümegrül, eresz be! Kaptam a tükörfényös baltámat, olyat vágtam a zsóderjára, hogy az egész világ hómályba borult. De nem a világ borult hómályba, hanem az én szömeim. Odavágtam a sárga lovamnak: „Gyű sárga lovam, ördög bújjon a székszárdi löl-

ködbe három éjjel, három nap!” Száz lú hosszat elszalatt.”

(Ezt a tréfás mondókát egy lélekzetre, megállás nélkül hadarva kellett elmondani.)

Seemayer Vilmos.

„Tudósítás Jász-Apáthy városában uralkodó cholera nyavalyának gyógyítása módjáról 1831. esztendőben.

... Minekelőtte a gyógyítási módok előadatlnának, szükségeseznek tartjuk az alólírottakat előrejegyeztetni:

1°. Hogy a helybéli előjáróság ezen veszedelmes és az előre hallott hír szerint egyszerre sok embereket meglepő nyavalyának némű némű el-távoztatására nézve ezen városban, hol 8000 lelkek számához képest csak egy diplomaticus chyrurgus és egy beretvás borbély vagyon, a városnak minden részéről alkalmas kenő, kötő asszonyokat fogadott fel, oly ígérettel, hogy a betegek körül teendő fáradságok illendően a communitás részéről megfog jutalmaztatni, de senkitül egy krajcárt sem kívánjanak; azok pedig számszerint huszonnégyen voltak, . . .

2°. Hogy ezen asszonyokat tudhassa az egész város, tiszt. helybéli plébános úr megkérte, hogy a templomban névszerint őket hirdesse ki, azon hozzáadással, hogy minden beteg ingyen fog gyógyíttatni, ugyanezért valamint ezeket, úgy a helybéli chyrurgusokat is bátran kiki hívathatja. — Kórházak nem fognak lenni, hanem minden beteg saját házában fog gyógyíttatni, azon kívül valamint a tizedbírák úgy tisztelendő plébános és káplány urak által is, úgy informáltattott a nép, hogy az nem legyen ragadós, kiki bátran hozzányulhat a beteghez. A nép ezen előre tett elkészülésének oly foganaltya tapasztaltott, hogy nem rémülvén meg, minden beteg egész bizalommal orvoslás alá adta magát.

3°. Tiszt. Bábolnai plébános Morvay úrnak methodusa szerint megszerzvé az előjáróság mindenféle aromaticus kerli és mezei füveket, meg volt hagyva a gyógyító asszonyoknak, hogy tüstént segítsenek, oktatás adat-

ván nékik, hogy azokkal miként bánjanak, hogy a betegeket azonnal izzadásba hozzassák, ez egyéb kellőképpen szükséges orvosságok szinte a chyrurgus részére megszerezetlén.

Ezen előkészületek közben csakugyan meglepte városunkat... a cholera nyavalya, úgy hogy hét napok alatt a tízedbírák consumptiója szerint 532-re ment a betegek száma; ezeket, valamint nagy sebességgel meglepte a nyavalya, oly hamarsággal lepték meg őket a gyógyító asszonyok, még pedig oly foganattal, hogy azok közül csak kettő halálozván meg, 140 felgyógyult. (sic!)

Tapasztalván ebből az előjáróság, hogy ezen veszedelmes nyavalya, ha csirájában érettetik, a beteg a halál veszedelmén túléltetik, tehát a népnek a cathedrábúl mindennap kihirdette, hogy az Istenben való bizodalom mellett a be vett mód szerint mint orvosolhassa kiki magát, aminek, légyen hála a Mindenhatónak oly áldott következése lett, hogy ámbár a tízedbírói jegyzés szerint 1431-en voltak a betegek, kik közül orvosi kéz alá magokat 960-an adták, azok közül a holtak könyvének megmutatása szerint 172 idősebbek, 62-en pedig kisdedek, összesen 234-en haltanak meg...

A gyógyítási módok a következők voltak; amint azokat a kihallgatott gyógyító asszonyok előadták:

mindenekelőtt, akár nagyobb, akár kisebb mértékben meglepelt valakit a cholera nyavalya, melyet előjeleiből már kiki tudott, az asszonyok azonnal ágyba fektették és a betegnek gyomrára megmelegített hamut, korpát, zabot felváltva raktak, némelyeknek a szagos füvekből, melyet forró vízzel leöntöttek, kötéseket tettek, kétfelől az oldalához, két karjához és lábához megmelegített téglákat raktak és őket ágyi ruhákkal úgy betakarták, hogy a beteg nem nagy üdö mulva nagy izzadásba jött; némelyiket ismét, kik az ágyba izzadni nem tudtak, kádakba tették és forró téglára ecetet öntöttek és így igyekeztek a beteget izzadásba hozni, annakutána meleg ágyban tévén a takaró alatt meleg, kámforos ecettel dörgölték, aközben, ha szom-

juhozott a beteg, annak csak fodormenta vagy árpalevet adtak, később pedig ételül marhahús levest.

Tapasztalták hasznát annak is a gyógyító asszonyok, hogy meglepven a a görcs a betegeket, lábát és karját, a még nem bántott részt kendővel vagy mással, amit kaphattak, jól körül kötötték és a görcsös részt meleg tejfellel kenték. Vették hasznát a görcsbe szenvedő betegeknél a kenderpelyvának is, melyet forró vízzel leforrózván egy zacskóban a görcsös részt azzal körültekarták.

Általában pedig az volt tapasztalások, hogy akik az előjeleknek érzésénél azonnal hírt adtak, minden betegen segíteni lehetett, ellenben a már több órai vagy napi betegeken, ámbár izzadásra hozták, segíteni nem lehetett, sem külső, sem belső orvossággal.

Ezen nyavalyában tehát a betegnek tüstént való orvosi meglepése és izzadásban való hozása oly szükséges, hogy azt későbbben, ha rajta a nyavalya elhatalmazik, semmi belső orvosságokkal a haláltól megmenteni nem lehet.

Ezek voltak tehát a cholera nyavalyában a használatos módok: ellenben halált okoz a betegnek a hidegvíz ital, izzadása után a nagy hűtés, földre fekvés, ház elejben, szabad levegőn való kifeküdes, káposztával, gyümölcsökkel és egyéb nehezebb emésztésű ételekkel való élés...

Makó Lőrinc jászszági kapitány parancsára készített jelentés. Szerzője nincsen megnevezve. — Jászapáti levéltárában: Capsa 50. f. 3.

Közli: *Benda Kálmán.*

Almásy Ignác jászkun főkapitány rendelete 1782-ből a cigányok viseletéről.

Rácz György, Mihály és Gáspár jászapáti „újmagyarok“ azzal a kérésrel fordulnak a főkapitányhoz, „őket informálni méltóztassék, mi módon és micsoda köntösben járjanak az utcán“. A főkapitány a kérvény szélére a következő utasítást írta: „járjanak pedig setét kék nadrágban kék zsinórral, bocskorban, szürbe, kankóba, bundá-

ba, egyszerűen úgy, mint az szegény paraszti ember."

Jászapáti levéltára C.: 54. f. 3.

Közli: *Benda Kálmán.*

Milyenek ismerték a komádiak a szalontai disznót?

Hajdan, amikor még Komádit is víztenger, sár, zombok, nád öveztek, egészen más volt az élet ezen a vidéken. Más táj, más emberi és állati világgal. Úgy a víztengernek, mint a körülfekvő gazdag réteken megvolt a maga állatvilága. Alig egy pár évtized választ el bennünket attól az időtől, amikor még ismeretlenek voltak a ma már annyira elterjedt, idegenből importált különböző sertésfajok s ma már példaképpen sem tudunk egy darabot sem mutatni az őseink által annyira kedvelt szalontai disznóból, de még az emlékezetből is nehezen tudjuk leírni.

A 98 éves kanászszámadó — az öreg Germán — és 62 esztendő fia, aki szintén negyvennégy esztendeig volt kanászszámadó, a következőket mondja el erről a fajtáról:

A szalontai sertés nagy, erős testű, egyenes, jó alkatú, izmos sertés volt. Szőre göndör, veres, szálkás szőrszálak is voltak ritkán szétszórva az egész testen, ritkán alul pedig apró, fehéres, keselyszerű. Körmei világos, kékes-lilás, keselyszínűek. Nyaka rövid, vastag, erős, izmos. Orrcimpák és a szem, szemöldök feketés, de nem bogárfekete. Fülei táblás, egyenes, hegyes. Valódi hús-sertés volt. Nagyon hasonlított a vaddisznóhoz.

A szalontai sertés válfajai: a szalontai-görbedi és a hazai-kondor fajták. A szalontai-görbedi nagy magas, kb. 1'20 m., hosszú testű, durva testalkatú sertés volt. Háta kissé görbe, eleje, szügye alacsonyabb. Szőre göndör, szennyes-szőke (de nem ordas!). Szálkás szőrök ennél is találhatóak, de nem úgy ritkán széjjelszórva, mint az előbbinél, hanem egy csomóban — mintegy jó félmaroknyi — a farán. Körmei sötét feketések, de nem bogárfekete színűek.

A hazai-kondort úgy kapták, hogy a balázsházit keresztelték a görbedi-félével. Nagyon hasonlított a szalontai-

görbedi féléhez, de annál sokkal finomabb s tetszetősebb külsejű volt. Szőre finom, göndör, olyanféle, mint a magyar juhé.

Az igazi szalontai fajta disznónak ismertető jelét az „első szalontai fajta” disznónál lejegyzett adatokban vélem feltalálni.

Molnár Balázs.

Kvasjenka-készítés.

A kvasjenka Tótkomlós tót lakosságának eledele.

Kelt tésztát készítenek, épen olyant, mint a fánkknak szoktak. 1 és 1/2 liter liszt, 2 evőkanál cukor, kevés só, 1 egész tojás, 2 deka élesztő és kb. fél liter tej kell hozzá. Ezt a tésztát kanállal felverik s azután 2 óra hosszára elteszik kelni. Két óra múlva fánk szaggatóval kiszaggatják s ismét fél óráig kelesztik a gyűrődesházán letakarva. Ekkor egy jó nagy lábast, 4 — 5 literest, kikennek zsírral s beléje egy sor tésztát raknak a kiszaggatott tésztából s ezt a tésztasort is megkenik zsírral, egy kis tolseprővel. Erre jön még egy sor tészta, ennek a tetejét is megszírozzák, majd hideg vizet öntenek rá annyit, hogy kissé ellepje. Jól záró fedővel a lábast befedik és a tűzhelyre teszik, a fedőre valamilyen nehezéket — téglát, vasdarab — is szoktak tenni, hogy jobban zárjon. Míg a tészta fő, nem szabad a fedőt felemelni. A fővés hangjáról ismerik meg, hogy mikor van készen. Azt mondják, hogy mikor már fő, sistereg, mert egy kevés zsír összeszaporodik az alján. Ekkor leteszik a földre s még ott is hagyják állni kb. 10 percig s akkor villával kezdik kiszedni. Mind-egyik darabot külön-külön tollal megszírozzák s ezután mákban megpergetik és tálra rakják. Túrósan is készítik, sőt reszelt szentjánoskenyérrel is. Azt mondják, hogy azzal a legkitűnőbb.

Ha tűzhelyen főzik, akkor vaslábasban készítenek fel s a karikákat nem húzzák el, hogy le ne égjen a tészta. De leginkább kattanon vagy *kutkán* főzik. Ha kétfelét készítenek, úgy egymás után főzik, vagy pedig az egyik fazekat odaállítják a kattan szájához s ott forr az étel. Kattanon való főzés-

nél jó füstös cserépfazekat használnak, mert abban sem ég le.

Mivel erősen van letakarva, a gőz nem távozhat el az edényből, így tulajdonképpen a tézta gőzben fő meg. Mint fent említettem, mákkal, túróval vagy reszelt szentjánoskenyérrel megszórva íze kitűnő.

Tábori György.

Tardoskeddi és felsőszemerédi fonójáték.

A felvidéki magyar községek fonóélete a hűsz esztendő s csehszlovák megszállás alatt részben teljesen megszűnt. Ennek oka elsősorban a gyári vászon és gyolcs olcsósága volt, másodsorban pedig a városi kultúra hatásaként mutakozó gyolcs fehérenmű és alsóruha térhódítása. Az utóbbi okot is természetesnek találjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy 1 méter gyolcs ára 5—10 csehszlovák korona (0,70—1,40 pengő), 1 méter jó gyári vászon ára 7—15 csehszlovák korona (1—2 pengő) volt. A kendertermelés csökkentését nagyban elősegítette még a gazdák realisabb termelési módja is. A kender ugyanis azon növények közé tartozik, amelyek eléggé kihasználják a földet, ezzel szemben nem hajtanak elég hasznot, sőt a kender megmunkálásának körülményes volta annyi időt vesz el a ház asszonynépétől, amennyivel például a dohány sokkal több jövedelmet biztosít a gazdának.

Szokásból azért még a legtöbb községben termelnek kevés kendert, de ezt a ház asszonynepe egyedül, szabad idejében dolgozza fel. Ugyancsak ilyen szabad időben fonják és szövik meg. A kenderből leginkább már csak zsákot és ponyvát szőnek ritkábban asztalterítőt, vagy törülközőt.

A hagyományos fonóéletnek ma már csak a nyoma van meg. Ennek a fonóéletnek emlékét őrzik az alábbi fonójátékok, melyek közül az elsőt Tardoskedden, Nyitra megyében, a másodikat Felsőszemeréden, Hont megyében jegyeztem fel.

A fonás ideje leginkább november második, vagy december első felére esett. A fonók szórakoztatásáról a legények gondoskodtak, akiket a hosszú téli esték szórakozásain kívül a fonó leányok is vonzottak. Ezek kö-

zül a szórakozások, játékok közül legjellemzőbbek voltak azok, amelyek a naptári év ünnepeihez kötött különféle hiedelmekkel voltak kapcsolatban. Ilyen a tardoskeddi Luca-játék és a felsőszemerédi Mikulás-játék.

Tardoskedden 20—30 esztendővel ezelőtt, amikor még szokásban voltak a fonóházak, Luca napja körül a legények lucának öltöztek fel és sorrajárták a fonóházakat. Megálltak az ablak alatt és „becsücsögtek“ (bekopogtak) az ablakon. Amikor bentről kiszóltak, hogy „lehet“, bementek a szobába. Ekkor a fonók a következő dallamot énekelték:

♩ = 164. Tardoskeddi, Birkus Apollónia 576.

Isten hoz-ta ma-gát, Ki-rá-li nagy pom-pát.
Ü-hü, á-hu, Ker-ül-lön előbbre.

Isten hozta magát,
Királi nagy pompát.
Ühü, áhu,
Kerüllön előbbre.
Kerüllön előbbre,
Üllön le ja földre.
Ühü, áhu,
Üllön le ja földre.
En vagyok az, nem más,
Öleljük meg egymást.
Ühü, áhu,
Kerüllön előbbre.

Ezután a legények leültek egy rövid időre. Legtöbb helyen megkínálták őket étellel vagy itallal, majd a következő dallamok éneklése mellett táncoltak:

♩ = 144. Tardoskeddi, Birkus Apollónia 576.

Ré-gen volt so-ká lesz. Még oly-lyan rózsám lesz.
Kinek a fej-kötő fe-ber pán-tli-ka lesz.

Régen volt, soká lesz,
Még olyan rózsám lesz,
Kinek a fejkötő
Fehér pántlika lesz.

♩ = 245. Tardoskeddi, Birkus Apollónia 576.

Kerten dunna, de hajlik. Erdj edbb rózsám a falig.
Hogy fekszek melled hajnalig. Még edesanyád aluszik.

Karton dunna, de hajlik,
Eredj odébb rózsám a falig,
Hagy fekszek melléd hajnalig,
Még édesanyád aluszik.

A lánc után a legények elmentek és a leányok kikísérték őket az udvarra. Ha a leányok sokáig maradtak kint a legényekkel, a bentlévő asszonyok és menyecskék a következő dallamot énekelték (az első kótapélda dallamára):

Be-be legíny, be-be már,
Nyerítenek a lovak már,
Ej huj, aj huj,
Haza legíny, haza már.
Haza leány, haza már,
Huggyozik a guzsál már,
Ej hu, há hu,
Huggyozik a guzsál már.
Haza legíny, haza már,
Nyerítnek a lovak már.
Ej a lovaknak ennyi köll,
Menyasszonyért mennyi köll.

Felsőszerűen elvéve még ma is szokásban van, hogy Miklós napjának (december 6) előestéjén öt legény látogat el a fonóba. Ezek közül 1. a püspök (Mikulás), fehér ing és gatyá van rajta, fején püspöksapka, 2. az angyal, szintén fehér ing és gatyá van rajta és a hátán tollseprűkből szárnyak, 3. az ördög, szőrös bundában, derekán lánc, arca és kezei bekormozva, 4. a halál, fehér lepedőbe burkolva vállán kaszával és 5. a koldús, szakállas öregembernek öltözve, rongyos ruhában. Elsőnek Mikulás lép a szobába, valamelyik asszony, me-

nyecske, vagy leány elé lép és rászól:

— Modlit! (Imádkozni!)

Erre az asszony imádkozik:

— Miatyánk Párkányba,
Ki vagy Esztergomba,
Szenteltessék Szalkán,
A te neved balkán.

Vagy a következőt mondja:

— Ismertem apádat, szőrös bocs-
[korba járt,
Láttam, kecskemézzel kente meg
[a fogát.
Mégis oly kényesen hordozod
[most magad,
Most is taknyos vagy, töröld
[meg orrodát!

Ennek a fura miatyánknak háloltára megharagszik a püspök és csenget, mire bejön a halál. A halál fakaszáját végighúzza az asszony, menyecske, vagy leány nyakán. Ez alatt bejön az ördög, láncát csörgetve, nyalábjába kapja az asszonyt és kiveszi a konyhába. A konyhában jól összecsupkedik és összefogdossák a menyecskét, vagy leányt, aztán felkapja az angyal és visszaviszi a szobába, ahol jól megtáncoltatja. Ezután helyére megy és a koldus alamizsnát kér tőle. A játékot addig folytatják, amíg minden fiatal asszony, menyecske és leány sorra nem kerül. Ha egyik fonóháznál végeznek, a másikhoz mennek, végül összeülnek a legények és elfogyasztják a koldus kosarában összegyűjtött ajándékot.

Manga János.

IRODALMI SZEMLE.

Joseph Strzygowski: Spuren indogermanischen Glaubens in der Bildenden Kunst. 1936. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg. XV+495 old.

Strzygowski tudományos munkássága sajátágosan kettős irányban haladt. Majdnem azt is mondhatnánk, hogy ez a kettség tulajdonképpen: töretlen egység. Strzygowski ugyanis az a kutató, aki nem tudta tudományos tevékenységét a művészettörténet szokványos keretei kö-

zé szorítani. Ő az a kutató, akinek számára a történettudományi kutatómunka pályájának egyik szakaszában sem tagolódott a középkor, reneszánsz és a barokkor szokványos keretei közé. Strzygowski terjesztette ki a művészettörténet határait az őskorba. Számára nincs alsóhatár a művészeti értékek számbavételénél, vagy ezeknek az értékeknek elméleti feldolgozásánál. Strzygowski az a kutató, akinek számára tehát az archeológia, az őstörté-

net és az újabkori művészettörténet értékei azonos súlyú szerepet játszanak. Ez a kettősség és ez az egység S. pályájának egyedülálló sajátága. A művészettörténeteszek — ma még — nem egyszer kézelegyintéssel próbálják mindezt elintézni és alábecsülni. A művészettörténet szokványkeretében munkálkodó szakemberek szemében Strzygowski „fantasztá”. Az értelenség, a számbavett értékek kiterjesztett körében levont következtetések íránt, áll az ilyen helytelen ítéletek mögött. Az etnológusnál, nyilvánvalóan, az etnológiai kutatómunka sajátossága miatt, a művészettörténeteszek előtt mutatkozó nehézségek nincsenek meg. Az etnológus számára nagy távlatokat nyit meg ez a könyv.

Lehetetlenség, ennek a gondolatokban mély, gazdag műnek minden elgondolását idéznünk. Inkább a könyv történeti beállítottsága rejt magában oly lehetőségeket, melyekre az etnológusnak szüksége van.

Strzygowski zseniális módon láthatóvá teszi a képzőművészet őskorának szétágazó gyökérzetét: Észak Európában és Keleteurópában. Azok a problémák, melyeket felmutat, egyszerűs mind az Óseurópa lelkét mutatják meg.

A könyv gondolatmenetének alapanyaga: az amit ma a képzőművészetben Európának tekintünk nem az eredeti, a tulajdonképpen való Európa. Ezt a témát vette fel már a *Der Norden in der Bildenden Kunst Westeuropas* (1926) c. művében. „Észak” elemeinek hatását mutatta ebben. Azóta is Strzygowski „Észak” problémáit keresi s most felfedezett egy nagy összefüggő történeti egységet. Ma „indogermán” látja ezt a problémát. Ez az indogermán komplexum erjedésben élő probléma. Az őstörténet (archeológia, nyelvészet, őstörténet) már évtizedek óta látja, érzi ennek a problémának létezését. Az azonban, hogy a problémának „indogermán” elnevezést adta, keveset mond még magáról a probléma magváról. Azt, hogy vajjon mi rejlik ebben az „indogermán” gyűjtőfogalomban megjelölt fikcióban, még nem tudja a történettudomány. Valószínű azonban, hogy sem „faji”, sem történeti, sem kultúrföldrajzi, sem nyelvészeti értelemben nem meríti ki azt, amit a kérdésnek ezekhez az oldalaihoz a tudomány, mai fokozatában, hozzáfűzött. Most Strzygowski a művészettörténetet is beletereli ebbe a nagy keretbe. Mindez a kérdés az etnológiát is a legközelebről érdekli. Mellesleg lehet pillanatnyilag az is, vajjon milyen néven nevezzük ezt a problémát. Hogy Észak, indogermán gyűjtőszóval illetjük-e. Strzygowski fogalmazásában elég világosan érthető, miről van szó: „Wir haben den geschichtlichen Aufbau bisher

vorwiegend im sprachlichen und politischen Lichte gesehen; man versuche einmal, wie ich es in meinem Schlusswerke über Europa selbst tun würde, mit dem vorliegenden Buche in der Hand den Erdkreis, alle Zeiten und Völker von der Bildenden Kunst aus ins Auge zu fassen. Ich hoffe, dass dann meine Stimme als berechtigt anerkannt und wenn es sich einmal um einen planmäßigen Vergleich aller Erfahrungen in den einzelnen Lebenswesenheiten handelt, bei der Entscheidung auch meine Arbeit mit in die Waagschale geworfen wird.“ (XIII. o.) Maga Strzygowski is figyelmezteti olvasóját, hogy nem végleges eredményeket, nem végleges problémavetést ad művében. Hatalmas történeli terület első felszántását végzi ez a könyv. Csak homály terjengett eddig azon a területen, melyre Strzygowski most rávilágít.

Strzygowski elfogultsága, hogy Keleteurópa kultúrájának ősi emlékei között minden emléket indogermán kultúrvagyonnak állít. Kerített szent helyek, iaépítés, iagerendarács, stb. indogermán tulajdon.

Felsorol néhány példát: szaszanida bronztálat. A kőralakú tál középpontjában kupolás palotával. A palota homlokán: galériásor. A palotát a tálon kör keretezi. E kör és a kőralakú tál széle között ívekkel összefoglalt oszlopok sorozata, indafakkal kitöltött közökkel. Ezt a molívumot a legkülönbözőbb kultúrákból ássa ki Strzygowski. Asszurban, Kteszifonban, Ani-ban. Egyszer templomhomlokzaton, egyszer palotahomlokzaton, használati tárgyon, örmény evangeliáron tűnik fel. Az oszlopkon nyugvó ívsor Strzygowski szerint indogermán mítosz hagyatéka. Másik példa: a kerített búcsúhely. Mödling mellett Brühl 8 m magas sziklaja. Kőralakban húzódo kőkerítés veszi körül, még ma is észrevehetően. Ilyen emlékek Északnémetországban, azután Irországban, kelta őskori telepek mentén vannak. A víz, táj, fák, erdők imádása olyan szétterjedésű, a multban is, hogy elég alap nincsen ahhoz, hogy ezt indogermán hagyatéknak tekintethetnénk.

Ezeknek a kérdéseknek felvetése nagy jelentőségű és nagy horderejű dolog a tudományban. A problémák indogermán lokalizálása azonban elcsitett. Kivált a tudománynak mai állapotában. A kérdésnek ma még inkább ilyen beállítása időszerű: *Óseurópa népei Keleteurópában azonos kultúrkörben éltek*. A tudomány ma még nem tehet egyebet. Mert a kutatómunkának mindig tisztában kell lennie azzal, hogy az indogermán probléma közbeiktatása, faji, történelmi, kulturális és kultúrföldrajzi fikció. Olyan, mint pl. az elméleti fizika történetében az éterelmélet.

volt. Abban az értelmezésben azonban, amelyben ma nem egy tekintetben az indogermán fikció került, zavar van. Elszigetelt központként kezeli ma a tudománynak nem egy ágazata az indogermán komplexumot. Fajlag, történelmileg és kultúrában. Nagy erőszakkal igyekeznek ma a kérdést földrajzilag is elhatárolni. Strzygowski nem boncolja, milyen kérdések szunnyadnak az indogermán fikcióban. Pedig nem lehetetlen, hogy amikor az indogermán komplexumban szunnyadó kérdések elérkeznek majd megoldásukhoz, az adódik majd eredmények, hogy indogermán komplexum csak a 19. században élt, a múltban azonban ez a komplexum egészen másként volt meg: Keleteurópa őskultúrájában, etnikai vagy faj elszigeteltség nélkül. Keleteurópa „ellátta” kultúrával a rajta élő népségeket. Összeboronálta nem egy sikon a törkök kultúráját az ugorokéval, az iráni Keleteurópáéval. És fordítva Ma már a tudomány kezdi meglátni pl. az ősnomád kultúra feltűnését abban, amit — egyelőre — indogermánnak nevezünk. A lósz, nád, textilépítés hatását az „indogermánre” futólag Strzygowski is említi (44. o.). Ugy, hogy feltételezi a pásztorkodó nomádok diszítő kultúrájának hatását az indogermán kultúrában.

Strzygowski meglátása, hogy minél inkább nyulunk vissza az ősi korokba, annál inkább érthetlenebbé válik Európa szelleme: Keleteurópa nélkül. Ez a megállapítás igen nagy horderejű dolog. Keleteurópa történeti titkai azonban, ha ugyan sok sejtésre vezetnek rá a tudományt, mégsem megoldhatók az indogermán komplexum közbeiktatásával. Strzygowski sem gondolja ezt. Mindamellett elmulasztja a fogalmak tisztázását. Hiszen, Strzygowski szerint is Európa szorosan Ázsiához tartozott. Még pedig nem csak földrajzi értelemben. Ázsia kapuja — Európa számára Irán volt. S ha Strzygowski ennek megy utána, nem megnyugtató, ha az indogermán kultúrát úgy kapcsolja a kérdéscsoporthoz, mintha ezzel a kérdések megoldásának kulcsához jutott volna. Tárgyi tekintetben az indogermán kultúra inkább egy már őskorban elsüllyedt világ tartozéka. Ehhez a világhoz tartoztak azonban az ősnomád kultúrák, valamint Kína, Irán őse is. Bizonyosan nem magyarázható a faépítés eurázsiai általános elterjedése sem az indogermán kultúra függvényeként. Hellászbán, Iránban, Kínában a faépítészlet elterjedése, ha ugyan márványban, vagy vályogban maradtak fenn emlékei, csak úgy érthető meg, Strzygowski szerint, ha feltesszük, hogy indogermán bevándorlók vitték magukkal ezeket az országokba. (46. o.) Ezen az alapon azon-

ban az indogermánoknak Hellászba, s Indiába, stb. a vázas szerkezetet kellett volna magukkal vinni, a vázas szerkezeti mód minden következményével. Ezzel szemben a görög templom valójában a boronaszervezetben gyökerezik. Egyéb nehézségek is ellenállnak ennek az értelmezésnek. A görög templom forma-adó őse hosszház volt. Eurázsiaiában a különféle építőműveknek mindig szélesház a kiindulópontjuk. Majdnem kivétel nélkül. Strzygowski az építéstörténet rugóinak számbavételénél mindig számol a nyersanyagváltozással. Nagyjelentőségű adatok sorával tette kézzelfoghatóvá ezt a keleti götok vándorlásánál. Még pedig azzal az érveléssel, hogy nyersanyagváltozásnak vette a fenyőfa és a lombosfa faféleségben előállt változást is. Az indogermán vándorlásnál ezt a tényezőt figyelmen kívül hagyja.

Rendkívül érdekes összehasonlítások lehetőségét veti fel Strzygowski. Így, egyfelől, az őskor kőralaphoz igazodó 3—4 koncentrikus rétegben ismétlődő oszlopos építményeinél (Zeven, Ehesorfi sírpítmények) másfelől pedig az aacheni Münsternél a ravennai Teodorik-sírnál. Strzygowski feltevése szerint az előző csoport összejtje, egy építmény, vázas faszervezetben valamilyen kupolaalakú rácsos fedélszerkezettel, sokszögön, mely a körhöz igazodik. Az aacheni Münster: belső nyolcszögön pil-lérekkel, kívül pedig kőralapon hengerfal-köppennyel s kupolával. Ez a típus Strzygowski szerint, a ravennai S. Vitaleval együtt, valamint Iránnal együtt, Európa őskori Északjára megy vissza. A tárgyi összehasonlítás tiz ezredév távlatában igazodó kérdések sorát veti fel. Ha Irán, (Viruvius feljegyzése szerint: az ókortól, a valóságban azonban mélyen az ókor mögötti idők óta, mai elevenen élő sarak feletti gerendarács fedélszerkezettel) tényleg azonos lenne az első csoporttal, akkor ez úgy magyarázható, hogy az őskorban, a jégkorszak után, egész Észak Európa és Középázsia együttlélekzett Keleteurópával. Azaz: a faépítésnek itt még ma is elevenen élő két technikájával. A kérdésnek ilyen eldöntését megnehezíti, hogy ez a gerendarács fedélszerkezet, Strzygowski elnevezésében: sarkifeletti kupola, szerkezeti tekintetben nehezen hozható a Zeven-csoportban adott szerkezeti előfeltételekkel közös nevezőre. Ennek bizonyításához ide idézem azonban Mongólia kőralapú épületanyagát, mely érdekes módon magyarázhatja ennek az őskori, köben fennmaradt emlékcsoportnak a nomád kultúrákkal való összefüggéseit. M. I. Kondratjeva nagy tanulmányáról van szó: Külső Mongólia sátoralakú épületei. (Sovjetszkaja Et-nografija. III. 14—42. o.) Tagán Galimdsan

ismertette a Néprajzi Értesítőben (1936. 141. o.) Hála illeti Tagán G. limdsánt, azért a munkájáért, mellyel az orosz etnográfia bennünket érdeklő munkásságát közvetíti a magyar tudományhoz. Kondratjeva többek között előadja a sátor-kultúra kisugárzásának jelentős épülettípusát: 20–24 méteres átmérőjűre nőtt köralakú épületet, melynek fedélszerkezetét koncentrikus körökön elhelyezkedő faoszlopok hordják. Egyezik ez, valószínűen, azzal a sátor-szerkezettel, melyet Zemarchosnak, Bizánc Dizabulosz türk kagánhoz küldött követének jelentéséből Menander Protektor őrizett meg, a Kr. u. 568 évből, az Altái hegység egyik völgyében lakó Dizabulosz sátor-szállásáról. Aranylemezzel borított faoszlopokat említ, melyeket Zemarchos a kagán sátorában látott (azaz több oszlopot ugyanabban a sátorban). A Kondratjeva sátor-szerkezete, alaprajzában, egyezik a Zeven-csoportbeli őskori emlékek alaprajzi adottságaival. Izgató és nevezetes egymásraütés ez, mely azonban — ha párhuzamuk történeti összehasonlításba vonható — ismét a nomád kultúráknak az ú. n. indogermánban való részességére mutatna. Sajnos, a sátorkultúra igazi jelentőségét a néprajznak nem egy munkása képtelen, igazi hatóenergiával együtt nézni és látni. Cs. Sebestyén Károlynak (az Ung. Jahrbuch most megjelent számában, erről a kérdésről 1929-ben írt, 1933-ban publikált *Nomadenzelt und Magyaren* c. tanulmányomnak egyik részletkérdését 1938-ban vitató) inkább vitriollal, mint tájékozottsággal megírt cikke: bizonyoság erre. Oly nyelvészeti érvelést támad, melyet azóta magam is feladtam, anélkül, hogy a tanulmányom érvényét feladtam volna. Ehhez bizonyoság Ért. 1938. ben megjelent tanulmányom. Mindez nem idevaló téma. Mindamellett meg kellett említenem, mert Cs. Sebestyén tájékozatlansága nem látja, milyen jelentősége van, a sátor-oszlopoknak. Visszatérve mármost Strzygowski könyvének problémarengetegéhez, ne feledjük, hogy nem azon van csak ennek a jelentékeny könyvnek igazi súlya, hogy valamilyen megoldást ad valamilyen kiragadott problémáról. Nem a „megoldás” ilyen, vagy olyan módjában van a hangsúly, hanem magán az összehasonlítás révén elénk táruló kérdések rendkívüli lehetőségéin. Itt, ezeknek a lehetőségek meglátásánál, felvázolásánál remekel Strzygowski. Hogy ezeket a kérdéseket, melyeknek kihatása az őstörténet minden területén igen jelentékeny lesz, meglátta, felismerte. Strzygowski Óseurópát nyomozza. A hozzávető utakat keresi. Rendkívül szétágazó anyag állítja meg, melyekről külön-külön kiderül, hogy az időnek a történelem végte-

lenében összefutó szálaról van szó. Kiderül, az is azonban, hogy az a területmag, melyben ezek a végtelenben egymást metsző vonalak találkoznak: Óseurópa. Feltűnik pl. Strzygowski előtt az a sajátosság tájkép-ábrázolás-típus, mely különböző kultúrákban ismétlődik. A maikopi híres ezüst-csésze felületein (3–4. ezred, Kr. e. Naukázus), ninivei tálon, a narai Shozoin bronz-tükrön, egyiptomi lakorongon, a kínai agyag-edényen, s végül 15. századi francia festményen. Mindig körbe foglalt táj, ember-és állatábrázolással, sziklakkal, folyókkal, növényzettel, fákkal. Ebben is Strzygowski a legősibb indogermán művészet alapelemeit látja. Azzal a meghatározással, hogy „die ursprünglich nordische Gesinnung” az indogermán lelkeség (26. o.). Azaz tulajdonképpen táji és földrajzi fogalom tárításában adja az indogermán szellem meghatározását.

Keleteurópa és Középpázsia együttlélekelt kultúrában az őskor óta és együttlélekzik még ma is ez a hatalmas, ősi kultúrákat eredeti formájukban magánhordozó, egységes, csak elnevezésében két földrajzi terület. Ennek a hatalmas területnek őskultúrájából fennmaradt emlékek összessége teszi ki azt, amit ma a tudomány előszeretettel indogermánnak nevez. Ez az őskultúra táplálta a finnugorokat, a türköket, az irániakat s a germánokat, a szkítákat éppúgy, mint a görögöket. Ezt a kultúrát lehet indogermánnak nevezni, de téved az, ki ezt a kultúrát ezen a réven a germánossággal kapcsolja össze, egyértelműen úgy, mintha ez a kultúra, okai és okozatai szerint, utólagos „indogermán” névadása alapján, csak germánok lenne tekinthető. Strzygowski nagy érdeme ebben a tekintetben az, hogy a történész szemével néz erre a tudományra. Új szempontjai és ezek sodrán felállított emlékeknek történeti vonala mentén új és éles formulázást kap ennek az indogermán kultúrának fikciója. Olyan formulázást, amilyenben eddig ez a sajátosság fikció még nem részesült. Ebben a tekintetben elmondhatjuk, hogy Strzygowski könyve tulajdonképpen széttörte az indogermán tudomány kereteit. Amint hogy széttörte ez az érdekes könyv a művészettörténet eddigi szokványos földrajzi és történeti kereteit is. Itt, ennél a pontnál, már nemcsak a magyar etnológiát kell érdekelnie ennek a könyvnek, hanem a magyar művészettörténetet is, melyben eddig szintén csak egyoldalú formai szempontok érvényesültek, függetlenül a nemzeti kultúra történeti világától. A nemzeti szempontok szerint elkülönülni akaró magyar művészettörténet idegen kultúrák szempontjai szerint értelmezte a magyarság önnönkultúráját. Strzy-

gowski annak a történelmi irányzatnak elégtelen alapjait tünteti fel, mely a megmaradt emlékeket tekinti a történettudomány által számbaveendő egyetlen alapnak. S amely elfelejti, hogy minél korábbi emlékekről legyen szó, annál inkább a véletlennek jut mindig nagyobb szerep a történelmi kutatásban, ha nem gondol azzal, ami azért, mert múlandó anyagból készült, elpusztult. Legyen szó akár házról, akár templomról, avagy használati tárgyról. Strzygowski fantasztának mondják. Holott reális alapon épít. Sokkal realisabb alapon, mint az a művészeti kutató, aki a népi kultúra emlékeit azért hagyja ki a tudományból, mert ezeket „nem szokták” még a művészettörténet munkájába bevonni. Sajátságos tragikum keveredett ennek a kora talán legnagyobb jelentőségű történészenek életpályájába. Az élet valóságát minél szélesebb területre feloldó történész kapta korától a fantasztikum kergetésének állandó szem ehányását. Igaz, képzelőereje nem egyszer nagy ugrásokra ösztökélte ezt a zseniális kutatót. Azt azonban, hogy mennyire elfogult ez a vád Strzygowski esetében, a jövő fogja igazolni. Igazolni fogja akkor is, ha mindjárt életművének egyik-másik, kisebb jelentőségű részét nem is fogja magáévá tenni. Oka pedig ennek a vele szemben mindig érvényesülni tudó értellenségnek: Strzygowski forradalmár szelleme, a szónak legnemesebb értelmében. A Ma művészettörténetével fiatalosága óta mereven szembenáll, még pedig a kelletlenül temperamentosabban szembenálló s az ellenfelet nem kimélő harcmódró. Strzygowski kutatómunkásságának ezt az oldalát épen csak emlitem. Külön lapja ez, a Kopernikusokat is nem egy esetben eltipró Tudomány történetének. Amit Strzygowski életéről (Aufgang des Nordens. 1936.) elmond, arról, hogyan oszlatta fel a bécsi egyetem a világhíres Kanzel-Strzygowski-t, amikor a bécsi egyetemnek ez a híressége nyugdíjba vonult, mindaz az új tudománytörténet legmeghatóbb, s egyben legszomorúbb fejezete. S érthetetlen is. Hiszen épen az itt ismertetett könyvének egyik oldalán írja ez a vele történész: „Für den Deutschen und seine Wissenschaft ist nicht das Mittelmeer und die Macht die Grundlage, sondern die eigene Heimat, der Norden. Von ihm hat er auszugehen, die Schicksale seines aus Lage, Boden und Blut entstandenen Wesens zu verfolgen.” (6. o.). Ezt a hivatástudatot oltja Strzygowski a német tudományba. Ezért intőszó és mély tanulság ez a könyv a magyar történettudomány számára. S a magyar etnológia számára.

Vámos Ferenc.

Vinski, Zdenko: Die südslavische Grossfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Grossraum. Ein ethnologischer Beitrag zur Untersuchung des vaterrechtlich grossfamiliellen Kulturkreises. Zagreb 1938. 100 l. 80.

A nagycsalád (Grossfamilie) abban különbözik a nemzetségtől (Sippe, Geschlecht), hogy míg a nemzetség olyan nagyobb rokonsági csoportot ölel fel, melynek tagjai több helyen élhetnek és nem kell közös vezetés és közös gazdálkodás által összetartva lenniök, addig a nagycsaládnak vezetett, a nemzetségnél kisebb rokonsági csoport tagjai egy helyen élnek, közösen gazdálkodnak, tűzhelyközösséget alkotnak és közös vezető alatt állnak. A nagycsaládot és a paraszti egyes- (Einzelfamilie) vagy egysejtű családot (szemben a nagycsaláddal, mely többsejtű) a városi külön-családtól (Sonderfamilie) főképp a családapa szerepének és hatalmának más volta különbözteti meg. — A nagycsalád vizsgálatánál főképp a családapa, családanya és családtagok szerepe, helyzete és ezek vagyoni állapota a jelentősebb momentumok. *Vinski* dolgozata első, leíró néprajzi részében a délszláv nagycsaládot ismerteti tömören a vonatkozó gazdag és sokszínű irodalom kritikai felhasználásával és az idevágó elméletek értékelésével. — A dolgozat második, igen nagy irodalomra támaszkodó részét kultúrtörténeli résznek nevezi a szerző maga is. Ez a nagycsaládnak, mint kultúrtörténeli ténynek a vizsgálatát és előfordulásának bizonyítása a szláv népeknél, az indoeurópaiaknál, az irániaknál és árja indeknél, a turk-mongoloknál és tunguzoknál, végül az ugor-linnéknél. E feldolgozásból, mint azt a szerző maga is említi, többek között a magyarok is kimaradtak. Kimaradtak ezenkívül az összes többi szomszédnépek, amit sajnálatosan nélkülözünk. A munka eredményét három tételben foglalja össze a szerző: 1. a délszláv nagycsalád eredeti formájában indoeurópai berendezettség, 2. a nagycsalád elve minden jelentős turk-mongol és ugor-linné népnél fellelhető, 3. a Belső-Ázsiából származó patriarális nagycsaládot az ural-altájai állattartó pásztornépek saját családformájának kell tekinteni. *Zdenko Vinski* alapos felkészültséggel megírt világos könyve számunkra többek között két tanulságot tartalmaz. Az egyik a tárgyi tanulság: megismertet a szomszédos Balkán egy igen fontos néprajzi jelenségével, a leíró néprajzi és kultúrtörténeli összehasonlítás módszerével. A nagycsalád *Vinski*től ismertetett formája nálunk is előfordul, *Vinski* megállapításai ilyenirányú további kutatásainkat nagy mértékben támogatják és befolyásolhatják. *Fél Edit.*

Dr. Aegid Schermann: *Geschichte von Lockenhaus. (Léka története)*. Pannonalma 1936. 89. XII+298 l.

A Kanizsayak, Nádasdyak, Draskovichok és Esterházyak ősi várának, a várhoz tartozó uradalomnak és községnek történetét írta meg ebben a könyvben a szerző, hogy elszakított szülőföldje lakóit a magyar haza és magyar műveltség iránti szeretetükben megerősítse. A hosszú évek fáradságos munkájával összegyűjtött anyag a maga sokoldalúságával a magyar néprajz kutatója számára is értékes adatokat rejtget a Tárgyi néprajzunkat elsősorban a lékai várban lévő múzeum, továbbá a lékai uradalom gazdálkodásáról és a Léka községről írt fejezetek gazdag tartalma érdekelheti. A szellemi néprajz szempontjából különösen az egyházi viszonyokat és a hitéletet tárgyaló fejezet érdemel figyelmet. A népi jámborságra vonatkozó sok szép régi adat mellett a község és a környék népszokásaiból és babonáiból is kapunk izelítőt. Schermann könyve egyébként újabb értékes adatokkal igazolja a magyar néprajztudomány régi tételét, hogy a hazai nemzetiségek életét mindenkor számtalan érrel fonta át a magyar műveltség termékenyítő áramlata, úgyhogy az elpusztult, felszívódott vagy szétforgácsolódott régi magyar népelemek számos jellemző tulajdonságát és művelődési értékét a helyükre telepedett nemzetiségek népi műveltségéből tudományos megbízhatósággal ki lehet következtetni.

Karsai Géza.

Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Helven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította: *Makkai Endre* és *Nagy Ödön*. Erdélyi Tudományos Füzetek. 1939. 103. sz. Szerk.: Dr. György Lajos. Kolozsvár. 202 l.

A Kolozsváron megjelenő „Ifjú Erdély” c. folyóirat 1937. decemberi számában tette közzé az azóta oly nagy jelentőséget nyert szellemi munkatábor tervét. Szellemi munkatábor hirdetett e lap: kutatni, gyűjteni és megismerni Erdélyt; mert az erdélyi magyar ifjúságnak életbe vágó fontos feladata megismerni és felmérni szűkebb hazáját. Kérdéscsoportok gazdag tételai, magyarázatok, bőséges irodalmi utalások tették gazdaggá e felhívást. Történeti, irodalmi stb. kérdések mellett Erdély népi kultúrájának a megismerését is feladatul tűzték ki. Az erdélyi magyar néphagyományok életét jelentő és erősítő szerepében: székely népballadák világa, erdélyi magyar iatornyok eredete, művelődéstörténeti értéke, művészettörténeti szerepe és a karácsonyi ünnepekör népszokásai voltak az első kérdések.

Ebből a kis magból, középiskolás diákok lelkes munkájából nőtt ki ez a vastag füzet, kötetnyi gazdag eredmény. Szám szerint 59 jól megfigyelt és izesen leírt — a kezdők hevesességét, gyakorlott gyűjtők pontosságát és figyelmét s mind, valameny nyi lelkes odaadását jelentő — változatos és értékes adalék.

Népi műveltségünk alapját, a néphagyományt elszintelenítő idegen hatások mellett Erdélyben, mint új erősség figyelhető meg a néphagyományok továbbélése. Hatósági tilalmak és a nép vezetőinek ellenszenvé mellett is tovább él és erősödik; ha közben egyre változik, alakul is a népi műveltséget legjobban kifejező, legtágabban összefogó, a parasztsági tárgyi és szellemi műveltségét jelentő hagyományok, bevett és iratlan szokások gazdagsága.

E tervszerűen, egyidőben végzett, ugyanazon tárgykört jelentő és nagyobb, szinte egész Erdély területén (12 megye) végrehajtott gyűjtőmunka új szint és jelentős gyarapodást jelent a magyar néprajzi gyűjtésben. Adatainak változatos bősége mellett eltörpül a kezdeti nehézség sok, alig felmérhető, de mindig érthető hiánya. Ilyenek, hogy a bevezető szavait idézzük: az aránylag kevés dallamközlés, a magyarázó képek, a tájnyelvi jelzések hiánya s a jóindulatú, buzgó, de sok esetben kezdő fiatalok néphagyományt népszokással felcserélő, vagy helyettesítő fogalomzavara. Pótolható és megoldható hiányok ezek s a következő gyűjtésnél már e szempontok figyelembevételével dolgozhatnak ez „önkéntes vállalkozásban” a hivatásukkal járó kötelezettséget oly nagyon felismerő diákok, teológiai hallgatók, tanítók és lelkészek. Hetven falu népe figyelt fel munkájukra. Hetven falu téli néphagyományait élték át „a népi szolgálat e szép és őszinte” munkájában. András napi köszöntések, férjüdakolási szokások; Luca napi hiedelmek; Bellehemes játékok; karácsonyi és újévi köszöntések, jóslások és tiltások; szilveszteri hiedelmek; Vízkereszt, Háromkirályok csillagjárása; farsangi játékok, farsanghajítás, fonóbeli játékok; vénleány csúfóló szokások, stb. gazdag változatai és pontos lejegyzései jelentik e közösségi munka eredményét.

E sokféle, de valójában mégis egységes — magyar néphagyomány — gyűjteményt elsősorban a néprajzi irodalom értékeli; de ezen túl, mind az erdélyi fiatalok biztató és gazdag ígérgető példaképpen vehetik hazai ifjúsági mozgalmaink is. Nem véletlen és szinte megszokottá váló, ha Erdélyről van szó, hogy a finn néprajzi mozgalomról az első komoly tanulmány

ugyancsak Erdélyben jelent meg. (Dr. E. Kovács László: A finn néprajzi mozgalom. Hitel. 1938. évf. 4. sz.) A népi szolgálat rendkívüli fontossága és az önismerés kötelessége jelentkezik ezekben. Bizunk abban, hogy „nem marad az egyedüli kiadvány, amely hírt ad az erdélyi népi műveltség életéről.”

Vargha László.

„Sociologia Româncască” a román társadalomtudományi intézet kiadásában megjelenő folyóirat harmadik évfolyama érkezett meg az Egyetemi Néprajzi Intézet számára. Szerkesztője D. Gusti bukaresti egyetemi tanár, akinek társadalomtudományi szakmunkái, valamint kutatási módszere a szociológusok széles körében ismeretes.

A „Sociologia Româncască” 1938-ik évfolyama három összevont vastag számból áll 430 oldal terjedelemben, kevés képpel, rajzokkal, grafikonokkal és térképekkel.

A vezércikket mindhárom számban D. Gusti bukaresti prof. írja rövid terjedelmű alapvető kérdésekről. Az első számban előterjeszti az év munkatervét a következő fontosabb feladatokkal: a Román társadalmi Intézetek ujjaszervezése, a társadalomtudományok fakultásának felállítása és Románia szociológiai térképének összeállítása. Előkészületek a bukaresti XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszusra.

A következő számokban, a falvak részvétele az ország megszervezésében és a társadalmi szolgálatról ír tömött bevezető sorokat D. Gusti. — Ezután néhány szaktanulmány következik az általános és nemzeti vonatkozású társadalomtudomány köréből. Ilyenek Ch. Galitzi a román társadalomtudományi fakultás megszervezése

az amerikai típus szerint, melynek ismeretével más helyen is foglalkozik. H. Stahl részletes elmélkedést közöl a román nép filozófiájáról és a Lucian Blaga teóriájáról. Stb.

A legterjedelmesebb részt azok a tanulmányok töltik ki, amelyeket a „Királyi munkacsapatok” felkutatásai alkalmával készítettek a különböző specialisták. Ennek a munkának eredményei a következő feldolgozások is, melyek sok néprajzi szempontból fontos adatot közölnek: *Serafine* „Birtok felosztások egy Mehedinti (Oltenia) megyei faluban, *Petrescu B.*: Ház típusok naszói *Sânc* községből. *Bárbat*: Egy Olt vidéki paraszt háztartás lellára és számadása, *Beloiu*: Törökök élete egy Durustor megyei (Dél-dobruzsza) községben.

C. Noe: Részletes tanulmányban foglalkozik a déldobruzsai (Cadrițtar) gyarmatosításáról, népességéről, életmódjáról. Több cikk foglalkozik a móc vidék erdőgazdaságával, felfeldolgozásával. Majd az országrészek statisztikai kimutatása, lakossága, nemzetiségi megoszlása az új felosztási tervezetekben.

A kisebb közlemények közül különösen a vegyesházasság káros hatásáról szóló cikk érdekes, melynek három főbb okát különbözteti meg: 1. az elrománosodási folyamat, 2. gazdasági okok és 3. a környezet.

Végül gazdag könyv- és folyóirat ismertetést közöl, melyben beszámol „Revue Internationale Sociologie”-ben megjelent Dékány: „A magyarországi szociologia fejlődése 1920 után” című cikkéről is.

Ez csak rövid tájékoztató a tartalmas folyóirat gazdag anyagából, melyben úgy szociológiai, mint néprajzi szempontból értékes anyagot találunk. *Haáz Ferenc.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

I.

Jegyzőkönyv.

a Magyar Néprajzi Társaság 1939. május hó 24-én d. u. 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott LI. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: dr. gróf Zichy István elnök, dr. Györffy István alelnök, dr. Bartucz Lajos ügyv. alelnök, dr. Gunda Béla titkár, dr. Tagán Galimdsán pénztáros, továbbá dr. Beke Ödön, dr. Bodor Antal, özv. Dajaszászy F. Józsefné, Forgó Ákos, dr. Gergely Pál, dr. Gönyey Sándor, Herkely Károly, dr. Kovács László, dr. Krompecher Bertalan, Latabár Károly, Manga János, Márkus Mihály, dr. Némethy Endre, dr. Ortutay Gyula, dr. Papp László, Relković Davorka, Seemayer Vilmos, Szenes

Magda, vitéz Tarján Jenő, dr. Varga Bálint, Vámos Ferenc alapító, illetve évdíjas rendes tagok, továbbá meghívott vendégek nagy számmal.

Tárgysorozat :

1. Dr. gróf Zichy István elnök megnyitván az ülést, meleg hangon emlékezik meg a felvidéki területek felszabadulásáról és ezzel kapcsolatban vitéz nagybányai Horthy Miklós Ófőnökségéről, Magyarországi kormányzójáról. (A közgyűlés résztvevői felállva, percekig ünneplik a Kormányzót.) Hangsúlyozza az Elnök a visszakapott területek nagy néprajzi fontosságát s röviden vázolja azokat az új munkalehetőségeket, amelyek ott a néprajzi tudomány számára nyílnak.

2. Az Elnök megállapítja, hogy az alapszabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes s a közgyűlés jegyzőkönyvének írására dr. Gunda Béla jegyzőt, a hitelesítésére pedig dr. Bodor Antal és Vámos Ferenc tagtársakat kéri fel.

3. Dr. Cs. Sebestyén Károly tart előadást a honfoglaló magyarok földművelése címen.

4. Az elnök bemutatja az új alapszabályokat, amelyekhez a magy. kir. belügyminisztérium azt a megjegyzést fűzte, hogy az Elnök által kiutalható összeg legfelsőbb határát a közgyűlés köteles megállapítani. Ezzel kapcsolatban az Elnök a választmányi határozata alapján a következő javaslatot terjeszti a közgyűlés elé: Hatalmazza fel a közgyűlés az Elnököt, hogy a Társaság keretében felmerülő kiadások fedezésére a Társaság rendelkezésére álló ezévi összes bevételek erejéig belátása és a szükségletek szerint utalványozzon. A közgyűlés az alapszabályokat a javaslattal együtt tudomásul veszi s a javaslatához hozzájárul.

5. Dr. Tagán Galimdsán bemutatja a pénztári jelentést az 1938. év bevételeiről és kiadásairól, az 1938. december 31. vagyónállapotról és az 1939. év költségelőirányzatáról, amit a közgyűlés tudomásul vesz.

6. Dr. Czako István számvizsgáló jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét megvizsgálta és miután azt minden tekintetben rendben lévőnek találta, javasolja, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvény a szokásos fentartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék. A közgyűlés a számvizsgálók jelentését tudomásul veszi s a pénztárosnak és a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz, számvizsgálókul pedig az 1939. évre egyhangú felkiáltással dr. Borzsák Istvánt és Czako Istvánt, ellenőrré Oláh Imrét választják meg.

7. Dr. Bartucz Lajos főtitkári és ügyvezető alelnöki jelentését a közgyűlés tudomásul veszi.

8. Az Elnök jelenti, hogy az alapszabályok előírják a választmányi tagoknak huszonnégyre való csökkentését, ezért a választmány erre vonatkozólag a következő javaslatot terjeszti a közgyűlés elé: választmányi tagokul ajánlatnak az 1936—38. ill. 1939—41. évkörre: Balabán Imre, Eckhardt Sándor dr., Heller Bernát dr., Kemény György dr., Kovács László dr., Szendrey Zsigmond dr., Viski Károly dr., Zsindely Ferenc dr., 1937—39. ill. 1940—42. évkörre: Bán Aladár dr., Bodor Antal dr., Dömötör Sándor dr., Fél Edit dr., Cs. Sebestyén Károly dr., Ortutay Gyula dr., Schwartz Elemér dr., Szabó Kálmán dr., 1939—40. ill. 1941—43. évkörre: Gönyey Sándor dr., Kodály Zoltán dr., Lajtha László dr., Luby Margit dr., Marót Károly dr., Németh Gyula dr., Relković Davorka, Seemayer Vilmos. A választmányba behívandó póttagokul ajánlatnak: Márkus Mihály, U. Kerékgyártó Adrienne dr., Krompecher Bertalan dr., Nemeskéri János dr., Palotay Gertrud, Vargha László. Jelenti továbbá, hogy az elnökség és a választmány a következő belöldi tiszteleti tagok megválasztását javasolja: gróf Teleki Pál m. kir. miniszterelnök, Czettler Jenő dr. magy. kir. titk. tanácsos, egy. nyilv. r. tanár, Thirring Gusztáv dr. m. kir. korm. főtanácsos, a Fővárosi Statisztikai Hivatal nyug. igazgatója, Kovács Alajos dr. nyug. államtitkár, Melich János dr. egy. nyilv. r. tanár, Magyar Kázmér magy. kir. gazdasági főtanácsos. Belöldi evezelő tagokul ajánlatnak: Bartha Károly dr., Debrecen, Bálint Sándor dr., Szeged, Berze Nagy János dr., Pécs, Csalog József dr., Szekszárd, Csefkó Gyula dr., Szeged, Ernyey József, Budapest, Gulyás József dr., Sárospatak, Gönczi Ferenc, Kapcsvár, Kiss Lajos, Nyíregyháza, m. Kiss Lajos, Miskolc, Kogutowitz Károly dr., Szeged, Lükő Gábor dr., Debrecen, Molnár Imre dr., Budapest, Nyárády Mihály dr., Nyíregyháza, Pável Agoston dr., Szombathely, Richter M. István, Eger, Róheim Géza dr., Budapest, Papp Károly dr., Debrecen, Szilády Zoltán dr., Budapest, Tálasi István dr., Hódmezővásárhely, Trócsányi Zoltán dr., Budapest, Vajkai Aurél dr., Keszthely, Zoltai Lajos dr., Debrecen. Külföldi tiszteleti tagokul ajánlatnak: Kannisto Arthur dr., Helsinki, Hämäläinen Albert dr., Helsinki, Krohn Ilmari dr., Helsinki, Moszyński Kazimier dr., Wilna, Byhan

Arthur dr., Hamburg, Erixon Sigurd dr., Stockholm. Külföldi levelező tagokul ajánltak: Linnus Ferdinánd dr., Tartu, Vilkuna Kustaa dr., Helsinki, Vakarelski Christo dr., Szófia. A közgyűlés a javaslatokat egyhangúlag elfogadja.

8. Elnök jelenti, hogy semmiféle indítvány nem érkezett, a tárgysorozat ki van merítve s ezzel az LI. évi közgyűlést bezárja.

Km. Gróf Zichy István s. k. elnök, Gunda Béla dr. s. k. titkár, Hitelesítik: dr. Bodor Antal, Vámos Ferenc.

II.

Bartucz Lajos dr. ügyvezető alelnök főtitkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

A múlt év nagy nemzetközi feszültségei és izgalmas történelmi eseményei, amelyek végül a Felvidék nagy részének a húszéves idegen rabságból való felszabadulásához vezettek, Társaságunk munkásságában is éreztették hatásukat, úgy az anyagiak, mint a szellemiek terén.

A háborús izgalmak, katonai szolgálatra való behívások, majd a boldog öröm napjai és hetei csökkentették egyfelől a tudományos kérdések iránt való érdeklődést, másfelől tagjaink fizetési készségét. Ez az oka, hogy ez évben a szokottnál kevesebb felolvasó ülést tartottunk és Társaságunk anyagi fellendítése érdekében megkezdett propagandákat sem folytathattuk olyan eredményesen, mint az kívánatos lett volna. Tagdíjbevételeink ugyan az 1937. évi 2169 P-vel szemben 1938-ban 3080 P-re emelkedtek, tagjainknak 50 %-a azonban még mindig nem teljesíti kötelezettségét s a hátralékos tagdíjak összege meghaladja a 4.500 P-t. Ilyen körülmények között kénytelenek leszünk hátralékos tagjainktól a folyóirat küldését megvonni, majd újbóli felszólítás után az alapszabály rendelkezéseinek megfelelően őket a tagok sorából törölni.

Eme nehézségek ellenére Társaságunk mindent elkövetett, hogy tagjainak a 8 P-ös tagdíj ellenében minél nagyobb ellenszolgáltatást nyújthasson. A rendszeren fizető tagtársak lelkes gárdája mellett a Magyar Tudományos Akadémia ez évben is 1000 P-vel, a magyar királyi vallás és közoktatásügyi miniszterium pedig 650 P-ös álamsegéllyel és 78 középiskola részére való előfizetéssel támogatott bennünket.

Tagtársaink között is akadtak néhányan, akik kisebb-nagyobb adományokban részesítették Társaságunkat. Fogadják érte valamennyien e helyen is leghálásabb köszönetünk nyilvánítását.

Támogatóink során újból nem mellőzhetem, hogy meg ne említssem lelkes tisztviselőinket, folyóirataink szerkesztőit, akik a nehéz gazdasági helyzet dacára ez évben is minden munkát ingyen végeztek s összesen 1520 P-t kitevő tiszteletdíjukat a Társaságnak adományozták. Azt hiszem, mindnyájunk érzését tolmácsolom, ha tisztviselő és szerkesztőtársaimnak önzetlen munkájukért a Magyar Néprajzi Társaság hálás köszönetét fejezem ki.

Egyfelől ennek a többoldalú támogatásnak és másfelől a kiadásokban való szigorú takarékoságnak köszönhetjük, hogy Társaságunk folyóiratának, az Ethnographia—Népeletnek az 1938-as évfolyama összesen 432 oldal terjedelemben kellően illusztrálva megjelenhetett.

Nem kisebb jelentőségű Társaságunk propagandája szempontjára

ból az, hogy gróf Zichy István főigazgató úr megértő támogatása folytán továbbra is sikerült megjelentetnünk a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) Értesítőjét s annak 360 oldal kivevő gazdagon illusztrált 1938-as évfolyamát ingyen bocsájthattuk rendesen fizető tagjaink rendelkezésére. Azt hiszem, mindnyájunk egyhangú véleményét fejezem ki, amidőn gróf Zichy István elnök úr ömeltőségának e hathatós támogatásáért leghálásabb köszönetemet nyilvánítom és Társaságunk iránt jövőre is jóindulatú pártfogását kérem.

Legutolsó közgyűlésünk óta, a mait is beleszámítva hat nyilvános felolvasó ülést tartottunk az alábbi tárgysorozattal:

1.) 1938. november 30-án: Gönczi Ferenc: A somogyi pásztor (vetítéssel).

2.) 1939. január 27-én: gróf Zichy István: Megemlékezés gróf Kuun Gézáról; Luby Margit: A nép történelmi tudása; dr. Czako Elemér: A magyar ember (ismertetés).

3.) 1939. február 24-én: Dr. Tálasi István: A dunántúli erdei pásztorokodás; Fehér Gyula: A nagykunok táplálkozása.

4.) 1939. március 29-én: Jakus Kálmán: A török íjgyártás és nyilazás (stílus tanulmányok). Vetített képekkel.

5.) 1939. április 26-án: dr. Tagán Galimdsán: A gyapjú feldolgozása a kisázsiai törököknél (vetített képekkel); Banó István: A magyar népi epika életformái.

6.) Dr. Cs. Sebestyén Károly: A honfoglaló magyarok földművelése címen tartottak értékes előadásokat, illetve felolvasásokat.

Fájdalommal emlékezem meg veszteségeinkről. Ez év folyamán a következő elhalálozások jutottak tudomásunkra:

1.) özv. dr. Puky Józsefné,

2.) dr. Nagy Sándor,

3.) Daltényi Dura Máté,

4.) Folkusházy Lajos,

5.) Beck Gyula rendes tagok.

Emléküket kegyelettel őrizzük.

Nyilvánartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján 643, ebből védnök 1, tiszteleti tag 9, alapítótag 105, rendes tag 539. A múlt gyűlésen bemutatott adatokkal szemben 37 főnyi csökkenés úgy állott elő, hogy évek óta nem fizető tagjaink egy részét már ez év folyamán töröltük, néhányat pedig az előfizetők közzé tettünk át. Előfizetőink száma 130.

Vessünk most egy pillantást a jövőbe.

Társaságunk most kezdi meg életének második 50 évét. Ugy érzem, sőt meg vagyok győződve, hogy ez nem egyedül az idő természet szerű haladását, nem csupán Társaságunknak érdemekben való öregbedését, hanem egyben a Magyar Néprajzi Társaságnak újbóli megfiatalodását, munkakedvének és energiájának hatványozódását, munkaterületének pedig kiszélesedését is jelenti.

Ezt az érzésemet és meggyőződésemet két jelenségre alapítom.

Az egyik Társaságunk belső életére vonatkozik. A már említett anyagi megerősödés mellett, az alapszabály módosítással kapcsolatban, a választmányi tagok számának kötelezően előírt csökkentése ellenére is módját ejtettük, hogy választmányunkat fiatal, lelkes tennivágyó

munkaerőkkel egészítsük ki s ezt az intenzívebb utánpótlást a jövőben is folytathassuk.

A másik jelenség a nemzet egyetemét érinti, sőt világrámlati jelentőségű. A lezajlott és még forrásban lévő nagy világpolitikai események és a nemzeti élet belső átalakulása a népiség kérdését és a nemzetismeret problémáit ma nemcsak a közérdeklődés előterébe tolták, hanem egyenesen a nemzeti szükségességek élére állították. Ezért az ethnikum és a rassz kutatása, a néprajz és embertan tudománya nemcsak elvont kutatási területeket, hanem minden nép életébe mélyen belevágó problémaköröket és hatásos küzdő fegyvereket jelentenek ma már.

A Magyar Néprajzi Társaságra az újabb 50 év alatt mindkét tudomány terén nagy feladat és sok munkalehetőség vár. Ehhez összetartásra, a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erők fokozott és módszeres sorompóba állítására s minden oldalról minél nagyobb támogatására van szükség.

Adja a magyarok Istene, hogy úgy legyen.

III.

A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság 50 évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendben lévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki, lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1938. évi december hó 31-én.

Dr. Borzsák István s. k.
Czakó István s. k.
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1938. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek;

1. Rendes tagsági díjakkól	3080 P 61 f.
2. Alapító tagsági díjakkól	130 „ — „
3. Adomány (segély, felülfizetés)	1716 „ — „
4. Kamat (osztalék, visszafizetés)	24 „ 46 „
5. Előfizetésből	238 „ — „
6. Kiadvány eladásból	213 „ 21 „
7. Vegyesből (átfutó) pénztári maradvány az 1937-ről	2650 „ 11 „

Bevételek összege: 8052 P 39 f.

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	1051 P 42 f.
2. Folyóíratra	5777 „ 25 „
3. Mellékletre	— „ — „
4. Egyéb kiadványra	— „ — „
5. Gyűjtési segélyre	220 „ — „
6. Tőkésítésre	— „ — „
7. Vegyesre (átfutó)	— „ — „

Kiadások összege: 1003 P 72 f.

I. Bevételek összege	8052 P 39 f.
II. Kiadások összege	7048 „ 67 „

Maradvány: 1003 P 72 „

azaz: Egyezerhárom pengő 72 fillér.

Budapest, 1938. december hó 31-én.

Dr. Borzsák István s. k. számvizsgáló.
Czakó István s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztárnok.
Oláh Imre s. k. ellenőr.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyónáról 1938. évi december hó 31-én.

a) 3 darab, egyenként 2000 K. névértékű 4 %-os „Budapest székesővárosi kölcsönkötvény”	— P — f.
b) 1 darab 100 K. névértékű 4 %-os „Magyar Koronajáradék kötvény”	— „ — „
c) 19 darab, egyenként 200 K. névértékű 4 %-os „Magyar Koronajáradék kötvény”	— „ — „
d) 16 darab, egyenként 1000 K. névértékű, úgynevezett „Hadikölcsönkötvény”	— „ — „
e) A „Hermann Ottó-emlékalap” 3175 K. készpénzvagyona a Magyar Le- számító- és Pénzváltóbank 30.685 sz. betétkönyvén	— „ — „
f) 70 darab, egyenként 14 P. névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R. T.” részvény	980 „ — „
g) M. Kir. Postatakarékpénztárban a 3019 sz. csekkszámán	913 „ 94 „
h) Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 91.512 számú betétkönyvén	100 „ — „
i) Kézipénztárban	— „ — „
	Összesen: 1993 P 94 f.

azaz: Egyezerkilencszázkilencvenhárom pengő 94 fillér.

Budapest, 1938. dec. 31.

Dr. Borzsák István s. k. számvizsgáló.
Czakó István s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztáros.
Oláh Imre s. k. ellenőr.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1939. évre.

I. Bevételek :

1. Rendes tagdíjából	2500 P — f.
2. Alapító tagdíjából	100 „ — „
3. Adomány (segély, felüllesztés)	
a) Államsegély	650 „ — „
b) Akadémia segélye	500 „ — „
c) Egyéb adományok	100 „ — „
4. Előfizetés	
a) Évi előfizetés	200 „ — „
b) Állami előfizetés	600 „ — „
5. Kiadványeladás	100 „ — „
6. Pénzmaradvány 1938-ról	1003 „ 72 „
	Bevételek összege: 5753 P 72 f.

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	1000 P — f.
2. Folyóiratra	4000 „ — „
3. Értesítőre	500 „ — „
4. Gyűjtési segélyre	350 „ — „

5. Indexre	— " — "
6. Tökésítésre	— " — "
7. Vegyes (átfutó)	— " — "

Kiadások összege: 5850 P — f.

I. Bevételek összege

5753 P 72 f.

II. Kiadások összege

5850 .. — ..

Hiány: 96 P 28 f.

Budapest, 1938. dec. 31.

Dr. Bartucz Lajos s. k.
ügyv. alelnök.

Dr. Tagán Galimdsán s. k.
pénztárnok.

Tagfelvétel az 1939. év első és második negyedében.

Csiba Lajos földbirtokos, Tejfalu, Kaufmann Ilona gimn. tanuló, Budapest, Varga Adám tisztviselő, Budapest, Prém Margit polg. isk. igazgató, Budapest, ényi Dömötör László György ötvös, iparművész, Budapest, Erdős Jenő író, Budapest, Khin Antal polg. isk. igazgató, Somorja, Kardoss Béla községi jegyző, Balatonkenese, a M. Kir. Erzsébet Tudomány-Egyetem hittudományi karán a Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Szeminárium, Sopron, Csongrádvármegyei Múzeum és Könyvtár, Szentes, dr. Ravasz János gimn. tanár, Budapest, Sinály Károly tanár, Munkács.

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Györfly István.

A Néprajzi Múzeumban megrendelhető kiadványok :

A) A Néprajzi Múzeum kiadványai :

„Magyar Népművészet“ füzetei :

- I. Dr. Bátky Zsigmond : Rábaközi himzések, ára 6 P.
- II. Dr. Győrffy István : Szilágysági himzések, ára 6 P.
- III. Dr. Madarassy László : Véselt pászlortülkök, ára 6 P.
- IV. Dr. Kemény György : Mézeskalácsok, ára 6 P.
- VI. Dr. Viski Károly : Dunántúli bútorok, ára 6 P.
- VII. Dr. Viski Károly : Székely himzések. 1. Csíkmegyeiek, ára 6 P.
- VIII. Dr. Győrffy István : Himes tojások, ára 6 P.
- IX. Dr. Bátky Zsigmond : Kalotaszegi varrottások, ára 6 P.
- X. Dr. Győrffy István : Jászszági szücs-himzések, ára 6 P.
- XII. Dr. Viski Károly : Bakony—Balatonvidék képipítése, ára 6 P.

A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei :

I. Biró Lajos német-uj-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Ára 1 P.

I. Jankó János: Magyar typosok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. (Magyarische Typen. Erste Serie. Die Umgebung des Balaton). Ára 5 P.

II. Biró Lajos német-uj-guineai (Atrolabe-öböl) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea. (Atrolabe-Bai). Ára 1 P.

IV. Osztják himzések. (Ostjakische Stickereien). Ára 8 P.

V. Dr. Batucz Lajos: Honfoglaláskori koponyák. (Altungarische Schädel). Ára 6 P

VI. Dr. Bátky Zsigmond : Pásztor ivópoharak. (Hirten Schöpfkellen). Ára 6 P

A Néprajzi Múzeum kiadványait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai, valamint könyvkereskedők 25 % kedvezménnyel kapják.

A Néprajzi Múzeum Értesítője :

VII. (1906.) — XVII. (1916.) à 6 P.
XXVII. (1935.) à 6 P.

Anzeiger des Ethnogr. Museums :

II/III. (1903—04) — VIII. (1909.) à 6 P.

B) A Magyar Néprajzi Társaság kiadványai :

Ethnographia : I. (1890.) — II. (1891.) à 12 P.
XIII. (1902.) — XVII. (1906.) à 12 „
XVIII. (1907.) — XXXIII. (1922) à 12 „
XXXIV/XXXV. (1923/24.) — XLV. (1934.) à 12 „

Néprajzi Könyvtár :

1. Strausz Adolf : Bolgár néphit à 4 P.
2. Sebestyén Gyula : Rovás és rovásírás à 4 „
3. Tagányi Károly : A hazai élő jogszokások gyűjtéséről à 2 „

A felsorolt Ethnographia évfolyamokat és utóbbi könyveket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, könyvkereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

Megvételre keressük : Ethnographia III. (1892.) — XII. (1901.) évfolyamait.

ETHNOGRAPHIA—NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Prof. Dr. István Györffy.

BUDAPEST. Múzeum körút 6. (Universität.)

INHALT VON HEFT 1—2. JAHRGANG L. (1939.)

Seite

<i>Banó, I.</i> : Die Lebensformen der ungarischen Volksepik	1—9
<i>Tálasí, I.</i> : Die Waldviehzucht im Bakonyer Wald	9—37
<i>Gunda, B.</i> : Der Zerschneiden der Achilles-Sehne der Tiere in der eurasischen Jagdkultur	38—41
<i>Vámos, F.</i> : Aufgaben einer vergleichenden Hausgeschichte im Ungarn	41—54
<i>Relković, D.</i> : Sagen über Hunnen und Ungarn bei unseren westlichen Nachbarn	55—65
<i>Vajkai, A.</i> : Daten zur Volksmedizin in Gebiet von Bakony-Balaton	65—68
<i>Papp, L.</i> : Über einige Fragen der Rechtsbräuche des Ungarischen Volkes	67—77
<i>Dégh, L.</i> : Eingehende Erörterung des Volksschauspiels	78—90
<i>Melich, J.</i> : Beitrag zum ungarländischen Buckenspiele	90—111
<i>Berze Nagy, J.</i> :	111—135
<i>Manga, J.</i> : Die Instrumente der Volksmusik des ungarischen Felföld	135—153
Kleinere Mitteilungen	154—179
Bücherschau	170—176
Gesellschaftsangelegenheiten	176—182

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTE

† GYÖRFFY ISTVÁN

Emlékkönyv

Solymossy Sándor

tiszteleti tag

75. születésnapjára

Irták szaktársai és tanítványai.

L. ÉVFOLYAM

1939.

3—4. SZÁM

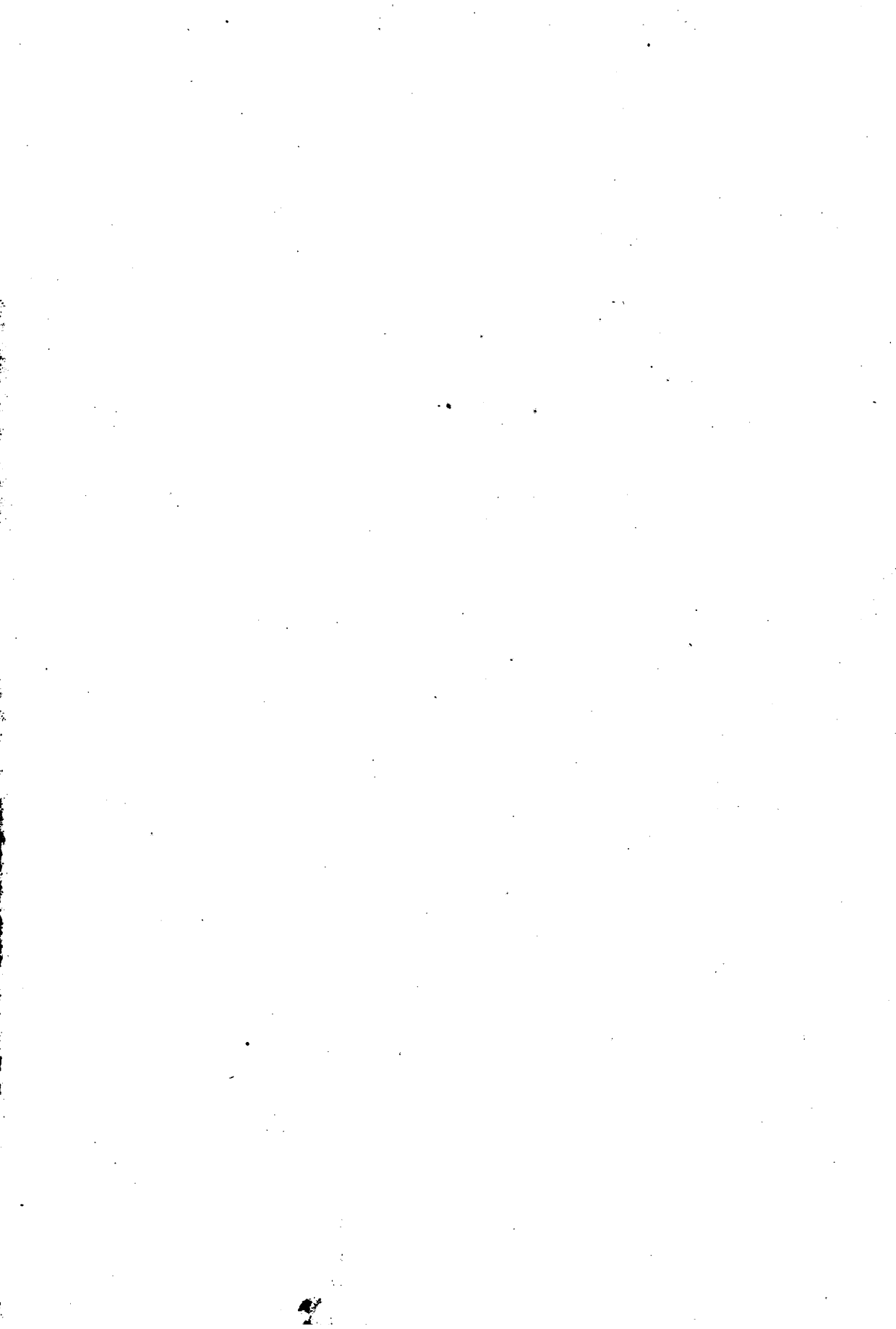
BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

Összeállította és sajtó alá rendezte :
Dr. DÖMÖTÖR SÁNDOR

TARTALOMJEGYZÉK.

<i>Dömötör Sándor</i> : Solymossy Sándor és a magyar néprajz	183—187
<i>Ortutay Gyula</i> : Solymossy Sándor a szegedi egyetemen	188—192
<i>Bálint Sándor</i> : Adatok a magyar búcsújárás néprajzához	193—200
<i>Karsai Géza</i> : Főrév és színháztörténet	200—210
<i>Dömötör Sándor</i> : A boszorkányok gyűlése a magyar néphitben	210—221
<i>Ortutay Gyula</i> : A magyar népköltési gyűjtemények története	221—237
<i>B. Luby Margit</i> : Virágos a kedvem	238—250
<i>Balogh József</i> : „Vedd föl és olvasd!”	250—254
<i>Marót Károly</i> : Szent Iván napja	254—296
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A székelykapuk pálmája	296—300
<i>Czakó Elemér</i> : Ábécénk életrajza	300—307
<i>Major Ervin</i> : Liszt Ferenc és a magyar zenetörténet	308—342
<i>Berze Nagy János</i> : Egy kevésbé ismert népballadánk nyomai	342—346
<i>Benkő László</i> : Szeged-Felsőtanya népe	347—358
<i>Gönczi Ferenc</i> : A betyárvilágról	358—360
— — : Solymossy Sándor munkáinak jegyzéke	360—364

Dr. Solomon Sander

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

L. ÉVF.

1939.

3—4. SZÁM

SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS A MAGYAR NÉPRAJZ.

Katona Lajos, a magyar szellemi néprajz szakirodalmának meg-
alapítója, három évtizeddel ezelőtt azt fejtegette, hogy az idők járása
nem kedvez a magyar néprajz kifejlődésének. A tudós törekvéseknek
nincs átütő erejük, mert nincs mellettük megfelelő erejű társadalom.
A falu, meg a város, az európaizálódás, a kulturáltság és a konzerva-
tizmus, a magyaros életmód a robbanáshoz közelálló feszültségben
állanak szemben egymással. A hideg kőpaloták kultuemberének csi-
szolt esze és a napsütötte, széljárta mezők paraszti emberének gyor-
san hevülő szíve más-más célért lelkesül, az életnek más-más értelmét
látja, más- és másképpen fogalmazza meg élete célját, küzdelmeinek
lényegét. Az állandóan surlódó társadalmi elemek, az egység hiánya
volt az oka annak, hogy a néprajz nem lehetett nemzetnevelő erő,
hanem a kulturáltabb osztály tetszésének kielégítésére irányuló törekvés.
A magyar néprajzban Katona Lajos fellépéséig *szinte korlátlanul ural-*
kodott az esztétikai elv.

Katona Lajos belátta, hogy „*a művelt és a népi elemnek kölcsön-*
nös közeledése idején fog érvénybe lépni a néprajzi tudományok nagy
kulturhívatása“. Amíg a társadalmi erők nagy harca, forrongása véget
nem ér, a magyar néprajznak csak egy feladata lehet: minden erejével
felkészülni arra az időszakra, amikor kiléphet az életbe! Ez az
előkészítő munka három részből áll: 1. a nép megismerése és meg-
értése; 2. a népi hagyományok összegyűjtése, 3. valamint rendszere-
zése és tanulmányozása. Mivel a néprajz fejlesztésére sem anyagi,
sem erkölcsi töke nincs, önzetlenül, esetleg gúnyolódásnak kitéve kell
vállalni mindenkinek, aki érzi, hogy mindezekre szüksége lehet még
a nemzet egyetemének, a reája eső munkát. Amennyiben a kulturált
társadalom egyes részeit sikerül belevonni ebbe a nem mindennapi
munkába, a néppel való alapos foglalkozás közben önként kinyílnak
a szeretet virágai. A kulturált osztályoknak kell előjárniok a nép bizal-
mának felkeltésében és megszilárdításában, hogy a nemzeti élet egyen-
súlya helyreálljon.

A néprajzi kutató munka tehát megindult. A hivatalos állam is
támogatta; külföldön is voltak néprajzi múzeumok, folklóre-archivumok,
a magyar állam sem maradhatott el a „nyugati“ példaktól. Hiányzott
azonban a belső szükségérzet, amely a külföldön csodálatos tökéletes-
ségig fejlesztette a néprajzi vizsgálódásokat és gyűjtő munkákat. A bel-
ső szükségérzet hiánya folytán a néprajz egy szükséges, de sok tekint-
etben feleslegesnek ítélt cífraság lett az állam életében s talán nevet-

séges is, mint a vitézkötés a pantallónadrágon. Anyagiak tekintetében csak a legszükségesebb kiadások fedezésére adott pénzt az állam, minden kis előnyért, alkotásért verekedni kellett az önzetlenül dolgozó szakembereknek, akiknek nevelésével, pótlásával nem törődött senki. A néprajz nem jelentett életpályát, boldogulást, sikert, kenyeret, csak munkát, egy messze eljövendő hatalmas célért. Jobb jövőt jelentett az eljövendő nemzedékek számára

A Katona Lajos kijelölte munkát híven iparkodott elvégezni a szellemi néprajz művelésében méltó utóda, a ma már 75 esztendő Solyomssy Sándor, a szegedi egyetem néprajzi tanszékének nyugalmazott tanára, akinek úttörő munkásságát ünnepli ez a szerény külsejű könyv. Solyomssy Sándor Budapesten született. A világvárossá növekvő óriási falu szedületes élet iramában nőtt fel, itt végezte iskoláit, itt lett magyar-német szakos középiskolai tanár, bölcséleti doktor. Két évig működött a budapesti gyakorló gimnáziumban, ahol Volf György vezetése mellett felső osztályokban a magyar irodalmat tanította, majd Pozsonyban-Főréven gróf Csáky Jenő házában nevelősködött, ahol egyetlen növendékét öt éven át a gimnázium minden tantárgyára tanította. Ezalatt több ízben termékenyítette tudását Német-, Olaszországban és a Balkánon tett utazásaival, mely útjairól eleven útirajzokban számolt be. Közben 1887-ben katonai kötelezettségének is eleget tett, majd 1894-től a pozsonyi kereskedelmi akadémián tanított négy évig. Pozsonyi tanárkodása után Budapesten, a fővárosnál, a VII. kerületi polgári fiúiskolánál vállalt állást, azonban már 1900 szeptemberében felsőépítő-ípariskolai tanár, s az Erzsébet-nőiskola polgári tanítónőképzőjének tanára, majd 1922-től e főiskola igazgatója volt.

Érdeklődése kora ifjúságában felébredt a népi hagyományok iránt, s megtalálta az alkalmat arra, hogy a magyar néppel közvetlen kapcsolata is legyen. „Gazdasági irnoknak használtak a legnagyobb munka idején, ami alkalmat adott a köznéppel való huzamosabb érintkezésre”, — írja unokabátyjánál töltött vakácóiról „A mohácsi koponya” című emlékezésében. A magyar népeletben új és kiaknázatlan adattárra talált és látási körének lassankint a néplélek biztos ismerete lett a középpontja. Ezzel a gyakorlati ismerettel értékelhette csak elvontan a néptant tárgyköre, alapfogalmai, célja és módszerei biztos meghatározásáig. Számtalan tanulmánnyal, cikkel gyarapította néprajzi irodalmunkat, szeretett tudománya majd minden kérdéséhez hozzászólt szigorú módszerességgel, éles ítéllettel, a nemzetközi szakirodalom terjedelmes ismeretével és széles látókörrel tanúskodó alaposággal. Fiatalkorában mint budapesti és pozsonyi hírlapok belső munkatársa és tudósítója, eredményesen foglalkozott a szépirodalommal, később különösen az ifjúsági irodalommal és enemű munkáinak könnyedsége, fordulatos előadása, gondos, magyar stílusa, érdekesen hatnának az olvasóra, ha nem ismerné tudományos munkáinak efféle szépségeit.

Eredményes munkásságának méltó jutalma volt, hogy a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetemen 1922-ben az etnológia magántanára, majd 1929-ben a szegedi Ferenc József-tudományegyetemen a néptan hazánkban első nyilvános rendes tanára és ezzel egyidőben a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja lett. Munkásságának értékét a Magyar Tudományos Akadémia is elismerte, mert 1919-ben levelező,

majd 1933-ban rendes taggá választotta a tudományban és az életben avatott fővel működő tudóst, mint olyan férfiút, aki „a magyar néptudomány felvirágzását nemzeti érdekeknek tartja, társadalmi szakadások üdvös áthidalását reméli tőle s a nemzeti regeneráció egyik tiszta kútfejét tiszteli benne.” Mozgékonyására jellemző, hogy számos tudományos társaság belső tevékenységében (Egyet. Philológiai, Magyar Nyelvtudományi, Magyar Irodalomtörténeti, Körösi Csoma-Társaság, helsinki Folklore Fellows stb.) mint választmányi tag vesz részt, s hogy a Semaines d'Ethnologie religieuse magyarországi megbízottja 1923 óta, az 1926-i milánói világkongresszus kiküldött résztvevője.

A Magyar Néprajzi Társaság életében régóta tevékeny szerepet visz. A Társaságnak 1902-től választmányi tagja, 1909-től iőtikára, 1919 óta alelnöke volt. Mint az *Ethnographia-Népelet* című szakfolyóirat szerkesztője (1919—1930) a Társaság irányzatát, szellemét hathatósan és jelentékeny módon irányította. A Társaság propagandacélokat szolgáló vándorgyűléseinek (Szeged, Gyula, Kecskemét, Nagykőrös, Pápa, Pécs, Győr, stb.) mint a Folklore-Szakosztály elnöke, agilis szervezője volt. Előadások százaival népszerűsítette tudományát mint a Szabad Egyetem, Uránia, rádió, különféle ligák, egyesületek rendes előadója. Népszerű felolvasásai a nagyközönség körében is kedvelt előadóvá tették, egyetemi előadásainak elevensége pedig sok fiatal tanárjelöltet nyert meg a magyar néptan nagylokú önzetlenségét kívánó ügyének. Buzdító szavaiban mindig érezhető volt tanítványai iránt érzett mély, atyai szeretete, tárgya iránt táplált meleg ragaszkodása és megbecsülése; előadásainak, szemináriumainak módszeres munkamegosztása megkedveltették tanítványaival a magyar néprajzot.

Solymossy Sándor tudós felfogása az emberi munka elemzéséből alakult. Érdekesen támadta meg az emberi munka divatos lélektani magyarázatát. Észertint a tanult, a begyakorolt munka könnyebben, gyorsabban, egyenletesebben végezhető, mint az alkalmi munka. A begyakoroltság következménye, hogy a munkát létrehozó egyénben az elfoglaltság ideje alatt önérzetes, magabizó hangulat ébred. Ez a jóléső közérzés újabb és újabb ösztönzések forrása: ez a munkakedv, a hajtóárama az ember lelki gépezetének, amely az engedelmes izomzatot túlfeszítés nélkül a rendesnél hosszabb időn át képes munkában tartani.

Solymossy Sándor szerint minél kevesebb intelligenciájú, minél naivabb az ember, annál inkább hatalma alatt áll a fantáziának, a képzeletnek. Az egyszerű ember fárasztónak érzi a puszta figyelmet, a feszültséget, amelyet nem kísér, nem támogat a színező, a csapongó, a szórakoztató képzelet. Az egyszerű embernél a figyelem nem produktív agyműködés, hanem csupán feszültségi állapot, amely élénkítés helyett megköti a szabad képzelet felfrissítő folyamatát. Minden munka megkívánja a szabad csapongást, másképpen elviselhetetlenné válik. A képzelet viszi át a primitív embert a puszta utánzásból a szabad alakításra: ez teszi gyönyörködtetővé az elfoglaltságot, ez adja meg a munka igazi fűszerét.

Az emberi lélek nem egyenlő, azonos dolgok létrehozására törekszik. Az emberi lélek változatosságot keres. A testi és a szellemi munkálkodás teljesen az ellenkezője annak, mint amire a proletár kény-

szerűl. Minél gépiesebb elfoglaltsága, lelkiileg annál egészségtelegebb életet él. Ez a bérmunkás helyzetének átka, ez a körülmény önnön munkájával való elégedetlenségének forrása. *A szellemi javak a lélek, a közösségi érzés fejlesztése lehet csak az eljövendő gazdasági politika alapja, mert az egészséges szellemi élet a vagyonnál is hatalmasabb tőke.*

Solymossy Sándor természetesen vizsgálta egész életében az emberi szellem, a képzelet termékeinek eredetét, helyét a közösségben. Kutató szenvedélyével, felfedező érzékével, a tudós kutatáshoz is szükséges képzeletével figyelemreméltóan kapcsolt új és ismert adatokat. *Az esztétikai irány romantikus eredményeit halomra döntötte.* A líra, az epika, valamint a dráma eredetkérdéseinek bonyolult problémahálózatát erős kézzel fogta össze: a chaosban rendet teremtett. A néptanban fontos a tények miéértjére a felelet, fontos a dolgok legmélyére való hatolás és Solymossy a népléktan eredményeivel, valamint az őslapotú népek költészetének és életének alapos ismeretével az esztétika, irodalom és költészettan merev felfogásait tanulmányainak sorozatával sikeresen döntötte meg és egészen új irányba terelte az érdeklődést.

Katona Lajos nyomdokain a magyar mesekutatás legszámottevőbb munkása ma is. A magyar és külföldi meseirodalom alapos ismerője. Tájékozottsága az Ethnographia-Népeletben megjelent gazdag tárgy történeti jegyzeteiből is kitűnik, azonban legékeesebb bizonyítéka a gondozásában holland nyelven és azóta francia kiadásban is megjelent hatalmas magyar monda- és mesegyűjtemény, amelynek általa készített alapos jegyzetei önálló tanulmányokként is megállnák helyüket. E téren számos munkája közül is kiválik a *Jávorfa meséjének* elterjedéséről írott hatalmas alkotása, valamint azok a tanulmányok, amelyekben kimutatja népmesénk keleti rokonságát és ennek nyomán ősvallásunk törmelégeit szedi össze. A kacsalábon forgó kastélyról, a tetejetlen fáról, a vasorrú bábáról, a fehérló fiáról, sárkánycsaládról, stb. szóló mesékről megállapította, hogy néha a párbeszédekig egyezően ugyanezek élnek a nyugatázsiai nagy síkság vándor pásztorkodó törzseinek ajkán. A közbeeső földdarabon hiányzanak, amiből biztosan következtethető Solymossy felfogása szerint, hogy egykor a honfoglalás idején kellett keletről hoznunk. Ezeréves történetek tehát, amik teljes alakjukban híven fennmaradtak népünk emlékezetében. Ilyen meglepő eredményei vannak ősi temetkezésmódunkról, a fejfákról írott tanulmányaiban, a honfoglaláselőtti magyarság ethnikumának megállapítása mellett biztos kézzel rajzolja meg a honfoglaló magyarság lelki képét. Témái, módszerei, eredményei: forradalom, hitetlenkedés megjelenésük idején, azonban az idő, a más úton elért eredmények a legtöbbször az ő igazát erősítik meg. Nyugtalan egyénisége sok-sok egymástól látszólag távolos problémát bolygatott meg. Ez a látszólagos rendszertelensége legnagyobb nyeresége a tudománynak, mert ezek a *megbolygatott problémák a magyar szellemi néprajz kőkemény pillérei, amelyekre biztosan építhető fel a magyar szellemi néprajz rendszere.*

Utánzásra méltó munkamódját érdekesen jellemzi a problémák beállítására a tanulmányok elején s azok következetes kifejtése. Olvasója szinte vele kutat és okoskodik, rakja össze a támogató adatokat:

a végső kifejtésig, amely mindig a probléma megoldását, egy-egy tudományos igazság megállapítását tartalmazza. Nagy folklóre-anthológiáin kívül sűrűn jelentek meg tanulmányainak fordításai a *Nouvelle Revue de Hongrie* és *The Hungarian Quarterly* köteteiben. Ezek révén külföldi szaktudósok, de az odavaló nagyközönség is kérdezősködéseikkel, érdeklődésük sokféle jelével keresik fel az ősz tudóst. Nem kell bővebben fejtegetnünk, hogy ezzel a tevékenységgel a csöndben dolgozó tudós nemzetünk leghatékonyabb propagandistái közé sorozható.

Bartucz Lajos a Magyar Néprajzi Társaság LI. évi (1939. máj. 24.) közgyűlésén felhívta a figyelmet arra a körülményre, hogy „a lezajlott és még forrásban levő nagy világpolitikai események és a nemzeti élet belső átalakulása a népiség kérdését és a nemzetismeret problémáit ma nemcsak a közérdeklődés előterébe tolták, hanem egyenesen a nemzeti szükségességek élére állították”. Elérkezett tehát az az idő, amikor a magyar néprajz nemcsak kiléphet, hanem ki kell lépnie az élet küzdő porondjára. Az *ujjászületett nemzeti élet fontos programja a néprajz által megőrzött és feltedett népi értékeknek a lassú halódásból a diadalmas életre való megszervezése.*

Solymossy Sándornak magas életkora megengedte, hogy gyönyörködjek a magyar néprajz tudományának diadalmas előrejutásában. Annak azonban, akinek egész életét a munka jelentette, a nyugalma is egészen más, mint a henye emberé. *Solymossy Sándornak az öregség csak megnyuvás, hogy nem hiába dolgozott és nem pihenés.* Magányában tovább bogozza a magyar néplélek rejtelmeit. Az öregség nem kiábrándulás, megcsontosodás, önzés nála, hanem állandó, ösztönös tetterő. Akarat a példaadásra. Ezer teendő vár reánk, ha a magyar néprajzot az élet tudományává akarjuk fejleszteni, ha a szükségletet kielégítő termést akarunk, ha a folyton erőt adó, áramló, feltörő forrásvíz üdítő erejével akarjuk frissíteni a tudománynak folyásában gyakran akadozó vizét.

Adja az Isten, hogy a magyar néprajz tudományának diadalmas előrejutásával együtt még sokáig ünnepelhessük Solymossy Sándort!

Dr. Dömötör Sándor.

Alexander Solymossy und die ungarische Volkskunde. Der 75-jährige Professor der Ethnologie Alexander Solymossy, in essen Person die ungarische Volkskunde im J. 1929 zum ersten Male einen Lehrstuhl an der Universität erhielt, war Nachfolger von Ludwig Katona, dem Bahnbrecher der ungarischer geistigen Volkskunde und an seinen Namen knüpft sich der Aufschwung der ungarischen Folklore-Wissenschaft von Heute. Sein immer reges Interesse für das Volksleben bewegte sich auf einem weiten Arbeitsfeld um überall Problemen aufzudecken, bei deren Lösung er vorbildliches geleistet hat. Ausser allgemein ethnologischer Aufsätze, die meist prinzipielle Fragen berühren, sind besonders seine Märchenforschungen und die zahlreichen Arbeiten, in denen er auf die mythisch-orientalischen Züge altungarischer Märchen hingedeutet hat, hervorzuheben. Verdienstvolles leistete er auch als der Vertreter unserer Wissenschaft vor dem Ausland; davon zeugen u. a. die von ihm in holländischer und französischer Sprache veröffentlichten ung. Märchenanthologien und die neuerdings in den Zeitschriften *Ungarische Jahrbücher*, *Nouvelle Revue de Hongrie* und *The Hungarian Quarterly* erschienen Studien. Die reichen Erfahrungen einer unermüdlichen Lebensarbeit fasste er in den Bänden III—IV des Sammelwerkes „A magyarság néprajza“ zusammen.

SOLYMOSSY SÁNDOR A SZEGEDI EGYETEMEN.

Ha egy filológiai tanulmány díszje az objektivitásra s az igazságra való törekvés, a visszaemlékezést a lírának és szeretetnek kell ékesítenie. Lehetetlen is lenne másként írnom: az itt következő soroknak az élmény és a tanítványi hűség parancsol, nem szakszerű jellemzés ez, hanem emlékezés elmúlt évekre. Nem Solymossy Sándornak tudós munkáiról emlékezem — ezt a feladatot elvégzi más, — hanem az egyetemi tanárra gondolok vissza, előadásaira, szemináriumi beszélgetésekre: az emberre, ahogy előttünk, tanítványai előtt megjelent a visszahozhatatlan s szépséges szegedi esztendőik idején. Mindez megmagyarázza s menti tán az itt következők személyes jellegét.

*

Magam latin és magyar szakos hallgatónak iratkoztam be (mert így kell kezdődnie igazság szerint e visszaemlékezésnek) 1929 őszén, éppen tíz éve. Az egyetem folyosóján még nagyban haboztam, hogy harmadikul a filozófiát vagy görögöt vegyem fel mellékszakasznak. Végre is a görög mellett döntöttem s nagyban készültem arra, hogy humanisztikával foglalkozom s legalább is a görög filozófia alapvető kérdéseivel. Mondvacsinált témák jártak a fejemben s a kezdő filozópter módjára minden nyelvészeti, irodalmi, filozófiai kérdésre a leglényesebb feleletet éppen én akartam elkészíteni, lehetőleg minél kevesebb előkészület után, de annál nagyobb lelkesedéssel és hittel. Így kószáltam a folyosókon barátokat keresve (s e barátok máig megmaradtak) s jegyzetgetve indexembe az újabb s újabb előadásokat. Már éppen elhatároztam, hogy több előadást nem veszek fel s az utolsó rovatot üresen hagyva lezáratom az indexet, mikor a hirdetőtáblán megpillantottam Solymossy Sándor nevét és hirdetett előadását: A magyar népdal szövegszerkezete címmel. Akkoriban bizony a néprajzról lényegesen kevesebbet hallottunk, mint manapság, nem volt divatos tudomány, aminthogy a „falukutatás” sem volt társadalmi eretnokség, sőt ez utóbbi alig volt még csirájában. A néprajz a szakemberek ügye volt, néhány laikus érdeklődő s amatőrre még, azonkívül sem a közönség, sem a művelődéspolitikai nem törődött vele. Annyira nem, hogy például Szeged városában Kálmány Lajos nevét is csak Móra Ferentől tanultam meg, középiskolában s egyebütt nem is emlegették az egyik legnagyobb folklóreistát, akire pedig a városa büszke lehetne. Így volt ez különben mindenütt s a magyar művelődéspolitikának, az egyetemi és középiskolai nevelésnek nem a legnagyobb dicsősége, hogy ez a helyzet a mai napig sem változott valami sokat. Talán hosszas ez a bevezetés, de magyarázza az elsőéves egyetemi hallgató töprengését a hirdetőtábla előtt: felvegye-e ezt az előadást vagy sem? Ugy emlékezett, hogy a középiskolában egy óra alatt végeztek a népdallal, érdemes erről, sőt csak a szövegszerkezetről féleven át előadást hallgatni, mikor az öregebb kollégák már figyelmeztették az órahalmazás veszedelmére? Végül mégis beírtam az index utolsó rovatába ezt az előadást is. Akkor még nem tudtam, hogy ezzel egész további életem fölött is döntöttem.

Mert a következő félévben már felvettem az általános etnológiáról, a magyar népmondatípusokról szóló előadásokat s a következő

félévekben sorra minden előadását s szemináriumi gyakorlatát Solymossy Sándornak: el nem maradtam volna egyről sem. S két év múlva természetesnek tartottam, hogy római ösztöndíj iránti kérvény benyújtása helyett inkább latin szakdolgozatot írtam valakinek, hogy az összekuporgatott pénzen Szabolcsba utazzam néprajzi útra, meséket, balladákat gyűjteni. Ezt és sok mindent, ami ebből következett életemben, Solymossy Sándornak köszönhetem, igen nehéz lenne hát másként disszertálnom erről a témáról.

*

Eleinte, kár lenne ezt tagadnom, kevesen voltunk hallgatói. Az egyetemi hallgató ugyanis a kollégiumokat az alap- és szakvizsga szempontjaiból ítéli meg, szinte kizárólagosan. Ami nem szigorlati tárgy, azt bizony a legritkább esetben hallgatja. Néprajztanításunk az egyetemen nem is lesz addig eredményes, amíg alapvizsga, vagy szakvizsga kötelező része nem lesz. Hát kevesen voltunk eleinte, alig ketten-hárman, a második évben már valamivel többen. De aki egyszer valamelyik Solymossy kollégiumot felvette, egész egyetemi élete alatt hallgatója maradt. Valósággal külön csoport voltunk a bölcsészeti karon mi néhányan, a Solymossy szeminárium tagjai. Később évről-évre növekedett a hallgatók száma, úgy hogy az utolsó évben már bizony egész népes hallgatóság feje fölött hullámozott a szemináriumi órákon a professzor úr szivarjának kékes füstje.

Mikor nyugdíjba vonulásakor néhányan kikisértük a budapesti gyorshoz s zavart, szegyenkező meghatottsággal búcsúztunk, valamenynyien éreztük, hogy Szeged, az egyetem s mi valamennyien szegényebbek lettünk.

*

Előadásait kissé rekedt, fáradt hangon tartotta s ha ma Pesten találkozunk, fáradtas hangszíne mindig az egyetemi katedrát juttatja eszembe s az előadói asztalt: elég sokat kellett előadnia, érthető ez a megfáradás. De mi sebesen jegyeztünk, mert halk, csöndes előadói modorában mind több és több tény, adatot közölt velünk, újabb s újabb összefüggésekre hívta fel a figyelmünket. Az óra végén néha szédülten néztünk fel a jegyzeteinkből, évezredek és világtájakat jártunk be egy motívum keresésének ürügyén, egy mágikus hiedelem nyomozása közben. Pedig előadásában nyoma sem volt a professzoros nagyképűségnek, nem kívánt elrettenteni bennünket a tudománytól. Ha szabad így kifejezni magamat: kissé öreguras derűvel és bölcseséggel vezetett bennünket a folklóre, majd az általános etnológia szövevényeiben. Előadása teli volt közvetlenséggel, a témát meg-meg szakította, egy asszociáció újabb területre csábította, hogy felhívja figyelmünket az összefüggések rendkívüli bonyolódottságára, de éppen nem azért, hogy megrémítsen, hanem, hogy megszerettesse velünk tudományát.

Tudom, egy-egy órája után barátaimmal még sokáig nekihevílten vitattuk az előadottak nyomán támadt gondolatainkat, ötleteinket, meg-részegített az a perspektíva, amit egyetlen mesemotívumnak a története feltárt előttünk: elvezetett a francia 18. század udvari életébe, a primitív törzsekhez, az antikvitáshoz s különböző európai parasztnépekhez. Ahogy óráin a törzsi mágikus vadásztáncokról beszélt, táncmaszkok képeit mutatgatta, vagy egy Mátyás-anekdóta történeti vonatkozásait

fejtegette, lélektani kérdésekről, a Kant előtti esztétikai szép-meghatározásairól beszélt, megéreztünk s megértettünk valamit a tudomány s ez esetben a néprajz egyetemes igényeiről, ráébredtünk a kutatómunka aszkézisére és erkölcsére. Elsőéves könnyelmű lelkendezésünk ezeken az órákon szünt meg, az enyém legalább is itt.

*

Az első következménye előadásainak mindenesetre az a mohó szomjúság volt, amellyel stúdiumra, feladatra rávetettük magunkat. Megértettük, hogy a munka nehéz s nem csak elhatározást, kedvet igényel, hanem lemondást, fárasztó kutatásokat, megéreztük, hogy nagyon keveset tudunk. Viszont jó pedagógus módjára mindezt távolról sem fölényének hangsúlyozásával adta tudtunkra, egy ízben sem hervasztotta le önbizalmunkat, inkább állandóan ösztökélt. Ha óra után bekopogtunk szobájába, szívesen elbeszélgetett témáinkról, sohasem volt lekicsinylő. „Nézze kérem...” kezdte s mindig azzal biztatott, hogy nagyra menendő tudomány a néprajz, csak ezután jön el az ideje. Majd csendesen figyelmünkbe ajánlt néhány könyvet a kérdéssel kapcsolatban, egy-egy újabb szempontra hívta fel a figyelmünket. Sohasem láttam türelmetlennek, vagy haragosnak. E beszélgetések után mindig nagyobb kedvvel folytattuk a munkát s nagyobb erőfeszítéssel is.

Ugyanakkor előadásai és tanulmányai nemcsak a néprajz felé vonzottak: egyszerre mutatták meg a kultúrhistoria, a verstan, lélektan, metódika, összehasonlító motívumkutatás szépségeit s izgalmait. Aki hallgatója volt, nem biztos, hogy néprajzi kutató maradt, az azonban bizonyos, hogy kedve támadt a kutatásra. Néha tanulmányai elvezettek más területre a fiatal kutatót a néprajztól s miközben a primitív líra és epika előadási formáiról szóló tanulmányát olvasgatta, a szabadvers formai problémáihoz jutott el, mint Tolnai Gábor barátom, aki „A szabadvers és a lírai formák válsága” című kis kötetét (Szegedi Fiatalok Műv. Kollégiuma, 2. Szeged, 1931.) mint munkájában nem is egy helyütt jelzi, sokban Solymossy tanulmányaiban rejlt indításoknak köszönte. Ugyanígy ösztökélte jónéhányunkat, kik a legkülönbözőbb tervekkel indultunk neki egyetemi pályánknak. Valamennyien az európai humanitás kutatására indultunk, akár magyar, akár görög, latin, francia vagy német irodalom, nyelvészet, vagy filozófia, lélektan területén akartunk dolgozni. Solymossy Sándor előadásából ébredtünk arra, még azok is, kik nem maradtak a néprajz mellett, hogy van még másfajta humanitás is, melyet különböző kulturális fokokon álló primitív törzsek s az európai parasztság őriz mérhetetlen századok óta. Megértettük, hogy ez a humanitás is módfelett érdemes a kutatásra, sőt embervoltunk nem egy alapvető kérdése csak ennek a humanitásnak a megértése révén ismerhető meg.

Igy bontakozott ki előttünk pár év alatt csendes egyetemi órákon, szemináriumi beszélgetésekben egy egész új ismeretlen világ.

*

Most, hogy ezeket a sorokat rovom s eszembe jut, hogy profeszszorom is olvasni fogja e vázlatos visszaemlékezést, akaratlan is nyugtalanság kél bennem, nem fog-e mosolyogni s „Kedves Őcsém” kezdettel nem figyelmeztet-é hibáimra. Így tekintett ránk, jóakarátú s meg-

értő mosollyal, mikor a szemináriumi órákon dolgozatainkat rekedten az izgalomtól felolvastuk, így buzdított vitákra s faggatott bennünket egy-egy kérdés felől. Ezek a szemináriumi órák még az egyetem régi, mindjobban kivesző tradícióihoz híven valóban a közös munka és tudományos elmélyülés idejét jelentették. Végre is az egyetemi oktatás egyik legfontosabb csomópontja a szeminárium, ahol nem a kötelező órák és kötelező vizsgák vezetik a hallgatót, hanem az ébredező tudományos érdeklődés; az egyéni munkaterületek kiválasztása itt dől el, sokszor az egész életpálya is. A mi néprajzi szemináriumi óráinkon ez a régiebb egyetemi hagyomány uralkodott. Szemináriumi dolgozataink kiválasztásában, vagy akár puszta adatgyűjtésünkben is (mint a tizezrekre menő babonacédulák összeírásának egy évi szemináriumi közös munkájában) már az egyéni érdeklődés vezetett s professzorunk valamennyiünkben ki akarta hozni a benne rejlő lehetőségeket.

Persze ezeken a szemináriumi órákon nemcsak mi beszéltünk, hallgatók, hanem azt vártuk mindnyájan, hogy a professzor is megszólaljon. Az volt az érdekes, abból tanultunk. Gyakran kialvó szivar jára rá-rágyújtogatva tárgyalta meg Solymossy Sándor az elhangzott dolgozat anyagát s kedélyesen hömpölygő, erre-arra kanyargó előadásából aztán a szerző is, mi is megösmérhettük a téma igazi nehézségeit, az adódó hipotéziseket, az elfogadható elméleteket. Közben kibontakozott egész gazdag s bölcs, irónikus egyénisége. Néha a maga multjáról beszélt ezeken az órákon, Gyulai Pálékkal való kapcsolatáról, a mult századvég irodalmi s tudományos eseményeiről, pár mondattal kitűnő portrékat rajzolt elénk a külföldi s magyar tudományosság alakjairól, „fau“ Vischerről, vagy Beöthy Leóról, akinek méltatlanul elfeledett, nemes alakját tőle tanultam meg tisztelni. S még annyi másról. Békés gráci nyarokról, mikor a zölddel befuttatott verandán naphosszat olvasszta s jegyzetelte kedvelt szerzőit s el-elmaradozott így könyvei mellett a baráti kirándulásokról. Békés, termékeny esztendők voltak s mi a kékes füsttel megtelő szobában, szegényes néprajzi könyvtárszobánkra gondolva áhítattal emlékeztünk a régi s előttünk ismeretlen gazdag napokra. Ezek a szemináriumi összejövetelek valóban miben sem hasonlítottak a szokásos és mindjobban iskolássá váló egyéb szemináriumi órákra. (Talán szabad itt megemlíteni, hogy ezt a melegséget érezhettük néhányan párologó tea mellett Sik Sándor szemináriumi találkozásain barokról, romantikáról vitázva: szegedi éveink két legtermékenyebb szemináriuma volt a néprajzi és az irodalmi.)

Annyira összeszokott a néprajzi órák társasága, hogy év elején, félév kezdetekor a beíratkozás, órafelvétel kérdéseit, a kezdődő egyetem izgalmas eseményeit mindig együtt vitattuk meg; úgy éreztük, összetartozunk. Professzorunk is szeretettel fogadott, már az első órákon, az index aláírásakor a közös feladatokról beszéltünk. S ha egy kedves levelében elküldött különlenyomatomra válaszolva azt írta: „Jó, hogy messze vagyunk egymástól, mert fölöttük (t. i. megállapításaim fölött) igen hosszú vitába bonyolódtunk volna. De azért csak csinálja, mert így érnek ki lassankint az irányító alapelvek és meggyőződések az emberben.“ — már a megérkezése után meg is kezdődött a komoly és — szabad ezt leírnom — baráti vita. Korunk a heves gyűlölet és ellenséges türelmetlenség kora, ha valaki egy-egy tudományos

kérdésben mást vall, nyomban hajlandók vagyunk személyesen is ellenfelünknek tekinteni. Ezt a konok és nem éppen nemes magatartást Solymossy Sándor óráin, beszélgetéseiből nem tanulhattuk. Ma már említhetem talán, hogy első tanulmányomban, első kísérletemben egy ponton mást állítottam, mint ő. Ott volt, végighallgatta előadásomat. Utána ő ajánlotta a Népünk és Nyelvünk azóta elhunyt kitűnő szerkesztőjének. Bibó Istvánnak, hogy tanulmányom adja közre folyóiratában. Utána vitatkozott velem állításaim igazán, de egy pillanatig sem gondolt arra, hogy professzori szavával elnémitson. Elegendőknek s méltóknak tartotta az érveket. Akkor tanultam meg igazán s fönn tartás nélkül tisztelni s ami minden tiszteletnél több: szeretni. Tőle megtanulhattuk a nemes bírálóknak s a nemes vitának szellemét, melynek ereje nem a durvaság és a hatalmi pozíció, hanem a tiszta érv.

*

Oly sok mindenről kellene írnom még: az emlékezés parttalan. Eszembe jut másodéves korom. Elhatároztam, hogy a nyáron két hónapi gyűjtőútra indulok, első utamra, azzal a kevés tudással, amit addig magamra szedtem s minden ilyenemű tapasztalat nélkül. Órákra emlékszem, mikor íróasztala előtt álltam s velem töprengtet, hogy melyik területét is válasszam az országnak, hol jártak eddig még kevesen s hol gyűjthetnék eredményesen. Végre is Szabolcs mellett döntöttünk, ahová nem csak a tudomány húzott akkoriban. S emlékszem az első hét nehéz, tétova napjaira, az első lejegyzett mese kibontakozó szépségére, egy öreg koldus rekedtes hangjára, Kányi bácsiéra, ahogy a Fejér László balladáját dalolta. Emlékszem a bizalmatlanságra, a sokféle visszautasításra. Egyik napon Kisvárdáról szinte kétségbeesett levelet írtam, hogy milyen nehéz munka is ez s mennyi az akadály, a gáncsoskodás. Ajánlott levélben válaszolt, nyomban. Levelét máig is őrzöm: kimentett az elbizonytalanodástól, elkedvetlenedéstől. S mikor hazaérkeztem kissé kusza és elég rendetlenül, de jókora mennyiségben gyűjtött anyagommal, az első gyűjtéssel, a legőszintébb szeretettel s örömmel fogadott, oly szeretettel, hogy munkámnak egyszerre megéreztem értelmét és fontosságát. Pedig elsősorban a tapintat és a szeretet vezetett ekkor is: nem akart kemény bírálattal elriasztani. Örökké hálás leszek érte.

*

Ilyen apró s nagyobbára személyes természetű mozaikokból tudtam csak összerakni a magam s mások számára is Solymossy Sándor szegedi éveit. Ő bizonyára megérti, hogy miért írtam így s nem neheztem rám érette. Sokak vagyunk, kik e változó időkben változatlan szeretettel gondolunk rá, eltűnt évekre, bölcs tanításaira és emberi magatartásának tisztes példájára. Az idő elválaszthat, de a szeretet mindig egyesít: ilyenmódon tanítványaitól Solymossy Sándor nem válik el soha.

Ortutay Gyula.

*

Sándor Solymossy an der Universität von Szeged. Persönliche Erinnerungen subjektiver Art an Sándor Solymossy, seine Tätigkeiten als Professor, seine Vorträge an der Universität und seine Stunden im Seminarium. Die für die Jubiläums-Ausgabe geschriebene Erinnerung schildert Sándor Solymossy als Menschen und als Professor.

ADATOK A MAGYAR BÚCSÚJÁRÁS NÉPRAJZÁHOZ.

A búcsújárás a vallásos népeletnek legjellegzetesebb megnyilatkozása, a hívő népnek legmélyebb élménye. Feltűnő, hogy szakszerű kutatása, tanulmányozása még alig indult meg. Adataink és szempontjaink ezt a célt szeretnék szolgálni.

A búcsújárás legtöbbször fogadalomból történik. Az egyes helységek pusztító járvány idején zarándoklatot fogadnak, amelyet utódaik is híven megtartanak.

Ilyen az *aradiak* búcsújárása *Radnára*. A hagyományok szerint az 1709. évben mirigyhalál tizedelte Arad lakosságát. Egy asszony is megkapta a ragályt, már három napja lebegett élet-halál között, amikor rövid időre magához tért és ezeket mondotta: „Tudtotokra légyen, hogy ezen ostora az Istennek el nem fog távoztatni tőletek, hacsak a radnai templomban lévő kegyelmes képet közönséges processióval meg nem látogatjátok!” Ezután meghalt. Az aradiak megszívlelték a tanácsát és ettől kezdve állandósult a zarándoklat.¹

Az 1763. évben nagy földrengés pusztított *Komáromban*. Ez alkalommal a hívek Nagyboldogasszony napján évenkénti búcsújárásra kötelezték magukat a *boldogasszonyi* hegyhelyre. Az eseményt egy régi kép is megörökítette a templom oldalbejárata fölött.²

A *bakonybéli* szentkúthoz a *pénzeskúti* németek fogadalomból minden szombaton elzarándokolnak, télidőn is.³

A búcsújárás a bűnbánat ünnepélyes kifejezése, ennél fogva a búcsúmenetet bizonyos hagyományos rend jellemzi.

A *szegediek* Kisasszony napjára mentek Trianon előtt *Radnára*. Leginkább gyalogszerrel indultak neki szeptember 2-án a több napos útnak. Az *énekös embőr* vezette őket, aki közülük való ugyan, de koránál, jámborságánál, az éneklésben és imádságban való jártasságánál fogva hívatott a vezetésre. A búcsún elől mentek a férfiak a búcsúkeresztel, utánuk az asszonyok, lányok csoportja következett. A szegediek, továbbá a Szegedről kirajzott tanyák és faluk (Tápé, Szőreg, stb.) együtt szokták a búcsút járni. A közbeeső falukban egyenest a templomba vonultak, ahol a helybeli pap áldásban részesítette őket, a falubeliek főtt étellel, amit nagy fazékból mertek szét. Ahol éjszakára megpihentek, ott esti ájtatosságot tartottak a templomban, majd pihenőre tértek. Sokszor bizony csak a földön háltak. Reggel a templomban misét hallgattak, úgy mentek tovább. Menetközben imádkoztak, végezték az olvasót. Az énekek inkább délután kerültek sorra. Ebéd előtt a búcsúkeresztet a földbe szúrták, a zászlókat küllőszerűen köréje fektették és szallagjait a földön szépen kisimitották. Utána pedig az egész búcsús sereg térdencsúszva megkerülte ezt a rögtönzött kört. Közben ezt énekelte:

¹ Világos *Berkeshegy*. Temesvár, 1773: 40.

² Horváth Athanáz: *A boldogasszonyi hegyhely története*. Neusiedl am See 1926: 56.

³ Ha forrást nem idézünk, a magunk gyűjtéséből merítünk.

Könyörülj Istenem én bűnös lelkemen,
Szánakodjál immár szomorú szívemen.
Haragodnak mennykövét, éles, hegyes törét,
Vedd vissza vétkeim büntető eszközét...

Vigasztald meg kérlek e hív seregedet,
Köztük töredelmes és bűnös lelkemet.
Építsd meg falait te szentegyházadnak,
Melyben igazsággal Tenéked áldoznak...

Szeptember 6-án délután értek be Radnára. Égő gyertyával kezükben, ünnepélyesen vonultak be a templomba, azaz felvették magukkal hozott ünneplő ruhájukat. Először is a szent hely földjét csókolták meg, majd leborulva köszöntötték Máriát. Utána énekeltek, imádkoztak, stációt jártak, gyónásukat végezték.

Gölnicbánya népe a *lőcsei* Mária-hegyre szokott Sarlós Boldogasszony napján zarándokolni. A búcsú előtt két napig böjtölnek. Gölnicbányáról reggel 2 órakor indulnak el a búcsúsok gyalog, mezitláb, mert Mária is mezitláb ment Józseffel Erzsébet látogatására. 45 km-es hegyi út után délután érnek Lőcsére, ahol az oltárt térden körülcsúszsák. Az egész éjszakát átvirrasztják. Hitük szerint amikor jönnek, Mária arca piros és vidám, hazatérőben azonban elszomorodik.⁴

Több leírással sajnos alig rendelkezünk. Érdemes azonban ezeket az adatokat összevetnünk a herceg Esterházy Pál nádortól vezetett 1691-ki máriacelli búcsújárás fennmaradt leírásával. Az összehasonlításból népünk szívós hagyománytisztelete tűnik ki.⁵

A búcsúsok a maguk egyéni ügyeiben is tesznek külön fogadalmat, hogy kérésük annál biztosabb meghallgatásra találjon. Így egy *csékúti* öregasszony fogadalomból étlen tette meg a *csatkai* búcsúra oda-vissza a 100 km-nél nagyobb utat.

A kegyhely oltárán viaszbabokat, *offereket* szoktak felajánlani: a magtalan asszony kis pólyás gyereket; aki házat épít, kis viaszházat; aki jószágait félti a pusztulástól, állatokat; a beteg fájó testrészét jelképező figurát ajánl föl: kezét, lábát, szemét, szívet, tüdőt, fejet; a várandós asszony a varangyra emlékeztető *méhanyát*. Ilyen viaszofferek általánosak többek között *Szegeden*, *Gyüdön*, *Hajóson*, *Bodajkon*, *Lőcsén*, *Pócson*, *Sükösdön* és még számos más helyen.⁷ *Váton*, *Kismartonban*, *Háromtölgyön* az asszonyok hajtűt hagynak az oltáron, hogy fejük ne fájjon. *Kismartonban* a lányok zöld viaszkoronát szoktak Kisasszonykor Máriának följánlani. A felajánlás sokféle így történik: a hívek egyik kezükben az olvasót, a másikban égő viaszgyertyát és a bemutatandó offereket tartva, imádkozva és énekelve megkerülik az oltárt, kívülről a templomot többször is. Mindez térdencsúszva történik. Végül felállva az oltárhoz mennek, hogy áldozatukat reátegyék. Sokszor úgy megrakják, hogy a pap szinte nem tudja hova tenni a kelyhet.

⁴ Vajkat Aurél: *Betegség, búcsú, gyógyulás*. Új Élet 1938: 168.

⁵ *Mária - Celli liliomok*. Pest, 1858: 21.

⁶ *Vajkai*: l. m.

⁷ Bellosics Bálint: *Áldozati szobrocskák*. Ethn. 1908: 96.

Ha a hívek kérése meghallgatásra talál, akkor hálájukat marandóbb formában is megörökítik. Ilyenek a *fogadalmi képek*, amelyek tárgyak szerint igen nagy változatosságot mutatnak. Nagy számmal láthatók *Radnán, Máriaremetén, Egerszalókon*. Sajnos a XIX. század jozefinista szelleme nem tűrte meg a templomban, sőt jórészt meg is semmisítette őket. Sokfelé látni mankót, botot, amelyet gyógyulás után hagytak vissza. A kérés teljesülése esetén a viaszofferek alakjának megfelelően ezüst, olykor aranyoffereket ajánlanak fel. Az így fölszapordott nemesércekből készült koronával a kegyképet ünnepélyesen meg szokták koronázni, mint *Szegeden, Radnán, Sasváron*.

Sokfelé a menyasszonyok koszorújukat, sőt ruhájukat, de legalább is menyegzői csokrukat ajánlják föl a Szent Szűznek, hogy boldogok legyenek. A menyegzős ruhából különösen régebben számos miseruha és oltárterítő készült. Esterházy Mária, a híres nádor húga ugyanazt a menyasszonyi ruhát viselte, amelyet édesanyja és néneje is viselt a maga esküvőjén. Az ő esküvője után azonban egyházi ruhák készültek a drága szövetből, amelyet a *lorettói* (Sopron) kegyhelynek ajánlottak föl.⁸ Itt említjük meg, hogy esküvőt szívesen ülnek kegyhelyen, mert a házasságra különösen áldásosnak tartják. Sok esküvő történt régebben *Krisztinavárosban, Mátraverebélyen, Vodicán*, a váci *Hétkápolnában*, ahova messzebből is eljöttek esküdni.

* * *

Amikor a búcsúsok meglátják a kegyhely tornyát, térdreborulnak, beérkezéskor megcsókolják a templom földjét és üdvözlik a kegyképet. Közös ájtatosságuk elvégeztével kissé megpihennek, szállást keresnek, majd elvégzik gyónásukat és a kegykép előtt magánájtatosságot végeznek. A rendszerint szabadon álló kegyoltárt térden állva megkerülik (Gyüd), máshol (Radna) a kegykép előtt égő gyertyákkal, Krisztus jelképeivel veszik körül magukat, amely a gonosz kísértő elriasztására szolgál és az így alkotott körben végzik imádságukat. *Sasváron* és *Csíksomlyón* a magasan elhelyezett kegyszoborhoz lépcső vezet, hogy a hívek megcsókolhassák. Általános szokás, hogy a búcsúsok zseb-kendőjükkel megsimogatják a kegyképet, vagy legalább is a kegyoltárt, utána pedig arcukat, tagjaikat törlik meg vele.⁹

A lelki megtisztulást, azaz a szentségekhez járulást legtöbb kegyhelyünkön a testi tisztálkodás szokta megelőzni. *Szegeden* a templom közelében terült el a *Csöpörke-tó*, amelyben a legenda szerint majd 80 esztendeig rejtőzködött a *Havi Boldogasszony* kegyképe és ezzel a népi áhitat szerint a tó vize megszentelődött. Amíg a tó medrét föl nem töltötték, a búcsúsok első útja idevezetett, megmosakodtak benne és így mentek csak be a templomba. Legtöbb kegyhelyünk mellett *szent kút*at találunk, aminek rendeltetése nyilvánvaló: a népi felfogás szerint e kultikus mosakodással teszi magát méltóvá a hívő lélek a szentségekhez járulásra. Több kegyhelyünkön ez a tisztálkodás *kereszteléssel* jár együtt. Így *Radnán, Mátraverebélyen, Ferencszálláson, Bú-*

⁸ *Bubics—Merényi: Esterházy Pál* 97.

⁹ *Bálint Sándor: Szegediek búcsújárása Radnán. Ethn. 1936: 317.*

csúszentlászlón. A szegedi nép radnai búcsújárásánál ez így ment végbe: akik először voltak Radnán, azok idősebb búcsústársaik közül keresztszüléket választottak ki maguknak, mégpedig a férfiak *búcsú-körösztapát*, a nők pedig *búcsúkörösztanyát*, aki „megkereszteli” őket. A szentelyvizeztartóból, vagy a templom kútjából vizet rájuk e szavakkal: *En téged mögkörösztöllek! Az Isten áldjon mög, szentőljön mög, hogy lögyé Jézus Krisztus dücsőségire, Szűz Mária tüstötletire!* E jámbor szokás eredetét nem tudjuk, de a vízzel való leöntés bizonyára a keresztség analógiájára keletkezett. A keresztség újjászületés, de a búcsújárás is megújulás az isteni malasztban, amelyet a kegyelem kútforrásának, Szűz Máriának vize, érzékelhetően is jelképez. Ilyenkor a „megkereszteltek” keresztnévükhöz újabb nevet is kapnak, ami bizonyára azt akarja jelteni, hogy a gonosz lélek, akinek hatalmába került, csak régi nevén ismeri. A kegyhelyen azonban a keresztyény lélek újjászületett és most már a sátán nem bír vele. A szokás alkalmasint középkori liturgikus hagyományokban gyökerezik.

A szent kútak vize különben népies szentelmény, amelyből a búcsúsok haza is visznek, hogy betegségükben orvosságul használják. Több kegyhelyünkön, így Gyűdön virágzó korsóipar alakult ki. Híres a vize a *bodajki, kálnoki, váci, tétszentkúti, mátraverebélyi* szentkútnak.

Egyéb sajátos szentelményfélék kialakulásáról is tudunk. *Sasváron* a XVIII. században a kegyszobor előtt égő örökmécs olaja volt igen kedvelt szentelmény.¹⁰ *Visnyovén* (Trencsén) a legenda szerint a sekrestyés egyszer föltakarította a templomot, megtisztította az összes oltárokat és a szentek képmásait. Mária szobrához azonban szorongó tiszteletből nem nyúlt. Egyszer csak hangot hall: Engem nem akarsz letörölni? — Körülnéz, a szoborra nem gyanakszik, amikor a Szent Szűz újra megszólítja: Ne félj, törölj le engemet is! — Most már teljesítette a parancsot, majd mindent elmondott az embereknek. Ettől kezdve a hívek állandóan élnek azzal a vízzel, amellyel a kegyszobrot mosni szokták.¹¹ *Radnán* a templom környékén él egy különös növény, amelyet a hívek *Mária búzájának* neveznek és mágikus erőt tulajdonítanak neki.

XVII—XVIII. századbeli miraculum-könyveinkben sűrű nyoma van olyan liturgikus gyakorlatnak, amely a mai hivatalos papi ténykedésekből szinte már teljesen kiveszett. A II. József előtti szerzetes papság gazdag exorcismus- és áldáskészlete a hívek körében jámbor népszerűségnek örvendett, hatásaival mai laikus népszokásainkban is találkozunk. Tudomásunk szerint a kegytárgyak megáldásán túl ma már csak *Búcsúszentlászlón* szolgáltatja ki a papság a *Szent Vince-áldást*, *Máriaremetén* pedig a *gyermek-áldást*.

* * *

A búcsúsok elszállásolása többféleképp történik. Vannak kegy-

¹⁰ *Novum Sidus Hungariae*, 1746. Passim.

¹¹ *Nedeczky Ladislaus: Fontes gratiarum Marianarum. Claudiopoli, 1739: 126*

helyek, ahol a búcsújáró faluk maguk emelnek hajlékot maguknak. *Mátraverebélyen* igen sok palóc és jász falu építettett a falubeli *keresztek*, azaz búcsús csoportok számára szállást. E szállások különben csak annyit jelentenek, hogy az eső nem esik beléjük. Fehér falak keresztel és néhány szentképpel, a földön szalma. A *szamár testvér* kényelmével bizony most nem sokat törődnek. A nők bent a házban, a férfiak fönt a padláson húzódnak meg.

Más kegyhelyeken, mint *Hanyi-pusztán*, *Ferencszálláson* maga az anyaföld a derékaljuk és a csillagos ég a takarójuk.

Legtöbbször a falu népénél húzódnak meg (Pócs, Radna, Gyüd, Szeged stb.). Vagy csekély összegért (10–12 fillérért), vagy teljesen ingyen. Vannak keresztek, amelyek évről-évre ugyanannál a gazdánál szállnak meg, aki szívességéért csak azt kéri, hogy a búcsúsok imádságaikban emlékezzenek meg róla. Előfordul az is, hogy a helybeliek hívnak meg körülményeikhez képest többet kevesebbet a vidéki búcsúsok közül, sokszor teljesen ismeretleneket: megvendégelik és szállást adnak nekik. A rokonok természetesen hozzátartozóikat keresik föl. Olykor az iskolában húzódnak meg földre hintett szalmán.

Régebben, még a XIX. század folyamán is általános volt a *templomalvás* ősrégi szokása, így *Radnán*, *Szegeden*, *Csíksomlyón*. Ez azt jelentette, hogy a hívek a kegykép közelében kerestek maguknak testi-lelki bajaikra gyógyulást, ami felfogásuk szerint alvás közben lehet a legfoganatosabb. Ezért bent a templom kövén a kolostor folyosóin és udvarán, kint a templom tövében és kertjében pihentek le.

Természetes dolog különben, hogy ilyenkor a paraszti lélek ünneplő elragadtatásában rendes, pihentető alvásról nem lehet szó. Nemcsak a környezet szokatlansága miatt, hanem azért sem, mert a kisebb-nagyobb búcsús csoportok virrasztással töltik el az éjszaka jórésztét, sokszor az egészet. Ez is hozzátartozik a penitencia ünnepélyességéhez. Ajátosságait itt hosszú volna felsorolni. A sok közül megemlítjük a *keresztbúcsút*, amelyet *Ferencszálláson* láttunk. Ezt keresztalakban járják, égő gyertyával a kezükben. A kereszt közepén búcsúvezető társuk, aki magát *Krisztus bojtárjának* is szokta nevezgetni, irányítja őket. Az olvasót szokták végezni. *Boldogasszonyban* hajnali három órakor nagy fáklyás körmenet vonul a falun keresztül, amelyen a búcsúsok mind részt vesznek.¹²

* * *

Az egyes keresztek külön-külön szoktak a kegyképnél misét szolgáltatni. A rávalót a búcsúelőjáró kéregeti össze a kereszt tagjaitól. Olykor az otthoniak, esetleg az útonjárók is belesegítenek. A pap ilyenkor a falu egész népközösségéért: búcsúsokért és otthonmaradtakért mutatja be a miseáldozatot. Ilyenkor a maguk otthoni énekei hangzanak fel a kegytemplomban. Szívüknek megszokott dicséretével magasztalják Máriát. Az áldozáshoz is lehetőleg a maguk miséjén járulnak az egyes búcsús csoportok. A nagymisén ünnepi prédikáción és körmeneten az összes búcsúsok részt szoktak venni.

¹² Horváth: l. m. 57.

A búcsúnap a helységnek voltaképpen a születésnapja, amelyet nemcsak lélekben ünnepelnek meg, hanem lakomával, mulatsággal is. Ez fokozott mértékben áll természetesen a kegyhelyekre.

A család valósággal rosszul érzi magát, ha az ebéden nem ültethet vendéget az asztalhoz. Több helyen, tudunkra Szegeden és Csíksomlyón, ha sem rokonra, sem ismerősre nincsen kilátás, akkor idegeneket, sőt koldusokat is meg szoktak hívni ebédre. Az egészben van valami legalább egy napra az őskeresztények szeretetvendégségéből. Akiknek nem akad sem hozzátartozójuk, sem vendéglátójuk, azok a rögtönzött kifőzésbe, lacikonyhába mennek, ahol éjjel-nappal meleg étel várja őket.

A búcsú délutánján, illetőleg estéjén sokféle bál szokott lenni. Ez a hagyomány még bizonyára az Egyháznak régi tilalmaiból ered. Az Egyház ugyanis a zajos világi mulatságokat, mennyegzőket, bálat erősen korlátozta a farsang idejére, a nagy ünnepek másodnapjára és búcsúnapra. A búcsú egyébként a tisztességes ismerkedésnek volt valamikor szinte egyetlen nyilvános alkalma. Ilyenkor a lányok egész hozományukat, kelengyéjüket magukkal vitték. Több kegyhelyen valószínűs leányvásár alakult ki, amelynek nyomaival, sőt élő gyakorlattal manapság is találkozunk.¹³ Gyűdön áldozócsütörtök napja a vidék kálvinista fiatalságáé. Vodicán a magyarok, németek, bunyevácok mellett görögkeleti szerb lányok is megjelentek a Trianon előtt. A leghíresebb leányvásár mégis Máriapócsan az Illésnap-i búcsú. A szegedi fiatalság addig nem léphetett házasságra, amíg meg nem járta a radnai búcsút.

* * *

A hívek a búcsújáró helyről szentelményeket szoktak magukkal vinni: önmaguknak oltalmazó emlékeztetésül, az otthoniaknak pedig búcsúfiával, kegyelmi ajándékkul. E tárgyaknak szentelményjellege ha még teljesen nem is homályosult el, napjainkra már erősen megfakult.

A szentkútak vizére már utaltunk. A verebélyi búcsúról felvirágozott, színes botot visznek azoknak, akik még nem voltak Verebélyen. Ez a teljesen laikussá vált, értelmevesztett szokás még a középkori liturgiában gyökerezik, amikor a zarándokbotokat az Egyház megáldotta a kegyhelyen.¹⁴ A szegedi búcsúsok induláskor Radnán zöld ágat törtek, vagy vettek, ami azt jelképezte, hogy lelkük kizöldelt a malasztban. Ősrégi hiedelem ez, a keresztény folklóreból elég csak a Tannhäuser történetére utalnunk. Zöld ággal térnek még vissza a búcsúsok Csíksomlyóról, Vasvárról, Gyűdről. A horvátországi Bisztrícéről jövő magyar hívek szelíd gesztenyéből fűznek a nyakukba koszorút. A gölnicbányaiak Lőcséről jövet bükkágakból kötnek koszorút, amelyet a lányok visznek a menet élén. A lányok kibontott hajjal térnek haza Radnáról, Csíksomlyóról, Búcsúszentlászlórol, Vasvárról.

A búcsúfia rendszerint szentkép, vagyis a kegykép másolata, a

¹³ Szabó Imre: A gainai leányvásár (Ernyey József jegyzeteivel) Ért. 1907: 274.

¹⁴ Magyar Könyvszemle 1927: 47.

hátlapján alkalmas imádsággal, könyörgéssel; *érem* szintén a kegykép ábrázolásával; *szobrocška*, azaz a kegyszobor kicsinyített mása; *olvasó*; színes *gyertyák*. Mindezeket vagy maguk a hívek érintik a kegyképhez, vagy pedig megszenteltetik. Az első esetben az a naív, de bensőséges hiedelem vezérli őket, hogy a kegykép csodatevő hatásából, segítő erejéből valami a búcsúfiába is belesugárzik. Érdekes, hogy a pócsi kegyképet a hívek nem tudják az ikonostasis tetején elérni. Ezért úgy segítenek magukon, hogy valakit fölemelnek, aki az érintést többek helyett elvégzi. A szentelés szintén a kegykép előtt szokott történni, tehát a liturgikus áldás is alkalmazkodik a nép jámbor felfogásához és igényeihez.

A gyerekeknek szánt búcsúfia közül a *mézeskalács*, különösen pedig a mézeskalácsból készült olvasó a legáltalánosabb. Ritkábban fordul elő Szűz Máriát, azaz a kegyképet, a Szentháromságot, a kis Jézust, a pelikánt és egyéb szent alakokat formázó mézeskalács. Nem lehetetlen, hogy a mézeskalács valamikor kultikus eledel, *eulógia*, vagyis szentelmény volt. Megették, hogy mintegy megszentelődjenek a szent alakok magukhozvételével. Erre utal az a mézeskalácsosok között élő hagyomány is, hogy ezt a mesterséget a barátok találták ki.¹⁵

A búcsúsok ünnepélyesen köszönnek el a kegyképtől, illetőleg a kegyhelytől. A *Radnáról* érkező szegedieket városuk határában az otthonmaradottak sokasága várta. A hozzátartozók *Isten hozott*-üdvözléssel, virágkoszorúval, csokorral ékesítették föl a családtag radnai zöldágát, miközben ez az üdvözlést csókkal és a szavakkal viszonzta: *Imádságunkban, búcsújárásunkban részesüljön az is, aki oda nem volt!* A búcsútjárt leányt, Krisztus jegyesét pedig menyasszonyi ruhába öltöztették, mirtuszkoszorút tettek a fejére, kezébe pedig virágot adtak. Így mentek búcsúsok és itthonmaradottak együttesen a templomi hálaadásra. A zöldágat és virágokat különben a tiszta szoba ablakába állították, hogy a kegyelem illata a háztájékát is átjárja. A gölncibányaiak hazamenet sehová sem térnek be szívesen, mert az áldást mindenki haza akarja vinni.¹⁶ A *kiszombori* asszony, ha hazamegy a szegedi havi búcsúról, az út porát az ölben, istállóban rázza le magáról, hogy a jószágokhoz szerencséje legyen a családnak. *D moszló* (Heves) falu *Mátraverebélyről* hazatérő búcsúsait az otthoniak így fogadják: amikor a búcsúsok megérkeznek, vezérük megkérdezi az otthoniakat: *Azt kérdezi a szentkúti Boldogságos Szűz Mária, kit kerestek?* — Felelet: *Menyországna királynéját, irgalmasságnak szent anyját, ki élet, édesség, reményesség. Üdvözlégy szép Szűz Mária!* — *Azt kérdezi a Boldogságos Szűz Mária, kik vagytok?* — *Évának árva fiai, számkivetett maradéki, siralminak örökös, sok nyavalyáknak hojléki.* — *Hová törekedtek, azt kérdezi a Boldogságos Szűz?* — *E siralomnak völgyében kik nyavalygunk nagy inségben, hozzád sóhajtunk menyégben, hol vagy örök dicsőségben.* — *Mit kértek a Boldogságos Szűztől?* — *Azért szószólónk szemedet, fordítsd hozzánk kegyelmedet és a te bűnös népedet, oltalmazd hívedet. Óh édes Szűz irgalmadat, mutasd meg kegyes voltodat, holtunk után Szent Fiadat, mutasd meg boldogságo-*

¹⁵ Fábrián Gyula: *A mézeskalács*. Ért. 1913: 89.

¹⁶ *Vajkai*: I. m.

dat. — Azt üzeni a szentkúti Boldogságos Szűz Mária, hogy kik nála voltak látogatáson, azok adják át az itthon maradottaknak áldását egy csóokban, ölelésben, kézszorításban. Ez meg is történik.¹⁷

A búcsúsok, akik a kegyhelyen voltaképpen falujukat, családjukat képviselték, a nyert élményeket, kegyelmeket így közlik az otthonmaradottakkal.

Bálint Sándor.

Beiträge zur Volkskunde der ungarischen Wallfahrten. Es werden Beiträge zur Kulturgeschichte dieser Frage mitgeteilt. Verf. bespricht die Gelübde vor der Wallfahrt, den Zug, die Darbringung von Opfergegenständen, die kultische Verwendung des Wassers heiliger Brunnen, die Unterbringung der Wallfahrer, das Schlafen in der Kirche, den Mädchenhandel und die Geschenke der Wallfahrer für die Angehörigen von Zuhause.

FÖRÉV ÉS A SZINHÁZTÖRTÉNET.

Pozsonytól délkeletre, mintegy két kilométer távolságban, a Kisduna kanyarulata által alkotott félkörű földnyelven fekszik az ősi Főrév község. A török alatt elpusztult vagy elmenekült magyar lakosság helyére a Pálffyak a XVIII. század elején az osztrák alpesi tartományok egyikéből, valószínűleg Salzburgból vagy Felső-Stájerországból, evangélikus németeket telepítettek, akik régi hazájuk színjátszó hagyományait és játékszövegeit is magukkal hozták, s azokat nagyjából napjainkig megőrizték. Ez a színjátszó hagyomány a Főrévvel egyidőben telepített szomszédos pozsony- és mosonmegyei német falvakban is megvolt, amint a reánk maradt játékkéziratok bizonyítják, de idők folyamán elenyészett és csak Főréven maradt meg viszonylagos épségben és teljességben.

A főrévi német népszínhátékok első lejegyzése aránylag korán, a tudományos népszínhátékkutatás megindulása utáni első években történt. A velük foglalkozó szokatlanul bő irodalom szép bizonyossága a magyar tudomány nagyvonalú célkitűzéseinek és a hazai nemzetiségek népi javai iránt való állandó meleg érdeklődésének. A magyar germanisztika egyik megindítója és külföldön is elismert jeles művelője, *Schröer Károly Gyula*, a pozsonyi főreáliskola tanára volt az, aki a tudományos világ számára felfedezte és hozzáférhetővé tette a főrévi játékokat. Hírüket már gyermekkorában is hallotta, de csak 1853-ban szánta rá magát arra, hogy közelebről is megvizsgálja a szülővárosa tőzsomszédóságában élő régi veretű népi színjátszó hagyományokat. Először akkor adott hírt róluk, amikor a főrévivel rokon típusú körmöci karácsonyi játékot 1855-ben jó bevezetés kíséretében közzétette.¹ A következő évben szövegkritikai jegyzetekkel ellátva kiadja a főrévi paradicsomjátékot² és azt a *Weinhold* által kiadott vorderbergi (Felső-Stájerország) szöveggel összehasonlítva értékes megállapításokat tesz a szöveg korára és eredetére vo-

¹⁷ *Végh Kálmán: Domszóló ismertetése.* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. III. Eger, 1891: 71.

¹ Ein Weihnachtspiel aus Ungern. Nach der Handschrift der Sternspielbruderschaft zu Kremnitz: Weimarisches Jahrbuch III (1855), 391–419. I.

² Ein Paradeisspiel aus Oberufer in Ungern: Weimarisches Jahrbuch IV (1856), 383–398. I.

natkozólag. 1857-ben végre külön kötetben is kiadja a főrévi játékrilógia első két részét, a karácsonyjátékol és a paradicsomjátékol, más felvidéki játékszővegekkel együtt.³ A kötetel Weinhold Károlynak ajánlotta, aki 1853-ban kiadott nagy gyűjteményével⁴ hosszú időre szóló alapvetést és irányítást adott a tudományos népszínljátékkutatásnak. Schröer alapos munkát végzett. A játékhoz adott bevezetései, a szövegközlés módja és a részletes szövegkritikai jegyzetek néhány kivételtől eltekintve még ma is kiállják a legszigorúbb bírálatot. Ennek kell tulajdonítanunk azt is, hogy a kötet a germanisták, a színháztörténet és a néprajz kutatói körében nagy feltűnést keltett és maradandó hatást gyakorolt a következő évtizedek gyűjtőire és feldolgozóira.

A bencés Sztachovics Remig Schröer hatása alatt kezdett foglalkozni 1860 körül a mosonmegyei u. n. „Heidebauer“-ek játékaínak gyűjtésével. Munkáját néhány év alatt sok siker koronázta, mert számos régi, a XVIII. századból származó kéziratot és újabb másolatot talált.⁵ Ezek alapján megállapította, hogy a mosonmegyei szövegek teljesebbek és épebbek a főrév-pozsonyi játékszővegeknél s így valószínű, hogy az utóbbiak inkább csak a széles körben elterjedt mosonmegyei csoport kiágazásai, az északnyugalmagyarországi játékerület végső nyulványai. Sztachovics gyűjtéséről és fontos megállapításairól először tanítványja, Heinzl Márk adott hírt a zürichi egyetem bölcsészeti karához benyújtott doktori értekezésében.⁶ Sajnos, nagyon is felületesen végezte a dolgát, úgyhogy tanulmánya nem tett jó szolgálatot a főrév-mosoni játékcsoport ügyének. Fejlesztései során állandóan vitalkozik Schröerrel és kiegészíteni, helyesbíteni és bírálni igyekszik annak megállapításait. Schröer kemény és személyeskedő bírálatban válaszol Heinzelnak⁷ és egyáltalán nem akar tudomást venni az új gyűjtés eredményeiről. Másirányú elfoglaltsága miatt sajnos maga Sztachovics sem tudta sajtó alá rendezni a szövegeit. Egyik kiadványa előszavában⁸ ugyan megígéri a mosoniaknak, hogy hamarosan kezükbe adja régi játékaik hiteles szövegét, de terve kivételere nem került sor. A fáradságos munkával összegyűjtött kéziratok Sztachovics halála után a pannohalmi főkönyvtár kéziratárába kerültek és ma is ott vannak.

A főrév-mosoni játékszővegek ügye tehát 1867 után egy ideig holtpontra jutott. Schröer „Nachtrag“-ja, továbbá két másik közleménye,⁹ amelyekben oklevéladatok nélkül, pusztán csak okoskodással a XVII. század közepére, majd pedig a XVI. század utolsó évtizedére viszi vissza a főrévkörnyéki protestánsok bevándorlását és ezzel egyszersmind színjátészó hagyományaik kezdetét is, nem keltett figyelmet. Annál nagyobb hatása volt a szövegeket és feldolgozásukat közlő, 1857-ben kiadott kötetnek, amellyel a színháztörténeli és a néprajzi kutatás — mint alább látni fogjuk — egyre fokozódó érdeklődéssel foglalkozott. Amikor az 1877-i főrévi tűzvész a színjátékokhoz tartozó kellékeket megsemmisítette, akkor Schröer könyvének pontos leírásai alapján

³ Deutsche Weihnachtspiele aus Ungern. Wien 1857. W. Braumüller. A 2. változatlan kiadás 1862-ben jelent meg ugyanott. A kötethez Schröer a következő munkájában adott pótlásokat: Nachtrag zu den deutschen Weihnachtspielen aus Ungern. Programmertekezés. Pozsony, 1858.

⁴ Weihnachtspiele und Lieder aus Süddeutschland und Schlesien. Grätz, 1853.

⁵ V. ö. G. Kurzweil, P. Remigius Sztachovics O. S. B. und die Anfänge der deutsch-ungarischen Volkskundeforschung: Deutsch-Ungarische Heimatsblätter III (1931), 319–326. l.

⁶ Marcus Heinzl, Deutsche Weihnachtspiele in Ungarn. Wien, Pichlers Witwe u. Sohn (de dato Raab 1865), 31 lap.

⁷ Germania XII (1867), 104–106. l.

⁸ Braut-Sprüche und Braut-Lieder auf dem Heideboden in Ungern. Wien, W. Braumüller, 1867, III–IV. lap.

⁹ Meistersinger in Österreich: Germanistische Studien II (Wien 1875), 198. skk., 237. skk. és August Hartmann „Weinachtlied und -Spiel in Oberbayern“ c. munkájáról írt hosszabb bírálata: Germania XXI (1876), 110. skk.

keltették újból életre a régi hagyományokat. A karácsonyi- és a paradicsomjátékot Schröer közlése nyomán később többször külön is kiadták. Mind a három főrévi játékot, köztük az addig kiadatlan „Schuster und Schneiderspiel“-t továbbá az elveszett pozsonyi változatok rekonstrukcióját *Benyovszky Károly* tette közzé 1934-ben.¹⁰ A pontos szövegközléssel, az előadásmód és a jelmezek részletes leírásával Benyovszky egyfelől Schröer nehezen kapható könyvét akarta pótolni, másfelől az 1933/34 telén általa kezdeményezett legifjabb előadásokat igyekezett alátámasztani. Solymossy Sándor 1911-ben közölt alapvető tanulmányát, amelyről alább bőven szólunk még, Benyovszky híven felhasználta.

A gyűjtés és a szövegközlés változatos menetét követi a *feldolgozás* és az *értékelés* munkája is. Ebben a tekintetben a főrevi-mosoni játékok szinte egyedülálló jelentőségre tettek fel az előadás történetében. A velük foglalkozó dolgozatok — az egyes korok változó tudományos érdeklődési körének megfelelően — majd filológiai, majd irodalomtörténeti, majd pedig néprajzi szempontból vizsgálják a három játékszöveget. A filológiai irányú kutatást maga Schröer¹¹ indította meg, amikor részletes szövegkritikával Hans Sachs darabjaiból származó részleteket mutatott ki a karácsonyi- és a paradicsomjáték szövegében, s ezáltal az egész főrévi színjétszó-hagyományt a mesterdalnokság körébe utalta. A két játék más szövegekkel való rokonságát Schröer kezdeményezése nyomán *Hartmann Agost*¹² is felismerte és részletesen kimutatta a főrévi és a velük rokon szövegekben Hans Sachs drámáinak hatását. Ez a filológiai munka, amelyben más kutatók is résztvettek, sok szép eredményt hozott, de a kor pozitívista szelleme végül is zsákutcába vezette a függések, változatok és családfák hajhászása révén a kezdetben jól fejlődő kutatást.¹³ Ennek a szellemnek kell tulajdonítanunk, hogy Wilken, Köppen és Klimke kiváló dolgozatai, melyeknek a főrévi játékok irodalom- és színház-történeti recepciójukat köszönhetik, minden jellességük ellenére sem tudták lényegesebben előmozdítani szövegeink mélyebb értelmezésének és problémáinak ügyét. *Wilken*, aki elsőnek hasonlította össze az újabb népszínjátékot a középkori vallásos játékokkal, alapvető munkájában¹⁴ a főrévi játékokat is részletesen elemzi, de nem tud kielégítő eredményt elérni. *Köppen*¹⁵ komoly tanulmánya már többet nyújt, mert megtaláljuk benne a karácsonyi játék szelletes és éleseszi következtetésekkel felállított teljes családfáját és főbb típusait a középkori latin szövegektől kezdve egészen a XIX. század népi színjátékáig. *Klimke*¹⁶ úttörő dolgozatában a családfa-elmélet modernebb, hajlékonyabb alkalmazásán kívül már a mai csoport- és réteg-elmélet első nyomait is felfedezzük. A főrévi paradicsomjátéknak és közeli rokonainak Klimke nagy figyelmet szentel.

¹⁰ Karl *Benyovszky*, Die Oberuferer Weihnachtsspiele. Mit einer Kostümtafel und einem Anhang der Singweisen, gesammelt und aufgezeichnet von Ludwig Rajter jun. Bratislava - Pressburg, 1934. — Die alten Pressburger Volksschauspiele. Uyanott. 1934.

¹¹ Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungern, 162—186. I.

¹² August *Hartmann*, Weihnachtlied und -Spiel in Oberbayern: Oberbayrisches Archiv für vaterländische Geschichte, 34 (1875), 1—189. — Volksschauspiele. In Bayern und Österreich—Ungern gesammelt. Leipzig 1880, passim — Deutsche Meisterlieder-Handschriften in Ungarn. München 1883, 43. skk.

¹³ V. ö. *Ernyei*—*Karsai*, Deutsche Volksschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten. II. kötet (Budapest, 1938), 15. skk., 190. skk., részletes irodalmi utalásokkal.

¹⁴ E *Wilken*, Geschichte der geistlichen Spiele in Deutschland. Göttingen 1872. 44. skk., 237. skk.

¹⁵ Wilhelm *Köppen*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Weihnachtsspiele. Paderborn 1893, 130. skk.

¹⁶ Carl *Klimke*, Das volkstümliche Paradiesspiel und seine mittelalterlichen Grundlagen. Breslau 1902, 56. skk. (Germanistische Abhandlungen, hgg. von Fr. Vogt, Heft XIX.)

A főrévi és a velük rokon mosonmegyei játékszövegek kutatásához Schröer és Szlachovics után ismét magyar tudós, *Solymossy Sándor*, adta a legnagyobb indítást. Solymossy, aki a karácsonyi latin misedrámá és a betlehemezés eredetéről s történeti fejlődéséről írt tanulmányaival¹⁷ már régebben bebizonyította, hogy nagy irodalmi felkészültséggel és erős kritikával tud hozzányulni a drámatörténet kérdéseihöz, a főrévi népszínhájakokról is marandó munkát alkotott. Amikor a főréviek 1910 decemberében, tízéves szünet után ismét előadták darabjaikat, a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából Solymossy Sándor, Sebestyén Gyula és Beluleszko Sándor is végignézték az előadást. *Beluleszko*¹⁸ csak rövid cikkben emlékezett meg élményeiről, *Solymossy*¹⁹ viszont nagy tanulmányban számolt be helyszíni tapasztalatairól és irodalmi kutatásairól. Az előadás részletes leírása és a szövegek alapos elemzése után megállapítja, hogy Schröer kora óta, 60 év alatt csak a szöveg módosult és csorbult, a játékmód maga, a jelmezek, a rendezés és a dallamok azonban megőrizték ősi mivoltukat. Solymossy tisztázza a Schröer óta eldöntetlen kérdést, a főrévi játékok eredetének problémáját. Kimutatja, hogy a szövegek, az előadásmód és a kellékek mind a telepések régi hazájára, Salzburg és Felső-tájerország tartományaira utalnak. A darabok meseanyaga és jelenetezése lényegében a XV. századi nagy úrnapi misztériumsorozatra vezethető vissza. Új megszövegezésük az iskoladráma keretében történt a XV. század második vagy a XVI. század első felében. A játékok sok tekintetben megtartották az iskoladrámák eredeti formáit, amit a prologusok udvariaskodó megszólításai, a latin nevek és tudákos kifejezések, a jelenetek közé ékelt körmenetes karénekek, a versek kilépése, a két komoly vallásos dráma után adott bohókás utójáték alkalmazása és hasonlók bizonyítanak. Hogy ezek az iskoladrámái szövegek később mesterdalnoki kezekbe kerültek, azt a számos Hans Sachs-betoldás, a csillagének és a vele összefüggő énekelt kérdések és feleletek stb. igazolják.

Solymossy alapos tanulmánya nyomán egész kultusz alakult ki a főrévi játékok körül. Miután *Sebestyén Gyula* 1907 telén Felsőbányán és Kapnikbányán felfedezte a főrévi paradicsomjáték és a körmöci Zsuzsánnajáték magyar változatát,²⁰ lehetségessé vált a párhuzamos és rokon szövegek alapján egy egész estét kitöltő műsor összeállítása is. Így adták elő a szűkebb hazájukból Budapestre hozott játékosok 1911 december 29-én és 30-án az Urániaszínházban a főrévi trilogiát és a felsőbányai magyar paradicsom- és Zsuzsánnajátékot. A minden részletében hű és hamisítatlanul népi előadásmód, a szövegek régisége és mélyen vallásos hangulata egy csapásra megnyerte a pesti közönség szívét. Kár, hogy a háború miatt nem folytatódhattak a hasonló bemutatások. Sebestyén Gyula az általa gyűjtött máramarosi magyar szövegeket a Magyar Népköltési Gyűjtemény keretében külön kötetben is ki akarta adni, de erre még máig sem került sor.²¹ Németországban a *Haass-Berkow színtársulat* aratott nagy sikereket a háború alatt és után a Schröer-kötetből több ízben külön is lenyomtatott karácsonyjáték és a paradicsomjáték előadásával. Az előadások gyermeki áhítatának fősége annyira magával ragadta

¹⁷ A karácsonyi mysteriumok eredete: EPhK. 13 (1889), 351–368. l. — A betlehem a népmisztériumokban s a dráma történetében: EPhK. 18 (1894), 106–121, 200–213, 287–305. l.

¹⁸ A főrévi karácsonyi színjáték: Vasárnapi Ujság 1911. 3. szám.

¹⁹ A főrévi népszínhájakok: Ethnographia XXII (1911), 257–277, 321–341. l.

²⁰ V. ö. J-lentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról. Budapest 1909, 191. skk.

²¹ V. ö. *Sebestyén Gyula*, Budapesti előadott népszínhájakok: Ethnographia 23 (1912), 21–29. l. — Népszínhájakok az Urániában: Vasárnapi Ujság 1912. 1. szám. — *Szántó Róbert*, A főrévi népszínhájakok: Közöny 42 (1912). 8. sz. — *Kósa Miklós*, A misztérium feltámadása: Új Elet 1 (1912), 496–504. l.

a nagyvárosok közönségét, hogy sokan ettől a kezdeményezéstől várták a német színjátszás gyökeres megújulását.

A nagy külső sikernek is része volt abban, hogy a főrévi színjátékokat és általában az egész népi színjátszást az addig tartózkodó céhbéli irodalomtörténetírók is felkarolták. *Nagl-Zeidler-Castle, Vogt, Nadler, Pukánszky* és mások irodalomtörténeti kézikönyveiben és tanulmányaiban egyre jobban megnyilvánul a népszínjátékok, köztük főként a főrévi szövegek iránt való érdeklődés. Amikor a háború után az addig erősen pozitivistá irányú színház-történeti kutatásban is érvényesülni kezdett a szellemtörténeti irány, *Bolte J., Dörrer A., Moser H., Stumfl R.* és mások alapvető dolgozatai nyomán a népszínjátékkutatásra is jobb napok virradtak. A szövegbeli függéseket kereső és bonyolult leszámazási táblázatokat, családfákat szerkesztő filológiai módszer helyett egyre jobban a népi gyökereket, a táji és stílusbeli sajátosságokat, egyszerűen a szövegek lelkét kereső irány nyomult előtérbe. Az említettek kivül különösen *Schmidt Lipót*, a jeles bécsi kutató szerzett sok érdemet az új módszer kialakítása terén. Egész sor alapos cikkekben foglalkozik a főbb játékcsoportok megállapításával és egymással való kapcsolataik földerítésével.²² Eredményeit Bolte, Dörrer és a magunk megállapításaival összevetve, az alábbiakban foglaljuk össze a főrév-mosoni játéktológia egyes darabjait érintő kérdéseket.

I. A karácsonyi játék..

Eredetének és korának kérdése *Schröer* óta úgyszólván állandóan foglalkoztatja a kutatókat. *Schröer* és követői a XVII. század első vagy második felére teszik a játékhagyományt ápoló protestáns emigránsok letelepedését a Tószögben, az ú. n. „Nyulasok lapályán“ (Heideboden) és az attól északra fekvő területen.²³ Az 1773-ban írt rajkai játékkézirat egyik bejegyzése szerint először 1652-ben adták Rajkán a darabot: „in 1652 johr erstlich gehalten und ägürt wart alhier zu Rägendarff“. Az első játékadat és a ránk maradt legrégebb kéziratok között százéves hézag van, amelyet egyelőre nem tudunk kitölteni. Lehet, hogy a rajkai kézirat másolója eltévesztette az évszámot vagy pedig már téves formában találta az eredeti kéziratban. Annyi bizonyos, hogy az első kézirat Mosonbátfalváról (Apellon) származik és 1768-ból van keltezve. Ezt követi Rajka (1773), Pátfalu (Podersdorf, 1778), Pozsony (1792), Főrév (1800 körül), Mosonszentjános (1808—1811), Szentgyörgy (Pozsony-megyé, 1824) és Pomogy (1838).²⁴ Ha hozzávesszük ezekhez a hasonló típusú körmöci és mecenzéfi karácsonyi játéokra vonatkozó legrégebb adatokat²⁵, azt látjuk, hogy itt a karácsonyi játékoknak egy korban, tartalomban és stílusban összevágó típusáról van szó, amely a XVI—XIX. század folyamán egész Középeurópában el volt terjedve és nálunk három változatban (főrév-mosoni, körmöci és mecenzéfi) is fennmaradt. Ez az ú. n. renaissance-játéktípus meg-

²² Hogy csak a főbbeket említsük: *Zur Entstehung und Kulturgeographie der deutschen Hirtenspiele*: WZfV. 38 (1933), 101—107. l. — *Untersuchungen zum St. Pöltner Krippenspiel*: *Unsere Heimat* 6 (1933), 319—328, 343—350. — *Die Barzdorfer Moralität*: *SudZfV.* 6 (1933), 184—192. — *Der Oberuferer Spielkreis*: *SudZfV.* 7 (1934), 145—157. — *Zur Paradeisspielverbreitung im Osten*: *DUHBl.* 6 (1934), 150—155. — *Die Obergrunder Weihnachtsspielgruppe*: *SudZfV.* 8 (1935), 153—167. — *Das Volksschauspiel des Burgenlandes*: *WZfV.* 41 (1936), 81—96.

²³ A kérdés részletes tárgyalását és irodalmát lásd *Vosáhlo F. Lipót*, *Moson-megyeyi német lakodalmas szokások*. Dombóvár 1931, 3—14. l. (A *Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem* doktori értekezései a néprajz köréből, szerkeszti *Soly-mossy Sándor*, V. szám); továbbá: *Severin Kögl*, *Volksliterarische Überlieferungen am Heideboden*. Pannonhalma, 1939. Gépírási szakdolgozat. 1—17. l.

²⁴ V. ö. *Sztechovics Remigről* szóló fentebbi cikkemet: i. h., 325. skk.

²⁵ V. ö. *Ernyey—Karsai*, i. m. II. kötet, 134. skk., 516. skk. és 534. skk.

található Felsőbajorországban (Rosenheim²⁶), Stájerországban (Eisenerz²⁷ és Vorderberg²⁸), Csehország északi részében (Barzdorf²⁹) és Osztrák-Sziléziában (Obergrund³⁰), továbbá a mi főrév-mosoni, körmöci és mecenzéfi szövegeinkben. A karinlhiái és a tiroli karácsonyi játékokat még nagyobbbrészt nem adták ki, úgyhogy ezekről nehéz véleményt mondani. Annyi azonban bizonyos, hogy a felsőstájerországi szövegek állnak legközelebb a főrév-mosoni szövegekhez. Kor tekintetében, stíluskritikai alapon a főrév-mosoni csoport játéka mutatkoznak a legrégebbeknek, míg a többinél már barokk köntösben látjuk az eredeti renaissance-játéktípust.

A színháztörténeli kutatás csak fokozatosan tudta megállapítani az említett négy szövegcsoport létezését és egymáshoz való viszonyát. A főrévi, a körmöci és az obergrundi játékok összefüggésére először *Hartmann* utalt fentebb idézett művében. *Bolte* később megerősítette és továbbfejlesztette *Hartmann* gondolatait.³¹ Még mélyebbre hatolt a kérdés mélyébe *Köppen*,³² aki már világosan felismerte a renaissance-karácsonyi-játék főbb csoportjait és megfelelően értékelni is tudta a főrévi és a körmöci szövegek régiségét. Ha a később kiadott sziléziai szövegeket is ismerte volna, akkor részletesen megállapíthatta volna az egyes csoportok közli összefüggéseket. Ennek a feladatnak a megoldása *Vogt Frigyesre* maradt, aki ezen a téren is alapvető munkát végzett és hosszú időre szóló mintát adott a népszínjátékok tudományos feldolgozására.³³ Kár, hogy a magyarországi szövegeket csak futólag érinti. Mint komoly irodalomtörténetíró viszont nyomtatékosan utal a népi szövegek és a XVI—XVII. századi karácsonyi műdrámák kapcsolataira. Fejtegetéseiben nagy szerep jut a berlini állami könyvtár 1693-ban, szerző és hely megnevezése nélkül nyomtatott „Comedia von der Geburt Jesu Christi” című karácsonyi játékának. *Vogt* külön lemásoltatta magának az immár csak egyetlen példányban meglévő nyomtatványt és a szöveget bőven ellátta lapszéli jegyzetekkel.³⁴

Vogt után *Bolte János* foglalkozott alaposabban a névtelen nyomattal és azt három más régi karácsonyi játékkal egyetemben, jó bevezetés és szövegkritikai jegyzetek kíséretében újból közzétette. A renaissance-típusú karácsonyi játékok és a megfelelő népi szövegek kapcsolatainak kérdése *Bolte* nevezetes kiadványa³⁵ óta ismét előtérbe került. A késői középkor kéziratossá névtelen szövegeinek szerepét ugyanis a XVI. század első felében az iskola-dráma keretében kialakult renaissance-humanista karácsonyi játékok foglalták el. Irodalmi szempontból, mint *Bolte* megállapítja, értékesebbek az evangélikus Chnustinus (1541) és Lasius (1549) darabjai, mert csak a lényeges, a drámailag is hatásos mozzanatok vannak bennük összesűrítve, a tárgy méltóságát csökkentő komikus, legendai elemek viszont teljesen hiányoznak. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy Chnustinus, Lasius és követőik karácsonyi já-

²⁶ V. ö. *Hartmann*, Weihnachtlied, 154. sk.

²⁷ *Schlossar* A., Deutsche Volksschauspiele. In Steiermark gesammelt. Halle 1891, I. k., 117. skk.

²⁸ *Weinhold* Weihnachtspiele, 134. skk.

²⁹ *Schmidt*, Die Barzdorfer Moralität: SudZfVk. 6 (1933), 184. skk.

³⁰ *Schmidt*, Die Obergrunder Weihnachtsspielgruppe: SudZfVk. 8 (1935), 153. skk.

³¹ Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. IX. kötet, 94. skk.

³² I. m., 122. l.

³³ *Friedrich Vogt*, Die Schlesischen Weihnachtspiele. Leipzig 1901 (Schlesiens volkstümliche Überlieferungen, I. kötet), 161. skk.

³⁴ A fogalmazópapírra írt negyedrét-alakú másolat 55 lapból áll. A lapoknak csak a recto-oldala van teleírva. *Vogt* példánya később Solymossy Sándor professzor birtokába jutott, aki viszont nekem adta át a népszínjátékkutatás ezen nevezetes emlékét.

³⁵ *Johannes Bolte*, Drei märkische Weihnachtspiele des 16. Jahrhunderts. Berlin 1926 (Berlinische Forschungen, I. kötet). V. ö. még *Bolte* régebbi tanulmányát: Ein Spandauer Weihnachtspiel (Märkische Forschungen 18, 1884, 109. skk.).

tékaí úgyszólván semmi kapcsolatban sincsenek az újkori népszínjátékkal. Két másik feldolgozás viszont, melyeknek szerzőit nem ismerjük, annál nagyobb hatással volt a megfelelő népi szövegekre. Az egyiket, az ú. n. „Berliner Anonymus”-³⁶ 1589-ben játszották először a berlini udvarban hercegi és nemesi gyermekek. Wilken nyomán sokáig Pondot tartották a szerzőjének, de alaptalanul. Bolte kimutatja, hogy a névtelen szerző sokat merített egy nyomtatott délnémet karácsonyi játékból, amely ugyan nem maradt ránk, de megváltat feltételezhetjük, mert hatása a Cseh-erdő (Neudörfel), Felső-Ausztria (St. Oswald), Felső-Bajorország (Sebruck, Wessen), Karinthia (Wolfsberg), Felső-Magyarország (Körmöcbánya) és az egykori Osztrák-Szilézia (Obergrund) játékaiknak pásztorjelenetein és más részletein világosan megállapítható.³⁷

A másik iskoladramái feldolgozás a berlini állami könyvtár 1693-ban kiadott nyomtatványában³⁸ van meg, amelyről fentebb már megemlékeztünk. Jelentősége abban áll, hogy megtaláljuk benne — néhány dalt és kisebb jelenetet leszámítva — a főrévi, a mosonmegyei, az eisenerzi, admonti és az obergrundi játék leglényegesebb részeit. A hely és szerző megjelölése nélkül kiadott játékhoz igen sok fontos kérdés fűződik. Megoldásukra Bolte után Schmidt vállalkozott.³⁹ Bolte még azt állította, hogy a névtelen nyomtatvány közvetlen forrása volt a kérdéses népszínjátékoknak. Schmidt már tovább megy és kimutatja, hogy a „Comedia” tulajdonképpen csak egy láncszem a fejlődésben, csak késői nyulványa az ősi szövegnek. Versformája nem felel meg a XVII. század végének, sok benne a sajtóhiba, az elírás, úgyhogy egy száz évvel korábbi kézirat vagy nyomtatvány romlott lenyomatának kell tartanunk. Keletkezési helyének Schmidt Pozsonyt vagy Sopront tartja. Szerzője evangélikus német tanító vagy pap lehetett, aki az új telepek kívánságára a színhagyomány alapján leírta és némi változtatással, bővítéssel ellátva, nyomtatásban is kiadta a szöveget. Schmidt elmélete szellemes, különösen az 1693-i játék „Zwischenfassung” voltának megállapítása tekintetében, de a maga egészében nem állja ki a szigorúbb bírálatot. Semmi sem bizonyítja ugyanis, hogy Magyarországon nyomták volna a „Comediát”. Gallen János kassai könyvtárús hagyatékának 1583-ban felvett jegyzékéből⁴⁰ inkább az tűnik ki, hogy a szerző, hely és sokszor évszám megjelölése nélkül nyomtatott német ponyvatermékek a Felvidéken nagy számban el voltak terjedve. A jegyzék sokoldalú népkönyvanyagában tíz dráma címmel találkozunk, amelyek majdnem mind az iskoladrama körébe tartoznak. Szemponyunkból különösen a „Spiel de Nativitate Christi” című játék érdemel figyelmet, mert azt bizonyítja, hogy a renaissance-típusú karácsonyi játékok már a XVI. század második felében ismeretesek voltak nálunk. A felvidéki német népi színjátékokról Ernyey Józseffel együtt írt munkánkban⁴¹ számos oklevéladattal bizonyítjuk, hogy ezeket a szövegeket akkor tényleg elő is adták. A felvidéki német papok és iskolamesterek maguk is írtak darabokat, amelyek — mint Stöckel

³⁶ „Eine kurtze Comedien von der Geburt des Herren Christi. Anno 1589”. Csak kéziratban maradt fenn. Először Adolf Gerstmann adta ki (Universal-Bibliothek 2071. sz.) 1885-ben, majd pedig Bolte 1926-ban (Drei märkische Weihnachtspiele, 141—176. l.) filológiai pontossággal.

³⁷ V. ö. Hans Moser und Raimund Zoder. Deutsches Volkstum in Volksschauspiel und Volkstanz. Berlin 1938. 90 l. (Deutsches Volkstum, hgg. von John Meier, Bd. III.).

³⁸ „Ein schöne neue Comedia Von der Geburt Jesu Christi unsers Heilandes und Seligmachers. Jetzo zum ersten der Jugend zum besten in Druck verfertigt. Gedruckt im Jahr 1693”. Újra kiadta Bolte, i. m. 177—207. l.

³⁹ V. ö. a főrévi és a nyugatmagyarországi játékokról szóló fentebb idézett cikkei.

⁴⁰ Lásd Kemény Lajos. Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára: Magyar Könyvszemle 1895, 310—320. l.

⁴¹ Ernyey—Karsai, i. m. II. kötet, 111. skk., 491. sk.

Lénárd Zsuzsánna-játékának esetéből látjuk — a városi tanulóifjúság köréből falura is kikerültek és mint népi színjátékok több évszázadon át megmaradtak.

A förévi és a vele rokon karácsonyi játékok világosan utalnak a felsőbb, irodalmi eredetre, de eddig még nem tudtuk megtalálni közös forrásukat. Valószínűleg több forrásból is merítettek és önállóan használták fel az idegen anyagot. A rajkai karácsonyi játék címe például („Die historia von der geburt unsers erlösers und seligmachers Jesus Christus“) erősen emlékeztet a XVI. századi drámacímekre, de nem azonos az 1693-as „Comedia“ címmel; a II. felvonás eleje viszont azonos a „Comedia“ megfelelő részével. Itt tehát közvetlen irodalmi hatással van dolgunk. Bizonyos elemek, például egyes dalok, valószínűleg csak itt nálunk, a bevándorolt protestánsok körében kerültek a förév-mosoni szövegbe. Az előadásmód és a szöveg régisége, a szudéta és az alpesi csoportban föllelhető barokk vonások hiánya azt mutatja, hogy protestáns német telepeseink játékaik megőrizték renaissance-jelleget. A hozzájuk fűződő fontos kérdéseket, amelyekre itt röviden és vázlatosan utaltunk, csak a renaissance és a barokk karácsonyi játékok új feldolgozása tudná megoldani, amely felölelné az összes eddig ismert kéziratos és nyomtatott szövegeket, a népi és az irodalmi hagyományokat is.

II. A paradicsomjáték.

A rövidebb és zártabb szerkezetű förévi paradicsomjátékkal eddig viszonylag többet foglalkozott a színháztörténeti kutatás, mint a terjedelmesebb és sok bonyolult problémát nyújtó karácsonyi játékkal. Szövegét először Schröer tette közzé 1856-ban. Azóta az alpesi és más német tartományok néprajzi gyűjtői számos más szöveget is közöltek, de a páлма még ma is a förévié, mert költőiség, régiség és eredetiség tekintetében az közelíti meg legjobban a középkori mintaképeket. Ennek köszönhető, hogy nemcsak a tudományos körök, hanem az irodalombarátok, a hivatásos és műkedvelő színészek is felkarolták, mégpedig olyan nagy mértékben, hogy szövegét többször újra ki kellett adni. Kedveltségére jellemző, hogy csak az utóbbi három évtizedre hat új kiadás esik. Több közülük tudományos szempontból egészen értéktelen,⁴² mások viszont komolyabb igényeket is kielégítenek.⁴³ A legjobb mégis Klein kiadása,⁴⁴ amely mintául szolgálhatna minden modern népszínház-kiadás számára. Klein a darab zenei ősalakját iparkodik helyreállítani, amely a sok viszontagság ellenére napjainkig megőrizte ősi jellegét. A modernizálások, amelyeket például az oberammergaui passziójáték a XVII. század óta több ízben is elszenvedett, itt teljesen hiányoznak. Nem színjáték, hanem szinte istentiszteleti cselekmény pereg le előttünk; lényeges elemei az ősi szövegen kívül az előadásmód és a dallamok is. Klein 1926/27 telén látta a darabot. Az egyes jeleneteket híven rögzítette képekben és dallamokban. Szövegkiadása végig dallamos.

A förévi paradicsomjáték korát illetőleg számos régi adattal rendelkezünk. A legrégebb kéziratok a szomszédos helységekből valók ugyan, de azért lehet belőlük a förévi szöveg korára is következtetni, mert kevés köztük az

⁴² Igy pl.: Spiel vom Sündenfall. Das Oberuferer Paradeisspiel. Leipzig 1917. Breitkopf und Härtel. (Deutsche Volksspiele des Mittelalters 1. sz.) — Das Paradeisspiel. Kassel 1923, Bärenreiter-Verlag. — Das Paradeisspiel. Wie es von den Leuten des Dorfes Oberufer bei Pressburg gespielt worden ist. Wien 1927, F. G. Speidel.

⁴³ Pl. Karl Reuschelé, aki „Das deutsche Volksschauspiel. Eine Auswahl. Bielefeld und Leipzig 1926“ című művében jó bevezetéssel és jegyzetekkel adja ki a szöveget; továbbá Benyovszky Károlyé, aki idézett műveiben a förévi játék mellett annak pozsonyi változatát is közli.

⁴⁴ Dr. Hans Klein, Das Oberuferer Paradeisspiel in ursprünglicher Gestalt. Nach der letzten Aufführung durch die Oberuferer Bauern mit allen Singweisen neu herausgegeben. Kassel 1928, Bärenreiter-Verlag.

eltérés. Sorrendjük a következő: Barátudvar (Mönchhof, Moson-m.) 1768, Pozsony 1762 és Mosonszentjános 1808—1811. Egyik régi előadásról okleveles adatunk is van. *Csathai Endre* közli egyik cikkében⁴⁵ a kismartoni városi tanács 1772 február 18-i határozatát, amely megtiltja az „Akt von Erschaffung der Welt” című darab előadását, míg más játékokét engedélyezi. A kismartoni szőlőművesek itt említett paradicsomjátéka minden valószínűség szerint azonos vagy legalább rokon a megfelelő pozsonyi és főrévi játékkal. A tilalomról következik, hogy már 1772 előtt is játszották.

Az eredet kérdését azonban a fenti adatok alapján nem lehet eldönteni, hiszen sokkal régiebb szövegről van szó. Már *Schröer* megállapította⁴⁶, hogy a főrévi paradicsomjáték fele Hans Sachs „Tragedia von der schepfung, fall und aussreibung Adae auss dem paradeis” (1558) című darabjából való. *Bolte* 1889-ben *Weckherlin* nyomán kiad egy elzászi paradicsomjátékot⁴⁷, amely szorosan összefügg a főrévivel. *Klimke*⁴⁸ már sokkal szélesebb alpra helyezi a kutatást. Megállapítja, hogy a bűnbeesés középkori dramatizálásai egy régebbi közös latin szövegre vezethetők vissza, míg az újkoriak, főként a kilenc felnémet paradicsomjáték, egy elveszett, a XVI. század vége felé Salzburg tartományban keletkezett keverékszövegből származnak. Hans Sachs említett darabja, amelyet *Schröer*, *Hartmann* és mások a népi paradicsomjátékok közös forrásának tekintettek, nem eredeti, hanem *Hieronymus Ziegler* „Protoplastus” című darabjának a fordítása. *Schmidt Lipót*⁴⁹ elfogadja *Klimke* elméletét és csoportosításait, de több szempontból tovább is megy. A népi paradicsomjátékok csoportja szerinte nem zárt, nem egységes. Vannak az összövegtől erősebben eltérő változatok (pl. a gasteini játék), van egy régebbi, renaissance-típusú réteg (ehhez tartozik a mi főrévi szövegünk) és végül van egy lazább, ifjabb típus (ezt a *Bolte* által kiadott elzászi szöveg képviseli). A két utóbbi csoport között a befejezésben van a legnagyobb különbség: az ifjabb típusban ugyanis az ördög az angyalnak Évához intézett vizsgáló szavait parodizálja. A régebbi típus az alpesi tartományokban van elterjedve (*Laufen*, *Gastein*, *Trieben* stb.), az ifjabb változat viszont Magyarországon fordul elő, de nagyon zilált és töredékes formában (*Buda*, *Dobsina*, *Töttös*, *Szerém*). A főrévihez az elzászi, a salzburgi és a stájerországi szövegek állnak legközelebb.

Schmidt után *Moser* és *Dörrer* szóltak hozzá a paradicsomjáték kérdéséhez. *Moser*⁵⁰ nagyobb összefüggésben tárgyalja a játéktípust és inkább összefoglalni igyekszik az eddigi eredményeket. *Dörrer*⁵¹ a játék elterjedését fejtegetve elsősorban a tiroli vonatkozásokat emeli ki és utal a tiroli s általában az alpesi tartományokból származó bányászok játékközvetítő és játékerjesztő szerepére. A magyarországi vonatkozásokat említett munkánkban⁵² mi is részletesen tárgyaltuk, úgyhogy itt nem térhetünk ki rájuk. Csak arra utalunk, hogy a magyar paradicsomjátékok gyűjtése és feldolgozása terén eddig nagyon kevés történet, pedig számos adatunk van arról, hogy a Dunántúlon és Erdélyben több helyen adnak elő olyan szövegeket, amelyek régisége és értéke vetekszik a főrévi típuséval.

⁴⁵ Beiträge zu einer Eisenstädter Theatergeschichte: Mitteilungen des burgenländischen Heimat- und Naturschutzvereines III (1929), 15. sk.

⁴⁶ Deutsche Weihnachtspiele 32—42, 175—186. l.

⁴⁷ Ein elsässisches Adam- und Evaspiel: Alemannia 17 (Bonn 1889), 121. skk.

⁴⁸ I. m., 38. skk.

⁴⁹ Zur Paradeisspielverbreitung im Osten: DUHBl. 6 (1934), 150—155, továbbá a főrévi és a nyugatmagyarországi játékokról szóló fentebb idézett cikkeiben.

⁵⁰ H. Moser und R. Zoder, i. m. 91. sk. és több más helyen.

⁵¹ Anton Dörrer, Wanderungen und Wandlungen deutscher Kultspiele in Vorderösterreich, Tirol und Deutschungarn: Forschungen und Fortschritte 15 (1939), 92—95.

⁵² Ernyey—Karsai, i. m. II. kötet, 192. skk., 301. skk., 492. skk., 542. skk., 671. skk.

III. A „Schuster- und Schneiderspiel“.

A főrévi trilogia harmadik részével eddig keveset foglalkoztak a kutatók. Érthető, hiszen egészen a legutóbbi időkig nem lehetett hozzáférni a szövegéhez. Schröer, bár három változatban is megszerezte, romlott volta miatt nem merte közzétenni. Később Sztachovics is megtalálta a játékot Mosonszentjánoson, de gyűjtése többi részével egyetemben ez is kiadatlan maradt. Klein idézett munkája végén jelzi, hogy tervezi a szöveg kiadását, de úgy látszik nem volt módja ígérését beváltani. Solymossy közli tanulmányában a darab bő tartalmát, de ez sem tudja pótolni a teljes szöveg hiányát. Végre is Benyouszky Károly adta ki 1934-ben⁵³ a főrévi változatot, a többi azonban még ma is kéziratban hever.

Az utójáték korára vonatkozólag a régi kéziratok adnak némi felvilágosítást. Legrégibb köztük a rajkai (1773),⁵⁴ ezt követi a pozsonyi (1792)⁵⁵ és a mosonszentjánosi (1808—1811). Valószínűleg helyi alkotásról van szó, mert a darab egyébként ismeretlen a népi színjátékok irodalmában. Schröer farsangi játéknak tartotta és Hans Sachs darabjai között kereste a forrását, de hiába: a XVI. századi szövegek között nem akadunk hasonlóra. Bolte⁵⁶ a XVII. század énekes játékaival, az angol komédiások hatása alatt keletkezett szövegek között vélte feltalálni a forrást, de ő sem tudott konkrét eredményt elérni. Schmidt⁵⁷ az iskoladráma népies közjátékaira és utójátékaira gondol, amelyek számos esetben népi színjátékokká váltak és napjainkig fennmaradtak. Így pl. a felsőstájerországi Donnersbachban még 1890 körül is játszottak egy „Schuster- und Schneiderspiel“-t.⁵⁸ Szövege sajnos nem maradt fenn. A cseherdői karácsonyi játék után ugyanilyen című darabot szoktak előadni.⁵⁹ A szabókat gúnyoló dalok Ausztriában gyakoriak. Darabunkat tehát nyugodtan elhelyezhetjük az iparosokat gúnyoló népies szindarabok, jelenetek és dalok műfajában. Valószínűleg a XVIII. század végén vagy a XIX. elején keletkezett Főréven vagy a vele szomszédos területeken. Helyi vonatkozás benne a „Bisternitz“-i vásárra és a tokaji borra való utalás. Addig, amíg a népi utójátékok műfajáról, a körébe tartozó darabokról részletes feldolgozásunk, bővebb anyaggyűjtésünk nem lesz, a főrévi „Schuster- und Schneiderspiel“-ről sem mondhatunk többet.

Amint láttuk, a főrévi játékrilogia a maga eredetiségével és a hozzája fűződő kérdések nagy számával immár több mint nyolcvan év óta foglalkoztatja a színháztörténet, a néprajz és az irodalomtörténet művelőit. A kérdések megoldásához minden korszak, minden irány kutatói tudásuk legjavával járultak hozzá. A módszer tökéletlensége és a rendelkezésre álló összehasonlító anyag korlátozottsága azonban nem mindig tette lehetővé, hogy kifogástalan vagy legalábbis hosszabb ideig helytálló elméleteket alkossanak. A főrévi játékok kérdése még ma sem tekinthető végleg eldöntöttnek. Majd ha a nyugatmagyarországi, a tiroli és a karinthiai népi színjátékok és a még lappangó felsőbb irodalmi szövegek napvilágra kerülnek, akkor majd ki lehet tölteni eddigi feltevéseink hézagait és véglegesen el lehet dönteni a játékok korának, eredetének és elterjedésének bonyolult kérdéseit.

Karsai Géza (Pannonhalma).

*

⁵³ Die Oberuferer Weihnachtsspiele, 139—163. l.

⁵⁴ Schröer, Nachtrag, 9. l.

⁵⁵ Schröer, Weihnachtsspiele, 201. l.

⁵⁶ Zeitschrift für Volkskunde 1934.

⁵⁷ Der Oberuferer Spielkreis: SudZfV. 7 (1934), 154. skk. — Das Volksschauspiel des Burgenlandes: Wiener ZfV. 41 (1936), 89. sk.

⁵⁸ K. Reiterer, Waldbauernblut, Leoben 1910, 121. l.

⁵⁹ A. Jungbauer, Das Weihnachtspiel des Böhmerwaldes. Prag 1911, 79. skk.

Förév (Oberufer) und die theatergeschichtliche Forschung. Die berühmte Volksschauspielliteratur von Förév (Oberufer) beschäftigt seit mehr als 80 Jahren die theatergeschichtliche und volkskundliche Forschung. Die vorliegende Studie schildert die Bemühungen der älteren und neueren Forschergeneration um Erhellung der wichtigen volkskundlichen, text- und motivgeschichtlichen Probleme der einzelnen Stücke und hebt die grundlegenden Verdienste der ungarischen Forscher (K. J. Schröer, R. Sztachovics, M. Heinzl, A. Solymossy, u. a. m.) mit Nachdruck hervor. Die Ergebnisse der neuesten Forschung (J. Bolte, L. Schmidt, A. Dörner, H. Moser, u. a. m.) werden gleichfalls eingehend gewürdigt, vielfach ergänzt und kritisch dargelegt.

A BOSZORKÁNYOK GYÜLÉSE A MAGYAR NÉPHITBEN.

A tudatosan gondolkodó ember előtt érthetetlen a nép csodálatos gondolatvilága.¹ Éjszántájában összeseregülő boszorkányok hadáról hátborzongató, rémes történeteket mesél órákon át, makacsul ragaszkodik évszázados és évezredek képtelenségeihez: a logikai összefüggés, az egyszerű, a világos, az igazi ok nem érdekli. A nép fiai más utakon járnak mint az elméleti tudás alapján építő emberek, azonban ha látszólag helytelenek is tapasztalataik, igazat kell nekik adnunk, mert másképpen érzik — és nem gondolják — át az életet. A hagyományok kötő ereje merevíti meg ebben az életformában az élet történéseit törvényvé. A rohanó élet, a fejlődés következtében értelemnélküli, érdekes furcsasággá válik sok hagyomány.² A boszorkányhit lényegét sem ismeri ma már a nép, azonban görcsösen ragaszkodik hozzá és ösztön-szerűen fél a boszorkány hírében álló embertől.³

Nagy Ferenc, Törökszentmiklós hajdani plébánosa, *Az Egy, Igaz és Boldogító Hitnek elei* (Eger, 1771.) című vallásos könyvében iparkodik megjelölni a jó katolikus ember előtt, hogy mi is a boszorkányság? — „Az ördög-gel nyilván, vagy alattomban való szerződés és kötés, mely által szokatlan dolgok és cselekedetek vitelnek végbe, úgymint: hirtelen messze földre menni, semmiből vendégeskedni, embert lóvá tenni, pemelen nyargalódnai, fűvet-fát megtáncoltatni.“ Nagy Ferenc bebizonyítja a bibliából vett idézetekkel, hogy boszorkányok vannak, azonban megjegyzi, hogy „oly sokan nincsenek, mint az együgyű község vélekedik.“⁴ Mi a nép, az együgyű község vélekedésére vagyunk elsősorban kíváncsiak, amikor a boszorkányok gyűlésére vonatkozó hagyományokat gyűjtjük egybe.

¹ Részlettanulmány *Szent Gellért hegye és a boszorkányok* c. értekezésemhez (megjelenik: *Tanulmányok Budapest múltjából* c. sorozat VII. kötetében). Tanulmányomban tudatosan csak a Magyarország területéről származó adatokkal foglalkozom: az idegen anyag részletes összehasonlításával külön tanulmányban a közeljövőben szeretnék foglalkozni. A magyar anyag alapján kialakult véleményem helyességének érzékeltetésére két idegen illusztrációt tartottam szükségesnek közölni Eckartshausen: *Entdeckte Geheimnisse der Zauberey* (Wien, 1790. 110—120. l.) c. munkájából. — Vö. Fr. Sieber: *Harzland-Sagen*. Jena, 1928. 265—281., 324. l., E. Hoffmann-Krayer u. Hanns Bächtold-Stäubli: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Berlin u. Leipzig, megj. 1927. évtől. I. 1423—1424. hasáb.

² Wagenhuber (Vajkai) Aurél: *A magyar népi orvoslás vallásos és egyházi vonatkozásai*. Új Élet c. folyóirat 1937. évf. 31. l., Ortutay Gyula: *Parasztágunk élete*. Bp. 1937., Solymossy Sándor, *Magyarság Néprajza*, IV. 404.

³ Kardoss Béla jegyző közölte velem, hogy gyermekkorában Somoskőújfalun volt egy Sodró nevű ember, akit a faluban boszorkánynak hittek. Azt tartották róla, hogy esténként a falu melletti hegyen táncol a boszorkányok gyűlésén és hogy még a nézésével is képes bajt hozni az emberre. Ezért aztán messze elkerülték, ha találkoztak vele.

⁴ Idézi Trócsányi Zoltán: *Magyar régiségek és furcsaságok*. Bp. é. n. V. 16. l.

A boszorkányokra vonatkozó hagyományokat hol megtörtént eseményekre való hivatkozással, hol babonás hiedelmekre való különösebb megemlékezéssel őrizte meg a nép a helynevekben. *Boszorkánymártó* helynév maradt fenn a hegykői (Sopron m.) határban, mely valamely ottani vízpróba emlékezetes eseményére utal.⁵ Szegeden *Boszorkányszigetnek* nevezik azt a helyet, ahol a boszorkányokat égették hajdanán.⁶ Szatmár megyében régi boszorkány-üldözések emlékét őrzik a borzovai, csengeri, cégénydányádi és érendrédi *Égetőhalmok*.⁷ Azt a békési halmot, ahol egy Bódizsné nevű öreg boszorkányt égettek meg valamikor, máig is *Bódizsné halmának* hívják.⁸ Ungvárott a várkertben van egy üreg, amit *Boszorkányveremnek* neveznek; talán elfogott boszorkányokat őriztek ott valamikor.⁹ Szabédalfvai (Marosszék) hagyomány szerint azon a hegyen, ahol az *Akasztófa verme* van, van a *Burszáné tava*. Boszorkányságáért borsó szalmán égették meg ezt a Burszánét valamikor. Akkori időben azon a helyen valóságos tó volt és abba vetették a vízpróba alkalmával.¹⁰ Érdekes, hogy ez a nem mindennapi eset az akasztófa körül történt.

Háromashíd környékén, a Hosszúháttól Zódony felé vezető úton van egy olyan rész, ahol Szent György éjszakáján éjfél 12 óráig nem lehet elmenni se székéren, se gyalog, mert a boszorkányok nem engedik. Kincset őriznek ottan, de hogy miért van ez így, — ember el nem képzelheti.¹¹ Bicskén (Fehér m.) van egy *Boszorkányrét* nevű terület, hova nem terelik a nyáját, mert oda szellemek járnak.¹² Somoskőújfalun vagy egy *híd*, melyen félve lép át a falu apraja-nagyja, mert boszorkányok járnak alája s nem lehet tudni, mikor haragszanak meg az emberfiára.¹³ Siklódi hiedelmek szerint a szépasszonyok éjféltől hajnalig járnak a levegőn és énekelnek. A *Siklódő* hasadékein és *Dávidvárán* nagy mennyiségű átok alatt álló kincset őriznek.¹⁴ A boszorkánymondák kincsmondákkal keverednek, a boszorkány és a szépasszony babonás alakja között a magyar néphiedelmekben elmosódó a határ.¹⁵ Bizonyos azonban, hogy ezek a babonás hiedelmek az említett adatokban elfelejtett szerencsétlenségekre, borzalmas eseményekre utalnak. Ezekben a helyeken is történt valaha olyan esemény, mely nevezetessé tette a helyet, vagy éppen helyzete, a természeti erők hatása olyan, hogy felkelti a nép képzeletének figyelmét.¹⁶

A boszorkányokról szerteszét keringő mendemondák olyan helyekhez tapadnak huzamosabban, amelyekben, vagy amelyeknél a rendestől eltérő, a nép életében nevezetes, emlegetett események történtek, vagy történhettek valamikor. A boszorkányok összejövetele képzelt esemény. Magyarország területén mégis bőven találunk mindenféle a legkülönbözőbb helyekhez kapcsolt hagyománylőredékeket. Árvamegyei tótok hiedelmei szerint Turdossin melletti *Halecskova* erdőben van egy sziklahasadék, hol Luca-napkor Magyarország összes boszorkányai összejönnek, gyűlést tar-

⁵ Reizner János: *Szeged története*. I. 342. l., vö. Réső—Emsel: *Helynevek magyarázója*. II. füz. 181. l.

⁶ Pesty-Szendrei, Népünk és Nyelvünk 1929. évf. 235. l., Kálmány Lajos: *Szeged népe*. Arad 1882. l. 199. és 130. l.

⁷ Szendrey Zsigmond, Ethn. 1928. évf. 35. l.

⁸ Ethn. 1936. évf. 46. l.

⁹ Reizner: i. m. 341. l., vö. Mészáros K.: *Ungvár története*.

¹⁰ Ethn. 1935. évf. 145. l., vö. Magyar Nyelvőr 2: 42^s.

¹¹ Ethn. 1936. évf. 30. l., 1937. évf. 23. l.

¹² Relkovič Neda, Ethn. 1926. évf. 155. l.

¹³ Kardoss Béla szíves közlése.

¹⁴ Ethn. 1937. évf. 473. l.

¹⁵ Kálmány Lajos: *Gyermekijesztők és rablók nyelvahagyományainkban*. Ethn. 1893., Szendrey Zsigmond: *A nép élő hitvilága*. Ethn. 1938. évf. 267. l.

¹⁶ Vö. Szabó T. Attila: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*. Bp. 1934. 13. l.

tanak és vigan mulatnak.¹⁷ Körmöcön a *Rennwiesen* szokták gyüleseit tartani a boszorkányok.¹⁸ Bácsmezei hiedelmek szerint a *harsányi hegyen* a boszorkányok minden éjjel összejönnek és mulatnak.¹⁹ Az erdélyi oláhok boszorkányai (*strigoiu*) is *hegyeken* szoktak összegyülni Szent András és Szent György éjszakáján.²⁰ Szomodori (Pest m.) boszorkányok a *Jánoshegyen* gyűlnek össze nagy táncmulatságra.²¹ Komádiban a *nádasban* gyüleseznek, táncolnak a boszorkányok.²² Egy bajomi ember *háza* éppen a boszorkányok járásába esett és emiatt rengeteget rontották a családot a boszorkányok.²³ Szerp alatt, mélyen benn a réltben, az Ó-Berettyó mellett van egy kis *halom*. Állítólag ezen mulatoztak az összesereglett boszorkányok, bandáztak, duhajkodtak, fajtalankodtak éjnek idején, de nem lehetett látni őket, csak lármájuk hallatszott.²⁴ Az erdélyi szászok néphite szerint ki négylevelű lóherét talál, arra nagy szerencse vár: e növényt zsebében tartva éjfél táján a boszorkányokat is láthatja, amint azok a *hegyek ormain* táncolnak.²⁵ Ócsi (Veszprém m.) hiedelmek szerint a boszorkányok seprűre ülnek és úgy mennek a *hegyre* mulatni.²⁶ Egy gyarmati számadó bojtárjait éjszakánként elvitték a boszorkányok és három óra hosszat megállás nélkül *táncoltatták* őket.²⁷ Recsk környékén, a *Kigyós legelőn* volt állandó gyülekezőhelyük a boszorkányoknak. Éjjelenként nappali világosság volt itt. Mindenféle hang, jajgatás, csoszogás, szárnyak suhogása hallatszott. Közönséges halandó nem közlekedhetett errefelé, mert jaj volt neki.²⁸ Néhol nem tudják megjelölni, hol tartanak gyűlést Szent Györgynap éjjelén a boszorkányok,²⁹ kik somlóvidéki és besenyőteleki hiedelmek szerint sovány, borzas *macskának lovagolnak* gyüleseikre.³⁰ Tiszakeszín, Tiszaroffon, s általában Borsod megyében Szent Györgynap éjszakáján a *lucernásban* harmatot szednek a tehenek megrontására a boszorkányok és táncolnak.³¹ Nógrádi mondában a boszorkány bizonyos kenőccsel keneti meg a testét, aztán száll amerre tetszik. Ezt a kenőcsöt csak akkor használja, amikor *éjjeli gyűlésre* megy, azonban a közlő nem jelöli meg, hol is gyüleseznek ezek a röpködő boszorkányok.³²

Bizonyos Kállai nevű kistrábai csósz, aki boszorkányosságairól messze földön híres volt, a vejét akarta magával vinni a kenőcs segítségével a *gyűlésbe*, azonban nem sikerült a dolog, mert a veje megijedt a tüzes keréken való átugrástól.³³ Gyarmati legényhez *kantárt vágott* a boszorkány, úgy nyergelte meg, egy asszony pedig az *urán lovagolt* minden éjjel a régi szeretőjéhez.³⁴ Csarodai (Bereg m.) hiedelmek szerint a boszorkányok Szent Györgynap éjjelén tarka macska, kutya és sas, néha ló képében járnak.³⁵ Zsigárdon egyik éjjeli őr *szekéren* látta összegyűlve a falu boszorkányait.³⁶ Herrmann

¹⁷ Ethn. II. 131.

¹⁸ Ethn. VI. 233.

¹⁹ Ethn. IX. 139.

²⁰ Hermann Antal: *A hegyek kultusza Erdély népeinél*. Kolozsvár, 1893. 50. l.

²¹ Ethn. 1935. évf. 65. l.

²² Ethn. 1936. évf. 44. l.

²³ Ethn. 1936. évf. 43. l.

²⁴ Ethn. 1936. évf. 155. l.

²⁵ Hermann: i. m. 9. l.

²⁶ Rode Imre tanító szíves közlése.

²⁷ Ethn. 1936. évf. 154. l.

²⁸ Ethn. 1937. évf. 223. l.

²⁹ Ethn. VI. köt. 44. l., *Magyarság Néprajza* IV. 379. l.

³⁰ Ethn. 1928. évf. 95. l., 1910. évf. 28. l.

³¹ Ethn. VII. 17., 363., VIII. 449.

³² Ethn. VI. 234.

³³ Ethn. 1936. évf. 46. l.

³⁴ Ethn. 1936. évf. 45. l.

³⁵ Ethn. 1936. évf. 116. l.

³⁶ Ethn. 1937. évf. 3. l. l.

Antal szerint ha valamely hegyről az a hír járja, hogy a vidék boszorkányai gyűlést szoktak rajta tartani, Erdély sok magyar helyén *lókoponyákat* raknak az illető hegy tetejére, hogy megzavarják a boszorkányok éjjeli mulatságát, illetőleg végképp elűzzék őket onnan mert azt hiszik, hogy ahol boszorkánygyűlés volt, ott nem nő többé fű, vagy ha sarjadzik is ott növényzet, azt mérge ssé teszi a boszorkányok vizelete.³⁷ Felvidéki tót hiedelmek szerint az a hely, ahol a boszorkányok táncolnak, fű nélkül marad, csak a kerületén nőtt gombák köre mutatja a boszorkánytánc körét (boszorkánygyűrűk).³⁸ Erdélyi hiedelmek szerint aki elég bátor, hogy nagypénteken éjjélkor a Luca-székkel felmenjen egy olyan hegyre, ahol a boszorkányok gyűléseznek, az a széken állva láthatatlanul megfigyelheti a környék boszorkányait mulatozásuk közben és ha egy *lókoponyát* dob közéjük, végképp el is űzheti őket arról a hegyről.³⁹

Kömörő felé, a Rókászon, egy tölgyfánál mulatoztak, dombéroltak, muzsikáltak a lelkek. Mulatásaik helyén másnap friss lóganaj volt található.⁴⁰ Jóna Gábor közlése szerint a hajdunánási *Fekete-halom* a nánási és a bűdi boszorkányok gyülekező helye. Itt jönnek össze viharos éjszakákon éjjélkor és gyűlést tartanak, miközben emberhúsból lakomát csapnak. Szántogató emberek találtak is ott nem egyszer csontokat, amik a boszorkánylakomákról származtak.⁴¹

Csorba János 83 éves balsai gazda a következőket mesélte: „A rébe összegyűltek a boszorkányok oszt mulattak, táncoltak, muzsikáltak. A révésznek atták a csónakot: asszonyrak hitte, ölelte, oszt reggel, mikor fel-

Hexen Feier.

1. ábra. Boszorkányünnep. Eckartshausen után. — Hexenfeier. Nach Eckartshausen.

³⁷ Hermann: i. m. 24. l.

³⁸ Dr. Ernyey József szives közlése.

³⁹ Hermann: i. h. Vö. Kálmány Sz. n. I. 113–114., 192–193., II. 101–102., 107., 219–221. l.

⁴⁰ Ethn. 1937. évf. 226. l.

⁴¹ Molnár József: *Hajdunánási határnevek és azok hagyományai*. Hajdunánás, 1936. 9. l.

ébredt, látta, hogy csak csónak.⁴² Szőregi hiedelmek szerint a boszorkány nappal beleül a forgószélbe. Ha éjszaka járnak, összejönnek a keresztúton és mulatnak. Ökör vagy ló köréből esznek és isznak, csakhogy ezek erre az alkalomra aranyossá változnak. Azt az embeert, akinek ilyenkor erre visz az utja, maguk közé veszik. Addig míg közöttük van, jól van dolga, mert aranyos pohárból itatják, sőt olykor meg is táncoltatják, de ez már keserves, mert többnyire *ladikkal táncol*, a muzsikaszó pedig a boszorkányok hip-hop kiabálása. Másnap az ilyen keresztúton ökör- és lókörmöket lehet látni, de nem szabad behágni, mert aki legelőszőr hág bele: megsántul.⁴³

Ezek az egymástól messzeeső vidékeken összeszedett hagyományok bizonyítják azt, hogy a népnél közismert a boszorkányok gyűléséről és a gyűléssel kapcsolatos csodálatos mesterkedésekről, varázslatokról szállongó mendemondák tömege. Bármilyen töredékesek is és kevertek, *magjuk mindig a boszorkányok létébe vetett hit*. Jellegezettségük, hogy valamely helyhez — legtöbbször hegyhez, réthez — fűződnek.

A magyar néphagyományban a boszorkányoknak kimondottan *Szent Gellért hegyére való járása* Budapesthez igen messzeeső helységeken is közismert, tehát nem helyi hagyomány, hanem a magyar néphitben csodálatos módon elterjedt hiedelem. Az adatok nem minden tekintetben mutatnak egységes vélekedésre: töredékesek ezek is, nem logikusan rendezett történetek. Szatmár megyében Cseke, Beccs, Tunyog, Császló népe ma is tudja a boszorkányokról, hogy évente egyszer a *Gellérten* tartanak *rákost*, kedd esténként pedig a rózsapallagi *Farkasledüllőn* gyűlnek össze.⁴⁴ Más közlés szerint a szatmárme gyei nép azt hiszi, hogy Szt. György- nap éjszakáján a *Szent Gellő hegyére* gyűlnek össze tanácskozni a boszorkányok.⁴⁵ Singer Leó közlése szerint Dunántúl „*Gellérthegyén* Buda mellett és Bakonybél körül (Veszprém m.) a boszorkánytáncot hiszi a nép.”⁴⁶ A tárkányi (Bihar m.) kálvinista nép hiedelme szerint a *Szengellérek hegyén* gyűlnek össze a boszorkányok.⁴⁷ Siklódi hiedelmek szerint a boszorkányok pénteken macskaháton vagy seprűn ülve nagy vidékről összejönnek és értekezletet tartanak tudományuk gyarapítására. Aztán mennek *Szent Gellért hegyére*, onnan *borsot hoznak*.⁴⁸ Klein Valesca szerint egy szegedi öregasszony mesélte, ki magát boszorkánynak vallotta, hogy a *Gellérthegy* Budapesten kedvelt gyülekező helye a kiruccanó boszorkányoknak. Ott táncolnak, énekelnek és tanácskoznak.⁴⁹ Hajdúszoboszlón Kis- Mónárné nevű boszorkány, mindennap felvitte az urát a *Szengellérhegyre*, úgy is lesoványodott a szegény, hogy még a csontja is zörgött.⁵⁰ Mondják is az Ormányságban a sovány emberre, hogy, olyan, mind akiön a *Szen-Göllér högyére* járnak.⁵¹ Kiss Géza ezt a mondást úgy értelmezi, hogy olyan vékony az ilyen ember, mint a söprű nyele, mert azon jártak a *Szengöllérhögyre* az ormánysági boszorkányok, meg macskafülön,⁵² azonban láttuk, hogy nem mindig elégedtek meg ilyen egyszerű eszközökkel az ördög cimborái.

Arany László híres mesegyűjteményében „Az aranyhajú hercegkisasszony” című mese szerint a mesebeli királynak volt egy „vén boszorkány édes-

⁴² Ortutay Gyula: *Nyíri és rátközi parasztlmesék*. Gyoma, 1935. 251. l. 41. sz.

⁴³ Kálmány: Sz. n. II. 220. l.

⁴⁴ Szendrey Zsigmond, Ethn. 1928. évf. 35. l., Illyés Endre: *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel a vallásos világára*. Szeged, 1931. 158. l.

⁴⁵ Jakab József, Ethn. 1896. évf.

⁴⁶ Ethn. IX. köt. 234. l.

⁴⁷ Györfly István egyetemi tanár szíves közlése. Vö. Ethn. 1916. évf. 81. l.

⁴⁸ Ethn. 1937. évf. 473. l.

⁴⁹ Ethn. 1933. évf. 69. l.

⁵⁰ Ethn. VII. köt. 90. l.

⁵¹ Kiss Géza: *Ormányság*. Bp. 1937. 245. l.

⁵² U. o. 139. és 246. l.

anyja, akiről a világ azt tartotta, hogy minden éjjel a Szentgellért hegyére jár, de el is lehetett hinni, mert olyan vén volt, hogy tán a Mátra feltalicskázását is megérte.⁵³ Másik két mesében a szokásos mesekezdetben szerepel ilyenformán: „Egyszer volt, az óperenciás tengeren túl, a Szent Gellért hegyén innen volt, volt egyszer egy...” stb.⁵⁴ Szeged-felsővárosi mesében a boszorkány bűbajos személy a mesének megfelelő túlzásokkal. Teljesíthetetlennek látszó feladatokat ad a lányért küzdő legénynek. A legény helyt áll, a boszorkány látja, hogy egyedül nem boldogul. Éjfélkor a boszorkányok összegyűlnek egy hegyen, seprűkkel, lapátokkal támadják meg a legényt, aki az egész boszorkányságot megszalasztja.⁵⁵ Egy másik népmesebeli boszorkány seprűn járt hegyvölgyön át a gyermekeket megölni. „Addig mönt, hogy a söprűjübü nem maradt e szálsé, le köllött neki ugrania; oszt egy hegyre ugrott.”⁵⁶ A boszorkány a népmesékben a testet öltött gonosz, s mint ilyen az egyetemes mesekincs legközönségesebb alakja.⁵⁷ Gonoszsága erejét növeli az is, hogy emberfeletti eszközöket vehet igénybe céljai elérésére. A mesékkal részletesen nem foglalkozunk, mert azokban a boszorkány ereje csupa túlzás, hogy a jóságot, az egyszerűséget képviselő mesehősnek annál nagyobb legyen a győzelme.⁵⁸

Solymossy Sándor szerint a boszorkányokhoz fűződő hiedelmek két elűtő korú és jellegű hagyományréteg keveredéséből állottak elő. „Egyik a pogánykori, ahonnan a házi tűzhellyel, belső családi élettel kapcsolatos emlékek éltek zavartalanul tovább, a másik, az ifjabb, az általános egyházi elem, az általános boszorkánytípus vonásai.”⁵⁹ Pogánykori, sajátosan magyar elemek szerinte a rontó kuruzslások, a megrontandó birtokából szerzett holmikkal való bánásmódok (rontó bábu) és kantár nyakbavetésével lóvá varázsolás. A boszorkánygyűlés (szombat) nyugati elemnek tekinthető és részletezései, megjelenése a történelem folyamán mind arra vallanak, hogy a magyarsághoz igen későn jutottak el.

Haász Imre szerint mindig voltak olyan emberek, akiknek csodálatos hatalmában hitték a többiek: a boszorkányhit egyidős az emberiséggel.⁶⁰ Különböző művelődési formákban különböző átűtő erővel jelentkezik a boszorkányhit, amelynek mélyén mindig fellelhető az ősemlék ismeretlen természetű erőktől. A boszorkányhit ősi magja a felfogások divatos tömkelegében alig lelhető meg, annyira elváltozik.⁶¹ A boszorkányság jellemző sajátosságai a titokzatosság, a tiltottság és a gonoszság. Ezeket, az élet területein igen elűtő formában jelentkező tulajdonságokat keverik össze és alakítják át az egyes korszakok divatos szellemi áramlatai olyan tevékenységek üldözésére, amelyek az ördöggel való cimborálás eredményeinek tarthatók. VIII. Ince pápa 1484-ben az ekkor már nagyon elterjedt boszorkányperек korlátozására kiadta „*Summis desiderantibus affectibus*” kezdetű bulláját, azonban nem sokkal ezután 1489-ben Kollinban megjelent a „*Malleus Maleficarum*” című kézikönyv, mely lángrollobbantotta Németországban a boszorkánypereket. Ekkor származott el hozzánk a boszorkányok kinvallatása, melyeket V. Károly tör-

⁵³ Arany László: *Magyar népmese-gyűjtemény*. Bp. 1914. 5. kiad. 199. l.

⁵⁴ U. o. 261. és 299. l.

⁵⁵ Kálmány: Sz. n. I. 126–127. l.

⁵⁶ U. o. 121. l.

⁵⁷ Berze-Negy János, *Magyarság néprajza* III. 304–305. l.

⁵⁸ Vö. Elek Oszkár, *Ethn.* 1916. évf. 175. és 184. l. János vitéz boszorkányepizódja a *Sötétség országában* történik. Valószínű, hogy Petőfi képzete a boszorkányok éjszakai tevékenységét összpontosította ebben a helynévben. Terbe Lajos: *Petőfi és a nép*. Bp. 1930. 29. l.

⁵⁹ *Magyarság Néprajza*, IV. 444. l.

⁶⁰ Haász Imre: *Boszorkánypörök Debrecenben*. Debreceni Szemle 1929. 226. l. Tóth Béla: *Szájru-l-szájru*. Bp. 1895. 10–13. l.

⁶¹ A fogalmak helytelen megkülönböztetése alapvető hibája Szentgyörgyi Lajos könyvének: *A boszorkányokról*. Kiskunhalas, 1933. (Vö. *Ethn.* 1933. 174. l.)

vénykönyvének alkalmazása kimondhatatlanul kegyetlenekké tett. Ekkor kezdtek azzal vádolni a boszorkányokat, hogy az ördöggel cimborálnak és ez adja nekik a természetfeletti erőt az igazak megromlására.⁶²

Érdekes és a népi gondolkodáshoz közelálló adatot őrzött meg számmunkra Almási Szalai János bánhorváti prédikátor a boszorkányokról 1794-ben Kassán megjelent prédikációjában. Ostorozza a keresztény köznépet, mert a „vallásnak gyalázatjára” csodálatos erőt tulajdonít a boszorkányoknak. „A boszorkányokról, kan ördögökről azt mondják, hogy az embert megnyergelik és a Szent Gellért hegyére, vagy ők tudják hova lovagolnak, az üres szekeret megállítják puszta nézéseikkel, úgy hogy egy tapodtat se mehessen, a tehenet, borjút, kis gyereket, ezer meg ezer féleképpen megromthatják, csupán csak szemeikkel, nézéseikkel is. De ti jobban tudjátok mint én, mit tartanak mit nem, még ezeken kívül a boszorkányokról.” — mondja híveinek a derék prédikátor.⁶³

Adalékunk érdekesen őrzi a kétszáz év előtti magyar néphitnek a boszorkányhoz tapadt emlékeit (megnyergelés; állatok, gyermekek megromtása; szemmel verés). Érdekes mozzanat szerintünk az is, hogy *nem árulja el mit csinálnak a boszorkányok a Szent Gellért hegyén*. Egy Vörös Ilona nevű boszorkány azonban 1741-ben részletesebben mesélt ezekről a dolgokról Pakson tartott kihallgatása alkalmával. Bevallotta, hogy a boszorkányok között dobos volt. A dob egy fél dióhéj volt és két szál tollal verte. Az ördögöket, akiknek mátkája volt, Plutónak és Milusnak hívták. Közösködött velük, ahányszor köllött. Más regementből valók is voltak a vendégeskedéseken. Fekete varjú és holló képében járt hozzá a gonosz és úgy hívta a Szent Gellért hegyére.⁶⁴ Vallomásának egyik jellegzetes része a következő.

„Te mentél a Kocsishoz az istállóban.

— Nem én, hanem a Paczolainé.

Mi végre ment oda.

— Megh akarta nyergelni.

Hova akart menni rajta.

Szent Gellért hegyére valamelyik pincébe borért.

Honnand tudod azt, hogy Szent Gellér hegyre ment volna, ha megh nyergelte volna.

— Onnénd tudom, mivel maga Tamás Susa mondotta.

Mit szoktatok csinálni midűn a Szent Gellért hegyére mentek.

— Táncolunk mind a forgószél és hamar elmulik.

Hogyan tudod és hányszor.

Mivel magam is ott voltam egyszer Szent Gellér hegyin Bölcskein és

Kömlődin.

Hogyan mentél oda és mi állaton.

— Holl Macskán, holl Gyermeken.

Söprűn jártál-e.

— Nem jártam, de el lehetett volna mennyi rajta.

Többen jártatok-e.

— Csak négyen jártunk.⁶⁵

Schilling Rogér, Dunakömlöd monográfusa, nem ismer Gellérthegy helynevet Kömlődön,⁶⁶ azonban a közölt szövegből sem következtethetünk arra,

⁶² Margalits Ede, Ethn. 1900. évf. 324. l.

⁶³ Trócsányi: A történelem árnyékában. Bp. 1936. 293. l.

⁶⁴ A madár hívőjele De Coster híres Thyl Ue-spiegeljének szerencsétlen sorsú Kathelinejét juttatja eszünkben, ki a halászsas hívőjelére ment ördögi szerelméhez éjszakánként.

⁶⁵ Sándor József: A múlt századbeli boszorkánypörökhöz. Ethn. 1902. évf. 312—316. l.

⁶⁶ Német Phil. Dolgozatok, LIII. köt. 71. l.

hogy egy-egy bizonyos hely szokásos nevére utal a boszorkány vallomása. Inkább arra kell gondolnunk, hogy a boszorkányok összejövetelére alkalmas hegyeket, dombokat általában Gellérthegy néven emlegették azok, akik résztvettek ezeken a gyűléseken. Kömlődön ilyen hely lehetett a Leányvár, amelyről mindenféle mendemonda kering; szép menyecskékről, híres mulatozásokról, betyárokról mesélnek az idevalósi népek. Lehettek itt olyan mulatozások is, amelyeknek boszorkányos hírük volt. A komárommegyei Soós Erzsébet vallomása szerint 1708 körül „Fejérmegyében bizonyos falunak határján a boszorkányok eggyé gyűltek, ahol táncoltak, ettek ittak.” 1711 karácsonya táján pedig mocsai falu pincéjében táncoltak és mulattak.⁶⁷ *A boszorkányok tehát a hegyeken-dombokon nemcsak a szabadban, hanem a hegyen levő tanyákban, a hegyoldalokban levő borospincékben is mulatoztak.*

Furcsa valami lehetett egy-egy ilyen mulatás. Csanádvármegyei boszorkányper szerint (1757) Ács Andrásné „a fatenstül kérdeztetett, hogy hol járt és miért volna oly lucskos, Kire említett Ács Andrásné mintegy erővel mondotta, hogy a szőlőhegyen járt. A fatens ismét kérde, hogy mit keresett ott. Arra mondotta, hogy *hívták s el kellett mennie.* Azzal elhallgatott egy darab ideig s egyszer *megkönnyítvén magát s elfakadott sírva.*”⁶⁸ Biharmegyei perben (1724) Kecskés János hűte után vallja: „Magam beszéltem Boros Katával és reggel az udvarból lemegyek és látom, hogy lucskos és kérdem tülle: hol jártál, ha lelked van ilyen lucskosan, talán az marha után voltál? Felel Boros Kata: hiszen a *disznó szülötték oda hordoztak az éjjel az táncra, hol a búza réten.* Kérdém tülle, ki hordozott? Amaz mondja: az vén Kerekesné, Major Gergely, Gyurkó Mihály és az öreg Kicsiné.”⁶⁹ Nem lehetett egyforma kimenetele az efféle mulatságoknak, mert Barsi Pálné meg azt vallotta (1724), hogy „gyakorla az *Eördőghivel elment holl hatt lovon, holl négy lovon sézán Szengellér hegyére, holott egyebek is jelen lévén vigadoztak, eöstös Aranyos poharakbul, mellyek az vendégség végén szár csontokká váltak, az ételek pedig S. A. Lószarokkal löttek.*”⁷⁰ Bicske helységben Koldus Molnár Ilona 1728-ban vallja, hogy őt „Posgai Gergelyné Loson tanította boszorkányságra. *A Fejér hegyre pedig mikor jártak, csak zsirral kenték magukat, úgy repültek. A Fejér hegyre pedig csak vendégeskedni jártak.*”⁷¹ A valóság az lehet, hogy a valóságos mulatozások féktelensége, az illendő, szokásos határokon túlmenő volta adott alkalmat a boszorkányok mulatozásainak felidézésére, esetleg némely erkölcsi szempontból kifogásolható nőszemély részvétele pedig a boszorkányper előidézésére. Kolozsvári boszorkányperben (1584) Nyíró Márton felesége vallja: „Egy vasárnap jöve hozzám ez Szabó Kata és árva csalánt kér vala töllem én penig *hallottam azelőtte, hogy éjjeljáró volna, nem adék csalánt.*”⁷² Az éjjel járó nőszemély pedig boszorkány. „Éjjel járó asszonyokról is sokat mondhatnék, — írja Bornemissza Péter 1578-ban — kik éjjel macska képében szökdécselők, lovakok módjára járók voltak, tombolók, táncolók, részegesek, paráznák egymás között, kik félábbal kis gyermekkéket cégérbe tettek ki, kik sok kárt, csintalanságot műveltek.”⁷³

A szegedi boszorkányperek szereplői vallomásaiban elég részletesen elmondják a boszorkánygyűlések lefolyását, megemlékeznek a Gellérthegyre való járásról is, azonban nem állítják teljes határozottsággal, hogy a szokásos mulatságokat tartották a Gellérthegyen: inkább *valami különös összejövetelre*

⁶⁷ Alapi Gyula: *Bübájosok és boszorkányok Komáromvármegyében.* Komárom, 1914. 3–4. l.

⁶⁸ Árva János: *Boszorkányperek Csanádvármegyében.* Makó, 1927. 16. l.

⁶⁹ Komáromy: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Bp. 1908. 337., 332. l.

⁷⁰ Alapi: i. m. 45–46., 48. l.

⁷¹ Komáromy: i. m. 409–411. l.

⁷² Komáromy: i. m. 31., 27. l.

⁷³ Komáromy: i. m. 22. l.

következtethetünk szavaikból, amelyről a résztvevők sem szívesen beszélnek. Hisen Borbála (Dancsó Jánosné) 1728 júniusában vallotta Szegeden, hogy mikor „béesküdtették Sárhegyen, Gyöngyösön a boszorkányok... táncoltak s vigadtak... és Gyöngyösről Sz. Gellérd hegyire jártak.”⁷⁴ Önkéntelenül vetődik fel a kérdés: Miért jártak Szent Gellért hegyére, ha a gyöngyösi Sárhegyen táncoltak? Kovács Pál koidusbíró, kit szintén boszorkánysággal vádoltak, vallja, hogy „sánc árkon kívül, a szőlők között, Szt. Margit partján, császármajorján kívül, egy kis dombocskán ettek, ittak, táncoltak.”⁷⁵ Dancsó János azt vallotta, hogy „Sámbékon, Pest elején, nagy halomnál” esküdött föl az ördögnek,⁷⁶ özvegy Dani Jánosné saját vallomása szerint „Vaskapu mellett, Bujákon.”⁷⁷ Rósa Dániel, a boszorkányok kapitánya szerint „legtöbbet Óthalomnál szoktak volt összegyülni és Vaskapunál.”⁷⁸ Koncz Sárának kényszervallomása szerint az ördöggel szövetsége „Sz. Gellér hegyén lett. Ot esztendeig kellett volna neki tanulni Sz. Gellér hegyén”,⁷⁹ azonban ez nem lehetett nagy elfoglaltság, mert Széll Zsuzsanna szerint „háromszor szoktak Sz. Gellér hegyére menni. Sz. György, Pünközsd, Sz. Luca napján.”⁸⁰ Ez a Gellérthegyre való járás nagyon fárasztó lehetett. Tóth Mátyásné Rácz Sára vallotta a következőket: „Egy deáknak asztalt tartván a házánál, ki nagyon fáradozott volt és erőtlenségben elsárgult, kérdezvén tőle az pajtása,

Ankunft auf dem Blocksberg.

2. ábra. A boszorkányok megérkezése a Blocksbergre. Eckartshausen után. — Ankunft der Hexen auf dem Blocksberg. Nach Eckartshausen.

hogy frater rosszul vagy te. Akkor megvallotta és reá esküdött, hogy Molnár Ilona ötöt Szent Gellért hegyire hordozta.” Akkor mind a ketten reája támadván, mért cselekedted ezt Molnár Ilona? Azután mindjárt meg-

⁷⁴ Reizner: i. m. IV. 392. l.

⁷⁵ U. o. 394. l.

⁷⁶ U. o. 402—404. l.

⁷⁷ U. o. 404—406. l.

⁷⁸ U. o. 409. l.

⁷⁹ U. o. 40 l., 411., 418. l.

⁸⁰ U. o. 416. l.

szűnt a hordozástul.⁸¹ Molnár Ilona arra a kérdésre, hogy „hordozta-e az deákat Szent-Geller hegyire”, 1737. júliusában azt vallotta, hogy „Szandáné hordozta volna az ő képeben.”⁸² Érdekes, hogy a vallomás határozottan a deák hordozásáról beszél. A nép több változatban ismeri ezt a történetet, hol kovács, hol kádár vagy csizmadia 2 legénye a szereplő.⁸³ Az egyik így adja elő soványsága okát; „Amint elalszom, egy asszony jön az ágyamhoz, kántárt húz a fejemre s én rögtön lóvá változom.” Felül reá az asszony és elnyargal vele a boszorkányok gyűlésére. A másik legény segítségével a történet végén kiderül, hogy a mester felesége volt a boszorkány, a legény erejének megnyomortója.

Szirmaynál a boszorkányok „lóvá változtatott embereken mentek sz. Gellétre.”⁸⁴ Csala Erzsébet makói asszony 1734. június 29.-én vallja, hogy „Dohányos Jánosné és Patkós Istvánné az éjszaka az fatenst az maga házábul kihíván repente felkapván elvitték proxime elmúlt Szent György-nap előtt s oda hordozták, de nem tudja lovok volt-e vagy sem.”⁸⁵ Kónya Ilona azonban jobban megfigyelte az eseményeket. „Éjszakának idein szokás szerint ajtainak bezárása után minekutánna lefeküdt volna a tanú, egy kevés idő múlva észrevette ajtainak egyszersmind való felnyílását és mintegy sebes szél módjára valakinek a szobába bemenetelít; de minthogy sötét volt, senkit nem láthatott. hanem csak várta a dolognak kimenetelít. Egy kevés idő múlván azért észrevette, hogy a fejit valaki megütötte, a második megütéssel a fatens négy lábra leugrani kénytelenítvén sárga szőrű lóvá változott, házábul kivezettetvén és a ház előtt valóságosan érezte, hogy nyeret tett a hátára jól megszorongatván őt. Annakutánna fölült ezen szókat mondván: *hip, hop, ott legyek, ahol akarom, nem messze van már Kisvárda . . . Visszafelé kirántvén fatensnek fejibül a kántárt, melynek utána a fatens oly asszonnyá lett, mint annakelőtte.*”⁸⁶

A vallomásokból tehát biztosan következtethetünk arra, hogy a Gellérthegyre való járás és a Gellérthegyre való hordozás nem magára Szent Gellérthegyre vonatkozott, hanem bármely olyan dombra, halomra, hegyre, hol olyan jellegű összejöveleteket tartottak, mint valamikor talán Szent Gellérthegyén. Ezt a mulatság jellegű összejövetelt, mely ritkább volt, mint a szokott összejöveletek, nevezték Gellérthegyre való járásnak, Gellérthegyre való hordozásnak. Nem állítható, hogy ezeken az összejöveleteken ugyanazok a szertartások történtek, ugyanazok az események, mint a sabbatokon, amelyeket — mint említettük — a vallomások élénken részleteznek. A vallomások nem beszélnek ily szűkszavúan, a Gellérthegyre való járásról, ha a sabbatnak lenne tartozéka.⁸⁷ *Elhomályosodott, régi pogány szertartást vélünk e különleges hagyomány mögött.* A lóvá változás mindenestre pogány tor, áldomás

⁸¹ U. o. 514. l.

⁸² U. o. 516. l.

⁸³ Nagy József: *Bácsmezei mesék*. Ethn. IX. 139. l. Versényi György: *Felvidéki népmondák*. Ethn. VI. 233. l. és VI. 417. l. (Kis-Cétény, Nyitra m.) Magyarság Néprajza IV. 378—379. l.

⁸⁴ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Bp. 1929. 2. kiad. II. 188. l.

⁸⁵ Árva: i. m. I. l.

⁸⁶ Árva: i. m. 14. l. Magyarság Néprajza IV. 378—379. l. Bakonyszeg községben 1715. év folyamán megtartott tanuvallatás alkalmával Nagy Mihályneről Takács István (22 éves) vallja: „Egykor éjszakának idején istállóba fekszem: Nagy Mjhályné csak előmbe áll, azt mondja: mívelld meg nekem Takács István. Arra azt mondom: eb mívelje, eb a lelked. Azzal csak elmegeyen: mind azóta kemény férfiségom nincsen” (Komáromy: i. m. 263—264. l.)

⁸⁷ Vö. Varga János: *A babonák könyve*. Arad, 1877. 17—33. l. (A boszorkánypererek anyagából kihámozható képet összevonja, általánosítja; óvatosan használható.)

csökevényére, vagy jelképére utal,⁸⁸ bár a szerelmi képzelődések hatása is erősen kiütözik.⁸⁹

A boszorkányhit eredetének kérdése egyike a legbonyolultabb tudományos problémáknak. A nép nemcsak hiszi a boszorkányok létezését, hanem a valóságban meg is mutatja azokat az embereket (asszonyokat), akik titokzatos tudományokkal, hol az emberrel, hol az ember ellen küzdenek a gonoszok, emberfeletti lények elleni harcban.⁹⁰ A nép konzervatívizmusa tekintetben oly erős, hogy babonaszerű hitéhez alap és cél nélkül is ragaszkodik.⁹¹ Miért ragaszkodik oly görcsösen ezekhez a hagyományokhoz? Szendrey Zsigmond szerint a „gonosz”, a betegségdémonok ördöggé válása mutatja élesen e primitív felfogás vallási alapját.⁹² A magyar boszorkány szó mása a votják-csuvas *busturgan*, ott még a boszorkánynyomás *démona* a nép hitében,⁹³ nálunk már a démonnal, a gonosszal közeli kapcsolatban levő ember, aki a különös barátság, emberfeletti lényekkel való összeköttetése folytán teheti szerencsétlenné az egyszerű embert. Valószínű az, hogy felülről lefelé szivárgott a boszorkányokra vonatkozó hiedelmek egyrésze,⁹⁴ azonban tagadhatatlan, hogy keveredett olyan elemekkel, amelyek élő, a pogánykorból fennmaradó hagyományok, magyar hagyományok lehettek. Ezek azonban a külföldről érkezett hagyományokkal ellentétben szűkszavú töredékek, homályos utalások, amelyeknek megfejtése az élő néphitből a lehetetlenséggel határos, mert bizonyító erejű történeti adataink nincsenek. Rá kell mutatnunk arra a körülményre is, hogy a magyar nép erkölcstörténete máig is megíratlan,⁹⁵ s alapvető kutatások nélkül a boszorkányhitnek a nép nemi és szerelmi életére utaló mozzanatait elhamarkodott dolog volna alaposabban magyarázni.

Dömötör Sándor.

Die Hexenversammlung im ungarischen Volksglauben. Überlieferungen, die sich auf Hexenversammlungen beziehen, sind in Ungarn überall vorzufinden. Bezeichnend für sie ist der Glaube an eine Existenz der Hexen und der Umstand, dass sie sich in den meisten Fällen an ein verblasstes Ereignis oder an solche Hügel, Berge oder Wiesen knüpfen, die in der Vorstellung des Volks eine wichtige Rolle spielen. Als Versammlungsort der Hexen wird meistens der Sankt Gellértberg in Ofen angegeben.

Aus den ung. Hexenprozessen geht es hervor, dass die Hexen sich nicht nur im Freien, sondern auch im Weinkeller unterhielten und dass sie alle Höhen, die für eine Zusammenkunft der Hexen geeignet waren, mit dem Namen Gellértberg nannten. — Laut den alten Angaben gab es zwischen Hexen und sittenlosen Frauen keinen Unterschied. Der Verlauf der Versammlungen wird von den Teilnehmern der Hexenprozesse ziemlich eingehend erzählt; sie erwähnen auch den Gellértberg; doch wird es nicht behauptet, dass die mit einer Unterhaltung verbundenen Beratungen auf dem Gellértberg abgehalten worden wären, man kann eher auf eine sonderbare Zusammenkunft denken, worüber die Teilnehmenden nicht gerne berichten. Im allgemeinen wird ein „Tragen auf den Gellértberg“ erzählt, das folgendermassen vor sich geht: „sobald ich einschlief, kam eine Frau (Hexe) zu meinem Bett, warf einen Zügel über meinen Kopf und ich wurde gleich zu einem Pferd“. Die Frau setzt sich auf ihr Opfer und reitet in die Versammlung der Hexen. Ihr Opfer nimmt wegen den an-

⁸⁸ Setälä Emil: *A Sampo rejtélye*. Bp. 1935. 9. l., Solymossy Sándor: *Még néhány szó a hobby-horse-ról*. Magyar Shakespeare Társ. III. évf. (1910) 229—233. I. Karsai Géza: *Szent István király tisztelete*. Szent István Emlékkönyv, III. 192. l.

⁸⁹ Siklóssy László: *A régi Budapest erkölcse*. II. 66., 68., 194. l.

⁹⁰ Magyarország Népraíza IV. 393.

⁹¹ Vö. Ethn. 1936. évf. 40. l.

⁹² Ethn. 1936. 137. l., Népünk és Nyelvünk 1937. évf. 56. l.

⁹³ Munkácsi Bernát: *A vogulok pogány ósvallása*, Ethn. IV. 48. l.

⁹⁴ Ethn. 1936. évf. 149. l.

⁹⁵ Ortutay Gyula: *A magyar parasztság szerelmi élete*. Népünk és Nyelvünk 1935. évf. 34. skl.

strengenden Fahrten unnatürlicher Weise ab. Zurückkehrend, zieht die Hexe den Zügel vom Kopf ihres Pferdes und die verzauberte Frau erhält dadurch ihre Menschengestalt wieder.

Der ungarländische Hexenglaube besteht aus zwei Schichten. Die eine Schicht bilden die aus westeuropäischen Hexenprozessen gut bekannten Elementen, sie ist also neuer; die andere, die ältere Schicht nährt sich, mit ihren verblassten Hinweisen — auch noch heute — aus der alten Glaubenswelt des Magyarentums. Diese alte Glaubenswelt verband sich ursprünglich nicht mit der Hexe, sondern der Gestalt der heilenden, verderbenden Frau. Die Hexenversammlung ist ein westliches Element und scheint jünger zu sein als der Gang auf den Gellértberg. Das Verändern zu einem Pferd weist, auf alle Fälle, auf ein Rest oder Symbol des alten, heidnischen Mahlzeit. Aus den Geständnissen lassen sich auch starke Züge der Liebesvorstellungen nachweisen.

A MAGYAR NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNYEK TÖRTÉNETE.*

Mielőtt a magyar népköltési gyűjtemények történeti áttekintésébe belezdenénk, elkerülhetetlennek tetszik előttünk a „népköltési gyűjtemény” fogalmának kissé szigorúbb vizsgálata. Ez a vizsgálódás nemcsak azért mutatkozik szükségesnek, minthogy eddig a kutatók a buzgó gyűjtőmunka ellenére, erre a kérdésre nem fordítottak kellő figyelmet, hanem azért is, mert a népköltési gyűjteményeink történeti problematikája is jobban megvilágosodik az itt következő általánosabb jellegű fogalmi analízis után.

A kutató előtt, aki jegyzőfüzettel, fonográffal, diktafonnal, fényképezőgéppel járja a falut, hamarosan élesen jelentkeznek a népi alkotások és a népköltési gyűjtemények közötti lényeges különbségek. Csak két felfogásra utalunk, Thienemannra és Honti Jánoséra.¹ Míg Thienemann előadásában inkább az irodalom kérdései s nem a néprajz domborodnak ki, addig Honti fogalmazása a paraszti kultúra immanens természetéről azt a veszélyt is magában rejtí, hogy a paraszti kultúra alkotásai túlságosan is ki vannak téve a változás önkényének, holott tudjuk, mennyi erőt állít szembe épp a népi kultúra a változtató idővel. Thienemann utal a szájhagyományozó stílus kötetőre, a formulákra s egyéb stiláris segédeszközökre, Honti viszont azt fejtegeti, hogy a népi kultúra természetéhez híven, nem is iparkodott ellenállni a változásnak s a történet folyamán új meg új változatokba öltözött. A két felfogás túlságosan élességgel ragad meg egy-egy tagadhatatlanul meglévő jellemvonást, azonban kiemeli őket összefüggésrendjükből s ezzel igazságértéküket nagyon is csökkentí. Valóban milyen lényeges különbségek mutakozhatnak előttünk, ha pl. a paraszti mesélést figyeljük a maga valóságában, vagypedig paraszti meséinket lapozzuk népköltési gyűjteményeinkben?

* Ez a tanulmányom nemrégiben jelent meg az Ung. Jbücher néprajzi különszámában (J. von Ortutay: Die Geschichte der ungarischen Volksdichtungssammlungen, Ung. Jb. 1938: 175—201. Megjelent különnyomatban is.) Mégis több szempont indokoltá teheti magyarnyelvű megjelenítését is. Részint az előjáró elvi megjegyzések nyújthatnak megvitatható szempontokat s a további történeti rész első teljes, ha igen rövidre fogott, összefoglalása népköltési gyűjteményeink történetének. Nagy örömmel szolgál, hogy éppen kedves tanáromnak tiszteletére szánt emlékszámában jelenthetik meg e munkám.

¹ A szájhagyományozó és írásos irodalom különbségeiről már szölt — a vonatkozó külföldi irodalom gazdag anyagára támaszkodva — Thienemann Tivadar is: Irodalomtörténet alapfogalmak, Pécs, 1931: 48, 70, 115, 133 s. klk. Honti János viszont szép, bár kissé merev tanulmányában (A néphagyományok megmentéséről, Debreceni Szemle, 8: 219—226) a városi „excendens” önmaga alkotásait kívülről szemlélő és a paraszti immanens, önmaga kultúráját az idő sodrában belülről, spontán élő két kultúratispus különbségeiből vonja le következtetéseit s állítja szembe élesen a paraszti alkotást a népköltési gyűjteményekben meghúzó elvvel.

Nem kell különösképpen hangsúlyoznunk, hogy a holt betűvel szemben az élő mesét elsősorban a népi kultúrába és társadalomba való beleágyazottsága jellemzi: maga a szöveg még csak egyik oldalát mutatja a mesének s legtöbbször nem jelzi még jegyzet formájában sem azokat a vonatkozásokat, melyek pedig a mese életének, funkciójának szempontjából oly elengedhetetlenül fontosak. Mindenesetre elsősorban ebben a vonatkozásban érvényes ma Jakob Grimm Honti által idézett cáfolhatatlan mondása: „Fizierte Märchen würden endlich der Tod der gesamten Märchenwelt sein.“ s nem is annyira a változatokkal kapcsolatban, amire vonatkozott. Sok minden elkallódik a puszta lejegyzés mögül. Elkallódik az az „Ergriffenheit“, hogy a frobeniusi terminológiával éljék, amely pedig annyira talál a mesehallgatókra s legtöbbször a mesemondókra, elkallódik legtöbbször a mese és a mesemondó közötti összefüggés;² a mesélő és a mesehallgatók közötti igen sok problémát kínáló viszony;³ a mesemondó társadalmi helyzete, etc., etc. Mese-gyűjteményeink legtöbbször magát a puszta mesét állítják elének, pár adatot közölnek a mesélőről (név, kor, a mesélés helye és ideje s újabban a foglalkozását is) s ezután hamarosan menekülnek a motívumösszehasonlítások kérdéseire. Mondanunk sem kell, hogy ez a helyzet nemcsak a magyar népköltési publikációkra jellemző, hanem igen sokáig s nagyrészt ma is vonatkozhatik bármely nyelven megjelenő publikációra is. Csak újabban fordul a figyelem mind erősebben a mese egyéb tényezőire is, elsősorban a mesélőkre, kiknek létét s fennmaradását köszönheti.⁴ Mindez azonban egyelőre csak olyan hiányaira és hézagosságaira mutat rá a különböző népköltési gyűjteményeknek, amelyeket mindenütt az etnológiai gondolkodás fejlődése és érdeklődési irányváltozásai küszöbölnek ki lassan-lassan. Ma már jól látjuk azonban, hogy ezek nélkül a kiegészítések és részletezések nélkül valójában magát a mesét is hézagosan jegyeztük le, valóban erőszakosan szakítottuk ki talajából s így magyarázat nélkül úgy áll előttünk legtöbbször, mint idegen nyelvű üzenet, idegen világból, melynek jelentését csak nagyon bajlódva s mindegyre ellenmondásokkal küzdve igyekszünk megfejteni.

Igy csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy mind a népi dallamok, mind a mesék lejegyzésénél egyre jobban kidomborodik az énekes, a mesélő szerepe, fontossága. A komoly gyűjtőmunka megkívánja, hogy egyetlen énekes, mesemondó teljes anyagát (amennyire ez csak lehetséges) jegyezzük le. Minél több ilyen anyag összehasonlítása adhat alkalmat arra, hogy valami módon megismerjük a paraszti alkotások lélektanát, az egyéniség és közönség viszonyát a paraszti alkotásokban. Tudjuk jól, hogy milyen ellentétes felfogások állanak itt szemben egymással. Az egyik felfogás szerint a paraszti alkotások kizárólag csak egyéni szerzőkre mennek vissza s amennyire ki nyomozható egy dal, dallam eredete, egy mese születése, mindig egyéni szerzőre bukkanhatunk. Az ezzel szembenálló felfogás⁵ viszont hangoztatja a közösség jelentős szerepét az alkotásban, hivatkozva a formulák, dallam- és szövegkonvenciók kötő és alakító, irányító szerepére s arra, hogy egyetlen

² Ilyen érdekes összefüggésre mutat rá pl. B. Malinowski: *Myth in Primitive Psychology*, London, 1926: 24 pp. Ugyanígy magam is megfigyeltem, hogy néhol egy-egy mesélő csakis bizonyos fajtájú meséket mond el esténként hallgatóinak: ezeket tudja legszívesebben s a hallgatók számára a legmulattatóbban, legváltozékonyabban előadni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ilyen differenciálódás — a primitív kultúrákban jóval gyakoribb jelenség — a parasztságunknál már ritkábban fordul elő.

³ Érdekes jelenségre hívja fel pl. figyelmünket Tomori Viola (*Paraszti személyiségkutatás, Magyarságtudomány*, 1: 165) a fiatal házasközönségek közötti mesélés szokásáról.

⁴ I.: M. Asadowskij: *Eine sibirische Märchenerzählerin*, FFC 68, Helsinki, 1926.

⁵ Az ellentétek pl. a prágai folklórisztikai kongresszuson is szembevetődtek s igen érdekes vitákat eredményeztek: a nyugateurópai kutatók az egyéni szerzőség, a keleteurópai és északi kutatók pedig a közösségi alkotás mellett foglaltak állást. Vö.: Lajtha László: *Népzenei forma-problémák, Muzsika*, 1: 15.

paraszti dalból, dallamból sem hangzik ki a szerzői egyéniség, különböző történetileg elválasztható stílusrétegeket találhatunk népköltési gyűjteményeinkben, de egyéni stílusokat soha.⁶ A kérdés eldöntése a rendelkezésre álló népköltési anyag alapján (helyesebben az eddigi melódusokkal gyűjtött anyag alapján) alig lehetséges megnyugtató módon. Anennyire bizonyosnak tetszhetik (a régi romantikus felfogással ellentétben⁷), hogy a névtelen s a személyiség bélyegeit nélkülöző alkotás mögött mint „primum movens” az egyéni szerző állhatott, ugyanannyira bizonyos az is, hogy a paraszti alkotás élettere, „aura”-ja, a továbbhagyományozás természeté (ami legtöbb esetben bizonyosfokú újraalkotást is jelent!) a leghatározottabban mutathatja a közösség döntő szerepét.⁸ Minde kérdések eldöntése elképzelhetetlen addig, amíg a lehető legrészletezőbb gyűjtések alapján az egyéni vonások, a funkció nélküli variánsok el nem határolódnak a közöseknek nevezhető elemektől. Erre alkalmas az egyes énekesek, mesemondók teljes anyagának összegyűjtése, anyaguk egyéni és összehasonlítható vizsgálata. Az újabb gyűjtések és kutatások közül egyre több irányul ezekfelé a problémák felé. Ez a közbevetett s látszólag csak a gyűjtés technikájára vonatkozó megjegyzésünk is bizonyíthatja, hogy a népköltési gyűjtemények általában Európaszerte s Magyarországon sem őrzik a paraszti kultúrák alkotásait a köteles hűséggel s a mindenne kiterjedő figyelemmel.⁹ Ez a hézagosság pedig megbosszulta magát: mindmáig a népköltészet, népmese alapkérdései felől kell vitáznunk s távolról sem építhetünk tovább a kész alapfogalmakra. Szinte minden kutatónak szembe kell néznie a népi alkotás alapkérdéseivel, hogy akár egy filológiai részletkérdésben félre ne értessék.

Ezeken a hiányosságokon túlmenően találkozunk azonban azokkal a lényegbevágó különbségekkel, amelyek a szájhagyományozás, éneklés tradícióival megőrzött paraszti alkotásokat elválasztják a népköltési gyűjteményekben megrögzített írásos anyagtól. Etnológiailag kevésbé képzett olvasó bosszankodva lapozhatja a különböző magyar népköltési gyűjteményeket (ugyanígy járhat bármely másnemzetiségű érdeklődő a saját népköltési anyagával is), úgy találja, hogy ezek a gyűjtemények merőben fölösleges és szinte bossz-

⁶ Vö.: R. Graves: *The English Ballad*, London, 1927: 9, 12, 15, 27 pp. Bartók Béla is határozottan leszögezi számunkra túlságosan is merev álláspontját: „Dass die Bauern als Individuen zur Schaffung ganz neuer Melodien fähig wären, muss bezweifelt werden. Wir haben dafür keine Angabe, auch spricht die Art, in der sich der Musikinstinkt des Bauern äussert, nicht dafür. Doch haben die Bauern — sogar als Individuen — nicht nur die Fähigkeit, sondern auch eine starke Neigung, ihnen zur Verfügung stehende gegebene musikalische Elemente umzuformen. Solche Umformungs- (Varrierungs-) trieb im Individuum arbeitet, kann bei den sogenannten individuellen Varianten einzelner Melodien beobachtet werden...” *Das ungarische Volkslied*, Berlin u. Leipzig, 1925: 3. Viszont az egyéni szerzőség álláspontját képviselik: T. F. Henderson: *The Ballad in Literature*, Cambridge, 1912. Luise Pound: *Poetic Origins and the Ballad*, New York.

⁷ J. Grimm: *Das Volk dichtet!* jellemző szövege.

⁸ Rokon problémákat vizsgál, ha más vonatkozásban is Marót Károly jelentős kritikai tanulmánya: *Alkat és közösség a szellemi életben*, Társadalomtudomány, 16: 21. ll.

⁹ A lehető teljességre törekvő gyűjtést sürgeti — ha nem is az általunk fejtegetett szempontokra gondolva — igen megszívlelendően Bartók Béla is: „Sogar ich selbst habe während meiner erste Sammellahre in der Slowakei fälschlicherweise die aus dem magyarischen Material schon bekannten Melodien nicht aufgezeichnet. Damals habe ich noch nicht unter wissenschaftlichen Gesichtspunkten gesammelt, und ich dachte, dass man nur unbekannte Melodien aufzeichnen sollte, ganz in Gegensatz zu jener exakt wissenschaftlichen Methode, der ich mich später angeschlossen habe und nach der alles aufgezeichnet werden muss, gleichviel ob es schon vorhanden ist oder nicht, ob es gefällt oder nicht.” *Die Volksmusik der Magyaren und der benachbarten Völker*, Berlin u. Leipzig, 1935: 14—14. ff.

szantó pedantériával közölnék évtizedről-évtizedre többé-kevésbé azonos, hasonló változatokat egyazon balladáról, meséről.¹⁰ A további gyűjtést s bizonyos típusok ismételődése után magát a gyűjtést is fölösleges tautológiának tekintik. Holott éppen a népköltési gyűjteményekben egymás sarkára lépő, azonos témákat, motívumokat, dallamokat formálgató változatokkal kapcsolatban két fontos megfigyelést tehetünk. Az egyik jelenséget a gyűjteményekben fölhalmozódó változatok alapján figyelték meg a kutatók. (Ha magát az éneklést, mesélést, vagy a népi dramatikus játékokat figyelték volna meg, tán óvatossabban fogalmazták tételüket.) Az úgynevezett „Zersingung” jelenségére gondolunk.¹¹ Egyes kutatók megfigyelték balladáink, népdalaink különböző korban történt szövegeit összehasonlítva, hogy a kopás, egyszerűsödés, a „széténeklés” rendszerint a későbbi szövegekben tapasztalható. Ezért jegyezte meg Henderson egy kissé epésen, hogy a szerzőtől mindjobban távolodó népi variánsok inkább csak a bomlás útját mutatják. Utaltak arra egyesek, hogy a szélesebb menetű históriás énekek hogyan kopnak balladásabbá s egyszerűsödnek az újabb szerkezetig s mintegy a Zersingung jelenségével magyarázták az úgynevezett „balladai homály”, szaggatottság, dramatikus utaló szerkezet vonásait. Ez a kissé önkényesen egyszerűsítő históriai szemlélet nem mutatkozik alkalmasnak a tények megragadására.¹² Nemcsak azért nem, mert az újabb lejegyzések között is bőséggel találhatunk a régebbieknél jóval bővebb, „teljesebb” (épp a változatok alább fejtegetendő természete értelmében sohasem is beszélhetünk valami lezárt teljességről, ideálitípusról, vagy „archetípusról”, amely a teljes mesét, teljes balladát magába foglalná s ez lett volna a legrégebb s a többi hozzá képest töredékesebb változat csupán) változatokat s napjainkban is találkozhatunk a ponyvaforténekek hatása alatt hosszadalmas, históriás énekekre emlékeztető balladákkal. Ugyanígy újabb mesegyűjtésünk is bizonyíthatja, hogy sokszor eddig le sem jegyzett vázlatok kerülnek elő, vagy régi meséknek gazdagabb, részletesebb változatai.¹³ Emellett azonban (éppen ezek a tények is igazolhatják, ha nem igazolná minden gyűjtő személyes tapasztalata) mindig is számíthatunk arra, hogy egy mesélő egyéni tehetsége, vagy egy énekes kedve oly gazdaságában bont ki egy változatot, amilyenre addig nem is találhattunk. Hisz a népi alkotást mindig is az egyéni alkotókészségnek s a közösség által megőrzött tradíciónak találkozása, ez a feszültség váltja ki s színezheti a pillanatnyi szituáció is, a hallgatók áhítata, érdeklensége.¹⁴ Végére is a paraszti alkotást — s tán ez a

¹⁰ A változatokkal kapcsolatban l. Ortutay Gyula: A változatok kérdéséről, Napkelet, 1935: 177—78.

¹¹ A Zersingung kérdésével kapcsolatban l.: O. Böckel: Psychologie der Volksdichtung, Leipzig, 1908. Renata Dessauer: Das Zersingen... Germ. Studien, LXI, 1928. A magyar anyagban: Asbóthné Ferenczi Sára: A székely népballadáról, EPhKI, 1912: 193. Érdekes esetre hívja fel figyelmünket Lajtha László (i. m. 17—18. II.): egyik szép balladatípusunknak (Kőműves kelemenné) félig énekelt-verses, félig prózai-mesei formáját ismerteti.

¹² Megszívlelendő figyelmeztetéseket tartalmaz e kérdésben is Marót Károly id. tanulmánya.

¹³ Vö. pl. Ortutay Gyula: Nyíri és rétközi parasztmesék. Gyoma, 1935. a 15. számú mesét, (Aarne-Thompson 514, The Shift of Sex) és ugyanő: Bátorligeti mesék. Budapest, 1937. a 6. számú mesét (az úgynevezett Ördögvolegény, vagy Halott volegény típus).

¹⁴ E kérdések vizsgálatát szinte a legutóbbi időkig nem igen tekintették „tudományosnak”, holott ma egyre jobban látjuk, hogy a paraszti alkotások születése pillanatában is (s nemcsak a primitíveknél és más fokon a magaskultúrákban) milyen lényeges szerep jut az asszisztáló közönségnek. Így például éppen a betlehemes játékoknál s egyéb dramatikus játékainknál, teatrálisabb szokásainknál a néző és hallgató közönségnek is aktívabb, stimulálóbb szerep jut, mint gondolnánk. S ha pl. Shakespeare műveinek jobb megértését szolgálja a shakespearei színpad, közönség és kor részletes analízise (vö.: J. Gregor: Shakespeare. Der Aufbau eines Zeitalters, Wien, 1935.), akkor minden bizonnyal méginkább szolgálja az ilyen célkitűzésű vizsgálatás a paraszti alkotások megértését, ahol is az összefüggés jóval szorosabb.

paradox helyzet jellemzi a legjobban — tekinthetjük a közösség s a tradíció felől is, mely századok óta hordozza a hagyomány változandó anyagát és saját stíluselvéhez igazítja az új jövevény elemeket, de tekinthetjük az egyén alkotóihlete, tehetsége felől, amint rátalál a hagyomány által kínált anyagban az új alkotás lehetőségeire s ahogy az új, egyéni előadásban a régi téma újabb zengéssel szólal meg.¹⁵ De túlmesszire vezetne, ha e történeti összegezésünk során alkotáslélektani fejtegetésekbe bocsátkoznánk. Csupán arra akartuk felhívni a figyelmet, hogy már a népköltési gyűjtemények változataiban is jelentkeznek azok a problémák, melyek a paraszti alkotásokat oly gyökeresen elválasztják a mi írásos irodalmunktól. S egyben arra is szeretnénk volna rámutatni, ha még oly röviden is, hogy e változatokban nem szabad kizárólag a „Zersingung” hatásait szemlélnünk: a széténeklés jelensége nem egy állandóan előrehaladó történeti folyamat, amely szétmarja a ballada (s átvitt értelemben használva a terminust) a mese, színjátékszerű szokások testét, hanem a paraszti alkotás bármely időpontjában fölléphető jelenség, aminthogy a gazdagítás, a szebb változat megteremtése sem a régi idők kiváltsága, hanem újra és újra ismélldhető csoda.

A népköltési gyűjteményekben szinte végeláthatatlanul ismélldő változatok azonban további tanulságokat is kínálnak. Mintha a változatokat halmozó kötetek használatban erőlködéssel arra törekednének, hogy megragadják, megrögzítsék a tovaillelő, elfutó, állandóan alakot cserélő mese, dallam, ballada végső alakját. Ebben a küzdelemben bontakozik ki aztán igazán az írásos és szájhagyományozó irodalom közötti lényeges különbség s derül ki, hogy egy másféle kultúra eszközeivel akarjuk megmenteni azt, ami nem is szorul rá erre a buzgó igyekezetre a maga szuverén világában — amíg természetesen ez a paraszti világ változatlan és régi természetéhez ragaszkodó.¹⁶ Az írásos irodalmat a kezdeti, átmeneti fokon túl az egyszerűség, a változatlanosság igénye jellemzi, hiteles és apokrif szövegek között élesen különböztet (paraszti alkotások hitelességi kérdése egészen más tengely körül forog), az alkotó szándéka elleni változtatás, plágium, súlyos bűnnek tekintendő, az alkotásban mindjobban hangsúlyozódik az egyéni vonás, még a klasszicista korokban is. Az ilyen tendenciájú művek megrögzítésére az írás, a nyomtatott szöveg kitűnő segítő társ. Viszont népköltészetünket, paraszti meséinket, olvadékony, a hullámok változékonyságával ingerlő kifejezési formáikat ezek az eszközök nem tudják lényegük sérelme nélkül megővni s számunkra átadni. Mit figyelhetünk meg a paraszti dallamok spontán előadásakor, a paraszti mesélés természetes folyamatában? Ha elénekeltetünk egy dalt s pár hét vagy akár nap múlva ismét azt a dalt akarjuk megrögzíteni ugyanattól az énekestől, már változik az előadásmód, egy-két lényegtelennek látszó csúszás, változtatás fedezhető fel a dallamvonalon s néha lényegesebb változások is. S ez a változékonyság, ugyanegy dallamnak állandó labilitása, fixátlansága, változásra való hajlama nemcsak az új variánsok keletkezésének egyik magyarázóelvével, hanem mutatja a mi írásos megrögzítésünkől való eltérését.¹⁷

¹⁵ Ahogy az egyik legkiválóbb mesemondóm, a 86 éves szabolcs-megyei Fedics Mihály mondta: aki pár mesét tud, az akár százat is csinálhat belőle. „ha van fogalma [tehetség] hozzá.”

¹⁶ E két kultúraforma különbségeire, mint láttuk, Honti is utal, azonban a két általa végsőkéig kiélezett típus vizsgálatakor nem elsősorban az általunk fölvetett problémákra keresi a feleletet.

¹⁷ Erre a jelenségre hoz fel példát C. J. Sharp: English Folk-Song, London, 1907: 18. pp. s fejtegeti igen finoman a variálás problémáit. Graves (i. m. 22.) a ballada életét egyenesen a változás, alakítás tényéhez köti. A magyar gyűjtők közül már Seprődi János észrevette, hogy ugyanegy dallam, ugyanegy előadó interpretálásában is állandóan változik. (Két újabb népköltési gyűjtemény, Erd. Múzeum, 23: 164. Különben Seprődi az, aki éppen tudományos megfontolásai alapján csupán egyetlen fajú, Kibéd, népköltési anyagának összegyűjtését tartotta feladatának.) Bartók, Kodály, Lajtha s mások gyűjtései is hasonló megfigyelésekre adnak alkalmat.

Ugyanez a jelenség könnyen megfigyelhető a mesélésnél is. Egyik legkitűnőbb mesélőm, Fedics Mihály, aki kötetekre való anyagot tud, egy ízben elmondott nekem pár mesét. Lejegyeztem. Majd egy esztendő múlva a Rádió hanglezmeze vett fel két meséjét. Minthogy tartaléklemezről is akartunk gondoskodni, mind a kétszer kellett elmondania egy napon belül a mikrofonba. Eredmény: mindhárom formája az egyes meséknek valamiben különbözik a többitől. A kompozíción változtatott, egyes fordulatokon (tehát szerkezeti elemeken is!) stílárius elemek alakultak át, újabb formulák jutottak eszébe, helyenkint bővített, másutt összevont. A három mese: három édestestvér, de távolról sem ikek! Mit jelent számunkra a szóhagyománynak ez a belső rögzítettség, amelyet ugyan rögzíteni igyekezik s bizonyos értelemben rögzít is a hagyomány, a közösség tudata, a „nagy emlékezet“, a formulák, motívumok, de még sem annyira, hogy ne lenne állandó átváltozásra kész, mint a mesének menekülő s elérhetetlen hősei. Jelenti azt, hogy minden népköltési gyűjtemény egy hiábavaló s imponáló erőfeszítés; épp a változékonyságot, a mesélés dinamikáját, „történeli“ változásait nem ragadhatja meg. (Hiszen ha pl. egyetlen dallamnak, mesének összes lehető változásainak meg rögzítésére vállalkoznánk, a feladat minden erőnket meghaladná s amellet így is csak jelzés lenne csupán s semmi sem biztosíthatna a különböző változatok értékrendjéről.) Pillanatfelvételeket készítnék csupán a mese, ballada egyik éppen előttünk aktualizálódó formájáról, azonban ez az aktualizálódott forma egy esetben sem mond el nekünk mindent az illető mesetípusról s különösen nem a mesélésről. Ha azonban szem előtt tartjuk a mesélésnek változékonyságát s a mesélés funkcióját beleágyazzuk a kellő gonddal a paraszti kultúra funkciórendjébe, akkor még ez a lényegi különbség paraszti alkotás és népköltési gyűjtemény között sem tévesztheti meg tekintetünket. Ezeknek a különbségeknek a szemelőtt tartása azonban nagyon is kívánatos.

Befejezésül röviden még egy lényeges különbséget kell megemlítenünk. Az írásos irodalomban s így a népköltési gyűjteményekben is egy erős halhatatlansági igény jelentkezik, appellálás a múlandóság ellen. Szorosan összefügg ez az egyéni alkotó kérdésével, a személyiség előtérbe nyomulásával. Minden költő, író, ha érzi magában ezt a rangot és méltóságot, Horatius büszke szavaival a maradandóságra s az utódok tiszteletére mutat. Ezzel szemben a paraszti alkotásokban sohasem is vetődik fel még csak halovány mása sem ennek a kiváltképpen urbanus irodalmi attitűdnek. A paraszti alkotásokat nemcsak a pusztán anonimitás jellemzi (ami önmagában még nem jelentené a személyiségnek, egyéni bélyegnek a hiányát), hanem a személyi igények hiánya, az alkotó további igénye művével szemben. A paraszti alkotások besorolódnak a többi paraszti *élettény* közé, funkciójuk elkülöníti ugyan, de nem emeli magasabb rangra. S ha az egyéni halhatatlanság nem is lehet osztályrészük, a hagyományozás sodrában az állandóan újraépülő, átalakuló mű mégis részese „ércnél maradandóbb“ halhatatlanságnak. Minden népköltési alkotásban, a „repülő szavakban“ (hogy Homeros oly jól ideillő kifejezését használjuk) a szökő pillanat és a mozdulatlan örökkévalóság ölelkezik.

Ez a kissé hosszú nyúlt bevezetés történeli összefoglalásunk előtt tán mégsem volt szükségtelen. Ha ezután vesszük vizsgálóra azt az erőfeszítést, amely az első kezdetleges publikációkat, irodalmi ambícióval átirrt mesegyűjtéseket összeköti a mai mind pontosabb meg rögzítésre törekvő gyűjteményekkel, a hanglezmezekkel, hangosfilmmel való megörökítést terelő gyűjtőmunkával, akkor inkább megértjük ennek az erőfeszítésnek alapvető existenciális kérdéseit és megoldhatatlannak látszó nehézségeit, azokat a nehézségeket, melyeket oly nehéz kikerülni még ma is. (Igaz, hogy ma már maga a lejegyezhető, összegyűjtendő anyag is mindinkább sorvad, bár korainak látszik még a teljes pusztulásról beszélni.) A népköltési gyűjteményekben nyomkövethető változások szorosan összefüggnek a néprajztudomány romantikából való kibontakozásával (bár a romantika értékszemponjtaitól tudományunk, úgy tetszik, még

máig sem szakadhatott el) és a mind exaktabb megismerésre való törekvés-sel. Ez a törekvés szándékozik egyre újabb és újabb eszközökkel a változó s pusztuló paraszti kultúra megőrkítésére sietni.

A magyar népköltészet fölfedezése s a megőrző, gyűjtő szándék kialakulása szoros összefüggésben van a jólismert európai mozzanatokkal.¹⁸ A pre-romantikának, romantikának a primitívekről és a parasztokról megalkotott s európaszerte nagyjából azonos képe Magyarországon is hódított. Az a hullám, amit Percy balladagyűjteménye s a hasonló angol s egyéb északi publikációk, az osszianizmus, Rousseau filozófiai és társadalomkritikai elvei (a „visz-szatérés” mágiikus gondolata, amely épp a túlkulturált századokat igézi meg), majd később Herder nagyhatású elmélete, a német romantika indította, nálunk is jejentkezik. Csakhogy ezek a különböző hatások (bár ez is európai jelenség volt) egymással keveredve jelentkeznek. (Ebben az összefüggésben szükség-telennek tetszik előltünk a történelmi előzmények részletesebb ismertetése. Csak utalunk arra, hogy egyes nyomok néha véletlenül, néha hiábavalóan megőrződtek a magyar paraszti kultúra első századaiból is; s azt is tudjuk, hogy ezek a nyomok az egymástól még szigorúan el sem különült nemesi s paraszti kultúrának egyként részei lehettek. Így már krónikáink őriznek egyes nyomokat a vélhető, de csak hipotetikusán kikövetkeztelhető epikai hagyományunkból, melynek terméke azonban elűt a paraszti epikáétól és sok hiábavalóan elmélet épült rá. Megőrződtek népdalainkra emlékeztető sorok is, így pl. a 17. századból Veresmarti Mihály lejegyezte dunántúli népdaltöredék s még előbből is töredékes sorok. Népballadáinkat a 16. századig tudjuk megnyugtató módon követni s az első részletező népmesénket Csokonai Tempefői című szindarabja őrzi. Azonban ez az adat már a 18. század mozgalmaihoz kapcsol.) A 18. század barokk magyar nacionalizmusa — a legszebb és leggazdagabb jellemzését Szekfű Gyula Magyar Történet-ében találhatni — a nemzeti tudat elevenebb életre ébredését is szolgálta. A meginduló országismereti kutatások (Bél Mátyás és mások), a magyarországi irodalom történetének vizsgálata mellett ebben a században fordul az érdeklődés a magyar parasztság és kultúrája felé.¹⁹ A termékeny és termékenyítő 18. század európai hatásai és magyar kezdeményei alakítják ki a paraszti kultúra felé forduló mozgalmakat és révükön indult meg egyre szélesebb hullámokat verve (a magyar irodalmi, társadalmi, sőt politikai életre is erősen kiható) népköltési gyűjteményeinknek szaporodása.

Az első, tudatosságra mutató nyomok a jezsuita Faludi Ferenchez vezetnek, akiről tudjuk, hogy gyűjtőgető szándéka stílusának igényeit szolgálta elsősorban s a piarista Dugonics Andráshoz, aki a vásárokon jegyezte nagy buzgalommal az izes paraszti szólásokat (értékes gyűjteményt is adott

¹⁸ A népdallal s a népköltéssel kapcsolatos fogalom-változásokat tárgyalja európai összefüggéseiben: Paul Levy: Geschichte des Begriffes Volkslied. Berlin, 1911. A magyar népköltési gyűjtemények történetéről, a kísérő szellemi mozgalmakról legjobb munka: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Bpest, 1927 — a 18. század és a 19. század első felére. A vonatkozó többi tanulmány sem nagyon halad ezen az időköron túl: Sebestyén Gyula: A magyar népköltészet és gyűjtői. Bpest, 1907 (a Képes Magyar Irod. történet II.). Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. Buday Erzsébet: A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig. Bpest, 1930. K. Possonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet, Ethnographia 38: 81, 165. különnyomatban is.

¹⁹ Természetesen — említettük is — már jóval előbből is vannak adataink a paraszti kultúra felé forduló érdeklődésről. Most csak Bornemissza Péternek nevét emeljük ki, aki a 16. században a paraszti hiedelemvilág anyagából őrzött meg jelentős dokumentumokat. Fogalmazásunk csak azt hangsúlyozza, hogy a 18. században felébredt érdeklődés mind tudatosabb s egyre állandóbb jellegű lesz napjainkig, addig csak nyomokat és abbamaradó kezdeményeket találhatunk.

ki belőlük), de gyűjtőmunkája szintén elsősorban irodalmi céljait szolgálta, bár ő már sokkal szélesebb érdeklődésű Faludinál, azonban népi érdeklődése teljességgel beágyazott vaskos, parlagi barokk ízlésébe s attól önkény nélkül el nem választható. Tagadhatatlan azonban, hogy egyes írók, kiket egy régibb s téves irodalomtörténeti terminológia „népieseknek” nevezett (Dugonics, Gvadányi, Fazekas, Csokonai s még néhányan) ez írók barokkos, rokokó stílusán mind határozottabban átütöttek a népies stílus elemei: anyagért, fordulatokért, formákért fordultak a még szájhagyományban és kevert anyagú kéziratok gyűjteményekben lappangó népköltéshez. Mert az írásos irodalom alatt lappangó, szájhagyomány útján hagyományozott népköltés anyaga lassan fölszivárgott azokba a kéziratok és publikált énekgyűjteményekbe, amelyek a kor kisnemesi, nemesi, kollégiumi dal- és dallamigényét elégítették ki.²⁰ Ezek a kéziratok melodáriumok és publikált énekes gyűjtemények (végig húzódtak az egész 18. századon²¹) még a tudatos gyűjtő és megőrző szándékon innen, inkább a praktikum és a kordivat igényeit kielégítendő, tartalmaztak többé-kevésbé hiteles formában népi szövegeket és dallamokat. Horváth János a magyar népiesség fejlődéstörténetét tárgyaló magisztrális könyvében, úgy tetszik, cáfolhatatlanul jellemezte ezeknek a gyűjteményeknek anyagát is, a kezdődő népköltészeti gyűjtés jellemzésekor. Ezek a gyűjtemények a főnemesi, nemesi, kollégiumi énekes kultúra anyagát, diákok, iskolamesterek szerzéseit, vándorló katonák följegyzéseit, a paraszti kultúra felszivárgó anyagát egyként magukba foglalták, forgatóik nagy gyönyörűségére, kik sem értékbeli, sem műfaji különböztetéseket nem tettek e vegyes anyag között: összeköti ezt a heterogén gyűjteményt magyarsága. Bár épp a főúri dallamvilág révén a nyugateurópai zene áramlatai is átjárták e gyűjteményeket s a kor latinizáló, antikizáló stílusfordulatai, mégis gyűjteményeinkből a magyarság, magyarosság hangsúlyos jelentkezését vélték kiolvasni még a 19. század első nagy magyar gyűjtői is. (Horváth János nyomán erre figyelmeztet Bartha Dénes is.) De a 18. század oly tévesen nemzetiellennek nevezett kora is a magyaros ízlés és magyaros szellem jelenkezését látta ezekben a kéziratok gyűjteményekben, melyek az egész országban meghordozták vegyes anyagukat, hatásokat kelte s át- meg átszivárgásokat okozva. Természetesen, ezeket a gyűjteményeket mégsem nevezhetjük, még a 19. század első felének bizonytalan fogalmazása értelmében sem népköltési gyűjteményeknek, inkább a magyar nemesi történeti tradíció és fogékonyság szép példájának. Ettől eltekintve is fontos dokumentumok s a magyar népköltéstörténeti kutatás legjelentősebb forrásai közé sorolhatók.

Mégis, az elszórt kezdemények és a tudatosság nélkül is mindjobban szélesedő összehordó és megőrző munka egyre inkább előkészítették a gyűjtés történeti és társadalmi, irodalmi feltételeit, csak az agitátorok kellettek, hogy a magyarság külön helyét nationális, politikai igényeit mind erősebben érező s lassan a paraszti sors felé forduló nemesi ország meginduljon azon az úton, amely nemcsak egyre gyarapodó népköltési publikációhoz vezetett, hanem a magyar nemzeti irodalom klasszikus korszakának kibontakozásához s a szabadságharc küzdelmein s a kiegyezés vitáin keresztül az önálló s nemzeti létét minden ízében érző Magyarországot megszületéséhez is. Még az első serkentések, a tudatos és rendszeres gyűjtőmunkára való felszólítások is a 18. századból erednek. 1782-ben ad közre Ráth Mátyás, a Magyar Hirmondó szerkesztője, lapjában egy fölszólítást, melyet egy Bécsben élő ma-

²⁰ E kérdésekre részletes útmutatás található az előbb felsorolt tanulmányok mellett különösen Szabolcsi Bence: A 18. század magyar kollégiumi zenéje. Zenei Szemle, 3-4: 81-181, Bartha Dénes: A XVII. század magyar dallamai, Bpest, 1935.

²¹ Így a Bocskor daloskönyv 1700-1739, Solymosi József daloskönyve 1750, Sziveket újító bokréta 1770, Ku'csár melodárium 1775, Pataki melodárium 1798, Szirmay Antal 1812, Pálóczi Horváth Ádám: Ő és új mintegy ötödfélszáz énekek 1813, etc.

gyar hazafi „nemzetéhez és hazája nyelvéhez való buzgó szeretettel“ írt.²² A felszólításból nyilván kietszik, hogy nyelvész írta, hiszen a gyűjtőmunkát a magyar nyelv érdekében tartja kívánatosnak, amit az is mutat, hogy fölfogásában régi és népi adalékok, „közénekek“ egyforma beccsel bírnak. Ezzel valójában az eddigi énekes gyűjtemények metódusát szankcionálja s erősíti a továbbiakban. Felhívja a figyelmet a különböző vidékek eltéréseire, tehát a tájnyelv sajátosságaira. Ráth Mátyás bevezető soraiban figyelmeztet az angol, francia s olasz példákra is és nyomatékosan emlegeti a német „Volkslieder“-eket, ami bizonyítani látszik (mint K. Possonyi Erzsébet is megjegyzi), hogy ismerhette Herder Gyűjteményét is. Ilyen kiadásnak nagy lenne a nemzeti fontossága s a „bécsi hazafi“ határozottan jelzi is, hogy ilyen gyűjtéseket közrebocsátana, bár tudja anyagi erejének fogyatékoságát.

A népköltési gyűjtésre való felszólítások között a második, az előbbinél már tisztultabb fogalmakkal dolgozó Kultsár István felszólítása²³ egy hozzá beküldött népies hangú dalnak közlésekor hívja fel a figyelmet az egyszerű köznép ártatlan dalainak gyűjtésére, melyben az angol, francia s német nemzet annyira megelőzött bennünket, holott ezekből a dalokból ismerhetni meg legjobban a nemzeti karakter bélyegeit. S amellet lehetővé tenné ez a dalgűjtés a nemzeti versformák művelését s nem kellene idegen műformákra vonni nyelvünket. (Mennyire ellenkezik ez a felfogás az urbanus, európai Kazinczy felfogásával, aki az idegen formák beolvasztásában csak gazdagodást látott s nem nemzetiellenedést.) Fejtegetéseiből láthatni, hogy jól ismerte Herder eszméit s nála már Révaival, Ráthtal szemben inkább népi anyagnak, a nép szájáról lejegyzett daloknak a szerepe emelkedik ki s nem a régié. Bár még az ő felfogása is világosan mutatja azt a fogalmi tisztázatlanságot, amely Herdernek híres gyűjteményét is jellemzi. Végre is ennek a fogalmi tisztázatlanságnak elsősorban Herder példája az okozója,²⁴ Herder gyűjteményében működők versei, primitív törzsi énekek, paraszti dalok s régi költői emlékek egyként helyet kaphattak. Fogalmi rendszerében az irodalmi (ezalatt most az írásos irodalom alkotásait értjük) jelen és mult alkotásai nem váltak el tisztán a paraszti, „népi“ alkotásoktól és primitív énekektől. Könnyen érthető tehát, hogy a hatása alá kerülő magyar gyakorlat sem különböztetett. Pedig ekkor már a legnagyobb s legtisztább magyar gondolkodók egyike, Kölcei Ferenc töprengett, hogy megtalálja a magyar dal tónusának titkát, igaz, hogy költői gyakorlata számára.²⁵ S hogy ez az érdeklődés nemcsak befelé fordult, azt bizonyíthatja egyebek közt Vítkovics tanulmánya amelyben a szerb nyelvvel s népdalköltéssel foglalkozik s költőink gyakorlata, kik szívesen írtak verset „szerbus manirban“. (Tudjuk jól, e versforma szépsége még Goethe is megejtette.) Nem kell külön hangsúlyoznunk bevezető fejtegetéseink után, hogy ez a szemléletforma és ez a kötetrendezési elv mennyire alkalmatlan volt (az alapvető nehézségeken felül) a népköltészet lényegi sajátosságainak megismerésére. Holott egy újabb felszólítás²⁶ már arra buzdítja a gyér számban jelentkező gyűjtőket, hogy John Bowring készülő angolnyelvű antológiája számára küldjenek be „köznépi dalokat“ s jelzi, hogy Bowring szándékai szorosan kapcsolódnak a herderi elvekhez. Bowring antológiájában azután a magyar műköltői alkotások mellett szép számmal szerepeltek népies és valódi népdalaink is (Poetry of the Magyars, London. 1830.)

²² Ez a Bécsben élő hazafi a kutatások szerint első nagy nyelvészünk Révai Miklós.

²³ Hazai és Külföldi Tudósítások melléklapjában, a Hasznos Multságok-ban jelent meg, 1811.

²⁴ Herder hatására s a nagy fogalmi tisztázatlanságra Horváth id. műve mellett I. Pukánszky Béla: Herder hazánkban (I. Herder és a népies irány), Bpest, 1918. Jó és hasznos anyagösszeállítás.

²⁵ Jelentős tanulmánya Nemzeti hagyományok (1826): Minden munkái III: 5–44.

²⁶ Tudományos Gyűjtemény, 1828: V. 127.

Különben ekkor már egyéb gyűjteményekből s nemcsak a népdal oldalról ismerhette meg a külföld — ha rokoko, preromantika, romantika stíluságaihoz idomítva is — a magyar paraszti alkotásokat.²⁷ Ezek a gyűjtemények bizonyos értelemben hűségesebbek (Gaál mesegyűjteménye) s hűlembbek (Majláth) a paraszti előadásmódhoz az előbb ismertettekénél. Majláth gyűjteménye (övé is, Gaálé is megjelent később magyarul) át meg át itatódott szerencsétlen sorsú szerzőjének romantikus szemléletével s éppen nem tekinthetjük hiteles paraszti alkotásoknak. Módszere, a hamisítás, átalakítás, mint láthatjuk majd sokáig kísért gyűjteményeinkben, egyre csökkenő módon. Legrégibb mesegyűjteményünk a kéziratos sárospataki mesegyűjtemény²⁸ 1789-ből való s máig is eldöntetlen kérdés, hogy eredeti magyar lejegyzések, vagy pedig csupán németből való fordítások. Az előbbi fel fogást több belső érv támogathatja.

Részletesebben foglalkoztunk a népköltési gyűjteményeink születési s első bizonytalankodó, tapogatózó idejével. Szükséges volt ez a részletezés, — bár inkább csak summája az idevágó érdekes kutatásoknak, — hogy láthassuk azt a légből, amibe a népköltési gyűjtemények „műfaja” kialakult: ez a légből magyarázza, hogy miért éltek oly szívósan tovább fogalmi tisztázatlanságból eredő hibák a különböző gyűjteményekben elég hosszú ideig. (Csak megjegyezzük, ezekben a hibákban osztoztak gyűjteményeink a különböző európai gyűjteményekkel is — nem tanulság nélkül való feladat lenne ezeket a szellemtörténeti összefüggéseket is kinyomozni. Helyenként igyekszünk is utalni rájuk.) Csak megemlítjük, mert részletes vizsgálatainkba nem vonhatjuk be terjedelmünk kötöttsége miatt, hogy ekkor már a magyar ízlés egyre jobban a népi, paraszti problémák felé fordul. Politikánk központi kérdése a nemzeti függetlenség szoros kapcsolatban a jobbágykérdéssel, irodalmunk nemzeti s népies jellege mindegyre erősebb, társadalmi szokások, ruha-, táncdivatok a magyaros formák felé fordulnak: ez a magyarság a nemzeti opposzió egyik hatékony kifejezési lehetősége.²⁹ Az előzmények után s ebben a légből végre megindul s a magyar kultúra elválaszthatatlan része lesz napjainkig a népköltési gyűjtemények sorozata. A nemrégiben, nagy nemzeti lelkesedést keltve megalakult Magyar Tudományos Akadémiához két megye is, Esztergom (1831), Komárom (1832) ad be egymásután feliratot, hogy az Akadémia készítsen és adjon ki népdalokat: a nép számára. Mily jellemző e két jószándékú kérés a fogalmak zürzavarára. Az Akadémia természetesen már túl van ezen a ponton s inkább eredeti népdalok gyűjtésére hívja fel az ország érdeklődő lakosait. Ez a felhívás már eredményesebb az eddigienél, megindul a gyűjtés s 1833-ban Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály már szép eredményről számolhattak be. Kiadásukra azonban nem került sor. A Tudományos Gyűjtemény ebben az időben már állandóan közöl népbéli dalokat, tanulmányokat, leírásokat népi táncokról, viseletekről, lakodalmas és egyéb szokásokról. Az Akadémia általi gyűjtő és publikáló munka gondolatát a ki-

²⁷ I. Pukánszky id. tanulmányának fölsorolásait. Igy pl. Feldblumen auf Ungarns Fluren gesammelt von Nina und Theone, Jena, 1800. Georg v. Gaál: Märchen der Magyaren, Wien, 1822. s a híres Magyarische Sagen und Maerchen von Johann Grafen Mailáth, Brün, 1825. Magyarische Gedichte Uebersetzt von J. Grafen Majláth, Stuttgart und Tübingen, 1825. Romy gyűjteménye: Ungarische Volkspoesie, Wien, 1828-ban jelent meg. Csak jegyzetben említjük, hogy megindul s külföldön ismertté váló divat az egyik okozója tán, hogy Liszt Ferenc is elhatározza, hogy magyarországi népdalgyűjtő útra indul a „pusztán” 1838-ban. Nagy kárunkra terve csak terv maradt s ahelyett, hogy az igazi paraszti dallamvilággal ismerkedhetett volna meg, a cigányos nótakincs ejti rabul — s elősegítette ezzel is a paraszti dallam és cigányozó műnépdal máig tartó összezavarását.

²⁸ Kiadták 1931-ben a sárospataki theológus ifjak Sárospatakon.

²⁹ A kor részletesebb ábrázolása alól felmentenek Farkas Gyula könyvei: A magyar romantika, Bpest, 1930. és A Fiatall Magyarországi kora, Bpest, 1932.

zárólag szépirodalmi célzattal megalakult Kisfaludy Társaság veszi át s oly jó gondnal és szeretettel, hogy máig a legnagyobb népköltési gyűjteményünk a Kisfaludy Társaság kiadványsorozata. De erről később. A gyűjtőmunka nagyban folyik, az ország minden részéből küldözgetik az anyagot: szabolcsi grófkisasszony, Dessewffy Virginia, írók (Czuczor, Döbrentei, Péczeli), dunántúli, tiszai nemesurak. A mindjobban gyűlő anyag rostálásával, rendezésével és sajtó alá bocsátásával a Társaság 1846-ban egyértelműleg Erdélyi Jánost bízta meg, akit erre a feladatra mind népies költői gyakorlata, mind pedig tudományos képzettsége alkalmassá látszóttak tenni. Alkalmas is volt. Kriza János kéziratban még majd két évtizedig lappangó gyűjteménye mellett e kor legjelentősebb gyűjteménye az Erdélyi János által közrebocsájtott, tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott három kötetes munka.³⁰ (Csak zárójelben említjük, hogy Erdélyi gyűjteménye előtt jelent meg Kecskeméthy Csapó Dániel Dalfüzérkéje, Bpest, 1844—45—46 főleg népies műköltői alkotásokat tartalmazott, nem egyszer a szerző nevének jelölésével.) Erdélyi szép tanulmánya még világosan mutatja Herder nagy hatását: a nemzeti karakter jegeit s a mult kincseit keresi a népi költészetben s szépen elemzi „keleti” vonásait a magyar népdalnak a kor romantikus s ahistorikus fölfogása értelmében. Gyűjteménye is, népdalok, balladák, mondák, mesék, iükrözik a kor felfogását: bár a törekvése már a „paraszt legényektől való” dalok kiadása volt, mégis nem egy műköltői alkotást közöl s mese publikációin is érezni a szerkesztő simító kezét. (A szerkesztői javításokról még esik szó.) Gyűjteménye mégis határárk s szinte a legutóbbi népköltési gyűjteményekig kihatott kötetrendezői elve: a beosztások, anyagelrendezés az ő szerkesztői példájához igazodtak. (Tán fölösleges külön hangsúlyozni s igazságtalan is, hogy kötetrendezői elvei ma már mesterségeseknek tetszhetnek a kutató előtt s a népdalokra vonatkozó műfaji megjelölései, bár igen sokáig tartották magukat, nem állják meg a helyüket.) Válogató és csoportosító tehetsége, a közreadott anyag gazdasága s lendületes, finom tanulmánya, Erdélyi publikációját az egyik legértékesebb magyar gyűjteménnyé teszik.

Még Erdélyi gyűjteményes kiadása előtt teszi közzé 1842-ben előfizetési íveit a fiatal unitárius lelkész, Kriza János „Vadrózsák” — a korra oly jellemző — cím alatt. Erdélyi székely véreink s egyben a magyar hazának akar szolgálatára lenni a szelíd lelkületű s népies verseket írogató Kriza, aki berlini theológus korában bizonyára megismerkedett Herder mint látjuk a magyar szellemi fejlődés történetében olyannyira jelentős és eleven hatású eszméivel. Csöndes, visszahúzódott életének egyik állandó öröme s nagy elfoglaltságai közben (mint levelei bizonyítják) örökös vágyódása volt a székely népköltés anyagának s különösen a székely népballadának a gyűjtögetése. Gyűjtőíveire azonban csak hallgatás és közöny volt a felelet s így munkája jó ideig hevert. Az anyag szépségét már a kötet publikálása előtt is tudták az avatottak. Arany Jánosék 1861-ben a Szépirodalmi Figyelőben két balladáját közlik is. Hosszas huza-vonák, Gyulai Pál sürgetései után s végül is Mikó Imre gróf anyagi támogatása mellett 1863-ban megjelent a Vadrózsák első kötete, hogy majd kövesse a tervezett második. (Ennek a meg nem jelent második kötetnek az anyagát jelentős részében beolvasztották később Gyulaiék a Magyar Népköltési Gyűjtemény I. és III. kötetébe.) Kriza gyűjteménye nemcsak abban különbözik Erdélyiétől, hogy csak egyetlen, bár elég nagy tájegység anyagát tartalmazza, hanem abban is, hogy anyagának javarészt maga szedi össze, ugyan neki is voltak érdemes segítőtársai. Amellett Kriza szólásgyűjteményével, népnyelvi tanulmányával, meséivel elárulta, hogy gyűjtésével minél mélyebbre akar hatolni a székely sajátosságok felfedésében. Erre törekedett ballada- s népdalanyagában is. (Azonban jellemző módon még ő is közöl ebben az anyagban is, elkülönítve egy ciklusban írók

³⁰ Népdalok és Mondák Pesten. 1846—47—48.

tól való népies verseket, amit az is magyarázhat, hogy maga is pár igen szép ilyen költeményt írt.) Gyűjteményét a közönség, az írók és a szakemberek egyaránt a legnagyobb lelkesedéssel fogadták: valójában Kriza gyűjteménye ébresztette rá olvasóit a balladák sötét pompájával, a dalok friss kedvességével s a mesék bűbájával a paraszti alkotások szépségére s egyben azok nemzeti értékére.

Krizának a megjelenés és az elismerés fölötti szinte naív örvendezését váratlanul zavarja meg s mindvégig elkésérti Grozescu Julián heves és ki-méletlen támadása. Grozescu *Egy pár székely „vadrózsá”-ról* című cikkében³¹ román eredeti után készült hamisítványoknak nevezi Kriza és gyűjtői által közölt székely népballadákat. A forrásokat is megjelöli: a Kőműves Kelemenné forrása Alexandri Vazul, Molnár Anna balladaforrása pedig Marienescu gyűjteményében található. A Molnár Anna állítólagos forrásául szolgáló Toma balladát magyar fordításban mintegy cikke bizonyosságául le is közli. A pör több szempontból jelentős a magyar népköltés történetében. Legkevesebb a nemzeti presztízs, a nemzeti becsület szempontjából. A kutatók különben is kiderítették, hogy Grozescu vádjai rosszhiszeműek voltak, Kriza lejegyzései hitelesek s e balladákat a székely paraszti kultúra nem is román közvetítés révén ismerte meg. Az is kiderült, hogy e balladának az ország más részeiben is vannak variánsai. Első nagy eredménye ennek a vitának épp a nagyobbarányban meginduló gyűjtés volt: a kutatók a megvádolt székely népballadák egyéb erdélyi és magyarországi változatai után kutattak; tudjuk, oly sikerrel, hogy Kodályék gyűjtésében s még azóta is találhatóunk Erdélyben is, az ország egyéb részeiben is szép s teljes változatokra. A vita azonban arra is vezetett, hogy az egyoldalú, zárkózott nacionalista szemléletet fel kellett adni. Az etnológia s az összehasonlító folklóre nagy tanítója lehet Európának: nacionalis korlátokat legyőzve a paraszti kultúrák egyesítik a népeket. Amellett, hogy a nemzeti karakter önálló vonásai nem csorbúlnak, a paraszti kultúrák internacionális javakkal dicsekedhetnek. Egyik nemzet sem disputálhatja el a mai motívumkutatások értelmében az elsőséget s az egyedüli szerzőség jogait. A Vadrózsapörnek máig ható tanítása ez lehet mind a vádló, mind a vádlott nemzete számára s kiderült, hogy a vád éppoly nevetséges, mint amilyen fölösleges a védekezés ellene. De Krizát mégis elkésértette ez a méltatlan hajsza, s keserősége, haragja emberi szempontból nagyon is érthető; oka nem volt rá, hisz nemzete mellé állt, gyűjtésének hitelét a továbbiak igazolták s balladáinak, a „szép kápónavirágoknak” szépsége maradandó fénnel maradt ránk.

Grozescu kínos és céltalan vádjá mellett még egy kínos kérdéssel kell szembenéznünk Kriza gyűjteménye kapcsán. Azt láttuk, hogy ő is közlő írótól való dalokat, tehát az írásos irodalom és a szájhagyományozó paraszti irodalom nem vált el még nála sem. De nem válik el még jó ideig. Így például Hegyallyai Nagy Ferenc gyűjteményében³² ilyen, az almanach lírába való, egyáltalán nem paraszti dalt találhatunk:

Nézz ki sylfid oh nézz ablakidon
S lásd mint ömleng volt ifjad hangidon,
Egy kegymosoly elég nekem,
Visszateremti volt életem.

³¹ Fővárosi Lapok, 1863: 114 száma. A támadás nyomán keletkezett ugynevezett Vadrózsapörrel I. Alexics György: Vadrózsapör, Ethn. 8: 73, 184, 279, 362. Ortutay Gyula: Székely népballadák (Buday György fametszeteivel) Bpest, [1935]: 15, 11. Hogy még ma is mily heves vitára ingerelhet e téma egyeseket, l.: V Bogrea: O mistificare grosolană, Ramuri, 18: 30. pp. Heves támadás s elfogult nacionalista hang, holott a kérdések megvitatására ez a legkevesebb alkalmas.

³² Hegyallyai Nagy Ferencről 50 népdalok, Pest, 1862.

Ez a példa kirívó természetesen, azonban haloványabb példákat találhatnánk még a későbbi időkben is. Ha már más formában nem is, úgy hogy névtelenné vált, de műköltői népies dalokat vettek be sokszor még a közelmúltban is óvatlanabb gyűjtőink. (Néha tán azzal vélték igazolni eljárásukat, hogy a műdalok eljutottak a nép körébe is.) E kérdés háttérére azonban már több ízben is rámutattunk. Most egy ezzel párhuzamos jelenségről kell pár szóval említést tennünk. Látszólag sérthetné nemzeti hiúságunkat ez az öszinteség, holott ebben a jelenségben is az európai gyűjtemények rokonai csupán a magyar népköltési publikációk. A hamisítás kérdéséről van szó. Ha valaki részletes stílustörténeti vizsgálat alá venné a népköltési gyűjteményeket, akkor hamarosan rájönne, hogy nemcsak azok a természetesen alakult stílusrétegek fedezhetők fel a régebbi kiadványokban, melyeket a paraszti kultúra fejlődése és befogadókészsége alakított ki, hanem olyan nyomokat is fölfedezhetne, melyek a kiadó korának irodalmi ízlésére, irodalmi konvencióira jellemzőek. Hogyan lehetséges ez? Közismertek Walter Scotték balladahamisításai. De a triviális hamisításokon túl hamisítás a szöveg gyűjtő által történő kiegészítése, a szöveg csiszolása, irodalmibbá tétele. Így F. J. Child hatalmas angol-skót ballada kiadásában nem is egy ízben kénytelen említeni az angol gyűjtőknek ezt az önkényét³³. Ugyanezt a jelenséget megfigyelhetni olasz, német gyűjteményekben is. Román népköltési kiadványok, ébredő nacionalista öntudatuk idején egyre-másra átalakították, latinizálták (római istennevekkel, klasszikus hősökkel!) ballada s népköltési anyagukat, hogy a kontinuitás-elméletüket ezzel is támogassák.³⁴ A tót népköltési gyűjtemények hasonló jelenségeire is rámutathattak.³⁵ A magyar népköltési gyűjteményekben ilyen tudatos hamisítások alig fordulnak elő s a hamisítási bizonyítások nem jártak feltétlen bizonyító erővel.³⁶ Ha tudatos hamisítás nem is, de bizonyos szépirodalmi, stilizáló törekvés felüti fejét régibb gyűjteményeinkben. Ezt Gyulai sem tartotta elvetendőnek. Kriza leveleiből nem egy helyen kilűnik, hogy székelyebbé teszi, kiegészíti szövegeit,³⁷ s Gyulaira bízta, ha tudáságosan is vastagnak találná a székely ízt, a fölöslegesen szedje le róla.³⁸ Gyulai nem egyszer meg is tette ezt, így pl. a Szép Ilona ballada szövegén³⁹ stíluskritikailag könnyen kimutathatók lennének változtatásai. Kriza egyéb megnyilatkozásai viszont arról értesítenek, hogy betűhíven, az eredetihez ragaszkodva igyekezett közreadni szöveget.⁴⁰ Valójában ők maguk is bizonytalanok, mit is értsenek szövegűség alatt — nem a mi értelmünkben vett hűségre gondoltak. A Kriza közölte mesék körül is megindult a stilizálás kérdésében a vita Horger Antal és Sebestyén Gyula között.⁴¹ Valószínű, Horgernek van igaza, ki bizonyítja, hogy Kriza meséi némi stilizálás nyomait mutatják. E kérdés befejezésekor nemcsak arra kell rámutatnunk, hogy a régibb publikációk hamisításai: irodalmias stilizálásai, csiszolásai az európai

³³ F. J. Child: *The English and Scottish Popular Ballads* III. 240. írja „with considerable corrections” adták ki *Old Robin of Portingale* balladáját, s Jameison a *The Bonny Birdy* balladájához hozzáírt, hogy kitöltse a hézagot: „to fill up chams” III. 360. Önkényes interpolációkról ír: II. 297. etc., etc.

³⁴ A Vadrózsapör körüli vita erre is erős világot vetett, különösen Solymossy Sándornak motívumkutató tanulmányai (*Ethn.* 34–35: 133 és *Ethn.* 34–35: 78), l. még Réthy László: *Traján és Decebál tradíciók az oláhoknál*, *Ethn.* 1: 144.

³⁵ Czambel Samu tanulmánya, *Ethn.* 1: 131.

³⁶ Így Sebestyén Gyula több ízben rámutatott Sebesi Jób kétes értékűnek vélt gyűjtésére. Kétségbe vonta a Sebesi közölte Szilágyi és Hajmási ballada-töredék valódiságát is: *EPHKL.*, 1889: 409, 506. Bizonyítása nem győz meg teljesen.

³⁷ *Magyar Népköltési Gyűjtemény (MNGY)* XII. 380, 389, 391.

³⁸ *MNGY* XII. 393.

³⁹ *MNGY* III. 13.

⁴⁰ *MNGY* XII. 375, 391, 406.

⁴¹ *Ethn.* 23: 368, 369. és 24: 53, 55, 57, 124.

fejlődés részesei s nem a magyar gyűjtemények külön vonásai, hanem arra is, hogy ezek a hamisítások kizárólag az irodalmi ízlés, irodalmias stílusigény követelményeit akarták kielégíteni. Politikai, nationális jellegű hamisítások nincsenek egyetlen gyűjteményünkben sem. A továbbiakban éppen azt figyelhetjük meg, hogy mint igyekeznek gyűjtőink egyre pozitívabb módon, egyre inkább a paraszti alkotások eredetiségéhez ragaszkodva gyűjteni. A romantika nagy hulláma után ennek a gyűjtő alázatnak s hűségnek mind általánosabbá válását, minden részletre való kiterjedését figyelhetjük meg.

A magyar népköltési gyűjtemények következő periódusának legnagyobb és a legjellemzőbb dokumentuma a Magyar Népköltési Gyűjtemény összefoglaló cím alatt a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent tizennégy kötetnyi publikáció. Átvezet Gyulaiék korától napjainkig. Első kötete Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében 1872-ben jelent meg s a tizennegyedik 1924-ben, ebben az utolsó kötetben, eltérően az eddigiektől (csak a regősénekek voltak még dallammal közölve) már dallamokkal együtt közlik a paraszti szövegek egy részét. A kötetek az ország majd mindegyik tájegységét, a paraszti alkotások majd minden műfaját bemutatják. Bartókék fölléptéig (bár Kodály Zoltán már szerepel a tizennegyedik kötetben) majd minden magyar népköltési gyűjteményre áll az, amit a MNGY köteteiről elmondhatunk.⁴² Ezekben az egyre halmozódó (bár még sokkal jobban halmozódhattak volna e kötetek!) kiadványokban mind egységesebbé váló szellem fedezhető fel. A gyűjtők épűgy, mint a szerkesztők (a MNGY szerkesztői Arany László, Gyulai Pál, Varga Gyula és Sebestyén Gyula voltak, kikenél mindig jó kezekben volt a szerkesztő és irányító munka; nagy szomorúságunk, hogy e derék sorozat mintha végleg elhallgatott volna) egyaránt a pontosságra, hitelességre s a paraszti eredet tisztelbentartására törekcsenek. Ha már néha a gyűjtő és szerkesztő véleménye nem egyezik, e különbséget az előszó, a bevezető tisztázza s nem maguk a népi szövegek sínylik meg azt. A gyűjtőkben is tudatosabb lesz a magyar pozitívizmus korának célkitűzése: a magyar tájak változókonny hangjait csorbítatlanul és lehetőleg bőséggel igyekeznek megszólaltatni. A kötetek mellett az Ethnographia, a Nyelvőr, a Magyar Nyelv, az Acta Comparationis Litterarum Universarum néprajzi része, az Abafi Figyelő, az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, az Egyetemes Philologiai Közlöny évfolyamai is gazdag anyagát tartalmazzák a gyűjtők és közlők szorgos buzgalmának. Egyre-másra jelennek meg felhívások a gyűjtés fokozására s az érdeklődő laikusok bekapcsolására, hogy a finnek nagy nemzeti megmozdulásának magyar mását nálunk is megalkothassuk. Ilyen felszólítások egyes divathullám kapcsán szinte mai napig is elhangzanak hivatalos részről — nem a legnagyobb eredményességgel.⁴³ Nálunk nem lehetett megvalósítani azt a példás szervezett-

⁴² Ezért külön nem is foglalkozunk ezekkel a kötetekkel, csak itt soroljuk fel őket. Elsősorban s mintegy a többtől külön kell megemlitenünk Ipolyi Arnold Magyar Mythologia, 1854 (új kiad. 1929. Bpest.) című nagy művét, mely sok népköltési adatot is tartalmaz, hatalmas, de korában is sok s éles támadásnak kitétt munkájában: a rendelkezésre álló anyagból a magyarság ősi hitvágát akarta rekonstruálni a Grimm testvérek romantikus szemlélete alapján: kísérlete nem sikerülhetett. A hozzá beérkezett népmese anyagból később a MNGY adott ki egy kötetet. Az itt felsorolandó kötetek egyik-másika még közelebb áll az előbbi periódushoz, ez a különbség azonban már nem oly lényeges. Arany László: Eredeti népmesék, Pest, 1862. Merényi László: Eredeti népmesék, Pest, 1861. Ugyanő: Sajóvölgyi eredeti népmesék, Pest, 1862. Ugyanő: Dunamelléki eredeti népmesék, I—II. Pest, 1863—64. Pap Gyula: Palóc népköltemények, Sárospatak, 1865. Istvánffy Gyula: Palóc mesék a fonóból, Liptószentmiklós, 1890. Pintér Sándor: A népmesékről, Losonc, 1891. Kiss Áron: Magyar gyermekjáték gyűjtemény, Bpest, 1891. Schoen Arnold: Palóc népdalok, Bpest, 1911. S egyes leíró monográfiákban fellelhető anyag is idevonható, mint Jankó János: Kalotaszeg magyar népe, Bpest, 1892. Gönczi Ferenc: Muraköz és népe Bpest, 1895. etc.

⁴³ Csak két felszólítást idézünk: Vikár Béla: Népballadánk összegyűjtéséről. Ethn. 7: 441. Solymossy Sándor: Népdalgyűjtés, mesegyűjtés, Ethn. 25: 280.

séget, összefogást, ami az északi folklóre gyűjtését lehetővé tette s ami a német gyűjtők munkáját is jellemzi: minden gyűjtőmunka egyéni erőfeszítés és áldozat volt s ez a sorsa gyűjtőinknek Krizától a mai napig. De a MNGY publikációinak idején mintha a legkedvezőbb lett volna az atmoszféra erre a munkára. A gyűjtemények már kibontakoznak abból a termékenyítő, de egyben félrevezető fogalmi zűrzavarból, amely a herderi eszmék magyar romantikus megfogalmazásában rejtett s feladatukat szűkebbre vették, szerényebbre, de munkájuk biztosabbá is vált ezáltal. A gyűjtemények iránya, mint mondtuk, a pontosság, hitelesség lett. A kutató bizalommal fordulhat ezekhez a kötetekhez.

Külön kell megemlékeznünk pár sorban e korszak legkiválóbb magyar néprajzi gyűjtőjéről, Kálmány Lajosról.⁴⁴ Hét kötetes gyűjteményéből, szövegkiadásából, jegyzeteiből s tanulmányaiból, melyek főként a paraszti hiedelemvilág és vallásosság kérdéseivel foglalkoztak s szintén igen értékes anyagot tartalmaznak, a modern gyűjtő előképe bontakozik ki. Eltekintve attól, hogy talán a legszerencsésebb közé gyűjtőnk volt, minden sorából a hitelesség, a paraszti kultúra szelleméhez való hűséges, immanens alkalmazkodás sugárzik. Sohasem külső, irodalmi szempontokkal, erkölcsi megkötésekkel, nemzeti elfogultsággal közeledik e gazdag paraszti alkotásokhoz, hanem az etnológus megértésével és beleélő készségével. Az első nagy gyűjtőnk, aki nem eszléta, irodalomtörténész érdeklődésével, hanem az etnológus módszerrel közeledik anyagához. Tragikus, hányatott, félreértésekkel, zaklatásokkal teli élete a magyar néprajz egyik legnagyobb teljesítményét mutatja föl: a magyar népi kultúra egyik gazdag s addig alig ismert területének korában szinte teljes feltárása található kötetekben.

Volt azonban e kor magyar népköltési gyűjteményeinek s ez alól Kálmány publikációi sem kivétel, k, egy igen súlyos mulasztása. Különbben ebben a hibájukban is sokáig osztozott az egész európai népköltés gyűjtése: sokhelyütt csak most pótolják azokat a mulasztásokat, melyek egy részét Bartók, Kodály s társaik munkája némiképp már pótolta. Teljesen sohasem pótolhatja. Ezek a gyűjtemények nem közöltek a dalszövegek mellé dallamleírásokat s így óhatatlanul meghamisították ezeket a népi alkotásokat, hiszen a paraszti előadásban sohasem szerepelt szöveg dallam nélkül, ahogy dallam sem szerepel hozzákapcsolódó szöveg nélkül. Nem mondhatjuk, hogy ezt a szempontot régibb gyűjtőink egyáltalán nem méltatták figyelemre: Erdélyi János is érezte, hogy dallam nélkül a dal szövege csonka, de a hozzá beküldött anyagból csak pár jelenhetett meg. Bartók Béla és Kodály Zoltán fellépéséig (1905) népköltési gyűjteményeink vagy nem közölnek dallamokat, vagy pedig a közlések nem elégítik ki a megkívánt tudományos igényeket. Tudjuk jól, hogy már a 18. század melodáriumi tartalmaznak dallamokat, céljuk épp a dallamok összegyűjtése, azonban láttuk, hogy a vegyes anyag — s mellé tehetjük: a bizonytalan s nem egyértelmű kottajelzés — nem alkalmas a problémák tisztázására. S az a fogalomzavar, amely a szövegpublikációk terén is oly sokáig kísértett — mint Szabolcsi Bence megállapítja⁴⁵ — a népi dallamok publikálásakor még jóval tovább tartott. A nemesi „úri“ osztály műnépdalaihoz szerzett anyagok, népi dallamok vázlatos és pontatlanul rögzített formái, cigányos előadásmód, idegen dallamformák önkényes adaptációi jellemzik a múlt század végének dallampublikációit.⁴⁶ Kodályék mun-

⁴⁴ Gyűjteményei: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*, I—II. Arad, 1877—78. *Szeged népe*, I—III. Arad és Szeged, 1881—91. *Hagyományok*, I—II. Vác, 1914—Szeged, é. n. Ő adta ki Ipolyi Arnold kéziratot mesegyűjteményét is: MNGY XIII.

⁴⁵ Szabolcsi Bence: *A magyar zene története*, Bpest, 1934: 26. II.

⁴⁶ Igy említsük meg a következőket: Mátray Gábor: *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye*, I—III. Bpest, 1852—54—58. Szini Károly: *A magyar nép dalai és dallamai*, Pest, 1865. Ugyanő: *Dalokönyv (Új dalok népies magyar dallamokhoz)*, Pest, 1865. Bartalus István: *Magyar népdalok*, I—VII. Bpest, 1873—96. Limbay: *Magyar Daltár*, I—V. Győr, 1870—85.

kájáig nem is történik döntő változás. Ennek a helyzetnek káros hatásait ma is érezhetni tudományunkban: a különvált szövegvizsgálát és zenefolklore még nem találta meg azokat a közös pontokat, melyeken kutatásaik a paraszti előadás lényegét lepleznék le.

Ezen a téren döntő változást jelent s a magyar népköltési kutatásnak bátran mondhatjuk Európára is kiható eredményeit hozza Bartók és Kodály új gyűjtő módszere. Vikár Béla az első, aki a fonográffal való népdalgyűjtésre felhívja kutatóink figyelmét s az ő gyűjteménye az első komoly lépés ebben az irányban. De a nagy és az egész magyar paraszti dallamkultúra értékes anyagát Kodályék áldozatos és heroikus munkája mentette meg. Erdély, a Felvidék, Dunántúl, az Alföld hangjai szólalnak meg gyűjteményeikben, áttörve az eddigi némaságon s tökéletlen lejegyzések dadogásain. Munkájuk a modern magyar szellem legnagyobb teljesítményei közé tartozik.⁴⁷ Fonográfgyűjteményük anyagát most dolgozzák fel s teljes egészében publikálják majd több kötetben az Akadémia kiadásában; minden bizonnyal ez a hatalmas corpus a magyar népköltési gyűjtés legmaradandóbb s legpéldamutatóbb alkotása lesz. (Csak zárójelben jelezzük, hogy e tanulmány írója népmeséit diktafonhangerekre veszi, hogy ezzel is a minél teljesebb hűség gondolatát szolgálja.) Bartók, Kodály gyűjtőmunkája a magyar néprajzi gyűjtésnek csúcspontját jelzi, a kezdeti bizonytalanságból, félreértésekből, laza közlésekből így jutottunk el a legobjektívebb, a paraszti alkotásokat leghívebben megőrző gyűjtőmódszerhez, s ezzel a módszerrel kerülheti el a magyar népköltési gyűjtés az idegen, nem etnológiai szempontokat; enélkül megismerés és megértés lehetetlen. Hogy a magyar paraszti dallamvilág történeti rétegeit, stílusait, az előadásmód problémáit, a földrajzi és társadalmi összefüggéseket mind világosabban láthatjuk: mindez Kodályék érdeme. (Itt nem is emlékezhetünk meg tanulmányaikról: ezeket is ugyane szellem hatja át.) Munkájuk minden további kutatás számára követendő példa.

Befejezésül a magyar népköltési gyűjtésnek egy újabb, Kodályék eddigi munkájához kapcsolódó s azt technikailag tökéletesítő módszeréről kell megemlékeznünk. Ők indították el azt a mozgalmat is: a Tudományos Akadémia kiadásában gramafonlemezre vettek (négy lemezre) huszonhat éneket és két furulyán előadott dallamot a régi magyar parasztdal stílusából.⁴⁸ A fekete lemez fonográfhangereknél tökéletesebben, tudományos megfigyelésekre jóval alkalmasabb módon örökíti meg a paraszti dallamokat. Hogy ez az értékes, különböző okokból elég későn megindult munka abba ne maradjon, a Magyar Rádió, Kozma Miklós elnök elhatározásából, e tanulmány íróját bizta meg, hogy a Néprajzi Múzeummal egyetértésben több száz hanglemez felvétellel, több évi munkaterv alapján a megmenthető prózai és énekelt anyagot mind a tudomány, mind pedig a magyar kultúra számára gyűjtse össze. A népzenei felvételek irányításába, mint tanácsadók a Néprajzi Múzeum megbízottja, Lajtha László mellett természetesen Kodályék a vezetők. A magyar néprajzi hanglemez-akció azonban nemcsak dallamainkat, hanem a mesevilágunkat, dramatikus játékaikat, s egyéb, hanggal megőrizhető népi szokásainkat is megmenti a pusztulástól. Ebben a munkában e sorok írójának segítségére siet

⁴⁷ Bartók Béla—Kodály Zoltán: Erdélyi magyar népdalok, Bpest, [1921]. Bartók: A magyar népdal, Bpest, 1924. Ha nem is az ő tudományos, fonográfhangerek nyomán készülő lejegyzések, de már hitelesebb anyag található a réginel: Kiss Lajos: Régi népdalok Hódmezővásárhelyről, Karcag, 1927. Ecsedi István—Bodnár Lajos: Hortobágyi pásztor- és betyár-nóták, Debrecen, 1927 (ez fonográf lejegyzés nyomán készült), Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság, Csiksomlyó, 1931. Bálint Sándor: Szeged népe, Szeged, 1933. Bartókék módjára gyűjt és publikál Lajtha László, Veress Sándor és mások.

⁴⁸ I. Dr. Bartha Dénes: A magyar népzenei felvételek programja, Bpest, 1937. és Ugyanő: Magyar népzene gramafonlemezen. Magyar Szemle, 1937, 2. Kinyomat is. A felvételek anyagát tartalmazza: Magyar Népzenei gramofonfelvételek, 1. sorozat, Bpest, 1937. Ortutay Gyula: Népmese, népdal — néprajzi hanglemez, Magyar Szemle, 1938. 11.

az egész magyar néprajztudomány, hogy gyűjteményünk minél teljesebb és gazdagabb legyen. Így jutott el a magyar népköltési gyűjtemény az elődök kísérletezései, áldozatos fáradozásai után elérhető objektív megrögzítésig. E munka nyomán majd még tisztábban állhat előttünk parasztságunk ma már eltűnőben lévő régibb kultúrformája.

*
Mintegy függelékül megemlíthetjük, hogy a magyar népköltési gyűjtemények elég szép számmal elérhetők idegen nyelvű fordításokban is. Talán haszonnal forgathatja őket a külföldi érdeklődő is: megismerve belőle Európa egyazon hangját s a külön magyar zengést is.⁴⁹

Ortutay Gyula

*
History of Collections of Hungarian Folklore.

The essay is divided into two parts: the first part relating to matters of principle and the second historical part. The first part deals with the national divergencies existing between original folklore and the text published in Collections, concluding at the assertion that the popular tales and ballads contained in different volumes do not exhaust in its substance the original popular tales and songs. Going into details as to the divergencies between the ever varying style of popular reciting and that of the published material, the text of the first being fixed only in the very moment of recital, a warning is given to modern collectors to consider the tasks of recent collecting as such which are standing far above that of simple recording of various texts. The second and more ample part deals with the history of collection of Hungarian folklore. After a short perusal of the oldest, rather deficient data we find the description of the most important periods of Hungarian collecting. The first period is connected with the baroque and preromantic ages. (Faludi, Dugonics, Csokonai, Pálóczi Horváth, the various collections of songs and melodariums). The collections most often bear the style of the collector, the material is altered, applicated, the melodariums mixed with the lyric style of the age.

The second important period is that of the romantic age. To this period we owe the first ample collections, the recording of important data. The collections of historic importance of János Erdélyi and János Kriza are published in this period. Their influence is still felt, their importance is equal to that of the publication of English Ballads in England. Both Hungarian collectors mentioned above naturally have been influenced by the style of European collecting, by that of Percy and by the value-principle of Herder.

The next period might be considered as the first one of positive collecting though even this period shows in the beginning much of the polishing, altering, applicating tendency of the romantic age. Nevertheless, more and more respect is shown to the original popular text. Up to recent days the development of collecting makes this respect of original popular texts more and more deep. It is in this latest period that the scheme of Collection of Hungarian folklore was born and successively, from 1872 to 1924 the Collection has been published in 14 volumes. Most excellent works by Lajos Kálmány and Béla Vikár have been published also in this period. It was at the end of the last century that Béla Vikár came to the idea that Edison's phonograph could be of excellent use for the recording of folklore. This idea and this method has been adopted everywhere and has led the art of collecting to new fields, stimulating in 1905 Béla Bartók, Zoltán Kodály and all the young collectors of popular songs. The work of Bartók and his followers has brought about an important turn in European collecting. Recently the Broadcasting Corporation and the Museum of Ethnography in Hungary are recording not only folksongs but also popular tales, in order to perpetuate the material in its original form. Up to the present more than hundred records have been made containing tales, ballads, songs and music on popular instruments.

⁴⁹ Ennek az anyagnak részletező bibliográfiája: Dr Gulyás Pál: Népköltésünk idegennyelvű fordításai, Ethn. 28: 112, 278. és 30: 128. Nevezetesebb ilyen publikációk: Kerthbeny: Ausgewählte ungarische Volkslieder, Darmstadt, 1851. C. Horschetzky: Volkslieder der Ungarn, Pest, 1871. Jean de Néthy: Ballades et chansons pop. de la Hongrie, Paris, 1891. B. Carneri: Ungarische Volkslieder und Balladen, Wien und Leipzig, 1892. L. Aigner: Ungarische Volksdichtungen, Pest, 1897. Silvio Gigante: Canti pop. ungheresi Milano, 1912. B. Bartók and Z. Kodály: Folksongs, Bpest. 1921. B. Bartók: Das ungarische Volkslied, Berlin u. Leipzig, 1925. R. Gragger u. H. Lüdeke: Ungarische Balladen, Berlin u. Leipzig, 1926. Elisabeth Róna Sklarek: Ungarische Volksmärchen, Leipzig, 1901. Sándor Solymossy: Contes et legendes de Hongrie, Avant-propos de J. J. Tharaud, Paris, 1937. Megjelent holland kiadásban is.

VIRÁGOS A KEDVEM.

I. A fonó.

Itt a farsang. A város kőrengetegébe szorítva gyakran szállok most gondolatban bogárhátú házak közé, a Szamos, meg a Tiszahátra.

Látom a setét, világtalan éccakába hajló alkonyatban a lányok csapatát. Aztán kedd, csütörtök, vasárnap „szerelemeste” a fiúkat is. A fiatalabbja bandába verődve szorong a függönytelen ablak alatt, különösen, ha csapzi kedve támad és nem a megszokott fonóba akar elmenni, hanem kötődésre indul idegen fonóba.

Oskolás korában megtanult itt már minden kislány fonni. Napraforgó szára volt az első guzsalya, elpincérelte (véknyította) százszor a fonalat, míg megtanulta, hogy a jó fonal olyan, mint a hegedűhúr. Ha a jány elvégezte az oskolát, tizenharmadik életévét is betöltötte, akkor már nagyjány. A nénje magával viheti hivatlanul is a maga fonócéhébe, de ottmaradása attól függ, mennyire „karolják” a fiúk. Mert ha azok nem karolják, akkor a jányoktól is elmarad, fonóba nem hívják. Az ilyen nagyocska jányt ősszel már dörzsölőbe hívják. Az anyjától kell az ilyet elkérni, mert hivatlanul a dörzsölőbe menni nem szabad. Itt szövődnek a barátságok szorosabbra és dől el, hogy ki kivel, hanyadmagával áll fonócéhbe, bandába. A Tiszaháton hat-nyolc jányból áll egy-egy fonócéh. A fonó sorra jár. Alkonyattal a legvégső jány megindul felágyazott guzsallyal, orsóval. Beszól értek, úgy mennek minden este más-más házhoz a céhen belül. Minden 14—15 éves jány-nak van itt „kifogott szeretője”. A fonóba érve azon van, hogy úgy foglaljon helyet, hogy a szívbeli legénynek maga mellett helyet szorítson. Úgyesnek is kell lennie, más a kifogott szerető helyét el ne foglalhassa, mert abból semmi jó sem származik. Rembrandti félhomályba borult „házakban” (ház = szoba) szoronganak egymás mellett fiúk, jányok. Hol van innen a tágas félkör, amit óriásira méretezett pesti szinpadon a bokrétások bemutatnak.

Nem holdfogytán született ember Nagy Bertalan nagyari gulyás, ő hozta hozzám közelebb a fonót. Addig ismereteim részben papirformát adtak, részben idegenség érzésével töltöttek el. Ami fonón én voltam, mindig úgy éreztem, hogy én vagyok az a csepp ecet, amittől keserű lesz az egész mézesbödön. De ez a kedvintőtt Nagy Berti, egy pohár bor mellett, a — haj mikor én legény voltam — emlékek alapján megértette velem, hogy ami a városi embernek, általában a polgári osztálynak a színház, képkiallítás, jour, korzó, kávéház, vacsora, flirt, az a falu életében a fiatalság számára egy pontba sűrítve, a fonó.

Szerelem kohója, szívek vására, virágos, játékos kedvnek maga kijátszására való hely. Legtöbbször az életöröm legmagasabb kicsengése, s éppen mindezért, a falu életének érdeklődési centruma. Azt lehetne mondani, hogy ahány fonócéh, annyi kis gyújtópontja, annyi baráti köre van egy egy falunak.

Színesebben beszél azonban Nagy Berti, mint én, ezért átadom neki a szót.

— Ha látogatóba megyek, akár fonóba is, akkor veszem le a kalapot, amikor a „házba” belépek. Előbb nem is. Hajadonfüvel nem illik bemenni.

Legénynek a jány mondja, hogy tessék helyet foglalni. Megtörüli a széket is, ha ügyes. A legügyesebbje még a kalapot is elveszi az embertől s a vetett ágyra teszi.

Fafityók az olyan ember, aki még a kalapot se veszi le.

Más aztán a sziveslátás, ha a jány haragszik valamiért. Könnyű azt megtudni, hogy hun nem látják az embert szívesen, mert olyan helyen farral forognak az ember fele, meg olyan szavakat vágnak az embernek, hogy az ember sértve érzi magát. Meg ki se kíséri olyankor a jány. Vagy, ha kikíséri, akkor azzal búcsúztatja, hogy: mához egy esztendőre is elvárlak. De velem az is megesett, hogy megtraktáltak, de avval, hogy: egyél! Ne éhez, mint otthon.

Jó, jó, tudom, hogy kamuznak vele. De azért én mégis azt számítottam, hogy nem éhezek én otthon. Sértve éreztem magam.

Kulifár Olgától azt kérdezte egy legény, mikor búcsúzott volna elfele, hogy mikor jöhet újra, mert ű udvarolni akarna. A meg azt felelte, hogy ne fáradjon, nincs rá szükség. Hát aztán nem is ment el többet a legény. De nem is köszönt az utcán se Olgának. Bálba meg lebeszélte a fiúkat. Nem táncolt az Olga. Nagy széken.

Egyszer egy fonókán voltunk. Két házijány vót. Én jártam a kisebbikhez. A barátom, meg a nagyobb jány közt vót egy kis kocódás. Egyszer csak valamék huncut — ahogy szokás — elkiáltja magát, hogy:

— Virulok!

A nagyobbik házijányt hívták ki. A meg azt akarta, hogy ne legyen feltűnő a kocódásuk, hát engem hívott. Ha értem virul egy nő, oszt én nem megyek, akkor velem szemben le van pipálva az a nő: Én nem hagyom szégyenbe a barátom szeretőjét, hát mentem. De van az embernek egy kis eltérése valamiképpen. A barátom úgy érezte, hogy jobb lett volna, ha nem mentem volna. Csak megharagudott. A jött ki belőle, hogy én vagyok a hibás. El is mentem hamarosan. Egyszer csak jön a követ: menjek ki! Nem mentem. De még egyszer jött a követ. Hát mikor kidugtam a pitvar ajtón a fejem, jól szólítón (vakszemen) vágott valaki. Odakapok. Elszalad. Acsarkodtam. Ugy elszédültem, meg kellett markolni a tornác rédejáját (karfáját). Hát nem baj. Egyszer-másszor csak visszakapta. Mert én se hibásnak nem láttam magam, se rosszát nem akartam.

A fonóba a játékot virulással szokás kezdeni. Elsőnek mindig a házijányért kell virulni. Hát ha az nem kedves, akkor nehezen szánja rá magát a fiú arra, hogy kezdje a virulást. Mert a játékot idegen fiúnak kell kezdeni. Megkezdheti a házi fiú is, de az nem helyes. Az a rend, hogy idegen kezdje. Leginkább idegen is kezdi. Amék csahin. Vagy amék mutatni akarja, hogy ő a legcsahinabb

Hogy bántás-e a csahin? Hát, ahogy vesszük! Azt mondom, be csahin egy kölyök. Nem egészen bántás. De van aki orrolódik érte. Csahinság sok mindenből kitelik. Megfelel a pajkosnak. De komoly ember is lehet pajkos, de csapzi mán nem. Ezért lehet Pajkos nevű ökor, de mán Csapzi ökörnev nincs. Teszem, felbízatom Imrét, gyere, verjünk el egy legényt. Út felbízatom, odavág, én meg elszaladok. Bevezettem a hinárba útet, ott is hagytam. Ez csapziséág. Ha érzek is valamit vele, amék jányra azt mondják, hogy csahin, — akkor, ha van is egy kis veleérzésem, megszompolyodok. A jány ne legyen csahin.

No aztán — mondja tovább, — ha a jányok közt olyan kis fiatal csirke akad, akit a nénje úgy hozott el magával, akkor szokás azt hívni elsőnek virulni. A meg szégyenkezik. Bosszantják: jó kis fiatal csirke e, csak kár, hogy olyan szégyellős. Sok ki sem mer menni, hanem rákezdi a sírást.

Virulásra csókot nem adni sértés. De az ilyen kis fiatalról tudják, hogy csak járatlan. Szívesen kifognak rajta. Györteleken egy kis fiatalka igen szép akart lenni. Oszk két kis bádógtalat kötött a mejjére, hogy nagyobbak legyenek. A fiúk meg addig ölelgették, míg kilopták a zubonyából.

Virulást követi az, hogy az egyik legény leguggol az ajtófélfánál. Két kezével felfogja a kötője szélét, hogy:

— Meggyet rázok!

— Kinek hé? — kérdik vissza a legények, mert leginkább csak azoknak illik rákérdeni. Akkor mondom:

— Jolánka kötőjébe!

Arra a jány kijön, megfogja a kezem, felállít, megcsókol.

Akkor ő guggol oda meggyet rázni.

Harmadszorra megyen a kútba estem.

Elkiáltom magam leguggolva, hogy:

— Kútba estem! Ki húz ki?

— Ki húzzon ki, te?¹

De mán akkor rohanni kell annak a jányoknak, hiába csak guggolok; nehogy a víz elleljen. Aki toszogva megy odafele, az nem is kedveli a másikat. Még azt is megtudja az ember ebből, hogy milyen érzelmű vele a jány. A jány fon. A szösz csepűjét, pozdorjáját egész este eszi, gyurja a szájában. Ha hirtelen odafordítom magamhoz, ahelyett, hogy megcsókolna, azon veszem észre magam, hogy a számba a csimbók. Az ilyet nem hívom másszor. Aki meg szereti egymást! Egy helyett kettőt csókol.

Amék este ez a három játék megvót, abba a fonóba más játék nincs. Mert egyszer fonni is kell hagyni a jányokat, másszor meg ha orsólesés is egy nap járna le ezzel, akkor a legény annyi csókot kapna, hogy az nem vinne jóra.

Legkevesebbet a házijányoknak lehet fonni. Annak ügyelni kell arra, hogy mindenkinek jó ülése legyen. Még a szomszédokból is összehordják a székeket. A házbeli legénynek kötelessége ebben a testvérjének segítségére lenni. Ha azt mondom, ihatnám, a házijány adja a csuprot. Mindenért ő ugrik.

Az is megesik, hogy a jányok összefognak. Felbiztatják a házijányt, hogy:

— Ha te nem mész virulni, én sem megyek.

Akkor a legény elmondja, kétszer, háromszor, háromig nem szabad megváltoztatni a hívást. Háromig meg kell hinni. Ha arra sem megy, akkor

¹ Valószínű, hogy ez országosan ismert játék. Csak a Szegedi Fialatok Művészeti Kollegiuma Szegedi kis Kalendáriumára hivatkozom. Ennek beköszöntő verse:

A szögedi halastó, halastó.

Beleestem kocsistu, lovastu.

Jaj Istenöm ki vösz ki, ki vösz ki,

Mögsajnál-é engömet valaki?

Kétségtelen, hogy ez a kútba estem játék egy változata, nótába rögzítve

összenéznek a legények. Azon a télen nem mennek abba a fonóba. Az a transzportfiú legalább nem. A fiúk is össze vannak csatlakozva.

A Turszegen vót egy fonó. Igen, de aljas jányok jártak oda. Lenéztük őket. A jányok is rosszul vették ezt, s hogy elvettük az orsót, megmakacsolták magukat, hogy űk nem váltják ki. Akkor mi, fiúk, összenéztünk, felállottunk, egyszerre szakszerűen elmentünk. Megtettük! Vittük az orsót is. A sok fonalat udvaron, kerítésen, mind összezavartuk. Még a jött ki belőle, hogy a jányok apja közt egy részei a jányokra haragudott meg. Meg is mondta az egyik:

— Tán odaragadt vón a szád, ha kiváltod az orsót!

Amikor vége a fonónak, akkor először a legények mennek el a fonóból. Dac, ha egyszerre mennek el. Ha mind el is mennek, valamelyik ragadhat. De ha összetartás van, megyen az egész.

Máskülönben egymás után szokás elmenni. A fiúknak az a kötelessége, hogy megvárják „a jányt”. Meghúzza magát takarosán az ember — mondja Nagy Bert. Úgyelek, hogy engem ne lásson meg senki. Ha aztán az utolsó legény is elment, akkor a jányok mondják: menjünk mán! Ráérünk még! Mikor mit. Osztóznak! Végül is egyszerre elindulnak. Minden legény hazakíséri a kifogott szeretőjét. Ő viszi a guzsalyat is a jány után. Mer a megy elől. Cigánytempót nem követünk el. A nagyobb terhet is a férfi viszi. Ha a cigányt megkérdik: mért jársz elül? arra azt feleli, hogy: jártam utána eleget, most már ű járjon utánam. A kutya is mindig a hátulsót szorítja. Hátul kell menni a bátrabb, ügyesebb embernek.

Mi a belső rend, ha játék után rendre egymásután indulnak meg a legények? Addig nem illik se be-, se kimenni, amíg a házijány vissza nem jött egy-egy kikísérés után. Kintről bizony nem tudhatom, ráront-hatok, de belülről nem lehet

Teszem, először vagyok egy jányos háznál. Vannak többen fiúk. Ha komolyan vagyok ott, akkor én akarok leghátul maradni. Sajnos azt nekem végig várni. Az egyikkel kint van a jány egy negyedóráig, az nem sok. Lehet rövidebb ideig is kinn, mer egyszer a hideg, más-szor a gondoskodás is sietteti vissza. De ha már az egyikkel-másikkal félóráig kint van, már akkor sokfélekép kezdek gondolkodni. Ha azt látom, hogy beosztással van, akkor helyesebben gondolkodok az irányába. Azt mondom, jó egy helyes jány!

De vannak olyan jányok, akikről nem sok jót mondhatok. Mikor kikíséri a legényt, a szüle már féltékenységbe szenved. Néz az apa az anyára. Az apa veszi az olajmécset, meggyújtja. Kimegyen az istállóba, hogy ű széjjelne. Jön be. Bezártad a kamrát? kérdi az asszony. Ejnye, azt is ellejejtetem. — Ó te ember te! — Kimegy az ember, visszajön. — Nem hoztál egy kis gerjesztőt? — Erigy mán hoz-zál... Ha a legény ezt látja, hát bizony megszompolyodik. De ez még nem szégyen a jányra. Ebből csak az világlik ki, hogy ok van rá félt-teni. Csak az a szégyen, ha a jány anyja megdöngeti az ajtót vagy kitesz nekik a setét pitvarba egy széket

A jány megteheti, hogy ha haragszik a legényre, nem kíséri ki a pitvarajtóig. Tovább úgyse dukál. Elég sértés ki nem kíséreni. Velem is megesett, — mondja Nagy Bert, hogy haragudott a jány, odaszólt a nénjének: — erigy csak, kísérd ki.

Én észbe se vettem. Mikor az ajtón kiléptem, mán fordultam is. Ölelem — magosabb Hiába kucorodott, azt megérzi az ember. A hangját is változtatta, de az is idegen vót. A csókja se olyan vót, mint szoktam. Akkor vettem észbe, hogy kijátszott velem.

Sohse mentem többet oda. Persze viccelik az embert vele. — hogy mulattál? hogy csokolóztál?

Az mán osztán, ha fiúval kísérteti ki a jány az embert, még nagyobb szégyen.

Persze visszafizeti az ember. Husvétba egyszerűen locsolódtunk. Össze voltunk beszélve tizen fiúk. Le is öntöttem a jányt dézsából, posajtott vízzel. Bálba nem vettem fel. A többit is lebeszéltem. Mert ha mondom a barátomnak, hogy: — az én kedvemért ne vedd fel, ne táncolj vele, — hát megteszi. De bele is kerül pár liter borba. Megéri.

De van a búcsúzásnak egy másik veszedelme is. A legény mindig próbálkozik. A másik meg ha lehet, kilesi. Kihallgatják egymást. Nekem az nagy kenyerem vót. Gondoltam — megállj, ha kijöttök, kihallgatlak. Persze elbujni bajos. Én leginkáb lehasaltam az ajtóba. Hányszor a kezemre léptek nekem. — De megéri! Nincs annak elibe való tréfa, mintha az ember másnap elbeszéli a jányának, hogy hallom, hogy tegnap ezt beszéltétek. De kerül belőle idővel egy kis verekedés is, mert olyan a legény is, hogy a más gyalázatján keresi a maga becsületét. Ilyen leskelődésnél az is megeshet, hogy a maga becsümlését hallja az ember. Mer asszondja a másik: — Te! mért szereted te azt jobban. Tetésőbb is vagyok, gazdagabb is. Én velem már csak nem azt érnéd el, amit azzal. Szegény-e! Ha a nem ad neki kenyeret, jól se tud lakni. Ha énhozzám jössz, így lesz, úgy lesz. Lekisebbíti.

— E mán csak ingerlés, ugye?

Ha oszt látom, hogy a másik ellenemre jár, oszt szép takarosan nem tudok vele mit tenni, az ember csak széd egy jó marék kavicsot, avval setétbe jól elporolja.

Vagy fogódzik az ember egy másikkal.

— Hallod é! Kössük át a kis ajtót.

Egyszer is egy éccaka, hogy megkötöttem a kerítés, meg a sánc melletti fán a hurkot a palló felett, a Nagy zsidó jött ki a házból. Püff!! Jól odaesett. Nem mertem én mondani, hogy én is ott vagyok, csak lapítottam a setétbe. Le is ment a zsidónak a máz a képirül.

Egyszer meg két fiúra pályáztam. Jött a két fiú. Odavágtam — püff! páff!! Hát a csendőrt találtam el. Az kiáltott is, hogy:

— Mék az? jelentkezék!

Nem jelentkeztem én, hanem futás! Nyomozták. Megszenvedett érte az a fiú, ahunnan az udvarból hajigáltam. Persze, hogy a lett vóna a becsület, hogy jelentkezek, hogy nem ű a hibás. De féltem. Mer egy pofon kijár figyelmeztetésül.

Az asszonyonó csendesebb. Ha megházasodtam, a házashoz kell húzni. Néha az asszony mondja:

— Nem jössz el értem?

— De mán olyankor azt gondolja az ember, jöjjön haza, ahogy elment.

II. A bál.

Oskolás jány is megyen néha bálba, de az kikap a tanító urtól. Magyarban ugyan „pulyasarok“ is van. Itt táncolnak a pulyák, de másutt nem igen szokás. Nem szabad nekik táncolni, kicsit bámészkodhatnak, osztán hazaküldik.

Tunyogon a Barátné jányának már tizenkét éves korában — ahogy az iskolából kikerült, udvarlója volt. De „mohón kapták, abba hagyták“. Ma tizennyolc éves, senkit se hallunk, hogy hozzájár.

Ha tizenkét éves korába kezd bálba járni, akkor tizennyolc éves korára vénlány. „Régen látták bálba“. Tizenöt-tizenhat éves korában kezd leginkább bálba járni.

Nagy Bertí gulyás, meg Farkas Miklós ezeket mondja a bárlól: Nagy Bertí kezdí:

— Ha én feltettem magam, hogy egy jánynak fogok udvarolni, mindig rájött egy bál. De azért hacsak lehet, kispukulálja az ember, hogy ne kelljen a jányt, meg az anyját a bálba beváltani. Magam is kitértem az elől is eleget, hogy a szeretőmért, meg az anyjáért befizessek, — ha lehetett. Egyszer is nagyon jártam egy jányhoz azelőtt egy hélig. Jött a bál. Az igazat megvallva nem volt pénzem elég. De meg nem voltam a jánynak az elvivel sem egészen tisztába. A jány-nagy kedve lett vóna menni a bálba fele, még virágot is készített a kalapom mellé, mikor láttam, hogy készülnek, azt mondom nekik:

— Én nem megyek a bálba, mert édesanyám nagyon beteg.

— Azt mondja a jány, akkor ú sem megy.

Nekem nem forrt a fonalam, vártam egy darabig, aztán eligyekeztem. Otthon öszekaptam magam, elmentem a bálba. Ú is (t. i. a jány is) meggondolta magát anyjostól. Ahogy megyek befele, megállok, hogy jegyet vártsak, hát tévedésből melléjük mentem. Későn vettem ezt észbe. Csak be kellett fizetnem érte, meg az anyjáért. Az ú pénzt visszanyomtam neki, oszt befizettem a magamébul. Kezdtünk oszt bent vallani egymásnak, hogy én is úgy akartam, te is úgy akartad.

Azért úgy vélekedek — folytatja Nagy Bertí, hogy a meghívóra azért is nem írják rá, hogy ki a feladó, mer különösen ha nincs tisztába az ember, hogy megérdemi-e az a jány — sajnálja az ember a pénzt.

— Ki az első táncos? — kérdem.

— Nincs is, — fitymálja le Bertí. De úgy látom, csak azért, mert neki nem igen állott módjában ilyesmivel is figurázni. Mert hozzáteszi, hogy: azt megteszi módosabb fiú, módosabb jányval, akibe virtus lakik, hogy ő nyitja meg a bált a kikötöttjével. De akkor nyissa meg a legény a bugyellárisát, mert az első nótát rendelésre húzza a cigány.

Azt mondja a kerékgyártó:

— Én megtettem mindig. Ha én kiállottam, oszt azt mondtam a cigánynak, hogy:

— Na Géza mehetünk! — akkor mán tudta is a nótát a cigány, hogy még kell.

De a kerékgyártó porcsalmái, ezért Bertí lenézőleg azt mondja:

— Magyarban más a rend. Teszem én vagyok egy legény. A szomszédban van egy eladó jány. Elmegyek a bálba. Viszont van egy jánytesvérem. Legelőbb is a jánytesvéretem táncoltatom meg. Addig

nem szabad táncolnom senkivel. Azután következik a szomszédjány, azután a szeretóm. Azután ahogy jön.

— Nem szabad, hogy a legény szégyelje a testvérét, ha azzal nem foglalkoznak. Vegye fel. A testvérem vasalja ki az ingem, nem a szeretóm. Azért illik arra bálközben is figyelni, hogy az ne pihenjen. Egy kis szótöbbitést visz véghez, ha van olyan testvére, hogy nem karolja más, és ő még se karolja. Ugy szokta a jó testvér, hogy felveszi, megforgatja és átadja valami olyan pajtásának, akiről gondolja, hogy nem haragszik meg érte.

— A szomszéd a szeretómtől előbb, a testvéremtől nem. Megegyezik, hogy hiába van ott a szeretóm, testvérem nincs, de a szomszéd ott van. Akkor a szomszédot kell elsőnek felvenni. Énvelem megtörtént! A szeretómet vettem fel elsőnek. Kaptam én már észbe, de már akkor későn vót. Másodszorra vettem fel. Ott is megmondta a jány, de az anyja is másnap reggel, hogy köszöni a szívességemet. A szemrehányást el kell viselni. Például azt mondja a jány :

— Hallod e! Elmentem abba a bálba, de nem hittem vóna túled, hogy fel ne vegyél táncolni.

Még ha haragosok is a szomszédokkal, a jány akkor is elvárja a szívességet.

A daróci Kuliár Olga itt beleszól, hogy Darócon az a szokás, hogy azt veszi fel a legény elsőnek a bálba, akiért beváltott. Azután veszi fel a testvérjét vagy a szomszédjányt, ha az „pihen”.

Abban azonban megegyeznek Nagy Bertivel, hogy fiatalasszonyt — ha szomszéd — illik ugyan megtáncoltatni, de csak az ura megkért engedelmével.

Nagy Berti így fogalmazza :

— Ha becsületes ember akar lenni, meg kell rá kérni a férjőt az engedelmet. Ha egyszer megkérte és megkapta az engedelmet, akkor kétszer, háromszor is felveheti az asszonyt.

Az engedelem kérése így történik :

— Megtáncoltathatom a feleséged ?

De ha meg is kapta az asszony az engedelmet, — mondja Olga, — akkor is ügyel, hogy ne soká táncoljon a legénnyel, még ha az ura nem is kifogásolja. Idősebb asszonyok mindjárt meg is mondják :

— Nem jól tetted, hogy elmentél.

— De ha rendes valaki az ember, akkor ilyenkor legelőbb is hazacsápolja az asszonyt. Persze az asszonyok zúgnak rajta — mondja erőlyesen Nagy Berti. Hiszen űk már csak azért mennek bálba, hogy azt lássák, ki mit csinál. Ritkán fordul elő, de szégyen a legényre, ha az ember megtagadja a tánchoz az engedelmet. Nem engedi meg, ha azt látja, hogy nagyon részeg a fiú. De nem engedi meg akkor sem, ha az a híre, hogy jár a fiú az asszony után.

— Ha a férj elutasítja, akkor a legény „megpirulva” elfordul. Szégyen. Abbut sok mindent merít ki az a fiatalember, ha az asszonyt nem engedi vele az ura táncba. Elsőben is azt látja, hogy az ember félti túle a feleségét. Ha akkor nem „indokolja”, de később csak megkérdi :

— Hallod e? Mi vót ebbe ?

— Még ha érzi magában, hogy hibázott, akkor is kezdi magát

tisztázni. Ezzel akarná annak a figyelmét félrevezetni.

— Az asszonynak lehet huzalma, hogy szeretne azzal mulatni, aki kérte táncolni. De ott nem igen szól. Van olyan helyzet, hogy otthon szól. De van olyan is, hogy a szomszéd, vagy a komámasszony előtt mondja:

— Óh halljátok! Ez a bűdös ember nem engedett elfele táncolni.

— Iyenkor a komámasszony rendesen az asszony mellé áll. A komám meg a koma pártján van. Az a vége, hogy még azok is hatajkodnak. (Nem mondja pl., hogy dulakodtak a bálba, hanem azt mondja, hogy hatajkodtak.) Persze az ilyesmi, ha Turszezen van belőle hatajkodás, hamarabb meghallik a Hóstáncon (a falu két ellentétes vége), mint a hetedik szomszédban. Ha az ember nyomozást teszen, nem akad papja, hogy ki verte a hírt. De hozzá is teszi Nagy Bertit, hogy ilyesmi csak olyan helyen történik meg, ahun nincs megelégedés egymással.

Mán most azt szeretném tudni, adnak e még a jány kezébe seprűt, ha kikoszarazta a táncrakérő legényt.

Nagy Bertit úgy mondja, hogy:

— Ma már annyira nemesedett a világ, hogy seprűt nem adnak a jány kezébe, de azt ma is megteszi a fiú, hogy marsot huzat és kivezeti a jányt a bálbul. Azelőtt bizony előkerítette a seprűt, úgy nyomta a jány markába, hogy:

— Na itt a seprű. Mulass véle.

— Ma, ha nem is húzat neki marsot, akkor is megbeszéli a fiúkkal, hogy ne vegyék fel az én kedvemért hé! Hát pár liter borba belekerül.

— Az asszonyok is mindjárt észbe vesznek, súgnak-búgnak:

— Nézzétek csak, hogy kitoltak azzal a jányval.

De a legtöbb jány ilyenkor egyszerűen hazamegy. Megelőzi a nagyobb bajt.

A jány különben arra is ügyeljen, hogy megyen fel a bálba. Valami hacacárésan elmennie nem illik. Viszen nagykabátot, ha az nincs, akkor nagykendőt. Aki a lányt felkiséri, az ügyel aztán nemcsak a jány holmijára, hanem a legény virágos kalapját is az ő felügyelete alá helyezik. Azt mondja Nagy Bertit:

— Ha látja, hogy én gajdolva megyek kifele, neki mán szaladnia kell és a fejembe kell nyomnia a kalapom. Nem lehet, hogy hüljön kifele a fejem. Arra neki gondolnia kell. Azért fizettem be érte.

III. A Nagy Imre két házassága.

Elmondja maga Nagy Imre.

Olyankor csúszó-béka felkél, ha az ember nősülni akar. Van itt egy házas ember. Két felesége meghalt, két gyereke maradt. Mit csináljon az ilyen ember. Csak megházasodik. Mást nem is tehet. Kínézett egy jányt. Meg is ajánlotta magát. Kifogás nincs ellene. Jegybe léptek.

Beállít egy asszony a jányhoz. Azt mondja neki:

— Mire nézed te magad? Nem hozzád való a! Amilyen ruháid néked van, amellet az ember mellet nem viselheted.

Merthogy olyan luxosabb vót az a jány. Módjába állott, felöltözött.

A jány az embernek mindent elmondott.

A jött ki a dologból, hogy az embernek az anyja felingerült. Hogy ű elmegy ahhoz az asszonyhoz. Mi gondja a fiára. Ha otthon felveheti a menyasszony a ruhát, ami néki van, az ű fia mellett is felveheti. Annyira mentek, végül is leverték a fiú anyját, hogy ne avatkozzon ebbe most jelenleg, hanem majd később, ha minden lezajlott szembe kerülhetnek. Megmondhat akkor mindent, amit akar.

De az emberhez is elment a koma.

Azt mondja :

— Nekem a testvéremnek a jánya. De nem ajánlom, hogy elvedd. Szóval nem kommandálta.

(Szinte hallani a nótát: Lám megmondtam ne vedd el. Nem győződ meg selyemkeszkenővel.)

Az ember arra se ügyelt.

A vásárlásidő megtörtént. Kimondta az ember, hogy nem lesz lakodalom. De, hogy a világ száját betömje 100 pengőért bevásárolt. Ezt annak okáért csinálta, hogy ne mondják az ű feleségére, hogy a ruháit nem veheti fel, mert lám 100 pengő ára ruhát is magára vehet ott, ahol megy. Ezt dacból csinálta.

Ezt mondja el Nagy Imre nagyari igáskocsis mint bevezetőt a maga két házasságának a történetéhez.

Az elsőtől elváltam. Jártam én ahhoz annakelőtte is, gyerekoromtól kezdve. Megkézfogóztam. Mikor aztán ki lettünk ragasztva, mentem fel hozzájuk egy este. Hát mondják, hogy az a fiú, aki annakelőtte járt hozzá, izente — elveszi. Ne jöjjön hát énhozzám. Pulya volt addig a fiú, azért nem szólott elébbet.

Nem szólottam én senkinek semmit, csak felállottam és elmentem. Nem mentem másnap este felé se. Harmadnap elmentem a község-házára, levéttetem magunkat a tábláról. A jegyző le is vette a kiragasztást.

Akkor mán gondolták, hogy valami baj lehet, mer azelőtt minden este elmentem. Jöttek a testvéreji hozzám sírva, hogy mi lesz ennek a kimenetele?

— Tudjátok, hogy történt mint történt. Engem ne zaklassatok.

Hát ezzel félbehagytam, ezzel a jánnyal. Hanem jártam én oszt egy másikhoz. Nem legény akinek csak egy van. Persze ezek szemrehányással voltak énrántam, hogy én azt a jányt elsőbbnek tettem mint őket, holott én magam beismerem arra számoltam, hogy űtet elveszem. Ezzel az elbánással annyira megjuhászítottam űket, hogy nem kifogásoltak semmit se. Azt se, hogy elébb más jányt néztem ki magamnak. Nekemadták a második jányt. Igen de ennek a keresztlevele meg Csehországban vót. Nagy keservesen kerítették haza. Egy hétig jártak oda. Kiragasztottuk magunkat, nem vót semmi baj se köztünk. Elkészültünk a lakodalomhoz. Minden szép tiszteességgel lezajlott. A lakodalom alatt se vót semmi kifogásuk ellenem.

Majd mikor a lakodalom végetért, elkezdett az anyja sirni. Azt mondta, inkább vigyem el a két tehenét a háztól, mint a jányát. Felérem oszt rá én is, meg akik ott vótunk vendégek, hogy :

— Maga is férjhez ment valamikor. Így siratta a szülei? Nem az akasztólára viszik, se nem a börtönbe.

Megjuhászkolódott.

Mink oszt éltünk együtt három hónapig. Az anyja minden áldott nap megkereste sírva. Ha maga nem jött, izente, hogy menjen haza. Még éccaka is járt az mint a kísértet. Nem is tiszta a! Azt hittük bolygó.

En aztán mindig vallattam az asszony! Mit akar az anyja?

— Azt akarja, hogy menjünk oda lakni.

De én csak nem mentem. Mondtam is nékie:

— Én nem megyek el lakni véled. Mert én cselédember vagyok. De ezt, így ahogy mi vagyunk, éppen nem hívják semminek se. Menjünk mink külön magunknak messzire.

Azt felelte, hogy amíg az anyja él, ű nem megyen. De elmegyem lakni haza.

— Na ha te elmensz, akkor maradj otthon.

Nem maradt otthon.

Majd következett a szilvaverés. Ősszel, ahogy verjük a szilvát, egyszer jön az anyja a kisebbik fiával. Nagy veszekedéssel odajön. Mán messziről kiáltja a jányának:

— Gyere jányom haza! Nem hagylak itt! Hagyd itt az uradat, nem tartalak vele.

Az asszony meg összeszedte magát, elment vele.

Mondom aztán nékie:

— Hová mész te? Az anyád szaván indulsz el?

Azt mondta, ha akarok menjek vele.

Azt mondtam:

Ha elmensz! A lábadat többet nem teszed a házba.

Elment.

Három hónapig nem laktunk együtt.

Izengették, hogy menjek el érte. Nem bánják akárhová viszem, csak menjek. De én mindig azt izentem:

Amék úton elment, azon vissza is tud jönni.

Dehát aztán azt mondták, hogy egyszer meg kell szólítani. Hát hogy a világ száját bedughassák, elmentem hozzá. Annyira vittek aztán, hogy ott maradtam.

Ott laktam három hónapig. Az életünk úgy folyt le, hogy reggel mentem, este jöttem. Este mikor már az ajtóban megállottam, mindig engemet bántottak. Kisebbitettek. Mán láttam, hogy úgy van ez az asszonnyal, alma nem esik messze a fájától, ha leesik is visszahömbörödjik. Annyira mentünk, hogy mindig is mondtam néki:

— Énvelem ne veszekedj, mert én itthagylak. Soha vissza nem jövök hozzád.

Igen de az asszony más állapotba lett. Nem akartam már otthagyni, hogy valami bajt csinál magával, akkor aztán a törvény engem bánt érte.

Egy este is arra mentem hazafele, hogy az anyja kegyetlen bántott. Azt mondta, ha meglesz a gyerek, nekem kiadja az utamat. Én meg azt mondtam nekik:

— Ne féljétek, mert úgysem leszek itt tovább.

Dehát ezt mind csak tréfának nézték.

Hát oszt a gyerek meg is született szeptember 20.-án.

Én meg október 20.-án ott is hagytam őket.

Egy hajnalba eljöttem otthunнан, s mentem haza. Darabonként elébb már minden ruhámat elhoztam. A tengerim ami termett, meg a fél öl fám, az maradt ott.

A szülei valahányszor megtanált az utcán, mindig mondták, menjek haza. De én mindig azt mondtam — nem megyek.

Akkor aztán azt mondták, menjek haza, oszt hozzam el. Nem mentem oszt felé se. Két évig volt ez így.

Vót osztán egy bátyja. Az sűrűn el szokott nálunk járni. Mán látták, hogy teljesen nem mennek velem semmire se. Arra aztán azt felkérték, hogy kerítsen nekik egy jóra való embert. Már mindegy a kármilyen, ha nő, ha családós, csak legyen.

Igy asztán kerítettek neki egyet Tiszabecsen. Három gyerekkel. Én mellettem nem vót egy se. Ott három idegen. Az kellett.

Megtörik az ember. Megunták a jányt, elhajtották vón mán akár-hová. Ha velem marad, legalább a faluban maradt volna.

A kis jánynak móríngoltak valamennyi földet, tán három köblöset. Az asszonynak is fele telket, meg három vékás földet. Biztosítva lett így. Hüetetlen ment. Két évig vele lakott hüetetlen. Még született egy gyerek is nékiek,

Hát egyszer hazamentem munkáról, mondják, hogy az asszony férjhezment. Hálá Istennek — mondom.

Egyszer aztán télvíz idején hívatnak a község házához. Bemegyek, hát setét vót még akkor a szobába, azt mondja a jegyző úr:

— Tudod é mért hivattalak?

— Ha a jegyző úr megmondja, majd megtudom.

— A feleséged hívatott. Azt mondja, hogy beleegyezel-e, hogy elváljon tőled, vagy pedig visszaveszed?

— Nem lehet a jegyző úr — mondom én. — Hiszen mán két esztendeje férjnél van.

Int a jegyző. Hátranézek. Hát a sarokban ott áll az asszony. Azt mondja rá a jegyző:

— Na hallod-e? Hát az urad beleegyezik, hogy férjhez menj.

Míngyárt oszt az írást a jegyző úr elrendezte. Átadta nékie. Ű meg elment.

Egyszer egy idő múlva visszajön, hogy:

— Tekintetes úr! Az ügyvéd azt mondta, hogy ha beleegyezik, írjon alá. Elibém teszi a jegyző úr az írást. Írd alá. Mondom — nem! Majd akkor, ott ahun kell.

Majd egyszer jó idővel jön az idézés Nyiregyházáról, nem is Gyarmatról, hogy jelenjek meg a tárgyaláson május 31.-én a királyi járásbírószágon. De én ezt tettem fel magamban:

— Aki vállalni akar, váljon el.

Nem mentem be. 7.80-ba került volna nekem csak a vasút. Jött aztán egy irat. A vót benne, hogy tizenöt nap alatt az asszonyt hazaszállítsam, vagy pedig ellenem a válópert megindítják. Hát ennek én nagyon megörültem. Nem mentem sehová se. Egy embernek a feleségit hogy szállítsam én haza?

Majd végül jött egy végzés, hogy én fizessek 79 pengőt. Annyiba

került a válás. De én bizony nem fizettem semmit. Ők fizették ki.

Én aztán hozzájártam egy másik jányhoz. Hát azzal aztán úgy összeszövetkeztem, hogy el is vettem. Járt oda több fiú is. Köztük olyan is, akinek a szülei nagyon is szerették vóna a dolgot. Tülem ellenezték. Persze, közben meghaltak a szüleim. Gondoltam, magamba nem élhetek. Megnősülök. Irogattattuk magunkat. De a kékkötös nász-nagyok se nyughattak. Mondták is a jányoknak:

— Te! Hogy gondolsz te olyat Ehhez a házasemberhez hozzá-menni? Kilyukadt a világ feneké? Kapol te legényt, amék veled bódog éleletet élhet. Kapol olyat amék mellett szeretőt is tarthatsz.

Dehát a jány azt felelte:

— Nincs nékem rá szükségem. Ha mán férjhez megyek, megérem az urammal.

Én megmondtam neki áperete:

— Ha ráhajlassz! Kinevetnek!

A jány meg okos volt, háromhétig mindenkinek bedugta a száját. Mindenki arra számolt, megnézik, hogy esküszünk mink. Rendben van, jöhettek akármikor.

De én csak kitoltam a világgal. Ezek rá voltak készülve, hogy megnéznék bennünket, hát én előre jártam a dologba. Azt mondtam otthon a jányoknak, mondja, hogy szerdai napon esküszünk. Oszt meg-
esküdtünk kedden estére. Mire a népek várták az esküvőt, az asszony már a házat takarította kifele. Szerdán kitakarította a házat, belekötöz-tünk. Nincs azóta semmi bajunk. Az anyja is velünk van.

Benedekfalvi Luby Margit.

*
„Blumig ist meine Laune“. Die Spinnstube. Zur Beschreibung des Dorflebens gehört auch das gesellschaftliche Leben der Jugend. Je nach der sozialen Schichtung des Dorfes, bildet sich die Form der gemeinsamen Arbeit im Rahmen der Unterhaltung und des Spieles heraus. Eine dieser gemeinsamen Arbeiten ist die mit der Hanfbereitung verbundene Beschäftigung in der Spinnstube (dörzsölö, fonó). Sechs-acht Mädchen sind in eine Spinngemeinschaft zusammengeschlossen. Bei Anbruch der Abenddämmerung gehen sie in das an die Reihe kommende Haus zum Spinnen. Die Burschen des Dorfes besuchen die Spinnstube einzeln oder in Gruppen an bestimmten Tagen der Woche, an den „Liebesabenden“.

Der Gruss beim Eintritt entspricht der Gewohnheit des Dorfes. In der Stube kann ein fremder Bursche nie, der Sohn des Hauses nur nach gewisser Zeit ein gemeinsames Spiel beantragen.

Die einander folgenden Spiele sind: „Die Blüte“, „Das Kirschenklauben“ und „Ich bin in den Brunnen gefallen, wer zieht mich heraus“. Das Wesen dieser Gesellschaftsspiele ist das Spiel der Paarwahl. Der Auslösungspreis ist stets der Kuss. Es zeugt von grosser Zurückhaltung der Jugend, dass man entweder die drei Gesellschaftsspiele durchspielt, oder das sogenannte „Spindelpassen“ spielt. Beide zusammen sind unmöglich, denn das ginge schon auf Kosten der Spinnarbeit, es würde das Liebespiel über das selbstgesteckte Ziel der Spiele heben.

Interessant sind die verschiedenen Bräuche beim Verlassen der Spinnstube. Die Burschen verlassen das Haus immer einzeln. Es ist Trotz, wenn alle Burschen gleichzeitig forgehen, es bedeutet dies auch, dass sie diesen ganzen Winter lang die Spinnstube meiden werden. Das Mädchen begleitet den weggehenden Burschen bis zur Flurtür. Bis das Mädchen nicht zurückkehrt, kann kein anderer Bursche das Haus verlassen. Der „Herzensknabe“ bleibt als letzter. Jeder Bursche erwartet draussen seine Auserwählte und begleitet sie nach Hause. In der Spinnstube der verheirateten Frauen gibt es kein Spiel und keinen Spass, entsprechend der Würde der verheirateten Frau. Burschen dürfen diese Spinnstuben nicht besuchen.

Der Ball. Das Eintrittsgeld zahlt der Bursche für seine Auserwählte und deren Begleiterin. Es zeigt von Gemeinschaftssinn, dass der Bursche zuerst seine Schwester, dann die Mädchen seiner Nachbarschaft zum Tanze fordert und erst danach sein

Mädchen. Eine verheiratete Frau darf ein Bursche nur mit Erlaubnis des Gatten zum Tanz auffordern. Die Bewilligung kann der Mann verweigern, wenn der Bursche offensichtlich zu viel getrunken hat, oder wenn es heisst, dass der Bursche der Frau nachstellt. Das ist aber eine Schande für den Burschen. Wenn infolgedessen zwischen den Eheleuten Zwietracht entsteht, zeigt es, dass „keine Zufriedenheit unter ihnen ist“.

Eine grosse Beleidigung ist es wenn das Mädchen einen Burschen beim Tanz zurückweist. Das kann der Bursche damit vergelten, dass er das Mädchen „hinausmusizieren“ lässt. Das bedeutet, dass er das Mädchen bei den Klängen des Rákóczi-Marsches aus dem Ballsaale hinausgeleitet. Früher verschärfte man dies auch noch dadurch, dass man dem Mädchen einen Besen in die Hand gab, sie solle mit dem tanzen. Die Mädchen wissen dies und entschlüpfen der Schande so, dass sie den Ball vor der Zeit verlassen.

Die zwei Ehen des Imre Nagy. Mit viel Aufrichtigkeit erzählt hier dieser einfache Mann die Geschichte seiner zwei Ehen. Die Gefahren jeder Heirat sind die „Beistände mit der blauen Schürze“. Aber der kluge Mann hört nicht auf ihr Geschwätz. Seine erste Ehe hat die Schwiegermutter verdorben, da es ihr leid tat die Tochter aus dem Hause zu geben. Täglich liess sie die junge Frau rufen, jeden Tag suchte sie ihre Tochter weinend auf. Selbst in der Nacht gab sie keine Ruhe, wie ein nächtlicher Geist. Schliesslich erreichte sie, dass die Jungen zu ihr wohnen gingen. Hier aber setzte die Schwiegermutter den Mann vor seiner Frau herab. Nach der Geburt des ersten Kindes verliess der Mann seine Frau, die in der Einsamkeit alles bereute und eine Aussöhnung suchte, es war aber schon zu spät. Die Mutter gab sie dann einem anderen Manne aus einem fremden Dorfe zur Frau, dem sie dann nach Abwicklung des Ehescheidungsprozesses angetraut wurde.

So blieb der Mann alleine, denn inzwischen starben auch seine Eltern. Er sah es ein, dass er ohne Weib nicht leben konnte, so tat er sich mit einem andern Mädchen zusammen. Die Neugierde des Dorfes spielten sie so aus, dass sie die kirchliche Trauung für Mittwoch ankündigten, sich aber in aller Stille schon Dienstag abends trauen liessen. Bis die „Beistände mit den Blauen Schürzen“ zur Wohnung kamen, wusste die junge Frau schon das Haus, in das sie anderen Tages schon hineinzogen. Der Mann lebt glücklich in seiner zweiten Ehe, das Ehepaar ist mit seinem Los zufrieden.

„VEDD FÖL ÉS OLVASD!“

Az ajándéknak az ünnepelt izléséhez kellene igazodnia, az alkalmi dolgozatnak a megajándékozott életművéhez, tudományos és írói egyéniségéhez. Mikor e kötet szerkesztője azzal a felszólítással tisztelt meg, járuljak hozzá az ajándékkönyv tartalmához, úgy éreztem, hogy olyan témát kell találnom, melyben Solymossy Sándor tudományos munkásságának elemei legalább jelképpen tükröződnek: kutatásai az emberi hiedelmek és szokások oly gazdag és oly tarka világában, egyben nem lankadó érdeklődése irodalom és költészet iránt. Ilyen tárgy után kutatva, egy régi jegyzetem ötlött emlékembe, melyben babona és hit, történelem és költészet ölelkeznek: egy jegyzet szent Ágoston vallomásainak ama jelenetéről, melyben felhangzik az utcagyerekek ajkáról a híres „*tolle-lege!*“. A kereszténység multjának nagy jelene ez, a világtörténet talán leghíresebb conversiojának művészi ábrázolása, az „én“-elbeszélés formájában: ebben a patrisztikai okmányban egy darab pogány „babona“ húzódik meg, mely talán a nagy egyházatya számára sem volt tudatos s amellyel tudomásom szerint mások még nem foglalkoztak.¹ Az egymásba torkolló kettős „klédon“ (omen) bonyolult

¹ Magam írtam róla 1925-ben a Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft-ban: XXV, 265 kk. 11. („Zu Augustins 'Konfessionen'“.)

esetét teszem le Solymossy Sándor születésnapjára : szinte látom, mint tágul ki a magam szerény és egyszerű megfigyelése körül a tér, mihelyt az ünnepelt kezébe kerül az „ajándék”, mint telik meg Solymossy mesetudományának tarka alakjaival és mozgalmas eseteivel, mint emelkedik az elszigetelt tény általános és örökértelmű elvé, mint lesz az adatból Solymossy ismereteinek és módszerének erején tudomány.

*

„És ime hangot hallok a szomszéd házból — fiú hangja volt-e vagy leányé, nem tudom — amint dallamosan mondja és sűrűn ismétli: „vedd — fel — és olvasd — vedd — fel — és olvasd . . .!” És azonnyomban elváltozott az arcom és egész figyelmem megerőltetésével gondolkozni kezdtem, vajjon van-e valamiféle játék, amelyben a gyermekek ilyesmit hajtogatni szoktak, de nem jutott eszembe, hogy eddig ilyesmit hallottam volna (I): visszafojtva tehát kitérő könnyeimel, felkeltem, nem magyarázhatván másként a dolgot, mint hogy isteni parancsot kaptam (*divinitus mihi iuberi*), hogy a könyvet üssem fel és olvassam az első szakaszt, amelyre szemem esik; mert azt hallottam Antoniusról, hogy valamely evangéliumi lecke által, melynek véletlenül fültanúja volt, figyelemzetést kapott, mintha az neki szólna, amit ott olvastak: „menj el és add el mind-azt, amid van, add a szegényeknek és kincsed léssen az égben; és jer, kövess engem”: és ez isteni szó által (*tali oraculo*) nyomban megtért Tehozzád, (II) Ezért nyomban visszamentem arra a helyre, ahol Alypius ült, mert itt tettem le az apostol könyvét, amikor helyemről felkeltem. Felkaptam, felnyitottam és *némán* olvastam a szakaszt, amelyre szemem először esett: (Rom. XIII. 13.) . . . Nem akartam tovább olvasni, nem is volt szükség rá: mert a mondat végével nyomban biztonság öntötte el szívemet, a kételkedés minden sötétsége szertefoszlott. (VII, 12.)“

Szent Ágoston Vallomásainak e világhírű kerti jelenében — Harnack a nagy mű egyik „magaslati pontjának” tekinti az idézett sorokat — egyéb lélektanilag sajátos részek mellett pogány-zsidó babona nyomait is megtaláljuk, két „előjelnek” (*omen*) összekapcsolódását, melyet eddig nem világítottak meg kellőképen. Ágoston a legnagyobb izgalmak és kétségbeesés állapotában gyermekhangot hall; mivel nem emlékszik rá, hogy e szavakat „tolle, lege” bárhol egyebütt stereotyp alkalmazásban hallotta volna, úgy érti őket, ahogy lelkiállapotának és persze a benne tudat alatt élő pogány-keleti hagyományoknak legjobban megfelel: klédonisztikusan. A *tolle, lege* tehát a mennyei hang egy neve, a Gondviselés valami intelmét tartalmazza. Ennek az intelemnek pedig az az értelme, hogy a Biblia felnyitásával tudja meg Isten akaratát. Ilyként az első klédonba egy másik torkollik belé: a gyermek hangjában megnyilatkozó *omen* (I) Ágostont a *sortilegium* (II) ötletére vezeti reá.

I. Bouché-Leclercq a klédon (*omen*) fogalmának a következő meghatározását adja:

„Par un raffinement singulier, la divination 'clédonistique' des Grecs, 'omniale' des Romains, allait chercher dans la parole, acte volontaire par excellence, la révélation dont l'individu parlant n'avait pas conscience. Ce que les Grecs appelaient une clédone . . . est une parole (phrase, mot isolé, ou exclamation), qui est détournée de son sens et appliquée par celui qui l'entend, à une préoccupation intime, ignorée de celui qui parle.“²

A „tolle, lege” teljesen megfelel ennek a meghatározásnak: Ágoston „elszigetelt szavakat” hall, megváltoztatja értelmüket és legtitkosabb

² Eredeti szövegében közlök egy tudományos definíciót, nehogy abba a kísértésbe essem, hogy a meghatározást a magunk esetére szabjam.

gondolatára, előre eltökélt szándékára alkalmazza. Gyermekhangok és gyermekszavak egyébiránt az ókorban, különösen a keleti klédonisztikában, számottevő szerepet játszanak. Így Cicero (De divin. I, 46.) ezt írja :

„Atque ego exempla ominum nota proferam. L. Paullus consul iterum, quum ei bellum ut cum rege Perse gereret obtigisset, ut ea ipsa die domum ad vesperum rediit, filiolam suam Tertiam, quae cum erat admodum parva, osculans animum advertit tristiculam. 'Quid est' inquit, 'mea Tertia? quid tristis es?' — 'Mi pater', inquit, 'Persa periit'. — Tum ille artius puellam complexus: 'accipio omen' inquit, 'mea filia'. Erat autem mortuus catellus eo nomine.“

„Ha az ember arra készült, hogy valami irányban elhatározza magát — írja Krauss Talmud-Archaeologie-jában, III 228 — és elhatározásában meg akarta magát erősíteni, egy gyermekhez menekült, aki mintegy *oraculum* gyanánt felmondta neki az iskolai leckeként megtanult bibliai verset. — Az *oraculum* illetén való alkalmazását egy példával világítjuk meg. R. Jochanan és R. Simeon b. Lakis (Palesztinában) szívesen látták volna Sámuelnek (Babyloniában) arcát, vagyis elhatározták, hogy útra kelnek a nagy mesterhez. Előbb azonban azt mondták: mennyei hangot kívánunk követni. Ezért elmentek az iskola előtt, amelyből a gyermekek hangja kihallatszott: „és Sámuel meghalt“ (I. Sám. 28, 3.) omen gyanánt fogták fel és valóban úgyis volt. Egy másik eset: Bar-Kappara egy falut látogatott meg; odaérkeztekor megsértette az ujját. Amikor továbbment, hallotta, amint a gyerekek énekeltek: „Egyedül jött, egyedül távozik.“ (Ex. 21, 4.): erre azt mondta: „Ugy látszik, hogy ezzel az egyetlen sebemmel meg fogom úszni.“³

II. Am ezek az esetek már inkább kleromantikus, semmint klédonisztikus jellegűek. A gyermekek, akik a biblia verseit recitálják, megfelelnek a taláalomra felnyitott Szentírásnak. Bouché-Leclercq meghatározása erről az „olvasásmódról így szól:

„La cléromantie est une mode de divination expérimentale qui emploie comme agent révélateur un mouvement provoqué par l'homme et dirigé par le hasard, celui-ci étant considéré comme l'expression immédiate de la volonté divine. La cléromantie proprement dite est celle, qui se sert de la parole écrite adaptée à chaque cas particulier par le hasard. Entre cette cléromantie et la divination 'clédonistique' . . . il n'y a pour ainsi dire que des différences matérielles. Le 'sort' est à l'omen ce que l'écriture est au langage parlé. — C'est la correspondance établie entre la parole fatidique et une préoccupation intime qui produit la révélation.“

Azt, hogy szt. Ágostonnak biblia-felnyitása ősi hagyományú *sortilegium*, persze nem kellett újra felfedezni. Már Erasmus így írt a Confessiok fentidézett részlete kapcsán: „hoc non multum aberat a sortibus Vergilianis, aut ab iis quibus ex Scriptura temere erepta futura quaerebantur.“

Valósággal szt. Ágoston itt kereszténnyé alakított kleromantiát alkalmaz és Erasmus megkísérli, hogy ezt a tényt a maga „non multum aberat“ mondatával valamelyest enyhítse.

Figyelemreméltó, hogy szt. Ágoston maga egyéb munkáinak két helyén a klédonizmus mindkét alakját szigorúan elítéli. Korai munkájában, De academicis (I. 4, 11) így írt egykor: „hic plane non erras:

³ Jerus. Talmud, Sabbath VI g. E., folio 8° Z. 68; kevésbé jól a babyloni Talmudban, Chullin 95 b.

quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim“. Erre a mondatára élete végén írt Retractatiojában, ahol műveinek tévedéseit helyreigazította, visszatér; elveti az omen szót azzal a megokolással, hogy szent, vagy keresztény írásban sohasem olvasta; enyhítő körülmény persze, hogy „abominatio“ is az omenből ered.⁴ Épp így ír a sortitioról is: „hi vero qui de paginis evangelicis sortes legunt, etsi optandum est, ut hoc potius faciant, quam ad daemona consulenda concurrant, tamen etiam ista mihi displicet consuetudo, ad negotia saecularia et ad vitae huius vanitates propter aliam vitam loquentia oracula divina velle convertere“. (Ep. LV 37.)⁵

Ilyként a „tolle, lege“ jelenetben a szabályszerű klédon két esetével van dolgunk.⁶ Harnack megkísérelte, hogy a megmagyarázhatatlan szavakat, amelyeknek erején a kerti jelenet világtörténetivé lett, valaminő gyermekjáték keretébe illessze bele és azt írta: „ahogy Ágoston érti e szavakat — hogy könyvet vegyen fel és olvasson — nem közelfekvő, de lehetséges“ és később: „A tolle, lege-ről keveset lehet mondani: isteni csodának tekintette, joga volt rá, hogy annak tekintse, de nem kényszerítheti rá felfogását olvasóira. Hogy a felhívást az „olvasásra“ úgy értette, mint felhívást bibliai oraculum keresésére, az Antoniusról szóló elbeszélés, amelynek nyomán haladt, enyhíti. A kísértet rosszul üthetett volna ki, ha első pillantása alkalmatlan bibliai helyre esik. Ám ki hinné, hogy ebben az esetben megtérése nem történt volna meg? Azok az erők, amelyeket már magának megnyert, bizonyára mindezek ellenére áttörtek volna és pedig hamarosan; mert Isten műve beteljesedett.“ Harnack e gondolatmenetét nem tudjuk egészen követni, hiszen a *divinatio* szemszögéből nézve a „tolle, lege“ problémája egyszerűbbé alakul. Az egymással küzdő erők „hatalmas vihara“⁷ az „önmagával vívott küzdelem (de seipso adversus seipsum)“ szt. Agostont minden benyomás iránt különösen fogékonyá tette. A legelső titokzatos hangot, amelyet ebben az állapotban felfogott, egy gyermek meg nem értett szavát, szükségképpen klédonnak kellett tekintenie. Egészen mellékes itt, vajjon a szavak értelmezése „közelfekvő vagy távolfekvő“; szinte kísértésben vagyunk, hogy azt mondjuk: minél távolfekvőbb, annál csodásabb az antik gondolkodás számára, annál igazabb az omen.⁸ Persze szt. Antal példája további, hatalmas

⁴ „Hoc licet non serio, sed ioco dictum sit, nollem tamen eo verbo uti. Omen quippe me legise non recolo sive in sacris litteris nostris, sive in sermone cuiusquam ecclesiastici disputatoris, quamvis abominatio inde sit dicta, quae in divinis libris adsidue reperitur. (Retract. I. 6).

⁵ A pogányok sortilegiuma a kereszténység „bibliafordításává“ alakul át — természetesen 'ad negotia sacra'. A középkorban egészen általánossá válik 'hivatalosan' is alkalmazták és mélyen vallásos kedélyek, mint pl. Assisii szt. Ferenc számára is egészen magától értetődő. Példaképpen néhány esetet említek meg különböző periódusokból: a) Sulp. Sev. Vita s. Mart. c. 9; b) Toursi Gergely, Hist. Fran. IV 16; c) Assisii szt. Ferenc, „Spec. Perf.“ II 4. Sabtier, p. 12 (in prima apertione libri . . .)

⁶ Anatole France „L'oeuf rouge“ című novellájában egyesít két hasonló omen-t: a gyermekhangot és a 'prima apertio libri'-t.

⁷ „Oborto est procella ingens ferens ingentem imbrem lacrimarum“.

⁸ Az „omen“-t proklamációjának tudatalansága teszi természetfölöttivé, vagyis „isteni jellé“: „Hence it happened that he shouted the hour . . . in his big voice through the growing twilight; and somehow the loudness of its sound like the proclamation of something tremendous. His unconsciousness seemed to make it all the more so, but that was always the way with omens . . .“ G. K. Chesterton: „The Oracle of the Dog“, a „The Incredulity of Father Brown“ kötetben.

lélektani erejű impulzust adott Ágostonnak. Ám „megtérése“ már régen végbement és elhatározása érett volt, amikor röviddel korábban Ponticianus elbeszélését hallotta a *hirtelen* megtért két római tisztról. Hiszen ama „grandis rixa interioris domus suae“ (Conf. VIII. 7.) már megkezdődik, miközben Ponticianus még beszél; alig megy el, egy „külsőleg, belsőleg átalakult“ Ágoston áll barátja előtt, aki ámulva néz fel rá. A „klédonisztikus“ kerti jelenet tehát a VIII. könyv nagy symphoniájának csupán fináléja, egy chorus mysticus, amely isteni magasságokból (divinitus) árad alá.

Balogh József.

„Tolle, lege!“ Dans cet article (essentiellement identique, d'ailleurs, en ce qui concerne le fond, à un article déjà publié par lui, en 1925, dans la *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft*) l'auteur examine au point de vue de l'histoire de la religion une célèbre scène des Confessions de saint Augustin (VII, 12) et constate, en se fondant sur la définition de Bouché-Leclercq citée, dans le texte original, aux pages 15 et 16, que deux clédones antiques se rencontrent dans le „tolle, lege“. Saint Augustin interprète „clédonistiquement“ les voix venues de la rue et entendues par hasard; il en accueille les „avertissements“, ouvre la Bible et interprète en les adaptant à son cas particulier le verset sur lequel il tombe ainsi fortuitement.

SZENT IVÁN NAPJA.

Dimidium amittendarum est oblivio rerum.

Egy jellegzetes hazai ünnep, a szentivánnapi példáján akarjuk megmutatni, miként szokták általában a rítusokat számba venni és értékelni, illetve, hogy — a tévedéseket elkerülendő — miként volna ez a számbavevés és értékelés tanácsos. Példa tehát ez az ünnep számunkra, amely bizonyos módszertani elvek fontosságára figyelmeztet és a jobb utat sejteti; viszont nyilvánvaló, hogy egy ilyen revízió éppen a szentiváni szokásokról való felfogást is közvetlenül mélyen érinti s ez ad a fent írt címnek jogosultságot. További tanulmányunk feladata lesz, hogy a kínálózó tanulságokat — elsősorban természetesen példánk javára is — egy új ritustan pozitív programjába¹ összefoglalja. Ehhez harmadik dolgotatunk azokat az elveket fogja hozzászabni és hangolni,² amelyek — véleményünk szerint — egyedül tehetik az egész magyar néprajzkutatásnak menetét gyümölcsözőbbé.

I.

A szentiváni ünnep szertartásai.

Melyek és milyenek azok a rítusok, amelyek — ügylátszik — időszámításunk V. százada óta kimutathatóan, az új naptár szerint való június 24-éhez, azaz Ker. Szent János (Iván) születésének (a keleti egyházban fővételének) napjához fűzvék?

Erre a kérdésre hazai kutatóink legszívesebben a tudós Bod Péter patinás összefoglalásával szeretnek válaszolni:³ „Ezen a napon pedig ilyen dolgokat szoktak cselekedni: I. a gyermekek szemetet, csontot egybeszednek, hogy azt megégessék és füstöt csináljanak, melynek

azt az okát tartják, hogy a tájba a pogányok a kutak körül tüzet szoktanak volt tenni, hogy a kígyók ne szaporodjanak ott; minthogy ez a Szent János napja tájban szokott lenni, a keresztyének, a tudatlanság is segítvén, a tájban tüzeket tettek, azokat által szökdösték s azt kívánták, hogy minden nyomorúságjuk égjen el. 2. Égő üszögöket szoktak kezekben hordozni, azokkal a határokat kerülni, így gondolkodván, hogy úgy áldatik meg az ő földeiknek termése. 3. Némely helyeken ezen a napon kerekeket forgatnak, amelyek azt jelentik, hogy a nap már az égen felső pontjára hágott s onnan megfordult s minden dolgok változnak. Ez esik júniusnak 25. napján.“

E szerint a XVIII. sz. közepe körül legalábbis a magyarhoni „keresztyének” június 24-én, illetve 25-én három ritust üztek volna: a (szemét)tűz-rakást és átugrást — a nyomorúság elégetésének gondolatával;⁴ a fáklyameghordozást — a termés megjavításának céljából; és a kerékeregetést⁵ — ügylehet, hogy naputánzó játékként. Eleve sem valószínű azonban, hogy Bod csakugyan úgy figyelte volna a népszokásokat, ahogy azt a mai néptudomány követeli meg. Ellenkezőleg: minden az ellen szól, hogy leírását az akkori viszonyok hű képének szánta és így jogunk volna a szentiváni ünnep tőle adott ritusait vagy kívánt megokolásaikat úgy fogni fel, mint a volt valóság lelkiismeretes lejegyzéseit. Ellene — először — az, ami feltűnően hiányzik ebből a szövegből, holott ma él vagy legalább nemrég élt a szokása, sőt sokszor annyira réginek vagy jellegzetesnek is látszik, hogy a cselekvői esetleg nem is tudják okát adni. Így — a szakszerű gyűjtések adataihoz képest — e lexikon leírásában nélkülözzük többek közt a tűzceremónia számos, nálunk elterjedt járulékanak vagy kiágazásának említését, aminő pl. a „tűztevés” (csiholás) formáságai (hogy szűz *παῖς ἀμφιθαλῆς* gyujtsa; hogy a fa lopott vagy összekeregetett, esetleg a májfaból eredő; hogy a gyújtás módja ősi-primitív legyen stb.); a lármas „lobogózás”; az elégett csonkok és a parázs rituális elrakása; bizonyos növények és hasznos állatok „tűz fölé” tartása (ördögűzőként, lustrálásra, paraziták ellen, stb.); a tűzrakás előtt történő harmatszédés, varázsfűgyűjtés,⁶ versenylovaglás; a tűznél vagy átugrásánál folyó párosítás, mátkállás, komállás és házassági jóslás stb.; nemkülönben nélkülözzük a járulékos előírásokat és hiedelmeket, aminő pl. a 9-es szám szereplései a jóslásban; a cseresznye- és meggyfakéreg fontos volta a lobogónál; bizonyos gyümölcsök (tejsugorító-fű stb.) megkövetelése a tűzbedobásnál, kikaparásnál és i. t. Elnézett Bod ezenfelül is olyan, a tűztől függetlenebb, jellegzetes-általános hazai tartozékok felett, aminők pl. a szentiváni koszorúk;⁷ bizonyos (pl. az anyák almaevésére, leányok fejfedésére vonatkozó stb.) tabuk, babonák (pl. a kakuk-szó jelentése Iván napja előtt vagy után); és főleg — ami a legfeltűnőbb — nem szól szóval sem a „szentiváni énekről”, erről a sokakat északi rokonaink sámánkodására emlékeztető táncról és éneklésről,⁸ holott ezt minden modern történeti elképzelésünk és sorképző tudomásunk szerint egyidősnek kell a legősibb szentiváni szokásokkal tekintenünk,⁹ tehát velök együtt nyilván akkor is csak meg kellett már, sőt — a közviszonyok szerint — okvetlenül még fontosabbaknak és feltűnőbbeknek is kellett volna lenni.¹⁰ De ugyanebbe az irányba mutat — másodszer — az is, amit ez a szöveg pozitívumot

mond és ahogyan elmondja. Így mindenek előtt, hogy — fontos vonások elhanyagolása mellett — kiemeli pl. a kerékeregetést, holott ez nagy szerepet játszik ugyan főleg a német Nyugaton (Bajorország, Karinthia stb.) és hazai németeinknél is, de a magyar vidékeken alig lehet igazolni meggyökerezését;¹¹ vagy hogy a máglyarakásnál csontok (állatok?), szemét stb. elégetéséről beszél, nem pedig a nálunk ma, illetve a közelmúltban közönségesebb rőzsemáglya s füvek égetéséről.¹² Legfontosabb — harmadszor — mégis az, hogy egész hármassal besztása — ugyanezekkel az állandó főtárgyakkal, csak épen a mindig korszerű magyarázat bizonyos váltakozásaival — eleve egy ma már jólismert hagyománytípus hatására vall. John Mitchel Kemble¹³ után J. Brand, S. T. Hampson, végül Mannhardt is idéz egy régebbi középkori írótl,¹⁴ aki szerint: „Dicamus de tripudiis quae in vigilia B. Johannis fieri solent *tria genera*. In vigilia enim B. Johannis *colligunt pueri* in quibusdam regionibus *ossa et quaedam immunda* et id simul *cremant* et exinde *producitur fumus* in aere. *Faciunt etiam brandas* et *circuunt arva* cum brandis. *Tertium de rota*, quam *faciunt volvi*...“ Nemkülönben Grimm *Deutsche Mythylogie*-ja¹⁵ révén is ösmerjük, sőt még jobban ösmerjük ugyanennek a sémának egy más, de hasonló tartalmú, a francia népszokásból kiinduló ősfarmáját is, ahogy ez előbb J. Beleth, párisi liturgikus írónál, egy *Summa de divinis officiis* szerzőjénél (1162 kör.) mutatkozik,¹⁶ azután — más szavakkal ugyan, de azonos lélekkel — a belőle kölcsönző G. Durandusnál is,¹⁷ a XIII. sz. végén, megismétlődik.¹⁸ Semmi kétség tehát (még ha itten a közvetlen forrást nem is kutathatjuk fel filológiai pontossággal), semmi kétség, hogy a Bod-féle hármassal csak mondvacsinált, tudós olvasmányokból átvett és a hallomással alig ellenőrzött konstrukció lehet. A lexikoncikk alapjaiban kétségtelenül igen régi, már Bod előtt is többszázados sémának volt a fordítása. Legjobb esetben igen felületes alkalmazása:¹⁹ tovább vitt, átformált irodalmi közhely, de semmiesetre sem a XVIII. sz. magyar népszokásainak a megbízható leírása. Ilyenekre különben is, ma sem sokszor támaszkodhatunk,²⁰ mert bár igaz, hogy a kritikai szellem fejlődésével a papiros-formáktól nagyban közeledtünk az eleven élet felé, azért ma is még: különösen az összefoglaló lejegyzések általában sokkal biztosabban „vallanak“ az épen divatos korszemléletekről, mint magokról az ezeken által nézett tényezőkről.

Akárhogy tehát: Bod híradása a néprajzi kutatás mai igényei szerint hitelesnek sajnos nem tekinthető. És ha más okokból is: tudvalevő, hogy ezeknek az igényeknek Ipolyi „Magyar Mythologia“-ja és a jogtudós Résző Ensel Sándor „Magyarországi Népszokások“-ja (1867) sem felelhetnek meg. Ipolyi közli mindenesetre Erdélyi János jöllehet zavaros, de elsőnek feljegyzett koloni énekszövegeit és összehasonlításai között vannak igen helytálló is;²¹ hasonlóképpen Résző Ensel ünnepleírása és főleg énekváltozatai értéket jelentenek.²² Minden helyes és pontos megfigyelésüknek mégis erősen rontja a hitelét, hogy mindketten valami, az egykori „tudomány“ színevesztésével immár érthetetlennek, ma szinte gyerekesnek tűnő macacssággal török minden jólértesültségüket a divatos és kivált nem is mindig kifogástalanul értelmezett Grimm-féle elgondolásnak kereteibe. S — mutatis mutandis — ez áll Kandra Kabos kísérletéről is,²³ csakhogy itt Mann-

hardt „Napistenét“; ez áll a mai tudomány magaslataihoz jóval közelebb férő Bellosics Bálint már idézett értékes „Adatai“-ról,²⁴ amelyekből ugyancsak Mannhardt és részben az u. n. földrajzi iskola eljárási korszerűségeit; és ez áll a különben legtájékozottabb Róheim Gézárról is, akinek művéből²⁵ a psychoanalytikus „tokot“ kellene előbb az „Idők rostáján“ kiszitálni, hogy e nyári ünnepet igazi helye és jelentősége szerint állíthassuk be a magyar kalendáriumba. Végül az eddig említetteknel tárgyilagosabbak, valószerűbbek és így tudományosabbak is csakugyan Viski Károly²⁶ és még őutána Bálint Sándor²⁷ legújabb keletű feldolgozásai. Kétségtelen mégis: Viskinél is, minden mozzanat látásmódja attól az Erdélyitől kezdeményezett,²⁸ Seprődítől kidolgozott²⁹ s azóta — mondhatjuk — általános felfogástól³⁰ függ, amely az egész szentiváni ritust, (úgy ahogy főleg Vikár és Róheim szorgalmazták), alapjában „párosodási ünnep“-nek egyszerűsítette³¹ és ennek megfelelően az u. n. szentiváni éneket, mint e katexochen párosodási ünnepnek szerves részét, ellenmondást nemtűrően tekintette a székegy fonóbeli kiházasító vagy eladó énekek „zárt helyre menekült“, közvetlen felmenőjének, de általában mindenféle ilyen „párosító“ dalt a Szentiváni Énekből származtatott.³² Bálint viszont — aki különben ezt a napot ugyancsak „a szerelmi varázslat idejének“ tartja³³ — a mi szempontunkból teljes sullyal azért sem eshet latba, mert őt kitűzött célja szerint ceremóniáink eleve csak egy szűkebb kör, t. i. a keresztény egyház szempontjából érdekelhették és foglalkoztatták.³⁴

Igy ha e nap szokásainak megfelelő összefoglalását keressük, a kutatás mai pontján meg kell egyelőre akadnunk.³⁵ A hivatkozott utalások mellé, mint a kutatás mai állásának megfelelő emlékeztetőre, aránylag legalkalmasabban talán Viskinek a *M. N.*-ban, főleg a szertartás szövegmaradványai alapján is adott³⁶ rövid, tárgyi összefoglalására utalhatnánk. Jóllehet ez nem magyarázza a napforduló és szent Iván egybeesését; a hirdetett „párosodási ünnep“ jelleggel nyílt és kiegyenlítően ellentétben hagyja a gyógyító erőadást célzó ceremóniákat; stb. E szerint: Szent Iván napja „a nyári napforduló, a párosodás ünnepe... Középpontja a tűz, középponti cselekménye (ma) a tűz átugrálása. Az ide tartozó tárgyi emlékek: a cseresznye- és meggyfakéregből drótrafőzött (meggyujtásra szánt) lobogó, szentivánvirágból font koszorú, a belőle kötött seprű (szentiván-seprűje), a tisztessű-csomó, a ruta, a nyírfakéregfáklya, a póznára kötött szalmacsomó, a szalmába csavart, guruló tüzeskerék, a sajbózás módjára bot végéről elhajított tüzes karika. Minden a tűzbe kerül, tűzből támad, vagy a tűz által jut gyógyító erőhöz. — A szentivánnapi szokások egyrésze a *fonókban* talált menedéket; további tárgyi emlékei részben ott nyomozhatók.“ — Ez az összefoglalás is azonban — ismételjük — sehogy sem menthet fel, sőt csak jobban követeli még a fennmaradó kérdéseknek új nyomokon való elintézését.

II.

A „Szentiváni Ének“.

A ritusoknál tapasztalt bizonytalanság és a hagyomány megértése körül uralkodó zavar hatványozottan nő, ha a rituale szóbeli része,

az u. n. szentiváni ének felé tekintünk, amelyet a modern kutatás eleve úgy szokott felfogni, mint az ősi komplex, szóból és cselekvésformákból adódó rituscselekedet együttesének egykori szerves részét.³⁷ Ez a felfogás nevezetesen két, nagy kihatású tételnek a kényszerítő alapjára épült, amelyek pedig — véleményünk szerint — megtévesztő előítéleteknek bizonyulandók. Az első az, hogy a szentiváni ritus általában felvett házassági jellegének megfelelően az ének is nyilván összeházasító ének gyanánt volna tekintendő;³⁸ a másik, hogy az eddig gyűjtött daraboknak okvetlenül mint romlás, elfeledés, széttörlés útján támadt „töredékeknek” kellett egy — helyreállítandó és helyreállítható — őseredeti alapszövegből leszármazniok.³⁹ Itt is azonban, természetesen, magából a hagyományból tanácsos kiindulnunk.

Ennek legjelentősebb elemeit, legépebben az északnyugati, zborvidéki magyarság nyelvterületéről, főképp Nyitra vármegyéből ismerjük, míg az egyéb,⁴⁰ különösen déli területekről, gyérebben feljegyzett énekmaradványok⁴¹ — jöllehet egyes ceremóniák (tűzgrás, koszorúk) és aitionjaik itten is igen plasztikusan élnek — alig nyújtanak értékes újat. Ezért vesszük mi is azt, ami az irodalomban már-már „a” hagyománynak számít: az Erdélyi Jánostól a Népdalok és Mondák III. kötetében⁴² közzétett s Ipolyitól is⁴³ reprodukált 257. sz. „kolonyi” darabot kiindulásunkul.

Természetesen: ennek és még inkább azóta ismeríté lett, részben igen értékes változatainak⁴⁴ a szövegeit, lehetetlen ezen a helyen egészükben lenyomatnunk;⁴⁵ ezeket ismerteknek téve fel, azt hisszük: rejtélyes mibenlétüknek tisztázása céljából mindjárt részeiknek kritikai osztályozásával próbálkozhatunk. Világos nevezetesen, hogyha egyelőre nem nézünk olyan gátakra, aminők a fent jelzett előítéletek; ha feltételesen a művészi érték, a népi általánosság vagy ritkaság („rég”, „új”) szempontjait is kikapcsoljuk, sőt merünk — a helyesebb megismerés kedvéért — esetleges tévedéseket is kockáztatni, akkor könnyű észrevenni, hogy az egyes darabok közt az éneketartozásnak mértéke szempontjából el nem hanyagolható, jellegzetes különbségek mutatkoznak. A „tételek” közt akadnak (I.) nyilvánvalóan ide készült s másfajta népi alkalmakkor elő sem forduló énekek; vannak (II.) máshol ép úgy, esetleg még jobban helyénvaló (mondhatni: „vándor”-) tételek, sokszor egyenesen „betétek”, amelyek ugyan többé kevésbé ebbe az összefüggésbe is beleillenek, mindamellettt vitatható, milyen eredetű összefüggésben ill. összefüggés számára keletkeztek; és lesznek végül (III.) átmeneti, határ-, sőt kétes természetű darabok is.

Igy minden valószínűség szerint az I. csoportba (az eredeti szerves tartozékok csoportjába) sorozandók:

a) amennyiben szent Iván (János) napjával többnyire kifejezetten is összefüggőknek, tehát tőle elválaszthatatlanoknak mutatkoznak, — a tűzmegrakást⁴⁶ és a (különös) világitást,⁴⁷ sokszor egymásba-nyúlva⁴⁸ éneklő versek; de esetleg a (ritkább) „szentiváni tiszta búza” motívuma is;⁴⁹

b) amennyiben a tűzgyújtás és -ugrálás szent Iván napjától elválaszthatatlannak látszik, a szent név felhívásának hiánya ellenére is,⁵⁰ pusztán a tűz jelenléte címén, — a „meggyuladás” és az ehhez járuló „oltás” tétele,⁵¹ mint „eredetileg” minden jel szerint egy tűz- (oltási) varázsnak igéje;⁵²

c) amennyiben máshol nem találkozunk, de annál gyakrabban és mindenféle kapcsolatban a szentiváni „ének”-ben — az ősi hangzású és érthetlenségében varázsos levegőjű „Selem sár hajó Magyar Ilonának haján folyó gyöngy koszorú gyöngy”-féle formula,⁵³ illetőleg ennek variációi; mint romlottságra, érthetlenségre és makacsságra mindenkép megfelelő párja pl. a regös ének „Röt ökör, régi törvény, Haj regő rejtem”-féle refrénjének, illetőleg variációinak.

Középheletet foglal el a *III. csoport*, az ő kétes hovatartozású, de aligha teljesen idegen darabjaival. Ilyenek:

a) amelyeknek nem ugyan kombinált egésze, de bizonyos elemei, részei mindenestre szervesen látszanak a szentiváni éneklésbe illeszkedni; mint pl. a cseresznyeág „hajtása” a cseresznyeoszító dallal („Hajtsd rózsám, hajtsd a cseresznye ágát, hadd szakajjak . . .” stb),⁵⁴ jóllehet a „hajtás” a regösök hajgatásától is elválaszthatatlannak látszik (I. II. cs. a₁),⁵⁵ míg a cseresznye egyfelől a házassági tréfákban stb. is általánosabban előforduló dió mogyoró formulák felé⁵⁶ (I. II. cs. c.), másfelől a csak felületesen beillesztett, egyházi otthoniasságú „alvó (Jézus és) Mária” komplexusa felé (II. cs. d.)⁵⁷ is áterjedt, vagy (másodlag) bővült;

b) azok a bizonytalan darabok, amelyeknek ugyan a szentiváni ritushoz nincs közelebbi közük, sőt láthatóan idegenek mélyebb összefüggésétől, mégis külsőleges, csinált, nyilván egyházi eredetű szálon annyira hozzáfűzvek és belenővek, hogy a népi életben főleg csak ennek az ünnepnek a keretei között szoktak (elég sűrűn) felbukkanni; mint pl. a „Jézus magát jelenti háromszor esztendőben” tétele,⁵⁸ — akár a hármas beosztás analógiája,⁵⁹ akár a „rózsa megvirágzásával” való asszociáció,⁶⁰ akár másvalami eddig felderítetlen hidlás révén⁶¹ került is ide. — V. ö. még lent a 128. j. körül is.

Döntő jelentőségű mindamellet a szentiváni rituále és az ének végső kérdéseinek tisztázása szempontjából az összetevő elemeknek *II. csoportja* lesz. Mintahogy a szerveslenebb, esetleges, betétszerű részek különös fontosságát sokszor megsejtették már az olyanféle felismerések, hogy szentiváni énekünknek van egy „téli párja” a regölésben; sok ritusa, formulája rokon a pünkösdéivel,⁶² „párosító” részletei *tárgyi* összefüggést árulnak el a regös-énekekkel s bizonyos házasító dalokkal; „továbbá *formai*: leginkább stilisztikai és zenei egyezést mutatnak az elképzelt virágénekekkel, a közönséges szerelmi és gúnydalokkal és a gyermekjátékokat kísérő gyermekdalokkal”,⁶³ stb. Legfeljebb hogy e felismeréseknek igazi mélységébe a szokásos, kizárólag kalendáriumi eltolódásokat, tévedéseket és egyhelyről — általában épen az eredetinek vett szentiváni énekből — való átkerüléseket erőszakoló módszerrel,⁶⁴ nem lehetett kellőképpen bepillantani. Épen ezért kell is azonnal kitérnünk az eredetkérdésre, mielőtt előszörre, mint ennek a csoportnak talán legfontosabb és legvitatottabb tételét,

a) azt a kiházasító fordulatot akarjuk megbeszélni, amelyik „Mely magos ott (vót) a fa (rút a fa, *rutafa*, rózsafa)” stb.⁶⁵ intonációval szól a fa elágazásáról, tengeren általhajladozásáról, míg aztán az egyik ág egy legény, a másik egy leány udvarába hajlik és a kis kompozíció rendszeren a „Selem sárhajó Magyar Ilonának”-féle refrén vagy (Menyhén: Atovich 4. vált.) a „Hej! lom! te szent János, aranyfelhő gyöngy-

koszorú, gyöngy" varázsosan hangzó, rokon ige (külsőleges) hozzáfüggésztésével,⁶⁶ az ünnep sajátos keretébe illeszkedik be.

Céloztunk ugyanis különösen Seprődi fejtegetéseire, amelyek persze már Vikárnál csiráznak és amelyeket újabban nevezetesen Viski és Bálint is magáévá tett. E „közfelfogás” szerint (mert annak mondhatjuk): a népi költészetnek mindazok az elemei, amelyek ezt a párosító aktust akár regös játékban, akár kiházasító vagy egyszerűen szerelmi dalokban, akár gyerekjátékokban stb. hasonló fordulatokkal említik,⁶⁷ az erre a célra eredetileg egyedül készült, megfelelően „pogány” szentiváni énekből, tehát ebből a mi énekünkben, származtak el. Elszármaztak akkor, amikor ennek az éneknek üldöztetve menekülnie kellett és épen ezekbe a műfajokba,⁶⁸ mint a felvételére előkészültekbe, szerencsésen menekülhetett. „A kiházasító énekek régen -- írja Viski⁶⁹ — a nyári (szentivánnapi, nyári napfordulati) párosodás-ünnep, később a fonók alkalmán hangzottak el, még az utóbbi helyen is világos céltzattal és értelemmel, holott a gyermekjáték-szövegek közé kerülve, ezt az ősi értelmüket s alkalomhoz kötött ünnepiségüket természetesen elvesztették s mindennapi mondókákká váltak.”⁷⁰ A regös ének erre az átvételre annyiban volt előkészítve, hogy 1) ismert bőségkívánatai közé „jól bele voltak illeszthetők a házassági jókivánságok”⁷¹ és 2) hogy a hozzá hasonló betlehem-járáshoz való közelsége szükségkép jobban megkímélte az egyházi üldöztetéstől is (?).⁷² Viszont a fonóbeli házasító dalok esetében — Seprődi szerint — az átkerülés útját a tűz egyaránt fontos közössége egyengethette. Erre vonatkozóan szerzőnk egyenesen történeti igazolást vél felhozhatni, nevezetesen Miskolczi Csulyak István, zempléni református esperes egyházlátogatási jegyzőkönyvét, amely 1626. szept. 11-i dátummal írja Kövesd község lakóiról: „A szent János tűzét az falu közepén kezdették volt rakni, amelyet környül vöttek és úgy fontak. De erről elszoktattak.”⁷³ Ezek a sorok t. i. Seprődi szerint röviden arról tanúskodnának, hogy szent János tűzét a pogány szokás leplezésére (?) egyszer csak a falu közepén kezdték gyújtani és (júniusban !!, félrevezetésből ?) e körül fontak is, mintha a fonóban volnának.

Nem szorul most már bizonyításra, hogy e feltevés helytállása csakugyan milyen döntő fontosságú volna az ének szempontjából. Világos azonban, hogy ez a mondvacsinált fejlődéskonstrukció hasonlóan komoly lélektani „alapra” van építve, mintha valaki — részegségét titkolandó — ragyogó napfényben esernyő alá rejtőznék.

Seprődi maga is érzi, milyen furcsa eleve, hogy az „elmenekült” „maradék” tökéletesebb az eredetnél⁷⁴, amint ezt a gyűjtött anyag kétségtelenül demonstrálja. Nem magyarázza továbbá e felfogás a különböző műfajoknál jelentősen különböző formák másféleségét sem,⁷⁵ ami csak az „ad hoc”, külön teremtődésből (viszont ebből kitűnően) magyarázódnék. Végre, ami mindennél fontosabb: az egész ál-történelmi konstrukció épen történelmileg sem állhatja meg helyét. A fonót nevezetesen mint „occasio mali”-t,⁷⁶ Seprődi⁷⁷ tudomása szerint is, az egyház épen úgy, sőt talán annyival jobban üldözte, hogy — úgy látszik — épen a szentiváni tűzceremoniákat, régebben legalább bizonyos fokig még nosztrifikálta.⁷⁸ De nem lehetett valóság a szentiváni éneknek ez a fonóbamenekülése azért sem, mert a szentiváni és a fonó-éneke-

ket a való élet a multban csakúgy mint a jelenben mindig *egymás mellett* mutatta élőknek, illetve pontosabban — amennyire követni tudjuk, — haldoklóknak. A Csulyak-féle adat, helyesen értelmezve, legfeljebb annyit mond, hogy volt egyszer Kövesden egy pillanat, amikor a nép a két rokon rituálénak ezt a nem világos értelmű asszociációját — homályban maradó okból vagy céllal,⁷⁹ — ritusba próbálta realizálni. Azt viszont, hogy ez az ok vagy cél minden lehetett, csak épen a szentiváni ének fonóba-menekedésének a tünete nem, maga már a jegyzőkönyv kétségtelenné tette, amikor félreérthetetlenül kimondta, hogy a kísérlet fokozottabb egyházi ellenállásra talált; úgy hogy a nép ezt azt (elszigetelt) szokást itt, a fonóban is feladta,⁸⁰ Így a Seprődi-féle sorrekonstrukciót habozás nélkül kell, valóban, az önkényes fantázia országába utasítanunk.

Vele szemben,⁸¹ jöllehet mellékesen és kihasználatlanul, helyesebben utalt Róheim⁸² arra, hogy a szentiváni ünnep a termékenységek mellett épúgy mutat kathartikus és egyéb vonásokat is; másfelől Szendrey Zsigmond⁸³ arra, hogy a nép körében a komoly és tréfás házassításra mindenféle társas alkalom megfelelő és így a fonó pl. legalább ép annyira, mint a szentiváni máglyarakás, ha nem sokkal inkább: „a” házasságszerző intézmény. Mindennek alapján — azt hisszük — joggal vethetjük majd el a felfogást, amely szerint általában a párosító szertartásnak eleve és egyedül itten, a szentiváni ünnepnap keretei között kellett keletkeznie s ennek megfelelően a vonatkozó szóbeli ritusok (énekek) is csak innen kerülhettek volna át mindenféle regös-, házassító-, szerelmi- és gyermek-énekbe stb. Ugy látszik — épen ellenkezőleg —, hogy az ilyen ritusok és énekek mindezekben az esetekben mindig máskép s csak az illető alkalmakból nőhettek ki. Legfeljebb, hogy a rokon célú-hangú énekek népi, ú. n. közköltészete „műfaji” határokat nem, de annál jobban ismervén a tökéletesnek érzett motívummal szemben való meghódolást, azénekek egy-egy szót, formulát, hangot készen is átvehettek egymástól; onnan, ahol az épen először a legjobban megformáltatott (a „meglevő praevalenciája”),⁸⁴ de anélkül, hogy az átvételnek az irányát (kitől-ki?) mindenáron „tudni” jöjünk volna. Ezzel viszont talán a közfelfogás ellen is már igazoltuk, hogy a rutafás párosító-motívum a feltett szentiváni éneknek nem okvetlenül szerves vagy főösszetevője,⁸⁵ hanem csak áruló jele egy, a — közelfekvő — tűzrakási és a szerelmi tűz asszociációival⁸⁶ együtt könnyen felmerülő továbbvitelnek és megszínezésnek; „betét”, amelyről nem biztos, de nem is fontos, hol és mikor „keletkezett” „először”.

Mihelyt azonban túl vagyunk a babonán, hogy csak a szentiváni a katexochen kiházasító ünnep, illetőleg minden párosító éneknek innen kell valahogyan származnia, könnyen fogjuk megérteni azt is,

a₁) ha egy-egy hajgató-ének egyfelől, amint köztudomású, a regölés körében, másfelől a június 24-i ünnephez is legközelebb fekvő termékenységi gondolat talajából (utóbbi esetben az itt otthonosnak látszó cseresznyeág szimbolikájától⁸⁷ provokáltatva, illetve ehhez kapcsolódva; v. ö. III. cs. a), minden esetben külön-külön és másképmásképp árnyalva, de minden esetben a megfelelő „jelen” pillanattól, ad hoc, kinőhetett⁸⁸, ill. így lehetett a szentiváni ünnepnek is termékévé; és meg fogjuk érteni,

a₂) ha — ugyanannak a motivumnak funkcionális megismételtetéseként, amely a rutafa kétfelé hajló ága alatt vagy a cseresznyeág „hajtása” közben mindenkire szót kerített — bizonyos, az ökrök (vagy lovak) és ludak „megkerítéséről” szóló, szintén párosító énekek („Ki ökrei [lovai] esznek [vannak] a nagy hegyek alatt...“⁸⁹) ugyanolyan könnyen s ugyanúgy találhattak helyet a szentistváni keretek között is, ahogyan ilyen énekek — hasonló gyökerességgel és hasonló joggal — fonóbeli székely eladó énekekbe,⁹⁰ vagy — nyilván legeltetés közben énekelt — libapásztoralokká is formálódhattak.⁹¹ Formálódhattak, mint megfelelő, jóllehet másféleségeik szerint másképen is módosító társadalmi helyzeteknek hasonló, de egymástól független kifejezései, amelyek, mint ilyenek gyakorolhatnak ugyan egymásra sürgető vagy könnyítő hatást, de (a lényeg kára nélkül) nem okvetlenül gyakorlandók.

Egyébként a tárgyalt párosítók mellett ennek a csoportnak legismertebb és legátlátszóbb jellegű tétele

b) az ú. n. „virágdisputa” („virágok vetélkedése”) éneke. Szentiváni eredetére vagy ezzel az ünneppel való szerves összefüggésére semmi, még csak utólagosan igazoló aitionok sem utalnak; legfeljebb mintha Nyitra megyében valami felületes összefüggést a párosítás szokásával egy „tisztára külső szóasszociáció (virág) révén” hozzátapadt refrén⁹² teremtene,⁹³ de ez a párosító szokás — látjuk — nem kizárólagos tartozéka a mi ünnepünknek. Alighanem tehát igaza van Eckhardt-nak, hogy ez a — szerinte tudós eredetű — ének⁹⁴ „csak *utólag, véletlen szótárossítás útján*” került a szentivánnapi szokásokhoz⁹⁵ és nem is kihazásító ének töredéke, mint pl. Vikár hitte.⁹⁶ Ugy látszik — ellenkezőleg — Lajtha bogyiszlói, Arany-Gyulai I (1872) marosszéki, Kodály kászonyfalui, Bartók gy.-csomafalvai és Vikár töredékes firtos-váraljai lejegyzései⁹⁷ stb., mind egymástól külön létrejött darabokként tekintendők. Csak épen hogy ez a tétel a szentiváni programmban is — ez itten a jellemző — nagy szívóssággal megjelenik, a legtöbb énekmondó tud róla⁹⁸ és így (hár ennek ésszerű okát nem látni) mégis akkép hat, mint az ünnepi sajátos jellegének legsajátosabban kifejező kitevője. (Meggyőződésünk szerint csak azért, mert épen olyan volt, amit — „tévesen” — épen ebbe az ünnepbe a szerves beletartozás érzésével lehetett asszociálni és begyökereztetni; de ezt még majd bővebben kell megindokolnunk). Különben az említettekhez hasonlóan makacs és az alakulás szempontjából is hasonló értelemben fog

c) a dió-mogyoró-tétel („Ha a dió megéri” és „Hagy [hadd] düljön ki a diófa ága...” stb.) jelentősége is tisztázódni. Szakirodalmunk ugyanis ebben is erotikus célzást látván,¹⁰⁰ rászokott, hogy ezt is, az inkább a rituáléban szereplő alma- és szilva-szimbolikával együtt, az ünnep (feltett) „eredeti” párosodási jellegének egyik legfőbb tünete, tehát a „szentiváni ének” szerves része gyanánt nézze, s következésképp minden helyet, ahol csak a dió, mogyoró, alma, szilva szerepelnek, úgy vegyen, mint a szentiváni rituáléból elszármazottat. Ezzel szemben itt is rá kell eszmélnünk, hogy a „házassági” dió- (mogyoró-) motívum, függetlenül szentivánnapi találkozásától, mindig helyzetszerűen, ugyanúgy, mint a régi Rómában,¹⁰¹ mennyegzői rikkantások és célzások elemeként,¹⁰² leány-, ill. legénybúcsúztatók szövegében stb.¹⁰³ is előfordul, tehát a szentivánihoz leghasonlóbb formában elő kel-

lett fordulnia abban a fonóban is, ahol csak annál jobban helyén van, minthogy a dió-mogyoró ősszel érik. Erre aktaszerű bizonyítékot is találunk Kodály egy szentiváni szövegének¹⁰⁴ stereotyp átcsúszásában: „Roppan dió, mogyoró a fonóba”. Így azonban itt is erősen valószínűtlen lett, hogy a motívum mindenhová a szentiváni rituáléból származott volna el. Ez mint termékenységi-párosodási gondolatokat szintén megtűrő szokáscselekedet (és melyik ünnep nem enged meg ilyeneket?) legfeljebb szintén használhatta e motívumot, anélkül mégis, hogy a dióhoz, annakéréséhez stb. közelebbi vagy kizárólagos köze volt volna. Különben a gondolatnak, hogy a motívum csak itt keletkezett s csak innen származott volna el, ellene mond az a függetlenséget bizonyító különbség is, amely a szentiváni formula ünnepélyes és pl. a lakodalmi kurjantás tréfásan gúnyolódó hangja és ritmusa közt akkor is fennforog, ha ilyenféle tréfás kurjantások itt-ott újabban (érthetően) átkerülve, másodlagosan a Szent Iván napján, e nap mind játékosabbá váló ceremóniai közt is el-elhangzanak. Semmi körülmény tehát nem jogosít többre, mint annak megállapítására, hogy ez a párosodási metaforika is, ide is beleerülhetett és legfeljebb megint a tény követel magyarázatot, hogy hát a generális gondolat miért ép a szentiváni ritusban jutott olyan jellemzőnek és állandónak mutatkozó szerepéhez? Ezt azonban — egyéb okok mellett — akár az az ismert hatás is megmagyarázhatja, amelyet ennek az ősi, jellemző, de inkább „indogermán” hangnak terjesztésével a megfelelő szláv (főleg a tót) énekek a magyar variánsok alakulásmódjára is kétségtelenül gyakorolhattak. Érthető nevezetesen, hogyha a komorabb és ridegebb fajta magyarságot a feltétlenül érzékibb és csúfolkodóbb hajlandóságú¹⁰⁶ tótok szomszédsága az újatelfedezésnek bizonyos mohóságával siettette reagálnia a benne is nyilván lappangó és könnyen felébredhető életnyilvánulási lehetőségekre.

d) Rejtettebb a szál, amelyen összefüggésünkbe a „No tik apró gyiákok, lassan csengessetek...” gyakran feljegyzett s mégis idegebbnek tetsző tétele, ill. ennek variánsai illeszkednek; vagy valami ritkán hiányzó, titokzatos összefüggésben a diómegérés vagy roppanás motívumával,¹⁰⁷ még ha utóbbi ezenkívül külön is szerepel;¹⁰⁸ vagy csak Máriával (és Jézussal),¹⁰⁹ úgy hogy Mária szerepe néha pár sorban kozmikus is kiszíneződik; vagy mindkettővel,¹¹⁰ ami leggyakrabban eset; vagy kivételesen¹¹¹ a szent János „világításához” csatlakozva.¹¹² Rejtettebb szál ez, mert annak az okát, hogy e tétel keretünknek általános alkotó részévé állandósulhatott, aligha fogjuk holmi értelmén alapuló asszociációban felfedezhetni.¹¹³ Ebben szükségképpen vagy csak annak a közösségnek lehetett szerepe, amely a bizonytalan, egy részében talán egyházi eredetű Máriatézis és a szentiváni ének litániás hangulata között a ritmikában van, tehát a hangulat és dallam irracionalitás egységének, a zenének, ami a többi elemet is a legszorosabban fűzi egybe és jogosítja annak, ami — negatíve kifejezve — minden itten szentesített, legkiseb elemben is rögtön elárulja, hogy nem eredhet pl. regös ének, gyerekvers vagy profán szerelmi ének összefüggéséből, hanem épen csak innen.¹¹⁴ Vagy szerepe lehetett bizonyos meg nem értett, majd keresztény egyházi értelemre átmagyarázott idegen (tót) frázisoknak, illetőleg felkiáltásoknak,¹¹⁵ esetleg mindkét ok-

nak. Ugyanúgy t. i., ahogy jól tudjuk, mennyire szereti a primitívek lyrája a megnemértett, idegennyelvű énekeket átvenni,¹¹⁶ minálunk is a nyelvhatárokon általános jelenség, „hogy dalt akkor is átvesznek egymástól a szomszédos népek, mikor egymás nyelvét nem is beszélik“:¹¹⁷ egyszerre énekelnek magyar, tót és vegyes nyelvű szövegekre,¹¹⁸ mint ahogy a kétnyelvűek tekintélyes száma miatt a határvidékeken ú. n. nyelvhatárok nincsenek is valójában. Kodály tót gyűjtéseinek jó részét magyaroktól jegyezhetette le, „akik tótul csak tökéletlenül vagy sehogyse tudtak.“ Így viszont talán már nem is véletlen, ha a tót dalok sokat emlegetik a leányt, aki Szent Iván estjén „délíg“ is szeretne aludni,¹¹⁹ és nem lesz túlmerész, ha mint lehetőségre, arra gondolunk, nem volt-e „eredetileg“ egy világi „Mári“ az egyházi asszociáció felidézője, úgy, hogy belőle a máskép hangolt magyar áhítat, a szláv korál-zene uralkodó egyházas hangulata Máriát nemesített? (V. ö. fent a Magyar Ilona esetet, 53. j.) Vagy nem jöhetett-e tételünk az ő Máriájával egy ugyancsak tökéletlenül értett Morena-dal felkiáltásából¹²⁰ (ezt a virágvasárnapi villő tót megfelelőjeként szokták énekelni), amikor is a sokszor „fehér asszonynak“ öltözött, fehér álarcú morena-villőbábu, a téltemetés és tavaszvarázslás tárgya, a rosszul magyarázott, azaz szándékosan „átmagyarázott“ név mellett¹²¹ a jobban értett kozmikus-asztrológikus jelleget is készebben kínálhatta volna? A keresztény értelemben való szublimálás mindenesetre elő lehetett már olyanféle szövegekkel készítve, mint például az a csehországi,¹²² amely a kihordott bábu szubsztitúciós jellegét épen ilyen, különösen mélyet sejtető fordulattal jellemzi: „Marena, Marena! Für wen bist du gestorben...? Für alle ungläubigen Christen“.¹²³

e) Hasonlóan: nem világos, hogyan válhatott e „szentiváni ének“ részévé a valamivel mindenesetre ritkábban hallható azaz kevesebb nótafán megmaradt, „Ha én vónék a (nagy-) budai nemes asszony Kisöpreném nagybudai nagypiacot...“¹²⁴ kezdetű tétel. Jóllehet ugyan: mintha valami szóasszociálásnak bizonyos szerepét a piros (pünkösdi) rózsával¹²⁵ való általános példalózás engedné sejteni, sőt, mintha még igazabb és még mélyebb „szentiváni összefüggés“ is rejteznék Kodály bodoki variánsa: „... kisöpreném tiszta búzának piacát...“¹²⁶ mögött, mert hiszen a búza Szent Iván körül érik meg és a „virágénekekben“ is (II. cs. b) sűrűn szerepel a virága; nemkülönben a Kodály-féle „Pótlék“ babindali,¹²⁷ felette értékes és régies töredéke mögött, mert mintha a szövegben („Megraktuk a tyüzet, Szentiványi tyüzet... Kisöprötték nyitrai buda ucczát [sic] Benne tánczót cigányasszony, ómát tört“) bepillantás esnék a különben teljesen értelmellen budai asszonynak és piacnak eredetére.¹²⁸ Mindez mégis nem eléggé világos; és csak még homályosabb lesz, amennyiben tételünk szorososan összeigázva szokott megjelenni

e₁) egy különös és titokzatos tükör-motívummal. Így Ipolyi (=Erdélyi), R. Ensel és Kodály¹²⁹ koloni változatai e) végéhez („Behinteném apró pünkösdi rózsával“) egyértelműen fűzik folytatólag a tételt: „Rendvel ülnek a szép lányok [szép legények], Rendbe néznek a tükörbe, Ha a tükör nem hazudna, vaj, ki volna náladnál szebb“ (vagy: „jaj, ki volna nálamnál szebb“ vagy: „én nálamnál szebb sem volna, jobb sem volna!“ [Ghymes]); de ugyanígy van ez máshol, pl. Ghyme-

sen is.¹³⁰ Viszont: e tétel idecsatoltatásának kielégítő okát annál nehezebb látni, mert bár a tükörvarázsoknak különféle módjai épen a szentiváni gondolatokhoz is kétségkívül közel állnak, bennök is jólismertek, mindamelllett: változatainkban a varázs vonása teljesen elmosódottnak látszik,¹³¹ csak mintha a tükörnek inkább mesebeli, hiúságszolgáló jelentősége volna hangsúlyozva. Be kell érünk tehát a feltevés valószínűségével, hogy a tükörvonás egykor belső összefüggés érzése alapján nőhetett bele az ú. n. „szentiváni énekbe“. Másfelől viszont ennek a tételnek a „budai asszony“ vagy „budai ucca“ stb. motívumával való összefüggése nem fog okvetlenül az értelem kényszeréből magyarázódni¹³¹ (v. ö. fent II. cs. d.).

Egyébként — ha most már túlnézünk kissé a szorosabban „koloni“ változatokon — lesznek még olyan fogható tételei is a hagyománynak, amelyek bár — hitünk szerint — soha általánossá vagyis a (vélt) Szentiváni Ének szerves elemeivé nem válhattak és így ennek szempontjából alig bírnak értékkel, mindamelllett: igen fontos figyelmeztetőt egy a fizikai realitásból kiinduló, helyesbitett felfogásmód elméleti keresőjének már azzal is szolgálhatnak, hogy az „Ének“ keretében *egyszer* mindenesetre énekeltek s annak „részeiként“ joggal voltak lejegyezhetők. Ebbe a kategóriába sorozandó kétségkívül

f) a Türk Frigystől gyűjtött, Kandra Kabostól¹³³ az elkallódott „hosszú Szent-Iván éneke“ töredék-darabjának felfogott: „Kis kacsa fürdik... Állj ki már!“ gyermekverse.¹³⁴ Valamivel szorosabban füződő ugyanilyen darab:

f₁) Kodály 4. (bodoki) gyűjtéséből az V. ének („Gyűjtöttek, gyűjtöttek a magyarok kincset, Elakadtak, elakadtak a sáros patakba, Nem vihették a német új Bécsbe (?)“).¹³⁵ Ennél viszont szabadabb

f₂) a független alakjában jól ismert szegedi népdalnak („Széles árok, keskeny gát, Barna kislány ugord át... Ég a kunyhó, ropog a nád, Ezt a barnát szorítsd hozzád, Míg a barnát... stb.“)¹³⁶ szentiváni beillesztése. Ezek mind olyan javaslatok — úgy látszik — amelyek nem bizonyultak annyira bensőségesekként (félre)érthetőknél, hogy őket a köz, amelynek javasoltattak, határozottan szentesíthette volna így a látszat az „egykori“ archetypus eredeti részeként tekintenünk parancsolhatná. Mintahogy csakugyan, ilyenekként ezeket sehol nem is erőszakolják.¹³⁷ Beillesztésüket általában úgy kezelik vagyis inkább mellőzik, mintha nem volnának egyéb, mint helyi, pillanatnyi, a köztől alig approbált rögtönzés, valami visszhangtalan egyéni asszociáció vagy hangulat következménye. Különösen utóbbi esetben feltűnő a tűzzel és ugrással kapcsolatos hasonlóságok mellett az egész helyzet és hangulat másfélesége: Látszik — amiről mindjárt szólunk¹³⁸ — hogy ami egyszer összekerült, szeret ugyan együtt maradni, de azért szitája is van a „köz-költészetnek“...¹³⁹

Van végül egy igen jellemző és helyes felfogás szempontjából nagyjelentőségű csoportja a dalolt énekeknek, amelyet ama „szentiváni ének“ eltört maradványának a *hangsúlyozott* szentiváni összefüggések ellenére sem lesz szabad tekintenünk, illetve komolyan tulajdonkép soha, még a tudósok ellogultsága sem tekintett.

g) Amikor a csökölyi összeházasító dal¹⁴⁰ „Iván dombján“ ölelteti az érett meggy leveliben a menyecskét, márcsak azért sem lehet szó

egy szentiváni párosító formulából való leszármazásról,¹⁴¹ mert így szent Ivánt és a dombját ama formulák nem szokták emlegetni. Hasonlóan tartoznak

g₁) a vélt szentiváni ének vélt standjába soha nem is számított, független és alkalmi „daloknak” legkifejezettebb típusához az olyanféle (főleg gyermek)-játékokból feljegyzett tréfás versek, kurjantásfélék, mint pl. a Balla vidékén énekelt¹⁴² „Elé jött már szent Iván, Meztelen jár a cigány. Majd eléjön szent Mihály, Felöltözik a cigány.”

Ebből a fajtából persze sokkal több van, mintahogy az irodalom feljegyezte.¹⁴³ De ennyivel is talán beérhetjük egyelőre. Nem vállalkozhattunk a jövevény-elemekként felismert énekek „eredeti(bb)” helyeinek kimutatásaira és a sokszor más körből, sőt idegenből (szláv, oláh, német, egyházi latin stb. hagyományon át) kapott asszociációs indítékok végigkövetésére s ezért egy konkrét és végleges magyarázat-kísérlet babérjait sem ambicionálhatjuk. Mégis: pusztán kritikai tartásunkkal, azzal, hogy különválasztottuk a „szentiváni énekek” — másképp stilizálva bár, de — máshol is fellelhető elemeit, sőt ezek némelyikét, többször épen máshol mutathattuk ki gyökeresebbeknek, máris ime: bizonyos pozitív tanulságokhoz, önkéntelenül eljutottunk. Maga az, hogy az asszociációs elv különös fontosságát, hajtásainak lombosodásra való hajlandóságát észrevettük, közelhozta már a gondolatot, hogy az „ének” közmondásos hosszúságát¹⁴⁴ nem kell okvetlenül és erőszakkal egy a pogány ritussal — kíséretül — együtt termelt, hosszú, mármár operai karokra emlékeztető,¹⁴⁵ később széténekelte, ősi Szent-Iván-Énekekben keresnünk. A II. cs. esetei, főleg pl. a szegedi és bodoki darabok (f, f₁, f₂), de a ma vagy a közelmúltban még élő gyakorlat általában, sokkal inkább azt a különben régi gyanút erősíti valószínűvé, hogy a „hosszú szentiváni ének” hagyományát (amint ez egyedül felel meg az ének szó népies használatának) egyszerűen hosszú éneklésre,¹⁴⁶ a hosszú ceremóniának hosszadalmas, szabad népdal-dalolással¹⁴⁷ való kitöltésére kell érteni, aminek legfélejtőbb a centrális tűzceremónia szab bizonyos, igen tág keretet; amennyiben t. i. a tűzzel játszó darabok bizonyos kétségtelen előnyben vannak. Így a „végtelen” dalfűzést (ismétlést) mindenesetre nem csak olyan külsőséges ok, mint a tűz lassú leégése, amely mindenáron hosszú szöveget kívánt (ahogy már Katona is látta), hanem az asszociáló készség természetes felébresztésével belőlről is, az ünnep, főleg a tűzceremóniák különös komplex természetű is igazolhatná és magyarázhatná. Az ellenkező felfogást: az eredeti „hosszú szentiváni ének” későbbi elfajzásának feltevését elsősorban a fragmentumos-mozaikos képet sejtető (főleg koloni, ill. zoborhegyi változatok erősítik és tartották ébren. Ezek azonban — távol attól, hogy a legjobban megőrzött eredetiről álmodó felfogást igazolják — nyilván nem lehetnek egyebek, mint egy, a sok-ösit és sok-irracionálisat is őrző, művészi próbálkozások közül, amellyel az ünnep hosszú rituáléját töltötték ki. Csak egy (helyi, egyéni) próbálkozás, amelyet kedvező körülmények közt (cseh-tót-magyar nyelvhatáron) viszonylag fegyelmezett és különös, mély és gazdag asszociációk, változatos motívum-reduplikációs, élénk, érzéki célzások stb. emeltek értékben pl. a szegediek fölé (ahol csak kevés — főleg csak I. és III. cs.-beli — motívum találkozik a nyitraiakkal) s ruházhattak fel, bizonyos fokig, az egység vagy

legalább is a megbontott egység látszatával. Semmi sem bátorít, hogy mai szövegünkben egy „eredeti” pogány vagy csak a pogány varázsigét először átfestett keresztény formulát is, megpillantani reméljünk. „Eredetinek” különbözősége is legtöbbször azt nevezzük, amit visszhangkeltő kedveltsége miatt lényegesnek érzünk s igen könnyen jön csak utólag. Így állhatott itt valami szorosabban vonatkoztatott (találó, rövid) dalszöveg (pl. tűzgyújtó ige, ugrató mondás, stb.; v. ö. az I. cs. darabjait), melyet a ceremónia hosszú elnyúlása alatt az asszociált és többé-kevésbé adaptált, független dalszövegek éneklése úgy valahogy egészíthetett ki, ahogy pl. a hontmegyei Ipolyban ma is, virágvasárnapkor a jellegzetes „kiszészöveggel” éneklék végig a falut és a kiszét is ezzel „küldik ki” a folyónál, közben azonban — Lajtha szavai szerint, Ethn. 1933, 161. l. — „a falut elhagyva már más, a kiszével össze a nem függő, rendszerint szerelmes dalokat [az összefüggés épen ez a laza szál!] énekelnek.” Mi emberek „omnes prope natura sic comparati sumus ut dissoluta coniungere libentius quam iuncta dissoluere studeamus,” — írta egykor a klasszika-filológia megteremtője.¹⁴⁸

E tárgyalásunkat befejezendő és minden javasolt felfogásmódosításunkat *egyelőre* igazolandó, álljon itt a közelmúlt és a jelen gyakorlatából két — úgy látszik vagy tulságosan modernnek minősítettve vagy eddig általában nem ismerve — elhanyagolt, de egységes és a fölünk fontosnak talált vonásokat kitűnően megdomborító eset. Először Manga Jánosnak eddig kiadatlan feljegyzései a Tilden utójára 1914. június 24. e estéjén megtartott ritusról és énekéről.¹⁴⁹ Ezek t. i. mindennél világosabban mutatják, hogy az újkeletű vonásokkal riktó ünnep mindamellett máig „megőrizte” a „szerelem ünnepének” jellegét és a nyitrai (helyi) típusból merőben idegen, modern műdalt variáló „éneke” is (eredetileg független dalok) amaz ősi hangulatot, asszociációsan adaptáltatva, áraszthatja. Másodikul Dudás Juliska, 15 éves galyamácsai leánynak Gönyey Sándortól idén megszerzett rajzára utalunk, amelyet mellékelten reprodukáltunk. Ezen t. i. nemcsak az érintett sajátos, múlt-jelen keveredés és a daleyveleg-jelleg¹⁵⁰ de az ünnepnek a gyűjtők esztétikai szítáján általában kieső mozdulatai, sőt kulisszái is olyan világosan láthatók,¹⁵¹ hogy a rajz — mindent: a rituálé késő időpontját (játékkarakterét), szerző tudatosságát (iskola) stb. leszámítva is, — a látó szemnek még mindig, páratlan bepillantást nyújt az ünnep valódi, élő és összetett mechanizmusába. Mindkét dokumentum kitűnően érezteti főleg, hogy az ősiség sokkal inkább mint az élettelen múltból („tudva”), a mai emberekben ma is mindig megelevenedhető, természetes-ősi, mondjuk mély rétegünkben („éreztetve”) jó; s ha reminiscencia (hagyomány) véletlenül nem támogatná, akkor is valahogy jönne és megállna. Emellett külső és belső vonások (főleg a gátlástalan szöveg) — érzésem szerint — a gyermekjáték felé való átmenetnek nyomait is (l. lent 67. j.) kitűnően mutatják, ami csak nagyonyis érthető egy korban, amely mint a miénk, eleve annyira kedvez épen a mi ünnepünk „játékos”-sá fajulásának.

Ezek szerint azonban: amennyiben a reánk maradt énekek jó-részt nem szétzüllött (keresendő) összefüggés töredékei, hanem csak egy-egy többé-kevésbé maradandóan asszociált, ad hoc teremtési kísérlet: jelentenek, amely bizonyos fokig nekünk egységnek tűnhet.

1) *igaz lesz*, hogy ez a ritus is többek közt, sohasem volt egészen néma, sőt ősförmájának egykor valami „sámános” hangossága is lehetett. *Mindamellett*: a ma ismert szövegekben az ősi elromlott mythológiát, a ceremóniával egyszerre lett varázsigét annál kevesebb joggal ogjuk kereshetni, minthogy bennök semmi pogánykori jel, semmi a nemkeresztény korra mutató darab már nincsen, illetve csak értetlenül torzított alakban vagy mint kopott, átcsúszott formula- és frázismaradvány lehetséges és minthogy a — szövegétől elvben elválaszthatatlan — zene is feltétlenül római egyházi eredetre (talán cseh korál-muzsika közvetítésével?) vall.

Dudas Juliska 15 éves leány rajza és szövegei a szentiváni tűzgráshoz. (I. szöveg 267. l.) — Zeichnung und Texte eines 15 jährigen Bauernmädchens zum Feuersprung. (s. S. 267.)

2) *Igaz lesz*, hogy fonóbeli stb. házassító, szerelmi vagy bizonyos gyermekversek feltűnő közelségben állanak a mi szövegeink párosító fordulataihoz. *Mindamellett*: nem szabad ezeket egy soha nem volt nagy Szentiváni Énekre visszavezetni; ellenkezőleg: ahogy a „szentiváni tűzgrás” részlete a közönséges lakodalmi szertartásnak is,¹⁵² úgy hívják Lédeczen egyformán hojedáknak a szentiváni és az eladó énekeket. A külön „műfajok” hasonló témát, de egymástól függetlenül és legtöbbször ad hoc is tökéletesen adaptálva¹⁵³ dolgoztak fel: és ha volna valami, ami kimutathatóan a szentiváni ünnepből ment át a fonóba, van olyan is viszont, ami a fonóból ment a szentiváni énekbe („roppan dió . . . a fonóba l”). Ez már hozzátartozik a közköltészet motívum-technikájához s a műfajok külön független életének szabályát: nemhogy cáfolná, csak erősítheti.

Épügy tehát, mint a rituále, az u. n. „szentiváni ének“ is cserben hagyott bennünket, amikor mai felfogásunkkal általa akartunk az ünnep valóságos mivoltába bepillantani.

III.

A szentiváni ünnep eredetének kérdése.

Hiába próbáltuk, hogy a dromena és a legomena tanúvallomá-sait kihallgatva és felhasználva, tisztábban lássunk: a tudomány ezen az úton semmi bizonyoshoz, legfeljebb elhamarkodott feltevésekhez visz. Így kell, a régi goethei elvet követve, — hogy t. i. a lényegyet legfélreérthetlenebbül a keletkezés árulja el — röviden az ünnep történeti alakulásának, mondjuk élettörténetének a felgöngyölésére is vállalkoznunk. Annál inkább, minthogy a rítusok és főleg az „ének“ analízise eddig is, ismételten figyelmeztetett, hogy a magyar szokás kellő megértéséhez szomszédainktól lehetetlen eltekinteni.

Az ünnepben idegen, délszláv hatást sejtet már közönséges elnevezése Iván szerb keresztnéve után, amely elnevezés mellett a magyar Szent János, Nyári, vagy Virágos Szent János napja-féle megjelölések ritkán fordulnak elő, nem népszerűek.¹⁵⁴ Bellosics¹⁵⁵ is csakugyan olyan térképen összegezhette kutatásainak eredményeit, amely nem hagyott kétséget, hogy a szentivánnapi szokásoknak szláv (és germán)¹⁵⁶ révén kellett népünkhöz kerülniök, ill. mai formáikban megerősítettüök. Azok a rítusok, amelyeket június 24-én, pontosabban főleg 21—25-ike közt, nemcsak Csehország környékének, Szerbiának, Albániának, Macedóniának szlávjai, nemcsak a régi Ausztria területének és környékének németjei és Oláhország, hanem Francia- Angol-Skót- Ir- Olasz- Német- Spanyol- Görög- Oroszország (finn, észt, cseremiszt stb.) népei, Belgium, Skandinavia stb., nagyjában az egész Európa¹⁵⁷, hasonlóan gyakorolnak, — nálunk nem az egész magyar nyelvterületen, csak bizonyos határvidékeken (Szepesség és Palócföld, Bácska és Szeged környéke stb.) ismeretesek. Mint ahogy különben néphitünknek és szokásstanunknak rendszeres áttekintése rég valószínűvé tette,¹⁵⁸ hogy a magyar hiedelmek és rítusok se nem finn-ugor, se nem török-tatár, hanem egyszerűen csak „európai“ eredetűek, s még ősi-nek hárdegett varázslásunk, többek közt az annyira jellegzetes regölés is, ahogy ma áll előttünk, „tökéletesen európai indogermán típusú“ (Róheim) és keresztény eredetű;¹⁵⁹ csak úgy, mint a babonáink és jósjeleink, a lélekhittel kapcsolatos mondások és kísértetmondáink legnagyobb része is. Nem lehet tehát eleve feltűnő, ha egy magyar néphitnek eredetét keresve, legalább szomszédaink néphitének egy-egy európai, keresztény eleméig kell visszanyomoznunk; de könnyen s hamar lesz bizonyossá, hogy itt sincs mód rá megállnunk, hanem mélyen bent a pogányságban kell majd tovább kutatnunk.

Erre enged következtetni, mindenekelőtt, hogy a protestáns népek ünnepünket máig, általában nem szent Iván napjának, hanem „pogányul,“ vagy ha úgy tetszik természettudományosan (a június 21-i nyári napfordulóval hozva össze): német nyelven Sonnwende vagy

Mitsommerfest (-feier), angolul Midsummerday (-night), svédül Midsommarsdag néven stb. hívják. De a szent János-vonatkozások utólagosságát és csináltságát illetően minden kétséget véggkép indokoltnak mutat majd különösen egy bár futólagos pillantás annak a keresztény aitiológiának természetére, amely ép e vonatkozásnak az eredetiségét próbálja igazolni: az ünnep és a szent mindig csak áttetszően gyenge, felületes férczel, rosszul vannak egymáshoz fűzve. Így e napot a Nap fogyatkozása kezdetén, Szent Jánosnak Krisztusról mondott szava (János, 3₃₀) biztosítaná Szent Iván számára: „me oportet minui, illum autem crescere”. Vagy — mondja az egyházi magyarázat — a tűzgyújtás azért kell, mert a János Evangélium kezdete (1₅—) szerint „Vala egy ember Istentől küldetve, kinek neve volt János. Ez tanuságul jöve, hogy tanúskodjék a világosságról (Krisztus)”. Azután: a tűzes kerekék forgatása és a tűzcsóválás Krisztusnak Jánosra vonatkozó szavaiból venné eredetét (Ján. 5₃₅), amelyek szerint „Ő égő és világító szövetnek vala, ti pedig ideig-óráig akartatok örvendezni az ő fényében.”¹⁶⁰ De ugyancsak az egyházi kezdeményt és ennek a másodlagosságát mutatják *népünknek* olyanféle magyarázatai is, mint hogy a tűzrakás azért kell, mert most is örvendünk, hogy Szent Jánost Isten a világra hozta;¹⁶¹ a tűzön átugrás azért, mert amikor Mária felkereste Erzsébetet, az ekkor hathónapos Keresztelő János „ugrált” anyja méhében; háromszor azért kell átugrani, mert a Szentháromságnál Szent János úgy járja ki a nagyobb kegyelmet, vagy mert János háromszor mozdult meg anyja méhében; a hamut azért kell a mezőkre szórni, mert a szent csontjait Sebastében elégették s hamvát a mezőkre szórták: sok tüzet azért kell gyújtani, mert Ker János azt mondta a zsidóknak, hogy a pusztán ott találnak rá, ahol tüzet látnak, aztán Heródes emberei annyi tüzet láttak, hogy nem tudták elfogni;¹⁶² és így tovább ebben a hangnemben. Jellemző mindezeknek az okoknak bizonytalan ötletszerűségére, hogy pl. a legutóbb említett magyarázó mythos a szabadkai néphitben, (amely a sok-tűztalálás motívumát az áthaladás ugrálásszerűségének kényszerűségével bonyolította,) nem is János, hanem Jézus személyéhez van kötve s ilyenféle sokszor ismétlődik.

Tudjuk most már, milyen általános törekvése volt Egyházunknak, hogy a kiírhatatlanul „emberi” pogány képzeteket, isteneket, démonokat, stb. ne üldözze, hanem azokat lehetőleg keresztény tartalmú hiedelmekkel telítse, szentekké léptesse elő, hogy az ősi pogány, de mélyen ülő, népszerű ritusokat a maga képzetéhez való illesztéssel „mentse meg”,¹⁶³ — a maga erősségére. Így csak nagyon is elképzelhető, hogy a klérus Jánosnak a dologtól eredetileg idegen nevével is — valami ürügyön — megpróbálta az olyan mélyen ülő nyári (napfordulói) örömtűzek ritusait fémjelezni és sikerült is e vallási értéket átmentve a maga szolgálatába állítania, illetőleg szent Jánossal való összehozását a köztudatba évszázadok folyamán begyökeresztetnie. Elképzelhető, sőt elképzelendő egyszóval, hogy ez az ünnepi rituále főbb vonásaiban régen már a kereszténység előtt is megvolt és az ad hoc készült Szent János legendákkal való magyarázgatásaiban csakugyan olyan Christiana interpretatio segített átminősítéséhez, ami nemcsak az egyháznak, de a tömegfelfogás korszerű alakulásának is megfelelő lehetett;

csak épen a ritus ősi pogányságán mégis nem változtathatott. Már Kandra Kabos jól látta: „mit tón a kereszténység az őshit halhatatlanaival? Elfoglalá üresen hagyott helyeiket, oltárait, s nem ritkán tiszteletüket.“¹⁶⁴ A tudomány csak annyiban haladt, hogy ma, amikor világos, hogy ebben az esetben európai hitet vettünk át, az „őshit halhatatlanaikat“ nem fogjuk többé a magyar ősvallásnak szereplői között keresgélni. Jézus és Szent János — másszóval — nem amint Kandra hitte, a „magyarok istene“ „vagy a rendelkezése alatt álló szellemek“ helyébe kerültek, hanem eleve bizonyosan amaz európai pogányság megfelelő alakjai helyébe, amelynek (előbb) krisztianizálódott formáit később mi is átvettük. Ahogy már Csaplovics János például a maga „diese sitte mag sich von heidnischen zeiten herschreiben“ kitételében¹⁶⁵ értette és ahogy az európai tudomány ezeket a ritusokat csakugyan többször és többféleképp próbálta is a klasszikus ókor pogányságáig felvezetni. Többféleképp végeredményben — aszerint, hogyan vélték eleve a ceremóniák középpontjában álló tűznek az ember és a Természet áldásos gyarapítását tulajdoníthatni: mint egy pozitív ösztönző; vagy mint egy negatív, elhárítva biztosító; vagy mint a két gondolatot felváltva reprezentáló erőforrásnak?

W. Mannhardt¹⁶⁶ mindenesetre — a napmythologia felfedezésének első, forró napjaiban — az előbbi irányban, abból az alapfelfogásból indult ki, hogy a nagy nyári és téli (karácsonytáji) tűzceremóniák körülbelül összeesvén a nyári¹⁶⁷ és téli¹⁶⁸ napfordulatokkal, a szentiváni tűznek „eredetileg“ napvarázsnak (Sonnenzauber) kellett lennie; a nyári nap lényét és melegét ábrázolta, „durch welche zu ihrem Gedeihen die Vegetation hindurchgehen muss.“¹⁶⁹ A gyújtott „örömtűz“ e szerint a Nap észrevetten várható gyöngülésén hivatott segíteni, napfényt pótlón a jó termést biztosítani; úgy ahogy az egyenlítőől távolabb lakó, primitívebb népek ma is sokszor „varázsolnak“ napfényt, amikor már fogyni kezd, vagy még túl gyengének látszik.¹⁷⁰ A tűzkultusznak — egyszóval — a Napisten imádásából kellett támadnia. Ezen az alapon értette Mannhardt, hogy Szentivánkor embert és állatot a tűzön szoktak — erejében részesítendő — átvezetni; hogy itt-ott élő állatokat (róka, macska stb., mint „vegetációs démonokat“) dobnak a tűzbe; hogy (dombról le)gurított égő kerékkel — ahogy ezt J. Grimm és A. Kuhn is gondolta — a Napnak az Égen most forduló pályáját szimbolizálják; hogy — sympathetikusan — a levegőbe dobott égő korongokkal mutatják az utat a Napnak; hogy — mezőn, kertben, tűzhegyen — szerteszét hordozott fáklyák terjesztik a Nap értékes szubsztanciáját; hogy a tűzcsináláshoz néhol a Nappal azonosított kereket használnak, amelynek drámáját elégetett vegetációs szimbólumokkal (Kornkuh, Vegetationsrind, der grüne Wolf azaz Loup-Vert, szalmabáb stb.) el is szokták játszani; és i. t. Természetes viszont, hogy ennek az alapfelfogásnak tengelyében, Mannhardt a keresztény Európa szokásainak pogány eredetét, főleg az ókor két nagy, a napfordulói tűzek ceremóniáihoz hasonló nyomot mutató kultuszában — felületesen mondhatnók: egy keletiben és egy nyugatiban — iparkodott megpillantani. Az első csoportba a föníciai (karthagói), syr és egyéb semita népek, a régi indek és egyiptomiak, stb. olyan ünnepeit számította, amelyeken az ünneplők magukat vagy gyermekeiket (nagy) tűzön vitték keresztül,

esetleg abban áldozatul el is égették (e szertartások pogányságát a Biblia sokszor megbélyegezte!)¹⁷¹ A második csoportba a „görög” tűzgyújtást és ugrást sorozta, ahogy ez legtipikusabban a Róma legősibb rétegeibe visszanyúló Paliliák (vagy Pariliák) latin ünnepségében mutatkozott¹⁷² s a délkeleti és az észak európai tüzek között tulajdonkép a hidat alkotta.

Több okból mégis ezt a summás-egyetemes származtatást a Napimádásból, amelynek a mi szentiváni szokásaink már csak „elhomályosult vagy részben más jelentést öltött emlékei” (Katona) volnának, — nem lehet elfogadnunk. Mindenekelőtt: Mannhardt maga is jól tudta, hogy sémi (ótestamentumi stb.) adatai nem mind, sőt lehet mondani: egyáltalán nem tartoznak ide. A bibliai adatok — különösen a nagy máglyán-elégetések, a bika-bálványokban való „föníciai” gyermekégetések¹⁷³ — nyilván emberáldozatokra vonatkoznak; de a Baaltisztelet köréből (legalább a fordítások szerint)¹⁷⁴ általában sehol olyan kifejezetten „átugrálós” tűzön-átvezetésről sem történik említés, aminőt legfeljebb a Mischnach-magyarázatok rabbijai emlegetnek. Viszont többet a nembibliai hagyomány sem enged, mint valószínű következtetéseket. Így bizonyos gyanus mozzanatok ellenére¹⁷⁵ nem látszik — csakugyan — lehetetlennek, hogy a zsidóktól Adár 14. és 15-én (azaz február-március körül) ünnepelt Purim alkalmával Haman képében elégetett szalmabábu¹⁷⁶ végeredményben Babylon és Elam őslakosságának valami, a Mannhardtól eruáltakhoz hasonló népszokásából eredt. Ugyanígy: lehet, hogy a Theodoretostól a syriai Kyrrhosból perhorreskálva említett és *ἀποτροπαισμός καὶ κάθαρσις*-ként magyarázott „*παρασφύρασαι διὰ τῆς φλογός*” szintén ebbe a gondolkörbe tartozott. Végül: nincs kizárva, hogy az emberáldozati hamunak a Manethostól Séth tiszteletében (Plutarchos, Is. et Osir. 73 P. 129. p. szerint) megállapított szét-szóródása annál inkább megint csak valami a Baal-tisztelet körébe tartozó, termékenységprovokáló tűzkultuszról szolt vallomást rejt,¹⁷⁷ minthogy az emberáldozatot nem ismerő Egyiptomba ilyen ritus leg-egyszerűbben *ebből* a kultuszkörből kerülhetett át. Mindennek alapján azonban joggal legfeljebb annyit mondhatnánk, hogy az ókori Keleten is voltak bizonyos, a Mannhardtól összegyűjtött, különben apriori igen heterogén esetekhez hasonlatos, nagy tűzceremóniák; ennyivel pedig sem a szentiváni szokásoknak ezektől származását, sem az összefüggés kellő fokát és mikéntjét távolról sem vehetjük még igazoltaknak; nem is beszélve itt a történeti folytonosság kimutathatatlan voltáról. Akik így vették, csak annyiban teheték, amennyiben a szentiváni nap rilusait eleve mint egy Tűz- vagy Napisten kultuszával összefüggőket fogták fel, miközben a sémi Baal-Moloch istenségek ilyen lényegének kikezdzhetetlen bizonyosságában soha, pillanatra sem kételkedtek. Am ily van ez valóban?

A tudomány ma — úgy látszik — a „Napistenek”-kel való tobzódás után, különösen ép a Keletet illetően is, a takarékoskodásnak és meggondolásnak a napjait éli. Ez a hangulatváltozás körülbelül azokkal a megisméltető vereségekkel kezdődött, amelyek a Napgondolatnak (itt J. Grimm és K. Weinhold által, 1875. képviselt) frontját a karácsonyra, mint „pogány-germán napforduló” ünnepre vonatkozólag¹⁷⁸ először Tille (1893 és 1889) és Bilfinger (1901) részéről érték, akik az:

ünnep európai meghonosodását a görög-római kulturára, nevezetesen a Sol Invictus névünnepére vezették vissza.¹⁷⁹ Tompításnak tekintendő ugyanis, hogy így a karácsony már nem egy „megélt” napkultuszra alapoztatott és az (idegen) Napisten, akihez tudósan fűzték,¹⁸⁰ az ajtó, amelyet a keresztény értelmezésnek önkéntelenül megtártak,¹⁸¹ szinte észrevétlen vezethetett át egy, a Napot is teremtő *morális* istenség felfogásához. El is dőlt aztán csakhamar az európai karácsony modern felfogásának kérdése: Mogk (1898) nyomán Feilberg (1904) — átlátva a yul ünnepnek a déli kulturáramlatoktól való függetlenségét — a chthonikus elemek jelentőségét már a solarisak fölé emelte, majd azután — Tille ellen, de pl. kronologiai kérdésekben Feilberg ellen is — M. P. Nilsson¹⁸² ez ünnepet illetően a Napkultusz jelentőségét általában kétségbe vonta. Ezért volt természetes, hogy éppen Nilsson a maga kutatásait, mint holmi előcsatározást, később valóban ki is szélesítette és csakhamar egy a Napkultusz „legendájával” való teljes felszámolássá fejlesztette ki.¹⁸³

A svéd tudós egy kiélezettsége ellenére is nagyon figyelemreméltó tanulmányban (Sonnenkalender und Sonnereligion¹⁸⁴) igazolta, hogy csak a Napra vonatkozó személyesítő asszociációk, képek, tudós mythologia, stb. szoktak *gyakran* mutatkozni, maga a valóságos, naptár-teremtő „napvallás” *ritka*, sokszor összetévesztett tünemény, amely legfeljebb kétszer fogható meg a kulturtörténelem folyamán: Egyiptomban és a császárkori Rómában,¹⁸⁵ ahol persze sok minden, többek közt a stoikus asztrológia tanai is előkészítették. Az ú. n. primitív népek „napvallásai” általában inkább csak mythikusak (nem kultikusok),¹⁸⁶ a zsidó Chanuka gyertyagyújtása sem függ össze a téli napforduló gondolatával,¹⁸⁷ sőt ami az igazi Nap-tiszteletet elsősorban hivatott igazolni — egy igazi solaris naptár és ehhez igazodott téli napforduló-ünneplés. Valójában még Syriából, a császárkori napvallás klasszikus hazájából is csak olyan későről mutatható ki, hogy ezért valószínű lesz: a későbbi syr napistenek *eredetileg nem azok* voltak.¹⁸⁸ Amint tehát (következteti Nilsson) Augustus honosította meg a solaris naptárt Syriában (is), úgy az ezt provokáló Napisten sem válhatott előbb érezhető mennyiséggé, mert hiszen a vallás szokta a maga kalendáriumát meghatározni. S annyi valóban előttünk is kétségtelennek látszik, hogy bár a Nap hatalmát mindenütt észrevették, azért, mert megszemélyesítették, vagy működését mythikusan kiszínezték,¹⁸⁹ igazán még nincs jogunk Napistenről, ennek valóságos kultuszáról beszélni. Nincs akkor sem, ha a mythos egyes népeknél befolyásolta is a ritust,¹⁹⁰ mint ez különösen Indiában, a görögországban stb. sokszor világosan megtörtént.¹⁹¹ Nincs, mert az igazi istenszemélyek olyan globálisan sokértékűek,¹⁹² a megélt (in actu) ritusok olyan titokzatosan komplexek, hogy az utólag ébredő népi vagy egyéni eszmélés, megfelelő hajlamosság esetén, a keletkezés pillanatában sublogikus vonásokat könnyen fogja logikusan túl-, sőt félreértékelné is.¹⁹³

Nyilvánvaló tehát, miért bizonytalan eleve a szentiváni ünnepnek a keleti eredete s Mannhardt is miért tulajdonított önkénytelenül nagyobb jelentőséget a másik, a fent ú. n. „nyugati” eredőpontnak, míg a történeti levezetés más képviselői kivált odáig mentek, hogy a sémi előzményeket egyenesen kikapcsolták s mindjárt csak az indogermán:

vagy épen egyedül a (görög-)római hagyományt tekintették a kiindulópontnak, talán csak a császárság késő keleti alattvalói, főleg a syrek Nap-tiszteletének belejátszását engedélyezve. Így Róheim is ebben az értelemben vezeti vissza rítusaink keletkezését az indogermán együttélés idejére,¹⁹⁴ és így tekinti — nyilván a Sol-Invictus-kutatások hatása alatt — J. H. Rose¹⁹⁵ is az épen az általunk tárgyalt középeurópaiak közé vonandó chiosi (csiholási, átugrási stb.) örömtűz-ceremoniákat jellemzően abból a korból eredő csökevényeknek, amikor Chios még a római imperium részét alkotta; ő is egyszóval azok közé tartozik, akik (általánosabb formában kifejezve) az európai szokást egyszerűen a látszólag ősi (görög-)itáliai Palilia ünnep keresztény folytatásának és átfestésének nézték.¹⁹⁶

Viszont az ilyenféle feltevésnek is már apriori ellene mond nem egy körülmény. Így: a skandináv Beltane-tűzeknek szemléletmást autochthon, kereszténységelőtti ősisége,¹⁹⁷ földrajzi és történeti tekintetben eleve kizárja az ettől az úttól megkövetelt fejlődéselképzelés alkalmazhatóságát; hát még ha a belső konstrukciót, a lélektani nehézségeket is tekintjük! Épígy: a római hagyaték gyanánt való kezelés feltevésének ellene mond épen az, amit a klasszikus irodalom, elsősorban Ovidius, de a mai tudomány is hangoztat, sőt épen Nilsson előtt is igazoltnak látszik: a tény, hogy a Paliliák kérdéses tűzritusai már a rómaiak, de általában az ismert ókor előtt, kétségtelenül „old, somewhat decayed” voltak.¹⁹⁸ Ez indíthatott ép egyeseket, mint Róheimt is, egyenesen és egyszerűen az „indogermán” eredetnek feltevésére. Am aki történeti bizonyítást történelem előtti argumentumokkal végez, semmit sem bizonyított természetesen. Ugrás ez a sötétbe; csőd, amely önkénytelenül arra gondoltat, hogy ha véletlenül ismernők a kérdéses történelem előtti időket, nem találkozánk-e már ottan is az ilyen ceremóniáknak „értelemvesztett”, azaz helyesebben survivalszerű előfordulásaival? Be kell látnunk egyszóval, hogy az egyvonalú, mélység nélküli való eredetkereséssel nem jutunk célhoz; a végső pont mindig kicsúszik ujjaink közül s mintha a végtelenbe mutatna; mintha azt a gyanút hívná ki, hogy vannak a születő dolgoknak homályos-bizonytalan és el nem hanyagolható mélységei, vannak különös, soha meg nem állapítható elsőségek, vannak maradékok, amelyek szigorúan történelmi módszerükkel — *mérhetetlenek*.

Igy kell kényszerű bizakodással ama *másik* kutatásmód felé fordulnunk, amely a tüzet negative, elhárítva biztosító erőforrásnak nézte. Szemben ugyanis Mannhardt népszerű felfogásával, különösen E. Westermarck,¹⁹⁹ Eugen Mogk²⁰⁰ és — not least — a Golden Bough 3. kiadásában már Frazer szerint is:²⁰¹ a szentiváni tűzrakások nem függenek össze a Nap tiszteletével, vagy legalább (ennyi kétségtelenül igaz is) Mannhardték egy ilyen összefüggés felfedezésének lázában túlbecsülték az ú. n. „Napistenek” jelenléteit és jelentőségét. A szándék — mondja ez az irány —, amely e cselekedetmódokat vezérli, tisztára purifikatórius: a káros erők és befolyások úgy által való megsemmisítésére törekszik; akár személyesen boszorkányoknak, démonoknak, szörnyeknek, akár személytelenül, ragálnak, betegségnek, a mezei kultúrát fenyegető veszedelmeknek (jég, zivatar, villám stb.) képzeltek el. Nyomatékkal mutat rá Frazer,²⁰² hogy ha azoktól kérünk magyará-

zatot, akik a tűszokásokat gyakorolják, ezek sohasem (?) a Napot hozzák elő, hanem valami formában mindig a tűz által való „tisztítás” gondolatát hangsúlyozzák. A legurított kerekék is azért égnék, hogy kiperzseljék a „boszorkányokat”, stb. Viszont semmi okunk-jogunk — mond Frazer — magunkat ezeknek a természetes, egyszerű népi magyarázatoknak elvetésére, illetve rejtettebb okok erőszakos fürkészésére és elfogadtatására ragadtatni. A tűz a szentiváni ceremóniákban — egyszóval — *nem* a Mannhardt elképzelése szerint ösztönözve hivatott segíteni, hanem desiniciálva és purifikálva elpusztítani; nem isteni, félve tisztelt hatalom, hanem emberi, mágikus-praktikus erőforrás.

Ezzel az alapgondolattal viszont már elválaszthatatlanul van csakugyan a hagyományos történeti sor bizonyos meglazítása, egy, az igazsághoz kétségkívül közelebbiekvő, helyesebb „fejlődés” elképzelésének a kényszere összeigázva. Kétségtelen nevezetesen, hogy Frazer csak annyiban juthatott el — már Adonis Attis Osiris című művében — a történeti kezdőpont zavaró babonájának a kikapcsolásához, amennyiben magyarázata lemondott a „Napistenről”, amennyiben Közép- és Észak-Európa sajátos nyári napforduló ünnepségeinek nála nem kellett az Adonis kultusból vagy általában Keletről vagy akárhonnan egyenesen elszármazniok. Csak úgy állhatott ellen a szemellátható egyezések és összefüggések sorrekonstruálása csábító kísértésének és csak így pillanthatta meg azt, amit úgy jelölhetnénk meg, mint a történelmi szempont felett a jelen élet és szándék döntő fontosságának felfedezését. Amikor Frazer kimondta,²⁰⁵ hogy ősi történelemelőtti időkben az Északi Tengertől az Euphratesig a különböző országokban „similar modes of thought, based on similar needs”, *egymástól függetlenül* vezethették az egymáshoz eleve „hasonló” embereket, hogy a napéj-egyenlőség időpontját sokban különböző, sokban megegyező rítusokkal ünnepeljék meg, sikerült valóban a történeti alakulás alapfeltételei közé egy Mannhardtól elhanyagolt összetevőt: az átvevő-fél hajlamosságának döntő fontosságát beiktatnia, vagyis az eddig egysikúnak vett fejlődéssort kétsíkúvá mélyítienie, és — csak ezzel sikerült. Sikerült, még ha ő ezt az összetett fejlődésmódot nem is dolgozta ki megfelelően, hanem beérte bizonyos réveteg utalásokkal, hogyan sodorhatta „egy keleti hullám”, talán Babylonból, az ünnep Tammuz- vagy Adonis-formáját nyugatra, ahol azonban *hasonló, bár mindig bennszülött formációkkal kellett találkoznia*; hogyan olvadtak össze egymással a különböző rokon ünnepségek a római civilizáció nyomása alatt „and crystallised into a variety of shapes, which subsisted more or less separately side by side”;²⁰⁴ és hogyan konzerválta az Egyház „a nevetek megváltoztatva” azt, amit kiirtani nem tudott és amit konzerválhatott. De bár ez az alakuláselképzelés nyilván hasonlíthatatlanul közelebb áll a valóságban történőhöz, mint a Mannhardt-féle,²⁰⁵ mindamellett jóllehet felületes ellenőrzés könnyen megállapíthatja, hogy főleg ünnepünknek e fejlődéssort lehetővé tevő általános felfogása, de részben ez a fejlődés-elképzelés is, súlyos szervi hibákban, ill. kiviteli fogyatkozásokban szenved.

Említettük az „ossa et quaedam immunda”, az egészségre ártalmas dolgok elégetésének különös gyakorlati jelentőségét.²⁰⁶ A „füstölés” (purifikálás) magyarázata a szentiváni gyakorlatban — csakugyan —

nálunk is nem egyszer előtérbe jön. Viszont maga Frazer is hoz fel adatokat,²⁰⁷ amelyek szerint a népi magyarázat a széltől a szántókra sodrandó füstnek *nem* tisztító, hanem — részben bizonyára gyakorlati alapon, mint nálunk is gyakran — termékenyítő erőt szokott tulajdonítani. Másfelől: egy olyanféle okgondolatot, mintha az égve lehajtott kerék az így elégetendő boszorkányoktól volna hivatott „a levegőt megtisztítani“, nyilván csakis azzal az élettelen logikai térben mozgó következtetési módszerrel lehet igazolni, amelyet Mannhardtnál legélesebben Frazer ítelt el. S ugyanígy ugyanezért: Frazernek azt a magyarázatát sem fogadhatjuk készpénz gyanánt, mintha a szentiváni tűzeknek a boldog nézvéletet, a gyermekáldást elősegítő ereje úgy folyne *nem* egyenesen a tűz vagy a Nap termékenységszálló erejéből, hanem közvetlen úton a kifüstölőből, hogy a tűz az akadályokat hivatott elégetni, amelyeket varázs vagy boszorkányok emeltek a férfi és nő egyesülése elé (!). Ennél is súlyosabb, ahogy Frazernek ez a „második felfogása“ általában tagadja a Nap-elméletnek minden népies találkozásait, miközben mégis többször maga hoz fel²⁰⁸ kifejezett népi állításokat, amelyek Nap-szimbólumoknak mondják az égő kereküket vagy korongokat, tud róla, hogy a szentiváni örömtűzeket „égi tűz“-nek szokták nevezgetni, stb. Legsúlyosabban végül az a két vád fog e felfogásmód ellen latba esni, hogy nem tud olyan egyszerű, természetes és meggyőző magyarázatot a téli Yule- és a nyári Szent Iván-tűzeknek a téli, illetőleg nyári napforduló körül való, aligha véletlen előfordulására, mint a Napkultusszal számoló felfogás;²⁰⁹ és hogy a szentiváni tűzek elképzelésében ezeknek tulajdonkép minden olyan fontos vonását elhanyagolja, amelyekkel e tűzek az alkalmilag (állatvész idején stb.) csiholt, ú. n. „újtűz“ (need-fire) vonásain kívül és felül szükségképpen még rendelkeznek, másszóval e külön dolgok határait egybenzte.²¹⁰ Mindebből azután legalább annyi a fejlődést-elképzelést illetően is nyilván következik, hogy ezt egy olyan felfogás, amely a Napistent illetve az ünnep reá célzó vonásait a fejlődésnek *minden* fokán egyképpen és *elvszerűen* kikapcsolta, aligha fogja hűen reprodukálhatni. Ha helyesek is Frazernek azok a kissé persze ad hoc felvetett ahisztórikus elvei, amelyeknek elhanyagolása a Mannhardt állásfoglalását olyan károsan befolyásolta, mégis: érezzük, hogy a helyesbített, sőt helyeselvek rossz irányba, rosszúl húznak és valahogyan a történelmi összefüggést sem lehet elvszerűen kirekeszteni. Amint azt is érezzük, hogy pl a „legősibb korszakra“ és csak erre felvett „elemi gondolatok“ közelebbi értésmódját annál inkább szükséges lett volna közelebbről tisztázni, minthogy e kérdésben Bastian óta tudvalevően chaotikus állapotok uralkodnak és minthogy ez az elv valahogy nemcsak a kezdő fokon látszik hatékonynak, mint Frazer hiszi, hanem mindvégig.

Minden tehát arra mutat, hogy ez a második számú Frazer-féle magyarázatkísérlet annyit veszített a valóság teljes megközelítésének kilátásaiból, amennyire magát — Mannhardt ellen merevítve —, egyoldaluan és fenntartás nélkül a purifikációs gondolat szolgálatára kötelezte el. Így mintha a két, vázolt keletkezésselgondolás csődje épen abba az irányba utalna, hogy itt is, ott is, tévedés és igazság is van. Mintha — más szóval — szentiváni rituálénk mai formájának kialakulásában *revera* egyaránt volt volna szerepük solaris és purifikációs

gondolatoknak. Nem úgy természetesen, hogy e két tényező összeadása már kiadhatná a megfejtést; csak úgy, hogy fel kell ismernünk: a valóságos fejlődésnek van valami történelmi, de van egy ahisztorikus útja is és ezzel a helyes fejlődésfelfogásnak számolnia kell, bármennyire homályos is egyelőre a mód, hogyan lehetséges ezt az eleve egymást-kizárónak tudott kétféle utat összeegyeztetni.

A feleletet ezekre a döntő kérdésekre nem lehet e pusztán kritikai felvételt célzó fejtegetéseknek feladata; de elég ennyi irányító pozitívum is, hogy minden várakozásunkat megindokolja ama „harmadik” Fazer-féle felfogás irányában, amely bizonyos visszakanyarodás és öntökéletesítés után, — jóllehet előrebocsátjhatjuk: nem kielégítően, — az ezzel a meggondolással kínálkozó, áthidaló fejlődéselképzelést is már megkísérelte. Tegyük tehát végül Frazer mai és legigazab gondolkodásának²¹¹ ezt a kifejezést is mérlegre, amely csak természetes következménye volt e kitűnő szerző mindenre kiterjedő figyelmének és minden rezzenésre egykép reagáló lelkiismeretének.

Frazer t. i. a Balder I. kötetének végéig jutva, már nem mint „a valószínű csak a „valószínűbb” („the more probable”) magyarázattól búcsúzik saját „második” felfogásától és persze túlegyszerűen, megvilant egy újabb egyeztetési kísérletet, amely szerint a szentiváni ceremóniák naputánzása az eredeti primarius, a tisztító-elképzelés a másodlagos levezetett elképzelés volna. Bizonyos azonban, hogy ilyen formalisztikus-külsőségesen mégsem lehet a bizonyára csak látszólagosan formai ellenmondásokat megoldani: Frazer önmaga is cáfolja a saját mondvacsinált konstrukcióját, Nem szorul igazolásra nevezetesen, hogy ha elfogulatlanul nézzük, ma csakúgy, mint a multban is szükségkép bármikor, a ritus végrehajtása közben és után, a végrehajtójában minduntalan *majd ez, majd az* a gondolat villant illetőleg villanhat fel. Ez teljesen egyénien és momentán szokott történni és az egyik vagy másik, esetleg mindkét magyarázat felbukkanását vagy lemaradását még az sem érinti, hogy — mondjuk — a mai magyar ezt a rituálét *inkább* sport- és játékszerűen, fölényesen, a mai német *inkább* szimbolikus-politikai cselekedetformákban s mind a kettő ennek megfelelő gondolatokkal végzi, természetesen. Másszóval (amire most csak célozhatunk): itt a valóságban nem egymást felváltó fokozatokról volna szó, hanem arról, hogy az igazi élet valójában egyszerre psichogenetikus-ahistorikus és hagyományos történelmi erőktől van meghatározva s Frazernek épen az ehhez mért, különlegesen kettős fejlődés látásához nem volt képessége. Még kevesebb cáfoló szót kell vesztegetnünk szükségkép az olyan, ugyanezt az egyeztetést kereső, még lazább és még formalisztikusabb kísérletekre, mint az ad hoc rögtönzött és felosztási hibával is küzdődő Róheim-féle²¹², amely szerint a Szent-Iván-nap szokásait „három momentum összetevődése” magyarázná: „1. a cél *kathartikus*, azaz valami bajból való szabadulás, 2. A cél *termékenység* és 3. a szertartás (!) *mimetikus*, a kívánt eredményt utánzás révén igyekszik biztosítani.” Itt t. i. a két feltett célgondolat úgy van nyilvánulási formájukkal, egyeztetési és magyarázó kísérlet nélkül összedobva, hogy a felszínességet és logikai hibát még az ünnep megfelelő leírása sem korrigálja meg.

Ezzel azonban nemcsak a negatív eredményhez érkeztünk, hogy

a jelenleg elfogadott illetve ismeretes származtatáskísérletek nem felelnek meg és így a szentiváni ritusok lényegébe az eredetkutatásnak a részén sem tudunk bepillantani. Pozitíve is: a csődnek kritikája, amellyel a rituálé- az ének- és az eredetnek kutatása járt, már amaz utat is kijelölte, amely jobban célhoz visz. Az utak száma t. i. a dolog természete szerint, korlátolt; minél több irányt tapasztaltunk tehát járhatatlannak, annál valószínűbben látjuk azt, amelyen lehet s kell is majd járnunk.

Ézt az utat más összefüggésben fogjuk kirajzolni. Itt — mintegy kritikánk értelmét összefoglalandó — elég róla annyit sejtetnünk, amit a negációk sejtettek meg: jobban fogunk jární, ha elvetve illetve megkorrigálva minden egyoldalú cél- és történelmi fejlődés-gondolatot, figyelmünket elsősorban az aktuális ritusok és az eleven ember komplex-szimultán természetű vonásaira fordítjuk, ezekből indulunk ki.

Marót Károly.

Jegyzetek és excursusok.

¹ Ehhez egyelőre v. ö. Hagyomány és Fejlődés, Társadalomtudomány 1935, 35 kk.; Survivance, Deuxième Congrès International d. Esthétique et de Science de l'Art, Paris, Alcan I, 1937, 276 és főleg „Kultische Motivverschiebung“ und „Praeideismus“, Archivum Philologicum 1939, 181—191. ll.

² Egyelőre v. ö. Zur Entwicklungsgeschichte der Volkskunde in Ungarn, Ungarische Jahrbücher XVIII, 1938, különösen 139—152. ll.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában fekvő „A históriákra utat mutató magyar lexikon“ c. művéből (s. v. Keresztelő János, Ethnogr. 1900, 357. l. közzétette Kováts Lajos. (A mű in Originali existit apud Excellent. Virum . . . Samuelem Teleky de Szék.) A szöveghez v. ö. lent, 19. j. is.

⁴ Máshol — lehet — ethikai élel, mint Görögországban (l. J. Grimm, Deutsche Mythologie 1815, 519. l.): az átugróló bűneit óhajta elveszíteni.

⁵ „Fogatnak“ itt a. m. a latin „faciunt volvi“ (v. ö. lent 256. l.).

⁶ Ennek jelenségéről hazánkon kívül l. Frazer, Balder the Beautiful II³ (1913) 45—75. ll. is.

⁷ Róluk, a külföldi anyagot is tekintve, bőven szól Róheim, Magyar Néphit és Népszokások (= M. N. N.), Athenaeum „Élet és Tudomány“, é. n. (1925?) 317, 320. kk.; Adalékok a magyar néphithez II. 1920, 77. k.

⁸ L. Vikár B., A szentiváni ének. M. Nyr. 1901, 353. kk. és lent II. fej.

⁹ Ebben az értelemben Viski is: A Magyarság Néprajza (= M. N.) III. k. 361. kk.

¹⁰ Előző és következő említéseik folytán eleve nem számoltunk azzal a lehetőséggel, hogy a szentivánnap szokások nálunk (Erdélyben?) Bod idejében egyáltalán nem „éltek“, csak tudós forrásaiból kerültek volna — úgy, ahogy — az ő Lexikonába. V. ö. a II. fejezetben is.

¹¹ L. Bellosics Bálint, Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez, Ethnogr. 1902 (XIII.) 74. l.; v. ö. Róheim, M. N. N., 316. l. Egy harmadik, kifejezetten magyar-német vegyes vidékről való adatot — Ipolyi, Beiträge c. 1853-i dolgozata nyomán — említ Frazer is, Balder I, 179. l. Méginkább „német“ szokásnak látszik a koronglódítás, (Scheibenschlagen: töltésről meggyújtott fakarikát hengerítenek le, míg fent a legény szerelmesének nevét dalolja, lent a leány hallgatja); ehhez v. ö. Hdwb. d. d. Aberglaubens III. k. 1314. k. stb.

¹² Már Rész En-el Sándor, Magyarországi Népszokások 1867, 185. l. — jóllehet nála a néprajzi megfigyelést sokszor kiegészíti az „irodalom“ — helyesen jegyzi fel a koloniákról, hogy „űrnapi párlos“ füvekkel vegyített szalmarakásokat gyűjtanak meg, miközben a „tűzre tett illatos füvekkel a sárkányokat, ördögöket vélik elűzni“. Amikor azonban hozzátéveszi, hogy „néhol e célra csontból, szemétből, ringyongyból bűdös füstöt is támasztanak“, már csak az irodalmi hagyomány ismétli: ezt igazolja nemcsak a határozatlannak maradó „néhol“, de a továbbiaknak („Mások a mező szélén tüzet raknak . . .“ stb) áruóan határozatlan fordulata is.

¹³ The Saxons in England (1851) új kiad. 1867, I, 361. kk., német ford. (Brandes) I, 296. l.

¹⁴ British Museum, Bibl. Harlej. Nro 2345 fol. 50 Art. 100.

¹⁵ 14, 516. l. — Beleth és Durant megfelelő passzusából (l. lentebb), Grimm egy régebbi kiadása alapján, már Ipolyi is idézett, Magyar Mythologia (1854) 1² (1929) 270. l.

¹⁶ Igy (előszőr): „Solent porro hoc tempore ex vetere consuetudine mortuorum animalium ossa comburi, quod hujusmodi habet originem...” (ezután Beleth részletesen mondja el, hogyan gyógyítja a „rogus ex ossibus”, helyesebben ennek a „fumus”-a az „annus lethalis” pestilenciáját, amit bizonyos, a légben-vízben-földön spermáikat elszóró „dracones” okoznak.) A második szokás: „hac vigilia ardentis de ferri faculas” (a „keresztény” magyarázat: quod Johannes fuerit ardens lucerna, stb. Ipolyi a Durand-féle változatot idézi.) Végre a harmadik: „Sed quod etiam rota vertatur, hinc esse putant, quia in eum circulum tunc Sol descendit, ultra quem progredi nequit, a quo cogitur paulatim descendere” (kiad. Dilt. 1572, cap. 137.)

¹⁷ = Durand de Saint-Pouçain Vilmos, † 1334 (?).

¹⁸ Rationale Divinorum Officiorum VII c. 14 p. 442 verso: „feruntur quoque (in festo Johannis Bapt.) brandae seu faces ardentis, et fiunt ignes, qui significant sanctum Johannem, qui fuit lumen et lucerna ardens praecedens et praecursor verae lucis...; rota in quibusdam locis volvitur, ad significandum, quod sicut sol ad altiora sui circuli pervenit, nec altius potest progredi, sed tunc sol descendit in circulo, sic et fama Johannis, qui putabatur Christus, descendit, secundum quod ipse testimonium perhibet dicens: me oportet minui, illum autem crescere” (idézte Grimm szerint). A Beleth-féle idézetet is, e mű 1854-i Lyons-féle kiadása, p. 556 retro, ugyancsak adja. — Grimm ezenkívül egy jóval régebbi, de bizonytalan bizonyosságra: Eligiusra is hivatkozik; ezt itt mellőzhetjük.

¹⁹ Ezt — bizonyára Mannhardt alapján (2, kiad. 509. l. ?) — már Bellosics sejtí, i. h. 27. l. (V. ö. ma Frazer, Balder 1³, 161₂ és a fent következőket is.). Az úgy látszik (v. ö. apographon, p. 296=148b) 1748-ban fogalmazott, talán még nem is kiadásra szánt Lexikon címlapja csak annyit vall mindenestre, hogy „a nevezetesebb Országok, Nemzetek, Folyóvizek, Emberek előszámlálatnak az Nemzetek Között s nevezetesen pedig a Magyar Nemzetben való Rend-tartásoknak, Szokásoknak, Erednkségeknak, Isten tiszteletben való Tzeremóniáknak az külső Társaságban való különböző életmódjainak Eredetek felkerestetik és rövideden előadatik.” Annál kétségbevonhatatlanabbul igazolja fellevésünket Bodnak később (1757-ben, illetőleg régibb kelttel 1761-ben) nyomtatásban is megjelent s szakirodalmunktól eddig méltatlanul elhanyagolt „Szent Heortokrates”-e, „melly A' szava bé-vehető hiteles Iróktól egybe szedeggetett és Magyarra fordítottat, közönséges haszonra intéztetett, egy Bujdosó magyar Bód Péter által”, — ahogy a Szatsvay Sándor költséggel készült, 1786-i új kiadás (Pozsony) címlapja kifejezetten mondja. Itt is t. i. Bod — a Keresztelő János ünnepének tárgyalása alkalmával (101. k. l.) — lényegileg ugyanezekkel a mondatokkal fogja össze a „véghez menő” babonákat, sőt mintha az 1. pontban közelebb állana az itt bevallottan „külföldi” szöveghez, vagyis végeredményben Beleth szövegéhez (v. ö. fent 16. j. A 2. és 3. pontokat csak még kézzelfoghatóbban, itt is a gerincet alkotja; a nehezebben hozzáférhető szöveget (Ortutay Gyula szívesen rendelkezésemre bocsátott példányából) összehasonlítás végett jónak láttuk reprodukáltatni: „1. Néhol a' gyermekek, ifjjak tsonot, szemetet, kaptzát egybe szednek s rüt бүдös füstöt támasztanak. A melly szokás maradtott a' Pogányoktól, kik olyan vélekedésben voltak, hogy a' Sárkányok ez idő tájban, nem szenvedhetvén a' meleget, a kútaq és források körül szárnyálnak s oda hullatják mérgeket [!]: az e' féle бүдös füsttel akarták azért el-űzni. 2. Tüzeket tsináltnak a' mező széleiben és égő üszögökkel a' vetéseket kerülték. 3 A' Magyarok [tehát eddig tudva nem róluk szolt] midőn Ker. Janos Feje meg-találásának Innepének mondották [v. ö. a köv. jegyzetel], szokásban volt, hogy akkor nagy tüzeket tettek az erdő s mező széleekben, énekeltek, tántzoltak körülötte, üszögöket vittek a' házokhoz, mellyeket fel-szúrtnak a' káposztás kertbe; hogy a' hernyó a' káposztát meg ne egye; vagy a vetések közé, hogy a Gabona meg-ne üszögeseadjék. Ez is maradtott volt a' Rómaiaknak szokásoktól, a' kik hasonlóképpen tselekedtek in Palilis Sacris. 4. Néhol kereket forszáltak annak emlékeztére, hogy a' nap immár a' maga abrontának felső Pontjára felhágott s meg is fordult. 5. A' parasztok úgy tarttyák, hogy ha azon a' napon eső leszén, a' magyaró abban az esztendőben meg-nyüvesedik.”

²⁰ Régebbi időkben a valósághoz hűbb megfigyelések inkább csak alkalmilag, más célzattal feljegyezve maradtak: Miskolczi Csulyak István, zempléni ref. esperes 1629-ből való megjegyzéseire (I. Ethn. 1916: 104, ahol Seprődi idézi azokat a Tört. Tárból 1906, 87. l.) még visszatérünk. Ugyancsak autentikusabbnak látszik, bár eléggé általánosan van tartva, amit az 1025. évhez, M. Inchofer 1644-ben írt a magyar szentiváni szokásokról (Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, auctore ~, olim Romae editum, nunc ad exemplar Romanum recusum, Posenii 1797, tom. I. vol. IV. 99. k. l.). Miután ugyanis elbeszélte, hogy Vilmos aquitaniai herceg hogyan szerette volna fiát Itália királyává megválasztatni, s hogyan mondott le, a nehézségeket látva, erről a kereszténységet megrázkódatással fenyegető tervéről, — így folytatja, nyilván korabeli tapasztalatok, legfeljebb nála alig valamivel régebbi forrás alapján (100. l.): „Hanc Guilielmi Ducis mansuetudinem, Deus non reliquit irremuneratum. Dum enim reverteretur, in Basilica ejusdem in tugurio saxeo Coenobii Angeriaciensis inventum est Caput S. Joannis Baptistae . . . Ac tum, si unquam antea, festa Joannis Baptistae solemnitas, variis ludis celebrari coepit, quae hodieque passim multiplici ritu obtinet: sed apud Hungaros admirando ignium, & luminum plausu, & circa ignes carminum, cum tripudiis, solemnique saltatu, clamosa concinnitudine pene in superstitionem aliquando deerravit: donec ad moderationem quandam revocata est.”

²¹ I². kül. 270. kk. (a „tűzszerzetások” közt).

²² I. h. 185. l. stb.

²³ Magyar Mythologia, kiadja dr. Pásztor Bertalan, Eger, 1897, 210. k. és 222—228. ll.

²⁴ Ethn. 1902: 25, 70, 117. kk.

²⁵ L. főleg M. N. N., 306—326. l.

²⁶ L. főleg a IV. köt. 327. kk. 361. kk. és II. köt. 414. l. V. ö. Hungarian Peasant Customs (= H. P. C.) 1932, 88. kk. is; stb.

²⁷ Népiünk Ünnepei. Az egyházi év néprajza, é. n. (1938), 266. kk.

²⁸ Népdalok és Mondák. (M. Nk. Gy.) III. Pest 1848, 148. kk. (150. l. j.) és Magyar Közmondások Könyve, 1851, 208. l.

²⁹⁻³⁰ Erről részletesen l. a köv. (II.) fejezetben a szentiváni énekkel kapcsolatosan.

³¹ Hogy épen az igazi ünnepeket nem szabad egy célra visszavezetni egyik eredménye lesz ennek a tanulmányorozatunknak. Addig is v. ö. Kultus und Mythos, 1937 (kny. az Archivum Philologicumból) 21. kk. és „Kultische Motivverschiebung” und „Praeaeismus”, Arch. Phil. 1939, II. § 4. köv.

³² E felfogás veszélyeit l. következő fejezetünkben.

³³ I. h. 271. l.

³⁴ A határt sokszor élesen, de a maga célja szerint persze jogosan zárja le ott, ahol az általános néprajzi érdeklődést kellene kielégítenie V. ö. pl. a Szent György napi szokások megbeszélésénél (240. l.): „Több példát nem is sorolunk fel . . . hiszen itt survival-jelenségeknek egész tömegével van dolgunk, amelyek minden egyháziás szándékunk napjainkig ellenállottak.”

³⁵ Itt említem meg köszönettel, hogy Szendrey Zsigmond önzetlen készsége gazdag, kiadatlan cédula-gyűjteményét is rendelkezésemre bocsátotta. Meggyőződésem: annak, aki ez ünnep rituáléját öncélúan akarná megrajzolni, elengedhetetlenül ehhez a még formálatlan archivumhoz kellene visszanyulnia.

³⁶ I. h. II, 414 l. Ugyanő — célja szerint — csak kevesebb vonást, de hasonlóan emel ki: H. P. C., 1932, 88—97. ll.

³⁷ Viski (M. N. III, 361) szerint a szentiváni rituále egy dramatikus színű szertartásos szokáscselekvés, az „ének” ennek hangzó része s ilyen mivoltában dialogikus formájú volt (u. o. 363. l.). Am a két rész szerves összetartozásának alapgondolatára épült tulajdonkép már a Katona Lajos felfogása is (Pallas Lex. XV. köt. 391. l. s. v.), amikor az ének legismertebb vonását vagyis közmondássá lett unalmas hosszúságát úgy magyarázta, hogy addig húzták „amíg a megrakott máglya hamvadó tüzeit az ünneplésben résztvevők valamennyien át nem ugrálták.”

³⁸ Ezt a csirájában már Erdélyi megjegyzései közt (I. lent) találkozói felfogást talán Seprődi János fejtette ki leghatározottabban „Házasító dalok” c. ismeretes dolgozatában (Ethnogr. 1916, 90—109. ll.), jöllehet a maga részéről is csak továbbfejlesztve Vikár Bélának — kissé igazságtalanul — leszólt gondolatait (i. h. 102. l. és Erdélyi Múzeum 1906, 157. k.). Ez a felfogás találkozik azután sokszor már névtelen közkincként, mindenütt, fel egészen a M. N. klasszikus fejezetéig (III, 361—369, 334. k.: „a lényeg egykor mindenütt egy volt: a párosodás szertartásos ünnepe a nyári napforduló napján”: Viski), csakúgy mint Róheim Géza vagy Viski Károly monográfiáiban (utóbbiakhoz v. ö. Ethnogr. 1932, 155. l. is), sőt ehhez a felfogáshoz csatlakozik Bálint is.

Végső alapját — a házasságszerző vonásnak a Tűz- vagy Napisten tisztetére való visszavitelét — talán Vikár fejezi ki legpregnansabbul: „A nyári napfordulat idején, mikor a tűzistenség a Nap képében újra elhatármaskodik, az a *belső tűz* is élénkebben lobog, melynek tűzhelye az emberi szív. Ott is beáll ilyenkor a napforduló”, azaz: „a tűzünnepe szerelmi ünnep is volt”. (M. Nyr. 1901, 356. l.) S el kell ismerni csakugyan, hogy a tűz és a szerelmi láng azonosításait főleg Kodály Zoltán tót változatai (Főh. 1913, 169) sokszor kifejezetten is igazolják, mint a népies gondolkodás közönséges lehetőségét.

³⁹ Egy minden maradványt magyarázó, egykori értelmes és tökéletes archetypust tesz fel már Kandra Kabos, i. h. 225. k. („A hosszú Szent-Iván éneke elkallódott”, „reánk nézve elveszett”), noha éppen ő igen helyesen veszi észre, hogy „az összefüggőbb meglevő töredékek sem egyebek, mint értelemvesztett és átérzés nélkül hangoztatott alkalmi mondatok, ill. énekes recitációk.” A tétel klasszikus bizonyítását Vikár Béla végezte (M. Nyr. 1901, 401 kk.) azzal a módszerrel, amellyel később (M. Nyr. 1901, 401. kk. = Nyelvészeti füzetek 39.) a regös-ének alapszövegének és hagyományára „ősalakjának” a helyreállítását is megkísérelte. Céljával az Erdélyi és Részó Ensel-féle változatoknak eredeti alakukra való visszavezetését és az azóta hozzájuk sorolható újabb anyaggal való kibővítését tűzte. Különben a kutatás megszokta a „szétdalolt” népköltészeti termékeknek ilyen felfogását, tehát itt is szinte kivétel nélkül, ezen az alapon áll. V. ö. lent 146. és k. j.

⁴⁰ A ritus magánban való elterjedését Bellosics térképe, i. h. 28. k., szemlélteti.

⁴¹ V. ö. (pl.) Kovács János, Szeged és Népe 1901, 315. k.

⁴² Magyar Népköltési Gyűjtemény, Pest 1848, 148—150. II. (a dráma lefolyását illető észrevételekkel és Kelecsényi Pál nyomain kísérelt magyarázatokkal.)

⁴³ I. h. 272. l.

⁴⁴ „Szent Iván tűzéneke” címen és a Magy. Erd. Kép. 1854. 3. 29. alapján már 1867-ben Részó Ensel S. (i. h. 185. kk.) adott egy ugyancsak koloni szöveget, amely inkább csak a — lényegileg azonos — részek sorrendjében tér el az Erdélyi—Ipolyi-inktől. Az újabb gyűjtésekből megemlítendők: Thurzó F., A nyitrai vidéki palóc nyelvjárás, M. Nyr. 1900 (29) 281. kk.; Atovich F., Zobor-vidéki szent-iváni szokások, Ethn. 1900, 220—6; Kodály Z., Zoborvidéki Népszokások, Ethn. 1909, 29, 36, 116—119 és Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz, u. o. 1913, 114—6, 169—174. (kottákkal és részben tót szövegekkel). V. ö. Vikár B. adalékait is, M. Nyr. 1901, 353, 491, 479, 497. kk. (Az érintkező műfajok és különösen az ú. n. házassító dalok irodalmát is: l. lentebb.)

⁴⁵ Az ünnepi rituáléba illesztve, egyes fázisait idézeteiben jól foglalja össze: Viski, H. P. C., 1932, 90. kk.

⁴⁶ „Tűzét megrakoljuk, négy szögére rakoljuk, Egyik szögén . . .” (Erdélyi—Ipolyi és R. Ensel koloni változatában) vagy: „Tűzét megrakotja világos Szent János . . .” (Kodály ghymesi gyűjtése szerint, Ethnogr. 1909, 34. l. 5. l.; v. ö. Thurzó is, M. Nyr. 1900, 281. k.) Mellékesen: ebben a tételben a négyes elrendezés vonása különös mélyen, szinte biológiailag népiesnek, vagy ahogy általában mondani szokás, „ösi”-nek látszik (v. ö. már Kandra Kabos megjegyzését, i. h. 266. l.: „mintha többet akarna jeleníteni és jelezni, mint közönséges csoportosulást”) és így a falvainkban divó templomi ültetés is „régibbi” lehet a kereszténységénél, helyesebben: nem annyira egyházi, mint alkalmi parancsra rendeltetik így. A lányok, legények, öregasszonyok és emberek szerint való külön tartás a M. Nyr. III. 379. l. közölt pünkösdi gyermekversben is olvasható. A tünet lélektanához v. ö. Bibó I. is, A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében, Szeged, 1935, 12. kk. — Itt jegyezzük meg, hogy idézeteinknek fonetikus reprodukálásához, ahol szempontunkból lényegtelen, nem ragaszkodunk.

⁴⁷ Pl. „Világolj (ter) szent János, Csak most légy világos, osztán légy homályos” (R. Ensel) vagy „Virágos szent János éjszakád világos, Míg előtéd leszek, tisztelet teszlek . . .” (Ipolyi-típus); stb.

⁴⁸ Így folytatódik pl. Kodálynak a 46. jegyzetben imént idézett ghymesi változata, hasonlóan mint egy beédi éneke is (Ethn. 1909, 30. l. 2. I. l.), a „világítási fordulattal” („Világolj (bis), csak addig addig világolj, Míg én . . .” stb.)

⁴⁹ „Szentiváni tiszta búza lehajlott a gyalog útra, Selem . . . (I. II. a és c alatt), Aki aztat learatja . . .” stb.: Ethn. 1909, 32. l., Geszte (3) IV. (Csak jelentéktelen eltérésekkel a pogrányi változat: Atovich, Ethn. 1900, 224. k. l. 3. sz.)

⁵⁰ E név s az ünnep viszonyáról l. a III. fejezetben adott magyarázatot.

⁵¹ „Meggyulandó N. (Érfinév) kőháza, oltsuk, oltsuk! jaj ne hagyjuk szegényeket!” (Erdélyi—Ipolyi R. Ensel stb.), ahol úgy látszik, mintha még valóságos tűzveszedelemre kellene gondolnunk (v. ö. követk. jegyz.), de a formulának leánynévvel való (mai másodlagos) ismétlései mégis már a szerelmi tűzre értett provokálják (l. lentebb).

⁵² Mintha varázsra vallana Atovich-nak (Ethn. 1900, 221. l.) a koloni tűzrakás és -ugrás (ma kb. száz év előtti) emlékeről adott leírása („a lányok kimentek . . . a dombra, ahova paraszat bögrében, fát pedig ölükből vitték ki: a tüzet megrakták, körre körben ugrándoztak és táncoltak. Ha pedig már a tűz lobogva égett, egyenként énekeltek a következő éneket: „Meggyulandó ennek a legénynek (M. N.) kőházája . . . Hajón fölü gyöngykoszorúja gyöngy.” Ezt az a lány énekelte, aki a körből előlépett és a tüzet át akarta ugrani. És az énekbe *szeretőjének nevét* foglalta bele. Mikor a dal első részét elénekelte, akkor ugrotta át a tüzet. A többiek aztán karban énekeltek az ének másik részét „Selyemsárhajó . . .” Mikor ez megtörtént, újra elénekeltek mindnyájan az éneket, de a legénynév helyett a *leány nevét* szökték az énekbe, aki ekkor ismét átugrotta a tüzet”), amely szerint a szentiváni ritust kizárólag (szűz)lányok (nők) hajtják végre. Helyesen Szendrey Zs. is, M. N. IV., 335. l.: „főleg asszonyi nap; a szokásokban benne vannak ugyan a férfiak is, sőt lassú alakulás eredményeként cselekvőleg is részt vesznek bennük, de a *magikus cselekvényeket* mégis mindig az asszonyok és leányok végzik”. Így ha nem feledjük, hogy primitív társadalmakban nemcsak a nemi élet, hanem elsősorban a mezők, a termés gondja is a nők hatáskörébe tartozik és szinte bizonyosnak látszik, hogy a harcos magyarok is először ezt a munkát a nőkre hagyták, akkor nyilván kellett lenni olyan pogány nyári tűzünnepeknek is, amelyeknél (amennyiben gondoltak hozzá valamit), főleg ez a gondolat állott (csak az előlérben: a lányok (Nap)tűz ellen varázsoltak. Az előbbi jegyzetben megsejtett „valóságos tűzvéz” (= a Nap gyújtó hatásának félelme?) is ide mutat és jól igazolja ezt az az „etwas Unheimliches und Gefährliches”, mely sok helyen ma is tapad még szent Iván napiához, különösen pl. hazai tőtjaink és németjeink szokásaiban. (V. ö. pl. M. L. Kuszter, Volkskundliche Beobachtungen in der Rhön-Siedlung Feked [Baranya] Szeged 1939, 33. l.: „Der Johannistag . . . gilt in Feked als *Unglückstag*. Man sagt, Johannes fordert drei Personen zum Opfer. Es muss anor fapren (verbrennen), anor fasauf (versaufen) un anor sich zu toud fal’. stb.”) Ezzel legkevésbé sem akarók azt állítani, hogy a primitív élet bármilyen fokán is elvszerűen ki lehetne rekeszteni a „szerelmi tűz” gondolatát, mint netalán holmi „későbbben” hozzájövő, „képes” átvitelt; épen mi kivált a nők agrikulturnális érdekelttségét sem tudnók tisztán szociális berendezésnek tekinteni, vagyis sexualis-babonás értékétől függetleníteni. A gondolat-hoz, hogy a házasság a gazdaság, a gazdaság a *γάμος* gyümölcsét biztosítja. l. már Add. rec. ad „Hom. Comp. III.”, EPhK 1929: 1915, 307-hez. Annak a fogalmazásnak is, hogy a nő a földet utánozza, különösen Bachofen óta, Das Mutterrecht 186 stb. sok a híve (v. ö. Der Mythos v. Orient u. Occid. kiad. 1926, 290. k.: „die Ehe ein cerealisches Mysterium . . . Die demetrischen Ihesmoi umfassen das agrarische Recht u. ordnen diesem das eheliche unter”, stb.). Állíthatjuk azonban, és állítjuk, hogy a mai énektörredékek nyomai szerint lehettek igenis olyan pillanatok, amelyekben az (égi) tűzzel üzött varázst érezték a fontosabbnak. (ha ezt elvben nem is lehet a másik, a „női” tűz gondolatától elválasztani és bizonyára voltak, akik ott és akkor is gondoltak ilyesmire), azaz tagadólag fejezve ki, hogy a kiházásító gondolat nem okvetlenül determinálja a szertartást és ezt az egész ünnepet. Bár az aktus komplex-irracionalis karaktere folytán megfelelő helyzetekben, az aktus és a formula „kiházásító” értéknézése is mindenestre könnyen bekövetkezhetik, (ahogy a leányneves meghosszabbításban már ma általános és a „Mely magas rut a fa” stb.-féle formulával bevezelve húzza maga után a még kifejezettebb házásító tételt), mégis az ünnep lényegét nem szabad csak e gondolat kizárólagossága jegyében megszőkíteni, ahogy az eddig sokszor történt: ennyit, amíg az ünnep helyes felfogását in extenso kifejtethetjük, máris szűkítésnek tartottunk megjegyezni. V. ö. még csak a törökkoppányi, jellegzetes excrementális bőségvarázs leírását Gunda Bélától, Ethn. 1938, 213. l.

⁵³ „a *títkos jelentésű Magyar Ilonához fordultak — írja Kandra K., i. h. 224. l. — hogy férjhezmenetelükben legyen segítségükre (?)” Ez azonban bizonyosan nem azonos Tündér Ilonával, inkább talán a tót „Hela, Hela, Helicka” ellenalakja lesz, akinek dalát („Helicka”) pl. Zsitvyagarmaton — mint Munga János figyelmeztet — farsangtól virágvasárnapig minden vasárnap ebéd után énekeltek a leányok („Sprí Svátom Jane je studnička, Ja od tade vodu nosim. Za milého Boha prosim. Hej, Hela, Helicka, Červená bielá ruzička”, azaz Munga hevenyészett fordítása szerint: „Ilona, Ilona, Ilonácska, szent Jánosnál a kutacska, én onnan vizet hordok, kedvesemért kérem az Istent” stb.) és akit a szentiváni énekbe könnyen hozhatott át a Szt. János emlegetése. E „Helicka” ragadóságára jellemző, (amit ugyancsak Mangától tudok.) hogy a kb. 3 nemzedék óta elmagyarosodott ógyallai, egykori tót béreseknak tisztá magyar gyermekei, akik a cseh iskola előtt semmi nyelvet nem tudtak a magyaron kívül, játékkukat*

már akkor a Helička eredeti szövegével kezdtek, majd magyarul így folytatták: „Egy kis kertet keríttek, Abba rózsát ültettek”. Viszont Virágvasárnapnak, Szent Jánosnak és a nőnek összehozása megvan abban a villódalban is, amelyet ugyancsak Zsitvagyarmaton, virágvasárnapjának délutánján a kisleányok szoktak követőleg énekelni: „Kvetna nedela Kde si kluče podola? Dala son dala Svätenu Jānu stb.” (Kb.: „Hol hagyta virágvasárnap a kulcsait? Odaadtam Szent Jánosnak”, aholis nyilván a leány szüzességéről van szó) és talán nem véletlen, hogy Mangának, amikor még a tót dal nem ismerte, egy tildi, kétnyelvű öregasszony, mint magyart diktálta le annak a pontos fordítását: ez ott sűrű jelenség. Így „Magyar lona” talán annak a gazdag „lona nének” is rokona lehet, aki a gerencséri villózók szerint „Százassait, ezresseit Bugyellába rakja” (Manga, Virágvasárnap népszokások a Zobor vidékén, Láthatár, 1939, 389. l.) A „selem sár hajó” jelzőt ma természetesen senki sem érti, a nép sem. Helyén pl. Manga (1926–1937 közt) Ghymesen „Fehér hajú”-t talált, Zserén pedig „Selyem Sára, jó magyar llonának...” — így fordult a sor. Bátoratlanabban vetem fel azt a kérdést, vajon a fitokzatos refrén részben nem eredt-e okoskodás útján abból az ősibbnek látszó „Haja gyöngye, gyöngye”-féle felkiáltásból, amelyet a Hidas-játék gyermekverse őriz (Kiss Áron, 207. kk. 1, 2, 3, 7, 9 darab stb.) s amelynek pl. a 10. db.-ja (212 k. l.) már maga is próbált ehhez egy magyarázó variánst („haja, gyöngyöm, haja”). (A fellelhető hasonló hangzású refrén ritmikailag mindenestre emlékeztetne a „rengő alá, rengő”-féle „varázsigére”: „~ Szalai zöldágra, Mint madár az ágra, ~”; l. lent 56. j. stb. is.) A kérdés eldöntése pedig fontos, talán ép a megfejtés kulcsa volna! A magyar felkiáltás-féle ugyanis nem lehet független a — tótul (szlávul) fonetikusán írva — „Hojá Gyungya hoja”-nak hangzó refréntől, vagyis az elterjedt ú. n. *hojagyungyák* (*Hojad und a*) névadó elemétől. Az eredetkérdés jelentőségét csak fokozza, hogy — amint Melich János egy akadémiai levele vasáza, avatott nyelvészre valló adataival igazolta (Adalék a magyarországi hídjátékokhoz, Ethnogr. 1939, 90–111. ll.) — a hídjátékoknak ez a faja, melyet a magyar, tót, kárpátaljai orosz és köpcsenyi horvát ifjúság ma is kedvel, igazában a történeti Magyarország határai közé szorítva keletkezett és élt. Mindamellelt a döntést a nyelvtudomány már csak azért sem erőszakolhatja, mert a hangtörvények érthetően hatályukat veszítik, ahol nem kölcsönszónak utánmondó átvételéről, hanem eleve egy értelmetlen felkiáltásnak tudatos, értelmet belenező, „nép-etymológiai” átalakításáról van szó. Értékelés szempontjából különben a kérdés annál lényegtelenebb vagyis az „átvétel” annál kevésbé sem bizonyít semmit az átvévo hátrányára, minél világosabb; hogy nincs katexochen értelmi alkotásról szó, míg a magyar alak (s ez dönt) az ismert hídjátékok közt amúgyis a legváltozatosabb és legteljesebb (Melich, 107. l.); 2) hogy — amennyiben csak az előkészített vehető át és minden ú. n. átvétel valójában mást, újat teremt — az ilyen átvételek tulajdonkép aktív alkotást jelentenek, pozitív értéket (nem viszonzulást) igazolnak (l. erről Amicitia c. dolgozatomban, Acta Univ. Szegediens., 1939, kül. 57. kk.) és 3) hogy vegyes vidékeken az eredetiség kérdésének felvetése a *limine* reménytelen is (v. ö. a vegyes dolgokat, 118. j. stb.). Ezen túl viszont — örömmel állapíthatom meg — Melich kitűnő okfejtése minden ponton erősíti régi fel fogásunkat. E „pogány” játékban ő sem lát sehol semmi kereszténységelőtít (Mannhardt szerint a játék a lelkeknek a mennyországba vagy pokolba jutását akarná jelképezni?), tehát ez az eset is megengedi azt, amit mi a recens pogányságunkból való közvetlen származásnak szeretünk nevezni: az eleven jelenből és sublogikus hangulatokból származtató elképzelésünket. Ugyancsak a váratlanul erősíti meg Melich a legtalálható szláv példákkal (pl. a Lada=Dund? „istennő” esetével, 106. k., 110. k.) a magunk régen vallott s épen szláv esetekkel is támogatott, alapvető theonogiai felfogását az „értelmetlen” hangcsoportok istenökké (démonokká) emelkedéséről (Kronos und die Titanen, SMSR 1932, kül. 194. k. és Langue et Religion, l'Antiquité Cl., 1932, kül. 254. l.). Tekintve tehát — ami Melich érdeklődésén kívül esik —, hogy a „hojagyungya” a hojedáktól és így a soboktától is (= szentiváni énekek) elválaszthatatlan (v. ö. a 103. lapon idézte Verchratskij Iván-féle értekezést, Dólo, 1899, 191; másfelől: a hasonló „műfajok” összevoladását illető általános tendenciához l. Szendrey Zs., Ethn. 1925, 63. l. is); mindkettőnk független kutatásai — csakugyan egyértelműen használhatók fel olyan értelemben, hogy a hidasjáték értelmetlen kiáltásában lehet a szentiváni formula őse. Bele az utólagos, mondva csinált értelem-„látszatot” a helyzet szerűen szóhoz jutó nép-etymológiai magyarázgatás alighanem a menyasszonyi koszorúfonás asszociációja útján vihette, vagyis a „haján folyó gyöngy koszorú gyöngy” refrént mostani formájába olyanféle (szlávós) gondolatok kerékíthették, amiket — Sztripszky-Bilák, Népr. Ért. 1916, 144. l. szerint — például Dolhán és vidékén ez a máramarosi rutén ének foglalt szöbe: „1. Jere Isten hozzánk, nálunk boldogság van, s te is istenanya, koszorúkezésre. 2. Fel, napocska, fel-fel, fo-

nódjatok koszorúcskák hamar, sima fejcskére, szerencsés jósorsra. 3. Adjad anyám a tüt és a selyemczernát, virágot varrok ki arany koszorúra. 4. Fel, napocska, fel-fel, főnódjatok koszorúcskák hamar, ahol a Mariska [Máriká] ül, ott a fal is fénylik." (Az ének — mellékesen — a profan és vallásos színek összefolyása szempontjából is jellegzetes, v. ö. fent 264. l. körül.) Viszont magához az értelmetlen hangtól felébesztett gondolatnak kerekítő munkájához l. például, ahogyan a Rádió néprajzi gramofonlemezei közül a szentiváni tűzi ének Menyhéről (F 40a) próbálkozik: „*Hejlon [Atovich: Hej! lom!] te szent János! Haja fejhő gyöngy-koszorú gyöngy*” és tovább megy 40b: „*Hajlott e szent János . . .*” és i. t.

⁵⁴ Cseresznyeágak: da: Symbol der Geliebten selbst oder ursprünglich ihr Lebensbaum (Aigremont szavai, Volkserotik und Pflanzenwelt, 1908, I, 79, idézve Róheim Adalékok II., 167); a „kulturfolkhoz”, ahol „ami az emberi vágyak mélységeiben forrong, azt nem önmagunkról, hanem a fákról beszéljük el”, l. Róheim, Adal. II, 162 kk. (gyümölcsfa, mint szerelmi orákulum), 168. k. és Marót, Der Eid als Tat 1924, Szeged, 5., 38. k. stb. Hogy Szentivánkork is mindig ez volt a cseresznyeág szerepe, l. Kodály, Pótlék 3. (szalakszusi) tónyelvű darabjában (magyar ford. Ethnogr. 1913, 171. k.): „*Bárcsak előjönne már Szentiván estéje, bárcsak hozna nekem egy rosta cseresznyét. . . Cseresznyefa, meggyfa, hozzád jöttem. Ha férjhez nem megyek, bárcsak száradnál ki. És ha férjhez megyek, bárcsak gyümölcsöznél*” stb. (A szöveget „különösen a Szentiván előtti hónapokban” éneklik.)

⁵⁵ V. ö. Sebestyén Gy., Regös-énekek (M. N. Gy. IV.) 1902, főleg 31. kk. passim. Így pl. a nemeskéri (Sopron m.) változatban (119. kk.): „*Jaj, kit hajtsunk neki? (Nagy Sándort) hajtsuk neki*” stb.

⁵⁶ Csitáron (Atovich szerint, Ethn. 1900, 223.) a cseresznyeosztás után éneklük: „*Ha ja gyivó megérik, a levele lehull*”, stb.; R. Enselnél a cseresznyedal után folytatólag: „*A fölvégi lányok, Mind azt énekelik, Hogy dőljön ki, dőljön ki A gyivófa; Ha a gyivó megérik . . .*” stb. V. ö. Kodály, Ethn. 1909, 34. l. 5. sz. ghymesi gyűjtés V. éneke: „*No tik apró gyiákok, lassan csengessetek . . . Ha a dió megérik, a levele elhull, rengő alá rengő;*” (ahol persze a „szaláji szép zöldág” a cseresznyeág volna).

⁵⁷ Együtt fordul elő a dió- és a Máriamotívum: Kodály, i. h. 118. l. (6. sz. koloni gyűjtés VI. éneke 1—5): „*Ha ja gyivó megérik, a levele lehullik, . . . Lassan csendijetek . . . Ahun a nap enyugszik, Máriájában nyugszik . . . Hajtsad rúzsám, hajtsad a cseresnye jágát, Szeretőmnek szépiből . . .*” stb.

⁵⁸ L. Kodály, Ethn. 1909, IV. (bodaki) gyűjtés II, 1—7. és Thurzó, M. Nyr. 1900, 282. l. (menyhei variáns). Bevallom, nem tartom kizártnak, hogy egyszerűen csak „betét” (II. cs.).

⁵⁹ V. ö. például a vasmegyei Bucsuról lejegyzelt regös misztérium „három szép madarát”, ahol is „az első szép madár” Szent Péter apostol, a második az Ur Isten, a harmadik Szent Mihály, stb. (Sebestyén, IV. 28. k.); vagy a II. cs. b) megbeszélendő „virágájsputa” hármasszótását („az első szép madár különben is ugyanonnan ered, ahonnan az első szép virág”); vagy a talaborvölgyi ruihének karácsonyi kolendáiban a 3 vendéget (Nemes M., Ethn. 1900, 227. k. ford.: „Az egyik vendég a fényes nap, A másik vendég a fehér hold, Harmadik vendég az apró eső.”); vagy a Szent Iván napjától követelt 3 áldozatot (l. fent 52. j.), stb.

⁶⁰ Erre enged következtetni Kodály II, 7: „*Piros pünkösdi napján rózsza megvirágozott*”. — A hármasszótás és a virágasszociáció együttes közvetítő szerepét egyszerre látszik valószínűvé tenni Thurzó menyhei változata: „*Piros Pünkösdi napján Rózsza ki- virágozott*”, (aztán átmenet nélkül): „*Első féle virág A rózsza szép virág, Másik féle virág,*” stb.

⁶¹ Mindig számolni kell illogikus asszociációkkal is, mint ahogy az asszociáció fogalmába éppen ez a kiszámíthatatlanság beletartozik. Így pl. a III. cs. a) esetében is: Jézus személye itt-ott ilyesképen vonatott be Máriáé által az összefüggésbe, stb.

⁶² V. ö. Vikár, i. h. 1901, 406. k. stb.

⁶³ Seprődi, Ethn. 1916, 102. l. V. ö. Kandra Kabos, i. h. 225. és Kovács János, i. h. (1901), 316. l. is.

⁶⁴ V. ö. fent 38. és 39. j. és most közvetlenül folytatólag az a) pont atatt.

⁶⁵ Már a variánsok nagy száma meg nem értett formulára vall, amelyet a nép valami érthető alakra törekedett visszavezetni. (Így jön létre pl. Kodály [4.] bodoki gyűjtésében a nyelviileg ugyan érthető, de az összefüggésben mégis értelmetlen „rút a fa” variánsnak szövegbeli magyarázatkísérlete: „*~ Mer ágas; ága elágazott*”; mint ahogy ebben a „racionalista” községben a szokottabb „udvar” is hasonló igyekezetben van a „barna legény” ill. „szőke leány ágya” szélével helyettesítve: Ethnogr. 1909, 32. k.) Ha tehát egy közönséges filológiai elv szerint ezen a helyen a különben is leg-

gyakoribb „rutafa ága” variánsát vesszük az „eredetinek”, csakugyan érthetőek lesznek a sűrű ingadozások, vagyis az értetlenkedés. Mindenekelőtt: a latin *ruta* (gör. *ρούτη* v. *ρουτή*, a szokott nevén *πήγγανον*; n. Raute), ez a nálunk is csakugyan latin nevén is nevezett félcserje, népünk előtt azokon a vidékeken sem ismeretes ezen a nevén, ahol a dal ekként említi. Azután: csak fokozódnék s úgy látszik fokozódott is a zavar, ha a fű és a hozzáfűződő hitek is netalán mégis ősmertek volnának s könnyen lehet, hogy pl. Pogrányban (l. l. a) a „szentiváni tiszta búza” épen emiatt került a rutafa funkciójába. Világos ugyanis, hogy a ruta = Raute keserű sóskaféle (l. Boisacq, Dict. Etymol. de la L. Gr. 1916, 846; A. Hemme, Das latein. Sprachmaterial stb. 1903, 780. l.) fű — nem „fa”, sehol így nem nevezik. Ezenkívül: már az ókortól csak mint (látásjavító) anaphrodisiás szer (v. ö. Ovidius, rem. amor. 801 k.; Veneri Corpora nostra negat; Plutarchos, qu. conv. III, probl. 1, 3, 5 Didot: *πήγγανον* *ξηρότητι* *διὰ* *θεομότητι* *τὸ* *σπέρμα*, amihez l. *περὶ* *κράσεως* *καὶ* *δυνάμεως* *τ. α. φ.* V, 23. Kühn Galenoskiad. 11. 777. l.: *τὴν* *ἀρχὴν* *οδοῦ* *εὐπρόπει* *γίνεσθαι* *τὸ* *σπέρμα* stb.), legfeljebb — ritkábban — még mint bajűző (Geopon. XIV, 4: *ἔχει... ἕνα* *πρὸς* *τὰ* *θῆρα* *ἀντιπιάθειαν*) ismeretes; viszont ilyenféle tulajdonságok vagy kivált a „rutae folium”-nak Petroniusnál 37. és 58. c. Buech. sejtethő, problematikus jelentése, sem a tengereken áthajlodozáshoz, sem párosító szerepére nem képesíthetik. Aki a növényt ismerte, annak a ruta már Ciceró óta (Ep. 16, 23, 2) szükségkép inkább csak a szüzesség jelképe lehetett volna. Pécsi Lukács jézustársasági atya 1591-ben, Lucas Martini műveiből (1581) fordított „Az keresztynén szűzeknek tisztességes Koszorúja” szerint a ruta ekkoriban a mértékletességet és józanságot jelenti (Rapaics R., A magyar virágnyelv Ethn. 1931, 9 k.) Így kétfőre lehet gondolnunk. Vagy hogy a l. ruta, n. Raute, sőt legvalószínűbben a tót ruta (pyra) ill. cseh routa, (routka, routička; l. Hvozdzik, F. Miklosich ill. Fr. St. Kott szótárait s. v.) vételelt át (egyszer, egyhelyt) értelmesen vagy legalább homályos értéssel a megfelelő idegennyelvű szövegből; vagy hogy valami más jelentőségű, de hasonló formájú idegen szó állt a mintaszövegben, (esetleg már csak — közbeeső — tót szöveg mintájában) s ebből alakítottatott ama vegyes, a ruta szót ismerő ponton ez a formailag legalábbis „magyar” szókép. (Az ilyen átvételek módjához l. fent a 263. k. lapot jegyzeteivel.) A kérdés sokkal bonyolódottabb, sem hogy e helyt eldöntésére vállalkozhatnánk; ezen a téren a tiszta filológiai módszer amúgy sem vezet célhoz. Így csak annyit, hogy mind a két feltevésnek van bizonyos valószínűsége. Az első mellett szól, hogy így a cselekmény tárgyai közt is sokszor megtalálható ruta maradhatna *rutá*, sőt a feltűnő rutafa is magyarázódhatnék talán valami a szláv *rutka* alakhoz hasonló változattól. (?) Ellene szólna, hogy a merész jelentőségváltozást még magyarázni, ill. igazolni kellene. A második esetben minden attól függ, mi legyen az a hasonló, de más jelentőségű szó. Ha szabad volna pl. a klasszikus latin *rutabulum* (a *ruendo*, a. m. piszkafa, tűzkaparó) szóra, ill. ennek valami középlatin vagy más nyelvből kölcsönzött formájára gondolnunk, ez l. magyarázná a tételnek a továbbplántálás gondolatával való összefüggését (már Naeviusnál: *positum pro virili membro*, Festus p. 354, Paulus 355 Th; a későbbi latin népnyelvet illetően: l. most A. Hausrath, Glotta 1938 [XXVI] 10. l.; az esoterikus-„képes” értesre való hajlamlak általános emberri gyökereiről pedig A. Dieterich, Mutter Erde 1925³, 66 után Winthuis és Pfiister figyelmeztetését [lent 102. j.]; a törzs. ág. sarj s hasonló exoterikus szóértékek „másik” értelméről; Marót, Refrigerium, Szeged, 1937 kül. 116—122, 128 ll., amihez épen a n. Rute szóról is v. ö. Weigand-Hirt, D. Wb. II. 1910⁶, s. v. stb); 2. a tárgy említése — eredeti exoterikus értelmében — jól illenék egy szövegbe, amely a valóságos tűz helyzetéhez alkalmazkodott (l. fent 51. és 52. j.); 3. a hosszabb szó a *fa* értelemellenes magyar toldását is kielégítően indokolná. Ezzel szemben nehézsége volna a feltevésnek, hogy így a ruta növényvel való összehozás csak a külsőleges hasonlóság alapján, ennek szerepe a cselekményben csak e félreértett szó hatására, másodlagos lehetne. (A döntést első sorban a középlatin szókincs eddigi összefoglalásainak, főleg Du Cange Glossariumának hiányai teszik körülményessé, aminek veszedelmes következményeire — általánosságban — legutóbb Gáldi László is rámutatott: E. Ph. K. 1939, 237 k.)

⁶⁶ Jellemző a hozzáfűzés utólagosságára, hogy épen Menyhén a szerterítés nincs is Szent-Iván napjához köve, hanem Szent-Háromság vasárnapjától egészen Ker. Szt. Jánosig minden vasárnap és ünnepnapon tartják (Atovich, 226. l.).

⁶⁷ A *regős-ének* szokottabb formái: „(Az) hallottuk, hogy egy eladó lányuk van.) Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk? A szomszéd fiának hajgassuk. Belesodródjék, belepöndörödjék, mint a nyul farka” (Bucsu: Sebestyén IV. köt. 31. l.); vagy

„Ki háza, háza? ... Ittennek is mondanánk egy eladó leányt. Kinek neve ... -nak hajgassuk, Isten meg ne vesse, kebelébe ejtse. Belesodródjék ...” (Surány; u. o. 40. kk.); vagy „Itten vagyon é' szép legén ... stb.” (Kilimány; u. o. 231. l.); vagy a bővebb rádi formula, u. o. 40. szám; stb. *Fonóbeli háziasító* formula: „Lögyön a kijed párja Marosi Gergő ... stb.” (Krizsa, Vadrózsák, M. N. Gy. XI. k. 1911² I. 156. kk. 259. sz.); vagy „Imdre uram édösöm Te vagy mindön kéncsöm, Nálad nélkül életöm Reménten löszön” és „Pözzsi asszony édösöm ...” (u. o. 261. sz.), rendszeren a jellegzetes „Szállására, számára, Fözzünk lakodalmára ...” (249–259. 264. sz.) vagy „Szállásodra, párodra, Sándor, Juczi egyforma” (Seprődi, Ethn. 1916, 92.) és hasonló befejezéssel. „*Mengasszonybúcsúztató*” vers formulája („vegyüléskép” — mondja a közlő Vikár, M. Nyr. 1906, 352.): „Tekintsünk le ... Vári Mózes udvarába: Holott látunk ész szép legént ... Kinek neve ...” (és megfelelően a leányra: Firtos-Váralja, Vikár i. h.; hasonló az enklaki forma is u. o. 353. l.); vagy „Sárga cikó, csengő rajta, Vajjon merre menjünk rajta? Sétáljunk fel egy uccára, Balázs János udvarára ... Van annak egy szép kis lánya ...” (Vikár, Ethnogr. XI, 121. k.) *Házás-, szerelmi, gyermek- és gúnydalok* bizonyos formáira utal Seprődi is, i. h. 90–109. ll.: nem ismételtetjük. Különösen a gyermekversek formuláinak értékességét jól sejteti azonban már a (bizonyos korrekciókra mindenesetre rászoruló) közfelfogás, amelynek e versekre vonatkozólag klasszikus kifejezést Viski ad, M. N. III, 330/333. l.: „A gyermeki játékművelet morális gátlás nélkül vette át és játszotta, utánozta, ha nem is mindig értelemmel, de forma szerint, a nagyok olyan szertartásszerű cselekedeteit, amelyeket műveljeink izlése ma legalább is 'kényeseknek' tart. A párosodásnak, házassági szokásoknak egykori szimbolikáját s ennek művészi kifejezéseit legnagyobb bőséggel gyermekjátékaink verses szövegei őrzik, mint egykori szertartások töredékes emlékeit.” (A korrekciók elveit illetően l. egyelőre lent 70. j.) Mint megfelelő, jellegzetes formulák lelőhelyeit v. ö. többek közt Kiss Aronnál, 390. kk. a „Haj szénája”-féle táncos játék darabjait és a köv. jegyzetet is.

⁶⁸ Első sorban — úgy látszik — a regős és a (fonóbeli?) háziasító dalokba. A szerelmi, gúny- és gyermekdalokban előforduló hasonló elemek, Seprődi elképzelése szerint (107. k.), már másod- ill. harmadlagosan a háziasító dalokból kerültek ezekbe akkor, amikor a háziasítók is kimentek a divatból s a motivumok „átmenődtek” (?) Különben el kell ismerni: Seprődinek ez az elképzelése teljesen összhangban áll azzal, amelyet a közfelfogás leghatározottabban a gyermekverseket illetőleg egyhangúan dolgozott ki s amely szerint „egykori ünnepi szertartások, a hozzájuk tartozó szövegekkel, énekkel, jelmezekkel és kellékekkel együtt, pusztulásuk során jutnak vég ső menedékükhöz, a gyermeki töredékes, jobbára értelemvesztett gyakorlathoz” (M. N. III, 334. l.).

⁶⁹ M. N. III, 334. l.

⁷⁰ E fejlődéskonstrukció ellen pozitív tárgyalásunk lesz hivatott bizonyítani. Itten beérhetjük az egyszerű megállapítással, 1) hogy ahol csak fogni tudjuk, a szentiváni, fonóbeli és gyermekdalok mindenütt csak mint isochron jelenségek észlelhetők; és 2) hogy az értelem époló kevéssé bántja a szentiváni éneket, amelynek e konstrukció szerint szükségképp teljes értelműnek kellene lennie, mint akár a regős énekeket; stb.

⁷¹ Seprődi, 103. l.

⁷² Az érvelés kétélű: a közelség épügy növelhette is az egyház érzékenységét.

⁷³ Ex: Tört. Tár 1906, 87. l.

⁷⁴ I. h. 106. k. l.

⁷⁵ V. ö. fent 67. j. is.

⁷⁶ A fonóházakról, mint olyan helyekről, „ahol fajtalan, buja énekeket, meséket beszélnek vagy más botránkoztató rosszaságokat is elkövetnek”, l. Szendrey Zs., Magyar népszokások a fonóban, Ethnogr. 1928, 147. kk.

⁷⁷ 90. l.

⁷⁸ Helyesen hozza most Bálint S., i. h. 272. l. Temesvári Pelbárt egy helyét is, annak igazolására, hogy „a szentivánéji tűzrakás a középkorban még a nap egyházi szertartásaihoz is hozzátartozott” („solemni dat Ecclesia festum Joannis hodie ignem vel faculas ardentis faciendo”, stb.).

⁷⁹ Egy ilyen homályosabb okra, amely miatt Szent Iván tüze körül is fonhattak, az a napihir enged gondolnunk, amely augusztus elején járta be a világsajtót: A Mahatma kezdeményezésére Rajkot indiai állam hindu nacionalista lakossága Gandhi 70. születésnapja tiszteletére 70 napot fonással töltött, mert a fonás, — a Mahatma és nyilván a tömeg helyeslő érzése szerint is — derűs kedélyt és higgadt, bölcs gondolatokat kölcsönöz, szóval az ünnepélyes hangulathoz illő lelki visszahatást tud gyakorolni.

⁸⁰ Viski szerint persze (M. N. III, 365.) „az elszoktatás után kerülhetett a szét-

zúzott szokás és éneke törmelékei a fonóház falai közé.* Ez a mentési kísérlet mégis elhanyagolja, hogy a tűzkörüli fonás Kövesden unikum, azaz a nép nagyobb tömegei számára sem volt élni-hivatott rítus-javaslat; vele szemben az Egyház tilalma is, olyan gyorsan épen visszhangtalan volta miatt boldogulhatott. Falun egyébként a lakóház falain belül sem rejtettebb a vendégeskedéssel járó fonás, mint a piacon, s ott ugyanúgy kihívta volna az egyházi beavatkozást.

⁸¹ Mi ebben az összefüggésben csak a józan kritikát, csak a hibáknak a felismerését céloztuk. Más kérdés a valóságos alakulása, amelynek pozitívumára ez a negációkból sejtető, felhagyandó utakat kijelölő tárgyalásmód legfeljebb alludálhat. Külön összefüggésben kell — erre a rítusra vonatkozólag is — az igazán történet és történet fejlődést felvázolnunk; abban az irányban, ahogy általában a szellemi életjelenségekre és a rítusokra vonatkozólag is, már ismételtlen próbáltuk fejlődés-, illetőleg alakulásképzésünket megfogalmazni.

⁸² Jellemzően, minden magyarázat nélkül, egyszerűen egymás mellé állítva: „1. a cél *kathartikus*, azaz valamí bajtól való szabadulás. 2. a cél *termékenység*.” (M. N. N. 319. l.).

⁸³ Ethnogr. 1928, 162. l.

⁸⁴ Ilyen formula pl. a regős, szentiváni, kiházásító, szerelmi, sőt a gyermekversikékben is (v. ö. Kiss A., 390. kk. 5. 16. sz. stb.) csakugyan egyformán megisméltető (mert páratlanul kifejező) „Adjon Isten lassú essőt, Mossa össze mind a kettőt”-féle. Az egyszer szerencsésen megalkotott és a közköltészet közönségétől tökéletes kifejezőségűnek elfogadott kifejezéseknek praevalenciájáról l. Thomas Mann és a klasszikusok, E. Ph. K. 1916, 238. és Egy műfogás Arany Jánosnál, Irod. Közl. 1931, 61. kk. 11. Szabadabb formában, de mégis: a magyar (székely) regős énekek jellemző motívuma, a gazdag ember velett ágya mellett ringó bölcső stb., előkerül a tót hatásra mutató villózás énekeiben, pl. egy alsódoboki és egy gerencséri változatban (Manga, Láthatár 1939, 388. k. l.): a „műfajok” közös kéregető (nemcsak varázs-)jellege alapján is, természetesen.

⁸⁵ Az útra-kihajlás motívuma benne van csakugyan a pünkösdi éneklésben is: „a pünkösdi rózsá, Kihajlott az útra” (Viski, M. N. III, 356; Szeged, stb.).

⁸⁶ A szentiváni rítusnak lehetséges „tisztá tűzvarázsló” gondolatához l. fent 51. és 52. j.

⁸⁷ Jelentőségére jellemző, hogy karácsony körüli, Szent Márton esti, András napi stb. babonákban is a cseresznye (sokszor meggyfa) ága, ha ősszel törik és a meleg szobában vízbe teszik, a kivirulásával, vagy az ágpárok együtt-hajtásával — pároknak nevezetesen — szerencsét jelent. (l. Róheim, Adalékok II., 1920; Lucszék 68. kk. II.).

⁸⁸ L. Társadalomtudomány 1935, 40. l. s egyéb dolgozataimban.

⁸⁹ Megvan Réső Ensel, Atovich, Thurzó, Kodály gyűjtésében. V. ö. nevezetesen Thurzó leírását: M. Nyr. 1900 (29), 282. l.

⁹⁰ V. ö. Viski, M. N. III. 364a, 365. k. stb. Gyermekek versek hasonló témáit egyelőre mellőzhetjük.

⁹¹ L. Kodály, Ethn. 1913, 114.

⁹² Eckhardt S. Az utolsó virágének, Minerva 1930 (IX.) 51. l.

⁹³ Csak a népi dráma nálam alaposabb ismerői felelhetnek egy a Kodály 1908. i. 6. gyűjtésének V. ének 1. és 7. olvasása közben bennem öltetszerűen felvilant kérdésre: Nem játszhatott-e itt közbe valami Páris-itéletszerű gondolat is abban, hogy a köztudat ezt a népies, hármastagozódásával kínálkozó „vágáns” darabot, a sokszor megmaradó búza és szőlő ellenére, *nem* az általános bőség-szálon, hanem a párválasztó szálon asszociálta és gyökerezett ebbe az ünnepi összefüggésbe? (V. ö. „Oda-vetekedik a rózsá szép virág”, „háromféle virág”, hozzá a refrén: „Virágom: vedled elmegyek...”). Az Erdélyi óta vulgáris „vetekedik *velem*” fordulata (a virágok egymás közt vetekednek!) mindenesetre értelmellenség.

⁹⁴ Lehet, hogy ennek a kitűnő tanulmánynak a leszámraztatást illető eredményei („hogy a magyar és oláh énekek egyrészt egy azonos régi latin énekből, másrészt egymástól függetlenül keletkeztek:” Eckhardt, 51. l.) nem állhatnak valamennyi részletükben helyt (a virágok vetékedésének az erdélyi oláhság kolindaköltészetében elég gyakori előfordulásairól l. Eckhardt, 48. kk.). Mégis: „a keresztényellenes szín” és formai régiesség ellenére is, távol a közmagyar ösköltési hagyaték feltevésétől (v. ö. Vikár, Ösköltésünk első emlékei, Ethnogr. 1910, 65. l.), mi is inkább Eckhardttal a latin egyházit fogadjuk el főforrásnak, bár ezt mindenesetre már hasonló csiráknak kellett asszociálniuk. Hasonlóképp osztjuk a felfogást, hogy a magyar és az oláh énekek egymástól függetlenül keletkeztek, csak azt hinnők, hogy e motívum elterjedtségi köre volt sokkal nagyobb az Eckhardttól felölelnél (v. ö. nála is 52₉) és hogy ezen a területen

még többet kell a filológiai módszeren tágitani, ill. hogy az egyéni-pillanatnyi kezdeménynek is nagyobb szerepet kell engedélyezni.

⁹⁵ I. h. 37. l. — A „véletlen szótársítás” okát Eckhardt közelebbről nem kutatja. Legvalószínűben mindenesetre egy virágnévre gondolhatnánk, elsősorban a legállandóbb rózsára, mert abban, hogy az Osztr. Magyar Monarchia Írásban És Képművészetben I. 308. l. közölt „változat” a rózsát nem, hanem — közelebb az oláh kolenda-típushoz (amely helyi okon vagy talán az egyházi mintához jobban igazodva a búza-, szőlő- és olaj-virágot szokta emlegetni) — a búza-, szőlő- és ibolya-virágokat említi, alighanem ugyanúgy Jókainak kezét kell felismernünk, mint a különös refrén többszörében: a rózsza — már mint „pünkösdi”, azaz inkább tavaszi, sympathikus varázs (?) — e nap énekei szövegében még máshol, másképp (I. II. cs. e lent), sőt sok helyen mint a rutafa helyébe lépő rózsafa is szokott szerepelni (Atovich 4. sz., Kodály 1909, 2. II. stb.; I. fent is 65. j.). Vagy gondolhatnánk a „rózsza és viola” együttesnek asszociáló erejére, amely ezt a népünknek megélt idegen betétet a közönséges népi értelme („kedvesem”, „virágom”) alapján is idevonzhatta. „Virág” már 1390-ben nőnév volt és egy a XV. sz. vége felé feljegyzett u. n. virágének „virág”-nak nevezi a kedvest (Rapaics, i. h. 10. l.), miután előbb főleg Máriát neveztek így (v. ö. fent 263. k. l.) aki most a „virágok virága” lesz míg virágos Mária-dalok „elprofánosodnak” (u. o. II. l.) V. ö. a rózsza s általában a virág szerepét mindenféle házassági jóslásban is: Róheim, M. N. N. 320. kk. De okozhatta az asszociálást maga a hármastagozódás is; ahogy ez a szám volt (nyilván) az oka, hogy Jézus háromszori jelenése a szentiváni énekbe, a 3 vendég a taborvölgyi ruthén kolendába, a három szép bokréta Kriza 248. sz. házassító dalába stb. felvéte ett (v. ö. 59. j. is); és ahogy e szám átütő fontosságát eléggé jellemzi, ha pl. Réső Ensel variánsában is „négy” lehet az úgy mondott „három” virág s hasonlókk. Vagy okozhatta Jézus ill. oltárának közös gondolata, a csokrétafűzés találkozására (Krizánál „ősi-ek” látszó refrénnel: „Szerelmös virág”) is, illetőleg netalán egyszerre több a megemlélt indítékok közül, vagy mások is.

⁹⁶ M. Nyr. 1901 (VIII.) 361. kk.

⁹⁷ Eckhardt 5—9. sz. a. L. még Székely Népballadák (Ortutay) 106 k. és 288 k.

⁹⁸ Erdélyi—Ipolyi. Réső Ensel, Thurzó, Vikár, Kodály nótafái egyaránt énekeltek.

⁹⁹ Főleg Vikár (M. Nyr. 1901. 461. kk.) óta.

¹⁰⁰ Róheim, Adal. II. 167. j. idézi Aigremont: Volkserotik und Pflanzenwelt 1908.

II, 74. is.

¹⁰¹ Erotikus jelentőségének gazdag irodalmát állítja össze Róheim, i. h. 80. kk. 169. kk.

¹⁰² A nuces-testes azonosításán alapuló vaskos tréfák okvetlenül nagy szerepet játszottak az óitáliai *nuptiales Fescennini*-ben, amelyek onnan kapták nevüket, hogy a *γαμήλια ἄσματα* kétségkívül legelsőbb alkalma volt a latin *Fescennina licentia* nyilvánulásainak. Itt csak célozhatunk rá, hogy az általában tulságosan alexandriai „poeta doctus”-ként felfogott Catullus, LXI. költeménye 3. részében (121—190. sor), a 126 k. sorokban (Ne diu taceat Fescennina iocatio... stb.), a római menyasszony valóságos népies deductiójának számos, irodalmilag finoman átfestett és nemesített vonását örítte meg, illetve fejlesztette tovább. Szövege itt többek közt azt is bizonyossá teszi, hogy a régi római deductio is bőségesen élt az ősi képes nyelvvel, az exoterikus szavak esoterikus értelmének provokálásaival, amire újabban J. Winthuis és utána Fr. Pfister kutatásai irányították a figyelmet (v. ö. utóbbtól: Archiv f. Rlgswissensch. 1936, 362 kk. és Die Religion der Griechen und Römer 1930, 32 k. stb.; I. fent 65. j. is). Így a 131. sor után Catullustól ismétellen célzott „nuces dare” kifejezés és a diószórás sympathikus lakodalmi szokása is (minden hátsó gondolat nélkül pl. Vergiliusnál, Ecl. VIII. 30: Sparge, marite, nuces stb.) annál bizonyosabban magyarázandó ennek az általános, primitív szimbolikának szelleméből és tengelyében (nem pedig holmi gyermekjátékokkal való felhagyásnak), minthogy: 1. az idézett részleten belül Catullus ennek a beszédmódnak számos további félreérthetetlen, csak a tudománytól (az általános Catullusfelfogás babonája miatt) elhanyagolt pártját is produkálta; 2. minthogy így több értelmellenségnek lesz s csak így lesz értelme; és 3. minthogy a homályos Persiusnál, e műfaj kései, de nem kevésbé eleven és tudós művelőjénél az 1. satura 10. sorában „elkent” célzás is (nucibus... relictis; v. ö. hozzá a 103. sort is), illetőleg az egész hozzátartozó passzus, szintén csak ebben a felfogásban nyerhet és nyer kielégítő magyarázatot. (Erről máshol, bővebben fogunk szólni.) Bizonyos tehát, hogy a latin népelet ezt a „játékot” már az ókortól sokszor csinálta.

¹⁰³ Ilyen a „Hova mész te léla” kezdetű dramatikus gyermekversikében (Bihar) a „Haj bél, dióbél, Kádár Istók gyöszte bé” felkiáltás, bár ezt — legalább itt (v. ö. fent: 67. és 70. j.) én — inkább hinném egyszerű rimjátéknak, (I. az ilyenféleket: „Kiréla-

szom, Krisztälajszom, Siskó [=siska=kemence lót kölcsönszó a magyarban] mégétt üll az asszony! Manga, Láthatár, i. h. 388. l. stb.) mint az erotikus jelentés kétségtelen bizonyítékának (v. ö. Viski, M. N. III, 333. l.)

¹⁰⁴ V. ö. többek közt a Vikártól 1900-ban Firtos-Váralján (Udvarhely m.) talált menyasszonybúcsúztatóban (M. Nyr. 1906, 353. l.); „Jer ki rózsám szőlőhegyre... Szeggyünk szőlőt keszkenőnkbe, Zörgő diót a zsebünkbe...” (Az ének folytatását lent 67. j. már idéztük: legény-leánypárosító.)

¹⁰⁶ L. 1908.-i közlésének 2 (beédi) darabjában I. ének 6.

¹⁰⁶ Más hang ez mindenestre mint a vaskos szókimondás és az aischrologiáé, amely — mondjuk pl. Lucanapkor — közönséges s otthonosabb is magyar népünk körében (v. ö. Róheim, Adalékok II, 157. stb.). L. Kodály helyes megjegyzéseit: Ethn. 1913, 173 s azt a lót példára valló, ráduplázó, nevetető rimet is (Roppan gyivó, mogyoró — Király Josko nagy... ó”), amely — úgy, ahogy saturáik szemlében már Catullus és Persius is játszottak vele — kimondja a diószimbolika értékét.

¹⁰⁷ Igy Erdélyi-Ipolyi; R. Ensel; Kodály 1909, 5. V. és 6. VI. 2–3.

¹⁰⁸ Mint R. Enselnél, 187. l.

¹⁰⁹ Kodály 1913, 1, I, 3; 2, II, 4–5, utóbbi mindenestre dió-mogyoró strófiák-kozt. (3. és 6.)

¹¹⁰ R. Enselnél: „Aranyhaju Mária rendítsd alább a napot, Hozd estére a holdat, ahol a nap elnyugszik Máriában elnyugszik, Roppanj gyivó mogyoró...” (?)

¹¹¹ Kodály 1909, 4. l. (Bodók).

¹¹² Az átlagforma körülbelül ez (Atovich, i. h. 223 k., csitári gyűjtés): „Lassan csendijetek szép, apró gyiákok, Hegy alugyon Mária naplőkötlyig. Mária, Mária, oh szép szuz Mária, Dicsérendő ez anya e világba.” (Utána:) „Hajtsad, szívem, hajtsad a cseresznye ágát...” (=a cseresznyctétel; és utána:) „Ha ja gyivó megérik, a levele lehull, Roppan gyivó, mogyoró a levél aló”. (A cseresznyének közbeiktatása ritkább; a Mária-és a dió-motivum rendszerint közvetlenül mennek át egymásba.)

¹¹³ Könnyeben persze Kandra Kabos, 227. l.: „Elkopztatottak, csonkák és érthetetlenek” a következő sorok, melyekhez az ösfelfogás nyilván, a fáradtan megérkezett s anyja ölében édesdeden szendergő Nap' mythosát kötötte: „Lassan csendeljetek (sic) ...” stb.” (?)

¹¹⁴ Még az „Adjon Isten lassu esőt” néha egyforma vagy egészen hasonló szövege is jellemzően mindig másképp hat ennek vagy amannak az összefüggésnek az előadásában: más-más a „zeneje”, mert a regösének jellegzetes ritmusa nem illik az akármennyire leromlott szentivániába, (I. lentebb e II. fej. befejezését) és i. t.

¹¹⁵ V. ö. lentebb 121. j.

¹¹⁶ L. erről Lényeg és Gondolat, Széphalom Könyvtár 2, 1928, 21. l.

¹¹⁷ Kodály megjegyzése: Pótlék, Ethn. 1912, 169. l.

¹¹⁸ N. Bartha Károly helyesen utal rá (M. N. IV, 463. k.), hogy az idegenből való átvételnél fokozottabban tűnik fel az, ami szerinte a hagyományos gyerekjáték-kincs terjedésére, szerintünk bizonyos fokig minden igazi költészetre, általában jellemző. Az t. i., hogy ami hat és átregad, nem annyira a logikai tartalom, mint „a játék hangsorainak puszta csengése, ritmusának lüktetése, a dallam és a mozdulatok sorrendje.” Bartha néhány jó példát is ad német és oláh szövegek magyarításaiból (v. ö. a Vikár óta általánosan ismert „Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsá”, „ich spiel ein, ich spiel ein, ich spiel eine Rose” esetét), sőt vice versa is („Bika, bika, bombolom”); de „romlott” idegen szavakkal gazdagok — többek közt — a „Haj szénája, szénája” gyermekkörtánc 24–26. sz. darabjai is: Kiss Á., 390. kk., (Sajó-, Szeged-, Dad-, Dunaszerdahely-ről). Általában minden nem katexochen racionális eredetű, és értelemmel felmérhető, tehát minden költői termék, inkább hat és csábit átvételre, mint a megértett. Epen ezért a határérintkezésekéhez hasonló lesz akkor is az eset, amikor az egyház idegen nyelvű énekeiről vagy meg nem értett, pl. görög vagy latin (szavas) műdalokról van szó. Latin (görög) szövegek — nem is mindig tréfás — akkommodálásainak szép példáit fogta össze Viski (M. N. III, 388. k. 341. l.): jellemző pl. az egyházi eredetű bellehemezésben: „Kérijél egy szót, Krisztel egy szót” > „Kyrie eleéson, Christe eleéson”; a nagybányai bellehemezések egész versét mondanak latinul; stb.) és igen tanulságosan mutatja Seprődi (Ethn. 1916, 98. k. közölt) 9. sz. házassági dala is („Minapos palló déjusbán” > „Minap Apollo Delosban”), hogy már egy „latinos vonatkozású versből” mi ferdül, ha a nép szájára jut. Még sajátosabban vannak a cseh-tót és egyházi (latin) hatásnak nyomai az ú. n. Balázsjárás-játék szövegeibe beolvasztva (Bálint, i. h. 169. kk.), amelyeknek okvetlenül magyar, tót vagy cseh területen kellett keletkezniök, (máshol a játék nem szokásos), de viszont versezeteik telítvék — talán még a középkori clericus vagantes hagyatékképp (?) — latin szövegekkel ill. kifejezésekkel is. (A játék

különben — valószínűleg XVIII. századi — verbunkos hangok reminiscenciái révén a nyílt asszociációknak is igen jó példája; v. ö. Bálint, 175. k.). Ezeknél is tanulságosabbak az olyan jellegzetesen vegyesnyelvű (magyar-tót) dalok, aminőknek példáit Kolár után most Melich adja, i. h. 110. l.: „Szívem (ter). sívá holubička” vagy „Juház. Hol volta kde si bol ty voláci Juház? Mikor te nem volta očera večer u nás” stb. (Eszre-veendő: a kölcsönszók és hasonló hangzatok szerepe!) Legtanulságosabbak az idegen hatás módjának titkait illetőleg talán mégis a világszerte elterjedt kiolvasó gyermekversek magyar típusai lehetnek, amelyekkel újabban Kelemen József próbálkozott (Egyedem-Begyedem, Nyelvészeti Tanulmányok VIII. Szeged, 1937; l. különösen az „idegen eredetűekkel kereszteződött” V C, VIII A és B típusok verseit; illetőleg a bevezető ikerszavaknak — szerzőnktől ugyan csak érintett — török, német, olasz, stb. páriait; passim), bár természetesen: az elfogulatlan kutatásnak épügy le kell mondania az „eredeti” ikerszó és alapszöveg, mint az idegenre és a magyarra való generális visszavezetés („eredet”) biztos reményéről. A költészetben s minden nyakló nélkül különösen is a költészet emez ágában, nem a jelentés (tartalom), csak a tett gesztusa, ritmikája, fonetikája, azaz legfeljebb sublogikus erőtényezők dönthetnek. Így a kellő ritmus kitöltése mindig az egyéni és helyi (momentán) összetevőknek épen legjobban megfelelő módon variálva (a hagyományt csak mellékesen tekintve vagy eljvetve), és az értelmetlent mint hatásosabbat és kevésbé zavarót az értelmesnél többre tartva történhet; úgyhogy a magyar is — érthetlenné torzítva — mint „idegen” fog hatni, viszont a magyarban az idegen is — önkéntelen alakítások és adaptálás folytán — bizonyos fokig magyarrá válik.

¹¹⁹ „Szentivánkor alig fekszünk le, mindjárt fel kell kelni... stb.”: Kodály, 170. l. 2. a lapágyarmati gyűjtés; „Bárcsak itt volna Szentiván estéje, Hogy hozna nekem egy kosár cseresznyét. Jano, kedves Jano, ne költögess korán, Nem szívesen kelek fel, *Délig szoktam aludni*”: i. h. 116. l. a vicsápi gyűjtés fordításából. V. ö. 235. l. a (romlott) horeda fordításában is: „*Elaludt fölöstökömig...*” stc.

¹²⁰ Példáit gyűjtötte Kodály, i. h. 292 k. — A „Máriák” egyházasodásának egyik oka világi jelentések helyzeti félreérthetősége is lehetett (v. ö. az 53. j. rutén énekét és a 264. l. említett cseh morenát; virág = kedves = sz. Mária, l. 95. j.)

¹²¹ Valami szó új, aktuális értékét (ez esetben a magyart) az az asszociáció szokta determinálni, amely az értettnek vélt idegen szóttestet — a nyelvhatárok át-nézésével, ill. elhanyagolásával — saját szóként tekinteni készítette. Ez csinált a n. Beschäler-ből „pösoállér”-t (Mészöly G. közlése) és így hihető, hogy a fr. *armoire* szó csakugyan azért honosodott meg a mi népünkél „almárium” formában, mert e bútor telején szokták az eltett almát tartogatni. (v. ö. Pesti Hírlap, 1939. IX. 27. sz. 6. l.) Innen van aztán, hogy számunkra pl. a bibliai *Ruth* és *Delila* nevek máshol ismeretlen „magyar” értéket is hordozhatnak, mint Ady ismert *Ruth* és *Delila* c. költeményében (Az Illés Szekerén 1911. 66. l.: „Száz alakban s/ázképpen látlak, Látlak Ruthnak és Delilának... csúnyaságnak s gyönyörűségnek” stb. A deliség = szépség értékéhez v. ö. többek közt Lóczy, A M. Szt. Korona Országainak Leírása, Bp. 1918, 138. k. l. [Bátky] stb.).

¹²² Reinsberg-Düringsfeld, Fest-Kalender aus Böhmen 1861, 92 (idézve: Róheim, Ad. II, 293)

¹²³ Szláv nyelveket nem ismerve, sajnos, magam nem tudok az itt megjelölt uton tovább haladni. A helyes magyarázat szempontjából mégis — azt hiszem — ez lesz a járhatóbb, nem amit — Grimm után — nálunk Róheim próbált, Adal. II. 196 kk., vagyis Szűz Máriának a Frau Holle-féle alakokhoz való közelítése, akiknek magok részéről persze szükségkép volna bizonyos közösségük a Marmarie-ne, Morena, Marena, stb. nevű „téli” bábukkal, sőt Lucával (azaz a Lucanapi hitekkal) is.

¹²⁴ Így Kodálynál, 1909, 3. (Geszte) 1 l.; 5 (Ghymes) VI, 1—2; 6 (*Kolon*) VII, 1—2 = Erdélyi (Ipolyi), R. Ensel.

¹²⁵ V. ö. Vikár, M. Nyr. 1901, 406, 458. l.

¹²⁶ Ethnogr. 1909, 4. IV.

¹²⁷ (Nyitra) Ethn. 1913, 3, sz.

¹²⁸ Végeredményben nem látszik kizártnak az összefüggés motívumunk és a Dorozháza, Suha, Mindszent környékén *tűz mellett folyó és átugrálással végződő* „Ég Buda váral” féle társasjáték között sem (Így persze a létel inkább már a mi III. csoportunkba volna sorozandó.) Itt is azonban (v. ö. fent 123. j.) a végszót nyilván csak a szláv nyelvek és hagyományok alaposabb ismerője fogja kimondhatni.

¹²⁹ Ethn. 1909, 6: VII.

¹³⁰ Kodály, 1909 5. VI, 1 3.

¹³¹ Érezhetően nélkülözzük e szövegben a feljogosítást, hogy — jöllehet ez a

varázs karácsony, újév. háromkirály éjszakáján kívül épen Szent Iván éjjelén is több helyt szokásos (v. ö. Róheim, Spiegelzauber, Leipzig-Wien 1919, 127. l.), — itt is gondolhassunk arra a legközönségesebb szerelmi varázsrá, amelyik leány egy fiút (és viszont) meglát a (víz)tükörben, jövődő hitvestársát látja. A szövegnyomok inkább egy nagyszalontai helyzetre emlékeztetnek (ha a leány tükör előtt beszélget a fiúval, felesége lesz), amit még lazább formában pl. egy schleswig-holsteini adat mutat: a tükör előtt ülő leány abban az évben menyasszony lesz (Róheim, 95. l.). Egyenes utalás ugyan erre a jóslásmódra nem esik, de legalább Kodály. 1909. (ghymesi) adata szerint a *szép lányok és szép legények* *rendben ülnek és rendben néznek a tükörbe* s ez a rituálisan ünnepélyes formula (ha a „nálam” és „nálad” szövegbeli ingadozását, az egésznek nyilvánvaló jelen értetlenségét is, hozzávesszük) talán megengedi feltennünk, hogy a hiúsági színezés „későbbinek” tekintendő, s a „legszebb” és „legjobb” kifejezésformákban „eredetileg”, (azaz több értelemmel) a pár, a jövődőbeli megjelenése rejlik.

¹³² Kandra Kabos persze (227 k.), mint egy még naiv tudományosság közvetlen képviselője, úgy fogja fel a dió, a hajtás, a budai nemesasszony és a tükörbe (folyó vizébe) nézés motívumait, mint amelyek — bár „egészen elköznaposodva” — a *fák és vizek tündéreinek* a hosszú szentiváni énekekben történt eredeti szerepléséről tanúskodnak (!).

¹³³ l. h. 225. l.

¹³⁴ A kacsajáték variánsait l. Kiss Áronnál. Magyar Gyermejáték Gyűjtemény, Budapest, 1891, 270 kk. (kül. 12. kk. sz.): ugyanez, mint kölcsönmotívum szerepel a „Haj szénája, szénája” körtáncban is, u. o., 390 kk. 8. db. (Tök); stb.

¹³⁵ Akad változata is, mindenesetre, a 3. (gesztei) gyűjtés II. énekében (Kodály, E. 1909, 31. l.), de ez még zavarosabb („gyűjtöttem magyar urat kincset... a sárosba tóba nem vihetik, nem vihetik a nagy német új Bécsbe”).

¹³⁶ Kovács János, Szeged és Népe, 1901, 315 k.

¹³⁷ Róheim, M. N. N. 362 k. e dallal szemben kritikizmusát nyilván csak az öt megvesztegető szexuális szimbolikája miatt hallgattatta el. Kovács helyesen veszi észre, hogy a Kálmány gyűjtéseiből idézett legény- és gyermek-dalok és versek — ugyanúgy, mint a Felsővároson gyűjtött gyermekvers: „Zöld erdőben jártam, Tölfa tüzet raktam...” stb. — aligha egyebek, mint (rendszerint) a tűz említése alapján asszociált, laza „betétek”. „Én a még kb. 25–30 év előtt szokásban volt tűzugrálásnál — írja 316₁ — csak ismert népdalokat hallottam dalolni, ép ezeket is, melyeket mint a legények által daloltakat közlök.”

¹³⁸ L. lent 148. j.

¹³⁹ Ennek fogalmát részletesebben Les origines du poète Homère c. dolgozatomban fejtettem ki (R. des Études Homériques, 1934.)

¹⁴⁰ Vikár 1901, 357. Róheim, i. h. stb.

¹⁴¹ V. ö. Viski, H. P. C. is, 97. l.

¹⁴² Kiss Á., i. h. 457. l.

¹⁴³ V. ö. 267 l. is.

¹⁴⁴ Jellemző, hogy Erdélyi előtt Kovács Páltól Ballagi Mörig a „hosszú, mint a szent Iván éneke” példabeszédet egyáltalán *nem is vonatkoztatták a szentiváni éneklésre*. A magyarizók (igazi hellenisztikus aitionkereséssel) valami szent Iván nevű remetéről ábrándoztak, „ki a maga istenes énekeit örökké zengedezte, minék azután se hossza, se vége nem volt.” (Erdélyi, Magyar Közmondások Könyve 1851, 207. l.). Ez az aition természetesen szobatudósok agyterméke volt, akik a népéletet nem is ösmerték eléggé; de annyit mutat, hogy a vonatkoztatás maga már: hypothesis. Erdélyi (208. l.) mellelleg a „szentiváni ének” hosszúságának — még mindig egy egykor volt összefüggő és elzúllott archetypus feltevésének szüksége *nélkül* — egészen elfogadható magyarázatát is adja: a közmondást a szentiváni ünnep ama vonásával hozza összefüggésbe, hogy „két hélig szokot tartani, melynek sz. Iván napja épen közepére esik s innen hosszúsága természetes.”

¹⁴⁵ A lett ligo-ünnep szerényebb párjának nézi a M. N. III., 365. l. is.

¹⁴⁶ Így már Vikár, M. Nyr. 1001, 355. l., aki azonban még sem tudott az ősi „ének” helyreállítását illető kísértésnek ellenállni. V. ö. fent 39. j. is.

¹⁴⁷ Helyesen beszél a „szentivánnapi tűzugrásnál énekelt *dalegyueleg*”-ről, amelybe a virágok disputája „beleilleszkedett”, Eckhardt Sándor, Minerva 1920 33. l.

¹⁴⁸ Wolf, Prolegomena p. 79. — Fejezetek a Homeroskérdéshez c. értekezésében (Bpest, 1907, 25 k.), ahol az egyszer összekerültnék egység gyanánt hatását először fejtegettem, idéztem Mahaffynek még jellemzőbb szavait is: „Man kann sich darauf verlassen, dass *unkritische Leser* in jedem Werke das sie als *Eines überkommen* ha-

ben, *Einheit und Zusammenhang* finden werden, wie unzusammenstimmend oder widerspruchsvoll es im einzelnen auch sein mag.“ A szóbeli előadásra ez természetesen, fokozottabban áll. Annyi viszont kétségtelen, hogy az egység nemcsak a zoborvidéki darabokba, hanem akár a lazább szegedvidéki konvolutumokba is még mindig sokkal jobban beleérezhető, mint pl. abba a fekete vasárnap utáni hétfőn szokásos tót énekbe, amelyet a csaczai fűzlabarkás csokrot hordó leányok adnak elő, nem különben egységként; egységként, jóllehet az „Eindult Krisztus számaron Jeruzsálembe”... és a „Ha Szentgyörgy megérkezik, a föld neki megvillik...” kezdetű összevetők (Hajnal Ignác, Adalékok a magyar föld tőllakta vidékeinek tavaszi népszokásaihoz, Ethnogr. 1918, 254 k.) egymással igazán nem állanak semmi összefüggésben.

¹⁴⁹ „A lányok jún. 22., 23. és 24-én esti harangszó után gyűltek össze a község mögötti dombon. A *legjobb gazda szérűjéből szalmát* vittek és azt a dal első versének éneklése közben *meggyújtották*: „*Rakd meg babám a tüzet, hadd csapjon a lángja, Gyöngye karjaimat melegítem nála. Jöttem is, mentem is, arra járta n én is, Gyere kedves galambom ugorj egyet te is!*” A következő versszak éneklése közben a leányok átugrálták a tüzet: „*Gyere babám tegyé rá, hadd szikrázzon lángja. Terítsd földre a subád, hadd fekszünk le rája. Jöttem is, ~ melegedj meg te is.*” A most elhangzott második verset addig énekeltek, *amíg minden leány át nem ugrotta* a tüzet. Végül, amikor már kialudt a tűz, énekeltek a következő, harmadik versszakot: „*Oltsd el babám a tüzet, elég volt a lángja, Gyenge kis karjaim elfáradtak nála. Jöttem is, ~ De be nem eresztett, távol estem én is!* (?)” (Manga kéziratából.)

¹⁵⁰ V. ö. a „Lányok (ter) a faluban” kezdetű műdal alkalmi átalakítását: „Tűz van (ter) a faluban...”

¹⁵¹ V. ö. egyfelől a máshonnan is ősmert varázsos ugrás-szólást („Barna kislányon a kilis, Szólke legényen a törés” stb.), mint „hagyományos”; másfelől „Az öreg hold is ugrana stb.” széljegyzeteket. mint egyéni elemet; végül a „Siess rózsám, mert füstös lesző stb.” féle „ellessett” dialógust, amely olyan tanulságos és áruló módon szól a józan kulisszákból. Itt is tehát kézzel foghatjuk, ami minden ritust tesz: a hagyományt őrző, a maga értelmét igenlő és a sublogikusan determinált, mindig szimultán és egészen egy — élő embert.

¹⁵² V. ö. Viski, H. P. C., 118. l. A tűz lakodalmi szerepének további nyomozását helyesen sürgeti Ebner Sándor („A tűz szerepe a pusztafalusi lakodalomban”, Ethn. 1931, 198. l.), aki fényképen is bemutatja, hogyan gyújt Pusztafalun a vőfély már a kézfogás alatt egy száraz ágon kendercsomót, stb.

¹⁵³ Változatlanul legfeljebb az „Adjon Isten csendes esőt” formulája szokott megmaradni; v. ö. lent 84. j.

¹⁵⁴ V. ö. Szendrey Zs., Jeles napok, M. N. IV. 332. l.

¹⁵⁵ l. h. 29. l.

¹⁵⁶ Részben Ortutay Gyula gondolatát vive tovább, érdekesen fejti ki Cs. Szabó László (Apolo IV, 130. kk.), hogy a magyar „a német hatások javarészt elutasította magától”, ellenben mint „az idegenek közt a leglatinusabb nép”, a román vagy a (dél-)szláv felé mindig jobban nyitva volt. Nálunk a német hatás — talán így mondanám — inkább csak abban a mértékben lehetett termékenyítő, amennyiben karaktere univerzálisabban emberi volt.

¹⁵⁷ Az Amerikából és É.-Afrikából is ősmertes, hasonló (tűz)-ritusokat szándékosan hagytuk figyelmen kívül.

¹⁵⁸ V. ö. Róheim, M. N. N., 332. kk.

¹⁵⁹ V. ö. Bálint S., i. h. 19. l.

¹⁶⁰ Bálint, i. h. 272. l.

¹⁶¹ A tüzeket mint népies örömkifejezést (bonfire) már Telegdi M., Egyh. Besz. III. r. Tud. Gyűjt. 1836. 8: 9 figyelemre méltatta (l. Ipolyi, M. Myth. 2. kiad. 270. k. l.)

¹⁶² Példáinkat főleg Bellosics, i. h. 26. kk. után idéztük.

¹⁶³ V. ö. Bálint 100. k., 137. l. és passim; Manga, Láthatár 1939, 389. k. — A jelenséghez általában l. Amicitia c. dolgozatomban (Acta Univ. Szegediensis. 1939) 14 kk.; a görög-római heroszkultusz továbbéléséhez a keresztény szentek tiszteletében. v. ö. különösen Th. Trede munkáját: Das Heidentum in der römischen Kirche, Bilder aus dem religiösen und sittlichen Leben Südtaliens, 4 köt. 1889—1891 és hozzá (a követel felfogásmódosítást illetőleg) i. cikkemet: „Kultische Motivverschiebung” und „Praeideismus”, Arch. Philol. 1939, s. Vallás és „Nép”. Szellem és Élet, 1939. 4. sz.

¹⁶⁴ Magyar Mythologia 1897, VIII. l.

¹⁶⁵ Gemäde von Ungarn. 1829, 2: 255, ahol az ünnep leírása és „Diese Stelle mag sich stb...” után ez olvasható: „Bei Tóth-Próna im Thuróczer Comitatus heisst noch heutzutage ein Berg Bohussova, gleichsam der Berg der Göttinn, worauf dieses

Spiel vor sich geht; und das Spiel selbst heisst Wajanwo, vielleicht einst Vah Juno" (II).

¹⁶⁶ Wald- und Feldkulte (I) Der Baumkultus Der Germanen und ihrer Nachbarstämme, 1904², 497, 516. és 521. kk.; (II) Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Überlieferung erl., 1905², VI. fejt. 302. kk., küll. 375. k. Öt követte nálunk Bellosics. i. h. 27. stb., sőt Katona Lajos is (Pallas Lex. XV. k., s. v. Szentiváni ének), aki a kordivat szellemében „egyetemes emberi”-nek mondta a napimádást.

¹⁶⁷ V. ö. Frazer, Adonis Attis Osiris, 1907², 201. kk. is.

¹⁶⁸ Frazer, u. o. 250. kk. (kül. 253. kk.)

¹⁶⁹ Mannhardt, i. h. II, 325. k.

¹⁷⁰ Bövebben l. most Frazer, The Magic Art and the Evolution of Kings I, 311. kk. V. ö. W. Hough, Fire as an agent in human Culture, Washington 1926; 144. kk. is.

¹⁷¹ I. Mannhardt, i. h. 302³ k. l.

¹⁷² Mannhardt, i. h. 309. kk. — Az ünnep részleteit l. Ovidius Fasti IV, 721. kk., most Frazer kitűnő magyarázataival P. Ovidii Nasonis Fastorum libri VI, 1929, a III. kötetben (v. ö. Frazer, The Magic Art II³, 324. kk. is); de a római ünnep és a husvéti-szentiváni tüzek közt való összefüggést már H. Peter Fasti-kiadása (1907⁴) 206. l. (ad IV. 781) kanonizálta.

¹⁷³ Az adatokat Melkarth, Sandon és rokonaik elégetéséről l. Frazer, Adonis stb., 84. kk.

¹⁷⁴ Hangsúlyoztam már, milyen szükséges volna sokszor az ótestamentum szövegének a theologusok megkötöttségétől függetlenített, filológiai pontosságú értelmezése (v. ö. Refrigerium, Szeged, 1937. passim). Esetünkben is könnyen elképzelhető, hogy a zsidó rituális nyelv nem teljes fizikai értelmében érti a „halál” szót (l. Mannhardt, 302³), ahogy pl. Skóciában szintén mint halotról beszélnek arról, akinek a Beltanetűzbe való bedobását mímelve próbálták (Frazer, Balder the Beautiful I³, 148. és II, 25. l.); épenséggel nem tudom viszont annak az eredeti, pontos értékét, amit a „tűzön keresztül vezetés” szavaival szoktak fordítani, s ami itt döntő volna.

¹⁷⁵ Ilyen, hogy a Purim ünnepe nem Palesztinában, hanem a zsidó diasporában keletkezett; hogy Eszter neve sem zsidó, csak népetymologia, mesterségesen hozta össze a „sorsvetést” jelölő héber szóval; hogy Eszter könyvének Xerxes idejére való datálása sem állhat meg; stb.

¹⁷⁶ Hazai zsidóságunk, amennyire utána járhattam, nem tud ilyen szokásról. Viszont: a kereszténység Judást hasonlóképp szokta elégetni (Mannhardt I, 522; Bálint, 207. l.) és az áruló Judással lényegileg rokon Pilátust a hívek „verni” szokták (Bálint, 195. k.), míg az orthodox zsidó tanulónak erősen kell a lábával dobogni, amikor a Purim történetének ünnepélyes felolvasása közben Haman neve elhangzott.

¹⁷⁷ Ha ugyan itt is nem „új tűzről” (Notfeuer) van szó (v. ö. Ipolyi, P. 268. kk., Bálint 205, 246. l.) amit — erre itt csak célozhatunk — mégsem lehet a szentivánival teljesen azonosítani.

¹⁷⁸ A karácsonyt illető fejtegetésekhez és irodalomhoz l. Róheim áttekintését: Adalékok II, 1920, 110. kk. stb.

¹⁷⁹ Melléjük állítja Róheim a Sebestyén Gyula tudós könyvét is: A regösök, 1902; de felűnően nem említi Usener klasszikus kezdeményét: Sol Invictus, Rh. Mus. LX. 46. 5. kk. (= Das Weihnachtsfest. Bonn 1911² II. fejt. 348—378. II.).

¹⁸⁰ A császárkor, nyilván keleti hatásokra is felelt római Sol-ünnepről és összefüggéseiről is Krisztus dec. 25-i születésnapjának, ill. a jan. 6-i Epiphániára maradó megkereszte és ének kérdéseivel, Usener szölt máig legjobban.

¹⁸¹ Solról mint Sol Iustitiae-ről l. Usener, Whnfest, 349. kk., 365. kk. stb.

¹⁸² Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes. ARW. 1918, (50—150) 95. kk.

¹⁸³ Meg kell említenünk mindenevetre, hogy a Nilssonéhoz hasonló, ha részleteiben nem is mindig azonos és főleg módszertanilag nem olyan élesen tartott eredményhez jutott Frazer is, egy különben nem folytatott munkájában: The Worship of Nature I, 1926, 441. („the worship of the sun has been by no means so widely diffused among primitive peoples as, on purely abstracted grounds, we might at first sight be tempted to suppose”) és 443. („Among peoples of the Aryan stock solar worship has not been unknown, but the Sun has never occupied the leading place in their pantheon”) kk.

¹⁸⁴ ARW. 1933 141—173. II.

¹⁸⁵ Ahogy most egy régibb római, sőt itáliai Napkultuszt C. Koch, Gestirnerverehrung im alten Italien, Sol Indiges und der Kreis der di indigetes, Frankf. Stud. 3. 1933 követel, éppolyan érdekes, mint problématisztikus (v. ö. W. Kroll, Gnomon 1934, 139. kk. és Deubner, ARW. 1936. 112. kk.). Viszont, hogy legalább valami különösen megfelelő beállítottság és kezdet igenis, volt a római alkatban, — ennyit talán nem lesz szabad tagadnunk.

¹⁸⁶ V. ö. Frazer, *The Worship XI—XVI. fejezeteit, ill. ezeknek általános eredményeit.* Aristophanes Béke, 405. kk. így látja mindenesetre (a görög Zeusszal szemben) a „barbárok” (= primitívek) isteneinek Heliost és Selenet; de Babylonban Schamach felett állt a Holdisten (Schin), a hattí Napisten felett a Villámisten (Teschab) és i. t.

¹⁸⁷ „Lichterfeste sind im Altertum nicht selten und an kein besonderes Datum gebunden” (Nilsson, 151. l.). Norden szerint is, *Die Geburt des Kindes* 1924, 26 (kk.): a dec. 25-e a napfordulótól független, ősi zsidó ünnep volt, csak később olvadt bele valami pogány napforduló-ritusba. A finom fogalmazás: „das Fest wurde *seinem Charakter entsprechend* einer Sonnengottheit gefeiert”, azt jelenti, hogy az ünnep dönt és az Isten hozzá alkalmaztatott.

¹⁸⁸ A fejlődésre talán jellegzetes, ahogy P. W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee* I², 1926, 457—464. ll. Baiamenak, az ausztráliai ú. n. viradjuryi-kamilarói csoport „Hochgott”-jának alakulását képzeli, akinek egész mythologiai megjelenése ma a Nap képviselőjére vall. Schmidt szerint mégis — úgy látszik — eredetileg egy ősi Egistenről van szó, aki magába olvasztva egy mythikus nap-heros alakját, később kifelé már legfőképp ezt mutatta. (Részünkről mégis ezt a fejlődést nem képzelnők okvetlenül időkülönbséggel; v. ö. *Der primitive „Hochgott”*. SMSR 1929, 182. kk.; SMSR 1932, 70 kk. és lentebb).

¹⁸⁹ Az allegoriáktól az istenségképzetekig terjedő út mozzanatainak kérdéséhez v. ö. most *Amicitia*, 14₃₆ stb.

¹⁹⁰ Erről a folyamatról l. most „Kultische Motivverschiebung” und „Praedeismus”, különösen 188. k.

¹⁹¹ V. ö. Frazer, *Worship* 443. kk. és 461. kk.

¹⁹² V. ö. fent 188. j. Schmidt páter példájával és a mi elvi módosításunkkal.

¹⁹³ Sokat beszél pl. a szanszkrit szentíratok ilyen hajlandóságáról Oldenberg, *Die Religion des Veda* 1894 (passim).

¹⁹⁴ M. N. N., 323. kk.

¹⁹⁵ *Things New and Old* (elnöki megnyitó a londoni Folk-Lore Societyben) 1934, 20. kk.

¹⁹⁶ V. ö. *Társadalomtudomány* 1935, 1. sz.: *Hagyomány és Fejlődés c. dolgozatomban* (kny. 2. és 4. l.).

¹⁹⁷ V. ö. Nilsson, *ARW.* 1918, 143—150 közt, stb.

¹⁹⁸ Nilsson, *Journal of Hellenic Studies*, 1923, 144. kk.

¹⁹⁹ Főleg: *Midsummer Customs in Morocco*, *Folklore XVI* (1905) 44. kk. és *Ceremonies and Beliefs connected with Agriculture* stb. Helsingfors 1913, 93—102. ll.

²⁰⁰ R. Wuttke, *Sächsische Volkskunde* 1901², 310. k.: „Sitten und Gebräuche im Kreislauf des Jahres.”

²⁰¹ Balder the Beautiful I³, V. fej. főleg 329. k. és 341. kk. ll. — A G. B. 2. kiadásáig követett első álláspont bizonyos fokig még elismerte a Mannhardt-féle felfogás értékét.

²⁰² I. h. I., 341. k.

²⁰³ *Adonis Attis Osiris* 207. k. 250. kk.

²⁰⁴ E — szószerint idézett — ponton, úgy érzem, Frazer szavainak értelme nem világos.

²⁰⁵ V. ö. mindenesetre Mannhardt I. *Der Baumkultus* 1904², 516. k. (6 §) is: „Noch entgeht uns das Material, um dieses Verschmelzungsprodukt genau in seine einzelnen Bestandteile zu zerlegen und seine Genesis historisch zu verfolgen”.

²⁰⁶ V. ö. Mannhardt II, 316. l. is.

²⁰⁷ V. ö. Balder, I³, 201, 337 stb.

²⁰⁸ Pl. Balder, I³, 334. l.

²⁰⁹ Csak az ógermán Yul nélkülözhetné, (amely név majdnem egy havi időszakot jelez), hogy a nappálya egy pontjával összefüggésbe hozassák; de ez a felmentés természetesen csak az északi karácsonyra és csak a téli napfordulat ünnepére, tehát sem a déli karácsonyra, sem a nyári ünnepekre nem lehet már érvényes (v. ö. Róheim, *Adal.* II, 110. k.)

²¹⁰ V. ö. fent 177. j.

²¹¹ Frazer szokott minden elméleti megalapozás nélkül egymást logikusan kizáró magyarázatalternatívákat tenni egymás mellé és úgy hagyni függőben. Ezt a mindjobban kialakuló, talán kényelemmel magyarázandó gyakorlatát — a *Fasti*-kiadásban (1929) ekként tárgyalt Argei-problémával kapcsolatosan — jellemeztem: „Kultische Motivverschiebung” stb., i. h. 22. jegyzet.

²¹² M. N. N., 309. l.

Johannisfeier in Ungarn.

1) Über die Riten des ungarischen Mitsommerfestes besitzen wir — von gewissen gelegentlichen Aufzeichnungen abgesehen — nur ziemlich lebensfremde, am meisten mechanistisch-papierne oder nach vorgeformten Systemen gestaltete Berichterstattungen. So erweisen sich z. B. Peter Bods Exzerpte in seinem bisher unedierten „A históriákra utat mutató Magyar Lexikon“ (1748?) wie auch dem „Szent Heortokrates“ (1761), als übersetzter, literarischer Kanevas, die systematisierenden Bearbeitungen von Ipolyi, über R. Ensel und Kandra Kabos, bis B. Bellosics und G. Róheim, als abhängig den modischen Theorien J. Grimms, W. Mannhardts, S. Freuds und selbst die neuesten Werke von K. Viski und S. Bálint räumen einer eigentlich noch unerwiesenen Hypothese eine unzulässliche Geltung ein. Wir meinen jene schon von J. Erdélyi angeregte, als ob die Sonnwendfeier ein Heiratsfest (párosodási ünnep) katexochen, und dementsprechend auch der begleitende Gesang ursprünglich nur ein Heiratslied (kiházásító oder eladó ének), d. h. ein Zauberspruch gewesen wäre, der hier entstanden, von hier aus in andere Gelegenheitsgedichte — namentlich auch in die Texte der Spinnstubenlieder — übergegangen sein sollte, um dort zu verkommen bzw. zersungen zu werden.

2) Nach solchem Apriori wurde aber leichtverständlich auch der Gesang an diesem Johannisabend — sehr entschieden von B. Vikár (1901) und J. Seprődi (1916), dann auch von der Neueren, fast ausnahmslos, — eben dieser selben einsträngigen Entwicklungsvorstellung entsprechend, gedeutet. Kurzweg erklärte man die im Komitat Nyitra, genauer im Dorfe Kolon zum erstenmal aufgezeichneten, ziemlich heterogenen und lose verbundenen, doch allenfalls höchst stimmungsvollen Gesangsteile für schlecht erhaltene „Überreste“ eines ursprünglich noch aus der ungarischen Heidenzeit stammenden, einst in sinnvoller Einheit zusammenhängenden und sprichwörtlich langen St. Johannisgesangs. Ja, man suchte gar den Urtext in seiner Urform herzustellen und das Ganze als eine bescheidenere, doch einheitlich-dramatische Komposition an die Seite etwa des berühmten lettischen Ligodrames zu setzen. Eine einfache, partielle Analyse der einzelnen Koloner Motive und Thesen zeigt uns indessen, wie wenig Anlass sie zu einer solchen Voraussetzung eigentlich geben; und jetzt erst recht, wenn man dem Koloner etwa gar die Gesangstücke anderer Gegenden, so z. B. jene von Szeged, Bodok oder auch die von Tild usw. an die Seite stellt. Man sieht sofort ein, dass die sprichwörtliche Länge unmöglich auf einen einheitlich-ursprünglichen Gesang, nur auf „Singen“ bei dieser Gelegenheit überhaupt, verstanden werden darf; wie das übrige auch vom volkstümlichen Wert des ung. Wortes „ének“ einzig zugelassen wird. Auch im Koloner Fall also, wie in Szeged usw., muss es sich ab ovo nur um ein Liederquodlibet gehandelt haben: um eine Mosaik, die zur Ausfüllung der langen Dauer und zur Erklärung des vielfachen Schimmerns einer sublogischen Zeremonie, durch Assoziationsprozesse ad hoc zusammengebracht und so erstarrt, nachträglich ipsa rei natura als Einheit empfunden und gewissermassen abgerundet werden musste. Nur durften auf die Koloner Formation eben — kühnere und tiefere Assoziationen provozierend — zufällig sehr entsprechende Persönlichkeiten, günstige Umstände, hauptsächlich wohl auch die halbverstandenen und umgedeuteten Bräuche, Wörter, Rufe usw. einer fremdsprachigen und -artigen Nachbarschaft, der Slowaken, von einem ganz ausserordentlich glücklichem Einfluss gewesen sein. Aus einem „Zaubergesang“ aber, der als eigentlicher nie existiert hatte, sind selbstverständlich auch die ähnlichen Wendungen von Spinn- Heirats- und Kinderspiel-liedern nicht abzuleiten, — im Gegenteil. Viel eher wird man solche als parallele Schöpfungen ad hoc auffassen müssen, deren Ähneln aus Ähnlichkeit der inneren und äusseren Situation, dann aus der Technik einer Gemeinpoesie stammt, die das einmal gut, d. h. wiederhallend Getroffene folgerichtig zu übernehmen pflegt. Auch im ungarischen Heidentum muss es wohl so einst allenfalls irgendeinen bodenfesten Feuerbrauch mit begleitendem („Zauber“-) Spruch gegeben haben, inwiefern das apriori die Voraussetzung der Übernahme eines — eben darum — als bekannt empfundenen europäischen Brauches gewesen sein musste; doch man ginge zu weit, glaubte man in der heutigen christlich-europäischen Form des Gesanges immer noch Überreste des „heidnischen Urtextes“, mythologische Züge und Zaubersprüche der ungarischen Heidenzeit u. ä. wissenschaftlich fassen zu können. Alles ist christlich-modern und selbst der Heidenglaube, wenn vorhanden, stammt aus einem ewigen menschlichen, rezenten Heidentum.

3) Schliesslich gibt uns auch die Berichtigung etwa der üblichen Entstehungs- und Entwicklungsbetrachtung der Feier eine bessere Richte. Sobald nämlich das Fest eigentlich nur Spuren christlich-europäischer, hauptsächlich slawischer Einflüsse aufzuweisen hat, werden auch seine direkten Ursprünge mehr im europäischen Heiden-

tum als in dem ungarischen etwa zu suchen sein. Nur nicht auf die Weise, wie etwa Mannhardt — um Alles aus dem Kult eines Sonnengottes oder aus einem Sonnenzauber herleiten zu können — eine gerade Linie vom östlichen und westlichen Altertum her bis zum modernen europäischen Fest vorausgesetzt hatte; überhaupt ist man „Sonnenreligionen“ gegenüber seit M. P. Nilsson ein wenig mehr misstrauisch. Nicht auch auf die Weise, wie Westermarck, Mogk und not least Frazer (schroff gegen das Extrem der Mannhardtschen Auffassung) das Festritual anstatt auf die Verehrung einer göttlichen Macht, restlos auf eine zauberisch-desinfizierende und purifizierende, praktische Kraftquelle zurückführen zu können geglaubt hatte. Und nicht auf die Weise schliesslich, die — wieder von Frazer, ungefähr seit dem Endkapitel seines Balder I vertreten — recht äusserlich-mechanisch den sekundären Purifikationsgedanken allmählich die Stelle eines primär-altertümlichen Sonnenkultes einzunehmen hiess. (Für nähere Beweisgründe s. den Origin-Ittext.) So aber lässt uns schon die blosser Skepsis das positive Ergebnis erahnen, dass nur die Grundprinzipien einer dynamisch-psychogenetischen, zweisträngigen Entstehungsbetrachtung das echte und ganze Wesen, wie auch die wahrhaftige Entwicklung wirklich-religiöser Dromena und Legomena ohne Rabulistik einzufassen imstande sind. Wesen und Entstehung von lebenden Riten, Sprüchen usw. muss immer mehr „gefühl“ aus unserem Inneren fliessen und kann „gewusst“ aus einer früheren Tradition, im Prinzip nur eventuell, — ja auch so nur nach temporeller und lokaler Zurechtlegung umgedeutet („missverstanden“) — übernommen werden. (Leblos automatisch gewordene Riten und tatsächlich selenlos wiederholte Texte — denn auch solche gibt es allerdings — bedeuten beginnendes Absterben und sind für das aktiv-geistige Leben nicht von Bedeutung.)

So indessen wurde am Mitsommerfest, als an einem Beispiel, schon gezeigt, wie eine rein-kritische Sichtung seiner dramatischen und vokalen Bräuche und ihrer Entstehungstraditionen, nicht nur zu einem besseren Bilde der Feier, aber auch zu einer treueren, der aktuellen Praxis entsprechenderen Betrachtungsart von Bräuchen, volkspoesischer Tradition und auch tatsächlich-historischer Entwicklung auf geistesgeschichtlichem Gebiet überhaupt, führen mag.

A SZÉKELYKAPUK PÁLMAFÁJA.

Közismert Huszka Józsefnek a székelyházzól írt könyve. Bár címe szerint a házzól szólna, mégis azt látjuk, hogy inkább csak a *székelykapu* kedvéért írták. Huszka, s vele együtt mások is, ennek a kapunak az eredetét messze keleten keresték. „A székelyek Ázsiából hozták . . .“ (Huszka József, *A székely ház*, 24). „Kapunk mai műformáját egyenesen az indó-szkitiháktól keleteltetjük“ (Ethn. IX, 100). Ezt a keleti eredetet Huszka a többi között azokra a díszítésekre is alapította, melyeket a következőkben kissé alaposabban meg akarnék vizsgálni.

Van a székelykapuk között elég tekintélyes számban olyan, melynek három kapufélfáján díszítésül egy-egy sima törzsű *oszlop* domborműve látható. Van azután olyan kapu is, a melyen, szintén a félfán, de ennek felső részén, egy-egy u. n. *palmetta*-díszítés van alkalmazva. E palmetta-díszítések gyakran az oszlopos díszszel együtt fordulnak elő, sőt éppen az oszlopok tetején is szoktak lenni. A kapuk ezen oszlop díszizei leginkább a reneszánsz stílus körébe sorozható féloszlopok, hosszú vékony törzszel, de feltűnő és különös alakú lábazattal és ugyanolyan, szinte érthetetlen fejezettel.

Ezeket az oszlopokat Huszka *pálmafa*-nak nevezi, de én azt hiszem, hogy ez az elnevezés jogosulatlan. Még akkor sem jogos, ha a palmetta a tetejükön van is.

Ismerünk továbbá a székelykapuk félfáin még egy másik sajátosságos díszítést is, mely szintén osziopféle, de ennek a szára *csavart* olyan mint a vastag sodrott kötél.

A *csavart szárú oszlop* közismert az építkezésben. Már az u. n. román

építőstílus idejében igen nagy kedveltségnek örvendettek a csavartszárú oszlop-párok kettős és hármas nyílású ablakokban és a középkori kolostori keresztfolyosók oszlopai is igen gyakran csavart törzsűek. De később is, a reneszánsz, még inkább a barokk stílus idejében, újra nagy divatja lett a csavart oszlopoknak, főleg a barokk butorokon. Közelfekvő tehát az a gondolat, hogy mind az egyenes, azaz sima törzsű, mind a csavart szárú oszlopok az építészet köréből, illetőleg a barokk bútorokról kerültek a székelykapura.

Huszka József azonban nem így gondolta. Ő pl. a csavart oszlopot virágszárnak tartotta, mert ezek tetején nem kapitélt talált, hanem virágot. Virágszárnak ugyan nagyon vastagok, azonkívül természetellenes a csavarodásuk, mert a virágok között az hiszem nem igen találunk ilyen kötélszerű szárazakat. Huszka mindazonáltal „oszlopszerű csavart virágszár” vagy „oszlopvastagságú csavart szárú virág” elnevezéssel említi ezeket. (I. m. 31). Ő a kapufélfák oszlopdiszeit és a néha felettük található, de ezekkel korántsem mindig összetartozó palmettákat szoros összefüggésbe hozza egymással s kijelenti, hogy ezek tulajdonképpen *pálmafák* képei. Ezt a fellevést így indokolja: „... alighanem a kapu előtt szabadon állott eredetileg ez a pálmahordó oszlop [*palmetta* helyett mindig *pálmát* mond ezentúl] mely később egészben, vagy csak lényegében, pálmájában (melyért az egész oszlop készült) a kapuféltre került mint egészen magas relief” (I. m. 18).

Igy született meg a székelykapuk „*pálmafája*”, amely azután tulajdonképeni alapja lett azon elméletének, melyet Huszka a székelykapu- és székelyház eredetéről hirdetett.

Hogy a „pálmát hordó oszlop” eredetileg a kapu előtt szabadon állott, ezt azért hitte Huszka, mert talált egy ábrázolást egy könyvben, amelyen Szárgon asszír király palotája s a palota háremajtaja előtt két oldalt egy-egy szabadon álló igen vékony szárú „pálmafa” látható. De sajnos, ez az egész pálmafaelmélet már itt az elején hajótörést szenved, mert a képen látható két pálmafa nem is pálmák, hanem a keleten egykor nagyon elterjedt és általánosan ismert — *structoll-legyező*! Ez a strucctollas legyező hatalmi jelvény s ilyen szerepe volt annak a két legyezőnek Szárgon király kapuja előtt is.

Huszkának volt azonban még egy másik bizonyítéka is elméletének támogatására. Az hogy az 1777. évi csikszentsimoni székelykapu három félfáján csavartszárú oszlop tetején egy különös alakú, nagy és széles virág van kifaragva. Laikus szem ezt a virágot cirokseprűnek nézi, Huszka azonban a magyar népművészetnek egy motívumát, a szűcshímzéseken sokat szereplő sokszirmú virágot ismeri fel benne. Sőt rokonságba hozza ezt a virágalakot a szaszanida-perzsa művészetnek egy némileg hozzá hasonló virágával. Szerinte a két virág hasonlósága nem lehet véletlen „hanem ősidőkből leszármazó ma is élő alak. E virágok népies hímzéseink ezerszer ismétlődő alakjai és a szaszanida majdnem azonos virágok élő utódai vagy rokonai”. (I. m. 30) Ezek a hasonlóságok és egyezések vezették Huszkát az asszirokhoz és a szaszanida-perzsákhoz.

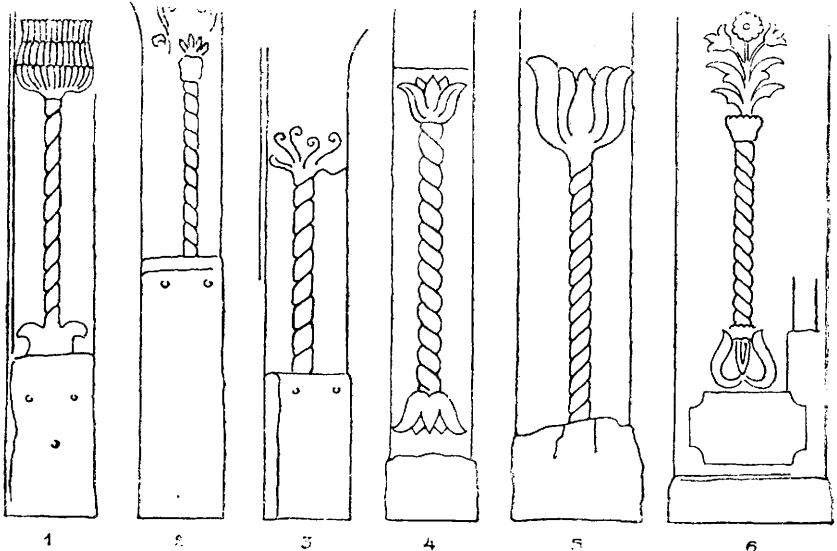
Szárgon király palotája előtt azonban nem pálmafa áll, hanem strucctollas legyező, és a palmetta sem került a szaszanida művészetből a székelykapura, hanem máshonnan. A szaszanida palmetta ugyanis az ógörög művészetből ered és az európai művészet és az európai népművészetek is ugyaninnen kapták a palmettát, a reneszánszkor közvetítésével. Nem terjeszkedhetünk most ki Huszkának a székelykapu és a székelyház eredetéről vallott egész elméletének megcáfolására, a következőkben tehát csupán egyik részletével, a székelykapun levő pálmafa eredetének kérdésével akarunk foglalkozni.

Első pillantásra csakugyan arra lehetne gondolni, hogy a csavart szárú oszlopok valóban virágszárazakat ábrázolnak, mert hiszen felső végükön mindig virág vagy virágféle van. Csak az a különös, hogy ezek a mi csavart oszlopaink alsó végükön is virágalakban végződnek. (Csak három ilyen példát ismerünk ugyan, de valószínűnek tartjuk, hogy a többi oszlopon is eredetileg így volt csak-

hogy azokon most pótláb, u. n. „rákláb“ fedi el a kapufélfa alsó részét és ezzel együtt az oszlop vagy virágszár alsó végét is.) Márpedig a virágszár alsó végén nem szokott virág nőni és a (csavart) virágszár sem nőhet ki egy másik virágból, sőt az élő virágnak nem szokott csavart szára sem lenni. Lehetetlen tehát felténnünk, hogy virágot ábrázolnának ezek a csavart szárú oszlopok, még ha virág van is a két végükön.

Ha ezek után tudni akarjuk, hogy voltaképpen mik is lehetnek ezek az alul-felül virágokkal megtöltött csavart szárú oszlopok, csak úgy kaphatunk erre feleletet, ha eltérünk az eddigi általános felfogástól s az oszlopokat nem kizárólag *díszítéseknek* nézzük, hanem annak, mik valóban voltak: *szimbólumoknak*.

A kapukra kifaragott díszítések sorában nemcsak a csavartszárú oszlopok, hanem néhány más is, eredetileg nem a kapuk *díszítése* céljából, hanem vallási vagy babonás *szimbólumoknak* kerültek a félfákra. Kezdetben

„Pálmafás“ kapulábak székelykapukon. — „Palmenbäume“ an den Ständern der Székeltore 1. Csíkszentsimon, 1777. (Szinte G. Népr. Ért. X. 18 b. t.; Huszka i. m. XVI. t.) 2. Dálnok, 1791. (Huszka, i. m. 8. á.) 3. Csíkszentsimon, 1798. (i. m. 1. á.) 4. Csíkmenaság, 1811. (i. m. 49. á. 4.) 5. Csíkmenaság, 1817. (i. m. 30. á.) 6. Csík-szentgyörgy, 1850. (i. m. 50. á.)

természetesen, hogy úgy mondjuk, teljes érvényű szimbólumok voltak, idővel azonban ezeknek a jelentősége elhomályosult, majd el is felejtődött s ma már csak díszítés jelentőségük van.

A keresztény egyháznak sok szimbóluma került le a néphez és nyert ott alkalmazást, főleg a házon, s ha ezek között körülnézünk, igen könnyen felismerjük, hogy a csavart oszlop is közéjük tartozik.

A középkor elején még nem tettek gyertyákat a templom oltárára, hanem e helyett az oltár előtt vagy mellett álltak magas álványos gyertyatartók, u. n. *kandeláberek*. Ezek legtöbbje úgy készült, hogy három szál vasrudat kötél módjára összecsavartak eggyé, az alsó végén szétterítették a három rudat lábakká, a tetejére pedig szintén vasból alakított „tűzvirág“ (mákvirág) került s ez volt a gyertya foglalója.

Ennek a középkori álványos gyertyatartónak képe került rá szimbólumként mindenféle építményre, lakóházra, s itt leginkább a kapu- és ajtófél-

fákra. Idővel a csavart oszlop egymagában is tűzszimbólum lett s ezért illesztették rá a leginkább fából épített házakra a gyakori tűzvészek elleni talizmánként. Ez a szokás még ma is él Németország egyes részein, legszebb példányai az alkalmazott tűzszimbólumnak Oberhessen tartományban találhatóak. (L. Bickell, Hessische Holzbauten, Marburg, 1906; B. Hanftmann, Hessische Holzbauten, Marburg, 1907; A. Carius, Ornamentik an den Oberhessischen Bauernhäusern, Frankfurt, 1910.)

Ha ezek után megvizsgáljuk a székelykapukon előforduló csavart oszlopokat, egyszerűen megvilágosodik előttünk a kérdés, ezek nem egyebek a középkori kandeláber elfajzott képénél, a tűzszimbólumnál. A dálnoki (2), a csikszetsimoni (3) és a csikszentgyörgyi (6) oszlop virága még megőrizte a gyertyatartó felső részét, ha nem is mákvirág alakban, de a másik csikszetsimoni (1) és a menasági (4 és 5) már megnagyította a virágot nyilván azért, mert már nem tudták annak eredeti rendeltetését. Hogy az egykori mákvirágból tulipán lett (4 és 5) azon nem lehet csodálkozni, ha tudjuk milyen rokon a ormájuk. Még a „szaszanida“ virág (1) is a mákvirágból származtatható. Af dálnoki (2) és a másik csikszetsimoni példák (3) virága, mivel az értelmét már nem tudták, elfajult, apró levélkékké zsugorodott, vagy kacsaringókká bomlott szét.

A csavart oszlopok alsó végén látható virágalakokban is rá lehet ismerni a kandeláber lábára. Ezeknek széthajlított három vasrúdjá könnyen észébe juttathatták a késői másolóknak a megfordított tulipánvirág körvonalait.

Az eddig ismertett csavart oszlopokon vagy csavart virágszárakon kívül vannak díszként, mint említettük, még sima törzsű oszlopok is a székelykapukon. Ezeknek fejezete és lába valamilyen teljesen érthetetlen, de különleges módon elfajult s már csak igen halványan emlékeztetnek eredeti mintaképeikre. Leginkább a jón oszlopfaj volutái maradtak meg felismerhetően u. n. „gyaluforgácstekercs“ formájában. Az a különös ezeknél az oszlopoknál, hogy a fejezet volutái igen gyakran a lábazatban is előfordulnak s ilyenkor úgy tetszik, mintha az oszlop a szétterülő tekercsken állana. Az oszlop fejezete felett szokott lenni ama bizonyos „pálma“ voltaképpen *palmetta*, melynek Huszka az eredet kérdésében olyan nagy jelentőséget tulajdonított. Pedig ez a palmetta nem keletről került hozzánk, hanem valószínűleg csak a XVII. század végén került rá először a székelykapukra, mikor az u. n. erdélyi reneszánsz Erdélynek legtávolabbi zugaiba is elhatolt. Hiába mondja Huszka, (l. m. 77) hogy „a székely kapuk pálmája nincs meg Európában sehol... nem is volt a multban sem.“ De bizony megvan az másutt is, még pedig éppen úgy az oszlop tetején, mint a székelykapun. Németországban a fentebb már egyszer megemlített Oberhessen tartományban található igen szép és jellegzetes palmetták oszlopok és pillérek tetején. (A. Carius i. m. Fig. 404, 414, 415).

Összehasonlítva az egyenes törzsű oszlopokat a csavart testűekkel, önkéntelenül arra kell gondolni, hogy ezek sem egyebek gyertyatartó kandeláberéknél. Mikor t. i. ezek kezdtek divatba jönni a csavart oszlopok helyett, már rég elfelejtették azt, hogy ezek tulajdonképpen *szimbólumok* s nem tudták, hogy a szimbólum jellege a csavart oszloptörzshöz fűződött. A különös alakú oszlopfjezetek és lábazatok is ebben találják magyarázatukat.

A székelykapu *pálmafájából* ime ez lett: A csavart szárú oszlop a középkori templomi gyertyatartó kandeláber képe, amely *tűztől védő szimbólum*nak került a kapufélre. Hogy mikor és honnan került ez a szimbólum a székelykapura, annak a részletezése már nem tartozik e cikk keretébe.

Cs. Sebestyén Károly.

Die Palmen der Széklerstore. Die bekannten grossen gedeckten Hofstore der Székler in Siebenbürgen sind fast immer mit reichem ornamentalen Schmuck bedeckt. Unter den Motiven dieser Ornamentik befinden sich unter anderem auch schlanke

Halbsäulen und Säulen mit gedrehtem Schaft auf den drei Ständern des Tores. Bisher hielt man diese Säulen beiderlei Gattungen für Abbildungen von Palmenbäumen, die aus dem Osten stammen sollen. Begründet wurde es damit, dass auf den Ständern, meist oberhalb der Säulenkapitelle je eine Palmette angebracht ist. Von den Säulen mit gedrehtem Schaft beweist Verfasser, dass es keine Zierstücke sind, wie man es bisher angenommen hat, aber auch keine Palmenbäume, sondern *Symbole*. Es sind die auch in Deutschland, besonders in Oberhessen bekannten, an Häusern, an Toren und Türen angebrachte *Feuer-Symbole*, die ihren Ursprung vom mittelalterlichen Kirchen-Kandelaber herleiten.

ÁBÉCÉNK ÉLETRAJZA.

Az emberi szellem legnagyoszerübb találmánya a betüvetés.

Betü képében a hangból olyan vonaljegy lesz, amely el tudja raktározni az értelem s az érzelem megnyilatkozásának minden szavát, minden mondatát. A szárnyaló beszéd és a magános gondolat megrögzítésével legyőzhetővé válik a tér és az idő távolsága.

Az írás előtti korszakot történelemelőtti korszaknak szokás nevezni, mintha írás nélkül emberhez méltó történés nem is volna lehetséges a világon. Sötét fejü emberekre pedig azt mondják: irástudatlan, analfabéta. Számukra nem világítanak a kultúra legfényesebb lámpásai: a betük.

I. Az írásjegyek születése.

Az ősi és primitív népeknek nincs sok közölni valójuk egymással. A jégkorszak rénszarvas vadásza vagy az afrikai bushmann-néger azért fest színes ábrázolásokat barlangja sziklafalára, csak azért farag alakzatokat csontra-fára, hogy elővarázsolja a megkívánt zsákmányt és esetleg megidézze a jó és a gonosz szellemeket.

Az egyiptomi képirás már nagyobb tartalmi szempontokat szolgál: a történelem kulcsa szeretne lenni. Sólóyom, lótosz, ember és egyéb figurákkal a fáraók dicső tetteit érzékelteti. Sőt igen elmésen ki tudja fejezni lábbal — a *menni*, könnyező szemmel — a *színi*, igéket. Ötszáznyi fogalomjegyükkel szinte megvalósítják a gondolatközlésnek ünnepélyes, maradandó, szabatos, tehát nagyobb súlyú formáját — az írásbeliségét.

Elmúlik még, legalább kétezer esztendő azonban míg a fogalmi- és szó-képekből fokról-fokra valóságos szó-írás szótag-írás s végül betűírás lesz. Az egyiptomiak 24 jegyből álló mássalhangzós betűket olyan képekből egyszerűsítik le, a milyennel a betű által ábrázolt szó kezdődik (Például az *r* betű az ajak ábrázolásából származik, mert az ajak egyiptomi nyelven *ró*.) A kínaiak ma is szójegyeket, a japánok szótagjegyeket használnak. Elgondolhatjuk mennyivel könnyebb 24 betűvel *írni*, mint a kínaiaknak 24 ezer szójeggyel. Hát még *olvasni*!

Az egyiptomiak a magánhangzókat elhanyagolják. Így teszik az arabok s azok a Libanon lábához telepedett sémi népek is, akik egyiptomi sugallatra alakítják ki az ugyancsak mássalhangzókból álló betűsoraikat. Volt régebben olyan hiedelem, hogy az ábécét íóniciái kereskedők vagy moabiták találták volna fel és pedig kb. 600 évvel

Kr. e. Nem régen azonban Byblosban, az ó-szövetségi „gebulok“ földjén olyan feliratok kerültek napfényre, melyek az írástörténet szempontjából igen fontosak. Ezek szerint ugyanis a byblosiak már Kr. e. 1300 évvel 22 tagú mássalhangzós betűvel írtak. És ezt a tudományukat közvetítik a görögöknek is. Az ő sémita nyelvükön alef, béth, gim-mel (ökör, ház, teve) stb, néven nevezett betűikből lesz a görög *alfa*, *béta*, *gamma*. S minthogy byblosiak bonyolítják le Görögország felé az írás legfőbb egyiptomi anyagának a papyrusnak az exportját is, a görögök ezt a növényi rostokból préselt lapokat szintén *byblos*-nak, majd pedig a könyveket is *byblos*-nak nevezik. (A könyvtár bibliothéka.) Sőt a keresztények Szent Írásának a *Bibliá*-nak a neve is ide kapcsolódik.

A nyílt eszű görögöknek két nagy érdemük van az ábécé további sorsát illetően. Az egyik az, hogy a keletről jövő mássalhangzós betűsört finomabb hangtani tapasztalatok elemzésével kiegészítik az a-e-o-u-i magánhangzókkal. Másodszer pedig ők dajkálják nagyra a mi számunkra az összes európai nemzetek írásának őseit, a *latin* ábécét.

II. Európa latinizál.

A latinokat délitáliei görög telepesek tanítják meg a betűvetésre. Már igen korán írnak kis- és nagybetűket. A nagybetűk többnyire kőbevésett ünnepélyes, egyenes vonalú formák, aminőket Titus diadalívén, vagy az akvinkumi római síremléken is láthatunk. A köznapi használat betűi kicsinyek és folyamatosabban gömbölkűek. Lapos ecsetet, írónádat (calamust), íróvesszőt (stílust) használnak hozzá. Írnak szavazáskor cserépre, egyébként papyrusra, pergamentre, legfőként pedig tabula-ra. Olyan fatáblára, mely enyves gipsszel vagy viasszal van bevonva s amelyről az írás letörölhető, mint a mi iskolai régi palatáblánkról. A Nemzeti Múzeumban a verespataki római aranybányákból ilyenek is maradtak ránk.

A keresztény íráskultúrában ugyanezek a betűformák és íráseszközök élnek tovább. Ujdonság csak 751 táján lép fel. Akkor tanulják el az arabok fogjúl ejtett kínai munkásoktól a zúzott rongypépből merített papírnak a készítését. Arabok terjesztik el egész Európában. Mire megszületik a gépgyártású rotációs, akkorra a lapapír már átveszi a világhuralmat.

A kolostorok celláiban egyelőre zavartalanul használják tovább a latin-írás eszközeit. Némileg előtérbe nyomul a gyöngéden vágott lúd- vagy hattyú-toll (penna), melyet penicillussal vágnak hegyesre vagy csapott hegyűvé. A fekete tinta (tinctor) gubacsból és koromléből készül. A vörös tinctor anyaga rubrum és minium. Ezt használják az író, rubrikáló és miniáló barátok. A szép római betűalakzatok azonban a sok másolás közben kezdenek elhervadni. Fejedelmi kéznek kell belenyúlni. Nagy Károly beavatkozása révén jönnek létre a megtisztult és jól kicsiszolt *karoling*-betűk. A szerzetesek és a szerzetesnők (mint nálunk Ráskai Lea és Sövényházi Márta) a sok ráérő idejük folytán inkább rajzolják, mint írják kodexeik betűit. Álmodozó lelkük szépségvágyát pedig külön tehetségek közreműködésével széldíszeken, kezdőbetűkön, kísérő képecskéken fejezik ki.

A XII. század táján egész határozottan két főirányba válik a betűízlés. A latin írás törzséből az északi népeknél, különösen a germánoknál kiágazik egy új változat: a gót írás. Az építészet formanyelvének hatása alatt a betűk merőleges fővonalai kihegyeződnek és megvastagodnak, mint a cölöpök. A mellékvonalak megtörnek és összekuszálódnak. További származéka lesz ennek a *fraktur*-típus, melyet közönségesen *német* betűknek szoktunk nevezni. A német betűket e korban rendszeren kétszer olyan vastag tollal írják, mint a latin betűket.

Természetesen bennünket magyarokat az érdekel a legjobban, hogy az írástörténetnek melyik fejezetei kanyarodnak felénk. És hogy miként álljuk meg helyünket 8-900 éven át abban a nyugateurópai kultúrközösségben, melybe a kereszténység felvételekor léptünk. Az az egy bizonyos, a latin írást annyira magunkhoz öleljük, hogy nem tud elcsábítani tőle se a keleti szomszéd *ciril*-írása, se a nyugati sógor *német*-betűje. Ellenben a latin „*scriptoria*” minden fogalma, minden szava vérünkkel válik. Még ma is megértjük, hogy mi a *tinta*, *calamus*, *penna*, *penicillus*, *papíros*, *pergamén* sőt a *cartha* sem ismeretlen, legalább is *kártya* elnevezés formájában.

III. A rovásírástól a latin ábécéhez.

A *betű* és *írás*, a *rovás* és a *könyv* viszont olyan szavak, melyek már benne vannak a pogánykori magyarság szótárában. A honfoglalók ősi rovásírása rokonságot tart a VI–VII. századi középpásziai *kők* vagy *kék-türk* népek rovásírásaival. Ezt a rovásírást cseréltük fel a kereszténység felvételekor a latin írással. De a magyar-székely rovásírás ismerete még jó sokáig lappang az országban és az országon kívül, egészen a XVII. századig. Unitárius templom mennyezetén és stambuli keserves török börtön falán leljük nyomát. Öreg pásztorok és erdélyi juhászok még ma is fapálcákra rójják számadásaikat. A körülöttünk élő nemzetiségek is átvették ezt a rovás módot a nevével együtt. Legutoljára Fadrusz János vésett kegyeletből rovott betűket a zilahi Tuhutum-emlékre.

Szent Istvánnal és olasz papjaival indul el a latin írás. A Szent Korona s koronázási palást feliratai római jellegűek. Irott könyveinket Nagy Lajos alatt Nápoly, Mátyás alatt Firenze gazdagítja. A Korvinkodexek a reneszánsznak legszebb példái. Betűi elegánsak és utólérhetetlen tisztasággal gyöngyöznek. Diszeinek pompája miatt a szerényebb nyomdászat jó sokáig nem tud szóhoz jutni. Hiába hozza Hess András 1472-ben olasz földről a legszebb *antico*-betűket Budára; nyomdája alig él pár évig.

A magyar királyság első századaiban leginkább a szóbeliség divik az ítélszéktől kezdve a hegedősökig egyaránt. Ami latinnyelvű oklevelet a kancellária s az egyház, mint hiteles hely kiállít, abban csak szórványosan és meglehetősen kerékbe törve fordul elő magyar szó. Összefüggő magyar szöveg ez időből alig marad több reánk 100 sornál, beleértve a Halotti Beszéd 32 sorát is.

Történelmünk egyik fele harc a Kelet ellen, másik fele harc a Nyugat ellen. Nem csoda, ha ezenközben sok magyar nyelvemlék megveszendőbe. A magyar írásbeliség megfelelő kifejlődésének van azonban más akadálya is. Az egyetemes egyház latin nyelvének

latin ábécéje ugyanis olyan, amelybe a magyar beszéd hangzói nem igen férnek bele. Nincs hosszú magánhangzó, hiányzik az ö, ü. Kuesnek kell írni a kövest, fee-nek a főt, vagy az u fölé e-t, kis melléklelet tesznek, hogy ü-nek legyen olvasható. Dezsőt ma is Dessewffynek, dupla v-vel, s-sel ffel és a végén ynal írjuk az időtől fogva. Még nagyobb nehézség van a j-sített mássalhangzókkal, A t, l, n, g fölé ékezetet vagy melléje y-t illesztnek. Pedig a velencevidéki papok ki tudják ejteni e mássalhangzókat s a gy-t tulajdonképen djnek kellene írni. E papok a hittérítés idején egyébként is máskép beszélnek latinul: g-t e és i előtt gy-nek mondják. Így megy át nyelvünkbe a Georgius Györgynek, az egiptomi egyiptominak, az angelus angyelnek, majd angyalnak írva. Az s betűt nem latinosan sz-nek hanem s-nek olvassák (ministrans, skola-iskola, sors stb.) Az sz betűt a Halotti Beszédben z-nek írják: Latiatuc feleym zumtuchel mik vogmuc ... (nincs ékezet, az i = y, a k = hol ch, hol c). Úgy hogy valószínűen így kell olvasni: Látjátuk feleim szümtükkal mik vagyunk!

A mohácsi vészig terjedően tehát a magyar nyelv és a latin ábécé házassága nagyon dög. A kiváltságos papi rend jó szívvel tanítja ugyan a nyakas magyarokat, a világiakat is, írásra és olvasásra, de nem eléggé nyelvhez simulóan és nem eléggé életrevalóan. Tanítványaikból a civil életben u. n. „tintásújjú“, igazi betűvető, nem sok kerül ki. Még Hunyadi János se igen ír, inkább csak olvas.

IV. Az írásbeliség kivirágzása.

A latin betűknek az az útja, amit a kolostorokból a palotákba tesz, nem válik javára a magyar írásnak. Fellendülés csak akkor következik be, mikor a reformáció s az ellenreformáció hatalmas szellemi mozgalma felismeri a betű propaganda erejét s a szárnyaló magyar ige mellett eljuttatja az irottakat is az udvarházakba, a polgárházakba s a jobbágyok felsőbb rétegeihez. Egyszeriben kapósak lesznek a tanult prédikátorok és iskolamesterek. Kezük alól vándor íródeákok rajzanak ki. Tőzsérek, sáfárok és kalmárok magyarul leveleznek és magyarul vezetik számadásaikat. Szinte megható miként erősödik a magyar betű szeretete. Azok a nyomdászpredikátorok, akik maguk írják, szedik, nyomják és adják el műveiket, a betűket is maguk metszik. Huszár Gál a zsolttárokhoz akkora iniciálisokat vés, amekkora lelkesedés fogja el az egyes énekeknél külön-külön. Nagyobb szellemi közösség ennél el sem képzelhető.

Innét kezdődik tulajdonképen a magyar ábécé kifejlődése és diadalútja. Még a latin paragrafusok közt élő Werbőczy is magyarul levelez Kessler Krisztinával. Thurzó Elek hátrahagyott szerelmes leveleinek se szeri, se száma. A poéták le is írják virágénekeiket, nemcsak énekelik. De oláh vajdák, hódoltsági pasák és tisztek szintén szívesen alkalmaznak magyar íródeákokat. Azok révén a magyar írás valóságos diplomáciai írás lesz. Mihály vajda magyarul levelez Rudolf császárral. A török pasák kényszerítik a bécsi udvart, hogy a magyar nyelvet használják és magyar kancellistát tartsanak. A magyar betű otthonos lesz a lengyel fejedelem, a tatár kán és a török szultán udvarában a „tyató“ révén (így hívják a magyar íródeákot törökül: tyató).

Mikor a magyar nyelv büszkén magasra emeli megbecsült fejét,

a magyar betű művészete is felragyog Bocskay Györgyben. Bocskay a bécsi udvarnál magyar secretarius és „scriba regis” 1540-től 1570-ig. Nemcsak magyar nemeslevelek és királyi leíratok betűstílusát alakítja ki, de díszbetűivel messze túlszárnyalja korának kalligrafusait, szépíróit. Betűremekeinek több kötetét most is a bécsi művészettörténeti múzeumban őrzik, epitaphiumai közül pedig 40 márványba vésett felírat látható tőle Innsbruckban. Kerek betűi (lettera rotundái) szebbek az olasz Cresci és Serlio betűinél. Vitézkötéses díszbetűi pedig legalább olyan értékűek, mint aminőt a római Vicentius rajzoltat Lionardo da Vinci zsinórfonatos díszítményei nyomán 1523-ban. Kimeríthetetlen gazdagságú Bocskay nyúlványos, farkincás, rezgős, tükörírású, törtvonalas betűinek sokasága. Ezek azonban csak olyanok, mint az ünnepnapok a naptárban. Hétköznapi használatra is van gondja. A betűprimadonnák mellett megneemesíti a jegyzői (notaresca), a kereskedői (mercantila) alakzatokat is.

Kétségenkívül Bocskay művészete az olasz-latin szellem jegyében emelkedik a legnagyobb magaslatokra. A terebélyesedő magyar írásbeliség sokat nyer vele, bár főként a hivatalos latin aktákra sugárzik elsősorban szépsége. A törökök kitakarodása után ez a magyarizálás és szépségkeresés megtorpan egy kissé: az ország nyitott kapu lesz a beözönlő idegenek számára. A Habsburgok is megpróbálnak bírokra kelni a német nyelv és betű érdekében. De a latinizálás és a belőle eredő logika, erő és tisztaság már nem tűnik el a magyar betűvetésből soha többé. Amikor például prédikátoraink Németországból elhozzák a hitújítás elveit, nem hozzák vele a német betűket. Inkább a latinbetűs Hollandiához fordulnak. Misztótfalusi Kiss Miklós és társai az amsterdami Elzevirek betűit veszik mintául. Az Elzevirek munkái felett pedig a velencei nyomdaművészet lelke lebeg, azé a velenceieké akik a legszebb röneszánsz antikvához Petrarca kezeirásából csinálnak kurzivot. Talán nem túlmerész meglátás az, ha protestáns iskolát járt nagyjaink (Arany, Petőfi, Kossuth stb.) puritán egyszerűségű, de világos és derült betűvetéseiben latin-olasz hatások leszármazottságát véljük felismerhetni. Ezeknek legszebb példái Bocskay György írótlábjából kelve már nem ismeretlenek előttünk.

V. A magyar lélek formáló ereje.

Véglegesen magyar ábécé akkor lesz a latin ábécéből, mikor a múlt századi nemzet felujhódás sodrába kerül. A magyar írástörténet életrajzában ez a férfi korba való lépésnek a szakasza, a homályba vesző gyermekcipős és az ingadozó ifjúsági korszakok után.

Mária Terézia századában még ostromol bennünket a kemény menetelésű fraktur s el akar bájolni a lenge vonalú francia. A magyar szemnek azonban a német betűk ductusa és sorainak közelsége olyan zsúfolt, mint a börtön rácsa. Hiába szeretné II. József ide belezárni Magyarországot kultúráját. Viszont a latinizáló magyarnak a francia betűk puhán feloldott formái dagályosak. A rézkarcolók pókláb-vékonyágú vonalai véznák. Hiába hinti el lágyan a rokokó rózsáit a kettős vonalú díszírásokra. Nálunk legfeljebb egy ideig hosszabbak lesznek a könyvcímek és bajuszosabbak a betűk. Gyönygy után már a nyugtalan pompájú cikornya lemarad.

A Napoleon utáni embereink még mindig latinul tanúlnak, de már magyarul írnak. Főként pedig magyarul éreznek. Az öntudatra ébredéssel elkezdődik a betűknek a magyar lélekhez való formálása. Csiszolják a szorgalmas *betűjavítók*, képekért fordúlnak hozzá a *költők*, fegyelmelik az *iskolamesterek*, úgy hogy a magyar művelődéstörténet számára mindebből egy új fejezetet lehetne megírni, a magyar írástörténet hallatlanul érdekes fejezetét. A magyar ábécé eljut a magyar népiség és e történelmiség síkjaira.

Először jönnek azok, akik pallérozzák nemcsak a nyelvet, hanem az írást is. Már Mikes Kelemen úgy egyszerűsíti az ü betűt, hogy két pont helyett vízszintes vonalat húz föléje. Jókai bele rejti a nagy J pontját a kezdő kacsARINGÓBA. Mindenki könnyíteni igyekszik a betűvetésen. Kyss Sándor 1813-ban könyvet ad ki a Pasigraphiáról, melyben összeolvasztja az egész világ ábécéjét. Eltörli a kettős mássalhangzókat és az ékezeteket. Azt hiszi, hogy univerzális betűjegyeivel az emberi művelődés közös nevezőre hozható. Követi őt e hiedelemben Petrik Józsefnek egy 1870-ben németül megjelent tanulmánya. Sőt Jókai Mór is, aki a jövő század vívmányai közzé sorozza a világírást. Vörösmarty csupán a kettős mássalhangzók betűit szeretné leegyszerűsíteni. Ide vonatkozó rajzokkal felszerelt javaslat azonban az Akadémia nem fogadja el. Csak sokkal később egyszerűsíti a cz-t c-évé. A hosszú í betű, amely olyan, mint az í, derékvonal nélkül, könnyebben tűnik el a közszereplés teréről. Sok bajt okoz életében; pl. a Calepinus löveg (azaz süveg) szavát valaki hibásan fővegnek olvassa s azóta fővegnek mondjuk és írjuk e soha nemlétező szót.

Aztán a költők is különféle ihletet nyernek a betűk formáiból. Tudjuk már, hogy Huszár Gál érzései nagyságához méri a kezdőbetűket. Csokonainál prózaiban így énekelnek az ábécé betűi tréfásan: — „nekünk hálálhatja író a kenyerét, mikor firkálásért pénz üti tenyerét“. Petőfinél a V, „a vándor darvak betűje“. Aranynál ugyanez a betű „a keskenyülő táncmesteri jól szabott lábat“ juttatja eszébe. Később Reviczky a kérdő jelnél a „halál sejtelmeire“ gondol. Rudnyánszky nál „feketete sugarak a könyvek betűi... a lelki vakok számára kigyúlnak“. Századunk becézett kedvence Ady úgy látja az embereket, hogy „ujjuk tintás... arcukon betűs a bánat...“ És egy „bolond nagy Kéz, iromba betűkkel felírja sorsunk az Égre... s ha a betűket már-már olvassuk, Ő letörli s új betűket ró fel“.

Az iskolamesterek pedig előbb pennával, penicilussal és léniával kezdik a betűtanítást, majd aztán külföldről hozott rendszerekkel. Már a római mester (magister) gyöngéden előkarcolja néha növendéke viasz-tabulájára a betűt, hogy az azután „stilussal“ megírja. Így írják elő nálunk is ceruzával a tintával kihúzandó vonalakat. Vagy a tanító egyenesen megfogja a tanuló kezét s úgy vezeti a betűvetésre. Majd külföldi példára segédpontokat, segédvonalakat és elipsziseket vesznek igénybe. 1860-ban Lövényi bevezeti nálunk is az „üteny-írást“. Ez a céltollal iparosított munka lesz, vezényszóra az i így készül: „i, fel — (nyomd meg a tollat) le, — kereken jobbra, — elég, — pont!“ Újabban a tanítás az álló írást ismét visszahelyezi régi jogaiba s arra fordít gondot, hogy szép is legyen, jó is legyen az írás és aki írja, annak öröme is legyen jól végzett munkája eredményében. Eddig ugyan-

is az a szabály, hogy mindenki másként ír az életben, mint az iskolában.

A könyvnyomtatás kiszélesíti, de egyformásítja is a betűismeretet. Viszont az iskola kissé bátortalanná teszi az írást sokoldalú támogatásával. Az írástörténet azonban nem vonhatja ki magát a szellemtörténet hatása alól. A betűvetés kimutathatóan összefügg szellemi, vallási, politikai és a számára előírt tanmeneti vonatkozásokkal. A hozzáértő grafalogosok a kézjegyekből leolvassák az egyén lelki szerkezetét és műveltségi állapotát is. Lélektanilag ez a ma divatos „tudomány” jelenthet valamit, de talán nem annyit, amennyit a hozzá nem értők belemagyaráznak. Hogy kor, nem, jellem, családi állapot, betegség s az eljövendő élettíkok mind benne rejtőznének a leírt betűk vonalaiban, azt teljes hitelességgel bizonyítani nem lehet. Göthe is megenged „sejditéseket”. Írása után meg lehet ismerni a gyermekes, öreges, parasztos embert. Vannak nőies, szomorkás és vidámra hangolt írások. Egy korszakra vonatkoztatva azonban művelődéstörténeti alapon valószínűleg sokkal több jellegzetességet elemezhetünk ki, mint egyszerű grafológiával.

VI. Megérkezés a népiséghez.

A magyar írás betűiről, a latinizálás, germanizálás és egyéb behatások után, akkor állapíthatjuk meg a magyar lelkiség felé való hajlás erősödését, mikor a népiség gondolata jelenik meg Csokonai, de még inkább Petőfi és Arany költészetével. Ekkor már olyan sajátságok lesznek általánossá (keskeny betűk, kevés vonallal sokat kifejezni, puritán, de logikus formák), melyek a magyar természet legmélyén gyökeredznek.

Álljunk meg a magyar népiség vizsgálatánál egy szóra. A parasztcserepen vagy fejfán, de székely kapuzábén is olyan a felirat, mint a magyar disz, hogy egy kis vonala sincs, melynek ne volna nagy értelme. Már a magyar ornamentikába sokszor bele vannak foglalva a magyar népdal jelképei: a rózsám-galambon-zivem-rozmaringom stb. jegyei. Szűrhimzésen, tükörfaragáson sokat látunk ilyen jelképes elemeket. Maga az írás a népnél nem mindig a betűkön nyugszik. A képiró is írja a képet A husvéti tojásra szintén írják a himet, a tulipános ládára a bokorvirágot. A kalotaszegi varrottas azért „írásos” mert író asszonyok koromlébe mártott sastollal előírják a himzés mintáját a fodorvásonra. A székelyek a ruha cifrájáról megmondják ki hova való. De az alföldiek is mindjárt tudják a temetői fejfák régi diszéről, ki volt katona, hajadon özvegyasszony, avagy árvagyerek. Így van ez a zsinór, sújtás és vitézkötés vonalaival is. El lehet olvasni, mint egy jegyzéket. A hullámos vonal = vízfolyás, a kettős = duplavízfolyás. Van kis nyolcas, nagy nyolcas, leveles, halfarkos, körtvélyes, patkós és még sok más egyéb. A saskörmös olyan, mint a görög meander. A huszárkötésnek, bakakötésnek, rostélyosnak vagy zsidósnak minden ember tudta valamikor az értelmét.

Nem csoda, ha ilyen talajból mint bokrok közt a jegenye, nagyra nő a magyar írók kezeirésének formai jelentősége is. Az ő betűik Zrinyitól Adyig, különösen Csokonai és Berzsenyi, Petőfi és Arany, Széchényi és Kossuth és sok más világító társaiknak kézjegyei nemcsak nemzeti ereklyévé magasztosúlnak előttünk, hanem vonalaik rezdülé-

séből, szóképeikből és soraik elrendezéséből, íróik belezárt lelkét is érezzük kiáradni. Egész magyar fajunk jellege tükröződik vissza belőlük több-kevesebb sajátosságokkal együtt. Az egyéniességek kis patakjaiból a magyaros írás nagy folyója lesz

Az egész föld kerekén a kínaiak legszerelmesebbek a maguk írásába. De a németek is szenvedélyesen ragaszkodnak szemrontó alfabetumukhoz. Hála nagy íróinknak, mi is már betűnket eszünkkel és szívünkkel egyszerre vetjük papírra. Mert számunkra a jó magyar írás nem más, mint a jó magyar beszéd látható formája. A felvillanó nemzeti gondolat letéteményese. Meglátjuk benne kialakítóinknak életfelfogását. (Csak olyat írtak le, amiben hittek s amiket eszményeiknek benső átérzése fűtött át.) Meglátjuk benne eszejárásuk nyílt és becsületes egyszerűségét. Ezért van az, hogy ha nagy íróink írásai közt lapozgatunk, úgy hatnak ránk, mintha napsütéses tájon legeltetnénk a szemünket.

Kodály megállapítja a magyar beszéd ejtésének, hangsúlyának, modulációjának nemzeti jellegét. Ugyanaz megvan a magyar beszéd vizuális megjelenítésénél is. A latin ábécé elérkezik a magyar népiségnek és történelmiségnek arra a fokára, mely után elmondhatjuk, hogy véglegesen magyar ábécé lett belőle. Jegyei a magyar nyelv írott jeleivé váltak. Formailag is a magyar élet, tudás és érzés kifejezői.

Czakó Elemér.

Irodalom.

Day, Lewis F.: Alphabets old and new. London, 1928.

Kürsch, L. D.: Ursprung von Sprache u. Schrift. Leipzig, 1930.

Waddoll, L. A.: The aryan origin of the alphabet. London, 1927.

Hajnal István: Az írásbeliség. Bp. 1923.

Istványi Géza: A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása. Bp. 1934.

Györfly István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Bp. 1939. 19. l.

Szentiványi Róbert: A régi byblos. Bp. 1926.

Zolnai Béla: A látható nyelv. Bp. 1926.

Czakó Elemér: Cirill-betűs könyvek Budán (Bpesti Szemle 1939.), Magyar írást a magyarnak (M. Paedagogia. 1839.), Bocskay György (M. Iparművészet 1912.).

Der Lebenslauf des ungarischen Alphabets. Die Ungarn, als sie sich zum Christentum bekehrten, haben ihre kök-türkische Runenschrift in das lateinische Alphabet eingetauscht. Anfangs stimmte das Zeichen mit dem Klang der Wörter nicht ganz zusammen. Es war eine Aufgabe von Jahrhunderten, bis sich der Text auch phonetisch an die lateinische Schrift anschmiegte. Verschiedene italienische und niederländische Einflüsse haben die Formen der Buchstaben zeitweise verschönert, die aber dem römischen Geschmack entsprechend den östlichen Cyrill- und westlichen Frakturtypen noch heute gegenüberstehen. Es ist nachzuweisen, dass diese Resultate die Folge historischer und völkischer Strömungen sind. Schliesslich fiel das Lateinentum mit dem Ungartum vollständig zusammen. Die Kenntnis der alten Runenschrift aber lebte im Lande noch lange fort. So ist sie noch heute bei den Schäfern im Gebrauch, die mit Hilfe von Runenstäbchen die ihnen anvertraute Schafe in Evidenz halten.

LISZT FERENC ÉS A MAGYAR ZENETÖRTÉNET.

(Forrástanulmányok Liszt magyar műveihez.)

I. Liszt Ferenc munkássága a magyar zenetörténeti kutatások tükrében.

Szinte hihetetlenül hangzik, hogy a magyar Liszt-kutatás — az 1936-i Liszt-émlékév ellenére is — zenetörténeti irodalmunk egyik legelhanyagoltabb ága. Pedig a magyar Liszt-irodalom, miként ezt Koch Lajos *Liszt Ferenc* c. bibliografiai kísérlete (1936) is mutatja, meglehetősen tekintélyesnek mondható. A legelső magyarországi (a *Pressburger Zeitung* 1820 nov. 28-i számában) megjelent Liszt-cikk óta szakadatlanul tart napjainkig a legnagyobb magyar zeneköltőre vonatkozó közlemények áradata. Ebben a hosszú sorban azonban kevés olyan dolgozattal találkozunk, amely előbbre vitte volna a magyar Liszt-kutatás ügyét. Van ugyan már néhány népszerűen megírt Liszt-munkánk (ifj. Somssich Andor és Koudela Géza művei, 1925., ill. 1936.), sőt Liszt-szindarabunk s regényünk is (Bárd Oszkár, valamint Harsányi Zsolt írásai, 1932., ill. 1936.), azonban még ma sincsen tudományos hitelű, alapvető Liszt-életrajzunk.

A németországi Liszt-irodalom sem jelentős. Lina Ramann,¹ August Göllerich² és Julius Kapp³ életrajzai után 1931-ben adta ki Peter Raabe, a neves Liszt-kutató az ő kétkötetes monografiáját. Ez a munka, melyet a kiadó-cég (J. G. Cotta) az alapvető muzsikus-életrajzok mellé szeretett volna állítani,⁴ kevésbé felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak. Nem eléggé részletes; meglepően kis töredékét dolgozta fel az eddigi Liszt-irodalomnak. Liszt zeneszerzői munkásságának ismertetése (a II. kötet) — különösen magyar zenetörténeti szempontból — felette hiányos s e mellett nem mentes az elírásoktól, tévedésektől és hibáktól.⁵

¹ *Franz Liszt. Als Künstler und Mensch.* Leipzig, 1880., 1887. és 1894.

² *Franz Liszt.* Berlin, 1908.

³ *Franz Liszt.* Berlin und Leipzig, 1909. (6. és 7. kiadás: 1918.)

⁴ Mint amilyenek Ph. Spitta (*J. S. Bach*), O. Jahn—H. Abert (*W. A. Mozart*) és Alexander Wheelock Thayer (*Ludwig van Beethovens Leben*) művei!

⁵ Igv pl. Liszt műveinek jegyzékében (Verzeichnis aller Werke nach Gruppen geordnet [összeállított] a könyv szerzőjének fia: Felix Raabe) a 109. szám alatt szerepel az a *Trois morceaux en style de danse ancien hongrois* című, 1909-i kiadvány, melyről pedig még 1926-ban kimutattam, hogy apokrif. A 3 táncdallam Liszt Jánostól, Liszt Ferenc állítólagos rokonától ered, v. ö. *Három — tévesen Liszt Ferencnek tulajdonított kompozícióról*, *Zenei Szemle*, XI. évf. 21—28. l. (E tanulmányt, mely német kivonattal együtt jelent meg, megküldtem annakidején a könyv szerzőjének.) — 419. sz.: *Heroïde funèbre* (8. sz. szimfónikus költemény), e művét Liszt — a *Zeneszerzői Lapok* 1870. május 15-i számának tanúsága szerint — gróf Batthyány Lajosnak, „a nagy magyar martynak az emlékére szerzette mindjárt a katasztrófa után.” — 561. sz.: *A lelkesedés dala.* A szövegíró neve (ifj. Ábrányi Kornél) kimaradt — 563. sz.: *Magyar király-dal.* A szövegíró: ifj. Ábrányi Kornél. — A kétes művek között szerepel (a Magyar Nemzeti Múzeum 1911-i Liszt Ferenc kiállításának katalógusa nyomán, 20. l.): *Kerepesi csárdás*. Ez a mű — miként az Ilka- és Irma-csárdások — 1857-ben jelent meg a pesti Treichlinger-cégnél, L... F... jelzés mellett („Átászták Patikáros testvérek.”) *E dilettantikus művek semmiképen sem eredhetnek Lisztől!* — Raabe műve I. kötetének 271—272. lapján olvasható az a jegyzék, amely az 1838—43. közötti Liszt-hangversenyek műsorainak összefoglalása. Ez az érdekes műsor-összeállítás (mely ugyan nem Liszt kezeirása, de az ő pótlásait, javításait tartalmazza) felelmi a 19 magyar

Liszt magyarságát — az ő levelei s nyilatkozatai alapján — eddig is egy egész sor cikk és értekezés világítja meg. Ezek közül említsük meg a Magyar Salon 1886-i cikkét (*Liszt Ferenc magyar szelleme*), Kumlik Emilnek,⁶ Csekey Istvánnak⁷ s e sorok írójának⁸ idevágó dolgozatait. Az azonban kétségtelen, hogy a magyar zenetörténet szempontjából minden Liszt-idézetnél előbbre kell helyeznünk az ő magyar tárgyú szerzeményeit, hiszen az ő magyarságának ezek a legdöntőbb bizonyítékai!

Liszt magyar stílusú műveinek számát A. Göllerich az ő korábbi Liszt-életrajzában⁹ 230-ra teszi; Gárdonyi Zoltán *Liszt Ferenc magyar stílusa* c. művében¹⁰ 84 (illetőleg tágabb értelmezésben: 102) magyar zenetörténeti vonatkozású Liszt-szerzeményt sorolt fel. P. Raabe idézett műve — az elveszett, tervezett vagy kétes szerzeményeken kívül — 673 szám alatt vélte megállapíthatni Liszt összmunkásságát; a magyar vonatkozású műveket — az életrajznak műfajok szerinti felosztása következtében — külön nem sorolta fel¹¹ s így érthető, hogy összefoglaló ismertetésükre nem került sor.

Milyen kapcsolatban állanak Liszt magyaros művei a magyar zenével?¹² Ezt a kérdést — bár igen röviden s csupán a rapszódiaakra vonatkozóan — első ízben Fabó Bertalan vetette fel *Liszt Ferenc visszamagyarosodása és magyar működése* c. cikkében.¹³ E sorok írója tíz

rapszodiát. Megmagyarázhatatlan tévedés: az I. rapszódia — mint ismeretes — 1851-ben jelent csak meg! — Lisznyai Kálmán neve két helyen is (I. köt.) Liszmayként szerepel. Természetesen akadnak egyéb hibák is, így pl. Raabe nem tudja, hogy a 248. sz. alatt jelzett *Lebewohl* c. „Schubert”-dalátírat nem Schubert szerzeményén alapul, hanem A. H. v. Weyrauch-én, v. ö. Wiener allgemeine Musik-Zeitung, 1846. márc. 5. (VI. évf. 28. sz.) — Raabe munkájának valamennyi hibáját itt nem korrigálhatjuk, ez a feladat külön tanulmányt igényelne!

⁶ *Liszt Ferenc magyarsága*. Budapesti Hirlap, 1911. júl. 29. és aug. 6.

⁷ *Franz Liszt's Ungartum*. Pester Lloyd, 1926. okt. 24.

⁸ *Liszt Ferenc magyarsága*. Magyar Muzsika, 1937., 7—11. l.

⁹ Reclams Universal-Bibliothek, 1888.

¹⁰ *Musicologia Hungarica*, III. 1936.

¹¹ A magyar művek tehát ebben a számsorban szerepelnek, így pl. a rapszodiák a 106. sz. alatt.

¹² Ezen a helyen kell helyreigazítanom Koch Lajos idézett Liszt-bibliográfiájának (különlenyomat a Fővárosi Könyvtár Évkönyve V. kötetéből) egy érthetetlen tévedését. A 74. lap on ugyanis azt olvashatjuk, hogy Simonffy Kálmán *Liszt Ferenc és a magyar zene* c. cikke — Koch szerint „tárgyalja L. magyar tárgyú műveit” — a Tükördarabok a Királyhágón túlról c. folyóirat 1863-i évfolyamában jelent meg (Nr. 161., 171. és 248.). Ehhez az elíráshoz, melyet kétségtelenül Szinnyei József *Magyar Írók* c. műve egyik mondatának helytelen értelmezésére vezethetünk vissza (I. a Simonffy-cikket a XII. kötet [1907.] 10/5. hasábján), kettős helyreigazítást kell fűznünk: 1. Tükördarabok a Királyhágón túlról c. folyóiratról a magyar bibliográfia nem tud és 2. *Dr. Liszt F. és a magyar zene* c. cikk, mely helyesen a Pesti Napló 1859. szept. 6., 7. és 14. számaiban (202., 203. és 208.) jelent meg, csakis Liszt *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* c. műve körüli polémiaira vonatkozik (Simonffy és Liszt leveleivel, valamint Simonffy bírálatával). A hivatkozott Tükördarabok cím (Szinnyeinél is!) Simonffynak ugyancsak a Pesti Naplóban, de annak 1863-i évfolyamában megjelent erdélyi útirajz-sorozatára vonatkozik (júl. 7., 8., 10., 17., 29. és okt. 3.). [152., 153., 155., 161., 171. és 248. számok.] A Pesti Naplónak előbb említett, 1859-i cikksorozata egyébként helyesen is megtalálható a bibliográfia 95. lapján.

¹³ A Néoművelés 1911. okt. 15-i számában. Itt kell rámutatnom az érdemes szerző egy megmagyarázhatatlan elírására: Fabó Bertalan e dolgozatában azt állította (292. l.), hogy Liszt a *Melodies hongroises* (helyesebben: *Magyar Dallok* [a rapszodiák előtanulmányai]) egyik füzetében feldolgozta a Martinovics-indulót. Ez a valamikor rendkívül nép-

évvel ezelőtt megjelent dolgozatában¹⁴ igyekezett filológiai pontossággal fényt deríteni Liszt legjelentősebb magyar ciklusának: rapszódáiának forrásaira. A forráskutatások terén – jöllehet Gárdonyi Zoltán ezóta két önálló munkában is foglalkozott Liszt magyar műveivel¹⁵ – újabb eredmények nincsenek: ezért kísérlem meg újból Liszt magyar műveinek zenetörténet-filológiai szempontból való összefoglalását. Természetesen most is hangsúlyozni kívánom (miként az előbb említett dolgozatom bevezetőjében), hogy „e felsoroláshoz is akadhatnak utóbb kiegészítések”.

Végül még egyet. Gárdonyi 1931-i disszertációjában, idézett tanulmányommal kapcsolatban, két helyen is azt az állítást kockáztatja meg, hogy „a források megtalálása szerencse dolga” (26. és 39. l.). Nem vonom kétségbe a „szerencse” jelentőségét a zenetörténeti kutatások terén – hiszen például bukkanhat fel még ezután is egy-egy, általunk nem ismert Liszt-kompozíció¹⁶ –, a „szerencse” azonban nem lehet a tudományos kutatások iránytűje. Aki foglalkozott valaha magyar dallamtörténeti kérdésekkel, az jól tudja, hogy az eredmények elsősorban a módszeren és a magyar dallamanyagnak minél szélesebbkörű ismeretén alapulnak.

II. Magyar dallamok Liszt Ferenc feldolgozásában.

Az itt következő forrás-kimutatás csupán az eddigi kutatásaim eredményeinek összefoglalása, tehát nem tér ki Liszt valamennyi magyar művének ismertetésére. Liszt a feldolgozott dallamok eredetét csak a legritkább esetekben tüntette fel művei élén (Erkel-, Festetics-, Mosonyi-, gróf Széchenyi Imre- és Szabady-Massenet-feldolgozásaitól eltekintve, az A.¹⁷ sorozat XVI. számánál [= B.¹⁷ sorozat X. számával], valamint a B. sorozat XV. [Rákóczi-induló] és XIX. számainál; a Rákóczi-nóta feldolgozásánál [A. X.] azonban már nem jelölte meg a forrást!)

1. Zum Andenken.

(R. 107., G. 85–86.¹⁸)

Ezzel a jelzéssel látta el Liszt Párisban írt, a magyar stílusúak között két legkorábbi (1828) zongoradarabját. Ezt a kis Liszt-kéziratot

szerű s ma már csupán néhány cigánybanda által ismert dallam, mely induló (verbung) formájában az ú. n. *Veszprémmegyei nóták* XV. fogásában jelent meg először Liszt János neve alatt (1832., Nro. 129. és 130.), nem található Liszt Ferenc feldolgozásai között. Ez az induló egyébként az 5. sz. jegyzetben említett apokrif Liszt-kompozíció (*Trois morceaux*) harmadik száma.

¹⁴ *Liszt Ferenc magyar rapszódái.* Muzsika, 1929 1–2. sz. Külön is megjelent.

¹⁵ *Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Franz Liszts.* Berlin und Leipzig, 1931. (Az Ungarische Bibliothek első sorozatának 16. száma.) L. még Gárdonyinak a 10. sz. jegyzetben idézett művét is.

¹⁶ Így Raabe említi a kétes művek között (Göllerich közlése nyomán) Liszt magyar zongoraversenyét, melynek kézirata Menter Zsófia († 1918) birtokában volt (idézett műve II. k. 363. l.). Fabó Bertalan *A magyar népdal zenei fejlődése* c. művében (1908., 389. l.) is valószínűleg erre a szerzeményre célzott, midőn azt állította (minden közelebbi forrás megjelölése nélkül), hogy a Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs kezdetű dallamot „Menter Zsófia Liszt átíratában játszta”.

¹⁷ Lásd a 29. számú jegyzetet!

¹⁸ R. = Felix Raabe idézett katalógusa (I. az 5. számú jegyzet!) G. = Gárdonyi Zoltán *Liszt Ferenc magyar stílusa* c. művének jegyzéke (121–125. l.).

— a „szerzemény“ szót itt még igazán kerülnünk kell — Gárdonyi Zoltán ismertette meg velünk,¹⁹ bár a Liszt magyarságát első ízben bizonyító kézirat létezéséről korábban is tudtunk: a 3. lapot facsimileben közölte már Ernst Bücken *Die Musik des 19. Jahrhunderts bis zur Moderne* c. művében.²⁰ Mindkét darab megjelent Gárdonyi Z. 1936-i műve mellékleteként.

Az első darab az ismertető szerint nem teljes, „alighanem a triója vagy a variációja lehetett az eredeti egésznek“.²¹ A darabot Gárdonyi Csermák szerzeményének tulajdonítja (a *Veszprémvármegyei nóták* VII. fogásából, 1825., 51. sz.) Ez tévedés. E darab — miként az itt következő kótapélda is híven mutatja — Fáy Lászlónak, Fáy András írók öccsének *Kinizsi nótája* c. szerzeménye. Fáy László darabja (melyet Liszt csupán megrövidített, de alig változtatott rajta valamit²²), a Kisfaludy Károly által szerkesztett *Aurora* c. zsebkönyv 1822-i (I.) évfolyamában jelent meg (I. melléklet).

1. FÁY LASZLO: Kinizsi nótája (1822.)

Poco Andante.

2. LISZT FERENC: Zum Andenken (1828.) 1.

Fáy László zeneszerzői működéséről keveset tudunk.²³ Ezt a zongoradarabját — a szerző megnevezése nélkül — *Kinizsi harcz indulója* címen 1853-ban Bartay Ede is kiadta,²⁴ 1869-ben pedig Bartalus István tette közzé az eredeti Fáy-szerzeményt.²⁵

¹⁹ *Liszt Ferenc első magyar zenedarabjai*. Sopron, 1935.

²⁰ Az ugyancsak Ernst Bücken által szerkesztett *Handbuch der Musikwissenschaft* c. sorozatban, 1929., 202. l.

²¹ *Liszt Ferenc első zenedarabjai*. 1. l.

²² A Liszt által lejegyzett darab: Fáy László nótájának 1—4. és 15—30. üleme, az eredeti nóta további 30 üleme Lisztnél hiányzik!

²³ Egy kéziratos Magyar nótája („Frissével edgyütt“, 1838.) a Nemzeti Zenede könyvtárából került a Magyar Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményébe. Szemere Pál pedig említést tett Fáy Lászlónak egy „Deutsch“-járól, melyre 5 „penderített“ verseket, l. Kazinczy Ferenchez, Pécelen, 1812. okt. 6-án kelt levelét (*Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Váczy János. XI. k. 1900., 152. l.)

²⁴ 30 *Eredeti Magyar Zenedarab* (11. sz., könnyített kiadásban s az utolsó 18 ütem elhagyásával).

²⁵ *Magyar Orpheus*, 98—99. l.

A második darab, miként ezt már Gárdonyi Z. is megjegyezte, Bihari János dallamán²⁶ alapul. Ma *Hatvágás*-verbunkosként ismerjük, azonban Mátray Gábor szerint ez a dallam viselte eredetileg a „Fija halálára” címet,²⁷ tehát nem a ma is hallható *Requiem*.²⁸ A *Hatvágást* — mint tudjuk — Bihari halála után Rózsavölgyi magáénak vindikálta, sőt ki is adatta szerzeményeinek *Nemzeti Zenetár* című, 1844-ben megindított sorozatában (I. f. 5. sz.). Rózsavölgyi állításának tarthatalanságára már Bihariról írt tanulmányomban rámutattam.

2. Magyar Dallok (Magyar Rhapsodiák).²⁹

(R. 105.; G. 3—6., 10—12., 13. és 14—15.)

A Honművész 1840. január 9-i (3.) számában — kapcsolatban a január 2-i Liszt-hangverseny ismertetésével — a következő sorokat olvashatjuk: „Más nap koszorús hazánklija azon ígéretet tette, hogy a magyar hangszatnak pártolóival egyesülve a magyar egyházi s világi dalokat, táncznótákat egybegyűjtendi, s általa iratandó magyarázatlat nyomtatva kiadja, mi által olly nemzeti munkát alapitand, mellynek értéke megbecsülhetlen, s a nemzetre nézve külföld előtt is érdekes és dicső leend”. Ez a híradás már kétségtelenül a *Magyar Dallok* lassan-lassan kialakuló tervére vonatkozik, az „általa iratandó” magyarázat gondolatát pedig a cigányokról írt, 1859-i művével (*Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*) hozhatjuk kapcsolatba. A magyar dal-lamok „egybegyűjtése” ekkor valóban elkezdődhetett, hiszen már az első pesti hangversenyén, 1839. dec. 27-én, ráadásként „egy ismeretes magyar nótát” játszott el. A második (dec. 29-i) hangversenyének műsórán egy „Phantasia magyar szellemben” szerepelt s ráadásul ezúttal az „ugy nevezett Rákóczy-indulót phantasia-alakba öltöztetve játszák” (Honművész. 1840., jan. 2. [1. sz.]) Ezek az első adatai a *Magyar Dallok* (illetve: *Magyar Rhapsodiák*) c. sorozatnak,³⁰ melyet Liszt utóbbb érvénytelennek jelentett ki (l. *Thematisches Verzeichniss der Werke von F. Liszt*. Von dem Autor verfasst. Leipzig, 1855. 15. lap.) Ez a ciklus 17 megjelent számból áll; a XVIII., XIX. és XXI. számok kéziratban maradtak fenn, a XX számot pedig („román”) rapszodiaként adtak ki 1936-ban. A XVIII., XIX. és XXI. számokban feldolgozott dallamokra vonatkozóan lásd a végleges (e dolgozatban B-vel jelzett) so-

²⁶ V. ö. Major Ervin: *Bihari János*. Budapest, 1928. (Lásd a tematikus-katalógus 25. számát).

²⁷ Lásd Mátraynak kézírásos bejegyzését a *Veszprémmegyei nóták* III. fogásának (1824.) abban a példányában, amely a Nemzeti Zenede könyvtárából került át 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeum zenei osztályára.

²⁸ Bihari tematikus-katalógusom 21—23. száma.

²⁹ Ezt a sorozatot a továbbiakban A. betűvel, a 4. szám alatt ismertetett (Liszt által véglegesnek tekintett) rapszódia-sorozatot B. betűvel jelölöm.

³⁰ A *Magyar Dallok* (*Magyar Rhapsodiák*) nyomtatásban megjelent 17 számát (10. füzetben) lásd a Magyar Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményében (Mus. pr. 2435. [I—XI.] és 14.968 [I—IX. és XII—XVII. számok.]) A 10. füzet 1840 és 1847 között jelent meg a bécsi T. Haslinger-cégnél. (Lemezszámok: 8041—8044. és 10.205—10.210.) E sorozat V., IV. és XI. 3. számai ugyanennél a kiadónál még kétizben megjelentek; 1.: *Ungarische National-Melodien* (Im leichten Style bearbeitet. D-, C- és B-dur. Lemezszám: 9286.) és 2.: *Ungarische National-Melodien*. (Ajánlás: A. S. E. le Comte Appony . . . Des-, Cis- és B-dur. Lemezszám: T. H. 10.045.) Az I—VII. számok *Album d'un voyageur* (3me Année) címen is megjelentek B. Lattenál, Párisban.

rozat XII., VIII. és XIV. számait. A XX. („román”) rapszódiaira nézve lásd a végleges sorozat VI. és XII. számait, valamint Gárdonyi Z. Liszts 20. *ungarische Rhapsodie* c. cikkét (Ungarische Jahrbücher, 1930. 293—296. l.), továbbá Oktavian Beu *Franz Liszt in țara noastră* c. füzetét (Sibiu, 1931. 81—95. l.) és a „román” rapszódia 1936-i kiadásának (Universal-Edition) ugyancsak Beutól eredő bevezetését.

*

I. Nem látszik feldolgozásnak.

II. Mariskám, Mariskám! eszem a szemedet kezdetű dal átírata. Egyike volt már Déryné „kedves” dalainak is (Miskolc, 1815., l. Déryné naplójának Bayer-féle kiadását, I. k. 312—313. l.) Lásd: Szerdahelyi József: *Négy igen kedves Magyar NÉPDAL* (megjelent az 1840-es évek elején, a pesti Wagner József cégnél, I. sz.) Szövegét l. Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. II. k. 1847., 102. l. Dallamát l. még Füredi-Bognár-féle 1851-i³¹ és Füredi-Bartalus-féle 1861-i³² népdalgyűjteményekben is (67., ill. 61. sz. alatt).

III. Forrása még nem volt megtalálható.

IV. (= a VI. magyar rapszódia [B. sorozat] 2. témájával.) Kisütött a nap sugára kezdetű szöveggel megtalálható Szerdahelyi és Egressy Béni *MAGYAR DAL-VIRÁGOK* c. füzetében, 5. sz. (Pest, Miller Károly kiadása. Évszám nélkül, a kiadvány megjelenését jelezte a Regélő Pesti Divatlap 1843. május 11-i [38.] száma.) Zárlatok (g₁ záróhang mellett): 1, 5, 3; szótagszám: 8. Ugyanezt a dallamot Esik eső a harasztan kezdetű szöveggel l. Füredi-Bognár 1851-i gyűjteményében (55. sz.), továbbá Szini Károly *A magyar nép dalai és dallamai* c. kötetében is (Pest, 1865. 93. sz.) Liszt feldolgozása azonban legközelebb áll ahhoz a szövegnélküli változathoz, mely egy szabadságharc körüli időkben kiadott füzetben (*Két HONVED dal és CSÁRDÁS Zongorára*. Pest, Treichlinger J. Lemezszám: J. T. 193.) jelent meg. Ugyanezt a dallamot — azonos letétben — lásd még Carl Haslinger *Museum für National-Melodien* c. kiadványában is (II. Ungarn. Wien, C. Haslinger. Évszám nélkül. Lemezszám: C. H. 11, 462. Megjelent valószínűleg az 1850-es évek elején).

V. (= a VI. magyar rapszódia [B. sorozat] 1. dallamával.) Az ú. n. *Chlopiczky-nóta*. Káldy Gyula *A régi magyar zene kincseiből* c. gyűjteményében (1890., I. f. 7.) — Attila, Lehel, Árpád elhunyt dicső unokák kezdettel — 1750-es évszámmal közölte! (Chlopiczky József *1772., † 1854.) Szövegnélküli feljegyzését l. Szuk György *Arietten und Solo Stücke für Guitarre* című, a múlt század ötvenes éveiből származó kéziratában. Új a csizmám, most vették kezdetű szöveggel Limbay Elemér közölte (*Magyar Dal-Album*, II. k. és *Magyar Daltár*, II. k. 1881. 384. sz.) E dallamot azonban ma is leginkább a Jaj de huncut (v. Mégis huncfut) a német kezdetű szöveggel ismerik (l. pl. Palotásy

³¹ *100 Magyar népdal*. Gyűjtötte, s... Bognár Ignác zongorakíséretében kiadta: Füredy Mihály. Pest, a kiadó tulajdona (1851.) A továbbiakban Füredi—Bognár-féle gyűjteményként rövidítve.

³² Külső címlapja: *101 NÉP ÉS MAGYAR DAL, melyeknek nagyobb részét éneklé Füredi M.* Belső címlapja: *101 MAGYAR NÉPDAL énekre és zongorára alkalmazta BARTALUS ISTVÁN*. Pest, 1861. Rózsavölgyi és társa. A továbbiakban Füredi—Bartalus-féle gyűjteményként rövidítve.

Gyula: *Legszebb 101 magyar népdal*, I. k. [Bárd-kiadás] 1893. 101. sz. V. ö. még: *Lajos bácsi* [Kossuth Lajos] *dalai*. Zongorára átírtá Árpád Jenő. Pest, 1867, Rózsavölgyi-kiadás. 2. sz.)

VI. (Lásd e sorozat XII. számát, valamint az V. rapszódíát is [B. sorozat.]) Kossovits József verbunkosa (*XII Danses Hongroises Pour le Clavecin ou Piano-Forte* c. füzetéből, „gravées à Vienne chez Artaria et Comp.“) 1794-ből, ennek hamarosan népszerűvé vált dallamára írta Csokonai „A reményhez” c. költeményét. Idevonatkozóan l. Harsányi István *Adalék Kossovich József működéséhez* c. cikkét az Irodalomtörténeti Közlemények 1927. évfolyamában (119–120. l.) és e sorok írójának *Liszt Ferenc magyar rapszódíái* c. dolgozatát (1929.). (Az itt előforduló B-dur Allegretto, valamint az A. XII. számban felhangzó E-dur appassionato [így természetesen a B V. dolce con intimo sentimento-ja is! Gárdonyi 1931-i dolgozatában 2. ill. 3. számmal jelölve] nem tekinthetők önálló dallamoknak: mind a kettő „A reményhez” motívumainak továbbfejlesztéseként tűnik fel.)

VII. (Lásd a B. sorozat IV. számát is.) Az 1. és 2. dallam eredete ismeretlen. 3.: Csermák Antal György „friss magyar”-ja, megjelent a *Veszprémvármegyei nóták* V. fogásában, 40. sz. (E füzet megjelenése jelezve a Hasznos Mulatságok 1825. II. félesztendei 23. számában.) Csermákra vonatkozólag l. gróf Fáy Istvánnak e dolgozat V. fejezetében idézett levelét!

VIII. A dallam eredete még ismeretlen. Langer Viktor közlése alapján — Liszt nevének említése nélkül — feldolgozta zongorára (négykézre) Heinrich Hofmann (1842–1902) *Silhouetten aus Ungarn* c. művében (II. füzet, 1.).

IX. 5 dallam feldolgozása. 1.: Róthkrepf (Mátray) Gábor szerzeménye, lásd a *PANNÓNIA* vagy: *Válogatott Magyar Nóták Gyűjteménye* c. kiadványának 3. füzetét (No. 3. „Halkal” [= adagio]). A füzet megjelent a bécsi Pietro Mechetti-cégnél (évszám nélkül, jelezve a Tudományos Gyűjtemény 1826. IX. kötetének 126. lapján.) A 2., 3. és 4. dallam Bihari Jánostól ered, lásd a 26. sz. jegyzetben idézett tematikus katalógus 40., 46. és 57. számait. Az 5. dallam eredete még ismeretlen.

X. *Rákóczi-nóta*. (Liszt a dallam eredetét nem tüntette fel.) Mátray Gábornak előbb idézett, *Pannónia* c. gyűjteményéből (No. 4.), v. ö. *Rákóczi-nóta és Rákóczi-induló* c. cikkemmel, Budapesti Hírlap, 1929. dec. 25. A Rákóczi-nótának ezt a hangszeres változatát közölte — nyilván Mátray feljegyzése alapján — Bartay Ede is (l. 30 *Eredeti Magyar Zenedorab* c. kiadványát [1853.] 17. sz.: *Rákóczy siralma*).

XI. 3 dallam feldolgozása. Az 1. és 2. dallamot l. a B. sorozat III. számában is (eredetük még nem volt megállapítható), a 3. dallamot l. a B. sorozat VI. számának 4. dallamaként is. Ez utóbbi eredetét Gárdonyi Z. találta meg a weimari Liszt múzeum egyik kéziratában, mely Liszt János³³ hátrahagyott magyar dallamait tartalmazza.³⁴ (A Zeneközlöny 1906. febr. 5-i száma szerint azonos lenne A szerelem, a szerelem de édes kezdetű dallal [?])

³³ Liszt Jánosra vonatkozóan l. az 5. sz. jegyzetet!

³⁴ L. Gárdonyinak a 15. sz. jegyzetben idézett, 1931-i művét (22. l.).

XII. HEROÏDE ÉLÉGIAQUE. E sorozat VI. számának újabb feldolgozása (a VI. szám hangneme: g G, XII.: e-E)

XIII. Rákóczi-induló (kétféle verzióban, a második: „Erleichtert“) V. ö. a B. sorozat XV. számával.

XIV. (Lásd a B. sorozat XI. számát is!) 4 dallam feldolgozása. Ezek eredete ismeretlen, azonban a 2. dallam (Andante sostenuto) feltűnően megegyezik Reményi Edének egy magyarjával.³⁵ Bár Liszt e rhapsodiája 1847-ben jelent meg, tehát 12 évvel előzte meg Reményi magyarjának kiadását, azonban mégsem lehetetlen, hogy Liszt ezt a dallamot éppen Reményi hegedűjátéka nyomán jegyezte fel, talán Pesten, 1846-ban.

XV. 4 dallam feldolgozása. (L. a B. sorozat VII. számát is [a 4. dallam nélkül!]) Az első („cigányos stílusú“) dallamból a Hozz (v. Adj) bort a' fejszémre kezdetű népdalunk hangjai vehetők ki. E dallam megtalálható már Tóth István kiskunfűlöpszállási orgonista-kántor *Ariák és Dallok, verseikkel* c. kéziratában (1832-43., a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára, 69. l.), valamint Bartay Andrásnak *EREDETI NÉP-DALOK KLAVIR KISÉRETTEL* c. kiadványának II. füzetében, 3. sz. (Pest, Grimm Vincze kiadása, jelezve a Honművész 1834. ápr. 6-i számában.) Ugyanezt a dallamot Fogarasi János Kertemben van egy fa kezdetű szöveggel közölte *Művelt magyar nyelvtan* c. műve (1843.) függelékében.³⁶ A Vivace az 1. dallammal kezdődik,³⁷ majd megérem én a magam sorsával kezdetű dal következik. Ezt lásd a *CSIKÓS DALAI ZONGORÁRA* c. kiadványban, 4. sz. (Pest, Treichlinger J. kiadása), valamint — szöveg nélkül — Bartay Ede *50 Legkedveltebb NÉPIES CSÁRDÁS* c. gyűjteményében (Pest, Rózsavölgyi és társa kiadása [1852?], 25. sz.) Liszt e dallamot azonban nem a *Csikós dalai* közül vette (sem pedig más dalkiadványból), hanem — szinte hangról-hangra — A' *NOGRÁDI TISZTVÁLASZTÁS' DIADALA* c. műből, melyet Bunkó János után Tomala Ferdinánd pesti kótakiadó tett le zongorára. Az évszám-nélküli kiadvány³⁸ megjelenését a Honművész 1833. ápr. 4-i (1.) száma jelezte. A 3. dallam egy-egy variánsát lásd Bartay Ede itt idézett gyűjteményében (9. sz.), valamint Bartók Béla *A magyar népdal* c. könyvében (1914., 198. sz. Nem láttam én télbe fecskét kezdettel.) A zárlatok mindkét helyen: 3, 1, 5 (Lisztnél a záróhang — elferdítve — gis!) A 4. dallam ismét a Bunkó—Tomala-féle *A' nógrádi tisztválasztás' diadala* c. műből ered (No. 3.: „Halkal“) Tomalának ezt a letétjét vette célba Fogarasi János, midőn *Művelt magyar nyelvtan* c. művében azt írta, hogy „a himpellérek még csak le sem tudják írni a hallották eredeti szép magyar dalt, annyival kevésbé képesek igazi jellemét felfogniok“ (387. l.) Fogarasi művének zenei függelékében (IV. sz.) a Stocker Thaddé által „áttekintett“ zongorakisérettel párhuzamosan közölte Tomala eltorzított dallamát A dallam népi eredetű s Kivel háltál az éjjel kezdetű szöveggel előfordul

³⁵ *EREDETI MAGYAR és egy nemzeti tánczdal. Zongorára szerzé REMÉNYI EDE.* Kiadta Reményi Károly. Pest, 1859., Haske és társa. I.: Andante Quasi Allegretto. (A Magyar Nemzeti Múzeum zenei osztálya. Mus. pr. 3099.)

³⁶ *NÉPSZERŰ MAGYAR DALOK és HANGMŰVEK*, III.

³⁷ Gárdonyi 1931-i művében ezt tévesen új (2.) dallamnak értelmezi! (77—78. l.)

³⁸ Gyűjteményemben.

Tóth István itt idézett kéziratában is (68. l. 125 sz.: „Verbung tempo“).

XVI. (Lásd a B. sorozat X. számát is.) Liszt jegyzete e rapszodiához: „Nach der von Egressy Beni zu meiner Begrüssung in Pesth componirten Original-Weise bearbeitet und dem Componisten freundlichst gewidmet. Franz Liszt.“ Liszt itt Egressy Béninek *FOGADJ JSTEN* című, „tizstelete jeleül LISZT FERENCZnek“ ajánlott magyar nótáját dolgozta fel (megjelent Wagner Józsefnél, Pesten.) Liszt Egressy átiratát Pesten mutatta be, 1846. május 13-án.³⁹

XVII. Az itt feldolgozott 6 dallam közül az 1—3. és az 5, a B. sorozat XIII. számában is szerepel. 1.: Kisfaludy Károly *Rákosi szántó a török alatt* c. versére (1828.) írt, ismeretlen eredetű dal (megtalálható már Tóth István idézett kéziratában [129. l.], valamint Szerdahelyi József- és Füredi-Bartalus-féle — a II. számnál idézett — gyűjteményekben IV., ill. 1. sz.) 2.: tkp. féldallam (6 ütem, a 7—8.: az első dallam kezdete!) A teljes dallam megtalálható A kinek nincs szeretője kezdetű szöveggel Bartay Andrásnak második népdalkiadványában (*MAGYAR NÉPDALOK. A' Kisfaludi Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI JÁNOS. EREDETI MELODIÁKKAL Zongorára és énekhongszóra dolgozta... BARTAY ENDRE. Bécs, Diabelli és Társa. Évszám nélkül [jelezve a Wiener allgemeine Musik-Zeitung 1864. okt. 10-i számában]; 1. szám.) A 3. dallam Rózsavölgyi Márk szerzeményeként szerepel a *Veszprémmegyei nóták* VIII. fogásában (64. sz., e füzet jelezve a *Hasznos Multságok* 1826. I. félesztendei 22. számában.) Róthkrepf (Mátray) Gábor a IX. számnál idézett *Pannónia* c. gyűjteményének 3. füzetében „Egygy Nép ének szerént“ felirattal közölte (12. l.). Előfordul — Bár csak engem valaki, valaki kezdettel — Bognár Ignác *50 EREDETI NÉP- ÉS MAGYAR DAL* c. füzetében (Pest, 1858. 20. sz.). Egy változatát I. Bartók Béla *A magyar népdal* c. művében is (1924., 72. sz.) A 4. dallam kétségkívül a *Mit busulsz kenyeres* kezdetű dalunknak (Bugy Jakab énekének) 1—8. üteme, lásd Mátray Gábor *MAGYAR NÉPDALOK egyetemes gyűjteménye* c. kiadványának 2. füzetében (1854., 43. sz.) 5.: a ma is népszerű ||: Nem, nem, nem :|| nem megyünk mi innen el kezdetű dal. A 6. dallam (a-moll, $\frac{3}{8}$, *espressivo*) szintén még felkutatásra vár.*

3. Pester Carneval. (R. 106. 9. a., G. 20)

Hat dallam feldolgozása. (Lásd a B. sorozat IX. számát is, a 6. dallam kivételével: ezt l. a XIV. rapszódia záródallamaként!) Az 1. dallam eredete ismeretlen. A 2. dallam (*Allegretto*) előfordul Kirch János *Szatmári csárdásában* (v. ö. Kirch Jánosra vonatkozó dolgozatommal, a *Muzsika* 1930. 42. lapján.). Kirch csárdása évszám jelzése nélkül jelent meg a pesti Treichlinger-cégnél (lemez-szám: J. T. 232., ebből következtetve 1852—53. körül). Liszt művét a bécsi Haslinger-cég adta ki 1848-ban (tehát 4—5 évvel előbb!) Valószínű, hogy a dallam nem Kirch szerzeménye: erre vall a címlapon álló „alkalmazá“ szó is. A 3. dallam forrását szintén nem lehetett még kikutatni. A 4. dallam (*Un poco meno presto*) több csárdásunkkal mutat fel hasonlóságot (így pl. az A. IV. számnál említett *Két honvéd dal és csárdás*..

³⁹ V. ö. ifj. Sommsich Andor: *Liszt Ferenc élete*. Budapest, 1925. 197. l.

II. 2. számával, I. még a *HÁROM NÉPIES CSÁRDÁS Zongorára* 2. számát: Borsodi csárdás, No. 2. [megjelent Pesten, Rózsavölgyi és társa kiadásában, 1850 v. 1851.] stb.) E dallam szöveges változatait I. Színi Károly 1865-i gyűjteményében (18.: Juhász legény bundája, hm I és 196.: Nem messze van Budapest, hopp!), valamint Bartók Béla idézett művében (310. sz., A kertmegi káposzta, hm, kezdettel). 5. dallam: Mikor én nőtelen voltam kezdetű dal (Füredi-Bognár, 44. sz., Füredi-Bartalus, 56. sz., Színi K., 77. sz. [Kisütött a nap sugára kezdettel], szöveg nélkül I. *Két honvéd dal és Csárdás* (I. 2.) 6.: Úgy ég a tűz, ha lobog kezdetű dal, lásd: *FOGARASI és TRAVNYIK: MAGYAR NÉPDALOK* („A KISFALUDY-TÁRSASÁG megbízásából kiadja ERDÉLYI JÁNOS“), I. füzet, 5. sz. [1847.], Füredi-Bartalus, 8. sz., Színi K. 105. sz. stb., valamint szöveg nélkül: *TOLNAI LAKADALMAS ZONGORÁRA* (Pest, Treichlinger J. kiadása, [1847.]) 2. sz. friss. (Megjegyzendő, hogy a *Tolnai lakadalmas* c. tánc ciklus többféle — egymással úgyszólván teljesen megegyező — kiadásban látott napvilágot, I. pl. Müller József és Riszner József átíratait is [1847.]

4. Magyar rapszódiaik.⁴⁰

(R. 106., G. 23—24., 29—36., 70. és 74—76.)

A 19 magyar rapszodiában⁴¹ feldolgozott dallamanyagot, mint már jeleztem, 1929-i tanulmányomban ismertettem (I. a 14. sz. jegyzetet), itt azonban — a teljesség és a könnyebb áttekinthetőség kedvéért — a tíz év előtti kutatásaim eredményeit, újabb adatokkal kiegészítve ismét közreadom.

*

I. Három dallam feldolgozása. 1.: Korcsmárosné, bort ide az itcébe, itcébe (v. kupába, kupába), lásd *SOBRI három kedvelt népdala két pisztolyból* [Szigligeti népszínműve, 1844.] („Énekli a Nemzeti színházban FÜREDY úr“, Pest, Wagner J. kiadása, II. füzet), továbbá: Füredi-Bognár- és Színi-féle gyűjteményekben, 56. („Sobri dala“). ill. 134. számok, stb. 2.: Az alföldön halászegény vagyok én. Ez a dallam Mátray Gábor szerint (*Magyar népdalok*, I. füzet, 1852. 21. sz.) „Bernát Gáspár több dalából van összeállítva“. I. még — Bernát neve nélkül — Fogarasi és Travnyik *Magyar népdalok* c. kiadványában, [1847.] I. füzet, 3. sz., továbbá Füredi-Bognár- és Füredi-Bartalus-féle gyűjteményekben (30. ill. 7. sz.) stb. 3.: *Fóti dal*, Thern Károly szerzeménye Vörösmarty költeményére (1842.) Megjelent külön is, valamint Thern K. MEZEI VIRÁGOK c. füzetében (Wagner J. kiadása, Pest.) Thern Károly írta egyik londoni levelében (Zenészet Lapok, 1867. május 5.): „Fóti dalom Pesten utánnyomatott, s kiadatott anél-

⁴⁰ Lásd a 29. számú jegyzetel!

⁴¹ Liszt Ferenc zeneművei. II. Zongoraművek, 12. kötet (1926.)³ A rapszódiaik megjelenési évszámai: I. és II. 1851., III—XV. 1853., XVI. 1882., XVII. 1886., XVIII. 1885. és XIX. 1886. — Lásd még a rapszódiaiknak Doppler Ferenc közreműködésével készült zenekari átíratait a következő sorrendben: 1. [= a B. sorozat XIV. számával], 2. [= XII.], 3. [= VI.], 4. [= II.], 5. [= V.] és 6. [= IX.]. Megjelentek W. Altmann *Orchester-Literatur-Katalog* c. műve szerint (II. kiadás, 1926. 86. l.) 1875-ben, Altmann azonban tévesen jelöli meg a 4. zenekari rapszodiát a XII. zongora-rapszódia feldolgozásaként! A *Fantasie über ungarische Volksmelodien* c. (zongorára és zenekarra írt) műve (keletkezett: 1852., megjelent: 1864.) — miként az I. zenekari rapszódia — a XIV. rapszodiának a feldolgozása (az instrumentális Rákóczi-nóta azonban csak az I. zenekari rapszodiában és az itt említett fantáziában szerepel)

kül, hogy a szerző neve kitétetett volna“. Valóban Thern neve nélkül terjedt el e dal (l. Szuk Mátyás *Hadgyakorlati induló*-ját a „Tisztújítás“ című vigjáték [Nagy Ignác színműve, 1843.] dalaiból [Pest, Wagner J.], továbbá a Füredi-Bognár-féle gyűjtemény 1861-i III. kiadását, 83. sz., Színi idézett művét, 72. sz., stb.), így kétségtelen, hogy a dallam eredetét Liszt sem ismerhette.

II. Heinrich Ehrlich 1893-i plágiumvádját (*Dreissig Jahre Künstlerleben* c. műve 114—118. lapjain) idézett dolgozatomban részletesen ismertettem, azzal a hozzáadással, hogy Ehrlich szerzőségét elfogadható tények nem igazolják. Fabó Bertalan hivatkozott cikkében (l. a 13. sz. jegyzetet) Boka kesergőjével hozta kapcsolatba e rapszodiát. Boka Károly kesergőjét többféle, kevésbé hiteles átíratban ismerjük: 1885-ben Zsadányi Armand adta ki (hegedűre és zongorára), 1889-ben Ábrányi Kornél letétje jelent meg (Boka előadása után „szabadon“ átírva, zongorára. [NB! Boka 1860-ban halt meg!]) 1900-ban pedig Huber Sándor dolgozta át. Az Ábrányi-féle átíratban mindössze egy dallam-töredék mutat némi kapcsolatot a II. rapszódia egyik részletével:

1. Boka kesergője.

2. Liszt
Tempo giusto vivace
sempre staccato

Ez utóbbi (Liszt-) dallam egyébként előfordul Böhm Gusztáv *A debreczeni bíró* c. vígoperájában is (szövegét Jókai után írta Szigligeti, 1863., No. 18.) Böhm operájának nyitányában a II. rapszódia következő dallam-töredéke is felhangzik:

sempre staccato

Mindez igen valószínűvé teszi, hogy e rapszódia dallamai éltek még ekkor a cigány hegedűjén. Tehát nem lehettek Ehrlich „szerzeményei“. A rapszódia kezdő-motivumát Gárdonyi Z. találta meg Liszt egyik vázlatkönyvében (l. 1931-i műve 37. lapját). Ugyanezt a 10 ütemnyi töredéket, melynek jellege valóban inkább román, O. Beu idézett Liszt-művében facsimileben tette közzé (1931., 6. melléklet. A lapon Jassy felírás olvasható, kapcsolatban Liszt 1846—47-i romániai útjával.) A II. rapszódia előbb közölt dallam-részletéhez egyébként érdekes egyezést találunk a 43. számú Haydn-zongoraszonáta⁴² rondójában (160—164. ütem):

⁴² Joseph Haydn's Werke. Erste kritisch durchgesehene Gesamtausgabe. Serie 14. Klavierwerke. Band III. (1918.) A szonáta évszáma: 1785/7.

Ezt a találkozást azonban merőben véletlennek tartom s így a dallam magyarosságát illetően nem értek egyet Eduard Beningerrel.⁴³

III. A feldolgozott 2 dallam eredete ismeretlen (lásd: A. XI.)

IV. (Lásd: A. VII.)

V. (Lásd: A. VI., ill. XII.)

VI. 4 dallam feldolgozása. 1.: A. V., 2.: A. IV., 3.: Cserebogár, sárga cserebogár kezdetű dalunk. Ez a dallam előfordul az első (A.) rapszódiasorozat XX. számában (az u. n. „román“ rapszódiaiban, lásd e fejezet 2. számához írt bevezető-sorokat!) A Cserebogár dallamát — Fabó Bertalannak a 13. sz. jegyzetben idézett cikke szerint — Liszt P. Horváth Lázártól, a Honderű szerkesztőjétől tanulta (1846 táján.) A dalnak (jobban mondva: a dal szövegének) eredetét illetően I. Tolnai Vilmos: *Cserebogár, sárga cserebogár . . . c. dolgozatát* (Ethnographia, 1926. 161—168. l.), valamint Harsányi István *Új adatok a Cserebogárnóta korához és változataihoz c. kiegészítő-cikkét* (idézett folyóirat, 1927., 236—240. l.) Tolnai szerint „a szöveg szerzője az 1810—20 közt fennállott vándorszintársulatok tagjai közt kereshető, talán Déryné társa volt. Talán dallamának ismeretlen szerzője is e körben keresendő“. Tolnai állításának tarthatatlanságára Harsányi mutatott rá, szerinte „e dal-szöveg valószínűleg a kuruckorban keletkezett“. A két dolgozatban közölt adalékok zeneiörténeti szempontból nem jelentősek, hiszen a dallam eredetére nem derítettek fényt. Tolnai közölte a Pálóczi Horváth Adám kéziratában (*Ő és Új mintegy Ötödtélszáz Énekek*, 1813., 1814. 287.) található, eddig a legrégebbinek ismert Cserebogár-dallamot. Ez a csufondáros ének azonban nem áll semmiféle kapcsolatban a Liszt által is feldolgozott nótával. A ma is népszerű dallam legkorábbi feljegyzései: Tóth István *Áriák, és Dallok, verseikkel c. kézírata* (1832—43., 37. l., No. 63. [Tolnai is említi]), valamint Szerdahelyi József idézett *Négy igen kedves Magyar Népdal c. füzetében* (II. sz.) és ugyancsak Szerdahelyinek *A SZÖKÖTT KATONA és KÉT PISZTOLY Daljai c. füzetében* (Pest, Wagner J. kiadása Szökött katona: 3. sz.) Ez utóbbi két helyet Tolnai dolgozata nem említi. A 4. dallam: A. XI. 3.

VII. (Lásd: A. XV. 1—3.)

VIII. (A 3 dallam előfordul az A. alatt jelzett sorozat kéziratban maradt XIX. számában is, v. ö. Gárdonyi 1931-i művével, 77. l.) 1.: Káka tövén költ a rucá. A dallam — tudomásom szerint — első ízben Bartay András második népdalkiadványában jelent meg (*MAGYAR NÉPDALOK A Kisfaludi Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI JÁNOS. EREDETI MELODIÁKKAL Zongorára és énekhangszóra dolgozta . . . BARTAY ENDRE. Bécs, Diabelli A. és Társ.*) 1. füzet, 2. sz. Évszám-nélküli kiadvány,⁴⁴ jelezve azonban a Wiener allgemeine Musik-Zeitung 1846. okt. 10-i számában. Bartay a dallamot Bezzeg van Pest vármegyében kezdetű szöveggel közölte (zárlatok: 5, 5, 4. Szótagszám: 8) E dallamot a Káka tövén költ a rucá kezdetű szöveggel először Fogarasi és Travnyik *Magyar Népdalok c. kiadványában* ([1847.] I. f., 1. sz.) találjuk meg, ugyanígy I. Mátray Gábor *37. Népdal bariton hangra c. kéziratában* (1849., M. N. Múzeum zenei

⁴³ L. Franz Liszt und die ungarische Musik c. dolgozatát a Burgenländische Heimatblätter 1936. évfolyamában, 48. l.

⁴⁴ Gyűjteményemben.

osztálya), továbbá Mátray Magyar népdalok c. kiadványa I. füzetében is (1852., 16. sz.) A zárlatok itt is: 5, 5, 4. A szótagszám azonban: 8. 8. 8. 11! A dallam szerzőjeként 4 nevet is emlitenek: Ibrányi Ferencet (Bartalus István a Budapesti Hirlap 1859. május 3-i számában), Balkányi Szabó Lajost (Szél Farkas a Zenészet Lapok 1866. márc. 11-i száma szerint), Egressy Bénit (Harmonia, 1882. május 21.), és Travnyik Jánost (I. Fabó B. A magyar népdal zenei fejlődése c. művét, 1908. 371. l.) A közismert szöveg szerzője — Lauka Gusztáv szerint — Losonczy László (I. a Koszorú 1879. kötetének 285. lapját.) Liszt a dallamot valószínűleg Mátray útján kapta (I. a 45. sz. jegyzet!) A 2. dallam Rózsavölgyi Márk VIGSZESZÉLY c. csárdásának (1846.) második allegroja. 3.: a Tolnai lakadalmas 5. sz. tánca (ugyanaz a dallam a Hungaria c. szimfónikus költeménye [No. 9.] zárórészében is felhangzik!) A teljesség kedvéért megemlítem, hogy Fabó B. idézett dolgozatában (300. l.) hivatkozik e dallamnak Debrecenben jártam én kezdetű szövegére. [E dallamot egyébként I. még Brahms 3. magyar táncában is! 1869., D-dur vivace.]

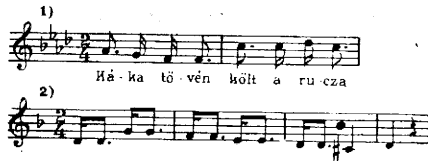
IX. (Lásd: Pester Carneval.)

X. (Lásd: A. XVI.)

XI. (Lásd: A. XIV.)

XII. (Az itt feldolgozott 5 dallam közül az 1., 2. és 4. megtalálható az A. alatt jelzett sorozat kéziratban marad XVIII. számában is, v. ö. Gárdonyi 1931-i művét, 78. l.) Az első dallam melynek eredete után eredménytelenül érdeklődött Liszt Mátray Gábornál,⁴⁵ kimutathatóan Rózsavölgyi Márktól ered: SERKENTŐ eredeti magyar Csárdásának (Pest, 1846., Treichlinger J.) adagioja. 2.: a Két honvéd dal és csárdás c. füzetből (II. 4. sz.) 3.: e dallam forrása még nem került elő (féldallam, talán Liszt eredeti motívuma?). 4.: Hej, haj, magyar ember. E dallam — Vahot Imre szerint⁴⁶ — Egressy Béni szer-

⁴⁵ Mátray Gábor 1853. márc. 16-án küldte el Lisztnek A magyar zene és a magyar cigányok zenéje c. értekezésének [megjelent a Kubinyi Ferenc és Vahot Imre által szerkesztett Magyar- és Erdélyország képekben c. mű IV. kötetében, 1854.] német fordítását. A fogalmazványban (dr. Staud Géza birtokában) a következő, a később megjelent magyar eredeti szövegben nem közölt részlet (betoldás) olvasható: „Die Compositeurs folgender Lieder

kennt man nicht. Selbst den Text des Nro. 2. kenn' ich nicht, obwohl die Melodie mir bekannt ist. Sie scheint mir eher eine Tanzmusik, als ein Lied gewesen zu seyn! Tehát nyilván válassz egy Liszt-levéltre. (Igy Haraszti Emilnek Liszt Ferenc irodalm. műveinek szerzősége c. dolgozatában [Budapesti Szemle, 1939. 315.] olvasható feltevése, hogy Mátray két dolgozata [az itt említett mellett Bihari Jánosról írt életrajzi vázlata az idézett Kubinyi- és Vahot-féle mű II. kötetében] Kertbeny Károly fordításában [s közvetítésével] jutott el Liszthez, semmiképen sem igazolható.)

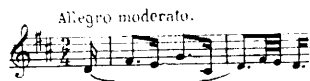
⁴⁶ Vahot Imre emlékiratai. I. k. 1880. 50–51. l. Vahot Farsangi iskola c. vigjátékában (1844.) énekeltek e dalt. A dal különböző lelőhelyei közül egyedül a Fűredi-Bognár-féle gyűjtemény 1861-i (III.) kiadása tünteti fel Vahot Imre nevét szövegíróként.

zeménye. Előfordul (szöveg nélkül!) Egressy Béni Csernovits Péternek ajánlott *Ábrándjában* (Pest, Treichlinger J.), továbbá Müller J. által „alkalmazott” *A Tolnai Lakadalmas ELSSLER és CERITTO FÁNI Csárdás-ában* (Pest, Wágner J. kiadása, [1847?] No. 3.), valamint Füredi-Bognár-, Füredi-Bartalus- és Színi-féle gyűjteményekben (27., 19. ill. 12. sz.)⁴⁷ Az 5. dallam (teljesebben megtalálható az első sorozatbeli XX. számú [„román”] rapszódia záródallamaként); szöveg nélkül előfordul Müller J. fentebb idézett *Elssler és Ceritto Fáni csárdás-ában* (No. 1.) Ugyanezt a dallamot A tens aszont szépen kérem (v. a ma is ismert Debrecenben kidobolták) kezdettel a legtöbb népdalgyűjteményünk közölte (Füredi-Bognár, 47. l., Színi K. 173. sz., stb.) Megjegyzendő, hogy Liszt e dallamának (Stretta) 25. és következő ütemeit a weimari Liszt-Múzeum Ms. Z. 12. jelzésű kéziratához tartozó lapok egyike (nem Liszt kezeirásával!) *Szegedi csárdás-ként* jelöli meg (v. ö. Gárdonyi 1931-i műve 22. lapjával, l. még Csekey István: *Liszt Ferenc Szegedért* c. dolgozatát is, Napkelet, 1937. 682. l.)

XIII. (Az 1—3. és 5. dallamot l.: A. XVII. számában.) 4.: a már idézett (lásd A. IV. számmal!) *Két honvéd dal és csárdás* c. füzetből⁴⁸ (II. 3. sz.; a zárlatok itt: ♯ 8, 4, ♯ 4; Lisztnél: ♯ 9, 5, ♯ 5 [I] Mindkét helyen a dallam eltorzult alakban jelentkezik. Helyesebben lásd Színi Károly 1865-i gyűjteményében (158. sz., Gyere be, rózsám, gyere be kezdettel) és Bartók Béla idézett művében (1924., 73. sz., Akkor szép az erdő, mikor zöld kezdettel). A zárlatok az utóbbi két helyen: 7, b 3, b 3.

XIV. (Az itt feldolgozott 5 dallam⁴⁹ közül az 1—4. számúak a Presto assai-ig elő fordulnak az A. alatt jelzett sorozat kéziratban maradt XXI. számában is, v. ö. Gárdonyi 1931-i műve 79. lapjával.) 1.: Magasan repül a daru kezdetű dal (Vetettem tellyes ibolyát kezdetű szöveggel l. a *Csikós dalai* között, 5. sz. (Pest, Treichlinger J. kiadása). Hótul fehér a gyöngyösi hegytető kezdettel pedig l. Fogarasi és Travnyik *Magyar népdalok* c. kiadványában [II. f. 7. sz.], Füredi-Bognár-féle gyűjteményben, 27. sz. Színinél, 106. sz., Blaháné kedvelt dalai Ábrányi Kornél átíratában, 1874. 13. l. stb.) A 2. és 3. dallam eredete ismeretlen (a második dallam v. sz. egy verbunkos figurája lehetett). 4. (a rapszodiának weimari kéziratán: Koltói csárdás): Szederinda buj, buj kezdetű dalunk (Szerdahelyi Józsefnek A csikós-hoz írt zenéjében, 1847., l. *CSIKÓS dalai zongoróra* [Pest, Treichlinger J. kiadása], továbbá: Müller Ferenc *FOLYTATÁSA A TOLNAI LAKADALMAS Csárdásnak* c. füzetében [No. 3. Pest, Wágner J. kiadása]). 5.: lásd *Pester Carneval* 6. dallamát.

⁴⁷ V. ö. e dallamot Haydn 14. (D-dur) zongoraszonátájának következő ütemével (I. tétel, Allegro moderato):

A szonáta évszáma: 1767.) Lásd a 42. sz. jegyzetben idézett összkiadás I. kötetét.

⁴⁸ Pontosan ugyanígy közölte e dallamot Carl Haslinger is, az A. IV. alatt idézett füzetében.

⁴⁹ A Gárdonyi által említett Poco allegretto, a cigányos „sógato con bravura” és Presto assai jelzésűeket (2., 6. és 7.) nem tekintem önálló dallamoknak.

XV. Rákóczi-induló. (V. ö. az A. sorozat XIII. számával.)

XVI.

XVII. } Eredeti szerzemények.

XVIII. }

XIX. Ábrányi Kornél *Elegáns csárdások* c. sorozatának 2. számán alapul (*Kertem alatt*, II. füz. 1. és *Sarkantyú-csárdás*, III. f. 6.)⁵⁰ A dal-
lamok *nem* Ábrányi szerzeményei. I.: *Kertem alatt* (v. *Tul a Tiszán*)
faragnak az ácsok kezdetű népies műdal, melynek szerzőjeként Szent-
irmay Elemért vagy Matók Bélát említik (Fabó B.: *A magyar népdal*
zenei fejlődése, 1908. 399. l., ill. Szinnyi; *Magyar Irók*, VIII. k. 1902.
828. h.). Ez a kérdés még nem volt tisztázható. Bartalus István Beborult
már az ég én felettem kezd. szöveggel közölte (*Magyar népdalok*, III.
130. sz.) 2.: Rózsa vagy te, rózsa vagy kezdettel énekelték Gerő Károly
Kis madaram c. népszínművében (1892).

5. Változatok „Tiszántuli szép leány” című dal felett.

1937. decemberében 2 kötetből álló régi magyar zenei gyűjte-
ményt kaptam Fábry Zoltán ny. rendőrifőtanácsostól, atyjának: Fábry
Jánosnak, a rimaszombati egyesült protestáns főgimnázium egykori
igazgatójának zenei hagyatékából. Fábry János (1830—1907) fiatalabb
éveiben lelkes barátja volt a magyar zenének, sőt zeneszerzéssel is
megpróbálkozott (*Losonci Emlény*, 1852.) A nekem átadott kötetek egy
nagyobb zenei gyűjtemény részei.⁵¹ Mindkét kötet anyaga az 1840—
50-es évekből való. Az egyik kizárólag kiadott műveket tartalmaz, a
másik Fábry János másolatait (indulók, népdalok 1848., „Rákócy, to-
borzója” stb.) Ez utóbbi kötetben találtam meg — szintén másolat-
ban — Liszt Ferenc *Változatok „Tiszántúli szép leány” című dal fe-
lett* szerzeményét (téma és 3 variáció.) Erről a kis műről az eddigi
Liszt-irodalom mit sem tud. Fábry Jánosnak Liszt Ferenchez való e-
setleges kapcsolataira vonatkozó kutatásaim eddig még nem vezettek
eredményre (így azt sem sikerült megállapítani, hogy ő, valamint az
1882—85-i Liszt-levelekben szerepelő Amalie Fabry egy családból ered-
nek-e?).

A kompozíció kétségkívül alkalmi munka, Liszt magyar stílusá-
nak jellegzetességei nélkül; azonban technikai kivitele tekintetében
messze kimagaslik a kötetben található egyéb, magyaros tárgyú szer-
zemények közül. Valószínűnek tartom, hogy ez a kis Liszt-szerzemény
1846-ban keletkezhetett. Ez az év ugyanis több kiadatlan, sőt elkalló-
dott magyaros tárgyú, magyar vonatkozású Liszt-művet jelez számunkra
(Gróf Festetics Leo Spanyol szerenádjának kiadatlan átírata; az elve-
szett művek közül: Erkel Ferenc Hunyadi-nyitányának, valamint Ró-
zsavölgyi Márk táncainak feldolgozásai; A patakcsa [férfikar.]⁵²)

A kompozíció alapját képező dallamot Nyisd ki babám az ajtót!

⁵⁰ A füzetek évszám nélkül jelentek meg a Táborosky és Parsch-cégnél, a III. f. jelezve a Vasárnapi Ujság 1884. márc. 23-i számában.

⁵¹ Fábry Zoltán szíves közlése szerint 200 kötetből álló zenei gyűjteményét a rimaszombati múzeumnak ajándékozta. 1939. szeptemberében személyesen kerestem a köteteket a jelzett helyen, egyelőre — sajnos — eredménytelenül.

⁵² Lásd a IV. fejezet 3. számát.

kezdetű szöveggel megtaláljuk Színi Károly 1865-i népdalgyűjteményében (90. sz.):

Nyisd ki, babám, az aj-tót! Magyar ko-pog-tat, nem tót, Magyar ko-pog-tat, nem tót.

A dallamot — Színi nyomán — közölte Kún László is, *A magyar dal* c. műve 5. kötetében (72. sz.) A Liszt-szerzemény címében idézett szöveget más (négy soros) dallammal s Tiszaparti kis leány kezdettel Limbay Elemér is közzétette (*Magyar Daltár*, II. 1881. 379. sz.) A dallam esetleges tót eredetét illetően l. a *Slovenské Spevy* c. gyűjtemény II. (1891.) kötetét (209. sz.: Tam za Váhom biely dom [a fenti dallam itt négy soros; záratai: 2, 3, 2; szótagszám itt is: 7.]

6. Gróf Festetics Leo Magyar nóták (Pásztor lakodalmas) c. művének átirata. (1858.)

Gróf Festetics Leo halálának ötvenedik évfordulóján, 1934. nov. 15-én a budapesti rádióban tartott felolvasásom során, az akkor bemutatásra került s Liszt Ferencnek ajánlott *Magyar nóták* c. szerzeményével kapcsolatban a következőket mondtam: „Különös, hogy ennek a kompozíciónak a Nemzeti Zenede könyvtárában őrzött kézirat⁵³ — egy öreg Czigány-naplójából alcímmel — lényegesen egyszerűbb köntösben tünteti fel ezt a művet (a nyomtatásban megjelent *Pásztor lakodalmasnál*).⁵⁴ Talán nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy Festeticsnek ezt a darabját is Liszt írta át!” Egy félesztendővel e felolvasásom után néhai Koudela Géza barátomtól, előttem máig is ismeretlen helyről származó Festetics-kéziratokat kaptam kölcsön tanulmányozás céljából. Ezek között találtam a szóbanforgó *Pásztor lakodalmas* 4 kéziratát. Az első: meglehetősen primitív módon letett Festetics-szerzemény (nyilván kótamásolótól eredő írás, csupán a címlapja a szerző kezeirása.) A második: *Liszt sajátkezűleg írt módosításait tartalmazza* (a kézirat végén: „Pest Avril 58. F. Liszt.”)

Liszt javításai, átirásai a Festetics-kompozíció egyes részeiben: Andalgó (1—3. ütem tömörebb harmonizációja), Furollya (4—5. ütem [szeksztemetekkel], 10. ütem: balkéz D-je [C helyett]), Csárdás (Festetics kiadott műve a 4. lap 22. ütemétől kezdve Liszt változtatásai szerint [e₃ negyedhangok a jobb kézben!]) A d-moll csárdás első nyolc ütemét is Liszt írta át (a balkéz oktáviái). Az a-moll csárdás befejező ütemei (a kiadott mű 7. lapján) szintén Liszt javításai szerint (1—8. és az utolsó 9 ütem.) Ezek szerint Festetics *Magyar nótáját* Liszt feldolgozásai közé kell sorolnunk. A 3 számú kézirat a Liszt által módosított részeket tartalmazza, végül a 4.: a kiadott mű alapjául szolgáló példány (Op. 42).

Gróf Festetics Leo (1800—1884) neve eddig inkább közvetett úton került kapcsolatba a magyar zene történetével. Mint a Pestbudai Han-

⁵³ 1737. sz.

⁵⁴ Bécs, Glöggel és fia kiadása, (1859).

gászegyesület első (végleges) elnöke, jelentős szerepet játszott az egyesület gyors felvirágoztatása körül (1837—1846). Később pedig (1852—54.) Albrecht főherceg a Nemzeti Színház főigazgatójává nevezte őt ki, „új működési körében is a jószinvalu, zenés műsor volt a legfőbb gondja”.⁵⁵ A Liszt által átirat szerzeményei, — a *Spanyol szerenád*⁵⁶ és *Pásztor lakodalmas* — a zeneszerző Festetics nevét is fenn fogják tartani.

7. 5 magyar népdal.

(R. 108., G. 55.)

Ez a kis ciklus 5 dal-átíratot tartalmaz „könnyű modorban” s megjelent a pesti Tábornszky és Parsch-cégnél 1873-ban.⁵⁷ E Liszt-mű forrása (bár erre ezalkalommal sincsen utalás!) kétségtelenül Ábrányi Kornélnek nem sokkal előbb, ugyanennél a kiadónál megjelent, hasonló című füzet („énekhangra zongora-kíséret és átírat”) Liszt a feldolgozások élén közölte a dalok szövegeit. A füzet öt száma:

1. Csak titokban akartalak szeretni.
2. Jaj beh szennyes az a maga kendője.
3. Beh szomorú ez az élet én nékem.
4. Beh! sok falut, beh! sok várost bejártam.
5. Erdő, erdő, sűrű erdő árnyában.

Az 1. dalt csárdásként adta ki 1871-ben Tisza Aladár (Langer Viktor) Tarna vize lassan folyik medrében kezdetű szöveggel.⁵⁸ 1872-ben — ugyanezzel a szöveggel — Siposs Antal átíratában jelent meg.⁵⁹ Megtaláljuk Limbay Elemér gyűjteményében is (*Magyar Dal-Album* I. 40. Csak titokban . . . kezdettel, II. 373. Tarna vize . . . kezd.) Az utóbbi változatot Limbay név-mutatója (V. kötet) Ábrányi Kornél szerzeményének tartja, ami kevésbé valószínű. 2.: megjelent Tisza Aladár neve alatt is az Apollo 1872-i (I.) kötetében (140. l.) L. még Korbay: *Hungarian Melodies* (1890., 45.) 3.: már *A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai* c. dolgozatomban (1930.) rámutattam arra, hogy ez a dallam talajdonképen Simonffy Kálmán Száraz ágon vad gerlice turbékol kezdetű dalának⁶⁰ ismeretlen eredetű elváltoztatása (zárlatok: Simonffy dalánál: VI. 3, 5.) Ábrányi „népdal”-ánál: VI. 3, 8.) Ábrányi dalának szövegét — Petőfi hasonló kezdetű költeményének hatása alatt — Németh János (Szentirmay Elemér) írta.⁶¹ E szöveget

⁵⁵ Rédey Tivadar: *A Nemzeti Színház története*. 1937., 249. l.

⁵⁶ Kézirat a weimari Liszt-Múzeumban. (Kézirat kelte: 1846. okt. 9. Dáka [Pápa mellett.]) Raabe idézett művében I. a 160. számot. Bemutatásra került a budapesti rádió 1934. nov. 15-i Festetics-émlékstíjén. (Ismeretes Lisztnek egy levele is, melyet ugyancsak Dákáról, gróf Festetics Leo birtokáról intézett D'Agoult grófnéhez, egy nappal a Spanisches Ständchen feldolgozása előtt. V. ö. Haraszti Emilnek a 45. sz. jegyzetben idézett dolgozatával, 314. l.)

⁵⁷ Jelezte a Vasárnapi Ujság 1873. május 23-i (XX.: 21.) száma.

⁵⁸ V. ö. Vasárnapi Ujság, 1871. dec. 17. sz. (XVIII.: 51.)

⁵⁹ Apollo, I. k. 24. sz.

⁶⁰ Simonffy dalának első kiadása: *MAGYAR DALBOKRÉTA*, 1854. 11. sz. L. még Simonffynak *Dalvirágok* c. kötetét is, 1863. 3. sz. „Népdal”-ként énekelte Blaháné (*Blaháné legkedveltebb dalai*, énekhangra zongora kísérettel alkalmazta Erkel Gyula. Budapest, Tábornszky és Parsch). L. még Tisza Aladár (Langer V.) átíratát „A falu rosszá”-ból, Bpest, Tábornszky és Parsch, jelezve a Magyarország és a Nagyvilág 1875. nov. 7-i számában.

⁶¹ *Lisztyai-Album*. Szerkeszté Németh János. Pest, 1863. 160. l. „Népdalszöveg”-ként — más dallammal — Bartalus is közölte, *Magyar népdalok*, III. k. 23.

az ismert nótaszerző utóbb maga is megzenésítette (l. *Elemér dalai*, 3. sz.) 4.: az Apollo 1872-i (I.) kötetének közlése óta (Fanzler Lajos átiratában) legtöbb népdalgyűjteményünkben megtalálható (Palotásy Gy. és Huber S.: *A legszebb 101 magyar népdal*. Bárd-kiadás. II. k. 1901. 30. stb.) 5.: az 1870-es évek egyik legnépszerűbb népies műdala. 1870-ben Pávay G. irt reá variációkat, 1871-ben Tisza Aladár (Langer V.) irt belőle csárdást; I. Tisza A., Palotásy Gy. népdalkiadványait, stb.

III. Bibliografiai adatok (pótlások) Liszt magyar tárgyú műveihez.⁶²

1. Melodies hongroises d'après Fr. Schubert.

Liszt Ferencnek — a *Zum Andenken* 2 kis darabját figyelmen kívül hagyhatva — legkorábbi magyar átiratai (1840-ben jelentek meg, 3 füzetben.) A dallamok Schubertnek *Divertissement à la hongroise* c., négykezes zongoraművéből (op. 54.) valók. Schubert e ciklusára nálunk Mátray (Róthkrepf) Gábor hívta fel a figyelmet, még a megjelenés évében: 1826-ban (Tudományos Gyűjtemény, IX. k. 126. l.), anélkül azonban, hogy akár a kompozícióról, akár pedig annak szerzőjéről közelebbit tudott volna.⁶³

Gárdonyi Z. szerint⁶⁴ „az átírás idejében a „Divertissement“ melódiáit Liszt nyilván eredeti magyar dallamoknak vélte, amelyeket Schubert is csak feldolgozott. Erre utal Liszt átiratának a címe is: *Melodies hongroises d'après Schubert*“

Ezzel az állítással szemben Heinrich Kreissle v. Hellborn — báró Schönstein Károlyra, Schubert budai születésű barátjára⁶⁵ való hivatkozással — így adja elő e mű keletkezését:⁶⁶ „Das Thema dazu holte sich Schubert in der Esterházyschen Küche, wo es eine Magd. am Herde stehend, sang und er, mit Schönstein eben von einem Spaziergang zurückkehrend, die Melodie im Vorübergehen hörte. Er brummte das Lied im Weitergehen vor sich hin, und im nächsten [helyesebben: második] Winter erschien als Thema in dem Divertissement.“

Tehát régen tudott dolog volt, hogy az egyik dallam valóban Magyarországon keletkezett. 1928. őszén — Schubert magyarországi kapcsolatait kutatva, a bars megyei Zselizen jártamkor — Coudenhovené Breuner Ernestine grófnő hívta fel figyelmemet egy *Ungerische Melodie* c. Schubert-szerzeményre, melynek kéziratát akkor Stefan Zweig, az ismertnevű bécsi író őrizte. (Ezt a kis Schubert-szerzeményt, Liszt második átiratával együtt, még ugyanabban az évben közzé is tette O. E. Deutsch.) Az *Ungerische Melodie* — melynek fényképéhez Coudenhove

⁶² A II. fejezetben részletesen tárgyalt művek kivételével!

⁶³ Lásd még Mátraynak *Magyar Muzsika története* c. dolgozatát is, Tudományos Gyűjtemény, 1829. III. k. 87. l.

⁶⁴ Liszt Ferenc magyar stílusa, 16. l.

⁶⁵ Mátray idézett dolgozata szerint „Báró Schönstein Kár. hangművész a' Klaviron, gyönyörű Tenor szavát a' Bétsi fővilág nem győzi elegendően tsudálni“ (Tudományos Gyűjtemény, 1829. III. k. 74. l.)

⁶⁶ Franz Schubert. 1865.

grófné szivességéből jutottam⁶⁷ — igazolja báró Schönstein Károly állítását: Schubert *Divertissement*-jének 3. száma nem más, mint a Zselizen, 1824. szept. 2-án feljegyzett magyar dallamnak az átdolgozása. Az ugyan teljességgel valószínűtlen, hogy a melódiának valaha is szövege lett volna, azonban ez az egy zselizi feljegyzés is mutatja, hogy a *Divertissement* nem csupán „magyarossá stilizált zenedarab” s hogy Liszt átírásukkor joggal vélte eredeti magyar dallamoknak. (Az *Ungarische Melodie* egy rokon-dallamát sikerült megtalálnom az 1814—15-i bécsi kongresszus magyar táncai között.)⁶⁸

2. Ungarischer Strummarsch. (Magyar ostrominduló).

Raabe szerint (54.) ez az induló valószínűleg 1844-ben keletkezett. Ez az évszám 1842-re igazítandó, lásd idevonatkozóan a Regélő Pesti Divatlap 1843. jan. 1-i (II. évf. 1.) számát: „Köln. Liszt Ferencz „magyar ostrominduló” című új szerzeményét bevégezé, melly oly elragadó, hogy szerzőjével bizonyosan az egész világon átvágtatandó”, A művet hirdette a Pressburger Zeitung 1844. dec. 6-i (141.) száma.

3. A patakcsa.

(Raabe nem említi, G. 8.)

Férfikar Garay János versére. Először megjelent a Fellegi Viktor szerkesztette Apollo zeneműfolyóirat 1874. 13/14. számában. Ujból közétettem az Apollo 1936. januári számában, valamint: *A magyar muzsika könyvében* (1936., 136. l.) (Megjegyzendő, hogy Garay versének címe — költeményeinek 1860-i összkiadása szerint — *A pataknál*.)

4. Fantaisie sur l'Opera hongroise „Szép Ilonka” de Mosonyi M.

Liszt e műve 1865-ben (és nem, mint Raabe írja: 1867-ben) keletkezett, v. ö. Az Ország Tükre, 1865. szept. 14. (IV.: 37. sz.)

5. Gróf Széchenyi Imre

Bevezetés és magyar induló c. művének átírata.

Raabe adata itt sem pontos: e mű nem 1878-ban hanem már 1873-ban jelent meg, v. ö. Zenészeti Lapok, 1873. jan. 12. és 23. számok.

6. Szózat és Magyar Hymnusz.

A zongora-átírat 1872-ben keletkezett, v. ö. Zenészeti Lapok, 1873. jan. 12. Megjegyzendő, hogy e mű címlapján tévesen a *Rhapsodie hongrois* Nro. 16. olvasható!⁶⁹

⁶⁷ Lásd e dolgozat mellékletét.

⁶⁸ CHOIX de DANSES CARACTERISTIQUES de diverses Nations de L'Europe avec les danses exécutées à l'occasion du Sejour des Hautes-Puissances à Vienne pendant les Années 1814 et 1815 pour le Piano Forte, Vienne, Artaria et Comp. III. f. 60. l. (Gyűjteményemben.) C. F. Whistling Handbuch der musikalischen Literatur c. műve szerint (II., 1845. 290. l.) — úgy látszik —, hogy a kiadvány összeállítója Ignaz Moscheles lehetett.

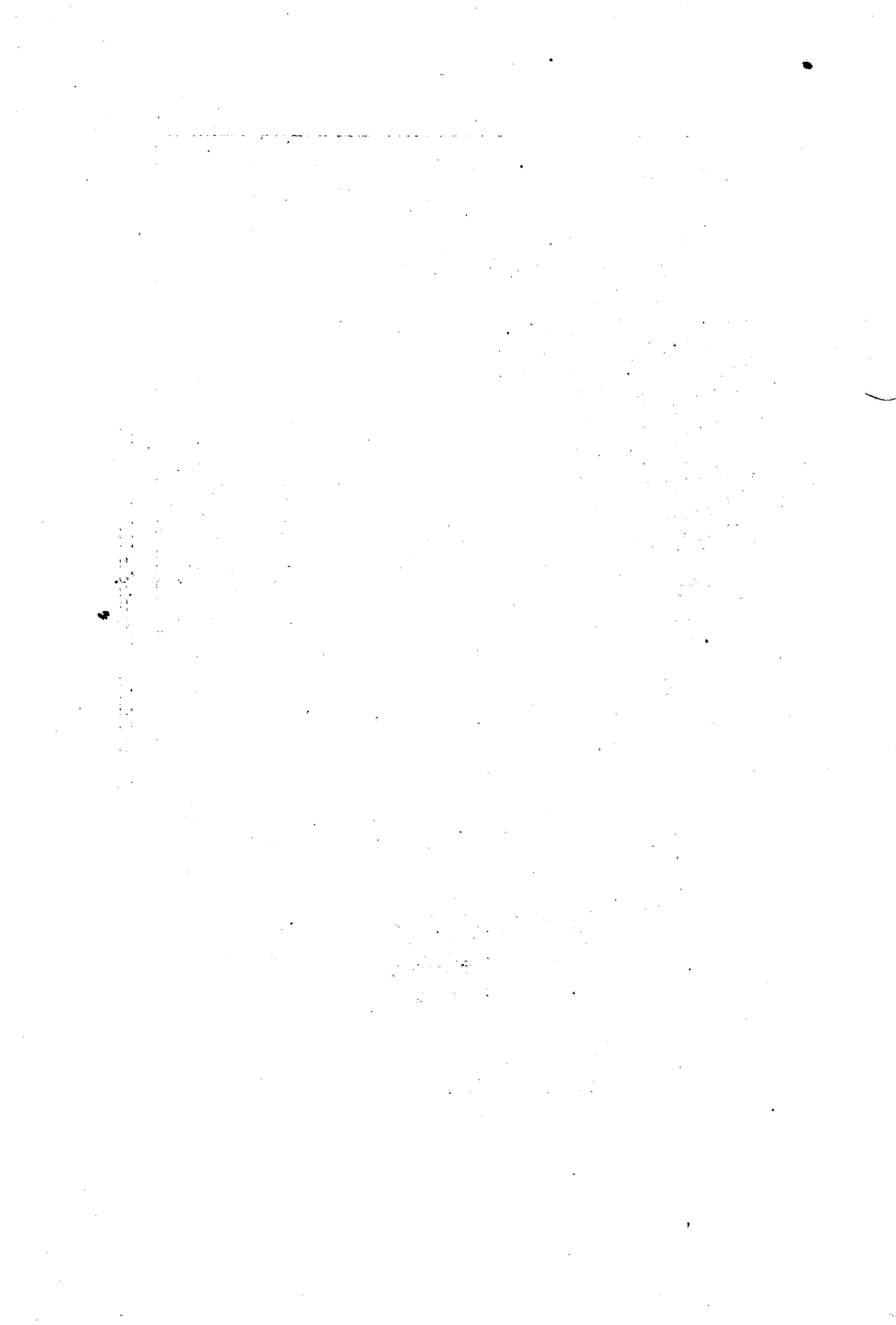
⁶⁹ Emil Sauer, hogy a zavar teljesebb legyen, a Rhapsodie espagnole-t adta ki XVI. rapszódiaaként a Peters-cégnél (Liszt: Klavierwerke. II. Rhapsodien, No. 9—16.)

Allegretto *Ungarische Melodie* 2. Aufl. 1824 *fr. Schubert*

Piano
forte

cresc. *rit.*

Franz Schubert : Ungarische Melodie (1824).

7. Csárdás macabre.

Erről a máig is kiadatlan kompozícióról⁷⁰ első ízben a Zenészet Közlöny 1882. márc. 10-i számában találunk hivatást (a Tábornszky és Parsch-cégnél tervezett kiadásával kapcsolatban): „A nagy mester e legutóbbi szellemi terméke telve van a legmerészebb eszmék és harmoniai fűzésekkel. Meg vagyunk győződve, hogy sok pápaszemés zenészet professzor keresztet fog hányni magára, ha csak bele pillant is a hangjegyzékbe.” (E kompozíció — Végh János szerint — egyenesen azért íródott, hogy Eduard Hanslick [a Neue Freie Presse Wagner- és Liszt-ellenes felfogásáról ismert, nagytekintélyű zenekritikusa] bosszankodjék. V. ö. Muzsika, 1929. 1—2. sz., 76. l.) A Vasárnapi Ujság 1882. márc 19-i (XXIX.: 12.) számában pedig már azt olvashatjuk, hogy „Tábornszky és Parschnál e napokban jelenik meg a Liszt „Csárdás Macabre“-je, zongorára és négy kézre; a cím után bizarr szerzeményt várunk”. Ma már nem tudjuk, hogy a tervezett kiadás miért maradt el. (A művet Raabe 46. sz. alatt említi.)

8. Magyar király-dal.

(R. 215., 345., 563. és 636.; G. 71.)

A kompozíció 1884. nyarán keletkezett, v. ö. Vasárnapi Ujság, 1884. aug. 31. (XXXI.: 35. sz.) A *Magyar király-dal* — mint ismeretes — az Operaház 1884. szept. 27-i megnyitó előadására készült, azonban báró Podmaniczky Frigyes intendáns (a feldolgozott Rákóczi-dallam miatt) nem tűzte műsorra. Egyébként is hangsúlyozta Podmaniczky Siposs Antal előtt, hogy ő Lisztet „egy külön alkalmi nyitány megírására kérte fel” (v. ö. a Vasárnapi Ujság 1884. szept. 14-i számával.) Liszt a Hah! Rákóczy, Bercsényi! Bezeredy! kezdetű dalt Bartalus István *Magyar népdalok* c. gyűjteményének II. kötetéből (1875.) vette. (!. sz. [Pálóczi Horváth Adam *Ő és Új mintegy Ötödfélszáz Énekek* c. kézírata nyomán, 1813., 1814. 11. sz.]) A Liszt-hagyatékból származó Bartalus-kötetet a Zeneművészeti Főiskola könyvtára őrzi. A *Magyar király-dal* megjelenését a Vasárnapi Ujság 1885. ápr. 19-i (XXXII.: 16.) száma jelezte.

9. Magyar történelmi arcképek.

(R. 112., G. 78—84.)

Gróf Széchenyi István, Deák Ferenc, báró Eötvös József, Gróf Teleki László, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Mosonyi Mihály arcképei. Liszt Ferenc e legkésőbbi magyar ciklusa még mindig várat megjelenésére, jóllehet már évek óta készen állanak a mű lemezei a lipcsei Breitkopf & Härtel-cég nyomdájában.⁷¹ A kiadó — úgy látszik — a ma időkben nem tartja időszerűnek Liszt magyar műveinek az összkiadás keretén belül való megjelentetését.⁷² Ebből a Liszt-ciklus-

⁷⁰ V. ö. Gárdonyi Zoltán: *Liszt kiadatlan magyar zongorakompozíciói*. A Zene, 1932. jan. 15., 1. még ugyane szerző *Liszt magyar stílusa* c. művét is. (9. sz.)

⁷¹ A *Magyar történelmi arcképek* c. sorozatot a budapesti rádió 1935. márc. 15-én már kefelevonattól adatta elő első ízben (e sorok írójának bevezetőjével).

⁷² Így például Raabe a magyar rapszódia kiadásakor (1926-ban) már hivatkozott a jegyzetek során az összkiadásnak a *Magyar Dallok*-at (ill. *Rhapszódia*-at) tartalmazó 11. kötetére (a III—VII., X., XI., XII. és XV. számokkal kapcsolatban), ez a kötet pedig a mai napig sem jelent meg. (A VI., VIII., XII. és XIV. sz. rapszódia jegyzeteiben egy „tervezett” 13. kötetéről is olvashatunk!)

ból⁷³ a Mosonyi- és Petőfi-arcképek — kevés eltéréssel — már korábban megjelent. Liszt-zongorakompozíciók; az előbbi *Mosonyi gyászmenete*, az utóbbi *Petőfi szellemének* címen.⁷⁴ A másik 5 arckép — az eddigi adatok szerint — 1885. körül keletkezett. Azonban az a tény, hogy három folyóirat: a Napkelet, a Magyar Néplap és a bécsi Blätter für Musik, Theater und Kunst már 1857-ben jelezte Liszt *Vörösmarty emléke* c. szerzenéyének elkészültét, sőt közeli megjelenését,⁷⁵ arra enged következtetni, hogy az első 4 arckép keletkezése is talán közelebb áll időben Széchenyi, Deák, Eötvös és Teleki halálozási dátumaihoz (1860., 1876., 1871. és 1861.)

A Breitkopf & Härtel-cég a *Magyar történelmi arcképek* c. sorozat „tervezeti” megjelentetését nem Liszt kéziratából, hanem August Göllerichnek, Liszt tanítványának és életrajz-írójának (1859–1923) a másolatából készítette elő. Az eredeti Liszt-kézirat jelenleg Göllerich özvegyének, a Linzben élő Voigt-Gizellának a birtokában van.⁷⁶ (Göllerich-né is Lisztnek volt a növendéke a Zeneakadémián.) Az eredeti kézirat⁷⁷ Teleki-arcképén a következő megjegyzés olvasható: „Zu dem Repertoire der „Todtenkammer“ an August Göllerich. F. Liszt. Die Intonation Fis, G, B, cis ist dem Trauermarsch Széchenyi's von Mossonyi entnommen.” Tehát maga Liszt is hivatkozott arra, hogy ennek a

⁷³ Ismertetését I. Gárdonyinak a 70. sz. jegyzetben idézett cikkében. L. még Geszler Ödön: *Liszt magyar zeneművei* c. dolgozatát is (A Zene, 1938. febr. 1.).

⁷⁴ Megjelenési évszámuk: 1870., ill. 1877. Liszt a *Petőfi szellemének* c. műve témáit, mint ismeretes, *A holt költő szerelme* c., Jókai Mór költeményéhez írt melodramájából vette (1874.).

⁷⁵ Lásd az idézett lapok 1857. febr. 26-i, márc. 4-i, ill. márc. 3-i számait. A Napkelet szerint Liszt e művével „az őt is megdicsőített nagy költő iránti kegyeletes érzelmét akarta tanúsítani”. Liszt ebben az arcképben, melynek eredeli címe *Vörösmarty-nóta* lehetett, főmotívumként Egressy Béninek *Vörösmarty „Szózat”-ára* írt dalamából a harmadik sort (A nagy világon e kívül...) dolgozta fel.

⁷⁶ A *Magyar történelmi arcképek*-nek Göllerichné által féltve őrzött kéziratát Geszler Ödön úr szives közvetítésével magam is átnézhettem.

⁷⁷ A *Magyar történelmi arcképek* eredeti kéziratának történetét homály fedi. Ismeretes, hogy már abban a levélben, melyet Liszt intézett pesti kiadójához: Tábornszky Nándorhoz (Antwerpenből, 1885. június 8-án) szó esett a kiadátsukról. (A levelet facsimileben közölte a Magyar Salon 1886. szeptemberi füzeté; eredelijét l. a Magyar Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményében, Ep. Mus. 348.) Liszt halála után a budapesti lapok rögtön jelezték, hogy „zenei hagyatékában többek közt *hat zenei arckép* cím alatt zenészeti jellemfestéseket találtak” (l. pl. Fővárosi Lapok, 1886. aug. 8. [XXIII.: 218. sz.]) Ábrányi Kornél *Emlékezés Liszt Ferenczre* c. cikkében (Zenei Lap, 1886. nov. 10. [I.: 28. sz.]) pedig azt olvashatjuk, hogy a „*hét* zenészeti arcképek kéziratait még életének utolsó heteiben adta át listázásra egyik kedvelt tanítványának, oly megmagyarással, hogy elkészülvén velük, küldje azokat magyarországi kiadónak, a Tábornszky és Parsch cégnek, melynek még életében kiadásra ántegedte írásilag. A hét arcképhez szövégismertetések is lesznek csatolva, melyek mintegy kommentálni fogják a zenét”. Lina Ramann Liszt-életrajzában (II. k., 2. r., 1894., 259. l.) azt állította, hogy az előbb említett „kedvelt tanítvány”: August Göllerich el is küldte a másolatot a pesti kiadónak, egyszersmind azonban megjegyzi: „Es ist mir unbekannt, welche Verwicklungen die Veröffentlichung des Manuskripts zurückhielten”. Végül Ábrányi a következő mondattal zárta le a *Magyar történelmi arcképek* kéziratának történetét: „Azután maga a zenei arcképfestő, az iránta rajongó kiadók, a lemásoló (Göllerich Agost fiatal zene ró, zongoravirtuóz, a ki Lisztől nagvérdekű zenészeti tanulmány is adott ki) mind letüntek az élet színpadjáról és mit sem sikerült többé megtudni az arcképek sorsáról” (*A magyar zene a 19-ik században*, 1900., 463. l.). Ábrányi itt egy pontban tévedett: Göllerich 1900-ban még élt s így még talán tisztázható lett volna, hogy miért maradt el már ekkor is a kompozíció kiadása.

gyász-költeménynek jellegzetes basso ostinato-ját Mosonyi Mihály *Gyászhangok Széchényi István halálára* című zenekari művéből (1860.) vette át. Így nem lehetetlen, hogy Liszt e sajtósággal az u. n. „magyar” moll-skálán alapuló basszus-menet újbóli alkalmazását már közvetlenül Mosonyi műve zongorakivonatának megjelenése után (talán Teleki halála évében) határozta el.⁷⁸

IV. Elveszett-, lappangó- vagy tervezett magyar tárgyú Liszt-művek.

1. *Erkel Ferenc Hunyadi László nyitányának zongora-átírata.* (Raabe nem említi.) Liszt e nyitányt 1846-i magyarországi útja alkalmával írta át zongorára. Erkel operáját sokra értékelte: az ő kívánságára adták elő a Hunyadi Lászlót 1846. május 13-án (az elutazása előtti napon) a déli órákban, „teljes kivilágítással s színpadi costumeban” — írta az *Életképek* c. folyóirat 1846. május 16-i száma — s bár Schodelné és Wolf (Farkas) Károly indiszpozíciója csökkentette ugyan kissé „a jeles műnek hatását; — de az ünnepezt művész azonnal megismervén annak szépségeit, több ízben lelkesült és lelkesítő tapsokra fakadt s derék szerzőjét, kitűnő tehetség-nek nevezé.” Az opera nyitányát május 17-i bécsi búcsúhangversenyén maga Liszt vezényelte, sőt meg is ismételtette „auch der aufstrebenden Opposition zum Trotze“ (!)⁷⁹ A nyitány átírásával még a nyáron elkészülhetett, mert a *Honderü* 1846. szept. 15-i száma már jelezte, hogy a „nagy varázsmester” új művét a pesti Treichlinger-cég fogja kiadni. Rövidesen azonban már arról értesülünk ugyanebben a lapban (235. l.), hogy a Liszt-átírat a Wagner-cégnél fog megjelenni, mert Treichlinger „azon felszólításra: hogy e műszerzeményért ő maga határozzon tetszése szerint tiszteletdíjt — a nagy lelkű művész által már eleve egy szegény család fölsegelésére áldoztat — jónak találta semmi díjt sem határozni”. A kiadás azonban elmaradt s e Liszt-átírat, úgy látszik, elkallódott. (L. azonban e dolgozat végén levő jegyzék 10. számaként jelzett Liszt-átíratot I)

2. *Rózsavölgyi Márk táncdallamainak átíratai.* (Raabe nem említi.) Liszt, aki 1846. május 6-án hallgatta Rózsavölgyi játékát a Pesti körben, a *Der Ungar* 1846. május 16-i száma szerint igen elismerően nyilatkozott az ő magyar táncairól, sőt közülük többet fel is dolgozott (így Rózsavölgyinek *Üdvözlő nagy fellengős magyarját*, mely utóbb Lisztnek ajánlva jelent meg) Ezek az átíratok sem maradtak fenn. (Rózsavölgyire vonatkozóan l. az A. XVII. 3. [ill. B. XIII. 3.], valamint a B. VIII. 2. és B. XII. 1. számokat.)

3. *Liszt tervezett magyar operája.* Liszt e terve 1856-ból ered. A *Déliab* c. folyóirat 1856. május 18-i száma (242. l.) közölte (a Magyar

⁷⁸ Végül itt kell megemlítenem Lisztnek egy magyar vonatkozású (de nem magyar tárgyú) átíratát, amely szintén hiányzik Raabe művének jegyzékéből: ez Ábrányi Kornél *VIRÁG-DAL (Chant des Fleurs)* c. zongoradarabjának (megjelent Budapesten, Pírnitzer Frigyes kiadásában) — feldolgozásként tekinthető — példánya. A Liszt kiegészítéseit, javításait tartalmazó Ábrányi-szerzemény (Toni Raab-nak, Liszt tanítványának Sághe Józsefhez intézett, kézírásos [1881. febr. 2-i] ajánlásával) 1912-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum zenei gyűjteményébe, Ms. Mus. 291., v. ö. *A Zene*, 1912. aug. sz.

⁷⁹ *Wiener allgemeine Musik-Zeitung*, 1846. május 19—21. (VI.: 60—61. sz.).

Sajtó nyomán) Lisztnek Kertbeny Károlyhoz, a Bécsben tartózkodó érdemes magyar műfordítóhoz intézett levelének egy idevonatkozó részletét: „Most lásson ön is hozzá kedves Kertbeny, hogy szavát tartsa, és legalább egy magyar operaszövegre adjon eszmét, ha már kidolgozását magára vállalni nem akarja. Hősies tárgy szükséges erre a magyar történetből, mely a mellett általános eszmét is foglaljon magában, mert csupán lovagjátékot nincs szándékom zenére tenni, s azonfelül óhajtanám, hogy e dalmű ne csupán Magyarországra, hanem a külföldre is birjon érdekekkel, és erre egyoldalú nemzeti eszme nem elég-séges, sőt érthetetlen is lenne. Kérdezze meg ön N. grófnőt [?], vajjon mit javasolna, és hija föl nemzetünk többi költőit is, hogy operaszöveg iránt eszméket küldjenek be hozzám kiválasztás végett.” Rövidesen — a Hölgyfutár 1856. aug. 28-i száma szerint — az akkor Pesten tartózkodó Liszt Vajda János előtt jelentette ki, hogy „azt akarja mikép első operája testestül s lelkestül magyar legyen, s örömezt írna rá zenét, ha neki költőink a magyar történetből alkalmas szöveget nyujtanának, mely a mellett magában is — zene nélkül — valódi költői beccsel bírna”.⁵⁰ Liszt a tervezett opera alapjául Beck Károlynak, a magyarországi származású német költőnek *Jankó, der ungarische Rosshirt* c. költői beszélyét (Leipzig, 1841.) választotta. Beck művét szinpadra S. H. Mosenthal alkalmazta volna. Liszt e terve — Beck szerint — 1857-ből ered s az operát a Nemzeti Színháznak szánta. A terv titokban maradt, később [1859-ben!] végleg letett kiviteléről. Ennek okát Becknek így adta elő:⁵¹ „Magyar operánkat elnapoltam, tán örökre, a minek oka hazámiai hevessége. Ítéljen ön. Egy nem rég megjelent kis könyvemben⁵² jó tudomásom szerint fejtegettem, hogy ma még hazánkban csupán pompás népdalokra támaszkodó cigányzenéről lehet szó, de magyar iskoláról úgy, mint francia, olasz és német iskoláról, nem beszélhetünk. S ezzel a magyarság fejeéről korántsem rántottam le a koronát. S megérdemeltem-e tehát, hogy miatta a magyar lapok vezetői ősi huszonötöt mérjenek rá, féltetve velük született lovagiasságukat. Az a nép, amely annyi erénnyel bír, naivitással, vendégszeretettel, nyíltsággal, áldozatkészséggel, néha mégis mily türelmetlen!”⁵³ Megjegyzendő, hogy Beck költői beszélyét — valószínűleg

⁵⁰ Kerekes György *Vajda János élete munkái* c. művében csupán a költőnek *Liszt Ferenchez* c. költeményéről tesz említést (tévesen 1857-es évszámmal), a szóbanforgó találkozást azonban nem említi. (1901., 89—99. l.)

⁵¹ Magyarország és a Nagyvilág, 1875. aug. 15. (XII.: 33. sz.)

⁵² *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie*. 1859.

⁵³ Raabe (II. 362. l.) e tervet — Beck nevének említése nélkül — „Janos” v. „Janko” címen jelzi. V. ö. még Göllerich: *Franz Liszt*. 1908. 58. l. Pukánszky Béla *A magyarországi német irodalom története* c. művében (1926.) Beck Károly működését érintve, a Liszttel való kapcsolatára nem tér ki. — Isoz Kálmán *Liszt Ferenc* c. előadásában (Zeneközlöny, 1911. 18. sz.) felemlítette Lisztnek egy másik, magyar operatervét is, mely szerint a szöveggönyvet báró Eötvös József írta volna. — Kizárólag a teljesség kedvéért jegyezzük fel itt Lisztnek a Raabe-féle jegyzékben is számontartott cigányopera-tervét: Otto Roquette „Kahma, la Bohémienne” c. szöveggönyvére (1858.). E terv magyar zenetörténelmi vonatkozásai azonban nem ismeretesek. O. Roquette kézíratos szöveggönyvét a weimari Liszt-Múzeum őrzi. Idevonatkozóan l. Hollitzer Gyula: *Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet* c. művét (1913., 91—92. l.) Szita Oszkár *Liszt Ferenc mint operaszerző* c. cikkében (A Zene, 1936. febr. 15. [XVII., 8—10. sz.]) mindezeket a terveket figyelmen kívül hagyta.

Mosenthal feldolgozásában — nem sokkal később A. Rubinstein használta fel „Die Kinder der Haide” c. operája szövegkönyveként (természetesen az orosz viszonyokhoz alkalmazva). Rubinstein operáját Bécsben mutatták be, 1861-ben. Az operának a bécsi C. A. Spina cégnél megjelent zongorakivonata csupán Beck nevét jelzi („Text frei nach Carl Beck's poet. Erzählung: Janko”), viszont Nic. D. Bernstein Rubinstein életrajzában (Leipzig, 1911.) egyedül Mosenthal neve szerepel szövegíróként (75. l.) E kitéréssel kapcsolatban mutassunk rá arra, hogy A. Göllerichnek Liszt magyar operaterveire vonatkozó adatai tévesek (*Franz Liszt*. Berlin, 1908. 58—59. l.) Göllerich ugyanis — Beck „Jankó”-jának felemlítése után — azt állította, hogy Liszt még 1857-ben kért Mosenthaltól egy nemzeti-magyar operaszöveget (Pest számára): ezt utóbb Rubinstein használta fel fentebb hivatkozott operájában (láthattuk ugyanis, hogy az itt jelzett „két terv” csakis a „Jankó”-ra vonatkozhatik!)

4. „Melodia” (v. „Melodiák”) Lisznyai Kálmánnak *Egri kocintások címen tervezett dithyramb kötetéhez*. A Magyar Néplap 1856. szept. 22-i száma tette közzé Lisznyai Liszt Ferencnek c. költeményét. Az ehhez fűzött jegyzetben azt olvashatjuk, hogy a vers Lisztnek „annyira lelkéhez szólt, hogy az épen betegen fekvő költőt meglátogatta... egyszersmind megígérte Lisznyainak, hogy az ezen utóbbi által „Egri kocintások” cím alatt kiadandó dithyrambok (boristenítő dalok) valamelyikéhez, melyek képekkel és több zeneköltő dallamszerzeményével fognak kijönni, ő is szívesen fog egy melodiát költeni”. (A Hölgyfutár 1856. szept. 25-i száma „egy pár melodiát” említett!) V. ö. Lisznyai Liszt Ferencnek ajánlott *Új palócdalok* c. kötetével is (Pest, 1858.) Lisznyai tervezett kötetete nem jelent meg.

5. *Szent István oratórium*. (Raabe említi, II. k. 361. l.) Szövegét Jókai Szent István-legendája alapján Ábrányi Kornél írta. A Zenészeti Lapok 1869. dec. 26-i száma jelezte a szövegkönyv közeli befejezését. A Magyarország és a Nagyvilág 1870. febr. 6-i számában már a következőket olvashatjuk: „Liszt azt óhajtja, hogy jövő télen a philharmoniai társaság (mely létezik, de az idén nem él!) ezzel nyissa meg előadásait”. A Zenészeti Lapok 1870. febr. 13-i száma még többet véltudni, midőn azt írja, hogy Liszt májusban Magyarországra (Szekszárdra) jön. „hol Sz. István oratóriumát is be akarja végezni”. Siposs Antal *Weimár és Szegszárd* c. cikkében (Zenészeti Lapok, 1870. szept. 25.) szintén felemlítette „a munkában levő” oratóriumot. Többet azután nem hallunk róla. Nehány ütemnyi töredékét Koudela Géza fedezte fel a weimari Liszt-Múzeumban (facsimilejét l. Koudela *Liszt Ferenc* c. művében, 1936.)

6. *Magyar ábránd*. A Zenészeti Lapok 1871. dec. 24-i száma jelzi, hogy Liszt „egy eredeti magyar ábrándon dolgozik, mely már közel áll befejezéséhez”. Ez kétségtelenül nem azonos az 1851-ben keletkezett *Fantasie über ungarische Volksmelodien* c. művével (R 458.). Kérdéses azonban, hogy itt vajjon nem a 16. jegyzetben említett magyar zongoraversenyről volt-e szó.

7. *Egy Tompa- vagy Vörösmarty-költemény melodramatikus megzenésítésének terve*. A Zenészeti Lapok 1873. jan. 19-i és 26-i számai jelzik, hogy Liszt Jókainé Laborfalvy Róza kérésére kezdett foglalkozni

egy melodráma megírásának gondolatával. A megzenésítésre azonban — mint ismeretes — Jókainak „A holt költő szerelme” c. költeményét választotta (1871., Raabe: 657.)

8. A Zenészet Lapok 1875. május 16-i száma írja, hogy Mossonyi „Álmos” c. operájának tervezett színrehozatalával kapcsolatban „a bevezetés megírására Liszt Ferenc fog felkérteni”. (Az opera bemutatása azonban elmaradt [első előadás: 1934. dec. 6!])

9. *Simonffy Kálmán dalainak tervezett átirata*. A Magyarország és a Nagyvilág 1876. ápr. 16-i (XIII.: 16.) számában olvashatjuk, hogy Liszt Ferenc „magyar munkán dolgozik. Ez alkalommal tárgya: Simonffy Kálmán dalai, azon töről metszett eredeti dalok, melyek a magyar fiatalság szívérzelmeinek még mindig legkifejezőbb tolmácsai”. Ez a terv sem valósult meg. (Az egyetlen — Liszt tudtán kívül — Simonffytól eredő dallamot l. az 5 magyar népdal 3. számában!)

10. *Egy lappangó (Liszt-szerzemény hegedűre és zongorára (végén csárdással))*. H. Hinterberger bécsi antiquárius 11. (1935-i) katalógusában láttam jelezve ezt az ismeretlen Liszt-művet („Weimar, 1875. június”), mely részben másoló írása, részben Liszté (javításaival). A művet a bécsi cég ismeretlen helyre adta el s így közelebbit eddig még nem sikerült róla megtudnom.⁸⁴

V. Liszt Ferenc forrásai.

A magyar tárgyú Liszt művek, miként már jeleztem,⁸⁵ keveset árulnak el a dallamok eredetéről. A forrás-tanulmányok után azonban önként felvetődik az a kérdés, hogy ismerte-e Liszt az idézett művek valamelyikét. Határozott választ ugyan nem adhatunk, hiszen Liszt többszáz magyar dallamot tartalmazó gyűjteménye (kéziratokból és nyomtatványokból) nem maradt fenn⁸⁶ (eltekintve Bartalus István *Magyar népdalok* c. gyűjteményének I—II. kötetéből és Ábrányi Kornél 2. füzetétől⁸⁷ [5 magyar népdal és *Elegáns csárdások*]), mégis a források és Liszt feldolgozásainak egybevetése-, a kapcsolatok időbeli lehetőségének mérlegelése után feltehető, hogy Liszt az alábbi műveket valóban ismerte:

Aurora, 1822. (Esetleg csupán e kötet kótamelléklete.) Zum Andenken, 1.

Bunkó-Tomala: *A' nógrádi tisztválasztás' diadala* (1833.). A. XV. 2. [= B. VII. 2.] és A. XV. 4.

(?) Fogarasi János: *Művelt magyar nyelvtan* (1843.). A. XV. 1. [= B. VII. 1.] (az A. XV. 4. dallamot l. Bunkó-Tomala fenti művében!)

Két honvéd dal és csárdás. A. IV. [= B. VI. 2.]; *Pester Carneval*, 4. és 5; B. XII. 2, és XIII. 4.

Liszt János magyar dallamai. A. XI. 3. [= B. VI. 4.]

⁸⁴ Egy korábbi, ugyancsak hegedűre és zongorára írt *Grand duo sur des airs hongrois* c. darabjára vonatkozólag l. H. Wieniawski 1853. jún. 7-i levelét (v. ö. Isoz Kálmán: *Zenei levelek*. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke, VI. 1924. 358. l.) Raabe műve e lappangó Liszt-művekről nem tesz említést.

⁸⁵ Lásd e dolgozat II. fejezetének bevezető sorait!

⁸⁶ Lásd P. Raabe bevezetését a magyar rapszódiaiak 1926-i kiadásához (V. l.).

⁸⁷ V. ö. e dolgozat III. fejezetének 8. számával, valamint a II. fejezet 4. (XIX.) és 7. számaival.

Müller J.: *A Tolnai Lakadalmas Elssler és Ceritto Fáni Csárdás*. B. XII. 4. és 5.

Róthkrepf (Mátray) Gábor: *Pannónia*, 3. füzet (1826.) A. IX. 1.; V. X.; A. XVII. 3. [= B. XIII. 3.]

Rózsavölgyi Márk: *Vigszeszély*, csárdás (1846) B. VIII. 2.

Szerdahelyi József: *Négy igen kedves Magyar Népdal*. A. II. és A. XVII. 1. [= B. XIII. 1.] Lásd e füzetben a Cserebogár-nótát is!

Tolnai lakadalmas, 1847. Pester Carneval, 6.; [= B. XIV. 5.]; B. VIII. 3. (valamint a *Hungaria* c. szimfónikus költemény zárórésze.)

Mátray Gábor *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye* c. munkájának első füzeté 1852-ben jelent meg, ezt azonban Liszt nem használhatta, de feltehető, hogy a Mit busulsz kenyeres (A. XVII 4) és talán Az alföldön halászegény vagyok én (B. I. 2.), sőt esetleg a Káka tövén költ a ruca (B. VIII 1.) kezdetű dalok is az ő közvetítésével kerültek el Liszthez. Mátray és Liszt kapcsolatai kevéssé ismeretesek. Tudjuk azonban, hogy a *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* c. művében (Paris, 1859.) két helyen is hivatkozott Liszt Mátrayra. Egy másik — éppen a hivatkozott Liszt-könyvet is érintő — kapcsolatra a 45. sz. jegyeten mutattam rá. Liszt természetesen már az 1839—40-i pesti hangversenyei óta jól ismerhette Mátrayt, mint a Pestbudai Hangászegyesület „kormányá alatti” Nyilvános Énekiskola (Zenede) igazgatóját. Az érdemes zenetörténész és a nagy magyar zeneköltő feltételezett levelezésének, amely bizonyára sok érdekes adattal világította volna meg Lisztnek a magyar zenéhez való kapcsolatait, csupán az alábbi, mindeddig figyelemre nem méltatott bizonyítéka került elő. Liszt Ferenc e levele a *Magyar népdalok* I. füzetének megküldésére vonatkozik.⁸⁸

Igen tisztelt ur! A magyar dalok olly igen becses gyűjteménye megküldésével ön nekem valódi örömet szerzett, s engem a legszivesb halára kötelezett. A mű ugy, miként most a közönség előtt áll, korszerűleg kívánatos és sikerültnek tekintendő. Szorgalom és műismerettel van gondoskodva annak zenei alkotásáról, — a dallamok hitelessége, jellemes zeneszerkezete és rhytmusáról. Ön műve ez által különbözteti meg magát épen olly lényegesen mint hasznosan némelly hasonló kiadásoktól, mellyeknél nem lehet meg nem ismerni az esetleges speculatio bélyegét, s azért bizonyosan nem fog elmaradni ön részére a bel- és külföldi közönség érdemelt részvéte. Részemről örömmel üdvözlöm ezen olly tiszteletre méltó érdekes nemzeti művet, és reményilem, hogy folytatását s bevezését káros külső okok nem fogják késleltetni.

Utolsó mulatásomkor (1846) Magyar és Erdélyországban a magyar dallamok, ugy szólván, *lelkem vérévé* váltak, midőn azokat több cigány zenekarok játszák előttem. hányszor nem álmodám be magamat azokba, s hányszor nem gyönyörködém álmétkodva rajtok? Milly csodateljes varázs-kaledioscopját állítják azok öszve a szomorúság, inség, mélyelműség, dagály, dac, kecs, ábrándozás, komolyság, enyelgés, életbű és életbajoknak.

Nemzeti zenénk e mély, benső, hatalmas s szabad, tartalomdús és emelkedéssel teljes költészetét művészileg visszaadni nekem is feladatul lőn. Kielégítőleg eszközlém é, erről tanúságot teend ama több évi munkám, melly e tél folytán „magyar rhapsodiák” egyetemes címe alatt (egy egy 10—15 levélre terjedő 14 füzetben) Bécsben Haslingernél egészen ujjon készítve fog megjelenni.

Engedje meg, igen tisztelt ur, hogy önnek az egész mű egy példányát megküldhessem azon kéréssel, hogy azt kedvesen fogadja, s rólam ön műve ezutáni füzetei kiadása alkalmával meg ne feledkezzék. Tökélyesen bizonyos lehet ön, hogy nálam e

⁸⁸ Hölgyfutár, 1852. okt. 16. (III. év, 2. fele, 237. sz.) Koch Lajos idézett bibliográfiája nem említi. A levél — nyilván franciául írt — eredetije ismeretlen helyen.

tárgy jó kezekbe jut, s hogy én meleg rokonszenvvel a legigazságosb méltánylatot szentelem ön szép vállalatának. Más részről kedves teendőm is lesz, ön művének terjesztését lehetőleg eszközölni, s a résztvevők körét szélesíteni. Fogadja ujjal, igen tisztelt ur, legszívesb köszönetemet, valamint is kitünő tiszteletét Liszt F. m. k. lekötöztetett barátjának, Weimar october 8-án 1852.

E levelében is hivatkozott Liszt a cigányzenekarok játékának hallgatására. Lisztnek a cigányzenéhez való kapcsolatai sokkal ismertebbek,⁸⁹ semhogy ezen a helyen részletesen kellene ismertetnem. Így csak a legjellemzőbb adatok felsorolására szorítkozom. Valószínűleg Bihari „varázshegedűjének” hangjaira (1822.) emlékezett vissza az 1828-i kis darabja (*Zum Andenken*, II.) írásakor. És az is ismeretes, hogy 1846. októberében Győrött hallgatta Bihari unokáját: Farkas Miskát; ekkor „egy csárdás úgy megtetszett neki, hogy azonnal leírta, szerzőjét megölelte, megcsókolta és fényesen megajándékozta.”⁹⁰ A Budapesti Híradó 1846. május 5-i számában pedig azt olvashatjuk, hogy Liszt „éji zenét kapott, utczán és folyosón, s szokás szerint nem kímélé a pezsgőt a cigányoktól, kiknek a czimbalmosa különösen megnyeré tetszését”. Gróf Teleki Sándor visszaemlékezései szerint⁹¹ 1846. késő őszén a Máramarosszigetről elhozott Pócsi Lacit és bandáját hallgatta Liszt Kolozsvárt. A *költő*⁹² hallattára „Lisztnek szemei kigyuladtak, ujjaival pattogatott, belekiáltott a nótába; — mi pedig aprózni kezdtük, s hajtottuk reggelig”. 1853-ban H. v. Bülow Pozsonyban jegyzett le győri Vörös Józsi nyolctagú bandájának játéka nyomán néhány magyar motivumot, hogy elküldhesse azokat Lisztnek (v. ö. H. v. Bülow: *Briefe und Schriften* II. k. Leipzig, 1895., 36. l.) 1856-ban a Hölgyfutár írta (aug. 22. sz.), hogy Liszt Patikárus Ferkókat hallgatta „evésről, ivásról megfélekedve.” Végül hivatkozhatunk Vay Sándorra is, aki Blázsik Ferenc elbeszélése nyomán feljegyezte,⁹³ hogy Liszt, Szegszárdon létekor, „nagyon szerette” Barcza bandájának játékát. „Sokszor jegyeztetett, amíg játszottak. Játék után magához intette a primást, vagy újabb nótát rendelt.” Ezeknek a késői cigányadatoknak — Liszt magyar tárgyú műveinek szempontjából — nincsen már különösebb jelentősége, hiszen ha jegyzett is le olykor dallamokat, ezekre többé már nem tért vissza.

Hátra van még az a kérdés, hogy a cigány muzsikáján és Mátyásnak feltételezhető közléseitől eltekintve, kik lehettek Liszt segítségére a meglehetősen sokrétű magyar dallamanyag összegyűjtésében? Ő maga Heinrich Ehrlichez intézett levelében (1864. márc. 30.), melyben tapintatosan utasítja vissza a II. rapszódiaival kapcsolatos plágiumvádát (v. ö. B. II.), Bihariig és más cigány hírességig visszanyúló emlékeire hivatkozik, majd — Ehrlich mellett — Amade [Tádé], Apponyi [Antal], Fáy [István] grófok, Augusz Antal báró, Egressy Béni, Erkel

⁸⁹ Lásd idevonatkozóan Gárdonyi 1931-i művének 34–38. lapjait is.

⁹⁰ Pesti Divatlap, 1846. őszhó 17. (42. sz.) — Petz Lajos: *Győr város zenei élete* c. művében (1930., 408. l.) tévesen 1845. alatt jelzi Liszt Győri átutazását, a Farkas Miskával kapcsolatos epizódot nem is említi. De nem jegyzi fel Liszt és Farkas Miska találkozását Markó Miklós sem (*Cigányzenészek albuma*, 1896. 11–12. l. és *A régi mulató Magyarországon*, 1928. 25–26. l.).

⁹¹ *Emlékeim*. I. 1879. 55–59. l.

⁹² A *költő* I. a XIV. rapszódia (B. sorozat) 4. dallamaként!

⁹³ *Liszt Ferenc Szegszárdon*. Pesti Hírlap, 1909. 294. sz.

Ferenc, Doppler [Ferenc] és Reményi Ede neveit sorolja elő: ők halmozták el Lisztet a magyar dallamokkal „részben zongorán, részben feljegyzésekben”. Az itt említettek közül — úgy látszik — gróf Fáy István lehetett nagyobb mértékben Liszt segítségére (Fáy magyar dallamgyűjteményére már Raabe is utalt a magyar rapszodiákat tartalmazó kötet bevezetésében). Fáyval Liszt már 1840 óta kapcsolatban állhatott; az első pesti találkozásukat maga Fáy írta le:⁹⁴ „Egy reggel meglátogattam Lisztet, midőn alig kelt fel ágyából, eljátszott nekem egy friss magyart Csermáktól. Nem hiszem, hogy simplán sebesebb tempóban lehessen azt játszani, mint ő octávákban játszotta”. Végül azt kérte a lap szerkesztőjétől, Balásfalvi Orosz Józseftől, hogy amennyiben módjában áll: szerezzen magyarokat Csermáktól és küldje el azokat Lisztnek, aki „Csermák magyarjait különösen óhajtotta”. (Fáy levelében alighanem az A. VII. 3. [= B. IV. 3.] alatt említett Csermák-dallamra történik utalás.)

VI. Összefoglalás.

Liszt Ferenc magyar munkásságának legméltóbb összefoglalása kétségtelenül az lenne, ha Liszt valamennyi magyar vonatkozású szerzeménye (tehát e forrástanulmányban nem érintettek is!) magyar kiadásban jelennék meg. Addig is azonban, míg ez a várva-várt Liszt-kiadás elkészülne, talán nem lesz érdektelen, ha — Raabe és Gárdonyi jegyzékei után — újból áttekintjük az együttes kiadásra váró magyar Liszt-anyagot.

Liszt Ferenc magyar tárgyú művei.⁹⁵

- *1. *Zum Andenken*. (1. és 2.) K.: 1828.
- *2. *Melodies hongroises d'après Fr. Schubert*. K.: 1838., m.: 1840. (Diabelli)
- 3. *Heroischer Marsch im ungarischen Styl*. K. és m.: 1840. (Cranz.)
- *4. *Magyar Dallok (Magyar Rhapsodiák)*. K.: 1840—47., m. (I—XVII.): 1840—47. (Haslinger.) L. még e sorozat kéziratban maradt XVIII—XXI. számait (A XX.-at „román” rapszodiaként adták ki, 1936-ban).
- *5. *Seconde Marche Hongroise (Ungarischer Sturm-marsch, ill. Magyar ostrominduló)*. K.: 1842., m.: 1844. (Schlesinger.)
- *6. *A patakcsa*. (Férfikar Garay János versére.) K.: 1846., m.: 1874. (Apollo [valamint az ugyanilyen c. zeneműfolyóirat 1936. januári számában is.]
- *7. *Változatok „Tiszántúli szép leány” című dal felett*. K.: 1846 [?] (Kiadatlan kézirat)
- 7. *Isten veled!* (Dal Petrichevich Horváth Lázár versére.⁹⁶) K.: 1846.

⁹⁴ Levél Lisztről és a pesti magyar színházról. Századunk, 1840. febr. 10. (III.: 12. sz.)

⁹⁵ Rövidítések. K. = keletkezés éve, m. = megjelenés éve; a kiadó neve zárójelben! A csillaggal jelzett műveket e tanulmány során tárgyaltam vagy érintettem.

⁹⁶ Liszt a versnek csupán első versszakát zenésítette meg, a teljes szöveget — Isten hozzád! címmel (és kezdettel) — lásd: *Petrichevich Horváth Lázár munkái*. 5. kötet. Buda, 1842. (Kaleidoskop vagy levelek Emiliához [húgához: gróf Rindsmaul Adalbertnéhez]. II. rész. XVI. Buda-Pest, 1839. ápr. 20.) 117—118. l. (Liszt dalszövegének 6. és 7. sora azon-

v. 1847., m.: 1847. (a L. F. Witt pesti német színházi karmester szerkesztésében megjelent Pester Album für Gesang und Pianoforte c. kötetben [2. sz.], Zerffi [Hirsch] Gusztáv német fordításának melléklésével.) Átdolgozta: 1879. (Kahnt.) — Liszt Ferenc zeneművei, VII. Egyszólamú dalok és énekek, III. k.

*9. *Pester Carneval*. K.: 1847., m.: 1848. (Haslinger.) Megjelent zongorára, hegedűre és gordonkára átírva is! (Sajtó alá rendezte: F. Volbach, Schott, v. ö. Raabe, 470. sz.)

10. *Schwanengesang und Marsch aus Hunyadi László*. K.: 1847. (Kiadatlan kézirat a weimari Liszt-Múzeumban.)

11. *Ungaria [Hungaria]*. (Kantáte Franz v. Schober szövegére.)⁹⁷ K.: 1848. (Kiadatlan kézirat a weimari Liszt-Múzeumban.)

12. *Ungarisch*. (F. David Bunte Reihe c. művének 19. száma [IV. füzet] után.) K.: 1830., m.: 1851. (Kistner)

*13. *Magyar rapszodiák*. (A végleges [B.] sorozat I—XIX. száma.) — Liszt Ferenc zeneművei, II. Zongoraművek, 12. kötet. (Lásd a 41. sz. jegyzetet.)

*14. *Fantasie über ungarische Volksmelodien*. K.: 1852., m.: 1864. (Heinze.) Lásd a 41. sz. jegyzetet.

*15. *Hungaria*. (9. sz. szimfónikus költemény.) K.: 1854., m. 1857. (Breitkopf & Härtel.) Ebben feldolgozva: e kimutatás 3. száma, valamint a VIII. rapszódia [B. sorozat] 3. dallama. — Liszt Ferenc zeneművei, I. Zenekari művek, 5. k.

*16. *Gróf Festetics Leo Magyar nóták c. művének átírata*. K.: 1858., m.: 1859. (Glögl és fia.)

17. *Die drei Zigeuner*. (Dal Lenau szövegére) K. és m.: 1860. (Kahnt [hangszerelve, k.: 1860., m.: 1872, hegedűre és zongorára, k.: 1864., m.: 1896. ez utóbbit — a Zenészeti Lapok 1864. aug. 25-i száma szerint — Reményi Ede számára írta át], lásd még mezzo-szoprán v. bariton-hangra és szóló-hegedűre, zenekar kísérettel [Raabe nem említi]) — Liszt Ferenc zeneművei, VII. Egyszólamú dalok és énekek, III. k.

18. *Rákóczi-induló*. (*Marche de Rakoczy. Edition populaire*.) Korrekturája említve Liszt Ferencnek F. Kistnerhez intézett, 1851-i levelében (M. N. Múzeum zenei osztálya, Ep. Mus. 14., 1. idevonatkozóan Isoz Kálmán Berlioz „Rakoczy“-jának kézírata c. dolgozatát is, Magyar Könyvszemle, 1918. 8. l.) s így Gárdonyi Z. szerint is 1851-ben jelent meg (1936. 122. l.); ez az évszám azonban erősen vitatható, mert még nem szerepel Liszt 1855-i tematikus jegyzékében („von dem Autor verfasst“) s egyébként is a M. N. Múzeum példányára (Mus. pr. 2433.) az 1860-as évszám van tollal rávezetve (Kistner). Nem azonos feldolgozás az A. sorozat XIII. és B. sorozat XV. számával.

ban összevethető P. Horváth L. 2. versszakának ugyane soraival is!) — Horváth László *P. Horváth László (1807—1851) élete és munkássága* c. művében (Bpest, 1936.) e dalról, valamint Liszt és P. Horvát L. közelebbi kapcsolatáról (l. pl. a Cserebogár, sárga cserebogár kezdetű dallamot [B. VI. 3.]) nem tesz említést. Liszt Ferencre vonatkozóan l. még a Kaleidoskop IV. részét is (*P. Horváth L. munkái*, 7. kötet. XXIX.: Liszt Ferenc Budapesten. [Etc.] 1840. jan. 25. Ebben említve Lisztnek „egy kis alegretto“-ja, melyet „néhány perc alatt íróasztalán“ komponált az író albuma számára. — Liszt dalát l. a Morgenröthe 3. mellékletként is (1848.), M. N. Múz. Mus. Pr. 11.599.

⁹⁷ Schober szövegét (Szigligeti fordításában) Festetics Leó is megzenésítette („Hungaria. Nagy Fikarének egész zenekar kísérettel“). Előadta a Pestbudai Hangászegyesület 1843. ápr. 30-án.

19. *Rákóczi-Marsch, symphonisch bearbeitet.* K.: 1865., m.: 1871. (Schuberth.)
- *20. *Fantaisie sur l'Opera hongrois „Szép Ilonka“ de Mosonyi M.* K.: 1865.: m.: 1868. (Rózsavölgyi.)
21. *Magyar induló az 1867. jún. 8-i koronázási ünnepély alkalmára.* K. (Raabe szerint: 1870. [?]), m.: 1871. (Schuberth; zenekarra, valamint zongorára 2 kézre.) — Liszt Ferenc zeneművei. I. Zenekari művek, 12. k.
22. *Magyar gyorsinduló.* K.: 1870., m.: 1871. (Schindler F. J., Pozsony.)
- *23. *Mosonyi gyászmenete.* K. és m.: 1870. (Táborszky és Parsch, Pest.) Lásd még Lisztnek a bécsi J. Weinberger- (ill. Universal-Edition) cégnél *Bilder aus Ungarn* címen megjelent füzetében is (2.)
24. *A lelkesedés dala.* (Férfikar ifj. Ábrány Kornél szövegére.) K. és m.: 1871. (Melléklet a Zenészet Lapok 1871. ápr. 9-i [XI.: 25.] számához; Táborszky és Parsch kiadása.) Ifj. Ábrányi Kornél szövegét l. az idézett folyóirat 1871. jan. 22-i számában.
25. *Epithalam, Reményi Ede 1872 évi február hó 10-én tartott esküvőjére.* K. és m.: 1872. (Táborszky és Parsch; hegedűre és zongorára, valamint csak zongorára; megjelent az Apolló zeneműfolyóirat 1872. évi [I.] kötetének 10. számaként is. Utóbb a kiadást — német címlappal — a bécsi J. Weinberger-cég vette át.)
- *26. *Bevezetés és magyar induló gr. Széchenyi Imrétől.* K.: 1872., m.: 1873. (Rózsavölgyi.)
27. *Szózat és Magyar Hymnus.* K.: 1872., m.: 1873. (Rózsavölgyi; zongorára, valamint zenekarra is.)
- *28. *5. magyar népdal.* K. és m.: 1873. (Rózsavölgyi, majd a 23. sz. alatt idézett *Bilder aus Ungarn c.* füzetben is, 1.)
- *29. *A holt költő szerelme.* (Melodramatikus zene Jókai Mór költeményéhez.) K. és m.: 1874. (Táborszky és Parsch; ugyanott megjelent Dux Adolf fordításával is: *Des todtens Dichters Liebe.*) Közölte A Zene 1925. márciusi száma is. — Liszt Ferenc zeneművei, VII. Egyszólamu dalok és énekek, III.
- *30. *6 magyar rapszódia, zenekarra átírta Liszt és Doppler Ferenc.* M.: 1875. Lásd a 41. sz. jegyzetet!
31. *Ungarisch.* (A „Weihnachtsbaum“ 11. száma.) K.: 1874—76. körül, m.: 1882. (Fürstner.) Ismertetését l. a *Harmonia* 1882. ápr. 23-i számában. E darab külön ajánlása: „a Kornel Abránqi“ (!) — Liszt Ferenc zeneművei, II. Zongoraművek, 9. k.
32. *Ungarischer Sturmarsch.* Az 5. szám átdolgozása. K. 1875., m.: 1876. (Schlesinger; zongorára, valamint zenekarra is.) — Liszt Ferenc zeneművei, I. Zenekari művek, 12. k.
- *33. *Petőfi szellemének* Dallam Liszt Ferencétől. A 29. szám átdolgozása. K. és m.: 1877. (Táborszky és Parsch; megjelent utóbb a 23. sz. alatt idézett *Bilder aus Ungarn c.* füzetben is, 4.)
34. *Marche Hongroise de Szabady. Transcrite pour Piano d'après l'orchestration de J. Massenet par Franz Liszt.* (Szabadi [Frank] Ignác Török-magyar indulójának [1877., v. ö. Vasárnapi Ujság, 1877. márc. 18.] Jules Massenet-féle hangszerelése nyomán.) K. és m.: 1879. (Legutóbbi — ma is kapható kiadása 1892-ből való.) A „Revive Szegedin!“

címét viselő kéziratára vonatkozóan l. Csekey István Liszt Ferenc Szedéért c. cikkét, Napkelet, 1937. 978–782 l.

35. *A magyarok Istene.* (Petőfi Sándor költeménye.) K. és m.: 1881. (Táborszky és Parsch).⁹⁸ A Vasárnapi Ujság 1883. ápr. 29-i száma szerint ötféle kiadásban jelent meg: 1. bariton-hangra, férfikarra zongorakísérettel, 2. zongorára 2 kézre, 3. zongorára balkézre (gróf Zichy Géza számára), 4. orgonára és 5. cimbalomra [átírta: Allaga Géza]. — 1.: Liszt Ferenc zeneművei, VII. Egyszólamú dalok és énekek, III.

*36. *Csárdás macabre.* K.: 1882. (Kiadatlan kézirat a weimari Liszt-Múzeumban.)

*37. *Magyar király-dal.* (Ifj. Ábrányi Kornél szövegére.) K.: 1884., m.: 1885. (Táborszky és Parsch.) A Vasárnapi Ujság 1885. ápr. 19-i száma szerint hétféle kiadásban jelent meg: 1. összevezérkönyv, 2. férfikarra, 3. vegyeskarra, 4. vegyes gyermek-karra a hazai iskolák számára, 5. magán bariton hangra, zongorakísérettel, 6. zongorára 2 kézre és 7. zongorára 4 kézre. — 5.: Liszt Ferenc zeneművei, VII. Egyszólamú dalok és énekek, III.

38. 2 csárdás. K.: 1884., m.: 1886. (Táborszky és Parsch.) 1.: Daczos csárdás (Csárdás obstiné), 2.: Csárdás. Mindkét csárdás kiadását kiadását utóbb átvette a bécsi J. Weinberger- (ill. Universal-Edition) cég. Az első csárdás kéziratát a Magyar Nemzeti Múzeum zenei osztálya őrzi (Ms. Mus. 21.), a másodikét legutóbb H. Hinterberger bécsi antiquarius hirdette (Representative Originalhandschriften, 1936. 264. [Ez a példány az 1927-ig fennállott W. Heyer-féle kölni zenetörténeti múzeum anyagából való, v. ö. e gyűjteménynek G. Kinsky által szerkesztett katalógusával, IV. k. Cöln, 1916. 737–738. I. No. 1608])

39. *A puszta keserve (Toborzás),* Lenau költeménye megzenésíté zongorára két kézre Liszt Ferenc. K. és m.: 1885. v. 1886. (Táborszky és Parsch.) L. még a 23. sz. alatt idézett Bilder aus Ungarn c. füzetben is, 3. Utóbb megjelent Carl Rühle (Leipzig) kiadásában is.

*40. *Magyar történelmi arcképek.* (Lásd a III. fejezet 9. számát!)

I. Függelék.

Az itt közölt jegyzéket kiegészítik az alábbi, tágabb értelemben vett magyar vonatkozású művek:

Szent Erzsébet-legenda. (O. Roquette szövegére.) K.: 1857-62., m.: 1867. (Kahnt.) Az ebben feldolgozott 2 magyar dallamra vonatkozólag l. az oratórium vezérkönyvének zárjegyzetét, közölve a Zenészet Lapok 1865. aug. 3-i (V.: 44.) számában (1.: Szent Erzsébet Asszony életirül [Náray György *Lyra coelestis* c. énekeskönyvéből, 1695. 142. l.] és 2. Nem ettem még ma egyebet... [Füredi-Bognár 74. sz. és Színi Károly: *A magyar nép dalai*, 1865. 64. sz.], ez utóbbi dallamot Reményi Ede közölte Liszttel.)

Koronázási mise. K.: 1866-67, m.: 1869. (Schuberth.) Ebben csupán a Rákóczi-nóta molivumai mutathatók ki.

(Az Esztergomi Mise [MISSA SOLENNIS... VIENNAE AUSTRIACO-

⁹⁸ Radamanthos (= Ábrányi Kornél) tévesen írta e kompozíció ismertetése során (Zenészet Közlöny, 1882. jan. 20.), hogy „a Liszt által kiválasztott költeménysorok nem képeznek szoros egymásutánt”. Liszt azonban csupán az első versszakot s a másodiknak 1. és 2. sorát zenésítette meg (ez utóbbi átölelve tartja... helyett Liszt-nél: átölelve őrzi...) Az összkiadás jegyzetei e tekintetben is hiányosak.

RUM TYPIS CAES. REG. STATUS OFFICIANE, MDCCCLIX.] magyar elemeket nem tartalmaz.)

Ismeretes továbbá 2 zongoradarab magyar vonatkozása is:

Funérailles, October 1849. (Harmonies poétiques et religieuses, No. 7.) M.: 1853. (Kistner.) Magyar vonatkozását — kapcsolatban gróf Batthyány Lajos kivégeztetésével — lásd L. Ramann: *Franz Liszt*. II. 2. 1894. 347. l.

„*Sunt lacrymae rerum*“, en mode hongrois. (Années de Pèlerinage, Troisième Année, 5.) K.: 1872., m.: 1883. (Schott.) Itt kell megjegyeznünk, hogy az *Années de Pèlerinage*-sorozat keretén belül Liszt — az egyik vázlatkönyvének tanúsága szerint — egy magyar évet is tervezett (v. ö. Kókai Rezső: *Liszt Ferenc vázlatkönyveiről*. Magyar Muzsika, 1935, 13. l.)

Ebbe a csoportba tartozik még az 5. sz. jegyzetben említett *Heroïde funèbre* c. (8. sz.) szimfónikus költemény, továbbá a *La Notte* c., 1864-i zenekari kompozíció (a *Trois Odes funèbres pour grand Orchestre* 2. száma, lásd Liszt Ferenc zeneművei. I. Zenekari művek 11. k.): e műve kéziratának címlapján maga Liszt említi a „cadence magyare“-t [vagyis a bokázó záradékol]. Gárdonyi felemlíti 1936-i művében (25. l.) a *Gaudeamus igitur* c. zongorára írt mű (Konzertparaphrase) *A l'Ongarase* c. variációját (1843., l. még a *Gaudeamus*-nak 1869-i feldolgozásában is: *Gaudeamus igitur HUMORESKE für Orchester Soli und Chor* [„Zur Feier des Hundertjährigen Jubilæums der acad. dem. Concerte zu Jena 1870.“], ebben a jelzett variáció felirata: „Ungarisch“.) Raabe a befejezetlen művek közt (662.) két magyar jellegű zongoradarabját jelzi (d- és b-moll, évszám nélkül), lásd idevonatkozóan Gárdonyi művét 1936., 23. l.) Liszt töredékek között szerepel egy *Ouverture hongroise* is (id. m. 43. l.) Mindezek a művek egy magyar Liszt-kiadás szempontjából figyelmen kívül hagyhatók lennének. Hat — Gárdonyi által felemlített — Liszt-szerzemény (*Szonáta*, valamint a *Mazeppa* és a *Hunnenschlacht* c. szimfónikus költemények, a *die Heiligen drei Könige* [induló a *Krisztus-oratóriumból*, I. 5.] és a *Fantasie und Fuge über das Thema B—A—C—H* [1871.]) magyar vonatkozásai legalább is erősen vitathatók: a helyenként felcsillámló magyarosságok (a cigányskála [az ú. n. „magyar“ moll], indulószerű tematika, koriambikus ritmus) nem lényeges alkotóelemei e műveknek. Legalább is nem annyira, hogy ezen a réven helyet kaphassanak e művek egy magyar Liszt-jegyzékben.

Utoljára hagytam a Liszt-műveknek azt a két kis csoportját, melyekben a magyar kapcsolatok tisztán külsőségeken alapulnak. Az első csoportba tartoznak az ő átiratai magyar szerzők nem magyaros átiratai nyomán: 1.: gróf Festetics Leo: *Spanisches Ständchen* (1846., lásd az 56. sz. jegyzetet), 2.: gróf Zichy Géza: *Valse d'Adèle* (M.: 1877., Fürstner), 3.: Végli János: *Konzertwalzer nach der 4. hdtg. Walzersuite* és 4.: Ábrányi Kornél: *Virág-dal* (l. a 78. sz. jegyzetet).⁹⁰ A másik csoportból — a magyaroknak ajánlott művek közül — egyedül a Zichy Mihály rajzának hatása alatt keletkezett *Von der Wiege bis zum Grabe* c. mű érdemelne itt említést. (K.: 1881-82., m.: 1883. Bote & Bock ;

⁹⁰ Liszt hangszerelte meg egyébként gróf Zichy Géza „*Der Zaubersee*“ c. balladáját (R. 451.) A kompozíció keletkezésének (valamint hangszerelésének) időpontja 1884. december (vagy talán 1885. január) havára eshetett (v. ö. Géza Graf Zichy: *Aus meinem Leben*. III. k. Stuttgart, 1920., 62—63. l., Liszt idevonatkozó levelének egy részletével.) A Liszt-partitúra holléte nem ismeretes (nem található sem a weimari Liszt-Múzeumban, sem pedig — gróf Zichy Jánosné úrhölgy szíves közlése szerint — Zichy Géza hátrahagyott művei között.) Zichy „*A sheffieldi bajvívás*“ c. balladáját egyenesen Liszt számára írta (1882.), megzenésítésére azonban sohasem került a sor (v. ö. gróf Zichy Géza: *Emlékeim*. II. k. 1913., 139. l. [Megjegyzendő, hogy — bár Zichy önéletrajza nem említi — az itt közölt balladát Vargha Gyula fordította le magyarra, v. ö. Budapesti Szemle, 1913. 153. k. 431—433. l.]) — Korbay Ferenc (1846—1913) 2. dalának Liszt által való hangszerelésére (1883) vonatkozóan l. Raabe id. művének 653. számát (ezek is a lappangó Liszt-művek közé tarthatnak).

zenekarra, valamint zongorára.) Az első kiadás a címlap nagynevű rajzolójának ajánlva jelent meg.¹⁰⁰

II. Függelék.

Kimutatás a Liszt által a Magyar Dallok és Rapszódia (A. és B. sorozat¹⁰¹) számaiban, valamint a Pester Carnevalban feldolgozott dallamokról.

E kimutatásban 60 dallam (ill. dallamcsoport) szerepel (a B. sorozatú II. rapszódia bizonytalan eredetű molívumai kivételével, idevonatkozóan I. e dolgozat II. fejezetét.) Természetesen említés nélkül hagytuk a B. sorozat XVI., XVII. és XVIII. számait, Liszt eredeti szerzeményeit. Az A. sorozat I. száma sem látszik feldolgozásnak. Az ismeretlen eredetű dallamokat kérdőjellel emeljük ki.

1.	(?)	A.	I.	Lento (c)		
2.		"	II.	Andantino (C)		
3.	?	"	III.	Sehr langsam (Asz, ill. Des)		
4.		"	IV.	Animato (Cis)	B.	VI. 2. Presto
5.		"	V.	Tempo giusto (Des)	B.	VI. 1.
6.		"	VI.	Lento, Allegretto (g-B) [ill. A. XII. (e-G-E)]	B.	V. Lento, con duolo (e-G-E)
7.	?	"	VII. 1.	Andante cantabile (Es)	B.	IV. 1. Quasi Adagio
8.	?	"	VII. 2.	Andantino (Es)	B.	IV. 2.
9.		"	VII. 3.	Più animato (Es)	B.	IV. 3. Allegretto
10.	(?)	"	VIII.	Tempo marcato (bevezetés után) (f)		
11.		"	IX. 1.	Lento (a)		
12.		"	IX. 2.	Quasi presto (a)		
13.		"	IX. 3.	Pesante (C)		
14.		"	IX. 4.	(Presto) (C-a)		
15.	?	"	IX. 5.	Alternativo (a, ill. d)		
16.		"	X.	Adagio sostenuto — Allegro vivace (Rákóczi-nóta I)		
17.	?	"	XI. 1.	Andante sostenuto (b-B)	B.	III. 1. Andante
18.	?	"	XI. 2.	Un poco animato (g)	B.	III. 2. Allegretto
19.		"	XI. 3.	Allegretto (B)	B.	VI. 4. Allegro
20.		"	XIII.	Tempo di Marcia (a-A) (Rákóczi-induló I)	B.	XV.
21.	?	"	XIV. 1.	Lento (a)	B.	XI. 1. Lento a capriccio
22.		"	XIV. 2.	Andante sostenuto (A)	B.	XI. 2.
23.	?	"	XIV. 3.	Vivace assai (a)	B.	XI. 3. (fis)
24.	?	"	XIV. 4.	Giocoso (A)	B.	XI. 4. Prestissimo (Fis)
25.		"	XV. 1.	Lento (d)	B.	VII. 1.
26.		"	XV. 2.	Vivace (d) a 25. ütemtől	B.	VII. 2.
27.		"	XV. 3.	Un poco meno vivo (G)	B.	VII. 3. Scherzando
28.		"	XV. 4.	Vibrato (H)		
29.		"	XVI.	„Preludio“ etc. (E-e-a)	B.	X.
30.		"	XVII. 1.	Andante sostenuto (a)	B.	XIII. 1.
31.		"	XVII. 2.	Poco piu mosso (A-a)	B.	XIII. 2. Marcato con grazia

¹⁰⁰ Raabe katalógusában Zichy Mihály grófként szerepel (424.)

¹⁰¹ A rövidítésekre vonatkozóan I. a 29. sz. jegyzetet.

32.	A. XVII. 3.	Vivace (d)	B. XIII. 3.
33.	" XVII. 4.	Tempo rallentando (d)	
34.	" XVII. 5.	Piu mosso (F, majd A)	B. XIII. 5. Presto assai (A) ¹⁰²
35.	? " XVII. 6.	Espressivo (a)	
36.	? Pester Carneval	1. Moderato a capriccio (Es)	B. IX. 1. Moderato
37.	" "	2. Un poco più animato (Es)	B. IX. 2. Allegretto
38.	? " "	3. Prestissimo (es)	B. IX. 3. Presto
39.	" "	4. (semp. marcato) (As)	B. IX. 4. Un poco meno presto
40.	" "	5. Allegro vivace (Fis)	B. IX. 5. Più animato
41.	" "	6. (Animato) (Es)	B. XIV. 5. Allegro brioso (F)
42.	B. I.	1. Andante. Assai moderato (bevezetés után) (cis-E)	
43.	" I.	2. Andantino (Des)	
44.	" I.	3. Allegro animato, majd: Più moderato (E)	
45.	" VI.	3. Andante (b)	
46.	" VIII.	1. Lento a capriccio, majd: Sempre lento malinconico assai (fis)	
47.	" VIII.	2. Allegretto con grazia (Fis)	
48.	" VII.	3. Presto giocoso assai (Fis)	
49.	" XII.	1. Introduction után: Adagio (cis)	
50.	" XII.	2. Allegro zingereze (E-cis)	
51.	(?) " XII.	3. Ritenuto il tempo, sempre rubato (fis)	
52.	" XII.	4. Allegretto gioioso (Des)	
53.	" XII.	5. Stretta. Vivace (Des)	
54.	" XIII.	4. Un poco meno vivo (a-C)	
55.	" XIV.	1. Lento quasi Marcia funebre, majd Allegro eroico (f-F)	
56.	? " XIV.	2. Allegretto alla Zingareze (a)	
57.	? " XIV.	3. Allegro vivace (F-d)	
58.	" XIV.	4. Vivace assai (F)	
59.	" XIX.	1. Lento (d)	
60.	" XIX.	2. Vivace. Friska (d)	

Major Ervin.

*

Franz Liszt und die ungarische Musikgeschichte.

Die Liszt-Forschung bildet ein wenig erschlossenes Gebiet nicht nur in der allgemeinen, sondern auch in der speziellen ungarischen Musikgeschichte. Die zweibändige Liszt-Biographie Peter Raabes (1931) ist als erster Versuch auf diesem Gebiete wertvoll, kann aber nicht als grundlegend angesehen werden; in ihrem biographischen Teil mehr skizzenhaft, bietet sie über Liszts Laufbahn ein kaum ausführlicheres Bild, als die früheren Biographien von Ramann, Kapp u. a.* auch erweist sich der das Lisztsche Schaffen behandelnde Teil des Werkes als Grundlegung weiterer Liszt-Forschungen als unzulänglich. — Verfasser hält das Werk Raabes besonders vom Standpunkt

¹⁰² Gárdonyi Z. 1931-i művében (*Die ungarischen Stileigentümlichkeiten* etc. 79. l.) téves jelzéssel szerepel („un poco meno vivo“. F).

* Sogar die vielerzählte (auch in Zeichnung verewigte) Episode von Beethovens Kuss bekommt man wieder zu lesen, diesmal in wissenschaftlicher Beleuchtung. Über diese geschichtlich unhaltbare Anekdote vgl. W. Nohls Aufsatz: *Der elfjährige F. Liszt und Beethoven*. Athenaeon Blätter 1934. S. 20—23.

der ungarischen Musikgeschichtsforschung aus für mangelhaft, ja vielfach fehlerhaft. Seine Studie, die in 6 Abschnitten die Frage behandelt, beweist eingehend die Unzulänglichkeit, bezw. Ungenauigkeit der ungarischen Daten in Raabes Monographie. Der erste Abschnitt gibt einen Überblick über die Ergebnisse der bisherigen ungarischen Liszt-Forschungen. Der zweite behandelt eingehend die in den ungarischen Liszt-Werken (Zum Andenken, Ungarische Nationalmelodien [Rhapsodies Hongroises], Pester Carneval und die 19 — von Liszt als endgültig angesehenen Ung. Rhapsodien) bearbeiteten Melodien, bespricht 3 weitere ung. Transkriptionen (s. die Nr. 7., 16. und 28. im Verzeichnis am Ende der Studie). Der dritte Abschnitt bringt bibliographische Angaben zu 9 Liszt-Werken ungarischer Beziehung (s. die Nr. 2., 5., 6., 20., 26., 27., 36., 37. und 40. im Verzeichnis). Der vierte Abschnitt handelt über verlorengegangene, zurzeit unauffindbare und geplante, aber unausgeführte Liszt-Werke ungarischen Inhaltes. Der fünfte Abschnitt forscht nach den Quellen, die für die von Liszt bearbeiteten ungarischen Melodien höchstwahrscheinlich als Vorlage gedient haben und bespricht zugleich die Beziehungen Liszts zur Zigeunermusik. Der sechste Abschnitt endlich gibt eine Zusammenfassung der Ergebnisse und das Verzeichnis der ungarischen Werke Liszts.

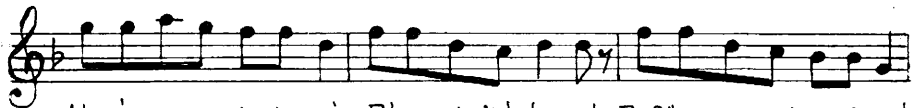
EGY KEVÉSSÉ ISMERT NÉPBALLADÁNK NYOMAI.

Baranyavármegyei népköltési gyűjtőutamon, Bodán, az 1935. évi december egyik szigorú téli napján akadtam össze Varga Józsefné, Túri Katalin, 60 éves, vak koldusasszonnyal, aki a népköltési termékeket illetően a tárgy, műfaj és forma szempontjából is igen értékes letéteményesnek bizonyult. A sok között, amellyel kitűnő emlékezőtehetsége, előadóképessége és hamisítatlan népisége gyűjteményemet gyarapította, feljegyeztem tőle a következő dallamos szöveget is.

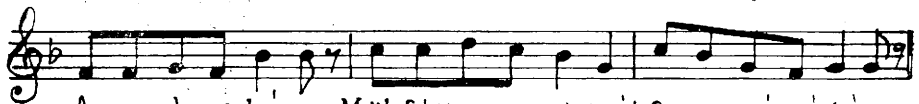
Tempo giusto.

Észalatt a siska disznó Kilenc mala-cá-vaó,

U-tá-na ment a kanász Fenyősbaltája-vaó. Főfűszte-ja bocskorát

Arany kari-ka-ra, Mőkújta a siptyát Szomorú nó-tá-ra.

Hüty ki, disznó, a berékbül!
Csak a füle láccik.
Bokor mellett kanászlegény
Ményecskévê jáccik.
Élet, élet kanászélet!
Ez ám a gyöngyélet!
Ha mégunom magamat,
Magam is al leszek!

Hüty ki, disznó, a berékbül!
Csak a füle láccik.
Bokor mellett kanászlegény
Ményecskévê jáccik.
Ugra-bugrál a kanász
Köröszkül az árkon,
Húzza-vonnya farkósbottyát
Köröszkül a nádton.

Mégismerni a kanászt
 Ékös járásáru,
 Tűzött-fűzött bocskoráru,
 Tarisznyaszijjáru.
 Aprót sz... ik a csordás,
 Rakd a tarisznyádba!
 Ha mégehűsz, üjj melleje,
 Rakogasd a szádba!

Hüty ki, disznó, a berékbül!
 Csak a füle láccik.
 Bokor mellett kanászlegény
 Ményecskévé jáccik.
 Kigyütt ördög a pokóbul,
 Füle izs van néki,
 Utána a Purutó*
 Táncot füttyül néki.

Léégött a keze,
 A tepszifogásba,
 Léesött a cipő sarka
 A nagy fene táncba.
 Élet, élet, kanászélet!
 Ez ám a gyöngyélet!
 Ha megunom magamat,
 Magam is al leszek!

Első hallásra megállapítható, hogy az első versszak szövege a többivel szervesen nem tartozik össze. Ennek epikai tartalma van, amely szól a kilencmalacos disznó eltűnéséről s az ezeket szomorúan kereső kanászról. A többi versszak lírai tartalmú, a kanásztáncoknál magyarságszerte ismert, stílusos, dallamos szöveg. A kétféle szöveg egyformán kanászról szól, a versek szótagszáma is — nagyjában — egyezik, ezért a kétféle kanásztémát az első versszak által képviselt balladai hagyomány szövegének elfelejtése, ennek következtében a hagyomány emlékének elhalványulása után ugyanazon dallamra össze-*énekelték*, mintahogyan erre epikai és lírai tartalmú népi daloknál bő-*ségesen* van példa.

A lírai tartalmú rész¹ tárgyalását mellőzve, most csak az első versszakban jelentkező balladai hagyományról² kívánok szólni.

Ez a töredék az idézett változatokban néhol még néhány mondatdal kibővíül. Ezek a szövegek, azonban még arra sem alkalmasak, hogy azokból valaha a magyar nép ajkán szélteben hangzó balladának legalább epikai anyagát megismerhessük. Ha már magát a balladát egész terjedelmében és alakjában akár azért nem ismerjük, mert nyelvahagyományaink területének igen nagy része a rendszeres felgyűjtést teljességgel nélkülözi, akár azért, mert azt már népünk maga sem ismeri, egy-két nyomra világítok rá, hogy az ártatlanul elítélt kanászról szóló balladának legalább a valószínű tartalmáról tudomásunk legyen.

Relković Davorka tárgyal³ egy, Hormayr József által az „Archiv

* Plutó.

¹ Változatai: M. N. Gy. II. 205. l., VII. 13. l. *Kálmány*: K. II. 137. l.; *Ethnographia*: 1900: 34., 84–85. l. 1935: 108., 114 l.; *Bartalus*: III. 146. sz.; *Limbay*: II. 143. l.; *Ecsedi-Bognár*: Hortobágyi pásztor- és betyár nóták. 42–43. l.; *Magyarság Néprajza*: IV. 122. l. Dallamváltozata: *Ethnographia*: 1935. 108. l.

² A balladatöredék változatai: *Erdélyi*: Népd. és m. l. 215. l., M. N. Gy. VIII. 212. l.; *Kálmány*: Sz. III. 19, 200–201. l.; *Ethnographia*: 1933: 153. l. és *Bartók*: A magyar népdal. 302. sz. Ennek a zalai változatnak a dallama a bodaiéhoz hasonlóan ötfokú és ereszkedő.

³ *Ethnographia-Népelet*: 1929. évf. 184–186. l. Ismeretlen népballada 1760-ból.

für Geschichte, Statistik, Litteratur und Kunst“ folyóirat 1826. évfolyamában, német nyelven, 1760-ból közölt *gyöngyösvideki népballadát*, amelynek a bodai s a fentebb idézett többi töredékkel származási kapcsolata van. A 18. század divatos, romantikus izléséhez alkalmazkodó feldolgozásnak Relkovič Davorka közlése szerint a tartalma az, hogy Gyuri, a hűséges és bátor *kanász* egy alkalommal ijedve látja, hogy *legszebb állata hiányzik*. Ezt a számadó a grófnak jelenti, aki a kanászt börtönre veti, de másnap három órai időhaladékot ad neki, hogy az állatot ezalatt teremse elő, mert különben felakasztatja. Az állatot Gyuri barátai is keresik, de sikertelenül. Kárpótlást ajánlanak fel az elveszett állatért, de a gróf hajthatatlan: a kanász felakasztását elrendeli. *Akasztás előtt a kanász szomorú dalt énekel*, amelyben fájdalmasan panaszolja, hogy *karcsú teste az akasztófán a szelek játéka lesz, fényes, hollófekeete haja a szélben fog lobogni, tükörsztaságú szemét hollók fogják kivágni*, mindig teli kulacsa kiszárad s éles *bal-táját* a rozsdá eszi meg. A gróf a dal elől szobájába menekül. Éjjel aludni nem tud. Szobájából az akasztófadombra tekintve látja, hogy egy lihegő kutya fáradtra hajsolt disznót kerget a dombra. Ennek tejetén a kutya megismeri gazdáját s fájdalmasan vonítva kiműlik. A gróf megtudja, hogy a kutya a kanászé, mely az erdőben az elveszett állatot megtalálta s hazahajtotta. A kanász becsülete helyre volt állítva. A gróf szentelt sirba temettette, magába szállt s többé senki sem látta nevetni. „Az esemény emlékére a városházán vörös márványkövet öriznek, melyen a gróf, a kanász és a két állat látható, alatta felírás: „Üdv a lassan haragvónak, üdv a gyorsan szeretőknek!”

Relkovič Davorka a magyar tárgyú német verset fordításnak mondja.

Aki ismeri a magyar népballada stílusát és szerkezeti felépítését, rögtön láthatja, hogy, ha a Hormayr közölte ballada *fordítás*, ennek eredetije sohasem lehetett *népi termék*, legfeljebb az ilyen tárgyú népköltési terméknek litterátus ember által történt *átdolgozása*. Relkovič D. ismertetésében felsorol néhány magyar népballada változatot, amelyről sejtí, hogy tárgya ugyanaz, mint a németnyelvű közlésnek s különösen rámutat az akasztás előtt elhangzó *szomorú dal* egy-egy részletének a német költeményben s a magyar népi változatokban feltűnő egyezéseire. Elmondja továbbá, hogy, mivel a költemény „lejegyzőjének” vagy „fordítójának”, illetőleg a balladai tárgy közvetítőjének nevét Hormayr közléséből nem lehet megtudni, a balladát a közlés alapján Gyöngyös és Eger vidékén maga is kereste, de már nem találta. Felteszi azonban, hogy a költemény „magyar eredetije” valahol kéziratban lappang.

Feltevésében igaza lehet, de én úgy vélem, hogy a magyar folklore-nak nagyobb érdeke fűződik az eredeti népballada, mint a németnyelvű költemény közvetlen alapjául szolgáló átdolgozás megtalálásához. Az előbbihez, azt hiszem, ha nem is teljes, de részleges eredménnyel sikerült hozzáférnem.

Az 1901. év nyarán gyűjtőúton eljutottam ugyanazon Gyöngyösre is, ahol Relkovič Davorka balladánkat kereste és ahol az alsóvárosban lakó özvegy Forrainétól több balladát sikerült feljegyezniem. A többi között ezt a töredéket is:

<i>Bújdosik a disznó</i>	„Uraim, uraim,
<i>Kilenc malacával,</i>	Vármégye uraim!
<i>Utánna a kondás</i>	<i>Kár vóna még nekem</i>
<i>Üres tarisznyával.</i>	<i>Akasztófán csüngnöm!</i>
<i>Fujja furollyáját,</i>	<i>Fekete szép hajam</i>
<i>Keserves nótáját.</i>	<i>Szélnek lobogtatni,</i>

*Fekete két szemem
Hollónak kívágni!”*

A nótából özvegy Forrainé már nem tudott többet, de eddigi közléséhez hozzátette, hogy a kondást, hiába mentegetődött, mégis akasztófa alá vitték. De amikor a hurkot nyakára tették, az akasztófa mellett elterülő búzavetésből kilenc malacával együtt kiszaladt az anyadisznó, ment egyenesen az akasztófának s azt tövéből ki akarta túrni. Ezt látva a vármegyei urak a kondás nyakáról levetették a hurkot s a kondást szabadon bocsátották.

A gyöngyösi öregasszony közlése állandóan fúrta az oldalamat s ahol csak alkalmam volt az ország területén, minden mesélőnél, nótázónál kérdezősködtem utána. Annyit sokan tudtak a verses alakból, amennyit özvegy Forrainé, vagy amennyi a többi idézett változatban van, de többet nem, még a továbbiak tartalmát sem.

Kétségtelen, hogy ez a töredékes gyöngyösi balladai hagyomány testvérváltozata annak a népi epikai anyagnak, amelyet a Hormayr folyóiratában megjelent német költemény magyar eredetijének írója a népi felfogást meghamisítva, mintegy a költemény végén lévő erkölcsi tanulság kedvéért átdolgozott. A költemény a tárgy közösségén kívül a magyar változatokkal, a kanász utolsó nótájának megkapó részleteiben, szövegbeli egyezéseket is mutat. A gyöngyösi töredéktől való legfontosabb eltérése az igazságszolgáltatás módjában van. Érzelgős hatásra számítva, olcsó költői indítékok alkalmazásával, komor befejezéssel, az igazságtalanul elítélt, de már *halott ember* becsületét állítja helyre, a gyöngyösi szóhagyomány a népi szellem sajátos megoldásaihoz híven, az igazság diadalában való rendületlen hittel, az egész témát végigkísérő komor hangulat megtörésével derűs befejezést ad s az *élőnek* nyújt elégtételt.

Bodai változatunk egyetlen versszaka, amelyben a közlésre került s idézett változatokkal megegyezően a kanász a kilenc malacával elbujdosott disznó keresésére indul, itt „fényös baltájávo“, másutt „üres tarisznyával“, bocskorát aranykarikára fűzi és sípját „szomorú nótára“ fújja, másutt a furulyán „keserves nótát“ fúj, szintén ebbe a hagyománykörbe tartozik s viszonylagos értéke abban van, hogy ennek a balladai tárgynak a dunántúli magyarság ajkán élt egykori életét nem csupán puszta szövege, hanem a még most is hamisítatlanul élő, ősi ötfokú hangsorral énekelt, ereszkedő szerkezetű dallama is bizonyítja.

Berze Nagy János.

*

Spuren einer weniger bekannten ungarischen Ballade.

Verfasser teilt einen singbaren, gereimten Text mit, den er auf einer Sammelreise im Jahre 1935, in der Gemeinde Boda (Komitat Baranya) aufgezeichnet hat. Die erste Strofe des Textes ist epischen Inhaltes und erzählt das Verlaufen einer Sau mit

neun Ferkeln, die der Schweinehirt bekümmert sucht. Die übrigen Strophen sind lyrischen Inhaltes und enthalten den Text des bei dem sogenannten Schweinehirtentanze mit Musikbegleitung gesungenen Schweinehirtenliedes. Obwohl die beiden Teile organisch nicht zusammengehören, werden sie vom Volke doch zusammen gesungen, weil die Zeilen und Strophen betreffs der Singbarkeit gleichmässig gebaut sind und den Stoff beider Teile ein Schweinehirtenthema bildet. Der erste Teil ist Bruchstück einer alten, ungarischen Ballade, deren Fassungen an den ungarischen Fundorten nur fragmentarisch aufzufinden waren. Die genannten Bruchstücke bewahrten nur um einige Zeilen mehr, als die Einzelstrophe von Boda. Sie alle lassen den Stoff der einst im Volksmunde verbreiteten Ballade nicht völlig wiederherstellen. Verfasser weist nun auf einige Spuren hin, die auf den wahrscheinlichen Inhalt der vergessenen Ballade vom unschuldig verurteilten Schweinehirten folgern lassen. Davorka Relković beruft sich (Ethnographia, 1929) auf eine von Josef Hormayr im Jahrgange 1826 der Zeitschrift „Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst“ in deutscher Sprache vom J. 1760 mitgeteilte „Volksballade“ aus der Gegend von Gyöngyös (Komitat Heves), die mit den erwähnten Balladenbruchstücken stammverwandt ist. In der von Hormayr mitgeteilten Ballade wird von dem Verschwinden des schönsten Viehes des tapferen und treuen Hirten Gyuri erzählt. Einmal erfährt sein Herr, der Graf, dass sein schönstes Vieh davongegangen sei. Er gibt nun dem Hirten drei Tage Frist um das Vieh aufzufinden. Wenn er es nicht findet, wird er aufgehängt. Aber trotz aller Drohungen sucht der Hirt das Vieh vergebens. Dem Grafen wird nun eine Entschädigung angeboten, aber er bleibt unentwegt und lässt den Hirten doch hängen. Vor der Hinrichtung beklagt sich der Hirt, sein schlankgewachsener Leib werde Spielzeug der Winde sein, sein rabenschwarzes Haar im Winde schweben und die Raben werden seine spiegelklaren Augen fressen. Der Graf flüchtet vor dem Klagelied in sein Zimmer. Als er von seinem Zimmer einen Blick auf den Galgenhügel wirft, erblickt er einen keuchenden Hund, der eine fast erschöpfte Sau auf den Hügel treibt.

Plötzlich erblickt der Hund seinen Herrn und stirbt in einem schmerzlichen Heulen. Der Graf erfährt nun, dass der Hund, der das im Walde verirrt Vieh aufgelunden und heimgetrieben hatte, dem Hirten gehört. Die Ehre des Hirten ist nun gerettet. Der Graf lässt seinen Leichnam in geweihtem Grab beerdigen und kehrt in sich ein. Von da an sah ihn keiner mehr lachen. An das Ereignis mahnen die Worte im Rathaus des Ortes, dass man langsam zürnen aber rasch lieben soll. Unter den Mahnworten ist das Bild des Grafen, des Hirten, des Hundes und der Sau zu sehen. Wie auch aus dieser kurzen Inhaltsangabe ersichtlich, bearbeitet das deutschgeschriebene Gedicht die Erzählung im Stile des XVIII. Jahrhunderts und somit wird es nicht die Übersetzung eines epischen Volksliedes sein, sondern höchstens die Bearbeitung eines literarisch gebildeten Verfassers. D. Relković erkannte die Verwandtschaft des deutschen Gedichtes mit den ungarischen Bruchstücken, ja sie forschte der Volksballade in der Gegend von Gyöngyös nach, aber all ihre Mühe war vergebens. Auch Verfasser hat im Sommer 1901 in Gyöngyös von einer alten Frau alles, was in dem bisher mitgeteilten reichhaltigsten Bruchstücken enthalten ist, aufgezeichnet. Vom Liede aber wusste sie nicht mehr zu berichten, als dass der Schweinehirt trotz seiner Entschuldigung dem Galgen nicht entkommen konnte. Als der Strang schon an seinen Hals angelegt war, soll eine Sau mit acht Ferkeln vom nahegelegenen Weizenfelde schnurstracks dem Galgen zugelaufen sein, um ihn von Grund aus auszuwühlen. Hierauf haben die Richter den Strang vom Hals des Hirten entfernen lassen und der Hirt war wieder frei. Während seiner langjährigen Sammeltätigkeit forschte Verfasser immer wieder der Ballade nach. So traf er manche, die von der gereimten Form soviel wussten, wie die alte Frau von Gyöngyös, der Inhalt aber war schon allen unbekannt. Die Überlieferung von Gyöngyös ist die Schwesterfassung von jener Variante, die der Verfasser des ungarischen Originals des deutschen Gedichtes — mit gewissen Entstellungen zugunsten der sittlichen Belehrung — bearbeitet hat. Das deutsche Gedicht, das durch Anwendung von dichterischen Gemeinplätzen und mit einem düsteren Abschluss auf eine sentimentale Wirkung zu rechnen scheint, stellt die Ehre der unschuldig verurteilten Mannes nur nach seinem Tode wieder her, während die Überlieferung von Gyöngyös — getreu der eigenartigen Lösung der Volksüberlieferung — durch einen Bruch in der düsteren Grundstimmung des Themas die Erzählung mit einem heiteren Ausklang abschliesst und dem Unschuldigen noch in seinem Leben Gerechtigkeit wiederfahren lässt. Auch die Fassung von Boda gehört diesem Überlieferungskreise an. Ihr relativer Wert besteht darin, dass nicht nur ihr Text, sondern auch die althergebrachte pentatonische Tonleiter und der sinkende Bau der bis dahin unverfälscht fortlebenden Weise das ehemalige Leben des Themas im Volksmunde der transdanubischen Ungarn bezeugen.

SZEGED-FELSŐTANYA NÉPE.

A Szeged városához tartozó hatalmas tanyavilág két részre oszlik: a felső és az alsó tanyákra. Ezek közigazgatási szempontból kapitányságokra oszlanak. A Szeged-Felsőváros felőli tanyákon vannak: Csengele, Balástya, Gajgonya, Őszeszék, Szatymaz, Fehértó; Szeged-Alsóváros felől pedig: Feketeszél, Nagyszéksós, Királyhalom, Átokháza, Csorva, Zákány, Domaszék, Mórahalom és Rösze-Szt. Mihálytelek kapitányságok. A tanyavilág a városból történt kitelepülés útján keletkezett. Erre utal, hogy a tanyai lakosok hetipiacok alkalmával „hazagyűnnek” a városba.

A IV. Béla oklevelében említett szegedi gazdák, hospesek rendje már Szt. István idejében megvolt. Földműves és állattenyésztő lakossága aránylag csekély lehetett, jobbra csak azok, akik a város körül lakó nemes urak földjeit, vagy a királyi birtokokat művelték. A szépen fejlődő állattenyésztés folytán gondoskodni kellett a jószág téli szállásáról olyan helyen, ahol tavasszal is mindjárt a közelben volt legelő. Így keletkeztek a város körüli pusztákon az első szállások. A tatár pusztítása után IV. Béla Szeged elpusztított vidékére a kunokat telepíti. Ezeknek a kun telepeknek eleinte nem volt sem határuk, sem nevük, csak később osztották fel kapitányságokra.

A török hódoltság alatt Szeged környéke teljesen elpusztult.

A török kiűzése után Szeged város birtokába vette a környező területeket s egy részüket kiosztotta a lakosságnak. A földművelést és állattenyésztést kedvelő őslakosság a betolakodó idegen elemek elől szívesen húzódott ki a környező pusztaságokra. Ez a nép évszázadokon keresztül megszokta a szenvedéseket. Dolgozik, küzd; nem hiálkodva, hanem csendben, kitartóan, a jobb jövő reményében.

A szegedi tanyavilágnak a várostól északnyugatra elterülő része: a balástyai, gajgonyai és őszeszéki kapitányságok alkotják azt a területet, amelyet általában *Szeged-Felsőtanyának* szokás emlegetni. (1. ábr.)

* * *

Amikor mint becsvággal telített bölcsész-gólyát az akkoriban virágkorát élő, délibábos falukutatás vágya hatalmába kerített, az Alföld pusztáiról Dunántúl dombjai felé fordítottam tekintetem. Ott szerettem volna egy színpompás népviseletű, ismeretlen tájszókkal beszélő, pogány szokások szerint élő, eldugott magyar falu „felfedezője” lenni.

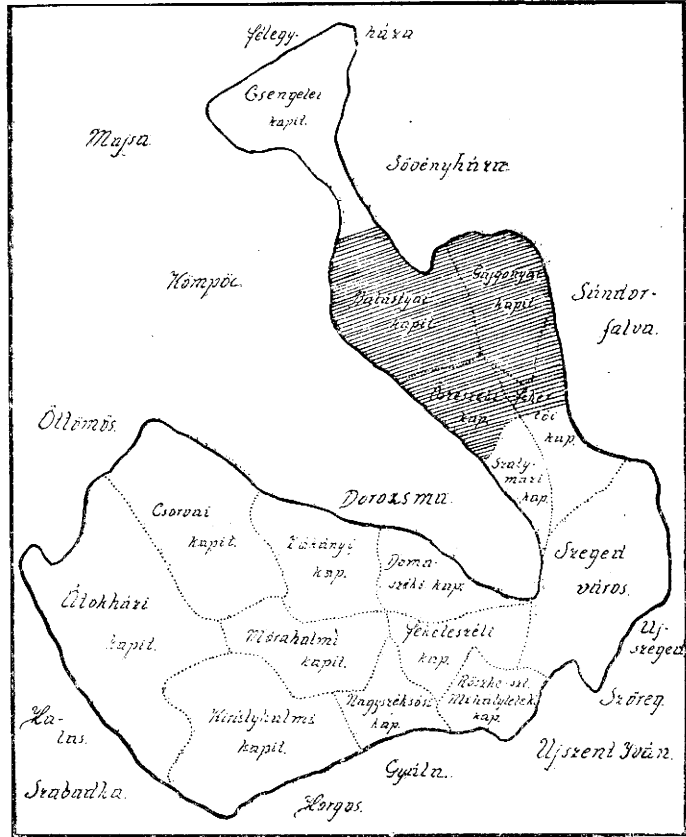
Ezzel a kívánsággal álltam szeretett tanítómesterem: Solymossy Sándor elé.

„Mit akar maga a Dunántúllal — mondta szelid szemrehányással, — mikor itt van a szegedi tanyavilág néprajzi szempontból kiaknázatlan kincsebányája; sokkal hasznosabb munkát végezhet itt, mint valami ismeretlen vidéken.”

Igy eszméltetett rá gyermekéveim játékszínérének jelentőségére, így hívta fel figyelmem sok apró, lényegtelennek látszó jelenség értékeire. Neki köszönhetem, hogy a néprajzi vonatkozások mellett gyermekkorom minden kedves emléke is újra, meg újra felelevenedik előttem, hogy igazi jóbarátokká lettek egyszerű magyar testvéreim.

Lakosság.

A tanyák népe elsősorban azokból a tősgyökeres, régi magyar családokból alakult ki, amelyek Szeged városából a betelepített és uralomra jutott idegenek elől húzódtak ki a pusztára. Felsőtanya lakosainak száma (Csengele, Szatymaz és Fehértó kapitányságokat is beleértve) az 1931. népszámlálás adatai szerint: 13.096. Vallásra nézve túlnyomórészt római katolikusok. Kevés protestáns is van köztük, két zsidó, újabban a baptistáknak és a szombatosoknak is van néhány hívük. A

1. ábra. A szegedi határ.

katonai sorozások alapján készült adatokból megállapítható, hogy a felsőtanyai népnél a szőke hajszín az uralkodó. Az átlagos testmagasság 170 cm. Külső jellemzésükre megemlítjük, hogy szakállat, hosszú hajat nem viselnek, csak néhány öreg embernek van még egészen hosszú haja és Kossuth-szakálla. Viszont a hajukat nem nagyon gondozzák, mert a kalap állandóan a fejükön van, benn a házban is, csupán étkezésnél teszik le. Jellegzetes népviselet nincs. A régi bőgatyua, bőing még mutatóba se maradt. A bőgatyút, aminek a két szárát megfogva feje fölé emelheté az ember, hogy két oldalt legyező alak-

ban kiterült, s mégsem látszott ki alóla a lába, a mai szűkös világban elhasználták más fehéreneműnek, amire nagyobb szükség van. Csak a suba maradt meg, elváltoztatott formában. Régen tizenhat birkabőrből készítették, hogy hárman is belefértek. Az aztán tartotta a meleget, „mer jó ránehézködött az embőrré”. Fejükön kis pörge kalapot viselnek. Régen hozzáértő „juhászos embőr” készítette, ma már azt is benn veszik a városban. Egy öreg juhász, aki nem becsülte annyira a vásári holmit, hogy a fejére tegye, majd az egész Tiszamentét bejárta, míg Majsa körül talált egy embert, aki még értett a pörgekalap készítéséhez.

Asszonyoknál, leányoknál az általános kendővel bekötött fej, szoknya, rékli viselete szokásos. Az idősebbek tiszta feketében, a fiatalabbja tiszta fehérben járt. Ezt a szép harmóniát megbontotta a mindenféle rikitószínű vásári holmi. Jellemző, hogy a leány még akkor is elmegy szolgálni, ha van egy pár lánc földje, csak azért, hogy jobban ruházkodhassék. Egyébként is takarékosak, sokat dolgoznak, még a négy-öt holdas gazda is elmegy napszámba.

Családi élet.

A felsőtanyai legény 23-24 éves korában nőül vesz egy 18-20 éves leányt. Hamarosan gyermeksírás veri fel a ház csendjét. Az újszülöttek nem sokáig élvezik a gyermekévek nyugalmát. Korán megtanulják a mindennapiért való küzdelmet. Míg a városban a 3-4 éves gyermek a szoba szőnyegén rakosgatja kőkockáit, vagy golyóit gurigálja a szekrény alá, addig kinn a tanyán már libát őriz ily korban, egy két év múlva meg már disznót is. Ilyenformán azután az iskolába járatás nagy gondot okoz a szülőknek. Délelőtt nem igen engedik a gyermeket az iskolába. A nagyobb gyermek 14 éves korától kezdve komolyabb munkát végez: kapál, markot ver stb. A szegény szülők gyermeke már nyolc éves korában elszegődik kanásznak. A 15-17 éves legényszámba menő fiú elmegy kocsisnak vagy öregbéresnek, s már férfi munkát is végez, kaszál stb. Ha a legény nem szegődik el, akkor nyáron elmegy részes aratónak. 11-12-ted részért aratnak, azon kívül még egy kis „kommenció” is kijár, mint szalonna, pálinka stb. Ősszel elmennek nap- vagy hónapszámosnak.

Kora télen a fagy beállta előtt fát vágnak, szőlőt fordítanak. Ezekkel a munkákkal keresnek annyit, hogy a nehéz téli hónapokat valahogy kihúzzák. Mikor beszorulnak a szobába, kosárfonással foglalkoznak, seprűt kötnek, kisebb házi szerszámokat készítenek, de mind csak saját céljaikra.

A téli napok legnagyobb részét átalusszák. Reggel 6-7 órakor kelnek. Délután, mikor sötétedni kezd, már lefeküsznek. Nyáron alig alszanak egy pár órát. Hajnalban 3-4 órakor kelnek, sőt hordás, szántás idején már éjfélkor. Amíg kivilágosodik, a jószágot legeltetik, aztán mennek ki dolgozni. Tavasszal a szegény ember eláll felesnek, vagy harmadosnak.

A lányok apjukkal, bátyjukkal szintén elmennek markot verni s más mezei munkára. Ha csak egy leány van a családban, az rendsze-

rint otthon marad, a háztartásban segít az anyjának, de ha több van, akkor vagy elmennek szolgálni vagy napszámba járnak.

Nehéz, verejtékes munkában tölti életét a föld egyszerű fia, mégis megelégedett, mert mire gyermekeit kiházasítja, már összekuporgatott annyit, hogy öreg korára elég, ha gyermekei is segítik.

Születés.

Ha a felsőtanyai családba beköszönt a gólya (s ennek híre a bábaasszony révén hamar elterjed), a komák s ismerősök ellátogatnak az újszülöttet megnézni. A gyermekágyas asszonynak süteményt, gyenge levest visznek. Születés utáni nyolcadik napon, vagy — ha az anya még nem „bíri magát” — későbbben megkeresztelik a gyermeket. A keresztelőről hazajövet a keresztanya az újszülöttet leteszi a földre, ezt mondva: „Pogányt vittünk, köröstyényt koztunk.” Az apa pedig felveszi s magasra emeli, hogy nagyra nőjön. Keresztelés után a komák és a szűkebb rokonság ebédre jönnek össze, de a mulatozás csöndesen folyik, tekintettel a háziasszonyra, ki még beteg, nem bírja a nagy lármát.

Házasság.

„A régi világba vótak oly fíjatalok, akik szégyőtek emönni a lányhon, ezök oszt eküttek egy asszont, vagy embört, de leginkább csak asszont, mert hát azok jobban értettek az ilyesmihön.” A „gügyü” — ahogy az ilyen kérő asszonyt nevezik — „osztán kikérdözgette, hogy beeresztik-e a kérőt. Ezök oszt aszonták, hogy gyühet. De mögesött, hogy kosarat kapott, sokszó kettőt, hármát, de mög tizenötöt is, mire etanáta. Akkor oszt a szülők mögögyeztek. Régön a lány kendőt adott jegybe, asztán gyütt a hírdetés. Mikó mán oszt annyira haladtak, hogy lötét a 21 nap, (a háromszori kihirdetés ideje) kikötötték, hogy mikó lösz az esküvő. Elötte való nap összeszöttek, ki hun mennyi, háromnégy kocsit, osz idősebb asszonyok emöntek a mönyasszony ágyáér. Hozzáfogtak akudozni érte, hát osztán hun mennyit, e mán csak azér vót, hogy tuggyanak kötelőckönni egy kicsit.”

Igy történt a lány megkérése s bútorának az elhozatala Börcsök Jánosné előadása szerint. Ezután következett az esküvő, amelyre a násznépet a vőfélyek hívták össze.

Kalapját, botját díszesen felvirágozva jár a „kis és nagy vőfél”. A kis vőfélnek csak mellékes szerepe van, mert a nagy vőfél mondja a ruhájánál nem kevésbé díszes verseket, s végzi a vőfély egyéb teendőit.

Az esküvőt rendszeren ősszel vagy télen tartják, mikor nincs nagy munkaidő és pedig leginkább 2—3 óra tájban. Elötte egy héttel történik a vendégek meghívása. Először a menyasszonyt hívják meg a vőfélyek ékes versszettel.

A menyasszonytól virágot kér a vőfély, s most már felvirágozva megy a nyoszolyó lányok, majd a többi vendégek meghívására. A meghívást szívesen fogadják, a vőfélyeket megkínálják borral s kissé elbeszélgetnek.

Az esküvő napján a meghívott násznép a vőlegényes háznál gyülekezik.

A vőlegényes háznál összegyűlt násznép elmegy a menyasszonyért, akit a vőfély ünnepélyesen kikér s a búcsúzóit is elmondja a sirástól szólni sem tudó menyasszony helyett.

Ezután elindulnak a templomba, honnan az esküvő után hazatérve, a vőfély hálát ad Istennek. Majd a násznépből az asszonyok, lányok a menyasszonnyal s násznagyával a nagy házba vonulnak, a többiek a vőlegénnyel a kis házba. A vőfélynek újra ki kell kérnie a menyasszonyt. Ez azonban csak többszöri kísérlet után sikerül, amiről minden alkalommal jelentést tesz a vőlegénynek.

Az első kéréskor a vőfély átadja a fonatos kaláccsal díszített üveget a menyasszony násznagyának, de bizony dolgavégezetlenül kell távoznia. Sokszor a násznagy találókérdéseket ad fel neki, s csak ha ezeket meg tudja fejteni, akkor viheti el a menyasszonyt.

Míg a násznép a menyasszony kikérésével szórakozik, addig a környékszerte híres gulyás vagy juhász nagy szakértelemmel főzi a borjú- vagy birkaprikást. Közben megérkeznek a cigányok is s muzsikájuk hangja mellett kezdetét veszi a lakoma, amelyet a vőfély szép verssel vezet be. A hallgatóság minden versszak után megéljenzi a fáradhatatlan szónokot.

Vacsora után elhangzik a násznagyok felköszöntője, majd kezdetét veszi a tánc, természetesen csárdás. Az első tánc egész éjfélig tart egyfolytában szakadatlanul. Akkor következik a menyasszony tánca: A menyasszony kezébe adnak egy szitát, mindenki pénzt tesz bele, aki a menyasszonnyal táncolni akar, először is a násznagy. (A pénz menyisége az anyagi viszonyok szerint más és más.)

A menyasszony-tánc után subára ültetik az új asszonyt, hogy göndörhajú gyermeke legyen. Haját befonják (egyik ágát a vőlegénynek kell fonnia), kontyba kötik, hajába teszik a kontyfésüt s bekötik a fejét fekete kendővel. (Az a menyecske, aki piros fejkendőt köt fel először, kikapós asszony lesz.) Az asszony most már otthagyja a mulatozókat, vőlegényével kipróbálja a menyasszonyi ágyat, amelyet a nyoszolyó asszony és lány készítettek el nagy gonddal.

Reggel felé ismét megjelenik a fiatal pár, amikor már a távolabb lakók s a „tisztességből meghívottak” kezdenek hazaszállingózni. De a legtöbbször még csak most jön meg a hangulata s bizony délután négy-öt óráig is együtt maradnak, jó időben az udvaron folytatva a mulatozást. Néha még a szomszédba is átmennek „tyúkot fogni”. Ez ma már csak szólás, t. i. azt jelenti, hogy a szomszédokat felköszöntik, s persze megköstolják a borukat is. Régente azonban tényleg tyúkot fogtak. „Azok az ittas emberek, mikó mán mindönbü kifogtak, kinnyukba nem tudtak micsináni, emöntek a szomszédba, mögfogták a tyukokat, amit a gazdának ki kő vátni. A pénz oszt mind a bandának mögy.”

Egy héttel az esküvő után van a „kállató”, vagy „menyasszony pohara”. Ez abból áll, hogy a közeli rokonok és jó ismerősök felkeresik az új párt saját otthonában, felköszöntik s elborozgatnak.

A házasságkötésnél nagy szerepe van a vagyonnak, fontosabbnak tartják a szerelemnél s rendszerint egyenlő vagyoni állapotúak házasodnak össze.

Meglepő az a fényűzés és pazarlás, amellyel lakodalmak alkalmával találkozunk a tanyák egyébként józan, takarékos népénél.

Foglalkozás.

Az egész vidék homokföld. Hajdanában futóhomok volt, melyből a szél egyszer hegyet épített, de másnapra sokszor sík lapály volt ugyanazon a helyen. Ez a homokos föld nem oly alkalmas gabonatermelésre, mint a fekete, azonban kitűnő szőlő terem benne.

A gabonaneműek közül legfontosabb a rozs termelése, de búzát is termelnek, „ahun a talaj neki való“. Azonkívül tekintélyes darab föld van olyan, melyet a tavasszal feltörő vadvíz miatt nem tudnak művelés alá venni, de ha a víz lemegy, kövér legelő lesz a helyén.

A 18. sz. első felétől kezdett meghonosodni s ma már egyike a legelterjedtebb növényeknek a burgonya, mely a homokos talajban nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is kitűnő terménynek bizonyult.

A legtöbb gazdának van egy kis szőlője, melyen a saját fogyasztására szánt borát termeli meg. Sok gazda nagyban is termel, de mióta a bornak nem nagyon van ára, az utóbbi években kezdenek áttérni a csemege-szőlő termelésére. Borszőlőt már régóta termelnek, hiszen „úgy tanútuk a katekizmusból, hogy Nojé ültette az első szőlőt, osztán azóta termelik.“ Használatosabb szőlőfajok: „Régente a fekete kadárka, mög ezek a mostani tilusu kövidinka, magyarka, rizling, bakator, sasza, csabagyöngye.“

A szőlőt télire betakarják, de már kora tavaszkor ismét kibontják, mert akkor már nem fagy meg, csak télen az ólmos esőtől, ha t. i. az eső vagy hó ráesik, ráfagy (mint az ólom) „attul a szöme mögva-kul.“ Kitarakás után megmetszik, gondosan vigyázva arra, hogy melyik vesszőt kell meghagyni, melyik lesz a „termő csap.“

A mult század ötvenes éveit óta fellendült a gyümölcsstermelés is. Ma már igen sokszor mind a szőlőből, mind gyümölcsből akkora termés van, hogy nem is tudják értékesíteni, pedig a gyümölcsstermés egy részét a kecskemétiak a helyszínen szokták megvásárolni.

Itt említjük meg, hogy ma már Felsőtanyán is, — mint Szeged környékén általában — sok, olyan művelt embernek is van tanyája, szőlője, aki benn a városban lakik, rendszerint hivatala is van s e mellett kinn a környéken pár holdnyi szőlőjében gazdálkodik. Ezek egyfelől munkát adnak a tanyai lakosságnak, másfelől — piacra is termelvén — fajszőlőt, fajgyümölcsöt termesztenek. Hogy most már az ugyancsak piacra termelő tanyai gazda felvehesse a versenyt városi szomszédjával, szintén kénytelen szebb gyümölcsöt előállítani s ezzel fokozza a saját és a vidék termésének minőségét, termelésének jelentőségét.

A földművelés módjában is van némi haladás. A földet lóval szántják, kettővel, ha mélyebben akarnak szántani, hárommal. Az ökörről való szántás s általában az ökör használata lassankint megszűnik. Gőzeke, traktor viszont még nincs. Mindenütt géppel csépelnek, de még egészen a század elejéig lóval nyomtattak.

Szérüs kertben vagy másutt tiszta gyepon kiterítették körben a

gabonát. Ahány lova csak volt a gazdának, mind befogták a nyomtatáshoz. Kettesével álltak a lovak egymás után, mindegyik a mellette levőhöz, meg az utána következőhöz is hozzákötve. Valamennyi ló kötőfékjét a kör közepén álló legény tartotta s onnan biztatta lovait, minden körülfutás után egy lépéssel arrább állva, hogy a gabona sehol se maradjon kicsépeletlen. A nyomtatást elkezdték július derekán s eltartott egész augusztus végéig, szeptember elejéig is. 1895—96-ban kezdtek géppel csépelni s ma már annyi a cséplőgép, mint ahány „szelelő resta” volt a régi világban s ha csak pár keresztje van is a gazdának, a mellett is megáll a gép és kicsépeleli.

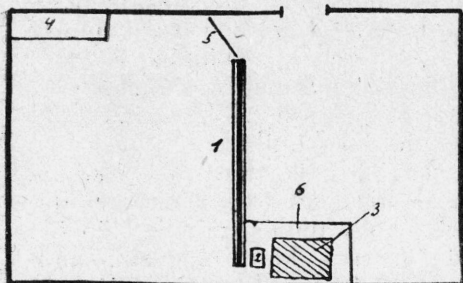
Az állattenyésztést illetőleg, nagyobb gazdaságok nincsenek. Leginkább csak a saját szükségletükre tartanak tehenet, hizlalnak disznót. Az apró jószág közül tyúk, liba a legelterjedtebb, kacsat, pulykát csak ritkán tenyésztnek. Mindezeket azonban már piacra viszik. A módosabb gazdák birkatenyésztéssel is foglalkoznak. Ezt nemsokára azért lesznek kénytelenek abbahagyni, mert ma már alig van megfelelő juhászos ember, mind úr akar lenni. Csak egy két vérbeli öreg juhász van még, akik azután szakszerűen tudják kezelni a birkát. A juhot nem annyira húsáért, mint inkább gyapjáért tenyésztik s ennél fogva a birkanyírás igen fontos művelet. Ezt leginkább asszonyok végzik kora tavasszal. Egy birkáról négy-öt kiló gyapjú is lekerül.

Mihelyt kisarjad a fű, a birkát kicsapják a legelőre. A birkának nem fontos, hogy a fű nagy legyen, csak friss. „A teremtéskor is odamönt a birka az Istenhöz oszt mögkérte, hogy újulás mindig lögyön, de esső sose.” Az esőt nem szereti, de ha már kinn megázik, kinn is kell megszáradnia, mert másképpen megsínyli, elveszti a tejét. Jó időben a juhok egész nap ellegelésznek, csak a déli meleg órákban s a fejés ideje alatt nem. Mikor már nagyon tűz a nap, összebújnak, szorosan egymás mellé fekszenek, hogy a legyek ne férközhessenek annyira hozzájuk. Ez a delelés. Amíg a birka legel, más eleséget nem kap, a legelőn mégis nagyúr a birka, mert ahol ő legel, oda más állatnak nem szabad mennie. Ugy látszik, az állatok tiszteletben is tartják ezt a törvényt, mert nem legelnek ott, ahol a birka elhaladt. Ennek oka a törvény tiszteletén kívül még az is, hogy a birka szaga erősen átjárja a fűvet, meg le is piszkolja. De a birka-trágya a legerősebb trágyák egyike, leginkább káposzta földbe teszik, minthogy a káposzta nagyon igénybeveszi a földet.

A birka nemcsak gyapjával, hanem tejjével is hasznot hoz a gazdának. A kisteleki nyári vásárig (aug. elejéig) háromszor, ettől Szent István napjáig kétszer, Kisasszony napig pedig egyszer fejnek. A fejés a juhász dolga. Mikor eljő a fejés ideje — s ezt persze a juhász a nap állásából határozza meg — behajtja a juhokat az istállóba, (2. ábra) melyet két részre oszt a „sarampó”. Olyan etetőrácsféle, amilyen a ló-istállóban van a falon (azt is sarampónak hívják), csakhogy a birkáké alacsony lábakon áll a földön s kettő van egymással szembehelyezve, hogy mindkét oldalról hozzáférhessenek. Az istálló egyik felébe mennek a fejős birkák, másikba a kosok s a már megfejít birkák. A sarampó belső vége és az istálló fala közt csak akkora rés van, hogy egy birka kiférjen rajta. E rés mellé áll az „isztrongáló”, bojtár-gyerek, aki a birkákat tekintélyüknek megfelelő sorrendben tereli az öreg juhász-

hoz. Ez a sarampó másik oldalánál ül, előtte a fejőkannával (3. ábra). Most balkézrel hátulról megfogja a birka *tőgyét*, jobb kezével megnedvesíti a *csöcsit*, majd mindkét kezével jól összenyomja a *tőgyét* fölülről lefelé, kétszer-háromszor. E művelet után megint meghúzogatja, „megcsöpögteti” a birka csöcsit, hogy jól kimenjen belőle a tej. Egy fejésnél átlag fél liter tejet ad egy birka. A birkatejet legszívesebben eladják, de ha mint tejet nem tudják értékesíteni, sajtot készítenek belőle.

A sajt elkészítése az eladó leány munkája. Nagy edényekben áll a megaltatott tej, melyet a nagylány beleönt a sütőteknőbe, miután abba egy ritka szövésű kendőt terített. Most a kendő négy sarkát összehajtogatja, kinyomja a savót, hogy a kendőben csak a túró maradjon. S a kinyomott savót kimeri a teknőből. E műveletet még egy párszor megismétli, hogy a savót lehetőleg teljesen eltávolítsa. Ha ez megvan, a túró besózzák, meggyúrák, hogy a só egyenletesen eloszolják benne s most következik a túró becsavarása a kendőbe, mely oly művé-

2. ábra. Juhistálló. 1. sarampó, 2. fejőszék, 3. hidlás, 4. juhász ágya, 5. rekeszték, 6. isztronga.

3. ábra. Birkafejés.

szi módon történik, hogy azt inkább megcsodálni lehet, mint leírni s éppen ezért ezt már rendszerint a háziasszony végzi. T. i. a kendőből kis zacskó készül, azonban minden kötés nélkül, mert az ezután következő présben az belemélyedne a sajtba s elrontaná a formáját. A prés alatt egy napig van a sajt, akkor kivéve, valameddig még friss levegőn hagyják, hogy külseje megszáradjon. Ezáltal nyeri a héjját, mely a sajt belsejét megóvja a kiszáradástól. A kipréselt savót megfőzik, abból még kapnak egy kis túró, a megmaradt savót pedig a disznók habzsolják be.

Július végén a kosokat, ürü- (kiherélt) birkákat, tokjokat (magtalanokat) külön hízlalják, egyfelől eladásra, másfelől, hogy a hágatásra a kosok jöerőben legyenek. U. i. Kisasszonykor (szept. 8.) ráeresztik a kosokat a birkákra. (20–30 birkához elég egy kos). Mátyás tájára (febr. 25.) megellenek, még pedig egy-két hét leforgása alatt. Amíg hasasok, a kost elzárják, hogy a birkák el ne vetéljenek.

A húsvéti báránynak, tehát levágásra valókat akkor adják el, amikor hat foga kiinn van, 1–2 hónapos korában.

Egy tehetősebb gazdának 60–70 birkája van, melyekkel azonban ő maga nem sokat törődik, vigyáz azokra a Puli kutya, meg az öreg juhász, ez a két elválaszthatatlan jóbarát. Megértik egymásnak minden

hangját, minden mozdulatát. Néha össze is koccannak, mint Pista bácsi a Pulival s minthogy a Pulinak volt igaza, s ezt Pista bácsinak is be kellett látnia, hát bocsánatot kért a Pulitól. Szegény kutyát nem-sokára megütötte a guta (ez is mutatja, hogy milyen értelmes lény volt), már pedig pipa, meg kutya nélkül nem ember az ember, különösen, ha juhász, hát Pista bácsi abbahagyta a mesterségét.

A juhász és kutyája közt egyébként legszebben érvényesül a munkamegosztás elve. A kutya a vetés szélére áll s vigyáz, hogy a birka tilosba ne menjen, a juhász meg furulyázik, az ügyesebbje még foglalatoskodik is valamivel, pl. pipát farag diófából, de leginkább csak botjára támaszkodva áll egy helyen, mozdulailanul, maga elé meredve s ha megkérdezzük, hogy min gondolkodik, hát azt feleli: „sömmin“

A birkatejet már régóta dolgozzák fel sajtnak, de a tehéntejből csak újabban kezdenek tejtermékeket előállítani s ezeket piacra vinni.

Téli foglalkozásuk a kosárfonás, seprű s más háziszerszámok készítése, kizárólag saját céljaikra.

A kosarakat nyírfavesszőből vagy zsúpszalmából fonják. (Zsúp: a rozsnak magjától kicsépeelt, de össze nem törött szalmája. Ezt egy kicsit megáztatják, kifésülik, mint a kendert. Ujjnyi vastagságban összcsecsavarják s fűzlehéjjal összefonják. Szakajtó, kenyértartó kosarak készülnek zsúpszalmából.)

Étkezés.

A magyar ember szereti a gyomrát, de ahhoz a nagy munkához amit végez, kell is a jó táplálkozás.

Reggel paprikás szalonnát esznek kenyérral. Bőjtben érett turót, amelynek megvan a maga sajátos, készítési módja: Jó csomó turót összegyűjtenek egy dézsában, akkor beleteszik egy zsákba s kiakasztják az eresz alá a szabadba. A szél kiszáraitja, közben a külső része meggombásodik. Pár nap múlva aztán visszateszik a dézsába, megsózzák, lepréselik s ott aztán jól megerősödik, megérik.

Az ebéd áll levesből, főzelékből vagy krumpliból. Húst ritkán esznek, sokszor meg csak levest egymagában, mely azonban olyan, hogy „tűr vele az embör napig.“

Nyáron uzsonnáznak is: szalonnát, turót vagy gyümölcsöt, különösen dinnyét, mikor az ideje van.

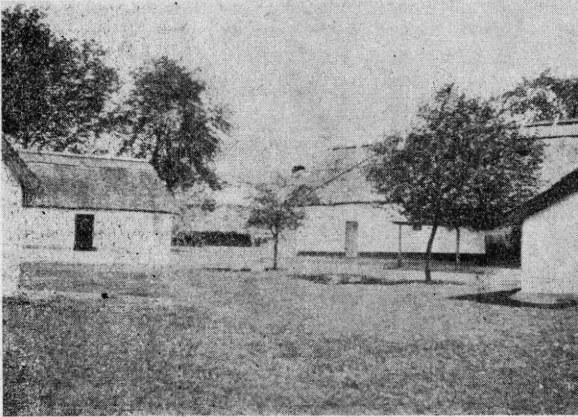
Vacsorára levest, (rendszerint tarhonyát) esznek vagy köleskását krumplival, esetleg a déli maradékot, továbbá tejtermékeket.

Télen mindjárt, mikor felkelnek, befűtenek a kemencébe s beteszik sülni a hurkát, kolbászt, mely aztán egész napi eledelül szolgál. T. i. télen csak kétszer esznek: délelőtt tíz óra tájban és este hat-hét órakor.

A rendes ételeken kívül egyes ünnepekre külön alkalmi ételek is vannak. Így karácsony bőjtjén előétel gyanánt szerepel a *fokhagyma mézzel*, aztán kerül asztalra a *bableves* és a *mákos gölődin* (kis gombóc főzve s mákba behengergetve). Utána dió, alma, esetleg szőlő.

Nagy pénteki étel a *luska*: maceszhez hasonló meggyűrt és elnyújtott tészta, mely a lángostól (ezt is ismerik) abban különbözik, hogy keletlen tésztából készül. A kemencében láng előtt sütik meg.

Farsang vasárnapján rétes, hétfőn kalács, kedden fánk a hivatalos ételek. Ami megmarad, azt felűzve a padlásra rakják s csak böjt után esznek belőle. Régente nagyszombaton, míg a feltámadási miséről haza nem jöttek, nem volt szabad húst vagy zsírosat enni, ma már csak az első csillag feljöttét kell megvárni. Másik, már szintén kipusztult szokás volt az, hogy mikor a böjt bekövetkezett, azaz húshagyó kedden, a zsíros edényeket felrakták a padlásra, olajos edényeket vettek elő s ezekben főztek húsvét vasárnapig. Ugyancsak egy régebbi szokás volt az is, hogy húshagyó keddtől a következő vasárnapig kalácsot, rétest sütöttek, spárgára fűzve felakasztották a padláson s csak húsvétkor ettek belőle. De ez ma már éppen úgy a múlté, mint ahogyan nem találunk ma már cserép vagy vasedényeket vagy a még régebben használatos faedényeket, fatányérokat sem. A ritka csemegék közé tartozik a méz, amint azt egy szólás mutatja. Ha t. i. a háziasszony dicsekedni akar, hogy mindene megvan, azt mondja, még méz is van a kamrájában.

4. ábra. Négyzetet bezáró gazdasági épületek.

Lakóház.

Minden ember arra törekszik, hogy minél előbb a maga ura lehessen s a sajátjában lakhassék.

Először is tehát a lakóház (5. ábra) készül el a gazdasági épületek közül.

Mint az Alföldön leginkább, vályogból

épül a ház, tetejét szalmával fedik. A szíkes, ingoványos talajon e két építési anyagot könnyű előállítani. Valamikor még vertfalú házakat is készítettek, vagyis deszkák közé hánytak földet, azt lehusángolták s így haladtak mindig feljebb, aztán a már kész falból vágtak ki ajtó és ablak nyílásokat. Ujabban persze már gyakran építenek cseréppel fedett téglaházakat is. A ház egyik vége mindig lefelé (Szeged felé), a másik fölfelé (Kistelek felé) néz. Kívül-belül minden ház fehérre van meszelve. Kívül a ház alja mintegy két arasznyi szélességben feketére, belül pedig az oldalfalak felső és alsó széle, valamint a mennyezet színesre, rendszerint zöldre van festve.

A ház ajtaja, melyen át a pitarba (konyhába) jutunk, mindig keletre vagy nyugatra néz, sohasem északra vagy délre.

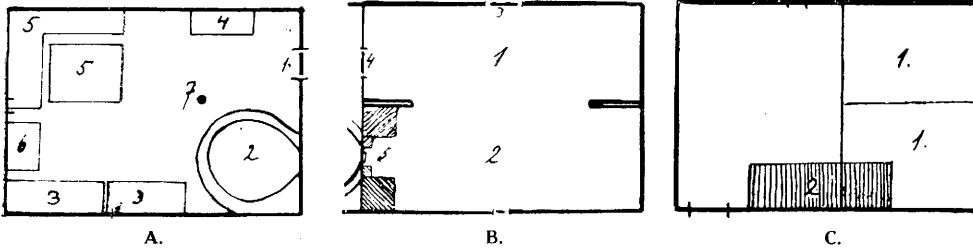
A pitarajtó s természetesen a pitar is rendszerint az épület közepén van. A pitarból nyílik jobbra és balra egy-egy szoba a kis ház és a nagy ház. A szegényesebb ház egy szoba konyhából áll.

Egyes régi házakon még megtaláljuk az eredeti építkezési formát. Amikor t. i. még egy szoba, konyhából és kamrából állott a ház, s a

konyha egy boltívesen áttört fallal két részre oszlott. A bejárat felőli részen volt a pítar, a belső a konyha. Ma már az egész konyhát pítarnak mondják.

A konyhában (5. B. ábra) van a kemence szája, innen fűtik a szobában levő búbos kemencét. Továbbá a tűzhely, mely a szegényebb helyeken még ma is nyílt. A tűzhely patkaformájú, rajta háromlábú u. n. vasláb, amelyre a fazekat rárakják s alája tüzet gyujtanak. Mindez a konyhának a szoba felől eső részében van, még pedig oly módon, hogy közepén áll a kemenceajtó, egyik oldalán a patka, másikon pedig a mosókatlan (mai üstház). Felette a mennyezet nyílt s felfelé haladva kéménnyé szűkül össze, ez a szabad kémény. A jobbmódú családoknál ma már rendes takaréktűzhely van a konyhában, melynek falait színes tányérok díszítik.

A szobába (5. A. ábra) fakilincses, madzaghúzó ajtó vezet. Benn tekintélyes helyet foglal el a hatalmas búbos kemence, mely a szobát melegíti. A kemencével s a pítarba nyíló ajtóval szemben áll a sublót, rendszerint fafaragásokkal díszítve. Tetején poharak, tányérok állanak. A poharakban alma vagy kis citrom nagyságú és színű „sári tök”. A

5. ábra. A lakóház részei. A. Szoba. 1. ajtó, 2. kemence, 3. ágy, 4. sublót, 5. asztal, pad, 6. almárium, 7. a mestergerendát feltámasztó rúd. B. Konyha. 1. pítar, 2. konyha, 3. pítarajtó, 4. szobaajtó, 5. tűzhely. C. Kamra. 1. hálószoba, 2. padlásfeljáró.

szoba másik oldalán álló almárium tetején pedig befőttek díszlenek. Egyik sarokban van egy derékszögben megtört pad, előtte asztal. A szoba bútora még egy esetleg két (ez esetben egymásnak végébe állított) ágy, melyekben csaknem a mennyezetet éri a felhalmozott párna és dunna. A puhafából készült bútor egyszerű barnára van festve vagy csak simán legyalulva.

A szoba gerendázott. A mestergerendát egy a szoba közepén a kemencénél felállított rúd a „pilóta” támasztja alá.

A mestergerenda felett levő hézagokban van a biblia, disznóölőkés, gyufa, hivatalos irások stb., de sokszor odarakják a szappant is.

Jobbmódúaknál a házban még egy helyiség van: az éléskamra (5. C. ábra) a hálószobával. Ez utóbbi az éléskamrának egy rendszerint deszkákkal elkerített és kétfelé osztott része, ahol a gabonát tartják. Ennek oldala és talaja be van deszkázva, eleje pedig mint a magtárakban, egymás fölé ereszhető deszkalapokkal zárható el, a szerint, hogy mennyi gabona van benne.

Az éléskamrából lépcső vezet fel a padlásra, ahol a csöves kucoricit szokták szétteríteni. Ugyancsak a padláson nyílik egy kis ajtó a kéménybe, ahol a füstölendő húst akasztják fel, melyet a kemencé-

ből nedves szalmával (vagy általában olyan anyaggal, mi nem lánggal ég) füstölnék.

A megfüstölt húst is a padláson tartják, mert a nádtető alatt nagyszerűen megmarad s még a legnagyobb melegben sem nagyon csöpög. A szalonnát nem füstölik meg, csak jól besózzák. De még a két éves szalonna sem avas, oly jól konzerválódik a nádtetős padláson, sőt az időtől még talán tovább is megmaradna, ha nem lenne a legfontosabb mindennapi táplálékok egyike.

A lakóházon kívül a háztájékhoz tartozik még az istálló. Az istálló épülete vagy egybe van építve a házzal, vagy külön áll, utóbbi esetben kelet-nyugati irányban húzódik derékszöget alkotva a házzal. Rendszerint két helyiségből áll: ló- és marha istállóból.

A lovat és marhát nem szeretik együtt tartani, mert a lónak melegebb istálló kell, hogy meg ne nőjön a szőre; a hosszúszőrű ló csúnya. Viszont a marha akkor szép, ha hosszú a szőre s ezért hidegebb helyen kell tanyáznia. Az istállóépület végében van a kocsiszín, padlásán pedig — t. i. ahol padlás van — szénát vagy kukoricát tartanak, de ott tanyáznak a galambok is, még pedig legtöbbször „vadóc galambok,” vagyis olyanok, melyek maguktól szoktak oda, s a lakók nem is igen törődnek velük, gyenge fiókáikat azért kiszedik és jóízűen elfogyasztják.

A gazdasági udvar (4. ábra) épületeit kiegészíti még egy disznóól, esetleg góré vagy fészér.

Mindezeket az épületeket körülveszi a hasított ákácból, ritkábban fűrészelt fából készült kerítés (fűz vagy eperlából font kerítést csak újabban alkalmaznak a szőlők körül), melynek két, ellentétes oldalán vannak a kapunyílások, ahonnan a kapuk messze elhajítva nyújtóznak.

Dr. Benkő László.

*

Das ungarische Volk der oberen Tanyen von Szeged.

Ausführliche Beschreibung des bäuerlichen Lebens in einem Teil der Tanyen von Szeged. Es werden das Familienleben, die Geburtsbräuche, die Heirat, die Wirtschaft, Wohnung und die Ernährung geschildert.

A BETYÁRVILÁGRÓL.

A magyar néprajz tudós kutatói a betyárérettel alig foglalkoztak.* Mikor a Magyar Néprajzi Társaság megalakult, a betyárvilág már megszűnt. A múlt században a 70-es évekig virágzott, különösen Somogyban, s részben Tolna- és Baranya megyékben.

Ezután már csak nagyon elszórtan tűnt fel egy-egy „betyárbanda” s az sem vitte sokáig. A legutolsó nevezetes betyár Savanyu Józsi

* Alapvető, a kéziratot forrásanyagot is bőven felhasználó munka: Dömötör Sándor: *A betyárromantika*. Ethnographia-Népelet 1930. évf. 5—24. és 97—113. l. (Kny. is: 37. l.). U. ő: *Le romantisme du brigandage en Hongrie*. Nouvelle Revue de Hongrie XXX. (VI.) évf. I. fele 511—521. l., U. ő: *Betyárok, szegénylegények*... Veszprémi Hírlap XLV. évf. 26. sz.

volt. Garázdalkodásának néhány év alatt véget vetett az időközben felállított csendőrség.

A mai közlekedési eszközök, a mai civilizáltság mellett olyan hős-ködő alakok, mint a betyárok voltak, legfeljebb néhány hétig szerepelhetnének. Vasút, automobil, rádió, telefon lehetetlenné teszik a sorozatos „betyáros” rablásokat.

A mai nemzedék csak néhány betyár nevét tudja; életük körülményeit, tetteiket legfeljebb egy-egy könnyedén megírt tárcából, novellából ismeri meg.

A betyárvilágot érdemes lett volna alaposabban feldolgoznia a tudománynak régebben, amidőn az erre vonatkozó hivatalos iratok még rendelkezésre állottak s a szájhagyományban frissen éltek ezeknek a jómadaragnak rokonszenves tettei a nép között. Most már a 12-ik óra után vagyunk. Csak hulladékokra, törmelékekre akadunk a népi hagyományok között a betyárvilág színes eseményeiből.

A betyárok ügyeit tárgyaló hivatalos iratokat a bíróságoknál kiselejtezték, a megyéknél is. Csak töredéke maradt meg az erre a tárgyra vonatkozó hivatalos iratoknak. Nem tartották fontosnak, hogy megmaradjanak: mint fölösleges irattári terhet semmisítették meg, bár elég fontos akták voltak azok. Kortörténeti, nagyértékű néprajzi adatokat tartalmaztak. Ezek a kiselejtezett iratok kincseshányái lennének a történetírónak, szociológusnak és néprajzírónak egyaránt. Kihámoznák, megállapítanák, hogy mi készítette, mi vonzotta ezeket az embereket a betyáréletre, milyen gazdasági körülmények, miféle lelki indítékok hajtották bele abba az életmódba, amelynek külső viszonyosságai is olyanok voltak, hogy a bátorság, az elszántság, sőt a vakmerőség legmagasabb mértékét kívánta meg az egyéntől. Nem volt könnyű dolog az Isten szabad ege alatt örökké kóborolni, bujdosni, éhezni, üldöztetni s harcra kelni a rendesen túlerőben levő üldözőkkel.

A betyár élete állandóan kockára volt téve. A hatóság gyűlölte a Dunántúlon, még betyár minivoltukat sem ismerte el. Betyároknak vallották magukat: nem szégyeltek, sőt büszkéek voltak reá; a hatóság azonban sohasem nevezte őket betyároknak, hanem fegyveres kóborlóknak, csavargóknak. A nép egy része közönséges zsványoknak tekintette őket. Az urak gyűlölték a betyárokat, a nép egy része azonban rokonszenvezett velük, mert az urakat megsarcolták, kirabolták, a szegény embert pedig általában nemcsak nem bántottak, hanem itt-ott segítették is.

Ezeknek a legendás jómadaragnak a történetét mélyebben nem tanulmányozták a tudós emberek; nem közölték a vonatkozó hivatalos iratokat, bírósági tárgyalásokat; nem ismerjük részletesen tetteiket, nem látunk bele lelkükbe.

Az iratok eltűntével a betyárokkal érintkező kortársak túlnyomó része is meghalt. Itt-ott él még egy-egy 80–90 éves öreg pásztor, ki látta valamelyik betyárt, beszélt, érintkezett vele, s némelyikkel összeköttetésben is állt.

Én Somogyban, a betyárookra vonatkozó, még ki nem selejtezett iratok között nagyértékű adatokra bukkantam, 7–8 öreg pásztorembert a megye különböző részeiből kivallattam s igen sok becses adat birtokába jutottam. Patkó Pista, Patkó Jancsi, Gelencsér János, Bűde

Böske, Juhász András, Séta Pista, Oroszlán Pali, stb. híres somogyi betyárok közül már csak az első kettő él a nép emlékezetében. A többi a feledés homályába merült.

Más megyékben is igen sok értékes iratra, szájhagyományban élő adatra bukkanhatnának azok, akik utána jérnának.

Bár akadna még néhány lelkes ember, aki erre a munkára vállalkozna és olyan kiadó, amelyik kiadná a betyárvilág hiteles, részletes, módszeresen megírt történetét, fontosabb iratainak okmánytárát.

Nem vallanának szégyent vele!

Gönczi Ferenc.

Über Räuberromantik.

Verf. will die Aufmerksamkeit der Forscher auf die Untersuchung der Denkmäler unserer Räuberromantik vom XIX. Jh. lenken. Ausser den Volkstraditionen sind die Dokumente der Gerichtshöfe von hohem Interesse. Besonders die alten Hirten wissen noch manches über das Leben der Räuber zu berichten.

SOLYMOSSY SÁNDOR MUNKÁINAK JEGYZÉKE

I. Szépirodalmi munkák.

- Az örökös. (Elbeszélés. Fővárosi Lapok 1887. 170 - 175. sz.)
 Vasuti őrház. (Elb. Kép. Csal. Lapok 1888. 50—52. sz.)
 Modern Tantalusok. (Elb. Közvélemény 1886. 33—48. sz.)
 Bonyolult lelkek (Elb. Fővárosi Lapok 1891. 215—231. sz.)
 Kívül a városon. (Rajz Pesti Hirlap 1892. karács. szám.)
 Nincs menekvés. (Úti tárca Budapesti Hirlap 1892. 180. sz.)
 Itália gyöngye. (nápolyi tárca, Budap. Hirlap 1892. 192. sz.)
 Beregalji vasutállomás. (Elb. Fővár. Lapok 1892. 342—348. sz.)
 Kazaltüz. Pusztaí rajz, (Föv. Lapok 1893. 240. sz.)
 Tájfotografikák. (úti emlékek Itáliából, Ny. m. Híradó 1892. 20—38. sz.)
 Két szál virág. Nápolyi tárca (Fővárosi Lapok 1894. okt. 4.)
 Képek a szomszédból. (úti rajzok Bosznia és Dalmáciából, Magy. Szle 1894. 6—12. sz.)
 Albó ország. (Képek Dalmáciából, Magyar Szemle 1898. 25—32. sz.)
 A vén butor. (dramolette, Magy. Gêniousz 1895. karács. sz.)
 Gaál Eszti keresztje. (Elb. Föv. Lapok 1896. febr. 20.)
 Egy napom Szerajevóban. (Úti tárca, Ny. m. Híradó 1896. ujévi szám.)
 Iszap közt. (elb. Magy. Szemle 1898. 20—21. sz.)
 Mozaik. (a „Nagyvilágból” regényvállalat II. évf. 3. kötete.)
 Novellák. („ „ „ „ „ II. évf. 9. „)
 Úti rajzok (tájfotografikák Bosznia és Dalmáciából, Bp, 1905. 246 l. Pfeiffer bizo-
 mány)
 Bohém turisták. (elb. Magy. Szemle 1899. 15. sz.)
 Ki a legény a csárdában? (elb. Magyar Mesemondó 34. füzete.)

II. Ifjusági iratok.

- Az osztály titka. (elb. Magy. Ifjuság 1889. és Tanulók Lapja 1895.)
 Az ingoványvár. (ört. elb. Hazafias könyvtár 12. kötete.)
 A hős varga. („ „ „ „ 17. „)
 Az áruló. („ „ „ „ 19. „)

- Furcsa cimer. (tört. elb. Tanulók Lapja 1896. 6—7. sz.)
 Nagykőrösi királyjárók. (ifj. tört. regény: Tanulók Lapja 1897. 1—28. sz.)
 Gellért püspök. (tört. elb. Tanulók Lapja 1898. 1—5. sz.)

III. Irodalomtörténeti értekezések, tárcák, kritikák.

- Egy új német Petőfi-fordító I—II. (Fővárosi Lapok 1883. 271—272. sz.)
 Shakespeare-Bacon vita. (Föv. Lapok 1885. 180. sz.)
 Tolnai L. A polgármester ur. regény krit. (Föv. Lapok 1885. 253. sz.)
 Ezeregyéj meséi. (Föv. Lapok 1886. 15. sz.)
 Győri Vilmos költeményei. (Föv. Lapok 1886. 227. sz.)
 Zola Germinal-ja. (Föv. Lapok 1886. 294. sz.)
 Az akadémia új könyvkiadványai. (Föv. Lapok 1887. 27. sz.)
 Abonyi L. Magduska öröksége. (Föv. Lapok 1887. 88. sz.)
 Gróf Guadányi József mint író. (Föv. Lapok 1887. 225. sz.)
 Az első magyar színigazgató: Kelemen László. (Föv. Lapok 1888. 249. sz.)
 Raszkolnyikov és írója. (Föv. Lapok 1888. 308. sz.)
 A Kisfaludy-Társaság kiadványai. (Föv. Lapok 1888. 352. sz.)
 Mikszáth K. A beszélő köntös. (Föv. Lapok 1889. 193. sz.)
 Bettlehemjárás. (Vasárn. Ujság 1890. 51. sz.)
 Prém J. Rozsdás címerek. (Magy. Szemle 1891. 49. sz.)
 Zászlótartó Milics. (Bosnyák hősdal. Budapesti Szemle 1895. 219.)
 Fadrusz Mária-Terézia szobra. (Nym. Híradó 1896. 257. sz.)
 A pozsonyi szobor. (Esti Ujság 1897. márc. 3.)
 A tudomány hősei. (Magy. Szemle 1898. 30. sz.)
 Lucifer a színpadon. (Nym. Híradó 1895. máj. 16.)
 Magyar nóta, cigány zene. (Nemzet 1898. aug. 23.)
 Meghalt a nagy Pán! (Magy. Szemle 1899. 13. sz.)
 A magyar játékszínről. (Egy. Phil. Közlöny 1888.)
 Mi a magyar vers? Négyesy verselmélete. (EPhK. 1888. 431.)
 Az árjak eredete. (EPhK. 1887. 58. l.)
 A magyar színészet története. EPhK. 1887. 590.)
 Bayer J. A magyar játékszín története. (EPhK. 1888. 644.)
 Bayer J. a magyar drámai irodalom tört. (EPhK. 1899. 442.) Doktori dissz.
 Régi magyar énekekről. (Nym. Híradó 1895. 35—38. sz.)
 Délszláv hősdalok. (Nym. Híradó 1896. 60—62. sz.)
 Magyar könyvekről. (Magyar Szemle 1898. 28. sz.)
 Essay irodalom. (M. Szemle 1898. 42. sz.)
 A költészet csődje. (M. Szemle 1898. 46—47. sz.)
 Guadányi humora. (Guadányi Album 1889. 147—169. l.)
 A mai kritika. (M. Szemle 1899. 16. sz.)
 Az igazi novella. (M. Szemle 1899. 18. sz.)
 Modern színművészek. (M. Szemle. 1899. 18. sz.)
 Shakespeare apokrif levelei. (M. Szemle 1901. 37—38. sz.)
 Az ókori tárgyú regények divatja. (M. Szemle 1903. 39. sz.)
 Könyvcímekről. (M. Szemle 1903. 20. sz.)
 A német irodalom dicsérete. (M. Szemle 1903. 29. sz.)
 Dilettánsok I—II. (M. Szemle 1904. 10—11. sz.)
 A szókiejtés művészete. (M. Szemle 1903, 23. sz.)
 Népisajtó és irodalomtörténet. (M. Szemle 1903, 25. sz.)
 Jókai Mór írói egyénisége. (Tanulók Lapja 1904. II. 13—15. sz.)

IV. Társadalomtudományi és ipartörténeti dolgozatok.

- A gyakorlati tehetségek lélektana. I—II. (Iparoktatás 1904. évf.)
 Az ipartörténet főbb korszakai. (u. o. I—II. 1905., III—IV. 1906. évf.)

- Az ipari munka sorsa az újkorban (I—V. Iparoktatás 1906. évf.)
 Tömeglélektan. (Magy. Szemle 1903. 40. sz.)
 A hamis süveg. (M. Szemle 1903. 19. sz.)
 Nemzeti hiúság. (M. Szemle 1901. 30. sz.)
 A műveltség ismertető jele. (M. Szemle 1898. 29. sz.)
 Nagybőjti gondolatok. (M. Szemle 1899. 12. sz.)
 Tegeződés. (M. Szemle 1899. 25. sz.)

V. Ethnológia és folklóre.

- A karácsonyi misztériumok eredete. (EPhK. 1889. 42.)
 A bellehem a népmisztériumokban és a dráma történetében. (EPhK. 1894. és külny. 67 l.)
 Mikulás és Krampusz, egy népszokás története. (Föv. Lapok 1888. 337. sz.)
 Népdal és mődal. (Magy. Szemle 1898. 29. sz.)
 Székelykérdés. (M. Szemle 1898. 38. sz.)
 Kanteletar. Finn népkölt. gyűjt. (M. Szemle 1902. 12. sz.)
 De profundis I—III. Népből támadt modern írók. (M. Szemle 1903. 44—46. sz.)
 Rovásos írásjeleink. (M. Salon 1903. II. fűz.)
 Ethnographia és aesthetika. (Ethn. 1904.)
 Névkönyvtárak szervezése. (Népmívelés 1905.)
 Mit szeret a nép olvasni? (Népmívelés 1905.)
 A líra és epika eredetéről. (Ethn. 1905—1906. és külny. 80. o.)
 Az énekesrendek keletkezése. (Ethn. 1908. és külny. 36 o.)
 A csuvas nép ősvallási emlékei. (Ethn. 1910.)
 Legújabb Shakespeare-leletek. (Magy. Shakespeare Tár 1910. III. évf.)
 A hobbyhorseról. (Magy. Shakespeare Tár 1910.)
 Katona Lajos. (Nekrolog) — (Ethnogr. 1910.)
 A művelt osztályok theosophiája (U. o. u. a.)
 Az egyéniség (Nemz. Nőnevelés, 1917.)
 Benedetto Croce: As aesthetika alapelemei. (Nemz. Nőnevelés U. o. a.)
 Durkheim: A szociologia módszere. Krit. ism. (U. o. u. a.)
 A főrevi népszínhjátékok. I.—II. (Ethnogr. 1911.)
 Idegen mesék meghonosodása. (U. o. 1913.)
 Népdalgyűjtés, mesegyűjtés. (U. o. 1914)
 A vadász temelése. Egy népszerű kép származás története. (U. o. 1915.)
 A „szép ember“ meséje. (U. o. 1916.)
 A „Bajusz“ adoma keletkezése. (Ethnogr. 1917.)
 Meshősnő, aki „gyöngyöt sir és rózsát nevet.“ (U. o. 1917.)
 Arany János népiessége. (U. o. u. a.)
 Adalékok a Toldi-mondához. (U. o. 1918.)
 Hamupipőke, vagy Mezőszárnya. Népmese-tanulmány. (U. o. u. a.)
 Versényi György. — Radloff Vilmos. — Nekrologok (U. o. u. a.)
 Az Ezeregy éj és magyar tárgytörténeti vonatkozásai. (Ethn. 1919.)
 Keleti elemek népmeséinkben. (A népmese-kutatás 100 éves jubileumára. — Ethnogr. 1922.)
 A nagyharsányi hegy mondája. (U. o. 1921.)
 Mi a folklóre? Bp. 1920. (A Magy. Néprajzi Társaság propaganda-bizottságának kiadványa. 2. sz.)
 A magyar nép lelkéről. Bp. 1920. (A Szabad Lyceum kiadványai. 21. sz.)
 A magyar népköltés értékei. Bp. 1921. (A M. Népr. Társ. prop.-bizotts. kiadv. 6. sz.)
 A népmese problémái. (Társadalomtudomány I. 1921.)
 A matriarchatus nyomai a folklóreban. (U. o. 1922.)
 Ősi temetkezőmód emléke folklóreunkban. (U. o. 1923.)

- Verwandschaft der Ungar. Volksmärchen mit den Orientatischen. (Ungar. Jahrbücher 1923.)
- Magyar és francia folklore-egyezések. (Ethn. 1921.)
- A németiség néptani irodalma az utóbbi évek alatt. (U. o. u. a.)
- A nyereg alatt puhított hús mendemondája. (U. o. a.) U. ez németül: Die Fabel vom mürbegerittenem Fleisch. (Ungar. Jahrbücher, 1923.) — U. ez franciául: La légende de „la viande amortie sous la selle.” (Nouvelle Revue de Hongrie. 1937. aug. f.)
- Népmeséink keleti rokonsága. I. (Akad. Értesítő. 1922.) Teljes szövege: *Éléments orientaux dans les contes populaires hongrois.* (Revue des études hongroises et finno-oug. 1928. 311—36. M.)
- Jelentés az 1921. évi Vojnits-jutalomról. (Akad. Értesítő 1922.)
- „Hol volt, hol nem volt...” Mesekezdésünk értelme. (Magyar Nyelv, 1922. évf.)
- Réthei-Prikkel Marian: A magyarság táncai. (Ethn. 1923.)
- A Kolosy—Barkóczy névmágiához. (U. o. u. a.)
- A Toldi-monda keletkezése. I. II. (Irod. tört. Közl. 1923.)
- „Körmives Kelemenné.” Népballada-tanulmány. (Ethn. 1923.)
- „Molnár Anna” balladája. (Ethn. 1923.)
- Jókai és a magyar nép. Emlékezés. (U. o. 1925.)
- Jókai. (Magyar Asszony, 1925.)
- Az ethnologia tárgyköre és módszerei. (Ethnogr. 1926.)
- Mohácsi emléke néphagyományainkban. (Mohácsi Emlékkönyv, 1926.)
- A mohácsi koponya. — Néphiedelmi emlék. (Ethn. 1926.)
- Az „újjkiolvasó” gyermekvers eredete. (U. o. u. a.)
- Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások, Kritika. (Napkelet, 1926. I.)
- Névmágia. (Szinyvei Emlékkönyv. Magyar Nyelv, 1927. évf.)
- A gondolatritmus eredete. (Ethnogr. 1927.)
- A magyar folklore és ethnographiai irodalom bibliográfiája. (Volkskundliche Bibliographie führt das Jahr 1921—22. Herausgeg. v. Bund der volkskundl. Gesellschaften. Berlin—Leipzig, Walter de Gruyter u. Co. 1927. — További kötetekben magyar bibliographia (1929. 1930. 1931.) az 1924. 1925. 1926. s. köv. évekről.)
- A vasorrú bába és mithikus rokonai. (Ethn. 1927.) — La „vieille au nez de fer” et ses parenti mythiques. (Nouv. Revue de Hongrie, 1937. I.)
- Magunk ügyében. I. II. (U. o. u. a.)
- A népdal titka. Észrevételek Hevesi Sándor előadására (Budap. Szemle, 1927.)
- Magyar néptudomány. (Magyar Zoltán: A magy. tudománypolitikai alapvetése. Bp. 1927. c. művében)
- „Kalapom szememre vágom...” (Ethn. (1928.)
- Lakat szülés ellen. Népbabona. (U. o. u. a.)
- Finn és Észt népelet. (Finnek és Észték. Emlékkönyv. 1928. c. műben.)
- A csók eredete. Ethnol. tanulmány. (Ethnogr. 1928.)
- Néprajzi ismereteink gyarapodása az utóbbi 10 év alatt. (Magyar Földrajzi Évkönyv. 1928.)
- Lél vezér kürtmondája. (Ethnogr. 1929.)
- Negyven év után. (Elnöki megnyitó. U. o. u. a.)
- A székely népballadáról. (Emlékkönyv a székely nemzeti múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.)
- Bevezetés a néptudományba. (Napkelet. 1929. — Egyetemi tanári beköszöntő előadás.)
- Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. (Ethnogr. 1929.) „A kacsalábon forogó várkastély...” stb. — Franciául: „Le château tournant sur une patte de canard” (Nouv. Revue de Hongrie, 1937. máj. füz.)
- Ősi fejfák népünknel. (U. o. 1930.)
- A karácsonyfa története. (Napkelet, 1930.)
- A 80-as évek egyetemi élete Pesten. (U. o. 1931. 3. füz.)

- Munkácsi Bernát (Születésének 70.-ik évfordulójára. — Ethnogr. 1930.)
 A honfoglalás előtti magyarság ethnikumához. (Munkácsi B. Emlékkönyv. 1930.)
 Népmeséink sárkányalakja. (Ethnogr. 1931.)
 Népbabonáink ősrétege. (Ak. felolv. 1932. — I. A Magyarság Néprajza IV. köt.-ben a babonáról szóló fejezetet.)
 Ugrische Elemente im ungarischen Volkstum. (Fenno — Ugrica. III. Finn-ugor közműv. kongresszus kiadv. 1931.)
 Hongaarsche Sagen, Sprookjes en Legendes. Verzameld en verklaard door Prof. Dr. Alex Solymossy; vertaad door Vilma Hettzey met illustraties von István Benyovszky; Zutphen 1929. — Holland nyelven magyar mondák, legendák és népmesék összevető jegyzetekkel) 416 l.
 Ugyanez franciául: *Contes et Légendes de Hongrie*. Recueillis et annotés par S. S. Avant-propos de Jérôme et Jean Tharaud. Traduction de Mme A. Balasko — Moreau. — Collection de Folklore, Paris, 1936. 494 l.
 A magyar ősvallás. (Magy. Szemle, 1932. II. füz.) U. ez: *The primitive religion of the Hungarians*. (The Hungarian Quaterly, 1937. III.)
 Néplélek, tömeglélek. (Elnöki megnyitó. Ethnogr. 1932.)
 Folklore-fejezetek. A *Magyarság Néprajza* (Egyetemi Nyomda kiadv.) III. és IV. kötetében: Népköltészet általában III. 14–20. ll. — A népdal (u. o. 21–84. ll.) — A ballada (u. o. 85–147. ll.) — A monda (u. o. 183–255 ll.) — IV. kötetben: A babona 342–401. — Magyar ősvallás. 402–449. ll.
 Magyarok dícsérete 1000 év előtt. (Szegedi Füzetek. A Ferenc József Tud. Egyetem kiadv. 1934. 5–6. füz.)
 A magyarság faji összetétele. (Napkelet. 1935.)
 A vas babonás ereje. (Ethnogr. 1933.)
 A praelogikus gondolkozás és a népmesék csodás elemei. (Budap. Szemle, 1937. jul. füz.) — U. ez kivonatossan: *The Elements of Folk-Tales. A study in prelogical thought*. (The Hungarian Quaterly, 1939.)
Contes populaires de Hongrie. (Nouv. Revue de Hongrie, 1937.)
 A népmesék eredetkérdéséhez. Két népmese keletkezéstörténete. (Budap. Szemle, 1939.) — U. ez: *La genèse de deux contes populaires*. L'histoire de Petite Boulette et les aventures du Petit Poucet. (Nouv. Revue de Hongrie, 1939. apr. füz.)
 A Kalevaláról. (100 éves jubileumára. Eln. megny. Ethn. 1935.)
 A népmese és a tudomány. (A Kis Akadémia Könyvtára. 28. kötet. 1938.)
 A magyar Csodaszarvas monda. (Budap. Szemle. 1940. Sajtó a.)

*

- Szerkesztette az *Ethnographia Népeletet* az 1919–31. években. Ugyanitt a megjelent népköltési adalékokhoz világirodalmi összevető és magyarázó jegyzeteket közölt.
 A *Révai Nagy Lexikonban* tőle valók az ethnologiai és folklore tárgyú cikkek.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Az *Ethnographia* szerkesztője az 1940. évtől (LI. évf.) dr. Gunda Béla. Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendő. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi kulturájára, Kelet-Európa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographiában* magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is Béla Gunda. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est Béla Gunda. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab Dr. Béla Gunda. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von † Univ. Prof. Dr. István Györffy.

BUDAPEST. Múzeum körút 6. (Universität.)

INHALT VON HEFT 3—4. JAHRGANG L. (1939.)

	Seite
<i>Dömötör, S.</i> : Alexander Solymossy und die ungarische Volkskunde	183—187
<i>Ortutay, Gy.</i> : Alexander Solymossy an der Universität von Szeged	188—192
<i>Bálint, S.</i> : Beiträge zur Volkskunde der ungarischen Wahlfarten	193—200
<i>Karsai, G.</i> : Főrév (Oberufen) und die theatergeschichtliche Forschung	200—210
<i>Dömötör, S.</i> : Die Hexenversammlung in ungarischen Volksglauben	210—221
<i>Ortutay, Gy.</i> : History of Collections of Hungarian Folklore	221—237
<i>B. Luby, M.</i> : „Blumig ist meine Laune“	238—250
<i>Balogh, J.</i> : „Tolle, lege!“	250—254
<i>Marót, K.</i> : Johanniseier in Ungarn	254—296
<i>Cs. Sebestyén, K.</i> : Die Palmen der Széklerlore	296—300
<i>Czakó, E.</i> : Der debenslauf des ungarischen Alphabets	300—307
<i>Major, E.</i> : Franz Liszt und die ungarische Musikgeschichte	308—342
<i>Berze Nagy, J.</i> : Spuren einer weniger bekannten ungarischen Ballade	342—346
<i>Benkő, L.</i> : Das ungarische Volk der oberen Tanyen von Szeged	347—358
<i>Gönczi, F.</i> : Über Räuberromantik	358—360
— — : Verzeichnis der wissenschaftlichen Schriften von Prof. Alexander Solymossy	360—364

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.